LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JONAS GRINIUS

VEIDAI IR PROBLEMOS

LIETUVIŲ LITERATŪROJE

I

ROMA 1973

JONAS GRINIUS

VEIDAI IR PROBLEMOS

LIETUVIŲ LITERATŪROJE

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JONAS GRINIUS

VISAGES ET PROBLEMES
DE
LA LITTERATURE LITUANIENNE

Rédigé par

A. Liuima, S. J.

1973
Piazza della Pilotta 4
ROMA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JONAS GRINIUS

VEIDAI IR PROBLEMOS

LIETUVIŲ LITERATŪROJE

I

Redagavo A. Liuima, S. J.

1973
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
Piazza della Pilotta 4
ROMA

Spaustuvės išlaidos apmokėtos prof. dr. Kazio Almino,
Lietuvių Fondo ir L.K.M. Akademijos lėšomis

Tiražas 1000 egzempliorių

Spausdino « Pliniana » spaustuvė Selci Umbro miestelyje (Perugia-Italia)

Šią knygą skiriu
pagerbti savo literatūros mokytojams,
profesoriams
Jonui Mačiuliui-Maironiui,
Juozui Eretui
Vincui Mykolaičiui-Putinui
ir taip pat savo gyvenimo draugei,
Alinai Miliušytei-Grinienei,
šio rinkinio bendradarbei

Autorius

P R A T A R M Ė

Literatūrinė kritika ir literatūros istorija daug pareina nuo dailiosios raštijos lygio. Jos yra tarp savęs susijusios tuo bendruoju objektu — dailiąja literatūra, — į kurią kritika žvelgia vertikaliai, aiškindama ir vertindama literatūros kūrinius, o literatūros istorija — horizontaliai, stengdamasi surasti priežastinį ryšį tarp rašytojų ir nustatyti jų santykius su istorine tikrove. Tačiau šiuodu žvilgsniu atskirti praktiškai nėra lengva, nes literatūros istorikas negali būti abejingas dailiosios raštijos kūrinių idėjinei ir estetinei vertei, o literatūros kritikas negali nesidomėti rašytojų santykiais su jų gyvenamąja epocha, jų priklausymu literatūrinėms srovėms, arba jų pasidavimu meninėms įtakoms.

Todėl čia spausdinamos skirtingais metais tremtyje parašytos studijos ir straipsniai turi literatūrinės kritikos ir literatūros istorijos požymių. Tačiau juose vis dėlto vyrauja kritiko žvilgsnis, į kurį skatino tragiškas lietuvių tautos ir jos literatūros gyvenimas. Jame dalyvaudamas aktyviai, šios knygos autorius manė geriau pasitarnausiąs savo tėvynės literatūrai, nagrinėdamas kai kuriuos lietuvių rašytojus ir svarstydamas su jų kūryba susijusias problemas kritiškai, kad vėlesnieji literatūros istorikai, šiais tyrinėjimais remdamiesi, galėtų sukurti vispusiškesnį lietuvių literatūros vaizdą, negu jis dabar rašomas Lietuvoje.

Šitų literatūrinių darbų čia tespausdinama tik dalis. Jeigu atsirastų mecenatas, kuris išleidimą paremtų, tokių studijų bei straipsnių susidarytų daugiau negu tomas. Šiuo tarpu dėkui visiems tiems, kurie įgalino išleisti nors šią dalį. Jų vardai pažymėti VI-me puslapyje.

Dr. J. Grinius

Münchenas, 1972.IX.20 d.

TURINYS

KRISTIJONO DONELAIČIO SUŽALOTAS VEIDAS

Žymiųjų vyrų ir moterų sukaktys geros tuo, kad jos paskatina mokslo žmones geriau ištirti minimų asmenybių darbus ir mintis, o eiliniai skaitytojai turi progų praturtėti kultūriškai. Panašios prasmės lietuviams turi 250 metų sukaktis nuo Kristijono Donelaičio (1711-1780) gimimo. Ne vieno dėmesį patraukė šita proga du leidiniai : Kr. Donelaičiui paskirtas *Aidų* žurnalo specialus numeris [1], kuriame šeši autoriai apie Donelaitį rašo įvairiais atžvilgiais, ir beveik tuo pačiau laiku Vakarus pasiekusi L. Gineičio knyga iš okupuotos Lietuvos — *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha* [2]. Apie šią knygą čia ir norisi plačiau išsitarti, pasinaudojant taip pat *Aidų* straipsniais, kad prieitume arčiau prie paties K. Donelaičio.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad naujoji knyga apie Donelaitį ir jo epochą imponuoja savo dydžiu, sutelktos medžiagos gausybe ir smulkia analize. Tik viena bibliografija L. Gineičio knygoje užima 14 puslapių. Joje yra įtrauktų knygų ir straipsnių, parašytų nepriklausomos Lietuvos laikais, kas sovietiniuose leidiniuose pasitaiko retai. Tai pastebėdamas džiaugiesi autoriumi. Galvoji: štai, vyras ! Išdrįso pralaužti sovietinę nemokslišką rutiną bei komunistinę baimę.

Bet, geriau įsižiūrėjus į bibliografinį sąrašą, džiaugsmas atslūgsta. Matai, kad jame praleistas K. Donelaičio *Metų* leidimas, kurį suredagavo J. Ambrazevičius ir iliustravo V. Jonynas 1940 metais [3]. Šito leidinio grožis lig šiol dar tebėra nepralenktas (jo iliustracijomis pasinaudojo taip pat rusai savam *Metų* vertimui). Gal dėl to jis sovietinių autorių neminimas, kad jų nepralenktas ? Bet L. Gineičio sutelktoje bibliografijoje nėra nė Storastos-Vydūno *700 Jahre deutsch-litauischer Beziehungen*, kur daug kalbama apie vokiečių-lietuvių

---

[1] *Aidai,* 1964 m. 3 nr. (kovo mėn.).

[2] Vilnius 1964, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidinys.

[3] Šis leidinys buvo perspausdintas Baden-Badene 1948 metais; juo naudojamasi šioje studijoje.

santykius Prūsų Lietuvoje K. Donelaičio laikais. Kuo gi L. Gineičiui nusikalto Donelaičio tėviškės jaunesnysis sūnus, taurusis Vydūnas ? Tai jau ne mokslo, o slaptos klastos arba fanatizmo ranka bus tuodu leidiniu pašalinusi iš bibliografijos. Panaši siaurumo tendencija matyti ir kai kuriuose knygos analitiniuose skyriuose.

Ten taip pat matai visą gausybę klausimų klausimėlių, visą smulkią analizę su gausiais vardais bei datomis. Džiaugies ir sutinki su L. Gineičio analizuojamais faktais, kurie liudija apie domėjimąsi lietuvių kalba bei religine lietuvių literatūra Mažojoje Lietuvoje XVIII amž. Galima džiaugtis visu skyrium apie galimas literatūrines įtakas Donelaičio *Metams.* Ten L. Gineitis nuodugniai apsvarsto Hesiodo *Darbų ir dienų,* Vergilijaus *Georgikų,* James Tbomsono *The Seasons,* Ewald von Kleisto *Der Frühling,* Uh. Gellerto ir kitų galimas įtakas Donelaičio *Metams,* prieidamas išvadą, kad, apskritai, poema įsiderina į XVIII amžiaus literatūrinį veidą, bet «tiesioginių literatūrinių įtakų atžvilgiu Donelaičio *Metai* — originalus kūrinys »[4]. (Tokių pačių išvadų prieina ir *Aidų* bendradarbiai J. Tininis ir Alf. Šešplaukis). Po jų visų teisingų analizių atrodo, kad tiesioginių įtakų klausimas Donelaičio poemai yra išspręstas visam laikui. Šitą klausimą nagrinėjantis L. Gineičio knygos skyrius atrodo pats geriausias, nors gera ir visa pirmoji knygos dalis apie kultūrinę Donelaičio aplinką, kur autorius rašo apie posūkį į lietuvių kalbą, apie liaudies dainų literatūrinės vertės augimą, apie dailiosios literatūros pradmenų gausėjimą, apie proginius eilėraščius Donelaičio epochoje. Taip pat nedaug ką L. Gineičiui galėtum prikišti, kai jis svarsto K. Donelaičio mokslo metus ir jo darbą Stalupėnuose ir Tolminkiemyje.

Tačiau to negalima pasakyti apie tuos skyrius, kur L. Gineitis rašo apie K. Donelaičio asmenybę ir jo *Metų* idėjines bei menines ypatybes. Čia jis nepajėgia mūsų didžiojo poeto atvirai priimti bei esmiškai suprasti, o kai kuriais atžvilgiais jį ir jo kūrybą iškreipia. Taip pat silpnas, marksistinių prietarų pilnas, rusišką mokslą pervertinąs skyrius apie K. Donelaičio kūrybinį metodą ir jo realizmą. Perskaitęs L. Gineičio knygą apie Donelaitį ir jo epochą, nuliūsti, kad jos autorius, tiek daug darbo įdėjęs, — eilutę po eilutės, žodis po žodžio perstudijavęs *Metus,* perskaitęs daugybę literatūros, — tepajėgė gerai nupiešti tik mūsų poeto kultūrinę aplinką, kaip kadaise pasielgė H. Taine, rašydamas apie graikų skulptūrą bei italų renesanso meną. H. Taine gražiame statinyje buvo visko, kas tuos menus lietė, bet nebuvo tų pačių menų.

---

[4] L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius 1964, 337 psl.

Ir L. Gineičio knygoje yra visko, kas iš toliau ar arčiau liečia K. Donelaitį, bet beveik nėra tikrojo Donelaičio, kaip moralinės ir religinės asmenybės, kokia yra buvęs didysis mūsų poetas. Nesupratus arba nenorėjus suprasti jo asmenybės, liko nesuprastas ir iškreiptas jo žymiausias kūrinys, jo poema *Metai.*

Kodėl šitai atsitiko ? Man atrodo dėl to, kad L. Gineitis nepajėgė atsipalaiduoti nuo marksistinių dogmatinių tezių bei neturėjo laisvės pažvelgti į K. Donelaitį be rusiško imperializmo interesų, kurie mūsų poeto gyventas vietas yra išbraukę iš žemėlapio. Knygoje matyti nemaža simpatija Donelaičiui, bet kažin ko baimė, marksistiniai dogmatiniai prietarai, pajungti okupantų klastai, sužalojo, gaila, didelį L. Gineičio darbą, Donelaičio asmenį ir jo kūrybą.

K. Donelaičio socialinės aplinkos m jo asmenybės bruožai

Šie dvejopi varžtai jau matyti *Kristijono Donelaičio ir jo epochos* įvade, kur L. Gineitis kalba apie socialines, politines ir kultūrines aplinkybes, kuriose Donelaičiui teko augti, subręsti ir veikti. Tarp šių aplinkybių yra visos Lietuvos didžioji nelaimė — 1709-1711 metų maras ir badas. Išnaikindami daugiau negu trečdalį Mažosios Lietuvos gyventojų (apie 125.000 iš buvusių 300.000), maras ir badas ten pakirto lietuvių biologines šaknis beveik taip, kaip II pasaulinis karas.

L. Gineitis 1709-1711 m. didžiąją nelaimę pamini kaip pretekstą Prūsų Lietuvos kolonizacijai svetimtaučiais, bet jis nedrįsta pabrėžti šitos rykštės nė lietuvių krašto ištuštėjimui tikriausiai todėl, kad skaitytojui nekiltų prisiminimas apie panašų Prūsų Lietuvos ištuštėjimą dėl rusų invazijos per II pasaulinį karą. Tiesa, L. Gineitis galėtų teisintis, kad K. Donelaitis juodojo maro ir bado metais dar nebuvo gimęs, o savo *Metų* poemoje apie minėtas nelaimes nerašė. Bet toks pasiteisinimas nepriimtinas. Juk L. Gineitis rado reikalo per kelis puslapius kalbėti apie J. Šulco (Scbulz) verstas kelias Ezopo pasakėčias, kurios buvo išspausdintos prieš marą ir Donelaičio gimimą [5]. Antra, maro ir bado pasėkos buvo tokios didelės, kad jos vargino Prūsijos lietuvius per kelias dešimtis metų, kada K. Donelaitis jau gyveno ir veikė.

Viena minėtos rykštės pasekmių, Prūsų Lietuvos kolonizacija svetimais ateiviais — Salzburgo ir Hannoverio vokiečiais, šveicariečiais, prancūzų hugenotais ir kitais. L. Gineitis rašo, kad «koloni-

---

[5] Ten pat, 90-94 psl.

zacija suvaidino pražūtingą vaidmenį: ji didele dalimi nulėmė lietuvių, taip tautybės, likimą Rytų Prūsijoj»[6]. Tai gryna teisybė. Bet neteisybę L. Gineitis kalba, kai mėgina kolonizacijos neigiamas įtakas sušvelninti, sakydamas, kad įtampa tarp lietuvių ir atvežtų kolonistų pažadinusi lietuviuose tautinę sąmonę, prigimtinės žmonių lygybės idėją, kad kolonistų įvairios konfesijos sudariusios sąlygas « atsirasti tam tikram liberalizmui bei skepticizmui gausių viena kitai priešingų tikybinių sektų atžvilgiu » [7]. Tai reiktų įrodyti dokumentais. Be jų L. Gineičio teigimai, gal būt, naudingi marksizmui bei rusiškam imperializmui, bet neveda prie Donelaičio ir jo *Metų* supratimo.

K. Donelaitis buvo priešingas Prūsų Lietuvos kolonizacijai ne tik dėl svetimų ateivių įvestos girtuoklystės, apie kurią L. Gineitis rašo : « Šį neigiamą procesą su mums suprantama širdgėla pavaizdavo Donelaitis *Metuose* » [8]. Šitokio posakio permaža. Iš paties Donelaičio poemos galima nesunkiai pastebėti, kad mūsų poetas kolonistų grėsmę suprasto daug plačiau — ūkiškai, tautiškai, morališkai ir religiškai. Kadangi L. Gineitis kolonizacines pasekmes lietuviams sumenkina arba nutyli, reikia mums čia pasišaukti Donelaičio poemos liudijimų.

Kad poetas turėjo galvoje ūkinę kolonistų grėsmę savo būrams lietuvninkams, matyti iš šaltyšiaus-seniūno Pričkaus, kuris dažnai atstovauja Donelaičio mintims. Beverkiantiems numirusio gerojo «amtsroto» būrams, Pričkus primena mesti dūsavimus ir žiūrėti ūkiškų darbų, sakydamas :

O kas bus paskui, kai jau gyvent nederėsim
Irgi karaliui, kas mums reik, atlikt negalėsim ?
Ūkius mums atims ir nešt lieps ubagų krepšą [9].

Šitoks nusilpusių lietuvių šeimų mėtinėjimas iš geresnių ūkių buvo kolonizacijos metais, kai Donelaitis buvo jaunas.

Dar labiau skaudina širdį mūsų poetui svetimų kolonistų įkurdinimas Lietuvoje tautiniu atžvilgiu. *Metų* poemoje pavyzdingieji senieji būrai dėl to dejuoja ir protestuoja. Antai, išmintingajam

---

[6] Ten pat, 41 psl.
[7] Ten pat.
[8] Ten pat.
[9] Kristijonas Donelaitis, *Metai*, Spaudai paruošė J. Ambrazevičius, iliustravo medžio raižiniais V. K. Jonynas, Baden-Badenas 1948, 167-168 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (į pabaigą).

Selmui, kuris ne kartą dėsto poeto mintis, atrodo, kad kolonistai Lietuvą okupavo :

«Ak», tarė Selmas, «jau koktu su mūsų gadyne,
Kai jau šveisteris ir prancūzas Lietuvą gavo » [10].

Dar griežčiau prieš kolonistus stoja Lauras, sakydamas :

Tu, prancūziškas žioply! su šveisteriu storu
Ir kas dar daugiaus susibastėt Lietuvą vargint,
Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekint ?
Ar negalėjot ten pasilikt, kur jus nuperėjo
Ir varles bei rupuižes jus ėst pamokino ? [11]

Ar L. Gineitis šitokią protestų nenorėjo aiškiai pastebėti, ar negalėjo parašyti dėl rusiškų « amtsrotų » cenzūros, ar dėl pataikavimo baimės, sunku atspėti; tačiau jis turėjo bent pasakyti, kad Donelaičio laikais Prūsų lietuviai svetimųjų invaziją pergyveno skaudžiau, negu mes dabar galime įsivaizduoti. Tada ateivių įsibrovimas reiškė ne tik kolonistams įprastą aroganciją ir svetimą kalbą. Jie rėžė lietuviams akis dar skirtingais valgiais, drabužiais, pramogomis, pažiūromis į darbą bei į religines pareigas. Šitokius skaudžius reiškinius moraliniu ir tautiniu atžvilgiu Donelaitis nekartą prisimena savo *Metų* poemoje. Tai pasako, kad ir šitokios eilutės :

Ak ! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kai lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė
Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo.
O štai, dar negana, kad vokiškai dabinėjas,
Bet jau ir prancūziškai kalbėt prasimanė.
Taipgi bezaunydamos ir darbą savo pamiršta [12].

K. Donelaičio ir jo būrų patriotizmas nebuvo rasinis. Kaip dera krikščionims, jis buvo suprantamas kaip moralinė vertybė greta kitų, kurias kolonistai Lietuvoje griovė. Lietuviai Prūsuose buvo autochtonai, prisirišę prie savo žemės ir sodybų, o kolonistai užėmė maro ir bado metais išmirusių ar nusilpusių lietuvių geriausias sodybas ir jų nebrangino. Lietuviai, apskritai, buvo darbštūs ir tvarkingi, o kolonistai dažnai darbo nemėgo, reikalavo privilegijų ir jų gaudavo, o iš ramių lietuvių tyčiodavosi. L. Rėzos liudijimu lietuviai stiprių

---

[10] *Metai,* 78 psl.; *Vasaros darbai* (į pabaigą).
[11] *Metai,* 169 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (į pabaigą).
[12] *Metai,* 80 psl.; *Vasaros darbai* (į pabaigą).

svaigalų nevartojo ir temėgo tik savo namines bendruomenines pramogas. Kolonistai Lietuvoje tuojau įveisė smukles, kur ruošdavo svaigias pramogas, kuriomis pradėjo sekti ir lietuviai.

Daugelis kolonistų buvo atvykę į Lietuvą neva siekdami religinės laisvės, tačiau, čia atvykę, religines pareigas praktikoje dažnai atlikdavo menkai. Jie tuo piktindavo lietuvius, pamaldžiuosius pietistus, ir dar labiau nuoširdų pietistą ir krikščionį Donelaitį.

Dėl užplūdusių kolonistų blogų pavyzdžių kilo tarp lietuvių demoralizacija ir protestai. Šitą demoralizaciją L. Gineitis savo knygoje trumpai pamini, bet jos su Donelaičio *Metų* poema nesusieja. Tai žymus trūkumas jai suprasti, nes pastoriui Donelaičiui lietuvių būrų dorovinis ir religinis stovis buvo svarbiausias. Tai matyti iš daugelio *Metų* vietų, kur padorieji būrai dejuoja dėl to, kad « viežlybums tuojau į nieką pavirto », kai « lietuvninkai su vokiečiais susimaišė », kai

Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko,
O prancūzpalaikiai, į jį žiūrėdami, šypsos [...]
Viežlybus lietuvninkus išpeikt nesigėdi[13 14].

Arba Selmas skundžiasi svetimųjų įtaka :

Rods, ir tarp lietuvninkų tūls randasi kiaulė,
Kurs lietuviškai kalbėdama, šveisterį peikia,
O tiktai ir pats, kaip tikras šveisteris, elgias[14].

Tas pats Selmas lietuvių demoralizaciją dar šitaip vaizduoja :

Ogi dabar, želėk, Dieve ! tikt gėda žiūrėti,
Kad lietuvninkai, prancūziškai pasirėdę,
Į bažnyčią vos išgirst ką kyšteria galvas,
O paskui tuo žaist ir šokt į karčiamą bėga.
Taip po tam keli tarp jų, aklai prisimaukę,
Būriškai bei kiauliškai tuo pradeda zaunyt [...]
Ir girti kits kitą prie galvos nusitvėrę,
Nei razbaininkai, ant aslos vemdami tąsos,
Kad vėmalai per visą karčiamą teška [15].

Protestai prieš svetimųjų atneštą demoralizaciją *Metų* poemoje skamba stipriai, tur būt, dėl to, kad jie nebuvo tik vieno Donelaičio

---

[13] *Metai*, 168-169 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (į pabaigą).
[14] *Metai*, 78 psl.; *Vasaros darbai* (gerokai po vidurio).
[15] *Metai*, 132 spl.; *Rudenio gėrybės* (į pabaigą).

balsas. Dėl to jaudinosi šviesesnieji būrai ir lietuviškų parapijų pastoriai. Jų žymus daugumas nuoširdžiai palaikė lietuvius, kuriuos prūsiška valdžia buvo pasmerkusi vokiškai asimiliacijai. Tai pripažįsta ir L. Gineitis, rašydamas, kad net vokiški pastoriai « per ilgus metus iš tikrųjų susigyvendavo su lietuviais valstiečiais ir nesavanaudiškai prieštaraudavo valdžios ir bažnytinės vyriausybės asimiliacinei politikai»[16]. Tačiau pasakęs teisybę, (kad net vokiški pastoriai nesavanaudiškai užtardavo kolonizacijos naikinamus lietuvius), L. Gineitis tuoj pat stengiasi savo mintį sugriauti teigdamas, kad tie pastoriai stengėsi «išsaugoti pelningas parapijas savo vaikams, mokantiems lietuvių kalbą»[17]. Gal būt, kad ir šitokių pastorių pasitaikydavo, bet jų didžiumos prolietuviškumo negalima aiškinti savanaudiškais motyvais pagal marksistinę tezę.

Žinoma, pastoriai rėmė lietuvių kaimiečius daugiausia moraliniais ir religiniais motyvais, nes atitrūkimas nuo senųjų tradicijų, keičiant tautybę, yra susijęs su moraliniu nuosmukiu. Iš gyvenimo praktikos vokiečių kilmės pastoriams buvo aišku, kad tautinis renegatas lengviau tampa religiniu ir doroviniu išsigimėliu, nes ištikimybė prigimtajai tautybei remiasi ištikimybe moraliniams principams ir Dievui. Kitaip nebūtų galima išaiškinti Prūsų Lietuvos pastorių nesavanaudiškumo, besirūpinusių lietuvių religine literatūra, tobulinusių lietuvių rašomąją kalbą, besistengusių paruošti lietuviams pasaulietiškos literatūros, kaip Ezopo pasakėčios J. Schulzo verstos lietuviškai, smerkusių vokiškų ponų puikybę prieš lietuvninkus, kaip tai smerkė A. E. Schimmelpfennigis eiliuotame įvade į Biblijos lietuvišką 1755 m. vertimą. Šitame sąryšyje tėra visai suprantamas Donelaičio garsesnis, aistringesnis ir vaizdesnis protestas prieš kolonistų ir dvaro ponų vokiečių demoralizuojančius pavyzdžius, kurie smerkiami *Metų* poemoje. Nenorėdamas atvirai pažvelgti į pastorių religinius bei moralinius rūpesčius ir pastangas Prūsų Lietuvoje, L. Gineitis užsidėjo sau raudonus akinius, kurie sukliudė geriau suprasti K. Donelaitį ir jo karšto įkvėpimo vidinius motyvus.

Viena spalva matyti taip pat tose L. Gineičio knygos vietose, kur paliečiami pasaulėžiūriniai ir literatūriniai skirtumai Donelaičio laikų Vokietijoje. Tiesa, jis pamini, kad tada Karaliaučiaus universitete prasidėjo idėjinė kova tarp šviečiamojo amžiaus racionalistų ir krikščionių, kuriuos Gineitis vadina scholastikais. Jis nurodo, kad K. Donelaitis buvo pasidavęs pietizmo įtakai, tačiau plačiau nepaaiškina, nei kas buvo tas pietizmas, nei kokius nuomonių skirtumus jis

[16] L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 52 psl.

[17] Ten pat.

buvo sukėlęs Prūsų Lietuvos pastoriuose, kaip tai nurodo Al. Vaškelis *Aiduose.* Iš to straipsnio matyti, kad Donelaičio *Metams* pietizmas turėjo daug didesnės įtakos negu senovės klasikų, pseudoklasikų racionalistų ir kitų literatūriniai pavyzdžiai.

Jų teisėtai ieškodamas, L. Gineitis ne kartą sumini G. Lessingą (1729-1781) ir Pr. Klopstocką (1724-1803). Tiedu vokiečių rašytojai buvo Donelaičio amžininkai, atstovavę skirtingoms pasaulėžiūrinėms šviečiamojo amžiaus srovėms. Lessingas savo dramoje *Nathan der Weise* išreiškė racionalistines idėjas, plūstančias iš Prancūzijos, o Klopstocko *Mesijo* poemai nemažos įtakos turėjo anglų puritono Miltono *Prarastasis Rojus.* Anglų gi puritonizmas buvo labai artimas vokiečių pietizmui, kuris tiesiogiai veikė Prūsų Lietuvą, ypač K. Donelaitį. Todėl nėra abejonės, kad mūsų poetui Fr. Klopstocko *Mesijo* nuotaikos ir idėjos buvo artimesnės negu laisvamanio Lessingo. Tiesa, L. Gineitis nurodo, kad Klopstockui nebuvo svetima gamtinė poezija, kad jo *Mesijo* trys pirmosios giesmės, išspausdintos 1748 m., turėjo Vokietijoje didelį pasisekimą, kad savo poemoje Klopstockas vartoja gramatiniam kirčiui pritaikytą hegzametrą, kokį Donelaitis anksčiau taikė savo pasakėčioms ir vėliau *Metų* poemai. Turint šitokius formalinius panašumus tarp mūsų poeto ir Klopstocko, būtinai reikėjo pažiūrėti idėjinės giminystės. Toks patyrinėjimas galėjo būti vaisingesnis už Donelaičio *Metų* lyginimą su nežymaus Saint-Lambert *Metų laibais (Les Saisons),* kurių Donelaitis neskaitė, nes ir pats L. Gineitis abejoja, ar mūsų poetas mokėjo prancūziškai.

Žiūrėdamas į pasaulėžiūrinius klausimus ir į K. Donelaičio religiją siauru marksistiniu žvilgsniu, L. Gineitis nesugebėjo įžvelgti į mūsų poeto asmenį. O nesupratus kūrėjo asmenybės, tapo iškreiptos jo poetinės intencijos *Metų* poemoje. Tuo lig šiol sirgo nevienas Donelaičio poemos komentatorius. Prie negausių laimingų išimčių priskirtini du *Aidų* bendradarbiai — Al. Vaškelis ir J. Brazaitis — pirmasis iškeldamas Donelaičio religinę pietistinę asmenybę, o antrasis sukritikuodamas L. Gineičio prasimanytus teiginius apie Donelaičio tariamus vidinius prieštaravimus dėl jo pažiūrų siaurumo.

Kad L. Gineitis nebūtų matęs mūsų poeto šviesios ir didelės asmenybės, to negalima pasakyti. Bet tai nebuvo jam naudinga, nes reikėjo Donelaitį pavaizduoti tik proletarų-būrų-baudžiauninkų poetu, kuris į savo kuriamo pasaulio medžiagą žiūrėjęs iš neva liaudiškų pozicijų. Šitokiam, gal būt įsakytam žvilgsniui, pagal kurį vertinama *Metų* poema, reikėjo iškreipti Donelaičio asmenybę, tyčiom nutylint nevieną dokumentą ar liudijimą, kuris L. Gineičiui buvo žinomas, bet nesiderino su sovietiniais interesais.

L. Gineitis pasako, kad Donelaitis buvo gyvo temperamento,

greitai užsidegdavo dėl skriaudų bei neteisybių ir atkakliai kovodavo prieš vokiškos valdžios ponus, kol teisingą bylą laimėdavo. Kad poetas išplūsdavo neteisingus « amtsrotus » ne tik savo *Metuose*, bet ir savo užrašuose, L. Gineitis tai mini. Jis pasako, kad dėl šitokio savo karščio Donelaitis paskui griauždavosi, teisindavosi, melsdavosi, apgailestaudavo, tuose pačiuose savo užrašuose atsiprašinėdamas išplūstąjį, kaip dera krikščioniui, bet L. Gineitis šitokį Donelaičio elgesį priskiria temperamentui ir prieštaravimams. Jis nurodo, kad mūsų poetas buvo stiprios valios žmogus. Jam jis duoda citatą iš metrikų knygos užrašų, kur Donelaitis prisipažįsta, kad jis nekartą turėdavęs pavartoti Samsono jėgą, kad nepasiduotų pagundoms bei nenupultų, bet jis nutyli mūsų poeto bekompromisinę krikščionybę.

Tuo tarpu K. Donelaičio pagalbininkas, precentorius K. W. Schulz po poeto mirties metrikų knygose užrašė, kad Donelaitis « buvo pavyzdingas žmogus. Tai buvo vyras visai ne pagal šių laikų būdą. Jis buvo ištikimas mano draugas. Per devynerius mudviejų artimo draugavimo metus nebuvom nė karto susiginčiję ar susibarę, bet gyvenome kaip Dovydas ir Jonatanas. Tarp kita ko, tai buvo ištikimas gerbėjas ir mėgėjas nesuklastoto Kristaus mokslo. Dieve, laimink jo dulkes ir leisk man prie Tavo sosto vėl su juo susitikti »[18]. Kas vertė L. Gineitį numesti du paskutinius sakinius ? Jie kaip tik liudija, kad Donelaitis buvo nuoširdus krikščionis, kuris nemeluotai vykdė Kristaus mokslą gyvenime.

Jei L. Gineitis netikėjo K. W. Schulzo liudijimu apie mūsų poeto asmenį, tai galėjo patikėti oficialaus vizitatoriaus S. Müllerio atestacijai, kurioje apie Donelaitį rašoma : «Pastorius daro viską, skatindamas vasarą stropiai lankyti mokyklas, ir net nevengia kietasprandžius gyviausiais įtikinėjimais palenkti »[19]. Šis liudijimas labai svarbus Donelaičiui kaip pastoriui ir jo *Metų* poemai suprasti. Jei šis liudijimas L. Gineičiui atrodė kuo nors įtartinas (cituodamas jis išleido žodžius apie kunigą), tai bent turėjo pasitikėti pačiu Donelaičiu. O jis krikšto metrikų knygos pradžioje buvo užrašęs savo kunigiškos misijos šūkį: *Hirte und Lamm* (ganytojas ir avinėlis). Pagaliau jo nuoširdų atsidavimą Dievui išreiškia ir šitokis metrikų knygų įrašas : « Visko esu patyręs, daug iškentėjęs, visada Dievo malonės paremtas ir pastiprintas » [20].

---

[18] Tetzner, F., *Christian Donalitius,* žr. *Altpreussische Monatsschrift,* XXXIII (1896), 191 psl. ; cituota iš A. Vaškelis, *Pietistinis sąjūdis Mažojoje Lietuvoje ir Kristijonas Donelaitis,* žr. *Aidai,* 1964 m. 3 nr., 103 psl.

[19] Ten pat, 196 psl.

[20] K. Donelaitis, *Rankraščiai,* Fotografinis leidinys. Paruošė L. Gineitis, Vilnius 1955.

Suprantama, kad šitoks religingas žmogus su baimingu rūpesčiu žiūrėjo į «apšviestuosius » racionalistus, nes laisvamanybės banga su doroviniu pakrikimu ritosi per Europą nuo Paryžiaus ir Versalio iki Petrapilio, neaplenkdama Lietuvos ir jos kunigų. Todėl krikšto metrikose Donelaitis užrašė: «Mano laikais Prūsuose jau laisvamanybė labai įsigalėjo, taip pat ir kai kurie dvasininkai tokie buvo [21]». « Kas tik norėjo būti dideliu ir ponišku, retai ėjo į bažnyčią ir prie Komunijos » [22].

Kad ir nebūdamas praktiškas, K. Donelaitis uoliai rūpinosi parapija ir savo tikinčiųjų reikalais. Jis lankė ir prižiūrėjo savo parapijos penkias mokyklas, jis pastatydino naują bažnyčią Tolminkiemyje, ten pat pastatydino mokyklą sudegusios vietoje, savo lėšomis pastatydino pastorių našlėms prieglaudą ir ją atidavė Tolminkiemio parapijai. Nors Donelaitis ūkio nemėgo, bet juo rūpinosi iš pareigos, metrikų užrašuose savo būsimam įpėdiniui nurodydamas, kur ir kokios žemės.

Donelaitis buvo nesavanaudis, pelno nesiekė ir piktinosi tais dvasininkais, kurie apie tai kalbėdavo. Apie tokius jis metrikų knygoje užrašė : « Mano laikais jau atėjo karta, ieškanti tik vilnų, ne avių. Jeigu buvo kalbamasi, tai tik apie turtų pagausinimą, o pamaldūs ir rimti pokalbiai darėsi tylesni ir silpnesni. Kai žemiškai nusiteikę pastoriai susirinkdavo, retai išgirsdavo apie mokslus ir kalbas; užtat apie pajamų padidinimą ir žemišką pelną buvo šnekama iki koktumo. Aš taipogi, kaip mano įpėdinis iš šių užrašų galės pamatyti, nusiminimo vedamas esu gerokai prisibaręs ; bet tai dariau ne dėl asmeninės savo naudos, bet kiek tai bendruomenės ir savo įpėdinio labui. Gal jis, šykštumo ir nepasitenkinimo apimtas, bus nepatenkintas, kad aš nepadidinau bendruomenės turtų» [23].

Noras būti nesavanaudžiu, tarnauti žmonių gerovei darbais ir patarimais liudija Donelaičio dorovinį idealizmą. Todėl jis buvo griežtas sau, griežtas supasaulėjusiems pastoriams, griežtas pakirkusiems būrams, griežtas Prūsų valdžios ponams, kurių daug sėdėjo karališkuose dvaruose. Jaunam pastoriui J. G. Jordanui, kuris mėgo mokslą ir poeziją, Donelaitis laiške parašė šitokį lotynišką trieilį:

Laiminga parapija, kur nėra jokio karaliaus kelio ;
Laimingesnė ta, kur nėra jokio karaliaus dvaro ;
Bet laimingiausia toji, kur nėra jokio pono [24].

[21] Ten pat.
[22] Ten pat.
[23] Ten pat.
[24] K. Doveika, *Kristijonas Donelaitis,* Vilnius 1963, 35 psl.

Būdamas ištikimas Prūsijos karaliaus pavaldinys, Donelaitis smerkė vokiškos valdžios pareigūnus dėl neteisybių ir galios piktnaudojimo beteisių baudžiauninkų ir ūkininkų papiktinimui. Bet jis pagirdavo gerus ir religingus « amtsmonus », pas juos apsilankydavo taip pat, kaip pas pavyzdinguosius kaimiečius ir pastorius.

Jis mėgo mokslais ir menais besidominčius asmenis, jiems skaitydavo savo kūrybos, savo svečius stengdavosi padoriai užimti, v Mano temperamentas, žinoma, buvo linksmas, — rašo Donelaitis. — Aš galėjau dainuoti ir skambinti savo fortepionu ir klavesinu, bet grodamas ir dainuodamas buvau moralus ir kreipiau dėmesį į savo svečius, kad galėčiau būti jiems naudingas » [25].

Donelaičio moralinį idealizmą atskleidžia dar kartą jo užrašas, pastatydinus namą pastorių našlėms. Savo ir žmonos vardu kalbėdamas, jis savo pastabas baigia šitokiu sakiniu: «Dievas tebūna mums liudininku, kad mes per visą savo gyvenimą stengėmės kiekvienam tarnauti; tebūna šie namai draugišku patarnavimu ir po mūsų mirties »[26]. L. Gineitis, žinoma, šios citatos neduoda.

Bet jis teisingai nurodo, kad K. Donelaitis buvo lietuvis patriotas. Lietuviškus pamokslus, palyginus su vokiškais, jis sakydavo meistriškai *(mit vorzüglicher Fertigkeit)* [27]. Savo įpėdiniui, kuris po Donelaičio mirties turėjo užimti pastoriaus vietą Tolminkiemyje, poetas patarė savo sūnus išmokyti gerai lietuviškai; jis džiaugėsi su kuo nors galėdamas « švebeldžiuoti lietuviškai » ir Lietuvą girti. Laiške savo jaunam draugui pastoriui G. Jordanui davė šitokį patarimą: « Neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte ; taip pat jokio paaukštinimo vokiškame krašte nepriimti»[28]. Gerų lietuvių šiais laikais reta. Tai patrioto žodžiai.

Iš negausių laiškų ir iš Donelaičio užrašų susidaro šitoks mūsų poeto asmenybės vaizdas : Donelaitis buvo gyvo ir jautraus, choleriško temperamento, kurį stengėsi apvaldyti stiprios valios pastangomis. Draugiškas ir švelnus su geraisiais ir nuskriaustaisiais, jis buvo griežtas valdžios piktnaudžiotojams, savanaudžiams pastoriams ir pasileidusiems kaimiečiams. Jis mylėjo teisybę, buvo giliai religingas, širdimi ir darbais mylėjo Kristų, bendruomenę, žmones, tėvynę, tarnaudamas jiems pagal savo išgales ir norėdamas jiems dar būti naudingas po savo mirties. Šitokia galinga, į idealus nukreipta Donelaičio asmenybė negalėjo būti kitokia nė poetinėje kūryboje.

---

[25] K. Donelaitis, *Rankraščiai*, Fotogratinis leidinys.

[26] Ten pat.

[27] L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis* ir jo epocha, 205 psl.

[28] Ten pat, 201 psl.

Todėl tiek savo pasakėčiomis, tiek savo *Metų* poema Donelaitis norėjo būti naudingas būrams, jų tarnams ir laisviems ūkininkams, kurie jo pamokslų klausė, ir amtsmonams, amtsrotams bei jų pataikūnams, kurie jo pamokslų Tolminkiemio bažnytėlėje tikriausiai neklausė ; bet jis norėjo pamokyti visus poetiniais vaizdais ir posakiais. Tai jam leido šviečiamojo mažiaus didaktiniai polinkiai. Bet ir ne tik jie : daugiau ar mažiau panašiai elgėsi visų amžių iškilieji Europos rašytojai, kurie savo kūriniais norėjo paliudyti tiesą ir gėrį.

Todėl be reikalo L. Gineitis labai kruopščiai ieškojo knyginių Donelaičio įkvėpėjų. Ne klasikai, ne pseudoklasikai racionalistai ir ne romantikų pradininkai įkvėpė mūsų poetui *Metus,* bet paties Donelaičio religinės ir dorovinės idėjos, jo pedagoginis uolumas, jo beveik pranašiškas žvilgsnis, jo asmeniškas patyrimas, jo aplinkos gyvenimas Prūsų Lietuvoje. Juk kelios jo poemos temos yra tos pačios, kokias galima rasti Donelaičio užrašuose metrikų knygoje ir keliuose išlikusiuose laiškuose. Ten glūdi temų versmė jo *Metams.*

« Metų » poemos tematika ik veikėjai

Kai kurių knyginių Donelaičio poemos temų galima rasti psalmėse, Biblijoje ir A. Schimmelpfenigio eiliuotame įvade lietuviškam Biblijos 1755 metų vertimui. L. Gineitis be reikalo abejoja, ar skaitė Donelaitis aną Scbimmelpfennigio įvadą. Tikrai reiktų nustebti, jei Donelaitis jo nebūtų skaitęs. Ir kaip galėjo neskaityti, kai jis tikriausiai tą vertimą vartojo per kiekvienas pamaldas bažnyčioje? To vertimo įvade yra tokia tema, kuri atrodo lyg būtų paimta iš Donelaičio *Metų.* Pagal L. Gineičio duotą citatą ji šitaip skamba :

Rods tulasis wokėtis
diddey passiputęsis,
pastattydamas zubus,
niekina Lietuvninkus,
tar: kas yr’ Lietuvninkas ?
ar Diews ir jos bijąs ?
todėl jie taip neverti,
wos per Kiaulę laikomi [29].

Šitokia tema K. Donelaičio *Metuose* taip dažnai kartojama, kad nereikia nė poemos citatų: ten lietuvį būrą-baudžiauninką visi *

---

[22] Cituota iš L. Gineičio ; Ten pat, 151 psl.

(amtsrotai, vakmistrai, šių tarnai, vokiečiai, prancūzpalaikiai, šveisteriai-šveicarai) laiko drimeliu arba kiaule.

Kita tema, kurią *Metų* poemoje kartoja keli veikėjai yra žmonių lygybės ir nelygybės problema. XVIII amž. ji buvo labai aktuali ne tik Donelaičiui ir būrams-lietuvninkams, bet visoje Europoje. Prancūzijoje ją iškėlė Donelaičio amžininkas J. J. Rousseau apie 1755 m., bet prancūzų šviesuomenė J. J. Rousseau mintimis ne iš karto susidomėjo. Lietuvoje tą problemą iškėlė Donelaitis. Jo *Metų* veikėjas Bužas taria :

Žinom juk visi, kaip mes nuoginteli gemam,
Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžoti nabagai [...]
Būrui taip, kaip ponaičiui, kad susiderkia,
Reik su marškonio sklypu pasturgalį šluostyt[...]
Ponų dar nei viens su kardu negimė sviete,
O tarp būrų vėl nei viens sav n'atnešė žagrę[30].

Panašiai kaip Bužas galvodamas, Priškus žmonių gamtinės lygybės idėją papildo šitokiu vaizdu :

Žinom juk, kaip vaikesčiai savo vasarą švenčia.
Poniški vaikai su būriškais susisėdę,
Kartais broliškai purvus krapštydami žiopso ;
Ir taip viens, kaip kits, niekus be razumo plūsta [31].

Tik gamtinės lygybės ir visuomeninės nelygybės problemą Donelaitis ne iš J. J. Bousseau pasiskolino, nes ją išsprendė kitaip. J. J. Bousseau pasakė, kad žmonių nelygybė kilusi iš nuosavybės. Bet tai buvo negilus sprendimas, nes gyvenimo praktika rodo, kad nuosavybės panaikinimas dar nepašalina nelygybės.

Donelaitis į šią nelygybės problemą pažiūrėjo giliau ir krikščioniškai. Pagal jo krikščionišką tikėjimą nelygybės ir kitokie vargai yra gimtosios nuodėmės pasėka. Ir pati nelygybė nėra tokia bloga kaip neteisybė. Nelygybė susieta su skirtingomis funkcijomis ir pareigomis visuomenei, kuriai reikia dirbančiųjų ir valdančiųjų. Todėl abeji teisingai ir gerai turi atlikti savo luomo pareigas. Kai jų neatlieka, arba blogai atlieka, abeji nusikalsta. Abeji už tai turės atsakyti prieš to paties Dievo teismą. Tik laisvieji ponai, valdžios žmonės dažnai yra kaltesni, nes jiems galia duota vykdyti teisingumą, prieš kurį jie dažniau nusikalsta. Todėl Selmas ir klausia :

---

[30] *Metai,* 115-116 psl.; *Rudenio gėrybės* (tuoj po vidurio).
[31] *Metai,* 27 psl.; *Pavasario linksmybės* (ties viduriu).

Kas tav liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodama ?
Dievs ant sosto prakilnaus tau paliepė sėstis
Ir piktus koravot bei baust tav įdavė šoblę ;
Bet teisiuosius kirst ir durt tav nedavė valią.
Taigi dabokis, aštrų kardą savo pakeldams,
Kad n'įžeistumei tav klausantį nabagėlį [32].

Nors tu nebetiki, esi bedievis, galvoja Selmas, bet tave visur Dievas mato ir «kartą jis atidengs tavo visą raspustą » (nedorybes, pasileidimą). Žinodamas, kad ir geriausi žmonės nepajėgs išnaikinti neteisybių ir kitokio pikto, Donelaičio Pričkus būrus perspėja prieš ponus nemaištauti, nes :

Dumplės yr naudings daikts į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekada nederėjo
Ir debesių greitų žingsnius sustabdyt negalėjo [33].

O išmintingasis Selmas primena Dievo valią ir tvarką pasauly :

Juk be Dievo sviete nieks negal nusiduoti.
Ponai žemės šios negal be jo ponavoti,
O mes būrai vėl be jo negalime vargti [34] .

Tačiau priekaištauti ponams dėl neteisybių Donelaitis būrams plačiai leidžia. Jo Bužas sako :

Rods, yr daug žioplių, kurie nabagėlį būrą
Iš nelabos širdies per paiką drimelį laiko,
O štai, patys juk daugsyk, kaip drimeliai, elgias.
Kas tokiems išdykėliams gardžiai pasivalgyt
Ir prisisiurbt saldžiai pelnytų reikalą kožną,
Kas dirvas užartų, sėtų bei nuvalytų,
Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,
Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų ? [35]

Donelaitis iš Šventojo Kašto žino ir tiki, kad paniekinimai, skriaudos, neteisybės, darbai ir kitokie vargai yra gimtosios nuodėmės pasekmė. Savo poemos pradžioje pasveikinęs pavasario pabudimą, pavaizduodamas paukščius, Donelaitis jau įveda išdykėlių žmonių

---

[32] *Metai,* 166 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (pabaigoje).
[33] *Metai,* 162 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (po vidurio).
[34] *Metai,* 166 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (į pabaigą).
[35] *Metai,* 116 psl.; *Rudenio gėrybės* (po vidurio).

vargų motyvą. Pavasario krivūlėje sukviestiems būrams Pričkus pirmiausia pradeda aiškinti įgimtąją lygybę ir visuotinį vargą Jis taria :

Taigi matai, taip paukščiams, taip ir mums pasidaro ;
Irgi be vargo būt negal nei viens šiame sviete [36].

Papasakojęs apie žmonių vargus nuo jų lopšio, Pričkus prieina prie metafizinės vargo lygybės per pirmuosius tėvus, tardamas :

Ak, Adom, tu, pirms žmogau išdykusio svieto,
Tu su savo Ieva, sode pavasarį švęsdams
Ir gėrybes uždraustas slaptai paragaudams,
Sav ir mums, nabagėliams, daug pridarei vargelių.
Dievs, tave koliodamas ir žemę visą prakeikdams,
Dėl raspustos tos iš rojaus išmetė laukan
Ir su rūpesčiais tavo duoną paliepė valgyt [37].

Tik po Adomo — visų žmonių tėvo — vargų epizodo seniūnas Pričkus pradeda kalbėti apie baudžiavos pavasarinius darbus. Šitie darbai ir vargai kaip Adomo nuodėmės palikimas eina per visas keturias *Metų* poemos giesmes. Tarp jų įsiterpdamos lygybės-nelygybės, bedievybės, neteisybės, skriaudų ir Dievo valios temos be Adomo nuodėmės motyvo būtų nepagrįstos ir idėjiškai nesusietos. Taigi, turint galvoje Donelaičio nuoširdų tikėjimą, Adomo vargų epizodas *Pavasario linksmybėse* yra pagrindinis, nors L Gineitis priešingai manytų ir jį laikytų nenuosekliai prilipdytu [38] . Ontologinė žmonių lygybė Dievo akyse ir kasdieninė nelygybė žmonių pareigose bei konkrečiuose varguose Donelaičio taip stipriai išgyventa, kad ji poemoje viską sujungia vienybėn, neišskiriant nė gamtos. Antai, vaizduodamas žiemą, Donelaitis rašo:

Ten pusnynai su baltais kalnais pasidarė,
Ir žiema sav žiemiškas kvietkas nusipynė.
Tik dyvai žiūrėt, kaip barzdoti pušynai
Su savo kuodais garbanuotais visur pasirodo
Ir, nei puderuoti ponaičiai, stov įsirėmę.
Bet kiti nuogi žagarai tarp jų pasilenkę,
Būriškai po stogais jų stovėdami, dreba
Ir raudodami kloniojas, kad švilpina vėjai [39].

---

368 *Metai,* 29 psl.; *Pavasario linksmybės* (ties viduriu).
37 *Metai,* 30 psl.; *Pavasario linksmybės* (tuojau po vidurio).
38 L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha,* 258 psl.
39 *Metai,* 142-143 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (pradžioje).

Priėjęs prie žvėrių ir paukščių žiemą ir lygindamas šių vargus su žmonių rūpesčiais, Donelaitis vėl randa nelygybę. Žiemą žmonės gali šiltomis skrandomis apsivilkti, prie šilto kakalio pasišildyti, šiltos sriubos pasrėbti, o paukštelių namai miške visada šalti ir jų drabužis pasilieka toks pat kaip vasarą. Dėl to Donelaitis prabyla graudžiai lyriškai:

Ak, jūs, vargdienėliai, jūs, nuogi nabagėliai,
Ar būt šilts, ar šalts, ar kits koks divynas oras,
Rūbais vis vienais ir tais pačiais užsidengiat [40].

Čia Donelaičio užuojauta gamtos gyviams beveik tokia pat kaip vargdienėliams ir « nabagėliams » būrams. Vieni ir antri kenčia vargą dėl Dievo bausmės už Adomo nuodėmę. Jos visų pasekmių niekas visai nepašalins. Todėl reikia sutikti su Dievo valia, pasikakinti, kaip moko paukščiai, ir už gautą gerą Dievui dėkoti. Donelaitis *Žiemos rūpesčius* ir visą savo poemą baigia malda į dangišką Tėtutį ir jo laiminančią rankelę. Šita malda yra žmogaus atsiliepimas į paukščių balsus, kuriais jie pavasarį garbino Dievą.

Nei L. Gineitis, nei kai kurie kiti K. Donelaičio tyrinėtojai nekreipia dėmesio į paukščių giesmes *Pavasario linksmybėse.* Tuo tarpu šis epizodas yra pirmos svarbos Donelaičio poemos prasmei. Nors ne vienas paukščių iš žiemos parsinešė lopytą kuodą, tačiau jie visi linksmi. Parskridę gandrai, sulopę savo namą ir varlių bei rupūžių paragavę,

Dievui iš širdies viernai dėkavojo ...
Gegužės ir strazdai, sumišai lakstydami, žaidė
Ir Sutvertoji, linksmai rykaudami, gyrė [40 41].

Nors atrodo, kad gervinąs padangėje dejuoja, bet iš tikrųjų:

Ne! Jis nor pamokint, kaip Dievo didi galybė
Ir paukštelių balsuos yr didiai stebuklinga.
Žvirbliai su vaikais, žodžius girdėdami tokius:
« Rods », tarė, « mūs giminė taipjau vis šlovina Dievą ».
Bet lakštingala, dar ikšiol pasislėpus [...]
Sav viena, tamsoj budėdama, garbina Dievą [42].

---

[40] *Metai,* 144 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (pradžioje).
[41] *Metai,* 14-15 psl. ; *Pavasario linksmybės* (pradžioje).
[42] *Metai,* 15 psl.; *Pavasario linksmybės* (pradžioje).

Šitaip poemoje pavaizduoti pavieniai giesmininkai, nuo kurių nenori atsilikti nė žvirbliai. Vienas storai, kitas plonai čiulbėti mokėdamas, vienas padangėje skraidydams, kitas ant šakų šokinėdamas, bet visi jie savo giesmę skiria ne saulei, kuri juos pažadino, bet Dievui. Saulė Donelaičio sampratoje tėra tik Dievo tarnaitė, kuri pabudino svietą, o jo paukščiai tegarbina tik savo Kūrėją. Tas paukščių choras po pavasario pabudimo yra gamtos himnas Dievui, lyg tolimas prarastojo rojaus prisiminimas, bet pirmoje eilėje Dievo apvaizda pasitikinčių ir dėkingų paukščių himnas.

Po visų pavasario, vasaros ir rudens darbų, vargų ir linksmybių žiemą atsiliepia dėkingais žodžiais žmogus. Tai išmintingojo Selmo malda į dangišką Tėtutį:

O tu, miels Dieve, tu, dangiškas geradėji!
Tu pirm amžių, kai mes dar dūmot negalėjom,
Jau išmislijai, kaip kartą mes prasidėsim
Ir ko mums reikės, kad šviesą šią pamatysim [...]

Tu mus išlaikei per visą prašokusį metą,
Tu dar ir toliaus mus išlaikyti galėsi[43].

Tai esminiai žodžiai Selmo dvilypėje maldoje, kurioje jis dar kartą veda paralelę taip gamtos, paukščių ir žmonių gyvenimo. Ta malda — tai žmogiškas Dievo garbinimo akordas, kuris papildo paukščių garbinimo giesmes pavasarį.

Taigi, paukščių himnas Dievui *Metų* poemos pradžioje ir malda jos pabaigoje drauge su Adomo ir Ievos pirmąja nuodėme, kaip visų žmogiškų vargų ir darbų pradžia, pabrėžia Donelaičio poemos idėjinę prasmę — pagarbinti Dievą nupuolusių žmonių, ypač lietuvninkų būrų, darbais ir vargais bei juos pamokyti.

Gali L. Gineičiui nepatikti pirmosios nuodėmės pasekmių priminimas ir gili pagarba Dievo valiai *Metuose,* tačiau nevalia nesiskaityti su Donelaičio duotais faktais jo poemoje, juos neigti ir tuo poemos prasmę iškreipti, nuolat tvirtinant, kad, vaizduodamas baudžiauninkų darbus ir vokiškų ponų neteisybes, poetas stovėjo liaudinėse pozicijose. Tų darbų ir neteisybių jo poemoje yra, bet nėra liaudiškai luominių pozicijų, nes poetas į savo veikėjus, į jų darbus, nelaimes ir ydas, į linksmybes ir dorybes žiūrėjo bekompromisinės krikščionybės žvilgsniu. Kitaip tariant, Donelaitis stovėjo aukščiau luomų, vienodai plakdamas visų nuodėmes ir ydas ir gir-

---

[43] *Metai,* 173-174 ir 176 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (pabaigoje).

damas gerus darbus vis tiek, ar jie buvo lietuvių baudžiauninkų, ar ponų vokiečių, ar jų tarnų, ar kolonistų.

Donelaičio balsas ponų amtsrotų ir jų artimiausių tarnų atžvilgiu yra rūstesnis, nes jie savo galią ir laisvę piktnaudžiavo, taigi labiau nusikalto negu beteisiai ir nelaisvi būrai, kurie.buvo reikalingi didesnės meilės ir užuojautos. Tačiau ir vienuose ir antruose poetas mato gerų žmonių. Analizuodami jo poemą ir skaičiuodami jos veikėjus, gerų bei blogų ponų ir būrų randame maždaug vienodą proporciją su persvara į neigiamuosius. Tarp vokiečių ponų Donelaitis savo poemoje pavaizduoja vieną gerą, malonų, rūpestingą, neseniai mirusį amtsrotą, o antrą žiaurų šykštuolį, tur būt smarkųjį Kasparą, kurs dažniau minimas poemoje. Prie šio neigiamojo dar prisideda anoniminis epizodas apie dvaro ponų pietus, dėl kurių susivemia ir plūstasi Pričkus.

Tarp lietuvių baudžiauninkų neigiamai yra nutapyti Slunkius, Plaučiūnas, Pelėda ir Dočys, o teigiamai — Pričkus, Selmas, Lauras. Vidurį tarp teigiamųjų ir neigiamųjų užima Enskys ir Krizas. Prie ponų kategorijos galima priskirti du keikūnus vakmistrus, o prie būrų — du pasipūtusius, ponus vaidinančius tarnus, tokius kaip Milkus, kuris pono batus tevalo, bet ponaičio skiauturę rodo, niekina būrus, nors neseniai buvo utėlius piemuo, nesuskaitęs penkių kiaulių. Taigi, iš veikėjų teigiamų ir neigiamų charakteristikų nematyti Donelaičio liaudinių pozicijų, kokias sugalvoja L. Gineitis, nes poetas nori būti objektyvus ir teisingas. Tai matyti jo pažiūrose į kolonistus svetimtaučius. Leisdamas būrams plūstis prieš atėjūnus, poetas vis dėlto pataria lietuvninkėms imti pavyzdį iš vokiečių kaimo šeimininkių, kurios anksti sudarinėja grybų ir riešutų atsargas žiemai.

Kad feodalinė santvarka Donelaičiui neatrodė visų vargų ir blogybių šaltiniu, kaip norėtų istorinio materializmo adeptai, gerai matyti *Pavasario linksmybėse* iš erelio sueigos su paukščiais. Į šį epizodą tyrinėtojai mažai kreipia dėmesio, nors jis reikšmingai pailiustruoja poeto pažiūrą į luomus. Kaip žinia, erelis yra plėšrus, bet paukščių nedrąsko, o Donelaičio vaizduotėje juos net globoja, rūpinasi jų gerove, tyrinėdamas, ar per žiemą kas nors paukščių nenuskriaudė. Taigi erelis yra alegorija karališkos valdžios, geros valdžios, kokios Donelaitis norėtų žmonėms. Deja, Adomo giminėje vyrauja nuodėmės, dėl kurių kenčia net paukščiai. Tai paaiškina «viežlybasis» gandras, kuris atstovauja tarpinę grandį hierarchizuotoje visuomenėje, tarp erelio valdžios ir smulkių paukščių-pavaldinių. Gandras išaiškina ereliui, kad kiekvienas paukštis ir kitoks gamtos gyvis turi Dievo nustatytą gyvenimo būdą bei maistą ir tuo pasikakina. Nors paukščių pasaulyje taip pat pasitaiko plėšikų, tačiau

tai maža blogybė, palyginus su piktų žmonių skriaudomis. Taigi Donelaitis prieš paukščių visuomenę, kuri laikosi Dievo dėsnių, pastato žmones, kurie nuo Adomo laikų Dievo įstatymų nenori paisyti, išskyrus mažumą.

Bet, kaip žmonių organizuotoje visuomenėje aukščiausias narys yra karalius, taip paukščių tarpe — erelis. *Metuose* jis — būtina ir teigiama feodalinės santvarkos viršūnė, kuri labiausiai neigia L. Gineičio sugalvotą sovietinių intencijų mitą apie K. Donelaičio neva liaudiškas pozicijas, vertinant Prūsijos gyvenimą poemoje. Jei poetas iš tikrųjų būtų stovėjęs tokiose pozicijose, jis būtų turėjęs arba nieko nerašyti apie erelį, nes šitoks Lietuvoje retas paukštis neturėjo nieko bendro su būrų gyvenimu ir darbais, arba būtų turėjęs jį vertinti neigiamai, nes tas paukštis plėšrus. Tačiau K. Donelaitis apie jį *Metuose* rašo teigiamai, nes erelis reiškia karališką valdžią, kuriai poetas neturi jokio priekaišto. Be to, erelis — Prūsų karalystės emblema-herbas. Jį pagerbti poetas, gal būt, jautė viešą pareigą, nes jis pats buvo viena grandelių Prūsijos feodalinėje hierarchijoje su jos viršūne karaliumi-ereliu.

Tačiau L. Gineitis teisingai pastebėjo, kad tarp žmogiškų veikėjų Donelaičio *Metuose* centrinę vietą užima šulcas-seniūnas Pričkus. Per visas keturias poemos giesmes jo gyvenimas iš tikro vispusiškiau atsiskleidžia negu kitų būrų ir ponų. Tik nesuprantama, kodėl L. Gineitis nenori matyti Pričkuje paties poeto simbolį. Net be didelės analizės galima pastebėti, kad Donelaičio socialinė situacija labai analogiška Pričkaus stoviui. Dėl jo takto ir stropumo šis baudžiauninkas dvaro valdžios buvo paskirtas kaimo seniūnu prižiūrėti baudžiavinių įsakymų vykdymą. Taigi Pričkus, kaip anas protingasis gandras, yra tarpinė grandis tarp įsakančio karaliaus dvaro ir tarp klausančio būriško kaimo. Jis vykdo ūkiškus įsakymus,, nors jam pačiam ir būrams jie būtų nemalonūs.

Donelaičio socialinė situacija buvo analogiška, tik aukštesnėje pakopoje. Nors jis buvo kilęs iš laisvųjų ūkininkų, bet jo parapiečiai būrai jam buvo artimesni negu vokiškos valdžios aristokratai. Tačiau, kaip dvasininkas liuteronų bažnyčioje jis buvo susijęs su dvasine ir pasaulietine Prūsų valdžia, kaip Pričkus su dvaru. Donelaitis turėjo savo parapiečiams aiškinti valdžios potvarkius ir juos vykdyti, kartais pats tuos potvarkius išversdamas į lietuvių kalbą. Jis, žinoma, galėjo vokiškai valdžiai pataikauti ir laimėti privilegijų. Bet Donelaitis norėjo pasilikti ištikimas savo pietistiniams principams, verčiau užsiimti įvairiais rankų darbais, kovoti dėl teisybės prieš dvarą, negu laimėti valdžios malonių, gal išskyrus pagarbą, karaliui-ereliui.

Bet kuo baigėsi Donelaičio ir Pričkaus tarnyba hierarchinės visuomenės tarpinėje grandyje? Už tai, kad stigo vieno šilingo pinigų už baudžiauninkų Karaliaučiuje parduotus javus, įdūkęs šykštuolis amtsrotas taip sumušdino senąjį ištikimąjį Pričkų, kad šis «vos tris dienas sulaukęs, numirė bėdžius ». Argi nepanašiai atsitiko su Donelaičiu ? Šį ištikimą Prūsų karaliaus pavaldinį amtsrotai norėjo nuskriausti, atimdami dalį bažnytinių žemių. Po ilgo bylinėjimosi valdžios atstovai buvo užtikrinę, kad žemė nebus liečiama. Tačiau pakopęs į amtsmano postą, T. Bugys 1775 metais atnaujino senąją bylą, dėl kurios Donelaitis buvo prisigriaužęs, kad duoda blogą pavyzdį parapiečiams. Argi toji tautinio renegato T. Rugio atnaujinta byla pastoriui Donelaičiui, senam ištikimam bažnyčios ir teisybės tarnui, nebuvo didelis moralinis smūgis, panašus į seniūno Pričkaus sumušimą, pasibaigusį ištikimojo tarno mirtimi ? Nors skirtingose plotmėse, bet tiedu smūgiai panašūs. L. Gineitis teisingai pabrėžia smūgio kartumą Donelaičiui. Tai buvo nuodėmingojo pasaulio kartūs atpildai už abiejų gerą tarnybą.

Todėl Donelaitis ir baigia Pričkaus mirties bei baudžiauninkų nuplakimo epizodą skausmingu atodūsiu :

Tai, broleliai! tai visa šio svieto malonė![44]

Kadangi Pričkus yra paties Donelaičio simbolinis atstovas, poetas į to seniūno lūpas ir sudeda daug savo įvairiopos išminties. Todėl prieš baudžiaviškus pavasario darbus Pričkus pradeda kalbą apie prigimtą žmonių lygybę ir vargus, kurie tenka pasauliui dėl Dievo bausmės už Adomo maištingąją nuodėmę. Pričkaus pasipiktinimas šviečiamojo amžiaus palaidumu, kuris per ponų pavyzdžius demoralizuoja lietuvių kaimiečius, yra paties Donelaičio pasipiktinimas :

Ak tu, šventa Dieve! kokią gi gadynę sulaukėm.
Ak, kokios tamsybės jau apjekino svietą !
Pons ir tarnas jo peklon tik bėga ir bėga.
Dievą viens nieku laikydama, juokiasi šelmis,
O kitsai, kad jam įtiktų, niekina Dievą.
Tūls, kruopas nedarytas ir vos pasukas ėsdams,
Po vargų našta kasdien vaitoja pakumpęs ;
O dar ir toksai utėlius juokiasi Dievui!
Skundžias neprietelius, kad ponai vargina svietą
Ir kad būrams jie paskutinį lašina kraują ;
O tačiaus linksmai nusipešt į karčiamą bėga,
Taip, kad panedėlyj dar krapšto kruviną snukį[45].

---

[44] *Metai,* 165 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (po vidurio).
[45] *Metai,* 149 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (ties pradžia).

Pričkaus ūkiški pamokymai baudžiauninkams yra paties Donelaičio patarimai. Pričkaus pasiskundimas apie greit prabėgusią, jaunystę, apie sudilimą tarnyboje per trylika metų, apie tos tarnybos sunkenybes, derinant nedėkingo dvaro ir besišaipančio kaimo būrų interesus, yra paties Donelaičio nuotaikos ir mintys, sužymėtos jo užrašuose. Jo situacija buvo analogiška Pričkaus pergyvenimams.

Tačiau būdamas paties poeto atstovu ir simboliu, Pričkus *Metų* poemoje viso Donelaičio neišsemia, nes simbolis niekada neišreiškia pilnai to, ką jis simbolizuoja. Nors galima jausti, kad poetas mėgsta savo Pričkų, bet jis taip pat bekompromisinės krikščionybės Donelaičiui šiek tiek nepatinka, kaip idealisto Donelaičio sąžinė priekaištavo dėl jo paties kai kurių praktiškų poelgių, dėl kurių jis teisinosi ir apgailestavo net metrikų knygose.

Donelaičiui tikriausiai nepatinka Pričkaus dumplės, nenorinčios pūsti prieš vėją. Tai oportunizmas, konformizmas, nusilenkimas pasaulio blogybėms, kurias pagal šv. Pauliaus paraginimą reikia naikinti panašiai, kaip kenksmingus vabzdžius naikina Donelaičio lakštutė, arba piktus šliužus bei varles — jo protingasis gandras. Bet iš gyvenimo praktikos ir iš Apreiškimo Donelaitis žino, kad Pričkaus dumplėmis neišpūsi visų blogybių iš pasaulio. Bet jo temperamentas ir pranašiškas uolumas yra toks, kad Donelaitis vis tiek norėtų dumplėmis pūsti prieš vėjus. Deja, jo Pričkus tam prieštarauja. Todėl poetas savo intimiausius norus ir mintis paveda Selmui.

Tarp Selmo ir Pričkaus nėra esminio skirtumo, nes jie abu yra tarp « viežlybųjų » Donelaičio « gaspadorių ». Tarp jųdviejų tėra tik laipsnio skirtumai. Pričkus savo dumplėmis tenori pūsti į pečių, o Selmas norėtų pūsti net prieš vėjus, nors ir be pasekmių Pričkus — padorus, tvarkingas, tikintis, bet Selmas dar padoresnis, tvarkingesnis, pamaldesnis :

Selmo namus, kad kartais juos lankyt užsigeisi,
Lygiai kaip bažnyčią kokią, rasi rėdytus.
Stalas jo, nei švents altorius, tav pasirodys,
Ant kurio knygelės šventos guli padėtos ;
Kad jis pats ar jo gražiai mokinti vaikeliai,
Daug prisidirbę bei visur viernai triūsinėję,
Tuo su giesmėms saldžioms linksmai pasidžiaugtų
Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų [46].

Donelaičiui Selmas yra pagirtinas « gaspadorius», nes vykdo Dievo valią, kaip dera krikščionims. Nors poetas to nepasako, bet

---

[46] *Metai*, 88 psl.; *Vasaros darbai* (pabaigoje).

Selmas yra tikriausiai pietistas, lietuvių surinkimininkas, krikščioniškos, lietuviškos kaimo išminties Saliamonas. Todėl niekas geriau nesupranta rankų darbų vertės kaip Selmas, nes darbas yra Adomo palikimas bei Dievo valios vykdymas. Ne Pričkus, bet Selmas už Donelaitį sugieda Lietuvos moterims darbo himną:

Jums garbė, kad vindas jūsų, sukriai besisukdama,
Pakulų bei linų kuodelį nupeša greitai.
Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka,
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarška.
Jums garbė, kad audeklėliai jūsų nuausti
Ant margų laukų, kaip sniegs pavasario, blizga [47].

Nors Pričkus daug ko pamoko būrus, bet vaikų auklėjimu, mokymu, mokyklų lankymu Selmas labiausiai susirūpinęs. Jis bara neišmanėlius būrus, kurie vaidijasi su mokytojais dėl to, kad šie neklaužadoms «kartais iš bėdos per subinę drožia », o patys tėvai savo vaikus glupus «peklai ant garbės juos užaugint pažadėjo». Joks kitas *Metų* veikėjas nepergyvena taip skaudžiai racionalistinių idėjų, laisvamanybės mokslų, atitinkamos dorovės bei palaidų papročių įsibrovimo į Lietuvą, kaip Selmas, sakydamas :

Ak, broleliai! ak, išbuskim irgi pajuskim,
Kaip visur išsižioję peklos plyšta bedugniai,
Ir kaip pekliškas razbaininks mūsų gadynę
Su savo mokslais velniškais sudūkina visą.
Vogt, klastuot, išplėšt ir su gvoltu pasisavint,
Šelmystes pramanyt, kekšaut bei Dievą paniekint
Ir, kas dar daugiaus yra pramonių, pramanyti,
Tai visa viera baisingos mūsų gadynės [48].

Tai Donelaičio mintys, perkeltos iš jo užrašų ir čia, poemoje, Selmo išryškintos. Nepajėgdamas pūsti prieš visus šviečiamojo amžiaus vėjus, pietistas Donelaitis nori nuo jų apsaugoti bent lietuvininkus ir Lietuvą. Todėl jis leidžia Selmui kreiptis :

Mes, lietuvninkai, pirm to nepažindami svietą,
Dingojom vis, kad tik šveisteris ir prancūzas
Žmones su svetimais savo mokslais moka supainiot,
Ir kad vokiečiai tik vogt ir keikt nesigėdi.

---

[47] *Metai*, 44 psl.; *Pavasario linksmybės* (pabaigoje).
[48] *Metai*, 136 psl.; *Rudenio gėrybės* (į pabaigą).

O štai, tarp lietuvninkų taipjau nusiduoda,
Kad lietuviškas tūls smirdas irgi bedievis
Lietuvai ir lietuvninkams mums gėdų padaro.
Ak, lietuvninkai, širdingi mano broleliai!
Ben nesilyginkim akliems šio svieto bedieviams
Ir n'atbokim, kad į mus žiūrėdami bloznai
Šypsos ir, glūpus štukius pramanydami, juokias [49].

Šiuose Selmo žodžiuose skamba paties Donelaičio meilė lietuvninkams ir jo pranašiškas uolumas jiems apsaugoti nuo sugedimo.

Selmas ir Pričkus yra priešingi perdėtam valgymui ir gėrimui, kurie įsigali tarp lietuvių dėl svetimų pavyzdžių. Pričkus piktinasi dvaro ponų egzotiška virtuve ir jų pietumis be pagarbos Dievui. Selmas apie ponų valgius ir gėrimus nedaug teišmano. Jam labiau rūpi, kad lietuviai kaimiečiai nesektų ponų ir kolonistų pavyzdžiais, kad jie išlaikytų krikščioniškus savo papročius ir pamaldumą. Reikšdamas Donelaičio mintis, jis rūstauja prieš bedievius, girtuoklius, mušeikas, keikūnus dažnai religiniais terminais. Jis *Metų* poemoje ištaria garsų posakį: «Jau perdaug yr sviete bedievių, ant kurių liežuvio vis velniai šokinėja »[50].

Kaip visi Donelaičio « viežlybieji gaspadoriai», Pričkus ir Selmas yra patriotai. Jiedu apgailestauja anas barzdotas gadynes, kada lietuvninkai nebuvo susimaišę su vokiečiais, kada lietuvninkai ir lietuvninkės nė kiek vokiškai nemokėjo ir laikėsi savų tradicijų. Tačiau visų patriotiškiausias yra Selmas. Jis labiausiai piktinasi dėl kolonistų arogancijos ir paniekos lietuviams. Bet jis taip pat labiausiai džiaugiasi, kai svetimieji šį-tą gero randa lietuviuose, kartais pagiria Lietuvą arba pasisavina jos papročių. Tada senojo « viežlybojo gaspadoriaus » širdis nebeišlaiko, ir Selmas prabyla :

Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.
Ne tik vokiečiai visoki mus pažiūrėti,
Bet ir daug prancūzų mus mylėt susirinko;
Taip, kad ir lietuviškai kalbėdami valgo
Ir jau rūbus mūs, kaip mes, vilkėti pagavo ;
Tik margų marginių dar nešioti nedrįsta[51].

Selmui atrodo, kad net jaučiai, žalis su dvyliu, nori lietuviškai prakalbėti, dėkodami už pridėtą pašaro pluoštą. Tai, be abejo, vie-

[49] *Metai,* 137 psl.; *Rudenio gėrybės* (pabaigoje).
[50] *Metai,* 55 psl.; *Vasaros darbai* (ties pradžia).
[51] *Metai,* 150 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (prieš įpusėjant).

nas Donelaičio hiperbolinių posakių idėjai pabrėžti. Bet, rodydamas savo Selmą religingiausiu, doriausiu ir patriotiškiausiu žmogumi, mūsų poetas nori pasakyti, kad tėvynės meilė pareina nuo religinių bei moralinių vertybių ir jomis pagrįstų tradicijų.

Paties Donelaičio įsitikinimų *Metų* poemoje dar pasako Lauras ir Krizas. Šio pastarojo priekaištai tarnams tikriausiai yra Donelaičio perspėjimai ūkininkų tarnautojams, nors tai patį Krizą pastato į abejotiną šviesą. Jo sunki ir darbšti jaunystė bus padariusi jį šykštuoliu. O tokių Donelaitis nemėgo. Antra vertus, Krizo pavardę poetas neretai pavartoja vietoje būro bendrinio vardo.

Greta žmogiškųjų veikėjų *Metų* poemoje Donelaičio idealams ir idėjoms dar atstovauja gandras ir lakštingala. Pirmiausia gandras pasirodo linksmas, kad iš svetur sugrįžo. Savo «gaspadinės » meilingai pasveikintas, jis tuoj pradeda taisyti savo namą-lizdą, o tik paskui skrenda varlių ir rupūžių gaudyti maistui. Šitoks gandras Donelaičiui patinka. Jis darbštus ir dar naikina tokius gyvius, kurie žmonėms įkyrūs arba kenksmingi. Bet gandras, kuris tokiu nemielu maistu pasikakina, gali būti pavyzdys žmonėms, tarp kurių jis gyvena ir kuriuos gerai pažįsta. Todėl paukščių sueigoje gandras visų paukščių vardu atsako į erelio klausimą, paaiškindamas, kad visi paukščiai pasitiki Dievu ir vykdo jo valią, o paukščius nelaimės dažniausiai ištinka « dėl žmogaus griekų», dėl jo smaguriavimų.

Lakštutė tarp paukščių yra Donelaičio mylimiausia. Su ja pasikalbėti ir jai aprašyti jis savo poemoje nedaug ką mažiau paskiria eilučių negu visam pavasario pabudimui. Jam atrodo, kad lakštingala įkūnija tokias dorybes, kokias jis norėtų matyti žmoguje.

Poetą stebina lakštingalos kuklumas. Ji nuolat pasislėpusi savo giesme garbina Dievą vakarais, kai pavargę žmonės eina ilsėtis, arba anksti rytais, kai jie keliasi. Savo giesme ji tarp paukščių lyg karalienė, nors jos drabužis prastas — kaip būriško žvirblio ; tartum kokia būrė, ji niekina « žiuponiškų turbonų rėdą », pasitenkina grynu vandeniu ir kukliu maistu, lesdama vabalus, skruzdės, uodus, kurie vargina žmones (taigi naikina pikta). Lakštingala linksmina pavargusius žmones ir juos žadina į darbą. Jos giesmę mėgsta visi: vaikai bekelniai ir kriunantys diedai, «ar būt būrs, ar pons įsirėmęs».

Kožnas ir kiekviens tavo šaunią garbina dainą,
Kad tu mums dyvus linksmų lakštingalų čiauški.
Tu vargonų bei cimbolų niekini garsą.
Smuikai tav ir kanklys tur su gėda nutilti,
Kad rykaudama tu savo saldų pakeli balsą
Ir kinkyk, paplak, nuvažiuok išbudini Jurgį [52].

---

[52] *Metai,* 16 psl.; *Pavasario linksmybės* (ties pradžia).

Kaip negiedos lakštutei himno Donelaitis, kaip jos negretins su pamaldžiu giesmininku būru, kai ji atrodo įkūnijusi poeto religinius, dorovinius ir estetinius idealus ? Neraginęs valgyti nė vieno savo veikėjo, Donelaitis padaro išimtį lakštingalai: «t ik neužmiršk, gaidau, perdaug giedodama, valgyt».

Taigi, peržvelgus *Metų* poemos pagrindines idėjas (pirmapradės žmonių lygybės ir pirmapradės nuodėmės pasėkų — skriaudų, neteisybių, darbų, vargų, ydų, — Dievo valios vykdymo ir garbės Jam), pažiūrėjus į poemos pagrindinius veikėjus, ypač į tuos, kurie geriausiai išreiškia Donelaičio asmenį ir jo idėjas (Pričkų, Selmą, erelį, gandrą, lakštingalą), visai nematyti tų liaudiškų pozicijų ir to vidinio prieštaravimo, kuriuos Donelaityje išranda L. Gineitis. O jei Donelaityje ir jo *Metuose* pasirodo kokia nedarna, tai ji atsiranda dėl visuotinės sunkenybės pakelti tikrovę lig idealo. Šitokio prieštaravimo neišvengia joks žmogus, jei jis turi idealų. To neišvengia nė «idealistiškai » nusiteikę komunistai, nors jiems turėtų būti lengviausia išvengti, nes jų idealai kasdieninėje tikrovėje.

Donelaitis tuo yra didelė asmenybė, kad savo gyvenimu ir savo raštais stengėsi sumažinti tarpą tarp savo idealų ir kasdienybės, šią, keldamas prie idealų. Matyti Donelaityje vidinius prieštaravimus dėl to, kad jis rūsčiai priekaištauja dvarui (tartum būrams nepriekaištautų) dėl jo ydų ir drauge pataria susitaikyti su Dievo valia, reiškia ne ką kitą, kaip esminį Donelaičio ir jo *Metų* nesupratimą.

Šitą L. Gineičio knygos ydą anksčiau už mane yra pastebėjęs J. Brazaitis, *Aiduose* rašydamas: «Kalbėti apie Donelaičio tos rūšies prieštaravimus reiškia iškreipti Donelaičio veido pagrindinius bruožus. Donelaitis tuo ir buvo vieningas, kad jo religinėje šviesoje nyksta visi prieštaravimai — jų nebūtų ir gyvenime, jei ta religinė šviesa žmonių gyvenimą nušviestų ir jį vairuotų. Dingtų socialiniai konfliktai, dingtų moralinis pakrikimas, augtų taika, sugyvenimas ir pažanga, jei kiekvienas individualiai religinės šviesos, anot Donelaičio, padabotų. O Donelaičio kreipimasis į «dangiškų tėtutį» yra patys nuoširdžiausi ir pakiliausi religinės lyrikos momentai. Sovietinis komentatorius, atmesdamas tą šviesą, atmeta tai, kas yra Donelaičiui brangiausia ir kas davė visai jo veiklai ir jo veikalui vidinės vienybės. Atmesti tai ir garbinti Donelaitį reiškia Donelaitį rodyti kitokį, negu jis buvo, rodyti suklastotą »[53].

---

[53] J. Brazaitis, *Donelaitis praeityje ir dabartyje, žr. Aidai,* 1964 m. 3 nr., 132 psl.

« Metų » poemos kompozicija (hiperbolės, gamta)

Nepajėgęs arba tyčiomis nenorėjęs suprasti Donelaičio *Metų* prasmės, L. Gineitis nesugeba gerai įvertinti nė poemos kompozicijos. Jam atrodo, kad Pričkaus pasakojimas apie Adomo ir Ievos nuodėmę ir jųdviejų vargus yra nepajungtas vedamai logikai, nors iš tikrųjų tas epizodas yra pagrindinis poemos vienybei. L. Gineitis pažymi, kad « Donelaitis, veikiamas literatūrinės tradicijos, nevengia plačių šviečiamųjų, moralinių ar konfesinių pamokymų, kurie įneša tam tikro kompozicinio palaidumo ir statikos »[54], bet jis nepasako, kad tie religiniai ir moraliniai pamokymai yra neretai dinamiškesni už kitus, nes sujungti su būrų protestais ir charakteriais. Šituo atžvilgiu silpnesni šviečiamieji ūkiški pamokymai.

L. Gineitis teisingai nurodo, kad *Metuose* nemažai dinamikos. Tik jis nepasako, kad religinės ir moralinės prasmės epizodais bei pamokymais Donelaitis suteikia poemai daugiau gyvybės ir vienybės, čia kokį nors epizodą staigiai nutraukdamas, čia iškeldamas kontrastą, čia pavartodamas analogiją. Tai aiškiai matyti *Pavasario linksmybėse.*

Pamatęs, kad pasakojimas apie lakštingalą tampa statiškas, poetas jį nutraukia, parodydamas Diksą, kuris niekina Dievą ir būrus, o mieste strakaliodamas, vaidina dievaitį. Po šio neilgo epizodėlio, kuris kontrastuoja lakštutės kuklumui, Donelaitis vėl kontrastu prisimena vargšą būrą, kuris po savo prastu stogu rytais šventas giesmes « nei lakštingala čiauška ». Dabar jau analogijos keliu poetas gali sugrįžti prie lakštingalos. Baigęs pasakojimą apie ją, Donelaitis prisega religiškai moralinį pamokymą : « Tu, niekings žmogau, mokinkis čia pasikakint... Į paukščius žiūrėk ! »[55] Vos šitą Evangelijos patarimą sava kalba išdėstė, tuoj « užims pasikėlė » : erelis sukvietė paukščius į sueigą. Ramioje sparnuočių krivūlėje vos gandras pabaigė pasakoti ereliui apie smaguriaujančio žmogaus skriaudas paukščiams, «dyvų dyvai pasidarė» : «aukščiausias ponų viens» šaukia «gelbėkit». Dėl to visi paukščiai taip nusigąsta, kad net pats erelis « kribždėti nedrįso ». Tik šikšnosparnis su pelėda žiūri tų « dyvų », kaip, persivalgęs ir rinčvynių prisigėręs, smaguriautojas ponas voliojasi ant aslos ir keikiasi. Šikšnosparnis išdrįso pasiteirauti ironiškai persirijimo priežasties. Dėl to ponas dar labiau pasiunta, apverčia stalą su valgiais, prie kurių puola šunes, o pats griebiasi peilio gerklei

[54] L. Gineitis, *Kritijonas Donelaitis ir jo epocha,* 262 psl.
[55] *Metai,* 19 psl.; *Pavasario linksmybės* (gerokai prieš įpusėjant).

persipiauti. Tokios biaurybės nebegali žiūrėti nė šiksnosparnis su pelėdpalaike [56].

Po šito kontrasto paukščių sueigai, eina baudžiauninkų krivūlės sueiga. Ji prasideda Lauro pasakojimu apie miestų gyventojus, apie kuriuos « lietuviški kytri pilosopai » šneka, kad anie be vargų, « linksmai kasdien prisivalgę ». Kaip kvailumo pavyzdį jis nurodo buvusį Bleberio piemenį, kuris neseniai penkių kiaulių nesuskaitė, o dabar, snarglius, mieste valo ponų batus, « kapė » ir « tė » košti nemokėdamas, būrus « per kiaulių jovalą laiko »[57]. Šis pasakojimas kupinas pasipiktinimo dinamikos, nors ir ne toks judrus kaip persivalgiusio pono. Tik su Pričkaus įsikišimu apie jaunų žioplumus ir gyvenimo vargus dinamika sulėtėja, nes ir pats veikėjas santūresnis.

Teisingos L. Gineičio pastabos apie komizmą, ironiją ir satyrą Donelaičio *Metuose.* Tik gaila, kad nepanagrinėtos mūsų poeto hiperbolės. Nors jos siejasi su XVIII amž. barokine mada, bet jos tarp Donelaičio vaizduojamųjų priemonių tokios gausios, kad atrodo svarbesnės už humorą ir ironiją. Gal dėl to L. Gineitis nenori nagrinėti hiperbolių, kad jomis Donelaitis dažnai pabrėžia savo religines ir moralines idėjas. Bet jų nenagrinėjant, išeina persiaurai paliestas komizmas, kurį Donelaitis neretai išgauna hiperbolėmis. Antai religiškai morališka ir drauge komiška yra hiperbolė apie persivalgiusį didelį poną, kuris, asloje voliodamasis, bliuznija prieš Dievą ir susikviečia tokią kaimenę velnių ir velniūkščių, kad net pragaras prasiveria ir pagaliau net šikšnosparnis vaizdo biaurumo nebeišlaiko.

Arba vėl vakmistras taip keikiasi, kad iš baimės varlės pasislepia tvenkinyje, pelės su pelėdomis apalpsta pastogėje, o žvirbliai pusgyviai nukrinta nuo stogo [58]. Atrodo, kad tai savotiška humoro rūšis ydoms išjuokti. Panašios intencijos turi hiperbolė Enskio pasakojime apie jo kaimyno Pelėdos apgriuvusią triobą, kurioje šis gyvena kartu su kiaulėmis. Enskio arkliui gatvėje nusižvengus, nuo Pelėdos triobos stogo nukrinta sparas, išbyra lango stiklas, o pro atsiradusią skylę iššoka žviegdamos kiaulės [59]. Nekviestiems Pelėdai ir Slunkiui įsiveržus į vestuvių puotą, visi taip išsigąsta, kad svotams iš rankų iškrinta pypkės, o muzikontai su savo instrumentais palenda po suolu[60]. Davęs vargdieniui grašį, šykštuolis amtsrotas tris naktis negali užmigti[61] ir t.t.

---

[56] *Metai,* 22-24 psl.; *Pavasario linksmybės* (ties viduriu).

[57] *Metai,* 25-26 psl.; *Pvavasario linksmybės* (ties viduriu).

[58] *Metai,* 54-55 psl.; *Vasaros darbai* (pradžioje).

[59] *Metai,* 122-125 psl. *Rudenio gėrybės* (prieš pabaigą).

[60] *Metai,* 104 psl.; *Rudenio gėrybės* (prieš vidurį).

[61] *Metai,* 162 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (prieš pabaigą).

Atrodo, kad hiperbolės yra Donelaičio vaizdinės priemonės kovoje prieš blogį. Tai jo vaizdžių pamokymų priemonė. Jos pirmoje eilėje vartojamos pasibiaurėjimui ir pajuokai sukelti. Donelaičiui nesvarbu, kad kai kurie perdėti hiperbolių vaizdai, aštrūs posakiai ar žodžiai estetiškai atrodo grubūs, nes jam svarbiau, kad jie ilgai pasiliktų skaitytojo atmintyje, primindami idėjas, su kuriomis jie susieti. Tų hiperbolizuotų reiškinių Donelaičio *Metuose* tiek daug, kad hiperbolių ištyrimas yra vertas pastangų. Per jas eidamas L. Gineitis būtų buvęs beveik priverstas suprasti *Metų* esmę ir realizmą.

Reikia sutikti su L. Gineičiu, kad Donelaičio poemos kompozicijoje yra kai kurių nenuoseklumų, neaiškumų, pasikartojimų. Tikriausiai poema buvo parašyta per ilgoką laiko tarpą, palaipsniui augdama iš kelių epizodų, čia vienur, čia kitur pasipildydama naujais. Turint galvoje Donelaičio temperamentą ir jo religinį bei moralinį uolumą, nesunku įsivaizduoti, kad bažnyčioje pasisekę jo vaizdingi pamokslai, šiltai priimti klausytojų, galėjo būti progomis poemos branduoliui papildinėti. Per pamokslą savo sukurtu vaizdingu palyginimu patenkintas, parapiečių supratimo uždegtas, šventadienio vakarą gal nekartą sėdėjo Donelaitis prie stalo, savo neseną vaizdą bei pamokymą eiliuodamas, perdirbinėdamas ir derindamas prie jau parašytų epizodų. Ar šitaip tikrai buvo, be abejo, nežinia. Tačiau jaučiant poeto aistringumą, užkliudžius religinius bei moralinius klausimus, yra pagrindo manyti, kad bent dalis poemos yra išriedėjusi iš Donelaičio pamokslų bažnyčioje. Gal būt dėl to kartais rašoma, kad jis savo poemos epizodus skaitydavęs per pamokslus. Turėtų būti atvirkščiai. Gal dėl to nemažai Donelaičio poemos epizodų atrodo lyg suvarstyti ant pamokymų siūlo.

Būtų buvę gerai, kad suabejodamas dėl įvairių klausimų, liečiančių Donelaitį, L. Gineitis būtų susvyravęs dėl *Metų* poemos vardo. Nors tradicija *Metų* vardą stipriai įpilietino literatūros istorijoje, bet jis yra klaidinantis, nes perdaug neutralus (kas Donelaičio intencijoms netinka). Pavadindamas poemą *Metais (Das Jahr)*, pirmasis jos redaktorius ir vertėjas L. Rėza, gal būt, norėjo pabrėžti Donelaičio originaliai vaizduojamą gamtą, nes romantizmo laikais peizažinė gamta ir su ja susiję žmonės buvo labai mėgstami. Bet iš tikrųjų gamta Donelaičio poemoje nėra reikšminga kiekybiškai. Ji reikšmingesnė kokybiškai, nes gamtos peizažo K. Donelaitis beveik negali išvengti, nes jo apdainuojami būrai savo prievolių žymią dalį savo ponams «amtsrotams » yra priversti atlikti laukuose — atviroje gamtoje. Šitiems darbams poetas turi duoti atitinkamą foną ir rėmus. Ir iš tikro, Vyžlaukio kaimiečių darbus, vargus ir

džiaugsmus yra surikiavęs pagal saulės ciklo fazes. Taigi, gamta *Metuose* pirmiausia pasirodo kaip būtinas kompozicinis elementas. Tik poemos pradžioje ir pabaigoje poetas gamtą tevartoja savo idėjoms (Dievo garbei, luomų skirtumams) pabrėžti. Nors jis gamtą mėgsta, tačiau ne ji yra jo dėmesio centre. Todėl kiekybiškai gamtos poemoje nedaug — tik trys gabalai su maždaug 240 eilučių. Tai nesudaro nė dešimtosios dalies mums žinomos poemos redakcijoje.

Donelaičio svarbiausias dėmesys poemoje nukreiptas į žmones su jų vargais, ydomis ir džiaugsmais, kaip Dievo bausmėmis ir malonėmis. Pagindamas sutikti su vargais bei darbais ir peikdamas ydas, Donelaitis garbina Dievą ir jo įstatymus. Nors paprastai sakoma, kad *Metų* poemoje religijos nedaug, tačiau tai netiesa. Jos nedaug tik tam, kas religiją supranta siaurai — Šventraščio prisiminimus, maldas. Bet kam religija yra Dievo valios vykdymas gyvenime, kaip buvo Donelaičiui, tas jo poemoje religiją sutinka labai dažnai. Jis mato, kad Dievo garbę Donelaitis pabrėžia savo poemos pradžioje, vaizduodamas pavasario paukščių giesmes, Dievo valią žmonių gyvenime jis išryškina Adomo ir Ievos vargų epizode ir dar kartą Dievo valią ir jo apvaizdą jis pabrėžia baigiamąja malda. Poemos įvairiuose epizoduose jis taip pat Dievo valią primena pamokomais žodžiais ir savo teigiamųjų veikėjų mintimis bei atodūsiais į Dievą. Todėl ir skaitytojui nuo poemos pradžios iki pabaigos aišku, kad Dievas yra visos gamtos, gyvių bei žmonių, jų vargų ir džiaugsmų Viešpats, nors ne visi veikėjai tai supranta.

Metų poema yra beveik tokia pat teocentriška, kaip Dantės Alighieri *Dieviškoji komedija.* Skirtumas tik tas, kad Donelaičio veikėjai savo skaistyklą atlieka ne po mirties, bet Prūsų Lietuvoje, gyvenime, beveik nesipainiodami tarp simbolių, alegorijų ir mitologinių būtybių, kokių pasitaiko Dantės *Pragare.* Matant, kaip Donelaitis savo poemoje nuolat rungiasi už Dievo valią, kovodamas su ydomis bei kitokiu blogiu, norėtųsi jo kūrinį pavadinti *Adomo palikuonys arba Prūsų Lietuva.* Pirmasis vardas išreikštų Donelaičio poemos idėjinę prasmę, o antrasis — jos vaizdinį turinį.

Nors joje tėra pavaizduotas Vyžlaukio valsčiaus gyvenimas, bet jame beveik nieko nestinga, gal išskyrus pastorių, kas nebūtų charakteringa Prūsų Lietuvai XVIII amžiuje. Žinant Donelaičio uolumą, sunku įsivaizduoti, kad, savo kūriniu pagarbindamas Dievo valią, poetas būtų nenorėjęs parodyti savo tėviškės. Jis norėjo, kad visi pamatytų, kas yra ta Prūsų Lietuva, kurią vieni marindami skriaudė, antri nepažinojo, o treti, patys lietuviai, nebepasitikėjo savimi. Šiuos pastaruosius morališkai ir patriotiškai sustiprinti Donelaitis labiausiai norėjo, rašydamas savo poemą.

Deja, savo aukštą uždavinį įvykdyti iki galo poetui nepavyko. «Amžininkai Donelaičio talento vis dėlto pakankamai nesuprato ir neįvertino », kaip teisingai pažymi L. Gineitis [62]. Kol poetas buvo gyvas, jo poema nebuvo išspausdinta. Ji turėjo išgulėti stalčiuose beveik 40 metų po autoriaus mirties. Bet gal Donelaitis spausdinimo nė nesiekė, tenkindamasis paskaitymais draugams ir pažįstamiems ? L. Gineitis mano, kad Donelaitis norėjo savo kūrinį paskelbti, nes poetui dar gyvam tebesant, literatūros istorikas G. Pisanski Karaliaučiuje žinojo apie 659 eilučių *Metų* varijantą, kuris buvo išverstas į vokiečių kalbą. Tai buvo arba pradinis, arba sutrauktinis poemos varijantas, bent keturis kartus trumpesnis už mums žinomą kūrinį, kuris turi 2968 eilutes. Turint galvoje G. Pisanskio minimą faktą, žinant Donelaitį nemėgus sustoti pusiaukelėje ir girdint jo poemoje dažną krypsnį « broleliai», nėra abejonės, kad poetas stengėsi prasimušti į spaudos viešumą.

Tik Donelaitis nebuvo toks naivus tikėti, kad jo, nežinomo užkampio poeto, kūrinys iš karto galėtų būti išspausdintas lietuviškai. Juk anksčiau, prieš marą, kol lietuviai Prūsuose buvo gausesni, nebuvo išspausdintos jokios originalios beletristikos knygelės lietuviškai. Donelaičio laikais jau buvo stiprūs vokiečių balsai, kad nė religinių knygų lietuviškai nebeapsimoka leisti dėl permažo skaitytojų skaičiaus. Todėl kietos tikrovės nuovoka K. Donelaičiui turėjo šnibždėti, kad nėra jokios vilties visą ilgą poemą išspausdinti iš karto lietuviškai. Prie šito reikėjo eiti palaipsniui, pirmiausia patekti į vokiečių pusiau religinę spaudą ir įsigyti vardą Karaliaučiaus šviesuomenėje. Provincijos poetui ir tai nebuvo lengva. Todėl, kaip L. Rėza įrodė, Donelaitis savo poemos fragmentus siuntinėdavo laiškuose pažįstamiems. Apsigyvenus netoliese jaunam pastoriui J. G. Jordanui, kuris turėjo pažinčių su Karaliaučiaus žurnalų redaktoriais bei mokslininkais, viltis prasilaužti į vokišką viešumą Donelaičiui padidėjo. *Metų* pradinį varijantą, arba poemos santrumpą jis tikriausiai davė Jordanui, kad šis kūrinį nusiųstų savo pažįstamam spaudos asmeniui į Karaliaučių.

Koks buvo Donelaičio poemos trumpasis varijantas, galima tik spėlioti. Jame tikriausiai buvo gamtos aprašymų gabalai, nes G. Pisanski kalba apie keturius metų laikus, apdainuotus hegzametru. Be to prie gamtinės poezijos vokiečių šviesuomenę jau buvo šiek tiek pripratinęs Gellertas. Bet pačiam Donelaičiui gamta tebuvo preliudas į kaimiečių lietuvių gyvenimo problemas Prūsų Lietuvoje. Todėl reikia manyti, kad varijante prie gamtinių gabaliukų poetas

---

[62] L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 215 psl.

buvo prikomponavęs gal sutrumpintus Pričkaus ir dar vieno antro veikėjo epizodus. Šitaip galėjo susidaryti tos 659 eilutės varijanto, skirto žurnalui ir žinomo G. Pisanskiui. Lietuvių kalbos ir poezijos žinovai tą varijantą, kaip liudija Pisanskis, įvertino teigiamai ir jį išvertė vokiškai.

Tačiau tolimensė varijanto eiga tikriausiai užkliuvo žurnalo ar žurnalų redakcijose. Viena, galėjo būti prastas vertimas. Bet dar labiau redaktorius galėjo išgąsdinti poemos originalumas: niekas lig tol Europoje nebuvo rašęs «kaimietiška » kalba apie baudžiauninkų gyvenimo problemas ir niekas lig tol Prūsijoje nebuvo atvirai kritikavęs pareigūnų karališkuose dvaruose. Net Donelaičio amžininkas, prancūzų « bedievis » J. J. Rousseau terašė apie gerus aristokratus, o čia kažin koks pastorius, atskleisdamas būrų ir ponų gyvenimą, atvirai Dievo vardu kalba apie žmonių prigimtą lygybę ir gyvenimo neteisybes. Tur būt, koks nors maišto maniakas, nusprendė redaktoriai, nes bekompromisinė krikščionybė daugumai visada atrodo revoliucinė ir nepriimtina. O Fr. Schillerio *Plėšikų.* protestas tada dar nebuvo sujaudinęs vokiečių visuomenės: jie tebuvo suvaidinti dviem metais po Donelaičio mirties. Be to juose nebuvo rašoma apie baudžiauninkus.

Įrodyti dokumentais šitokį Donelaičio nepasisekimą prasilaužti į vokiškų žurnalų puslapius dabar tikriausiai nepavyks, kaip nepavyko Tetzneriui. Bet jis vis tiek tikresnis už tas nuomones, pagal kurias mūsų poetas pasitenkinęs savo poemos fragmentų skaitymu draugams ir svečiams. Jeigu Donelaitis tebūtų rašęs savo pažįstamų pramogai, jis nebūtų atsisakęs popierinių mitologinių puošmenų, kokių yra jo viename, vokiškai rašytame, proginiame eilėraštyje. Tuo tarpu *Metų* poemoje pagoniškų puošmenų nėra nė skutelio. Jas iššlavė rimtas uždavinys, kokį buvo pasistatęs poetas.

Su literatūrine tradicija *Metus* tesieja eilėdara, aro ir trumputė giltinės alegorija, pamokymų tendencija, gamtos gabaliukai. Bet, išskyrus eilėdarą, šie elementai yra taip perkurti drauge su būrų ir ponų gyvenimo scenomis, kad visa poema sudaro nepakartojamo unikumo įspūdį. Tokią žymę teturi tik patys žymieji kūriniai. Proginiu rašalu jie nerašomi. Jiems reikia širdies kraujo. Juo ir parašė Donelaitis savo poemą. Ji skamba ne proginėmis pramoginėmis birbynėlėmis, bet daugelio registrų vargonais, kurie toli girdėti.

Todėl *Metų* poemos kai kurios vietos dar šiandien tebėra aktualios Lietuvoje. Selmo liūdnus žodžius apie bedievybę, klaidingus mokslus ir jų dorovines pasėkas tebekartoja tūkstančiai tikinčių lietuvių ; būrų priekaištus dvaro ponams tūkstančiai lietuvių kaimiečių nukreipia į kolchozų ir sovchozų privilegijuotus «amtsrotus» ir kompar-

tiečius. Pridėkime girtuoklystę ir keiksmus, rusų palaikomus Lietuvoje, ir pajusime, kaip Donelaičio poemos vargonai tebegaudžia rūsčiais neteisybių aidais.

idealizmo ir realizmo problema Donelaičio poemoje

L. Gineitis susipainioja, norėdamas įvertinti Donelaičio kūrybinį metodą ir jo poemos realizmą. Užmiršęs, kad unikumai į schemas neįspraudžiami, bet gerai prisimindamas, kad rusų marksistai lig šiol težino tik kritinį ir socialistinį realizmą, L. Gineitis nebeišmano, ant kokios laktos patupdyti Donelaitį, kad jis nesušuktų: « Liaukis štukas glūpas iš manęs sau daryti».

Kadangi «vyresnieji broliai» mokytojai Maskvoje nori išrasti ir paskelbti dogma šviečiamąjį realizmą, Gineitis ten mėgina įrikiuoti taip pat Donelaičio realizmą. Gaila, kad jam uždėti rusiško marksizmo akiniai neleidžia plačiau pažvelgti. Kitaip L. Gineitis turėtų pastebėti, kad realizmo yra graikų Euripide, italų Dantėje, anglų Šekspyre, prancūzų Racine ir Molière, įvairiuose šviečiamojo amžiaus rašytojuose, romantikuose, realistuose, impresionistuose. Tas realizmas kiekvieną kartą kitoks, nors jo versmė ta pati.

Iš tikro realizmo-impresionizmo kaip ir jo antipodo idealizmo-ekspresionizmo pirmoji priežastis glūdi kuriančiųjų asmenų sielos struktūroje. Marksistams baisu pripažinti visais amžiais panašios struktūros sielas, nes tai galėtų sugriauti jų «moksliškus » prietarus. Bet to fakto panaikinti jie neįstengs. Literatūroje ir mene visada labiau iškils čia realizmas-impresionizmas, čia idealizmas-ekspresionizmas, o kartais jiedu grumsis arba susitiks tame pačiame kūrinyje. Tai pareina nuo įvairių veiksnių. Užteks čia pasakius, kad tiedu antipodiniai stiliai arba išraiškos ir vaizdavimo būdai visada gyvi.

Šiandien Sovietijoje viešai tematyti tik realizmas (socialistinis), bet tai nereiškia, kad ten nebūtų kūrėjų, turinčių idealistinę-ekspresionistinę sielos struktūrą ir išraišką. Tik šitiems donelaitiški « amtsrotai» neleidžia viešai pasireikšti. Vakarų pasaulio dailėje šiandien triukšmauja idealistinis-ekspresionistinis stilius, išsivystęs į kraštutinio abstraktizmo srovę, kuriai tik belieka uždusti. Bet tai nereiškia, kad šituo pačiu laiku nebūtų gyvas realizmas-impresionizmas. Jei šitokio stiliaus kūryba Vakarų dailėje nevyrauja, tai aiškintina trejopai: arba viešoji opinija, padedama snobizmo, dirbtinai užgožia realizmą, arba jis neturi palankios socialinės aplinkos dominuoti, arba neturi veržlių dailininkų su stipria realistine sielos struktūra, kad abstraktininkų užgožėjimą nugalėtų. Tuo tarpu literatūroje realistinių kūrinių ir dabar yra Vakaruose nemažai.

Donelaičio laikais Vokietijoje realizmas ir idealizmas buvo taip pat gyvi, tarp savęs rungtyniavo, bet literatūroje nevyravo nė vienas arba dėl socialinės aplinkos, arba dėl stiprių kūrėjų stokos. Pats Donelaitis buvo idealistinės sielos struktūros, kurią sustiprino jo auklėjimas ir saviaukla bei pašaukimo darbas. Bet Donelaičio vaikystė ir jaunystė prabėgo labai kietoje realistinėje aplinkoje. Šitokioje pat aplinkoje jam teko ilgą laiką kunigauti. Nors jis mėgo mokslą, muziką ir literatūrą, bet jam daugiau teko atlikti ūkinių darbų iš pareigos. Šitokia socialinė aplinka Donelaitį stipriai veikė, palikdama jame aiškių žymių. Bet jo kūrybą įkvėpė ir nešė idealizmas — jo kūrybą skatino susižavėjimas idėja, kuriai turėjo tarnauti juslinės priemonės, dažnai pasirenkamos iš gerai pažįstamo realistinio kaimo Prūsų Lietuvoje. Šitokio įkvėpimo rezultate idealizmas ir realizmas Donelaičio kūryboje išėjo susipynęs ir dinamiškas.

Donelaičio *Metuose* aiškiai matyti, kad poetas nekuria realistinių vaizdų, tik tam, kad jais gėrėtųsi. Jie nėra jo tikslas, o tik išraiškos priemonės. Realistinius vaizdus veda Donelaičio idealistinė nuotaika ir jo mokymui pasidavusi mintis. Poeto dvasia yra tokia veikli, kad ji prasiveržia ir pro piešiamus gamtos paveikslus. Jau buvo nurodyta į pavasario pabudimą, kur Donelaičio paukščiai ne šiaip sau čiulba arba garbina gyvybę bei saulę, kaip tai pritiktų realistui, bet savo giesmes skiria Dievo garbei. Pasaulinėje literatūroje, tur būt, nedaug terastame tokių poetų, kurių gamtoje Dievo garbės idėja taip ryškiai švytėtų, kaip ji matyti Donelaičio pavasaryje.

Toje pačioje gamtoje aiškiai prasiveržia ir kitos Donelaičiui brangios idėjos. Lakštingala jam — pilka, kukli, linksmai čiulbanti būrė, gandrai — geri «gaspadoriai», plėšrusis erelis — geras valdovas, globėjas, miške apsnigtos pušys — perukuoti ponaičiai, o šalia jų krūmai — vargingi būrai.

Kai mūsų poetas turi reikalo su žmonėmis, jam dar sunkiau suvaldyti savo valingą temperamentą, kuris kiekviena proga svaido vaizdingai rašytojo idėjas. Tada net monotoniškas hegzametras nebepajėgia suvaldyti ramaus pasakojimo. Ne dėl tikroviško gyvenimo meilės Donelaitis tada sukuria savo teigiamuosius ir neigiamuosius veikėjus, pirmuosius suidealizuodamas, antruosius sušaržuodamas ir sukarikatūrindamas, bet dėl aistringos meilės savo idėjoms ir dėl noro savo skaitytojus patraukti arba juos atgrasinti. Savo idėjoms įkalti į skaitytojų atmintį Donelaitis pakartoja panašius vaizdus ir posakius, jis kuria savo hiperboles, kuriose tikrovės gabalėliai tėra tik priemonės kokiai nors idėjai ypatingai pabrėžti.

Realistinės-impresionistinės sielos kūrėjai taip nesielgia su gamta ir gyvenimo faktais kaip Donelaitis. Jiems tikrovė gera tokia, kokia

ji yra. Jiems nereikia jos vienaip ar kitaip iškreipti. Tuo tarpu Donelaitis nuolat į ją įsiveržia dvejopai : arba tiesiog į ją įpindamas savų idėjų, arba vaizdais pabrėždamas teigiamybes ir neigiamybes doroviniu atžvilgiu. Joks realistinės sielos rašytojas nekuria taip gausiai metaforų-hiperbolių, kaip elgiasi Donelaitis, nes hiperbolė yra kraštutinis tikrovės iškreipimas nuotaikos arba idėjos labui. Donelaičiui tokie iškreipimai labai mieli, nes jie įsmenga į skaitytojo vaizduotę ir atmintį. Jis taip pat dažnai vartoja drastiškus žodžius ir posakius, paimtus iš grubios tikrovės, bet jo nukreiptus į idėjinius bei pedagoginius tikslus. Donelaičio medžiaga personažams, vaizdams, vaizdingiems posakiams ir pamokymams bei jo kalbos žodžiai dažnai yra paimti iš kasdienybės, iš lietuviško kaimo Prūsų Lietuvoje. Bet pro visą šitą medžiagą ir drauge su ja poetas veržiasi giliau,, aukščiau ir toliau, kad su savim pakeltų savo skaitytojus. Taigi, Donelaičio elgesys su jusline tikrove yra grynai idealistinis. Todėl jo stilių arba jo išraiškos ir vaizdavimo būdą labiau tiktų vadinti realistiniu idealizmu, gal romantizmu, o ne realizmu.

Pagaliau Donelaičiui tikrovė nėra tik materija, gamta, biologinis ir mąstantis žmogus, kaip tai suprato nevienas materialistas, Donelaičio amžininkas, vadinamas filosofu arba švietėju. Donelaičio tikrovė daug platesnė ir gilesnė. Joje telpa materija, gamta, biologinis, mąstantis ir dvasinis žmogus, jo ydos, nuodėmės ir dorybės, velnias ir Dievas, kuris yra viso ko Viešpats. Šitokią tikrovę Donelaitis savo *Metų* poemoje stengiasi pavaizduoti ir ją liudija. Todėl jo paukščiai kalbasi apie Dievą. Prieš Dievo garbę padangėje skelbiančius gervinus žvirbliai su savo vaikais protestuoja teigdami, kad jie taip pat garbina Dievą. Gandras ereliui paukščių akivaizdoje aiškina Dievo įstatymą ir žmonių nuodėmes. Tamsybių gyviai šikšnosparnis su pelėda teiraujasi pono persirijimo priežasties. Nors pagerbiami Adomas su Ieva kaip pirmieji tėvai, bet Donelaičiui jie atrodo beveik tokie pat varguoliai kaip būrai, savo vaikų skaudinami. Dievo Donelaitis, žinoma, pavaizduoti negali, bet jis yra jo poemoje, apsireikšdamas per žmonių mintis, ypač per visos gamtos kūrinius ir savo įstatymus, kuriuos tikintiesiems nušviečia Apreiškimas, o netikintieji jiems prieštarauja savo darbais. Todėl ir nuodėmės bei dorybės nėra kažin kokie atsitiktinumai, bet Dievo valios nepaisymai, arba jos vykdymas, taigi realybė. Todėl Donelaičio *Metuose* matomas realizmas yra gilesnis ir platesnis, negu materialistai jį supranta. Jį galima pavadinti integraliniu realizmu, jei kam realistinis idealizmas arba net romantizmas atrodytų nepriimtinas..

Tačiau Donelaičio *Metų* negalima vadinti nei realizmu, nei šviečiamuoju realizmu, nes mūsų poetas stovi arčiau Dantės Alighierio-

ir Motiejaus Valančiaus negu savo amžininkų, šviečiamųjų filosofų Voltaire, J. J. Rousseau, G. Lessing. Nors jis turi šio to pasiėmęs iš XVIII amž. literatūrinių tradicijų, tačiau tuo, kuo jis didelis, būtent, integraliniu realizmu (tikrovės neribojimu jusline patirtimi) arba realistiniu idealizmu (net vulgariausios tikrovės palenkimu idealui ir idėjoms), Donelaitis stovi aukščiau savo amžiaus bei jį pralenkia. Europoje ir Lietuvoje jis tėra vienintelis, unikumas, nepaimituojamas ir nepralenkiamas, nors jo kalba ir nėra tobula. Todėl jo realizmą ir idealizmą sunku patupdyti į kokią nors laktą.

Donelaičio asmuo, nesužalotas jo literatūrinis palikimas, jo integralinis realizmas nepasiduoda nei sumarksistinti, nei surusinti. Todėl tuščiai kalba L. Gineitis, kad «išvertus poemą *Metai* į rusų ir kitas kalbas, Donelaitis toli peržengė savo krašto ribas »[63]. Šitoks ir panašūs posakiai patarnauja rusiškam imperializmui, bet ne tiesai. Ji nurodo, kad Kr. Donelaitį į platųjį pasaulį išvedė jo tautietis Liudvikas Rėza, 1818 metais išversdamas Donelaičio poemą vokiškai. Po to ją du kartu išvertė vokiškai G. Nesselmann (1869) ir L. Passarge (1894). Rusai Donelaičio *Metus* su lietuvių pagalba teišsivertė tik 1946 m. Tokia yra tiesa.

Kai sakoma, kad sovietinėje santvarkoje rusai K. Donelaitį gerbia, galima tikėti, kad jų tarpe yra tokių šviesių žmonių. Bet jie tikriausiai galios neturi. Tuo tarpu rusų komunistų propagandinės pagarbos neužtenka: reikia darbų, kurie patenkintų Donelaičio skelbtą teisingumą, grąžintų užgrobtą laisvę žmonėms Donelaičio, tėvynėje.

---

[63] Ten pat, 5 psl.

MAIRONIO REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTAI

1962 m. sukako 100 metų nuo Maironio — Jono Mačiulio gimimo ir 30 metų nuo jo mirties. Ši dvejopa sukaktis mus ir skatina prisiminti to žymaus lietuvio darbus ir jo palikimą lietuviams. Tačiau tai nėra lengva atlikti įdomiai ir patraukliai, nes beveik kiekvienas lietuvis jaučiasi pažįstąs Maironį iš jo skambių eilėraščių bei dainų. Beveik kiekvienas lietuvis, kur jis bebūtų, — ar pavergtoje Lietuvoje, ar Sibiro taigose, ar Vakarų Europoje, ar plačioje Amerikoje, ar tolimoje Australijoje, — šį tą žino apie Maironį. Tai jau nemažai pasako apie Maironio reikšmę lietuvių tautai. Bet ar šito užtenka tai reikšmei geriau suprasti ?

Maironio svarba paryškėja, atsivertus kokią nors svetimą neseną enciklopedinę knygą, kurioje rašoma apie Lietuvą. Ten dažnai rasime minint Maironį, kaip vieną žymiausių lietuvių poetų. Negali jo aplenkti nė rusų komunistai, kurie stengiasi ištrinti iš atminties visa, kas lietuviams ypatingai brangu. Pripažindami jį žymiu poetu, rusai 1949 metais yra išleidę Maironio poezijos vertimų rinkinį rusų kalba, o okupuotosios Lietuvos komunistai parašė, kad jie « didžiai vertina geriausiąją Maironio literatūrinio palikimo dalį»[1]. Taigi, jei jau rusai, prieš kurių valdžią Lietuvoje Maironis nekartą yra pasisakęs žodžiu ir raštu, randa reikalo jo kūrybos išsiversti sau, tai juo labiau Maironį turi pagerbti ir giliau suprasti lietuviai, minėdami jo dvigubą sukaktį.

Taigi, kuo buvo ir yra reikšmingas lietuvių tautai Maironis, kaip asmenybė ir kaip poetas ?

Kovotojas tarp dviejų frontų

Atsakant duotus klausimus, pirmiausia reikia prisiminti, kad Jonas Mačiulis-Maironis gimė ir augo tuo laiku, kai Lietuvoje vyko didelis

---

1 *Lietuvių literatūros istorija,* II t. : *Kapitalizmo epocha* (*1861-1971*), redagavo K. Korsakas, Vilnius 1958, 278 psl.

socialinis ir kultūrinis posūkis, kuris ir dabar dar tebeturi reikšmės lietuviams. Būtent, vieneriais metais (1861) prieš Maironio giminą Didžiojoje Lietuvoje rusų caras panaikino pagaliau baudžiavą, vieneriais metais (1863) po Maironio gimimo įvyko lenkų-lietuvių sukilimas prieš rusus, o dar vieneriais metais vėliau (1864) buvo rusų uždrausta lietuviams bet kokia spauda lotynų raidėmis. Tai buvo Lietuvai toks smūgis, kokio Europoje tuo laiku nerasime. Šitie trys įvykiai sukrėtė Lietuvą ir pažadino naujų socialinių ir kultūrinių jėgų, kurios lietuvių gyvenimą pasuko nauja kryptimi, atvedusia į demokratinę Lietuvos respubliką.

Po baudžiavos panaikinimo ir po 1863 m. sukilimo didžioji lietuvių dalis, ypač kaimų gyventojai, buvo, palyginti, palankiomis sąlygomis atpalaiduoti nuo priklausomybės sulenkėjusiems dvarininkams. Šituo būdu lietuvių daugumai buvo suteikta laisvė ir teisė kasdieninį savo gyvenimą tvarkyti savarankiškai, be aristokratų tiesioginės valios ir lenkiškos įtakos. Tačiau tuo pačiu metu Lietuvos gyventojų daugumai spaudos draudimu buvo suduotas didžiulis smūgis kultūriniu atžvilgiu — Lietuva priverčiamai turėjo būti surusinta bei supravoslavinta per rusišką spaudą ir mokyklą, per rusų kolonistus ir caro administraciją.

Šitokiu būdu Maironio vaikystės ir jaunystės metais Lietuva buvo pastatyta tarp dviejų besivaržančių dėl lietuvio sielos frontų — tarp lenkiškai aristokratiško, su kuriuo Lietuvos šviesuomenė buvo susijusi per šimtus metų, ir tarp rusiškojo fronto, į kurį vertė rusų carų valdžia su savo įsakymais bei tvarka. Tuodu tarp savęs kovoją frontai ypač lietė mokslus einantį jaunimą. Tas lietuvis moksleivis ir studentas, kuris ėjo į lenkišką frontą, galėjo tikėtis lenkų paramos. Kuris krypo į rusišką frontą, tas šalia valdžios paramos galėjo susilaukti ir riebios karjeros mokslą baigęs. Sunkiausias buvo stovis to lietuvio moksleivio, studento ir šviesuolio, kuris nenorėjo eiti nė su vienu svetimu frontu ir stengėsi pasilikti lietuvis. Šitokiam teko atsidurti tarp dviejų priešingų frontų, savaime tapti lenkų ir rusų priešu bei kęsti jų smūgius. Jaunasis Maironis pasirinko šį sunkųjį kelią — lietuvio kelią tarp dviejų svetimų frontų.

Į šitokį kelią jis nesąmoningai linko dar būdamas vaikas. Kai lenkuojanti auklė-mokytoja Jonuką pavadindavo bajoru, busimasis poetas Maironis atsakydavo: «Aš nenoriu būti bajoru. Aš būsiu kunigu ». Vaikas tada nemokėjo atsakyti, kad jis nori būti lietuvių kunigas. Jis šitaip apsisprendė tik tapęs studentu ir nuo tada Dievui ir žmonėms tarnavo, kaip lietuvis kunigas, lietuvis poetas ir lietuvis mokslininkas. Už tai, kad jaunasis Maironis nenuėjo su lenkiškais aristokratais, nė su rusiškais biurokratais, o pasirinko sunkiausią

dalį — likti su persekiojamais lietuviais — lietuvių tautai jis tapo brangi asmenybė, lyg kokia nauja šviesi žvaigždė tarp nedaugelio kitų panašių šviesuolių Lietuvos danguje, kaip vysk. M. Valančius, Petras Kriaučiūnas, Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Jonas Šliūpas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Adomas Jakštas - Dambrauskas, Vilius Storasta-Vydūnas.

Pasirinkęs vargingą lietuvišką kelią visam gyvenimui, Maironis pasirodė esąs tradicijos ir pažangos vyras, kuris brangino praeitį, bet dar labiau žiūrėjo į dabartį ir vedė į ateitį. Maironis pirmiausia pažangus tuo, kad jis buvo demokratas. Atsisakęs lenkiškų aristokratų, į kuriuos jį traukė tėvų kaimynai, jis pasiryžo tarnauti ne galiūnams, bet visiems žmonėms, pirmoje eilėje paprastiems žmonėms, skriaudžiamiems lietuviams kaimiečiams, kurių daugelis tada nemokėjo skaityti nė rašyti. Ne tuščiai Maironis savo dainoje parašė, kad jo gimtinė ten, « kur broliai vargdieniai deduoja nuo senų laikų », kur jis pamėgo, pamylėjo « vargdienių dūmas ». Tiems vargų lietuviams Maironis tarnavo savo gyvenimu, bet dar labiau savo raštais, kad jie stiprintų tautiečių dvasią ir keltų lietuvių kultūrą. Dėl savo demokratiškų pažiūrų Maironis buvo brangus lietuviams prieš 70 metų; toks jis tebėra ir šiandien, ypač okupuotoje Lietuvoje, kur jo eilėraščiai, kad ir sovietinių cenzorių atrinkti, yra pasklidę dešimtimis tūkstančių egzempliorių (1956-1958 m. išėjo 40.000 egz.).

Demokratas Maironis buvo karštas lietuvis. Šituo atžvilgiu jis taip pat pažangus. Prieš 60-70 metų šviesuoliui profesoriui pasiskelbti lietuviu, kalbėti lietuviškai, rašyti poeziją lietuviškai, mylėti lietuvius ir Lietuvą labiau negu kitus, tada buvo retas, drąsus, beveik revoliucinis reiškinys. Tokius drąsuolius tada lenkai plūdo išdavikais ir «litvomanais », o rusų caro policija ieškojo pretekstų nubausti. Tačiau Maironis to mažai paisė. Dar tebebūdamas studentu Kauno kunigų seminarijoje, jis pradėjo slaptai savo eilėraščius spausdinti *Aušroje* ir vėliau kituose rusų valdžios draudžiamuose lietuvių laikraščiuose. Jis nesiliovė nelegaliai savo kūrinius spausdinęs nė tapęs Petrapilio dvasinės akademijos profesoriumi ir vicerektoriumi. Pirmąjį savo eilėraščių rinkinį *Pavasario Balsus* (1895), pirmąją savo poemą *Per skausmus į garbę* (1895), savo *Lietuvos istoriją* jis slaptai išleido Prūsuose, o vėliau, tapęs Kauno kunigų seminarijos rektoriumi, jis pirmasis lietuvių kalbą padarė oficialia iškilmių kalba toje mokslo įstaigoje.

Ar daug panašių drąsuolių buvo anais Rusijos carų laikais Lietuvoje? Labai nedaug, nes bailių, pataikūnų ir prisitaikėlių visada daugiau. Tiesa, Maironis nebuvo nei vienas, nei pirmasis, kuris

tada ėjo lietuvių pasipriešinimo ir atgimimo keliu tarp dviejų priešingų frontų.

Lietuvis sodietis tegalėjo išgirsti, suprasti ir atvira širdimi paversti veiksmu tik žodžius tokių vyrų, kurie buvo išaugę vysk. M. Valančiaus tradicijoje. Maironis kaip tik buvo vienas iš tų. Todėl Maironio pasipriešinimo žodžiai ir meilė sklido Lietuvoje plačiau negu J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, J. Šliūpo ar net P. Kriaučiūno, Maironis neskelbė sunaikinimo kovos jokiam lietuviui — nei aplenkėjusiam klebonui, nei sulenkėjusiam bajorui ar aristokratui. Atvirkščiai, jis visus norėjo atversti, sutelkti kultūros darbui šviesesnei Lietuvos ateičiai. Ir todėl jo įtaka anais rusų carų laikais Lietuvoje buvo didelė, plati ir paveiki.

Tą didelę ano laiko Maironio reikšmę mums liudija rašytojas Julius Lindė-Dobilas, buvęs Maironio mokinys Kauno kunigų seminarijoje. Po Maironio mirties J. Lindė-Dobilas rašė: «Jei Basanavičiui ir Kudirkai priklauso garbė, kad jie atgimimo darbą yra pradėję, tai tas, kas žino, kokia buvo anais laikais Lietuva, turės pripažinti, kad labiausiai ją paveikti tegalėjo tik toks asmuo, kaip Maironis — teologijos magisteris, seminarijos, paskui akademijos profesorius, tai vėl seminarijos rektorius, kanauninkas ir t.t. Dar viena svarbi aplinkybė: visiems mums, jo mokiniams, buvo žinoma, kad jis ir universitete yra buvęs. Anais laikais tai stiprus argumentas : visą mokslą išėjęs — dvasinį ir pasaulinį »[2]. Panašiai apie Maironio įtaką yra kalbėjęs ir Tumas-Vaižgantas.

Ta įtaka bus dar suprantamesnė pabrėžus, kad Maironis buvo būsimų kunigų mokytojas ir auklėtojas. Kaip P. Kriaučiūnas Marijampolės gimnazijoje savo žodžiu ir autoritetu ugdė naują pasauliečių lietuvių šviesuomenę, taip Maironis savo žodžiu ir autoritetu ugdė lietuvių religinę šviesuomenę — kunigus, kurių įtaka prieš 70 metų Lietuvoje buvo svaresnė negu pasauliečių šviesuolių. Maironio kartos draugai ir Maironio auklėti kunigai daug lėmė Lietuvos atgimimą ir Lietuvos valstybės atstatymą.

Kad Maironio įtaka buvo platesnė ir įvairesnė negu P. Kriaučiūno, daug prisidėjo ir ta aplinkybė, kad Maironis buvo rašytojas ir poetas. P. Kriaučiūnas savo įtakai teturėjo savo simpatingą asmenį ir savo žodį klasėse per pamokas. Tuo tarpu Maironio garsiakalbiai buvo jautresni ir toliau siekė. Jis galėjo prabilti tokiais sparnuotais poezijos žodžiais, kokių neturėjo joks kitas ano meto lietuvis patriotas. Ir daugiau kaip per 25 metus Maironis savo eilėraš-

---

[2] *Maironis, Šis tas dėl jo kūrybos,* žr. *Naujoji Romuva,* 1932 m. 28-29 nr., 658 psl.

čiais bei poemomis bylojo savo tautiečiams apie Lietuvos garbingą praeitį, apie vargingą lietuvių dabartį ir žadino juose geresnių laikų viltį. Jis dainavo apie Lietuvos gamtos grožybes, lietuvių kalbos ir dainų grožį, jis skelbė meilę ir vienybę tarp lietuvių, jis vaizdavo jų gražius jausmus ir jų kilnias pastangas savo ir tautiečių gerovei, įspėdamas :

Tas ne lietuvis, kurs tėvynę
Bailiai, kaip kūdikis apleis ;
Kursai pamins, ką bočiai gynė
Per amžius milžinų keliais.

Tas ne lietuvis, kurs jos būdo,
Jos žemės dainų nemylės ;
Neverks, kad patys sūnūs žudo,
Kas verta meilės ir garbės [3].

Jo kovos ginklas — poezija

Ir apie visus lietuviškus rūpesčius savo poezijoje Maironis rašė jautriai ir įvairiai: čia su švelniu liūdesiu ir širdgėla, čia supykęs ir bardamasis, čia pamokydamas, čia herojiškai užsimodamas, čia šviesos viltimi užsidegdamas.

Ir savo viltį lietuvių tautos prisikėlimu ir jos laisvės rytu Maironis skelbė ne tuščiais žodžiais. Jis grindė ją tikėjimu į meilės ir aukos galybę, į Dievo Apvaizdą ir amžinąjį Dievo teisingumą, istorijos dinamiką bei šviesų lietuvių jaunimą. Lietuvos tuometiniai vargai jam nereiškė Lietuvos pražūties, o teatrodė tik laikinė blogybė, kad žmonės susiprastų pakilti dvasia. Štai keletas tų giliaprasmių Maironio žodžių iš įžangos į *Jaunąją Lietuvą,* kurie tebeturi reikšmės ir mūsų laikais :

O tačiau Lietuva
Tik atbus gi kada :
Ne veltui ji tiek iškentėjo !
Kanklių balsą išgirs,
Miegąs kraujas užvirs,
Nes Kryžius gyvatą žadėjo.
Skausmuos jėgos išaugs,
Atgimimo sulauks :
Jau blaivosi orai aptemę [4].

---

[3] *Jaunimo giesmė,* žr. *Pavasario balsai,* Würzburgas [10]1947, 44 psl.
[4] *Maironio raštai,* II t., Kaunas 1926, 4 psl.

Šituos žodžius sovietiniai cenzoriai Lietuvoje prieš šešerius metus dar leido išspausdinti, nors prisikėlimas per skausmo kryžių į gyvatos garbę jiems nebuvo malonus. Tačiau komunistai trim atvejais (1947, 1956 ir 1958 m.) iš *Pavasario Balsų* išmetė Maironio *Geresnių laikų vilties* eilėraštį, nes jame poetas Lietuvos laisvės viltį labai aiškiai grindė amžinuoju Dievo teisingumu:

Kam trokšti pradengti tą uždangą-girią,
Kur slepia kelius ateities ?
Juk Dievas teisingas ir valdo ir skiria
Laikus iš aukštos paslapties ! [...]

Į darbą, į darbą, kaip Dievas įsakė,
Su tekančia saule vilties !
O Tėvas Aukščiausias, kurs amžiais mus plakė,
Paguodžiančią ranką išties.
Su Dievo pagalba ir mokslu šarvuoti,
Tik stokim į darbą dėl laisvės kovoti,
Išnyks palydovai nakties [5].

Ar šituos žodžius, kurie dabar komunistams atrodo kurstantieji tikėjimą Dievu ir laisve, galėjo ištarti Maironio amžininkai J. Basanavičius, V. Kudirka, J. Šliūpas? Deja. Jų viltis tebuvo grynai žmogiška. Maironis ją stengėsi pagrįsti krikščionių tikėjimu. Todėl jo mintys tarp tikinčių Lietuvos žmonių galėjo plačiau aidėti negu minėtų pasauliečių.

Tam suprasti prisiminkime, kad lig šiol tik vieną V. Kudirkos eilėraštį *Lietuva, tėvyne mūsų* lietuviai dažniau tegieda. O kiek Maironio eilėraščių jie dainuoja? Į tai atsako J. Kreivėnas, kuris suskaitė, kad penkioms dešimtims Maironio tekstų yra apie 100 dainų ir giesmių, sukurtų 30 kompozitorių. Be abejo, tie Maironio eilėraščiai, virtę dainomis ir giesmėmis, ne visi kalba apie Lietuvos meilę, grožį ir laisvės viltį: jų tarpe yra religinių, gamtinių, asmeninių. Tačiau jų žymi dalis byloja apie Lietuvą.

Pagal Maironio eilėraštį *Mano gimtinė* (Ten, kur Nemunas banguoja) kompozitoriai yra sukūrę net 7 dainas. Po 3-4 dainas turi tokie eilėraščiai, kaip *Kur bėga Šešupė, Kur lygūs laukai, Pirmyn į kovą už tėvynę, Eina garsas nuo rubežiaus, Lietuva brangi*; *Nebeužtvenksi upės bėgimo, Jaunimo giesmė, Jau slavai sukilo* taip pat skamba melodingomis dainomis, kai kurios kaip himnai. Todėl galima sakyti, kad lig šiol nebuvo ir tur būt negreit bus kitas 5 5

[5] *Pavasario balsai,* 25-26 psl.

toks poetas, kaip Maironis, kurio mintys ir žodžiai dainų garsais būtų taip plačiai pasklidę lietuvių tautoje. Daugelis jo minčių ir jausmų buvo, yra ir bus nesuskaitomų lietuvių žodžiais ir jausmais.

Be abejo, lietuvių dainų mėgėją Maironį dainingiausiu lietuvių poetu padarė kompozitoriai Č. Sasnauskas, J. Naujalis, A. Kačanauskas ir eilė kitų. Tačiau tai vis dėlto nurodo, kad joks kitas lietuvių poetas lig šiol nepajėgė taip sklandžiai, paprastai ir vaizdingai rašyti eilėraščių, kad jie kompozitoriams pažadintų tiek daug dainų ir giesmių. Tais savo kūriniais Maironis tapo daininінkų tautos bendru lobiu, gyvu ir dvasią keliančiu. Ir todėl gaila tų šių dienų lietuvių poetų, kurie rašo taip palaidai ir įmantriai, kad niekam į galvą neateina iš jų kūrinių komponuoti dainų.

Dažnai kalbama ir rašoma, kad Maironis buvo romantikas, kuris žavėjosi Lietuvos gamta ir jos didinga senove, ją apdainavo ir ją vaizdavo. Be abejo, tai tiesa, bet ne visa. Tuoj pat reikia pridurti, kad Maironis nebuvo tik svajotojas-romantikas, bet taip pat realistas. Jis buvo nemažesnis realistas už V. Kudirką. Nors brangino praeitį, jiedu abu savo raštais sąmoningai tarnavo Lietuvos dabarčiai ir ateičiai. Tik V. Kudirka aktualius lietuviams klausimus dėstė dažniausiai publicistiniais straipsniais, o Maironis — eilėraščiais, poemomis ir satyromis. Eilėraščių rašymas Maironiui dažnai nebuvo gryna estetinė kūryba, duodanti tik asmeninio pasitenkinimo. Rašymas dažnai jam buvo pareiga ir pamokymo priemonė savo tautiečiams. Tai buvo lyg gaivus vėjas lietuviškoms burėms pakreipti vienur ar kitur.

Kai *Jaunimo giesmėje* Maironis rašė: «Paimsim arklą, knygą, lyrą ir eisim Lietuvos keliu », poetas ne tik pats džiaugėsi Lietuvos jaunimu, bet taip pat ragino jį į ekonominę, mokslinę ir literatūrinę kūrybą bei pažangą. Nurodydamas į senosios Lietuvos didingus paveikslus, Maironis vėl norėjo atsverti ir išnaikinti lietuvių širdyse menkavertiškumo jausmą, kad jie taptų drąsūs ir veiklūs pasipriešinimo kovoje dėl savo teisių. Kai jis dainavo : «Numesk, lietuvi, rūbą seną, kurį užvilko svetimi», poetas siekė, kad lietuviai nustotų labiau gerbę svetimuosius, atsisakytų baudžiavos liekanų ir svetimų įtaką, kurios buvo įsibrovusios į lietuvių gyvenimą. Tai buvo tokia reali ir teisinga mintis, kad ji ir šiandien tebeturi galios.

Savo *Raseinių Magdės* poemoje Maironis su skausmingu liūdesiu juokėsi iš Žemaičių bajoraitės Magdės Buividaitės, kad dėl tuščio susižavėjimo madomis ji pirmoji sutiko ištekėti už svetimtaučio, lenkų didiko Zbignevo, pradėjo vartoti svetimą kalbą ir dėvėti svetimais keistais drabužiais. Tai būtų lyg romantika. Bet Maironis tuoj greta Magdės pastatė savo laiko svetimų madų mėgėją — Baltrų

Bandūrą. Tas Rusijoje mokslus išėjęs ponaitis nebesirūpina Lietuvos reikalais. Iš Petrapilio sugrįžęs atostogų, jis su panieka žiūri į savo tautiečius, jiems kalba apie socializmą ir bedievybę, pats nesuvokdamas gerai svetimų minčių prasmės, bet norėdamas pasirodyti madingas, pažangus. Ar šitoks naujoviškas « Raseinių Magdė » nebuvo realus? Ar sovietinamoje Lietuvoje ir išeivijoje tarp lietuvių jau yra išnykę tokie svetimų madų adoratoriai, kurie atsisako lietuvių tautos, kad sublizgėtų spalvingais burbulais ir supliukštų be garso tarp svetimųjų?

Pastarasis klausimas nurodo, kad Maironis lietuvių gyvenime pastebėjo tokių žmogiškų reiškinių, kurie būna aktualūs ilgą laiką. Tai realistinio žvilgsnio vaisius. Pasisakydamas prieš bedieviškąjį socializmą, ateinantį iš Rusijos, Maironis anksti įspėjo didįjį pavojų, kuris grėsė jo tėvynės žmonėms. Prieš 65 metus savo librete operai *Kame išganymas* Maironis vaizdžiai atskleidė, kad gyvenimo prasmės, taikos ir pažangos neduoda nei socializmas, nei hedonizmas, nei praktiškas, nei teorinis materializmas. Šitų Maironio įspėjimų lietuviai nemokėjo pakankamai suprasti, kada pasirodė (1895) *Kame išganymas,* nors tai buvo jo poetinis atsiliepimas į *Rerum novarum* encikliką ir kitas XIX amž. pabaigos problemas, kaip materializmas, individualizmas, hedonizmas. Tik dabar daugelis supranta, kad Maironis teisingai galvojo, 1907 metais *Jaunojoje Lietuvoje* rašydamas :

Kosmopolitai ! Dienos milžinai,
Tėvų praeities nepažinę !
Markso ir Darvino paikūs sapnai
Jiem rūpi daugiau, kaip tėvynė [6].

Realistinis Maironio žvilgsnis ne tik įspėjo Lietuvos pavojus (Rusijos grėsmę, bedievybę, lenkų pretenzijas, svetimas paikas madas), bet jis pirmas iškėlė dvi svarbias Lietuvos epochas. Iškėlė dar jaunas studentas, rašydamas Lietuvos istoriją. Viena tų epochų buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto. Maironis buvo patenkintas, kad jis pirmasis šitą kunigakštį pavadino didžiuoju ir kad šis vardas jam prigijo. Tiesa, kad tą jo susižavėjimą, kuriam jis parašė net tris dramas, galima išaiškinti ir jo romantizmu. Bet to negalima pasakyti apie lietuvių sąjūdį, kurį pažadino lietuvių spaudos uždraudimas. Tas visas 40 metų laikotarpis (1864-1905) nuo Muravjovo laikų iki 1905 m. Rusijos sukilimo Maironiui neatrodė viena tamsi naktis be aušros, kaip vieną nusivylimo valandą buvo pasakęs pats poetas. Jo žvilgsniui tas laikotarpis — didelė svarbi epocha lietuvių

---

[6] *Jaunoji Lietuva*, Devintoji giesmė, VIII, žr. *Maironio raštai*, II t., 121 psl„

tautai. Joje buvo keliauta tarp skausmų į garbę. Joje lietuvių aukos ir kančios pagimdė naują demokratinę Lietuvos šviesuomenę ir naujos dvasios tautinius vadus, kurių darbai prikėlė Lietuvą. Todėl Maironis nepasmerkė visai nė rusų generolo Muravjovo, kuris davė mintį uždrausti lietuviams spaudą. *Jaunosios Lietuvos* poemoje Maironis rašė :

Kas Vilniuje stabo stovylos nematė,
Kurį Muravjovui maskoliai pastatė ?
Jis tvirtas, o visgi suirs!
Bet pats Muravjovas pastatė sau kitą,
Tvirtesnį už rausvąjį Suomių granitą :
Jo vardas per amžius nemirs.

Herostratis garso ieškojo sau tyčia,
Uždegęs Efeze Dianos bažnyčią,
O šis ir sapnuot nesapnavo,
Kad, Lietuvai spaudą užgynęs ir raštą,
Sau vardą įgys ir sužadins tą kraštą,
Kur jau menkai bekvėpavo.

Lietuvi ! Jei saulė ant tavo dangaus
Kada užtekės, tu nespiauk ant žmogaus,
Nors tavo netroško jis labo !
Tiktai parašyk: « Kas prieš tiesą kariauna,
Pats rankomis savo sumanymą griauna » [7].

Taigi, Maironiui žiaurusis Muravjovas atrodė kaip tiesos ir teisybės provokatorius, kuris pažadino pasipriešinimo sąjūdį su teisybės, meilės ir aukos riteriais priešakyje. Tie nauji riteriai — studentai ir kunigai — per 40 metų prikėlė Lietuvą, kuri jau silpnai bekvėpavo. Tai svarbiai epochai apdainuoti Maironis ir parašė savo poemą *Jaunąją Lietuvą*, didžiausią lietuvišką poemą po Donelaičio *Metų*.

Maironio poemos centrinis herojus Juozas Bainys atsisakė asmeninės laimės, kad galėtų atsidėti Lietuvai. Visi kritikai teigia, kad šitas Bainys nėra ryškus, nes permažai individualizuotas. Atrodo, kad jis šitoks poemoje išėjo ne tik dėl Maironio lyrinio talento, bet ir dėl poeto sąmoningų intencijų vaizduoti ne tiek asmenis, kiek, apskritai, spaudos draudimo ir pasipriešinimo epochą, jos kryptį, jos siekimus, idėjas, vargus ir laimėjimus. Todėl ir *Jaunosios Lietuvos* poemos veikėjai tėra tai epochai charakteringi simboliai. O simbo-

---

[7] Ten pat, Šeštoji giesmė, III, žr. *Maironio raštai*, II t., 70 psl.

liams ryškiai individualizuoti veidai netinka. Toks ir Juozas Rainys, nes jame simboliškai atsispindi gyvenimas ir likimas paties Maironio, V. Kudirkos, Pr. Vaičaičio, P. Višinskio ir kitų jaunų entuziastų, kurie spietės aplink *Aušrą, Varpą, Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą*. O *Jaunoji Lietuva* yra jų kartos ir jų epochos poetinis paminklas.

Tiesa, kad vėliau Vaižgantas *Pragiedruliuose* Lietuvos atgimimo ir pasipriešinimo sąjūdį atvaizdavo realiau, parodydamas ryškesnių kuniškesnių veikėjų negu *Jaunojoje Lietuvoje*; tačiau Maironiui priklauso garbė, kad jis pirmasis tarp lietuvių poetų bei rašytojų tai svarbiai epochai pastatė gražų paminklą *Jaunosios Lietuvos* poemoje. Šitos garbės jam niekas negalės atimti, kol bus gyva lietuvių tauta. Mekas neatims nė tada, jei apie aušrinį laikotarpį parašytų kas kūrinį, pralenkiantį *Jaunąją Lietuvą* ir *Pragiedrulius*.

Istorinę reikšmę Maironis taip pat laimėjo tuo, kad lietuvių dailiojoje literatūroje jis tvirtai įpilietino toninę eilėdarą, konkrečiais gausiais pavyzdžiais parodydamas jos įvairias galimybes įvairiuose žanruose, sukurdamas eilę lyrinių šedevrų patriotinėmis, gamtinėmis ir asmeninėmis temomis : Jo *Nuo Birutės kalno, Vakaras ant Keturių Kantonų ežero, Vasaros naktys, Vakaro mintys, Išnyksiu kaip dūmas, Skurdžioje valandoje, Draugo ilgesys* ir kiti panašūs eilėraščiai gali būti brangūs kiekvienam žmogui. O lietuviui Maironio reikšmė visada paplatėja patriotinių motyvų eilėraščiais ir poemomis. Ypač Maironio poezijos reikšmė aukštai pakyla, kai lietuvių tautą ištinka nelaimių ir kančių metai. Tada sunku rasti kitą tokį poetą, kurio žodis skambėtų didesne meile ir šviesesne viltimi. Tada retas,, kuris drauge su Maironiu nenorėtų pasakyti:

Kas daugel mylėjo, tas daugel kentėjo,
Tas, vyru užaugęs, nelinksta nuo vėjo :
Kančia — tai didvyrių mokykla [8 9].

Arba :

Mainos rūbai margo svieto,
Silpnas kelias, tvirtas griūva;
Nebijokim vargo kieto,
Juk be jo galiūnai pūva [9].

Šiais laikais viltingų tonų ryškiau teužtinkame B. Brazdžionio ir L. Andriekaus poezijoje, nors tai nereiškia, kad kiti mūsų poetai

---

[8] Ten pat, Penktoji giesmė, XI, žr. *Maironio raštai,* II t., 63 psl.
[9] *Tu, girele, tu žalioji,* žr. *Pavasario balsai,* 14 psl.

nebūtų patriotai. Tik jiems sunkiau būti viltingais. Bet tai nėra jų didybė.

Maironis nėra beviltiškas ir tada, kai jis susitelkia į savo asmeninį likimą, į savo skausmą bei liūdesį. Tada jo poezija netampa nei nihilistiška, nei chaotiška, nei uždara, nes jos autorius nori būti suprastas skaitytojo. Tai didelis pamokantis palikimas mūsų poetams, kurių nevienas (individualistas) kamuojasi savo paranojiškame hermetizme ir savo įmantriomis abstrakcijomis atbaido skaitytojus [10].

Be abejo, Maironis brangesnis platesniems lietuvių sluoksniams negu poetams. Brangus savo pozityviu nusiteikimu gyvenimo vertybių ir idėjų atžvilgiu, nes poezijoje kelia ir gina tai, kas žmonių gyvenimą padaro prasmingesnį ir turiningesnį. Maironis nemėgsta neigiamų ir ekskliuzivistinių idėjų. Pavyzdžiui, jis neskelbia neapykantos lenkų ir rusų tautoms, nors nuo jų atstovų jis pats yra kentėjęs. Todėl Maironis tik patriotas, bet ne nacionalistas. Mylėdamas savo tautą labiau už kitas, jis joms taip pat linki laisvės ir gerovės. Mažas tautas, siekiančias laisvės, Maironis tiesiog laimina :

Laimėkite, jaunos pakylančios šalys !
Už laisvę kariauti padės Visagalis!
Nors jėgos gal silpnos, bet stiprins dvasia:
Kas eina su meile, su širdžia didžia,
Tam Viešpats patsai bus vadovu[11].

---

[10] Apie Maironio poezijos įtaką kitiems lietuvių poetams turėtų būti atskira kalba. Bet mūsų lyrikos vien skirstymas į maironinį ir pomaironinį laikotarpį, nemažai pasako. Tur būt, retas kuris mūsų poetas, pradėjęs eilėraščius rašyti prieš Lietuvos valstybės atstatymą, liko vienaip ar kitaip nepaveiktas Maironio. Jo įtaką galima pastebėti vienų kūriniuose, o kiti patys prisipažįsta. Prie šių pastarųjų priklauso žymiausias pomaironinės kartos poetas V. Mykolaitis-Putinas ir už jį jaunesni V. Stonis-Žitkus ir St. Santvaras. Šis apie Maironį rašo :

«Maironis mano gyvenime pasirodė vaikystės ir ankstybos jaunatvės dienom. Pasirodė kaip milžinas, kurio kito tokio tada nepajėgiau jokioj pasakoj atrasti. Kai tik pradėjau suvokti, ką Maironis nori savo poezija pasakyti, jis pradėjo mane pavergti ir jaudinti iki širdies gelmių. Tai buvo 1915-1918 m., kai aš lankiau *Ryto* d-jos gimnaziją Vilniuje. *Pavasario balsai,* o kiek vėliau *Jaunoji Lietuva,* buvo tos knygos, kurios mane užbūrė, kurios man padėjo suvokti, kas aš esu ir ko noriu siekti. Tų veikalų įtakoj, būdamas tik antroj ir trečioj klasėj, pats pradėjau eiles rašyti. Tos mano eilės turėjo būti labai maironiškos savo turiniu ir forma. Man itin gaila, kad jų visas storokas sąsiuvinys dingo Kaune dar Nepriklausomoj Lietuvoj. Atseit, ir aš priklausiau maironinei poezijos mokyklai. Maironio *Pavasario balsų* rinkinį beveik visą mokėjau mintinai » (*Maironis,* žr. *Dirva,* CIeveland, 1962 m. lapkričio 28 d. 137 nr.).

[11] *Jaunoji Lietuva,* Penktoji giesmė, I, žr. *Maironio raštai,* II t., 54 psl.

Ir savo tautai Maironis nėra aklas. Jis mato jos žmonėse nemažai silpnybių bei ydų. Jis tai peikia ir kritikuoja. Bet jo kritika tėra aštri satyrose. Ir jose daugiau pykčio, skausmo ir nusivylimo negu patyčios, nes poetas gina vertybes ir nesigardžiuoja žmonių menkystėmis. Jis daug mieliau ir didesniu įkvėpimu kelia tai, kas lietuviuose gera, kilnu, gražu, didinga, kur sušvinta meilė ir auka kilnioms idėjoms. Už tai jo lyrika ir poemos yra išpuoštos aforizmais, vaizdžiai išreiškiančiais tokias idėjas.

Nurodydamas savo tautiečiams vienybės reikalą, Maironis perša didžius sumanymus, pozityvias idėjas, nes gerai jaučia, kad tik pozityvios vertybės žmones sutelkia į bendrą darbą. Meilę ir aukas idėjoms Maironis ypač matė lietuvių pasipriešinime spaudos draudimo laikotarpiu. Todėl, pats būdamas tylus ir nuošalus, jis entuziastiškai *Jaunojoje Lietuvoje* apdainavo jaunuosius šviesuolius, tautos darbininkus, keliaujančius tarp dviejų svetimų frontų Lietuvos keliu pro skausmus į laimėjimo garbę.

Todėl ir mes, pagerbdami Maironį, mūsų atgimimo epochos žymiausią ir mėgstamiausią poetą, vieną didžiausių tos epochos šulų, drauge su juo, su Maironiu tarkime :

Gražu, kaip pavasaris griaudamas ledą,
Pažadina gamtą skaisčiais spinduliais.
Gražiau, kai didvyriai mylėdami veda
Tėvynę naujais atgimimo keliais !
Palaiminti jūs, atgimimo laikai!
Ir jūs, išrinktieji tėvynės vaikai ! [12]

---

[12] Ten pat, Šeštoji giesmė, I, žr. *Maironio raštai*, II t., 69 psl.

ADOMO JAKŠTO IK BALIO SRUOGOS KOVA

Literatūrinė kritika yra viena painiausių problemų kiekvienoje tautinėje humanistinėje kultūroje. Ji pareina nuo kelių aiškiai neapibrėžiamų veiksnių — nuo dailiosios literatūros lygio krašte, nuo uždavinių, statomų to krašto visuomenės dailiajai literatūrai, nuo kūrybinių generacijų santykių, nuo kritikų prigimčių, jų talento laipsnių, jų pasaulėžiūrinių bei estetinių pažiūrų ir pagaliau nuo literatūrinės kritikos neaiškios vietos tarp mokslo ir dailiosios kūrybos. Visus šiuos klausimus galima svarstyti maždaug atitrauktai, teiliustruojant juos meninio ir literatūrinio gyvenimo faktais. Bet šitų klausimų reikšmę galima pamatyti, pažvelgus į literatūros kritikų tarpusavius viešus susidūrimus.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu viena reikšmingiausių literatūrinių kovų yra buvusi tarp Adomo Jakšto-Dambrausko ir Balio Sruogos 1920-1925 metais. Ji lig šiol tebėra tinkamai nenušviesta, nors į lietuvių literatūrą ji meta klaidinantį šešėlį ne nuo šiandien. Šitaip yra todėl, kad A. Jakštas ir B. Sruoga tebėra neįvertinti kaip literatūros kritikai, nė jųdviejų literatūrinė kova tebėra neišnagrinėta iš esmės. Tad ji tebesudaro problemą. Norint prie jos sprendimo prisidėti pozityviai, pirmiausia pažiūrėtina, kaip ji susidarė, o paskui kokie buvo tarpusavio priekaištai, kiek jie buvo teisingi ir pagrįsti ir kodėl jie buvo tokie.

Truputis istorijos

Ilgoką laiką besivystančios lietuvių kritikos priešakyje yra stovėjęs Adomas Jakštas-Dambrauskas (1860-1938). Būdamas mėnesinio *Draugijos* žurnalo redaktoriumi 1907-1923 metais, jis stengėsi siauriau ar plačiau įvertinti beveik kiekvieną dailiosios literatūros knygą. Kadangi kitokių pastovių žurnalų anuo laiku lietuviai teturėjo tik protarpiais, *Draugijos* redaktorius per savo recenzijas įsigijo beveik monopolinę poziciją lietuvių kritikoje. Todėl su juo vienaip

ar kitaip turėjo skaitytis kiekvienas asmuo, besidomįs lietuvių literatūra. Jų nevienam A. Jakštas atrodė kaip lietuvių kritikos karalius. Jei dar prisiminsim, kad A. Jakštas buvo kunigas, teologas,, filosofas, poetas ir matematikas, tai jis vienas gali sudaryti stambią problemą. Bet ją dar sukomplikavo kiti literatūros kritikai,, jų tarpe gal daugiausia Balys Sruoga.

Mažiausia prie to prisidėjo Liudas Gira, kuris savo kritikos straipsnius pasirašinėdavo E. Radzikausko slapyvardžiu (1884-1946). Jis nuo 1913 m. buvo literatūrinio *Vaivorykštės* žurnalo redaktorius ir to leidinio svarbiausias literatūros kritikas. Būdamas visa generacija jaunesnis už A. Jakštą, E. Radzikauskas buvo jautresnis toms įvairioms naujoms idėjoms ir madoms, kurios lietuvių rašytojuose buvo pasklidusios po lietuvių spaudos atgavimo, ypač nuo A. Herbačiausko *Gabijos* pasirodymo (1907). Kad ir dalyvaudamas pats šitame leidinyje, A. Jakštas (kuris buvo davęs žiupsnį atsiminimų apie A. Baranauską) neiškentė *Draugijos* puslapiuose nepuolęs *Gabijos* poezijos ir prozos. Jis tą kūrybą drąsiai vadino dekadentine ir ją parodijavo. Vadinas, kai Liudas Gira-Radzikauskas atsistojo *Vaivorykštės* priešakyje, jis būtų galėjęs aštriai susikirsti su *Draugijos* kritiku. Bet, kadangi L. Gira-Radzikauskas buvo oportunistinlo charakterio, jis konflikto su Ad. Jakštu vengė.

Tačiau jaunųjų rašytojų santykiai su kritikos «karalium » gerokai įsitempė apie 1919-1920 metus, kada įvairių literatūrinių leidinių redaktoriumi dažnai tapdavo Faustas Kirša (1891-1964), o jo artimu bendradarbiu ne tik poezija, bet ir kritikos straipsniais buvo impulsyvusis Balys Sruoga (1896-1947). Šis savo nepasitenkinimą *Draugijos* vadovu jau buvo parodęs 1915 metais *Baro* žurnale priekaištu, esą Jakštas «dogmų dogmomis apsisvaiginęs» ir pavirtęs į « dogmos ir formalumo skiautą ». Į tai *Vilties* laikraštyje A. Jakštas atsiliepė, tardamas, kad gal būt «kam kitam bekalbėti apie dogmas, tik ne Sruogai, sekančiam paskui Balmontą, besilenkiančiam Niemojevskiui» [1].

Bet tai tebuvo trumpas sąlytis tarp jauno ir veržlaus poezijos riterio ir seno kritikos karaliaus : pirmasis pasaulinis karas juos. greit perskyrė kraujo ir ugnies frontu, kuris nutraukė lietuvių literatūrinį gyvenimą beveik ketveriems metams.

Su atsikurianČia laisva Lietuva atsigavo ir jos visas kultūrinis gyvenimas lig tol negirdėtu tempu įvairiose srityse. Anksčiau prasidėjusi kova tarp A. Jakšto ir B. Sruogos įsiliepsnojo 1920 metais, [1]

---

[1] A. Jakštas-Dambrauskas, *Raštai*, II t. : *Mūsų naujoji proza*, Kaunas 1924, 670 psl.

kai *Draugijos* kritikas griežtai neigiamai įvertino B. Sruogos pirmąjį lyrikos rinkinį *Saulė ir smiltys.* Skaitytojams įtikinti B. Sruogos kelio ir metodų klaidingumu, A. Jakštas savo straipsnio pabaigoje net davė keletą jaunojo poeto lyrikos parodijų. Lyg atsikeršydamas už tai, B. Sruoga tais pačiais 1920 metais *Skaitymų* žurnale recenzavo Ad. Jakšto lyrikos rinkinį *Rudens aidai,* kurie tada buvo pasirodę antruoju leidimu. Savo straipsniu *Akrobatika poezijoje* B. Sruoga, prisidengęs B. Sirakūzino pseudonimu, kritikavo A. Jakšto poeziją gal net griežčiau negu šis *Saulę ir smiltis.* Pajuokai Sirakūzinas prikišo A. Jakštui, kad šis, futurizmo priešininkas, pats einąs rusų futuristo Majakovskio pėdomis. Tam įrodyti jis pacitavo šitokias vienos A. Jakšto satyros eilutes :

Nosies augštyn nekilnok,
Nes, jai iškilus augštai,
Gali suklysti varnai,
Spėdami, kad tai baslys,
Ant jo nutūpti bandys.
Na, o iš paukščių kvailių
Sveikas, lipike eilių,
Gali valandoj įkvėpimo
Prozaišką gaut patepimą [2].

B. Sruoga šaipėsi, kad prieš futurizmą kovotojas čia esąs dekadentas. Kad šitaip išjuokti Jakštą Sruogai-Sirakūzinui rūpėjo visu straipsniu, liudija jo priešakyje padėtas futuristiškas motto : « Šovė jis snargliu į skriejančias smagenis ». Tai buvo paties A. Jakšto eilutė iš jo parodijos, nukreiptos prieš *Saulės ir smilčių* lyriką. Trumpai tariant, *Akrobatika poezijoje* straipsniu B. Sirakūzinas-Sruoga stengėsi įrodyti, kad A. Jakštas nesąs joks poetas.

Kadangi poezija nebuvo pagrindinė *Draugijos* redaktoriaus veiklos sritis, gal įsiliepsnojusi kova ir būtų užgesusi. Bet lyg tyčia netrukus V. Krėvė pasiūlė Švietimo ministerijai išleisti visus A. Jakšto kritikos raštus. Jie pasirodė dviem tomais 1923 metų data, nors skaitytojams į rankas pateko 1924 m. Tuose tomuose buvo surinkta viskas, ką kritikas buvo pasakęs apie lietuvių rašytojus. Šitaip ten buvo pakartoti visi priekaištai B. Sruogai su parodijomis. Bet ten taip pat buvo galima išvysti visas A. Jakšto kritikos; silpnybes : sutelktos vienoje knygoje jos buvo ryškiau pastebimos;

---

[2] B. Sruoga, *Raitai,* VI t., Vilnius 1957, 35 psl.

negu pavieniuose žurnalo straipsniuose. Tuo ir pasinaudojo jaunas filosofijos daktaras B. Sruoga 1925 metais, rašydamas F. Kiršos redaguojamam *Baro* žurnalui straipsnį vardu *Adomas Jakštas — literatūros kritikas.* Juo B. Sruogos kova buvo pasiekusi aukščiausią tašką, nes poetas taikė į vieną svarbiausių Jakšto veiklos sričių — literatūrinę kritiką. Jis siekė galutinai sutriuškinti arba nuvainikuoti « kritikos karalių », nes straipsnyje sutelkti argumentai turėjo įrodyti, kad A. Jakštas — joks kritikas.

Kiek anuose argumentuose buvo tiesos, pamatysime netrukus. Bet čia reikia pasakyti, kad B. Sruoga savo straipsnį apie *Adomą Jakštą — literatūros kritiką* buvo parašęs įspūdingai. Tiek įspūdingai, kad kai kurie vėlesni kritikai nėt nebemėgirto patikrinti ano straipsnio argumentų. Jiems iš dalies pritarė ir V. Mykolaitis-Putinas (1893-1967), kuris 1927 metais išėjo viešai polemizuoti su A. Jakštu dėl meno aptarties. Šių dviejų literatūros profesorių nuomonės yra paveikusios ir kai kuriuos jų buvusius studentus, kurie savo darbuose A. Jakšto kaip kritiko vaidmenį lietuvių literatūroje yra nekartą nupiešę kreivai. Nepalanki nuomonė apie Ad. Jakšto kritiką jau yra įpilietinta vadovėliuose ir kituose oficialiuose lietuvių literatūros istorijos leidiniuose.

Antai, Pr. Naujokaitis savo *Lietuvių literatūros* vadovėlyje (1918) teigia, kad «Ad. Jakštas yra neigiamai įvertinęs M. K. Čiurlionio kūrybą, pasmerkęs Galdiką, o iškėlęs menkus realistinės fotografinės krypties tapytojus ; jis yra smerkęs visą naująją mūsų poeziją — Sruogą, Kiršą, Binkį, Tysliavą, Šeinių, Savickį, Brazdžionį ir kt., o iškėlęs menkus poetus — Žibuntą, Margalį, Žalvarnį ir kt »[3]. Kaip matysime vėliau, daugumas šių teigimų yra kilę iš minėto B. Sruogos straipsnio. Nors, mėgindamas šiek tiek atsverti šį nepalankų vertinimą, Pr. Naujokaitis nurodo vieną antrą teigiamą Jakšto kritikos faktą, tačiau ką tik pacituotas sakinys pasilieka vis tiek neteisingas, nes ten pasakyta, kad Ad. Jakštas «yra smerkęs visą naująją mūsų poeziją». Iš tikrųjų jo suminėtieji vardai nesudaro nė pusės naujosios lietuvių poezijos, nes ten nėra L. Giros, M. Gustaičio, M. Vaitkaus, P. Vaičiūno, Putino, kuriuos Jakštas labiau vertino negu Tysliavos ir B. Sruogos eilėraščius. (Juk vienas V. Mykolaitis-Putinas gali sudaryti didesnį svorį negu anie visi tariamai nevertinti).

Dar neteisingesnę Ad. Jakšto kritikos chrakteristiką yra paskelbę Vilniuje sovietinės *Lietuvių literatūros istorijos* autoriai. Ten galima -rasti šitokią komunistinę «panegiriką»: «A. Jakštas kėlė ir visaip

---

[3] Pr. Naujokaitis, *Naujoji lietuvių literatūra*, Tübingenas 1948, 137 psl.

aukštino klerikalinės ideologijos rašytojus, teigiamai vertindamas meniškai silpnus, bet pasižyminčius religine ideologija kūrinius, ir griežtai puolė kiekvieną pažangų ir apskritai klerikalizmui svetimą literatūros reiškinį» [4]. Ten taip pat teigiama, kad A. Jakštas anksti nebetekęs įtakos, nes «jo kritikos metodai ir principai pradžioj buvo griežtai sukritikuoti B. Sruogos »[5]. Vadinas, ir sovietiniai lietuvių literatūros istorikai remiasi B. Sruogos autoritetu, stengdamiesi sumenkinti reikšmę žmogaus, kurio nuopelnai lietuvių kultūrai (ir kritikai) pasilieka nenuneigiami, nors kai kam jų pripažinimas ir būtų nemalonus.

Tai mus ir skatina čia giliau ir detaliau pažiūrėti į B. Sruogos kovą su Ad. Jakštu. Kaip jau buvo sakyta, aukščiausią fazę ši kova pasiekė 1925 metais. Tada savo straipsnyje *Adomas Jakštas — literatūros kritikas* vertindamas *Draugijos* redaktoriaus beveik 15 metų kritikos darbus, B. Sruoga iš tikrųjų griežtai ir ironiškai puolė savo priešininko principus bei metodus, nerasdamas nė vieno teigiamo žodžio Jakšto veiklai. Galima paaiškinti šį vienašališkumą B. Sruogos pykčiu, nes A. Jakštas taip pat nebuvo švelnus poetui, parodijuodamas jo *Saulę ir smiltis,* vadindamas jo poeziją dekadentine ir rusų simbolistų įtakoje. Dėl to B. Sruoga galėjo supykti. Tačiau tuo negalima pateisinti šimtaprocentinio vienašališkumo, kuriam pagrįsti iškraipomi faktai.

B. Sruogos priekaištai A. Jakštui

Eidami prie Balio Sruogos argumentų, pradėkime nuo bendriausių. Pirmiausia *Saulės ir smilčių* poetas prikišo Jakštui, kad jo skelbiamas Amžinasis *Logos*, iš kurio išvedami grožio kriterijai poezijoje, tėra metafora. Todėl ir «A. Jakšto siūlomas absoliutus grožio kriterijus poezijoj ir dailėj — joks kriterijus [...] Kitaip sakant, jo sprendimai meno klausimais yra grynas subjektyvizmas, jo sprendimai remiasi falšyvu pagrindu (metafora), ergo — nelogiški », rašė B. Sruoga[6]. Tai svariausias priekaištas, nes iš tikrųjų, joks žmogus negali būti tikras, kad jis suvokė Amžinojo *Logos* arba Dievo kūrybos ypatybes, kurių turėtų laikytis rašytojai ir kiti meno kūrėjai. Antra vertus, net sutinkant su Jakštu, kad «kiekvienas grožis yra visada Amžinojo *Logos* atspindys»,

---

[4] *Lietuvių literatūros istorija,* III t., 1 dalis, Vilnius 1961, 220 psl.
[5] Ten pat.
[6] B. Sruoga, *Raštai,* VI t., Vilnius 1957, 64 psl.

reiktų įrodyti, kad į šitą atspindį žmogus sava kūryba neįneša nieko savo ir negali įnešti. Tada (1925 m.), kai B. Sruoga priekaištavo Jakštui dėl jo kriterijų metaforiškumo, taip pat nebuvo aišku, kur dieviškojo grožio atspindžių pirmiausia reiktų ieškoti. Tik vėliau (1932 m.) paskelbdamas savo *Meno kūrybos problemas,* A. Jakštas nurodė, kad dieviškojo grožio atspindžių pirmiausia galima rasti gamtoje.

B. Sruoga taip pat teisėtai priekaištavo A. Jakštui, kad jis, remdamasis absoliutiniais grožio kriterijais, išplaukusiais iš jo Amžinojo *Logos,* operuoja kategoriškais sprendimais, kurie būna subjektyvūs, stačiokiški arba užgaunantieji. Kad šituo atžvilgiu A. Jakštas nusižengdavo, nesuvaldydamas savo choleriško temperamento, tai tiesa. Sakysime, recenzuodamas *Vainikų* poezijos antologiją ir sustojęs prie Putino noro, kad apie jį spręstų ne iš jo gyvenimo, bet iš jo kūrinių, A. Jakštas parašė: «Patarimas ne visai praktiškas, nes kai kas, perskaitęs jo lyriką, yra įgavęs baimės, kad iš mūsų mielo Putino neišeitų kartais .... Rasputinas »[7]. Nors šiuo posakiu A. Jakštas dar 1922 metais atspėjo Putino asmenyje glūdinčią opą, tačiau čia stačiokiškai paliesta, ji galėjo poetą užgauti labai skaudžiai.

Karčių posakių ir patyčių A. Jakštas dažniau paleisdavo prieš tokius poetus ir rašytojus, kuriuose pastebėdavo per didelių ambicijų, arba pamaiviškų eksperimentų. Kaip jo ironijos pavyzdį, čia galima priminti jo recenziją apie literatūros laikraštį *Vaivorykštė.* Radęs ten skystai svajingą poeziją, A. Jakštas tarė, kad «tuos rašinius kunigai drąsiai galėtų uždavinėti savo penitentams skaityti „ pakūtos " vietoje. O dar didesniems nusidėjėliams — reiktų liepti atmintinai išmokti kokį Krėvės sapną ar Giros disonansą. Tai bent pavargtų nabagai ir jau kitą kartą, be abejo, taip lengvai nebebristų į " griekus " »[8].

Kad A. Jakštas savo kritikos straipsniuose nebuvo švelnus, B. Sruoga turėjo pasakyti. Bet reikėjo taip pat nurodyti aplinkybes, kuriose teko dirbti *Draugijos* kritikui. Viena, nevisi jos skaitytojai buvo pakankamai išprusę literatūriniu atžvilgiu. Antra, Ad. Jakštui tada dažnai susiduriant su silpnais, pretenzingais, dirbtiniais jaunų rašytojų darbeliais, nebuvo lengva suvaldyti savo apmaudą, kurį diktavo jo choleriškas temperamentas. B. Sruogai tai juo labiau turėjo būti suprantama, nes jis pats nė kiek nešvelniau kritikuodavo tuos autorius, kurių pastebėdavo nenatūralų pasi-

---

[7] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 368 psl.
[8] Ten pat, II t., 640 psl.

pūtimą. Antai, kovodamas su «keturvėjininkais» ir vanodamas vieną jų, Salį Šemerį, B. Sruoga apie jo poeziją rašė:

«"Aš kąsnis kaulų ir mėsų tikrų" (12 psl.). Karo meto dirbiniai baigia nykti. Nejau mergos, apie kurias Šemerys zuja, mano, kad jo mėsos netikros, erzac ? !

" Aš gąsdinu mergų skaras " ... (13 psl.). Prastas reikalas : mergų išgąsdinti nepriveikia — tik skaras tampo !

Ir valkatos į mane svaido akmenim,
Ir pamazgom ant manęs lieja pertukusios moterys (13 psl).

Ir gerai daro : mergoms skarų netampyk» — rašė B. Sruoga-Sirakūzinas 1925 m. apie «keturių vėjų supūstą šiukšlyną»[9].

Tuo tarpu A. Jakštas panašiai kritikavo A. Lastą, šitaip rašydamas : «"Baltos krūtys" įkvėpė Lastui net šias eiles:

Pamačiau aš ją pas upę
Skaisčią, jauną,
Ir gyvi troškimai supę
Širdį nesiliauna (75 psl.).

Na, žinoma !... Bet kas čia kaltas ! Nereikėjo eiti pas upę, kur mergos maudos » [10] .

Bet kas buvo leidžiama Sruogai-Sirakūzinui ar kitam pasauliečiui, tas netiko kunigui Dambrauskui-Jakštui, ypač kad jis tas pačias kritikos priemones vartojo tiek krikščionybei ginti nuo klaidų, tiek lietuvių literatūrai saugoti nuo ydų. Už tai jį B. Sruoga ir plakė.

Kitaip tenka pažiūrėti į *Dievų takų* poeto priekaištus, nurodančius, kad A. Jakštas klaidingai vertinęs pavienius kūrėjus. Šitoks priekaištas pirmiausia lietė J. Baltrušaitį (1873-1941) ir M. K. Čiurlionį (1875-1911), kuriuos *Draugijos* kritikas būk tai pasmerkęs, tariant B. Sruogos žodžiais, kaip « nevertingus Lietuvos vaikus » [11].

Bet iš tikrųjų 1911 metais, kai buvo neseniai pasirodęs J. Baltrušaičio pirmasis rusiškas eilėraščių rinkinys *Žemės laiptai,* A. Jakštas *Draugijoje* plačiai recenzavo tą rinkinį, gale straipsnio vesdamas paraleles tarp J. Baltrušaičio poezijos ir M. K. Čiurlionio paveikslų, bet neliesdamas šio muzikos. Šito sugretinimo proga jis ir apgailestavo šitų žymių vyrų, ypač Baltrušaičio, kosmopolitizmą, rašydamas :

---

[9] B. Sruoga, *Raštai* VI t., 51 psl.
[10] A. Jakštas, *Raštai,* I t. 232 psl.
[11] B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 69 psl.

«Be parnasizmo ir simbolizmo jungia dar Baltrušaitį su Čiurlioniu — ir bendras jiems abiem kosmopolitizmas. Abudu juodu lietuviu, bet veikė ne Lietuvos garbei, ne tautiečių naudai. Ką jiems galėjo duoti vargšė, visų apleista jų tėvynė ? ! Niek o. Kas galėjo suprasti jų aukštas svajones ? Niekas [....] Gaila, tikrai gaila, kad Baltrušaitis su visu savo talentu užsikasęs toje svajonių pilyje, užmiršo savo brolius lietuvius ir jų apleistąją tėvynę »[12].

Taigi šioje recenzijoje kalba ėjo ne vien apie Baltrušaičio kūrybinį pajėgumą, kurį A. Jakštas aiškiai pripažino, bet ir apie anų 1904-1911 metų liūdną lietuvių tautos kultūrinį stovį, dėl kurio tada Čiurlionis vartojo lenkų kalbą, dažnai turėjo gyventi svetimuose miestuose, o J. Baltrušaitis savo brandžiausias jėgas skyrė rusų literatūrai, kai tuo tarpu lietuvių tauta savų bajorų paniekinta, neseniai teatgavusi savo spaudą, dar nebuvo pajėgi pasinaudoti anų vyrų kūryba.

Prikišęs A. Jakštui, kad jis «apeliuoja į neišlavinto skaitytojo pigų patriotizmą », B. Sruoga dar rašė: « Jakštas Čiurlionio, Baltrušaičio kūrybos neanalizuoja, meno atžvilgiu nevertina, į kūrybos esmę nesigilina »[13]. Tiesa, kad sugretinime su Baltrušaičiu A. Jakštas į Čiurlionio kūrybą nesigilino. Bet to negalima pasakyti apskritai, nes prie M. K. Čiurlionio buvo sustojęs keliais atvejais. Be to jo pažiūros apie tą žymų dailininką svyravo, kaip nevieno kito lietuvių šviesuolio anuo laiku (prieš I pasaulinį karą).

Racionaliam tiksliųjų mokslų mėgėjui ir klasikinės bei realistinės literatūros auklėtiniui Ad. Jakštui pradžioje iš tikro buvo sunku suprasti M. K. Čiurlionio paveikslų mistiką ir simbolizmą. «P-nui Čiurlioniui, matyt, rūpėjo vien paveikslų daugumas, jų keistumas, nepaprastumas, simboliškumas, kažkokio viršmenio ieškojimas, ne grožio kūrimas, — rašė A. Jakštas, tur būt, vienos parodos proga. — Č-nis ne vaizduoja gamtą, bet tik ją, kaip įmanydamas kraipo, darko, ir tol nesitenkina, kol visą jai Dievo duotąjį grožį galutinai užtriną, panaikina, pašalina »[14].

Žinodamas, kad M. K. Čiurlionio slaptingasis meteoras į Vilnių buvo atskridęs iš Varšuvos, lenkystės centro, kovotojui prieš lenkų pretenzijas Lietuvoje naujoviško dailininko tautiškumas atrodė įtartinas. Dėl to B. Sruoga teisingai cituoja šitokius A. Jakšto sakinius : « Čiurlionis nenupiešė nė vieno lietuviško veido, nepaliko net savo žmonos bei vaiko portreto. Kas sava, kas lietuviška, kas

---

12 A. Jakštas, *Raštai,* I t., 346 psl.

13 B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 70 psl.

14 V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra,* Kaunas 1936, 310 psl.

artima — jam buvo nemiela; egzotiškumas, keistumas — tai jo idealas »[15].

Tačiau prie šitokio nusistatymo A. Jakštas nepasiliko. Per trejetą metų po M. K. Čiurlionio mirties, kritiko pažiūros evoliucionavo dailininkui palankia kryptimi. Tai galima pamatyti A. Jakšto 1914 m. *Vairo* recenzijoje. Ten kun. dr. Steponavičius buvo išspausdinęs savo straipsnį apie M. K. Čiurlionį, kuriam reiškė savo susižavėjimą *en block*. Dėl to prasidedančio savotiško Čiurlionio kulto tada A. Jakštas rašė :

« Tiesa, kun. St[eponavičius] yra labai mokytas vyras, turi aukštą daktaro laipsnį. Bet aš pažįstu kitą tokį pat daktarą lietuvį, specialiai tyrinėjusį dailę [...], kurs betgi kun. Steponavičiaus straipsnyje nerado nė vieno tvirtinimo, su kuriuo būtų galima sutikti. Pažįstu taipgi ir kitą lietuvį mokslo vyrą, kurs yra aplankęs įvairius [...] dailės muziejus — ir randa Č-ies kūryboje šalia dalykų tikrai dailių ir genialių — ne vieną taipgi tikrų tikriausį dailės absurdą. Tai miniu tam, kad parodyčiau, jog nuomonės apie Č-ies dailę mūsų visuomenėje toli dar nenusistovėjusios. Prieš mus stovi Čiurlionies problema ; ji ne tik neišspręsta, bet nė nepajudinta »[16].

Kitoje to paties straipsnio vietoje A. Jakštas dar rašė: «Č-is reiktų imti visas, koks jisai buvo, o ne kokiu norėtumėm, kad būtų buvęs. Elgdamies kitaip, nusidėtumėm faktiškai tiesai. Nes šalia žymaus dailės talento buvo žymus taipgi ir dvasios liguistumas [...]; Jei mes norime Č-į teisingai suprasti, būtinai privalome nurodyti ribą, kur yr pasibaigęs jame didelis dailininkas ir prasidėjęs paprastas pamišėlis. Tai yra Č-ies problema [...] Č-iui dailininkui — pagarba, Č-iui pamišėliui — pasigailėjimas. Gerbti tikri dailininko veikalai — tai mūsų visų priedermė, bet lenkti galvą prieš pamišėlio kreveizojimus būtų gėda »[17].

Šitaip nesutikdamas su pradėtu M. K. Čiurlionio kultu, A. Jakštas kėlė Čiurlionio problemą, spręstiną objektyviai. Ir turėjo teisės kelti, nes tuo laiku buvo populiari C. Lombroso (1835-1909) teorija apie genijų ryšį su pamišimu. Kodėl šitokios A. Jakšto evoliucijos Čiurlionio atžvilgiu nenorėjo pastebėti B. Sruoga ? Ar tai reiškė tiesos meilę ?

Juo labiau šitoks klausimas kyla, kai, suminėjęs A. Lastą, A. Galdiką, P. Kiršą, Butkų Juzę, J. Tysliavą, J. Savickį, *Dievų takų* poetas prikiša: « Jakštui visi lygiai niekam verti, mene nieko nenusipelnė [...]

---

[15] A. Jakštas, *Raštai*, I t., 346 psl.
[16] Ten pat, II t., 649 psl.
[17] Ten pat, II t., 648 psl.

Taip sudorojęs jam netinkamus rašytojus, A. Jakštas iškelia visą eilę Lietuvoj neregėtų negirdėtų talentų»[18].

Kad suprastume šio priekaišto klastingumą, pasakykime pirmiau, kad A. Jakštas šiek tiek skirtingai žiūrėjo į pradedančius ir į jau subrendusius rašytojus. Šiems pastariesiems jis buvo reiklesnis, o pradedantiems buvo palankesnis. Nebus didelė klaida pasakius, kad A. Jakštas nepraleisdavo nė vieno debiutuojančio poeto ar rašytojo, juo nesusidomėjęs, nepasakęs kokio nors gero žodžio, nenurodęs silpnybės, nedavęs patarimo. Šitoks kritiko elgesys liudijo jo rūpestį ir meilę anuomet (1907-1923) dar silpnai lietuvių literatūrai. Tai buvo viena jo klaidelių (ne klaidų) priežastis. Tardamas kokį palankų žodį debiutuojančiam, A. Jakštas kartais suklysdavo, bet ne tiek, kiek jam prikiša B. Sruoga.

A. Jakšto « negirdėti-neregėti » ?

Pažvelkime tat į tuos, anot B. Sruogos, «negirdėtus neregėtus talentus», kuriuos yra iškėlęs *Draugijos* kritikas. Ar jis vadino Žalvarnį « didžiausiu talentu » kaip prikišo Sruoga ?

Nurodęs, kad A. Žalvarnis yra silpnas sakmėse, kad jam geriau sekasi lyriškos dainelės ir humoristiniai vaizdeliai, A. Jakštas dėl Žalvarnio pirmojo eilėraščių rinkinio padarė šitokią rezervuotą išvadą : « Žalvarnis [...] yra daugiau poeta-pilietis, negu poeta-estetas », ir žadėjo apie jį pasisakyti plačiau, kai Žalvarnis bus išleidęs kitų veikalų. «Dabar gi galima tik pasakyti jam ačiū už tai, ką yra davęs »[19]. Tai palankus pradedančio sutikimas ir tiek, bet ne skelbimas « didžiausiu talentu », kaip susigalvojo B. Sruoga.

Šilčiau už A. Žalvarnį *Draugijos* kritikas yra sutikęs Krislelį. Apie jo pirmąjį rinkinėlį *Iš Nemuno* jis rašė: «Mažytis prozos ir eilių rinkinėlis, bet dailės atžvilgiu brangesnis už nevieną storą, pretensionaliais viršeliais papuoštą modernios poezijos leidinį. Autorius yra tikras liaudies dainius, persiėmęs liaudies poezijos dvasia ir forma»[20]. Citatomis išryškindamas Krislelio eilėraščių artumą mūsų liaudies dainoms, A. Jakštas tuo pačiu netiesiog nurodė ir debiutuojančio poeto ribotumą. Šis vertinimas toli neatitinka B. Sruogos ironišką superliatyvą: «Visų didžiausias poetas — Krislelis »[21].

---

18 B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 71 psl.
19 A. Jakštas, *Raštai,* 11., 198 psl.
20 *Draugija,* 1921 m. 3-4 nr., 137 psl
21 B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 74 psl.

Apie Žibuntą, debiutavusį 1918 metais rinkinėliu *Vargelių žiedai,* A. Jakštas savo recenzijos pabaigoje rašė: *Vargelių žieduose* žymu tūlas literatiškas apsileidimas. Savo dailiais kūriniais autorius permaž rūpinasi, permaž jų formą dailina. Kad Žibuntas turi talento, neabejotina, bet talentas, kaip ir kitokia *noblesse — oblige.* Talentą privalo lydėti ir nuolatinis triūsas » [22]. Ar šitoks vertinimas nėra paneigimas B. Sruogos ironiško išmislo apie Jakštą: «Nėra Lietuvoje kito tokio talento, kaip Žibuntas »[23].

Pasirodžius P. Biržio *Sielos sparnų* rinkinėliui, A. Jakštas konstatavo, kad jo poezijos gama neplati: «gamta, tėvynė, meilė». Biržio gamtos poezijoje kritikas nerado kūrybos, nes «visas darbas buvo čia mechaniškas, tikros poezijos kūrybos nežymu». Geriausiai nusisekusiais kūrinėliais, kuriuos buvo miela skaityti Biržio rinkinyje, A. Jakštui atrodė tie, kurie arčiau liaudies dainų, o ten kur jaunas poetas, «apleidęs liaudies poezijos sritį, pasigauna koturnų ir bando aukštyn kilti, dainos išeina nevykusios, keistokos, pretensionalios»[24]. Ar šitoks Biržio vertinimas nedementuoja B. Sruogos susigalvotą šūkį Jakštui pašiepti : « Biržys — poetas, kokių reta paieškoti»[25]. Ir A. Jakšto recenzuotų debiutuojančių poetų apžvalgą B. Sruoga baigė pasipiktinimo šūkiu : «Tai šitokią “poeziją” Jakštas protegavo ! »[26]

Bet ar tik klaidomis mito Jakštas ? Ar jis nepajėgė pastebėti savo apsirikimų ir jaunų rašytojų evoliucijos į gerą ar į blogą ? Šitokius klausimus būtų turėjęs pasistatyti ir *Dievų takų* poetas, kalbėdamas apie tai, kaip *Draugijos* kritikas auklėjo jaunuosius. Deja, jis tokių klausimų nestatė. Tat už jį vienu antru pavyzdžiu pamėginkime atsakyti.

Antai, kai *Draugijos* kritiką pasiekė Justino Tumėno pirmasis eiliuotas kūrinys *Dėdė arba ainių kančios,* A. Jakštas mėgino poemą vertinti teigiamai, kad ir su rezervais. Ji atrodė jam nuobodi, neturinti visažmogiškos prasmės, nors tautiniu ir peizažiniu atžvilgiais buvo patenkinamų ir net gražių vietelių. Todėl kritikas tikėjosi pažangos kituose kūriniuose. Tačiau paskaitęs antrą J. Tumėno poemą *Petras Gandas,* A. Jakštas pradėjo rūstauti: « Deja, apsivylėme, — rašė jis. — Jo naujausia poema *Petras Gandas* parodo autoriaus

---

[22] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 285 psl.
[23] B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 73 psl.
[24] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 288 psl.
[25] B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 75 psl.
[26] Ten pat.

talentą ne tik nekylant, bet tiesiog žemyn žlungant. Ta poema, tiesą pasakius, yra nepaskaitoma [...] Perskaitę visą "poemą", tesuradome tik dvi įmanomi strofi. Visos kitos turi ne tik liguistumo žymių,, bet atrodo tiesiog panašios į psichopatiškas »[27].

Kada Petras Vaičiūnas (1890-1957) parašė vieną pirmųjų savo dramų *Mano taurė,* A. Jakštas sutiko ją gana priešiškai. Ten įdėtą *Žodžių ir atbalsių* simbolinį kūrinį kritikas smerkė, tarp kito ko, rašydamas : «Neįdomu jis skaityti, dar neįdomesnis jis bus scenoje : visu savo turiniu, kalbos nenatūraliu patetiškumu, konstrukcijos menkumu, sujungtu su didelėmis pretenzijomis, P. Vaičiūno *Žodžiai ir atbalsiai* gyvai primena liguistai maniakališkąją Gerbačausko dramą *Wyzwolenie*[28]. Bet kai A. Jakštas paskaitė P. Vaičiūno *Mildos* dramą, jis ją sutiko beveik entuziastiškai, tardamas, kad čia Vaičiūnas «visai kitas žmogus, simpatiškas poetas, mokąs ne vien žmoniškai jausti [...] Mildoje net ir patys dievai (Perkūnas, Milda) kalba visai žmoniškai, kad ir eilėmis. Be to reikia pripažinti, kad. tos eilės visai neblogos, vietomis net tikrai poetiškos ir gražios. *Mildos* dėka kritika gali tikėtis, autoriaus dekadentizmą esant praeinamą ligą. Ji praeis, autorius pasveiks ir pagamins veikalų didesnių ir gražesnių už *Mildą* »[29]. Ar bereikia aiškinti, kad Jakštas čia parodė savo gerą intuiciją ? Jo 1922 metų įžvalga išsipildė beveik šimtu procentų: per 15 metų (1924-1940) P. Vaičiūnas laisvosios Lietuvos teatrui prirašė tiek dramų bei komedijų, kad jo autoriaus niekas nebeišbrauks nei iš lietuvių literatūros, nei iš teatro istorijos, nors jo dažname kūrinyje personažai stokoja visažmogiško gylio ir pločio.

Kad A. Jakštas nebuvo sustingęs savo teiginiuose, bet savo literatūrinius sprendimus koregavo pagal jaunųjų rašytojų darbus, niekas geriau neliudija kaip S. Kymantaitės-Čiurlionienės (1885-1958) atvejis. Jos komedijų rinkinio pasirodymo proga, kritikas 1921 m. davė apie Čiurlionienę visą savo pažiūrų raidą, rašydamas :

«Savo jaunystėje Čiurlionienė yra bandžiusi eiles rašyti. Jos buvo nevykusios. Kiek pagyvenus — ėmėsi kritiškų studijų. Jos pasirodė irgi nekokios. Dabar subrendus parašė keletą dramatiškų veikalų — ir čia apsireiškė galutinai tikras jos talentas »[30]. Džiaugdamasis tuo komedijų rinkiniu, *Draugijos* kritikas dar rašė: «Juo autorė yr tikrai padariusi nemažą įnašą neturtingan mūsų repertu-

---

[27] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 273 psl.
[28] Ten pat, II t., 182 psl.
[29] Ten pat, II t., 183 psl.
[30] *Draugija,* 1921, m. 1-2 nr., 69-70 psl.

aran. Jos *Pinigėliai* — tikrai klasiškas veikalas [...] Negėda būtų parodžius šią komediją net kitų tautų scenoje. Geresnės komedijos mūsų kalboje mes kol kas neturime ».[31] Taip pat džiaugsmingai sveikino Jakštas kitas to rinkinio pjeses ir pagaliau reiškė pageidavimą : « kad šis pirmasis komedijų rinkinys nebūtų paskutinis. Tikrai talentinga Čiurlionienės plunksna privalėtų pagaminti daugiau dramatiškų veikalų »,[32]

Taigi, čia peržvelgti J. Tumėno, P. Vaičiūno ir S. Čiurlionienės atvejai liudija, kad A. Jakštas savo sprendimus keitė pagal jaunų rašytojų raidos faktus. Tai gera kritiko savybė. Ją būtų turėjęs pastebėti ir B. Sruoga, kai kalbėjo apie « negirdėtų » poetų favorizavimą. Deja, *Dievų takų* poetas nepasirodė teisus, nė prikaišiodamas A. Jakštui, kad šis blogai įvertinęs tokius rašytojus, kaip Ad. Lastas, F. Kirša, Butkų Juzė, J. Tysliava, J. Savickis, nes juos laikęs niekam vertais, mene nieko nenusipelniusiais. Kad susidarytume savo nuomonę, sustokime prie tų tariamai pasmerktųjų.

A. Jakšto « pasmerktieji » ?

Žvilgterėkime į kiekvieną jų paskirai, pradėdami nuo Jurgio Savickio (1890-1952). Šis Ad. Jakštui turėjo būti svetimesnis už kitus, nes jis reiškėsi kaip hedonistinis Guy de Maupassant tipo rašytojas, kuris savo apysakaitėse ir novelėse nekėlė gilesnių visažmogiškų problemų, dažniausiai pasitenkindamas mėgavimusi smulkiais seksualiniais-erotiniais nuotykiais, atpasakotais dailiu ironišku stiliumi. Kai šis estetinis hedonistas išleido pirmąjį savo apysakėlių rinkinį vardu *Šventadienio sonetai* (1922), Ad. Jakštas dėl to nedžiūgavo, bet ir rašytojo nepasmerkė, tardamas : « Sonetai rašyti dekadentiška proza su kai kuriomis simbolizmo, psichologizmo ir realizmo pretensijomis. Bet iš arčiau pažvelgus, simbolizmas pasirodo nevykęs, miglotas, psichologizmas — negilus, šabloniškas, realizmas — neestetiškas, šaržuotas. Iš visų *Sonetų* įmanomesniais laikome *Vagį, Ad astra* ir *Kaukes* »[33].

Vėlesnio J. Savickio novelių rinkinio *Ties Aukštu sostu* (1928), kur buvo stipresnių kūrinėlių, A. Jakštas neberecenzavo, nes nebebuvo *Draugijos* redaktoriumi.

Didelių nuopelnų lietuvių literatūrai jis nesitikėjo nė iš J. Savickio amžininko Adomo Lasto-Juodojo (1887-1961). Recenzuodamas

---

[31] Ten pat, 70 psl.
[32] Ten pat, II t., 180 psl.
[33] Ten pat, II t., 134 psl.

1921 metais jo *Auksinių varpų* lyrikos pirmąją knygą, Ad. Jakštas rašė : « Deja, tos " varpos ", kaip žemiau pamatysim, beveik visos, bergždžios ir jų auksingumas labai problematiškas »[34]. Paanalizavęs rinkinį, kritikas piktinosi, kad jame tesuradęs «viso labo tik vieną įmanomą dainelę ». Pažymėjęs, kad Ad. Lastas stengiasi taisyklingai eiliuoti, *Draugijos* redaktorius sakė, kad «šios pastangos negali sužadinti skaitytojuje optimizmo ir sukelti vilties, kad Lastas antroje knygoje sugebės duoti gražesnių ir tobulesnių dalykų » [35].

Deja, A. Jakšto spėjimai pasitvirtino ; nors Lastas vėliau parašė daug eilėraščių tačiau aukščiau pilko vidutiniškumo nepajėgė pakilti : jo racionalistiniams eilėraščiams arba stigo minties, arba savo minčiai jis nesurasdavo adekvačios ne medinės formos. Tai patvirtina ir sovietinės Lietuvos kritikai. *Lietuvių literatūros istorijoje* paskirdami Ad. Lastui dėl jo socialistinių tendencijų visą skyrių, jie jo lyrikos vertę reziumuoja šitaip : « Gana prieštaringa ir meniniu atžvilgiu nelygi Lasto poezija, iškilus naujiems talentingesniems poetams, nevaidino svarbesnio vaidmens naujosios lietuvių poezijos raidoje »[36]. Ar šitoks sprendimas toli nuo Jakšto vertinimo ? *Draugijos* kritikas 1921 metais apie Lasto poeziją parašė beveik taip, kaip keturiasdešimčia metų vėliau įvertino kiti, turėdami prieš akis visus Lasto poezijos rinkinius. Tai liudija, kad B. Sruogos kaltinamas Jakštas turėjo stiprią intuiciją, taigi tikrą kritiko dovaną.

Nedaugiau pagrindo turėjo B. Sruoga priekaištauti Jakštui dėl per menkai teįvertinto Juozo Tysliavos (1902-1961). Kai *Draugijos* redaktorius 1922 metais recenzavo J. Tysliavos *Žaltvyksles,* šis poetas tebuvo išleidęs tik tą vieną savo rinkinėlį. Jį paanalizavęs ir pasibaręs už žaltvykslių simbolį, kritikas jaunam poetui prikišo per daug vergišką pasidavimą B. Sruogos manierai, tardamas :
«Kur tik jis iš po tos nelemtos pašalinės įsvaros atsipalaiduoja, virsta visai kitu Tysliava — gyvu, jautriu, harmoningu. Kiek pirmoje fazėje jo kūryba tamsi, sunki, gremėzdiška, tiek antroje ji pasidaro aiški, natūrali, lengvutė»[37].

Matyt, žymiai rimčiau už Ad. Lastą vertindamas Tysliavą ir mėgindamas šio individualizmą pasukti visuomenine kryptimi, Jakštas šita proga dėstė poeto uždavinius apskritai ir jo vietą tautoje.

---

[34] Ten pat, I t., 234 psl.
[35] Ten pat, I t., 234 psl.
[36] *Lietuvių literatūros istorija,* III t., 1 dalis, Vilnius 1961, 631 psl.
[87] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 258 psl.

Taigi Sruogos apkaltintas kritikas tikėjo Tysliavos talentu, žadėdamas jam net « skaistų angelo vainiką », kai tik jis atsipalaiduos nuo sujauktų žaltvykslinių painiavų. Kad išdidusis vėjų pranašas Tysliava (ir gal už jį B. Sruoga) galėjo šitokią A. Jakšto nuomonę palaikyti nevertinimu, galima suprasti. Mat šita pat proga *Draugijos* kritikas J. Tysliavai bei jo tipo poetams buvo pasiūlęs eilėraščius duoti perskaityti savo motinoms. « Ką mamytė pagirs, — sakė jis, — bus ir kritikų pagirta ; ko mamytė nesupras, vargiai ir kritikų karalius ras ten ko gero »[38].

Šitame patarime mamytės priminimas tokiems poezijos žirgvaldžiams, kokiais 1922 metais jautėsi B. Sruoga ir J. Tysliava, galėjo pasirodyti net poetų įžeidimu. Tačiau kita proga patsai B. Sruoga nelaikė Tysliavos rimtu poetu, būtent, tais pačiais 1925 metais, kai Jakštą barė dėl Tysliavos, Sirakūzino slapyvardžiu prisidengęs Sruoga metė šitokį posakį: «Atrodė, kad Santvaras bus rimtesnis už Tysliavą »[39].

Kaip reikalai atrodo su Faustu Kirša (1891-1964) ? Ar šis poetas atrodė Jakštui taip pat nieko vertas ? Deja, šitaip teigdamas, B. Sruoga arba nepajėgė suvaldyti savo apmaudo prieš *Draugijos* kritiką, arba tyčiom iškreipė tiesą. O ji liepia tarti, kad iš pirmųjų F. Kiršos rinkinių (*Verpetų,* 1918 m. ; *Aidų aidužių,* 1921 m.) A. Jakštas ten atpažino rimtą, besiformuojantį poetą. Iš *Verpetų* atrinkęs 10-12 gerų kūrinėlių, *Draugijos* kritikas rašė: «Šie dalykėliai parodo, kad Kirša tur poetos talentą, jautrią širdį, lakią vaidentuvę, sinfoningą sielą ir todėl galėtų tapti žymiu mūsų dainium, jei stengtųsi pasiliuosuoti nuo vienos nemažos ydos, kuri dažniausiai gadina mažne visus jo poetiškus kūrinius. Ta yda — tai mechaniškas rimų gaudymas, neatsižvelgiant į mintį »[40].

Nors F. Kirša pirmuosiuose savo rinkiniuose stengėsi sublizgėti skambia ir lengva eilėdara, tačiau jau tada A. Jakštas (nuostabu !) atspėjo beveik visų būsimų F. Kiršos lyrikos rinkinių silpnybę — beveik nuolatines grumtynes tarp minties ir formos. Gal todėl, recenzuodamas *Verpetus, Draugijos* kritikas ir kalbėjo apie turinio ir formos būtiną harmoniją, be kitko šitaip rašydamas : «Aukštos mintys be dailios formos bus filosofiškoji proza ; dailūs rimai be minties, bus tuščias dekadentizmas [...] Deja, Kirša tuo žvilgsniu savo *Verpetuose* dažnai nusideda : besivaikydamas rimų skambumą, jis

---

[38] Ten pat, I t., 261 psl.
[39] B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 57 psl.
[40] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 218 psl.

mažne visur darko dedamą eilėsna mintį. Iš čia ir eina jo eilių tamsumas, painumas, nenatūralumas; mažne visos mintys kažkokios neaiškios, lyg rūkais apdumtos, o kartais per tuos rūkus jose net ir visai prasmės nesimato »[41].

Trejetą metų vėliau (1921) recenzuodamas *Aidų aidužių* rinkinį, A. Jakštas ten vėl aptiko jau minėtas P. Kiršos dorybes ir ydas. Apie tai jis rašė: « Kiršos siela yra perdėm simfoninga [...] Kiršos eilės visos muzikalios. Naujoviškų eiliavimo formų, nepaprastumo, dirbtinumo jis neieško. Jis mielai tai palieka savo kolegoms Baliui Sruogai ir Butkų Juzei. Sulyginus su šiais, jis galima pavadinti klasiškos poezijos atstovu, bent formos atžvilgiu. Kas kita turinys. Čia jis pasilieka savotiškas, kaip buvo *Verpetuose,* nors vienur kitur duoda ir tikros poezijos kūrinių »[42].

Tai, ką čia A. Jakštas pasakė apie pirmuosius P. Kiršos rinkinius, gali sudaryti apytikslių charakteristiką beveik visai vėlesnei Kiršos poezijai, sutelktai tokiuose rinkiniuose kaip *Suverstos vagos, Giesmės, Maldos ant akmens, Pelenai, Piligrimai, Tolumos.* Nors ten P. Kirša pirmiausia atsiskleidžia kaip minties poetas, filosofiškiausias, rimčiausias tarp visų Lietuvos lyrikų, tačiau tuose rinkiniuose taip pat matyti jų autoriaus grumtynės (su nevienoda sėkme) tarp svarios minties bei jai adekvačios išraiškos ir formos. Galutinai šitas rungtynes tepasirodė P. Kirša laimėjęs *Šventuosiuose akmenyse* (1951). Nors apie šį rinkinį mažai kas kalba ir rašo, tačiau tik ten atsiskleidžia pagrindiniai poeto laimėjimai, kokių iš F. Kiršos tikėjosi A. Jakštas 1918-1921 metais, nors tada jau buvo pradėjęs reikštis ir jo nusivylimas Kirša, nes šis ir *Vilkolakio* teatre, ir dailiosios literatūros leidiniuose artimai bendradarbiavo su B. Sruoga.

Kadangi šis prikišo A. Jakštui, kad jis laikąs nieko nevertu Butkų Juzę (1893-1947), pamėginkime tai čia patikrinti. Antai, 1921 metais, kai Butkų Juzė paskelbė savo *Žemės liepsnų,* A. Jakštas savo recenzijoje rašė: «Turėdamas talento, šis jaunas dainius, kai nori, parašo ir įmanomų eilių. Jų netrūksta ir naujame rinkinyje *Žemės liepsna.* Kadangi rašyti eiles žmoniškai kur kas sunkiau negu naujoviškai — ekspresionistišku fasonu, tat ir pas Butkų Juzę kur kas daugiau ekspresionistišku dirbinių negu tikros poezijos »[43]. Paanalizavęs tą Butkų Juzės rinkinį, A. Jakštas dar rašė : « Trumpai sakant, *Žemės liepsnos* autorius yra tipiškas ekspresionistas tiek savo subjekty-

---

41 Ten pat, I t., 215 psl.
42 Ten pat, I t., 220 psl.
43 Ten pat, I t., 251 psl.

ria pažiūra į poeziją, tiek grožio formų — ritmo ir rimo — niekinimu, tiek galop savo nesveiku troškimu " užkurti žemę ", apsireiškiančiu net ir tose jo dainose, kurioms formos atžvilgiu nieko negalima prikišti. Kaip klasinės kovos bardo, jo dainos savo turiniu maža tesiskiria nuo prozai škiausių kairiųjų proklamacijų »[44].

Ar bereikia aiškinti, kad A. Jakštas, nors ir pripažindamas talentą Butkų Juzei, jo poezijos aukštai neįvertina ? Bet gal jis šitaip elgiasi todėl, kad Butkų Juzė buvo neabejotinas socialistas, taigi svetimas ir net priešingas katalikų kunigui, kokiu buvo Jakštas ? Šito klausimo čia netektų kelti, jei šitokio priekaišto *Draugijos* kritikui nebūtų padaręs Putinas. Šią abejonę mums padeda išsklaidyti tariamas Butkų Juzės gynėjas B. Sruoga, kuris taip pat yra kritiškai vertinęs tą pačią *Žemės liepsną.*

B. Sirakūzino slapyvardžiu prisidengęs, jis rašė: «Skolinamoji žymė, kuri raudonu siūlu eina per visas knygas, yra Butkų Juzės kūrybos pagrindinis dėsnis, jos atsirėmimo taškas »[45]. Nurodęs B. Tagorę, japonų lyrikos vertimą ir B. Sruogą, B. Sirakūzinas tęsė: « Butkų Juzė mėgsta Balio Sruogos pramanytose (to žodžio prasmę sąmoningai pabrėžiu) klampynėse raustis, manydamas ieškąs naujos formos tobulybių [...] Balys Sruoga, besimiklindamas naujoj kompozicijoj, mėgsta iš lyrikos daryti galvosūkių sprendimo bandymus [...] Kuriuo būdu tų nelemtų galvosūkių technika persikėlė į Butkų Juzės kūrybą ? [...] Be šios kompozicijos klaidos, Butkų Juzė dar pasiskolino iš Balio Sruogos jo pirmojo kūrybos periodo afišinių vaizdų meilę »[46].

Paanalizavęs recenzuojamo poeto visuomeninius motyvus, B. Sirakūzinas taip pat kaip A. Jakštas klausė : « Kuriame avansuojančiame partiniame organe panašių eilių nesame skaitę ? » [47]. Ir pagaliau apie *Žemės liepsną* savo vertinimą Sirakūzinas-Sruoga reziumavo šitaip : « Butkų Juzė savo įkvėpimą semdamas iš kitų ir iki kaulų įkyrėjusių dalykų, savaime nebegali pasilikti lyrikas, kaipo toks, savaime nebegali būti širdingas, pareikšti ekspansijos, ugnies, stiprybės. Lygiai saldžiai jis dainuoja ir dangaus svečią, ir nakties tamsą, ir rankų laužymą, ir jaunystę su senatve, ir t. t. Savo pretenziniais posakiais ir be to šaltą sekimą dar labiau aptemdo [...] Yra Butkaus ir talento požymių. Deja, jie reiškiasi tiktai atskiruos posakiuos.

---

[44] Ten pat, I t., 253 psl.

[45] B. Sruoga, *Butkų Juzės Žemės liepsna,* žr. *Raštai,* VI t., 39 psl.

[46] Ten pat, 39-41 psl.

[47] Ten pat, 44 psl.

Ir maksimum, jeigu tos eilutės apima vieną kitą strofą. Bet ištisos eilės visai išlaikytos rasti labai sunku »[48].

Po šią citatų kiekvienam gali užeiti noras paklausti: kuo « atžagareivio » A. Jakšto vertinimas Butkų Juzės rinkinio atžvilgiu skiriasi nuo «pažangos heroldo » Sirakūzino sprendimo ? — Aišku, kad skirtumo beveik nėra, tik kitoks žvilgsnis. O jei A. Jakšto ir Sirakūzino-Sruogos nuomonės čia beveik vienodos, tai neteisinga *Draugijos* kritiką vaizduoti kaip socialistų literatų ėdiką, o katališkų mizerijų proteguotoją. B. Sruogai netiko pulti Jakštą dėl Butkų Juzės neįvertinimo, kai pats *Saulės ir smilčių* poetas Butkaus poezijoje nerado originalių vertybių. Šitai konstatavus, pradedi įtarti, kad B. Sruoga tyčiom viešai paskelbė paskalą apie A. Jakštą, niekais laikantį F. Kiršą, Ad. Lastą, J. Tysliavą, Butkų Juzę, kad už šios paskalos būtų lengviau pasislėpti pačiam *Saulės ir smilčių* bei *Dievų takų* poetui, kurį *Draugijos* redaktorius buvo kritikavęs. Todėl dabar iš eilės susidomėkime pačiu Baliu Sruoga kaip poetu lyriku, bet išskirkime jį kaip poetą dramaturgą, kurio A. Jakštas nelietė: jųdviejų kovos (1920-1925) metais B. Sruoga dar nebuvo parašęs nė vienos savo dramos.

Kaip jau buvo minėta, *Draugijos* redaktorius B. Sruogą siauriau ar plačiau yra vertinęs keletą kartų. 1919 metais recenzuodamas jo *Deivės iš ežero* poemą, apie jos autorių kritikas rašė : « Poetiškas autoriaus talentas neabejotinas, gaila tik, kad perdaug egzotiškuman palinkęs »[49]. Tais pačiais metais recenzuodamas *Gėlių dienos* literatūrinį leidinį, apie jo bendradarbį B. Sruogą A. Jakštas kalbėjo : « Uolus Balmonto ir kitų naujoviškų rusų poetų sekėjas, negal jis nė vienos eilutės parašyti nepasistiepęs, nepasipuošęs kokia mados kauke. Jo noras — būti nepaprastu, kilniu, nesuprantamu. Nesuprantamumo tikslą jis dažnai pasiekia, kilnumo beveik niekad, o nenatūraliu pasilieka beveik visada »[50].

Plačiau ir nuodugniau B. Sruogą A. Jakštas vertino 1920 metais, recenzuodamas lyrikos rinkinį *Saulė ir smiltys.* Tegu tai paliudija paties kritiko žodžiai. « Balys Sruoga tarp mūsų dainių yra labiausiai norįs būti originaliausias ; jo obalsis — “ viską daryti ne taip kaip kiti ”, — rašė A. Jakštas. — Visa jo poezija perdėm simboliška. Kad Sruoga pridera simbolistų grupei, mes tuo nei kiek nesistebim nei piktinamės. Simbolizmas poezijoj turi pilietybės teisių,

---

[48] Ten pat, 46 psl.

[48] A. Jakštas, *Raštai*, I t., 238 psl.

[50] Ten pat, I t., 365 psl.

ir kai kurių simbolistų (pav., Baltrušaičio, VI. Solovjovo) eilėmis negalima atsigėrėti. Bet to sveiko, natūralaus ir racionalaus simbolizmo Sruoga nemėgsta. Jis yr pamilęs naują, modernų, liguistą, “ sumaigytą-suraizgytą ”, grynai dekadentišką simbolizmą, kuriame racionaliam elementui beveik visai nepalikta vietos [...] Negalima pasakyti, kad Sruogos neturėta gerų norų, — rašė A. Jakštas. — Jo norėta padaryti niekieno dar nebandyta mūsų liaudies dainų ir dekadentiškojo simbolizmo sintezė. Bet, deja, neatsižvelgta į tai, kad tuodu elementu yra absoliučiai nesujungiamu, kaip muzika ir dailė »[51]. Pasisakęs prieš tokį nepasisekusį M. K. Čiurlionio bandymą, *Draugijos* kritikas apie B. Sruogos sintezę dar kalbėjo : « Jokio estetiško pasigėrėjimo ji neduoda, tik gadina geriausias Sruogos eiles. Pavyzdžiui, parašytas liaudies dainų stiliuje *Pjovėjas* yra labai gražus ; bet tam pjovėjui pažadėtoji sesulės “iš radastų juosta, mėnesiena krupulinga lūkesio atausta” — gadina visą įspūdį»[52]. Nurodęs keletą «dalykų, primenančių tikrą poeziją », A. Jakštas rašė: «Iš jų žymu Sruogos poetiškas talentas — *anima naturaliter poetica.* Bet, deja, tą talentą darko, iškreipia ir trinte užtriną nelemtoji dekadentiškoji “ maniera ”[...] Kad bent ta maniera būtų tikrai originali, paties Sruogos išrasta ! Deja, ir to nėra. Ji yra gimusi parnasistų tarpe pusiau XIX a.; iš čia persikėlusi Rusuosna apie 1895 m. [...] Tų simbolistų žymiausiu atstovu tuomet buvo Val. Briusovas. Iš jų Sruoga ir yra pasisavinęs tą gudrybę, lyg ką gera, su visa jų butaforija, “ilgesiais ”, “aukštais laužais ”, “ baltomis gulbėmis” ir kitu kuo. Taigi tuo atžvilgiu Sruoga yra ne daugiau kaip nekritiškas rusų simbolistų-dekadentų sekėjas. Jei Sruogai tai patinka, tevaro jis savo “naują” vagą ligi galui, mums užteks konstatavus faktą, kad toji vaga nėra nei originali, nei nauja, nei graži »[53].

Galima nesunkiai suprasti, kad šitokia «iki kaulų einanti» kritika jaunam (tik *24* metų) B. Sruogai buvo skaudi. Bet kad ji būtų buvusi visai neteisinga, to negalima pasakyti. Šitaip manyti leidžia patsai *Saulės ir smilčių* autorius, kuris, B. Sirakūzino slapyvardžiu kritikuodamas Butkų Juzę, kalba ir apie B. Sruogos poeziją, lyg pakartodamas kai kurias A. Jakšto mintis. Pavyzdžiui, Sirakūzinas teigė, kad «Balys Sruoga, besinarpliodamas po klampynes, naujų formų beieškodamas, dažnai įsivelia į tokias velėnas, iš kurių aiškiai išeities neberanda, pasuoja ir vėlei grįžta iš to pat pradedamojo galo pradėti »[54]. Sirakūzinas dar ir šitaip rašė: « Balys Sruo-

---

51 Ten pat, I t., 239 psl.

62 Ten pat, I t., 240 psl.

63 Ten pat, I t., 244 psl.

64 B. Sruoga, *Raštai,* VI t., 39 psl.

ga, besimiklindamas naujoj kompozicijoj, mėgsta iš lyrikos daryti galvosūkių sprendimo bandymus »[55]. O A. Jakštas apie anuos Sruogos galvosūkius išsireiškė : « Dalykas paprasčiausias ir suprantamiausias, bet Sruoga užsimanė iš jo padaryti kažkokią simbolišką paslaptį, na, ir išėjo nei driežas, nei gegutė »[56].

Nors šitokie išsireiškimai drauge su parodijomis turėjo būti skaudūs B. Sruogai, tačiau A. Jakšto kritika *Saulės ir smilčių* poezijos atžvilgiu, žiūrint į ją iš laiko perspektyvos, neatrodo klaidinga. Tada jaunojo B. Sruogos simbolistinė lyrika iš tikrųjų buvo kaip be pasaulėžiūrinio stuburkaulio, vitalinių impulsų blaškomo, gabaus vyro žaismingi bandymai, arba poetinės pratybos, palaidai improvizuojant. Maždaug šitaip į B. Sruogos simbolistinę lyriką po 40 metų yra pažiūrėjęs jo dramatinės kūrybos gerbėjas ir Sruogos buvęs mokinys Jurgis Blekaitis. Jis rašo : « Nors S[ruogos] simbolistinei poezijai priklauso vieta lietuvių lyrikos raidoje, bet vėlesnės kūrybos šviesoje ji atrodo, kaip paruošiamasis tarpsnis poetiniam teatrui, kuriame S[ruoga] pilnai išreiškė savo kūrybinę prigimtį[57].

Baigiant B. Sruogos kartos poetų apžvalgą, reikia dar stabtelėti prie Kazio Binkio (1893-1942). Kaip A. Jakštas žiūrėjo į jo talentą ir poeziją *t* — 1920 metais pasirodžius K. Binkio *Eilėraščių* rinkiniui, *Draugijos* kritikas juo buvo sužavėtas. Pažymėjęs, kad K. Binkio lyrikos temų plotas nėra platus, A. Jakštas džiaugėsi rašydamas : «Binkio dainelės miela skaityki: visos jos prašyte prašos melodijos, kad galėtų būti dainuojamos. Nes jos, be jausmų gyvumo, pasižymi ir dideliu eilių muzikalumu. Tuo atžvilgiu Binkis jaunų mūsų dainių tarpe beveik neturi sau lygių »[58].

K. Binkiui pradėjus vadovauti futuristiniam *Keturių vėjų* sąjūdžiui, be abejo, A. Jakšto pažiūra ano poeto atžvilgiu turėjo pasikeisti bei atvėsti, nes žinom, kad *Draugijos* redaktorius futurizmo nepripažino, arba laikė tos krypties eilėraščius pamaivų eksperimentais ir dekadentinėmis apraiškomis. Bet lieka faktas, kad K. Binkio lyrika A. Jakštui labiau patiko negu B. Sruogos vitalistinis ezoterinis simbolizmas. Be to reiktų dar pridurti, kad A. Jakštas vertino teigiamai ir A. Vienuolį (1882-1957) ir Igną Šeirių (1889-1959), nors šiedu rašytojai pasaulėžiūriniu atžvilgiu nebuvo *Draugijos* redaktoriui artimesni už Ad. Lastą ar patį *Saulės ir smilčių* poetą.

---

[55] Ten pat, VI t., 40 psl.

[56] A. Jakštas, *Raštai,* I t.

[57] J. Blekaitis, *Sruoga Balys, ir. Lietuvių Enciklopedija,* XXVIII t., 394 psl.

[58] A. Jakštas, *Raštai,* I t., 210 psl.

Tat kas gi belieka iš tariamai A. Jakšto pasmerktųjų tarp B. Sruogos kartos vyrų ? — Tur būt vienas Adomas Galdikas (1893-1969), kurį *Draugijos* kritikas iš tikrųjų yra «vanojęs » kelis kartus. Tačiau ta kritika lietė ne Ad. Galdiko tapybą, bet jo smulkius grafikos darbelius, kuriais jis papuošdavo įvairių literatūros leidinių viršelius 1919-1922 metais. Šaukdamas, kad A. Jakštas laiko niekam vertu A. Galdiką, B. Sruoga būtų turėjęs pridurti, kad tai neliečia tapytojo didžiųjų kūrinių, kurių, tiesa, jis tada turėjo dar nedaug.

Ko B. Sruoga nepastebėjo

Jei B. Sruoga savo straipsnyje vardu *Adomas Jakštas — literatūros kritikas* nebūtų telkęs prieš *Draugijos* kritiką tik neigiamų argumentų, jis būtų taip pat turėjęs žvilgterėti, kaip A. Jakštas vertino savo kartos lietuvių rašytojus. Tuo tarpu iš tautinio atgimino laikotarpio plunksnos darbininkų A. Sruoga esmingiau tepalietė Margalį-Šnapštį (1877-1921), kurį A. Jakštas kėlęs kaip «negirdėtą neregėtą » poetą. *Dievų takais* susižavėjęs Sruoga šiam nepripažino talento, remdamasis dar E. Radzikausko-Giros autoritetu. *Draugijos* kritikas kitaip galvojo.

Pasirodžius Margalio *Volungės ir vieversėlio* rinkiniui 1907 metais, A. Jakštas rašė: «Poetiškas Margalio talentas yra neabejotinas, tik nelaimei, mažai disciplinuotas ir neinąs didyn. Koks jis buvo 1898 metais, toks jis pasilieka ir dabar : tos pačios jame tobulybės, tos pačios ydos. Pažangos beveik nesimato »[59] *. Mirus kun. Šnapščiui-Margaliui, Tumas-Vaižgantas velionį vertino teigiamai, o E. Radzikauskas-Gira jo talentą prilygino beveik nuliui. Tada A. Jakštas palaikė Vaižgantą, gindamas mirusį. «Ir kaip beletristas Margalis nėra nulis, — rašė *Draugijos* redaktorius. — Visa jo nelaimė, kad per valios silpnumą jis savo nemenko talento neišnaudojo iki galo, mažai skaitydamas, mažai savo rašinius, ypač eiles, tobulindamas. Mat, jam labiau rūpėjo gyvi žmonės, negu teorija. Jei jis ką rašė, tai vien norėdamas liaudžiai patarnauti. Iš jos išėjęs, jis ją mylėjo, jai dainavo, rašė jai net linksmas juokingas daineles, visai neteisingai Kiršos pavadintas « kalatuškomis » [60].

Aišku, kad individualistiniam estetui Sruogai šitokie Margalio liaudiški siekimai atrodė nevertingi. Juos pripažindamas, A. Jakštas Margalį laikė liaudiniu poetu, tokiu, kaip Krislelį. Jiedu abu, ne- [59]

---

[59] Ten pat, I t., 179 psl.
[60] Ten pat, I t., 188 psl.

pajėgę pakilti aukščiau dėl savo talento nekultyvavimo, pasiliko A. . Jakšto pripažįstami jų lygyje.

Eilę kitų savo amžininkų, lietuvių tautinio atgimino rašytojų, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos* bendradarbis bei vėlesnis *Draugijos* redaktorius vertino aukščiau už Margalį. Todėl būtų reikėję, kad B. Sruoga savo straipsnyje apie Ad. Jakštą kaip literatūros kritiką būtų pažvelgęs į anų rašytojų vertinimus. Tuo būtų buvę pasitarnauta tiesai ir geresniam Jakšto kritikos darbų supratimui. Kadangi to neatliko B. Sruoga savo straipsnyje, jo paliktą spragą reikia čia užpildyti prabėgomis.

Pirmiausia reikia sustoti prie Vinco Pietario (1850-1902), kurį A. Jakštas pažino per savo ištrėmimą Ustiužnoje, ir tuoj pat pasakyti, kad būsimasis *Draugijos* kritikas pirmasis tada (1889-1894) aname patriote atpažino nemažą rašytojo talentą, paskatindamas jo neužkasti. Atsiliepdamas apie V. Pietario *Keidošių Onutę*, A. Jakštas tarė, kad jos autoriui kritikai turėtų pripažinti tarp mūsų beletristų vieną pirmųjų vietų. Išėjus V. Pietario *Algimantui,* A. Jakštas tuojau tą apysaką įvertino teigiamai, o pasirodžius jos antrajam leidimui 1921 m., kritikas vėl pirmuoju sakiniu pabrėžė: «Vincas Pietaris yra vienas žymiausių mūsų beletristų »[61]. Šitokio V. Pietario vertinimo dar, rodos, neneigė joks lietuvių literatūros kritikas, neišskiriant nė *Dievų takų* autoriaus.

Bet A. Jakštas ir B. Sruoga šiek tiek skirtingai žiūrėjo į Maironį. Šio poemoje *Jaunoji Lietuva Saulės ir smilčių* poetas nerado nieko esmiškai lietuviško. Jam atrodė, kad *Jaunojoje Lietuvoje* Nemuno vardą pakeitus Dunojumi, bulgarai su serbais susikibtų kare. Tuo tarpu tik pasirodžiusia *Jaunąja Lietuva* Ad. Jakštas nuoširdžiai džiaugėsi, nes ji esanti «pirmoji tikrai tautiška poema»; kaip tikrojo subrendusio talento veikalas, ji verta ne vieną kartą perskaityti »[62].

A. Jakštas nemažiau teigiamai vertino *Pavasario Balsus,* nors ir pastebėdamas, kad Maironis «iš Lietuvos sienų beveik neišeina ir aukščiau Šatrijos kalno nepakyla. Plati idėjų karalystė, amžinos žmoniją kamuojančios problemos mūsų dainiui yra svetimos bei neįdomios, jis jų visai neliečia. Nei Mefistofelio, nei Fausto dvasios elementų jojo poezijoj nerasi. Jo nesvajota tapti žmonijos poetą, jo benorėta vien Lietuvai dainuoti ir iš tikrųjų tapta vienu Lietuvos

---

[61] Ten pat, II t., 27 psl.
[62] Ten pat, I t., 47 psl.

dainium»[63]. Todėl Lietuvai «Maironies įneštoji dalis [...] yra didelė ir brangi; ją amžiais minės mūsų visuomenė. Ne jo kaltė, kad prie gryno poezijos aukso yra šen ir ten prisiplakę bent kiek rūdos. Tai yra neišvengiamas dalykas »[64]. Ar, šitaip teigiamai vertindamas Maironio poeziją, A. Jakštas daug apsiriko ?

Nors Vydūno (1868-1954) teosofinė bei mistinė pasaulėžiūra *Draugijos* kritikui buvo svetima, tačiau jis keliais atvejais gyrė Vydūno kūrybą. Jis teigiamai vertino net jo *Jūrų varpus,* kuriuos B. Sirakūzinas-Sruoga laikė viena menkiausių misterijų, nepaskaitomų dėl savo sausų ir painių alegorijų. Vydūno pirmąją didžiąją misterijų trilogiją *Prabočių šešėlius* A. Jakštas sutiko tiesiog entuziastiškai. Jis apie ją ir jos autorių prabilo taip teigiamai, kaip retai tekalba matematinių polinkių žmonės.

« *Prabočių šešėliai* yra vienas iš prakilniausių mūsų naujos literatūros kūrinių, — rašė A. Jakštas. — Vydūnas, žinomas iki šiol kaipo teosofas, pasirodė dabar ne tik tikras talentingas poetas, bet dargi ir mūsų tautinio atgimimo bardas. Iš tikrųjų nežinome, ar yra mūsų raštijoj kas kitas, kurs taip jautriai, giliai ir prakilniai mokėtų prabilti apie tėvynės meilę, kaip *Prabočių šešėlių* autorius. Jo asmenyje tikrai mums "Dievas davė giesmininką", nešantį savo tautiečiams "naują žodį" — "naujoje formoje"»[65].

Šitie entuziastingi (mano nuomone, perdėti) A. Jakšto žodžiai galėjo net suklaidinti Vydūną, pradėjusį alegorinių misterijų kūrybą. Kad tai menkai tevaisingas kelias, pamatė greit ir A. Jakštas, po kelių metų perskaitęs antrą didelę Vydūno trilogiją *Amžina ugnis* (1913). Ja daugiau ar mažiau apsivylęs, A. Jakštas tada tikriau suvokė Vydūno silpnybes, rašydamas : « *Amžina ugnis* tikro estetiško pasigėrėjimo skaitytojui neteikia. Nėra šiame veikale tikro dramos sustatymo. Veikiančiuose asmenyse nėra dramatiško patoso »[66].

Nors šia proga pamatęs, kad monistinis optimistinis mistikas tėra (arba tegali būti) nedidelis dramatinis rašytojas, A. Jakštas vis dėlto nenustojo recenzuoti Vydūno misterijų ir jas vertinti daugiau ar mažiau teigiamai, nors tai gal ir provokavo B. Sruogą nuvainikuoti abu kaip rašytojus (Sirakūzam slapyvardžiu jis 1921 metais rašė ir prieš A. Jakšto lyriką ir prieš Vydūno *Jūrų varpus).*

---

[63] Ten pat, I t., 32 psl.
[64] Ten pat, I t., 35 psl.
[65] Ten pat, I t., 82 psl.
[66] Ten pat, I t., 93 psl.

Kaip Vydūno *Prabočių šešėlius,* taip pat entuziastingai *Draugijos* kritikas sutiko J. Tumo-Vaižganto (1869-1933) *Pragiedrulius.* Po palankiai priimtų Vaižganto *Karo vaizdų,* A. Jakštas džiaugsmingai sveikino *Pragiedrulius,* prisipažindamas, kad ši poema prozoje jam yra davusi «kur kas daugiau estetiško pasigėrėjimo neg visos mūsų geriausios eilėmis parašytos poemos »[67]. Jam *Pragiedruliai* pasirodė «tokiu veikalu, kurio vardas pasiliks ilgai minėtinas mūsų literatūros istorijoje. Jei tik jis pavyks laimingai pabaigti, virs, be abejo, mūsų tautiška epopėja, bus mums tuo, kuo yra Tolstojaus *Voina i mir* rusams ar Senkevičiaus *Trilogija* lenkams »[68].

Nors Vincas Krėvė (1882-1954) nebebuvo lietuvių atgimimo kovų dalyvis, stovėdamas arčiau P. Kiršos ir B. Sruogos kartos, vis dėlto ano dzūko *Dainavos padavimų* pirmąsias legendas ir *Šiaudinės pastogės* pirmuosius vaizdelius *Draugijos* kritikas sutiko panašiai kaip Vydūną ir Vaižgantą. Perskaitęs pirmą kartą *Gilšę,* A. Jakštas džiūgavo : «Tai tiesiog mūsų naujosios beletristikos pažiba [...] Tai mažutė mūsų tikrai tautiška poemėlė [...] Neapsakomai mums malonu pažymėti Vincą Krėvę esant tikrą talentą ir viešai palinkėti jam ateity išaugti į tikrai tautiškąjį mūsų beletristą »[69].

Tačiau po trejų metų išspaudintas Krėvės *Šarūnas* A. Jakštą apvylė panašiai kaip Vydūno *Amžina ugnis. «Šarūnas* mūsų dainiui nevisai yr nusisekęs», — rašė A. Jakštas. Ir to nepasisekimo priežastį labai gerai užčiuopė, nurodydamas, — «Veikalas išėjo be galo ilgas, neapdirbtas, nuobodus, nenusisekęs. O to nenusisekimo priežasties, mūsų manymu, pirmiausia reikia ieškoti netikusioje " dramatizuotoje " poemos formoje »[70]. Tai beveik šventi kritiko žodžiai, kurie galios tol, kol bus skaitomas ir komentuojamas V. Krėvės *Šarūnas.*

Pagaliau įdomu, kaip A. Jakštas žiūrėjo į žymiausią B. Sruogos kartos poetą Vincą Mykolaitį-Putiną (1893-1967), kuris vienas gali atsverti kelis *Saulės ir smilčių* poeto amžininkus. — Žinome, kad *Draugijos* kritikas Putiną buvo užgavęs 1922 metais aliuzijomis į rusų Basputiną, o vėliau kritikavęs jo *Altorių šešėly* romaną. Tačiau dabar aiškėja, kad A. Jakštas buvo tasai kritikas, kuris pirmas jauną Putiną geriausiai suprato ir įvertino. Apie tai viešai

---

[67] Ten pat, II t., 38psl.
[68] Ten pat, II t., 36psl.
[69] Ten pat, II t., 49psl.
[70] Ten pat, II t., 52psl.

Draugijos kritikas tėra išsitaręs tik vieną kartą, *Kunigaikščio Žvainia* pasirodymo proga, rašydamas : « Putinas yra tarp jaunų mūsų dainių vienas iš gabiausių. Dėl daugumo jis nedaug terašo, bet ką parašo, visada malonu skaityti. Visi trys poezijos elementai: turinys, forma ir kalba visada pas Putiną taip suderimi, kad savaime veikia į skaitytoją, gamindami jam estetiško pasigėrėjimo »[71].

Dar daugiau. Pasirodo, kad A. Jakštas, kaip *Draugijos* redaktorius, buvo jaunojo Putino pirmasis neviešas globėjas ir netiesioginis mokytojas. Tai viešai pripažino senatvėje pats V. Mykolaitis-Putinas, sakydamas: «Šitas kietas ortodoksas, asketas, katalikybės dogmų saugotojas, *Draugijos* redaktorius, mano atžvilgiu pasirodė tolerantiškas ir atlaidus. Jis dėjo į *Draugiją* tokius mano eilėraščius kaip *Disonansai, Juodas kryčius* ir kitus, kurie nesiderino su seminaristui privalomu religingumu ir askeze. A. Jakštas, kiek atsimenu, atmetė tik vieną mano eilėraštį, kurį aš buvau parašęs, nusižiūrėjęs į A. Mickevičiaus *Odę Jaunystei*. *Draugijos* redaktorius man atsakė, kad eilėraščio nespausdins, kadangi tos pačios mintys kitų esą tobuliau išreikštos »[72].

Ar šitoks prisipažinimas nestebina, žinant, kad jį taria beveik B. Sruogos šalininkas kovoje su Ad. Jakštu ? Ar tas prisipažinimas neliudija, kad *Draugijos* kritikas nebuvo sukietėjusi šaltyje statula, bet greičiau globojantis draugas tiems jauniems rašytojams, kurie turėjo neabejotiną Dievo dovaną ? Šitokiems talentingiems jis buvo palankus ir atlaidus (iš čia jo paties kai kurie nusivylimai). Jis buvo atlaidus jauniems silpnesniems už Putiną. Bet jis buvo griežtas ir kartais kandus visokiems pasipūtėliams, pseudopoetams, kurie savo silpnam talentui, arba savo idėjinei tuštumai paslėpti griebdavosi pamaiviškų arba madingų priemonių.

Ar šitoks literatūros kritikas (A. Jakštas), kuris iškiliems maždaug savo kartos vyrams — Vydūnui, Maironiui, Vaižgantui, Krėvei — nevengdavo nurodyti trūkumų jų kūriniuose ir džiaugdavosi kūrybinio grožio trupiniais jaunųjų neperstipriausiuose darbeliuose, ar toks kritikas buvo vertas karikatūrinio atvaizdo, kokį nupiešė B. Sruoga savo straipsnyje *Adomas Jakštas — literatūros kritikas* ? Jei šis kritikas, sakysime, neturėtų jokių kitų nuopelnų, išskyrus Vinco Pietario ir Vinco Mykolaičio-Putino atradimą ir įpilietinimą lietuvių literatūroje, tai vis tiek straipsnio apie jį nebūtų galima baigti

---

[71] Ten pat, I t., 207 psl.
[72] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, X t., Vilnius 19, 611-612 psl.

žodžiais: «O, varge, mano varge !»[73]. Bet kaip tik šitokiu šūksniu užsklendė aną savo kovingąjį straipsnį B. Sruoga.

Tačiau neužtenka pasakyti, kad jį rašydamas, B. Sruoga nerado A. Jakšto literatūrinės kritikos darbuose nieko teigiamo. Reikia dar pažiūrėti, kodėl šitaip atsitiko, kodėl *Dievų takų* poetas *Draugijos* senam kritikui buvo paskelbęs kovą iki sunaikinimo. Tam atsakymo ieškojimas mus nuveda į pasaulėžiūrinių, visuomeninių ir estetinių skirtumų priežastis, kurios atrodo svarbesnės už asmenines.

Kovos priežastys ir pasekmės

Pirmiausia, tik pradėjęs dar kaip moksleivis dalyvauti lietuvių spaudoje, B. Sruoga lengvai sužinojo, kad Ad. Jakštas buvo mokytas katalikų kunigas, toks stiprus savo religijos išpažinėjas, kad savo tikėjimui skelbti ir ginti vartojo visas kultūrines priemones, neišskiriant dailiosios literatūros ir jos kritikos. Tokie asmens nuo seniai buvo nemėgstami kovingesniųjų liberalų. Nuo Voltaire laikų jie dažnai buvo apšaukiami fanatiškais obskurantais, kurie nei patys neįstengią sukurti ko nors vertingo, nei nesugebą tinkamai įvertinti liberalinių nuotaikų kūrybos.

O B. Sruoga kaip tik buvo iškilęs tarp liberalinių bei socialistams palankių šviesuolių sluoksnių, kurie telkėsi apie moksleivių ir studentų *Aušrinės* žurnalą (1910). Ten B. Sruoga pirmiau, negu buvo pajėgus susigrumti su «klerikalu» Jakštu, jau buvo nuteiktas nepalankiai Katalikų Bažnyčiai ir kunigams. O čia vienas jų — Dambrauskas-Jakštas globodamas *Aušrinės* konkurentę *Ateitį,* telkdamas savo *Draugijoje* rašytojus, padarydamas viešų priekaištų liberalams bei socialistams, atrodė didesniu varžovu ir priešu negu kiti «juodskverniai». Tokiam kritikos karaliui « mirtims » smūgis savaime prašėsi. Šitokiam smūgiui B. Sruoga progų ieškojo jau nuo 1915 metų. Bet tam palankiausios aplinkybės tesusidėjo tik po 1923 metų, kai išleisti Ad. Jakšto raštai atskleidė krūvoje kritiko silpnybes ir pakartojo jo kandžius žodžius prieš *Saulės ir smilčių* poetą bei jo amžininkus. Šitokiose aplinkybėse sunaikinti «dogmų dogmomis apsvaigusiam» kritikui B. Sruoga instinktyviai pasirinko smūgį žemiau juostos.

Gal tokiu karščiu B. Sruoga nebūtų pasiryžęs *knock outu* nugalėti A. Jakštą, jei šis būtų buvęs jaunas. Bet jis buvo senas, jau 65 metų, visai kitos kartos žmogus negu *Deivės iš ežero* ir *Dievų takų* poetas. Šiam praėjusio *Aušros* laikotarpio moralinis bei visuomeninis idea-

---

[73] B. Sruoga, *Raštai*, VI t., Vilnius 1957, 79 psl.

lizmas, spaudos draudimo rizikingos kovos tebuvo tamsios neįdomios praeities raidė. Asmens, minties ir kūrybos laisvė B. Sruogos sąmonėje jau buvo atsistojusios priešakyje visų kitų vertybių.

Šitokios nuotaikos A. Jakštui atrodė anarchizmo pradais, arba bent perdėtu individualizmu, nes jis tebenešiojo savyje buvusio laikotarpio kovų randus, patirtus nuo rusų ir lenkų, beginant savo tautą ir savo religiją. Bet Ustiužnos tremtinio įvairiopas principingumas, dar vadinamas dogmatizmo apsvaigimu, piktino individualistą Sruogą: jam atrodė, kad pastovūs pasaulėžiūriniai ir moraliniai principai jau buvo kūrybinės laisvės neigimas, arba bent jos varžymas, kūrybinio asmens pančiojimas. Todėl amžinųjų tiesų skelbėjas bei gynėjas, «atžagareivis» «laisvės» varžytojas Jakštas vertas buvo « sutriuškinti ».

Jis gal būtų susilaukęs B. Sruogos pasigailėjimo, jeigu abiejų estetinės pažiūros būtų buvusios panašios. Bet buvo priešingai: laisvas esteticistas stovėjo prieš angažuotos literatūros šalininką Jakštą. Šiam lietuvių tautinio atgimimo kovotojui ir katalikų religijos integraliam išpažinėjui buvo perdaug aišku, kad religinės, moralinės ir visuomeninės vertybės — svarbesnės už estestines, nes dėl šių pastarųjų persekiojimų metais niekas nebūtų rizikavęs kalėjimu arba ištrėmimu į Rusijos gilumą.

Bet po spaudos atgavimo, ypač po savo valstybės atkūrimo, senesnioji atkakli kova nebebuvo reikalinga. Tada beveik visos pastangos turėjo būti nukreiptos į kultūrinę kūrybą, ypač į literatūrą. Ši turėjo būti originali lietuviška forma ir svari visažmogišku turiniu. Įsigydama savo individualų veidą, ji turėjo pasivyti Europą ir joje išsiskirti tarp kitų tautų. Šitaip galvojo nevienas pomaironinės kartos rašytojas, o su jais ir B. Sruoga. Šis individualistas neigė dailiosios literatūros angažavimą visuomenei, nes tai varžytų, kūrybinę laisvę, būtiną sąlygą gyviems pilnaverčiams meno kūriniams. Sunkiai suvaldančiam savo emocijas B. Sruogai laisvės varžymu atrodė ir A. Jakšto skelbiami Amžinojo *Logos* dėsniai, kuriuos poetas laikė iliuzija. Be to tie dėsniai galėjo sutrukdyti apsireikšti tautos dvasiai, kuri B. Sruogai atrodė svarbesnė už Amžinojo *Logos* dėsnius, nes tik ji galėjo apreikšti tautinę individualybę lietuvių literatūroje.

Kadangi A. Jakštas niekur nėra pasisakęs dėl tautos dvasios, net nagrinėdamas Vydūno misterijas, galima spėti, kad jis Sruogai rūpimą tautos dvasią laikė daugiau iliuzija negu realybe. Jam, įsižiūrėjusiam į apreikštosios Kristaus religijos tiesas ir į matematinių mokslų dėsnius, kurie nekinta per amžius, sunku buvo įsivaizduoti, kad tokio amžinumo nebūtų grožio srityse. Todėl jis kreipė rašytojų dėmesį į žmones ir gamtą, nes šiuose Dievo kūriniuose turėjo glūdėti

amžini dėsniai, grožinės kūrybos kriterijai. Todėl, reikalaudamas iš rašytojų originalumo, A. Jakštas nesuprato, kad šis susietas su kitimu ir pareina ne tik nuo rašytojų individualumo, bet ir nuo socialinių aplinkybių bei laiko idėjų. Stilių ir poetinių krypčių kaitoje įtardamas amžinųjų dėsnių neigimą, A. Jakštas negalėjo šaltai priimti įvairių naujovių kaip praeinamų reiškinių, kurie tam tikru laiku padeda atsinaujinti konkrečioms grožio apraiškoms pagal epochos pasaulėjautą, kad paskui dingtų, užleisdamos vietą kitoms. A. Jakštui tai atrodė apskritai grožio neigimu (futuristai iš jo net tyčiojosi) ir tuo pačiu Dievo-Kūrėjo įžeidimu. Todėl kritikas kovojo prieš futuristinius eksperimentus kaip pamaiviškus išmislus. Šituo atžvilgiu B. Sruoga gal būtų pritaręs, nes jis futurizmo taip pat nemėgo. Bet Jakštas dar smerkė improvizacinį, irracionalųjį, ezoterinį, simbolizmą, aistringai propaguojamą B. Sruogos, nes laikė jį dekadentine liga, pats tepripažindamas tik racionalųjį simbolizmą, kurio apraiškų jis gausiai rasdavo Vydūno misterijose ir J. Baltrušaičio lyrikoje.

Todėl nenuostabu kad Vydūno *Jūrų varpai* A. Jakštui atrodė tokia originalia ir reikšminga misterija, kad net verstina į svetimas kalbas, kai tuo tarpu B. Sruoga tą pačią misteriją laikė nepaskaitomo nuobodumo dirbiniu. Būdamas impulsyviai jautrus, *Dievų takų* poetas manė, kad jausmai ir irracionalios nuotaikos suteikia meno kūriniams išvidinės gyvybės, kokios jis pasigedo gerai racionaliai, bet dažnai neorganiškai sukomponuotose Vydūno misterijose, tiek paties A. Jakšto lyrikoje.

Trumpai tariant, A. Jakštas ir B. Sruoga buvo perdaug skirtingų prigimčių bei pasaulėžiūrų, taip pat skirtingų epochų bei kartų vyrai, kad jie būtų galėję išvengti aštraus susidūrimo. Prieš racionalų tiksliųjų mokslų mėgėją, pareigingą visuomenininką, principingą žmogų, Amžinojo *Logos* skelbėją atsistojo jo priešingybėj irracionaliai emocingas individualistas, paslaptingų simbolinių naujovių pramuštagalvis, esteticistinis poetas Sruoga, nuo seniai griežiąs dantį prieš «dogmų dogmomis apsvaigusį» Jakštą. Todėl tebuvo tik laiko klausimas, kada jiedu susikibs atviroje kovoje.

Kaip žinome, tai įvyko su *Saulės ir smilčių* viešu pasirodymu (1920). Tada B. Sruoga iš veržlaus gimnazisto jau buvo išaugęs į 24 metų fiziškai stiprų vyrą, prieš kurį Ad. Jakštas būtų atrodęs kaip nykštukas, jeigu tada jiedu būtų sustoję vienas greta antro. Stipriu vyru *Saulės ir smilčių* poetas tada jautėsi ir psichiškai bei morališkai. Jis jau buvo specialiai literatūrą studijavęs universitete, buvo pažįstamas su kai kuriais rusų simbolistais, bendradarbiavęs su tada madingais ir garsiais M. Gorkiu ir J. Baltrušaičiu

Maskvoje ; be to jis buvo tarp Lietuvos valstybės atkūrėjų : redaktoriavo oficioziniame *Lietuvos* dienraštyje, buvo vienas satyrinio teatro *Vilkolakio* steigėjų, vienas Lietuvių meno kūrėjų draugijos veiklių narių. Nors šių kolektyvų vadovu B. Sruoga niekada nebuvo, bet jiems įvairiai talkininkaudamas, jų pripažįstamas, nes reikalingas, jis neabejotinai jautė savo vidinę galią ir savo kylančią įtaką.

Ir štai, kai jis su savo pirmuoju poezijos rinkiniu *Saulė ir smiltys* užsimojo laimėti gal būt karaliaus vietą tarp Lietuvos poetų, jam skersai kelio ryžtingai atsistojo «dogmose apsvaigęs» nykštukas A. Jakštas, puldamas B. Sruogą taip kandžiai ir pagrindinai kaip lig tol nieko kito. Kad už tai *Saulės ir smilčių* poetas neliko skolingas, jau žinome, nes buvo pasakyta, kad savo straipsniu *Akrobatika poezijoje* Sruoga pasistengė įrodyti, kad A. Jakštas *Rudens aidų* rinkinyje nėra joks poetas. Tačiau tai nebuvo ypatinga naujiena lietuviams skaitytojams, nes jie patys daugiau ar mažiau nusimanė, kad *Draugijos* redaktorius, tur būt, tėra koks nors trečiaeilis poetas. Norint jį «mirtinai pribaigti», reikėjo smogti ten, kur A. Jakštas lig tol viešpatavo beveik kaip karalius, būtent literatūrinės kritikos srityje. Šitam smūgiui patogią progą sudarė, kaip sakyta, patsai A. Jakštas, leisdamas Švietimo ministerijai paskelbti visus savo kritikos raštus (1923). Jais pasinaudodamas, B. Sruoga, jau daktaras ir literatūros docentas, karaliui «samozvancui» drožė *Baro* žurnale (1925) straipsniu *Adomas Jakštas — literatūros kritikas.*

Bet iš tikrųjų ten tebuvo tik to kritiko paneigimas, arba, dar teisingiau, Jakšto kaip literatūros kritiko karikatūra, gabiai nupiešta iš jo vienų silpnybių bei klaidų-klaidelių, ironiškai stebimų nuo «dievų takų» aukštumos, nutylint arba iškreipiant visa, kas būtų atskleidę bet kokį A. Jakšto teigiamą bruožą. Tai buvo šilkinėmis pirštinėmis apsimovusio, slaptai besišypsančio jauno boksininko senam kovotojui smūgis žemiau juostos. Tai buvo įspūdingas jauno daktaro Sruogos laimėjimas.

Bet tas jo straipsnis apie A. Jakštą kaip literatūros kritiką nebuvo nei tiesos laimėjimas, nei žymus nuopelnas lietuvių literatūrinei kritikai, nes buvo parašytas ištisai neigiamai. Jame atmetęs Jakšto Amžinojo *Logos* dėsnius, neradęs ten susirūpinimo tautine dvasia, pasmerkęs jo kartais kandų ar stačiokišką stilių, *Dievų takų* poetas neberado nieko esmingesnio pasakyti, pasitenkindamas įvairių, Jakštui nepalankių smulkmenų ironišku komentavimu, nevengiant net faktinių netiesų: skelbiant, kad *Draugijos* kritikas aukštinęs « mizerijas » ir smerkęs gabius poetus, nors iš tikrųjų jis nepasmerkė

jokio gabaus vyro, net Butkų Juzę vadindamas bedieviu, pripažino jam poetinį talentą, jau nekalbant apie patį B. Sruogą, kurį laikė neabejotina *anima naturaliter poetica,* nors kandžiai kritikavo šio ezoterinę simbolistinę lyriką.

Jei savo minėtu karingu straipsniu B. Sruoga būtų siekęs pilnos tiesos, jam nebūtų reikėję iškreipti A. Jakšto vertinimų apie pavienius rašytojus, būtų reikėję pažiūrėti, kokiais mastais jis vadovavosi konkrečiai, kaip žiūrėjo į pradedančius ir jau subrendusius rašytojus, kokių problemų juose ieškojo, kaip A. Jakšto pripažintuosius vertino kiti, kas kartais suklaidindavo *Draugijos* kritiką, — ar jo analitinis protas, ar jo intelektinė intuicija. Šituo susidomėjęs, *Dievų takų* poetas būtų pastebėjęs, kad A. Jakštas kartais suklupdavo arba dėl kai kurių teorinių prielaidų, arba dėl protinės analizės, bet labai retai kada dėl intelektinės intuicijos, kurią jis turėjo nuostabiai jautrią ir įžvalgią.

Ta jo intuicija beveik be klaidų, arba su viena aDtra išimtimi, padėdavo A. Jakštui įžvelgti kūrybinį talentą ir jo svorį iš nedaugelio literatūrinių duomenų. Šitaip jis atspėjo ir įvesdino į lietuvių literatūrą V. Pietarį ir V. Mykolaitį-Putiną. Jis apytiksliai nužymėjo vietas lietuvių dailiojoje raštijoje daugeliui poetų ir rašytojų, kurie dabar aiškūs, bet kurie prieš 50 metų (1919-1922) dar nebuvo išvystę viso savo pajėgumo.

Sakysime, Maironį A. Jakštas įstatė į tokią vietą, kokią jam skiria lietuvių literatūros istorikai šiandien, nors *Pavasario Balsų* poetas 1922 m. dar nebuvo paskelbęs savo dramų; Jakštas teigiamai įvertino Vydūną iš vienų *Prabočių šešėlių* (1908), nors to rašytojo žymiausias kūrinys *Pasaulio gaisras* tebuvo parašytas gerokai vėliau (1928); nors anais, 1919-1922 metais V. Krėvė dar nebuvo paskelbęs savo geriausios dramos *Skirgaila,* A. Jakštas anam dzūkui rašytojui žymų talentą pripažino, remdamasis tik pora Dainavos legendų; Vaižgantas dar teberašė savo žymiąją apysaką *Dėdes ir dėdienes,* o Jakštas jau džiūgavo dėl to rašytojo talento ir jo *Pragiedrulių* taip, kaip jais tebesidžiaugiame po 50 metų; P. Vaičiūnas dar nebuvo parašęs nė vienos savo didžiosios komedijos, o A. Jakštas iš vienos *Mildos* dramos atspėjo to dramatinio rašytojo ateitį ; dar nebuvo gimę K. Binkio nei *Šimtas pavasarių,* nei jo *Atžalynas, Draugijos* kritikas iš kelių eilėraščių buvo įžvelgęs poeto talento pobūdį; pagaliau pats *Saulės ir smilčių* poetas nebuvo parašęs nė vienos savo poetinės dramos, tačiau jo didžiausias priešininkas neabejojo jo talentu.

Galima būtų čia priskaičiuoti ir kita tiek, kad ir ne tokių ryškių pavyzdžių, kurie verčia A. Jakštą kaip kritiką vertinti pozity-

viai. Jis jautė meilę ir pareigą lietuvių literatūrai, jis turėjo kritikui privalomą jautrią intuiciją, dažnai teisingą sprendimą apie kūrinių vertę, nors rečiau buvo geras to vertinimo stilius. Tačiau norint būti teisingu A. Jakšto atžvilgiu, reikėtų prisiminti kad savo kaip recenzento pareigas jis pergyvendavo, kaip kasdieninį kryžių, kuris jam buvo juo sunkesnis, juo recenzuojamas veikalas didesnis [74]. Šitų ir panašių dalykų B. Sruoga savo straipsnyje apie A. Jakštą kaip literatūros kritiką nematė arba nenorėjo matyti. Kodėl ? Ar tai reiškė intuicijos stoką, ar tiesos meilės trūkumą ?

Baigiant A. Jakšto ir B. Sruogos konflikto analizę įdomu pasiklausti : ko verta buvo ta jų kova ir kokių rezultatų ji davė lietuvių literatūrai, žiūrint į ją iš 45-50 metų perspektyvos ? — Trumpai atsakant, ta kova atrodo gerokai tuščia, lyg būtų buvę šaudoma pro taikinius į šalį. Daugama rašytojų, kurių neįvertinimą B. Sruoga prikaišiojo *Draugijos* kritikui, neiškilo į pirmaelius rašytojus, o dabar vis labiau grimsta užmarštin. Šitoks likimas, atrodo, jau yra ištikęs Ad. Lastą, Butkų Juzę, J. Tysliavą, J. Savickį. Baltrušaitis išsigelbėjo paskutinį momentą, iš rusų pereidamas į lietuvių literatūrą senatvės eilėraščiais po A. Jakšto mirties, o P. Kirša išsigelbėjo vėlesniais kūriniais, kurių A. Jakštas neberecenzavo, arba nebematė. Net pats A. Jakšto labiausiai pultasis ir «nuskriaustas » B. Sruoga metė savo ezoterinį simbolizmą, lietuvių literatūroje įsitvirtino savo dramomis ir proziniu *Dievų miško* kūriniu, kelis kartus vertesniu už visas tris jo simbolistines knygas. Bus labai gerai, jei iš jų ateičiai išliks bent 10 eilėraščių, bet tarp jų bus kaip tik tie, kuriuos teigiamai vertino *Draugijos* kritikas. Nieko jau neliko iš B. Sruogos atstovauto ir kitų mėgto irracionaliojo ezoterinio simbolizmo. Beveik nieko patvaraus ir išliekamo mūsų literatūrai nepaliko nė *Keturių vėjų* futuristiniai eksperimentai, išskyrus kelis K. Binkio eilėraščius ir šiek tiek laisvesnę (ar palaidesnę) eilėdarą, jau kitų pralenktą.

Šitokie menki rezultatai tikriausiai neparėjo nuo kovos, kurią buvo paskelbęs A. Jakštas ezoteriniam irracionaliajam simbolizmui ir futurizmui kaip dekadencijos pamaiviškiems reiškiniams. Paprastų paprasčiausia — tų srovių bandymai ir negalėjo duoti ko nors pozityvaus. Irracionalusis ezoterinis simbolizmas, kaip subjektyviausio individualizmo išraiška, negalėjo duoti visuomenei ko nors jai suprantamo, nes ten nebebūtų buvę ezoteriškumo. Ekspresionistiniai ir futuristiniai bandymai turėjo baigtis nesėkme, neg, pirmiau-

---

[74] A. Jakštas, *Raštai*, I t., 373 psl.

šia, buvo neigiami ir Lietuvoje neturėjo socialinės atramos. Bet svarbiausia, ko stigo toms srovėms, tai talentingų vyrų.

B. Sruoga gal ir be A. Jakšto kovos būtų išsivadavęs iš kraštutinio simbolizmo ir gal būt davęs tai, ką yra palikęs, lygiai kaip K. Binkis, kuris atsisakė futuristinių eksperimentų, kai sumanė su savo tautiečiais pasikalbėti esmingesne kūryba (*Atžalynas*, *Generalinė repeticija*) negu patyčios. Be abejo, Jakštui kaip pareigos vyrui buvo skaudu matyti tuos gabius lietuvių rašytojus, daugiau ar mažiau tuštiems eksperimentams aikvojant jauną energiją bei klaidinant silpnesnius, arba įžeidinėjant Amžinojo *Logos* tvarką. Todėl jis kovojo aistringai, nesuvaldydamas savo temperamento, susipyko su talentingais vyrais, išprovokavo susidūrimą su B. Sruoga, kuris priešui sutriuškinti griebėsi net nelojalių kovos priemonių.

Bet panašiai atsitinka nevienoje aistringoje kovoje. Ar ji buvo išvengiama lietuvių literatūroje, sunku pasakyti, nes konfliktai subręsta ir įsiliepsnoja ne vien dėl racionalių motyvų. O Lietuvoje literatūrinė kova brendo nuo A. Herbačiausko *Gabijos* (1907), kol tiesioginiai šūviai pasipylė tarp A. Jakšto ir B. Sruogos 1920-1925 metais. O gal tiedu vyrai tebuvo dviejų kartų simboliai, skirtingų pasaulėžiūrinių, dorovinių, estetinių krypčių ir psichologinių nuotaikų atstovai ? Ši sudėtinga situacija su 50 metų perspektyva mums yra daugiau ar mažiau apžvelgiama. Bet ar tokia ji buvo 1920-1925 metais t Tada gal abiem partneriam jų kova atrodė šventa ? Bent A. Jakštas nuo futurizmo išryškėjimo (1913) laikė savo šventa pareiga apsaugoti Lietuvą nuo klaidos ir tuščio jėgų eikvojimo eksperimentams. Ji vaisinga jam tebuvo tuo, kad skatindavo susipažinti su kitų kraštų madingomis literatūros srovėmis, o po susikirtimo su B. Sruoga tirti, kaip Amžinasis *Logos* atsispindi grožio dėsniais mūsų regimoje tikrovėje. Tai jis išdėstė straipsnių rinkinyje *Meno problemos* 1932 m. Tai buvo B. Sruogos ir A. Jakšto kovos epilogas. Tačiau jis liko visuomenės beveik nepastebėtas, nes tada jau rikiavosi nauji literatūriniai frontai, kuriuos atstovavo žurnalai ir vienkartiniai leidiniai — *Piūvis*, *Trečias Frontas*, *Linija*, J. Keliuočio *Granitas* ir *Naujoji Romuva*.

Münchenas, 1971.IV.7 d.

VINCO KRĖVĖS ISTORINĖS DRAMOS

Vincas Krėvė-Mickevičius per savo netrumpą gyvenimą (1882-1954) nemažai praturtino mūsų raštiją, nors dailiajai literatūrai jis tegalėjo atsidėti protarpiais. Tačiau jo raštų pobūdžio ir jų problemų nebūtų galima gerai suprasti, užmiršus rašytojo asmenį, kurio gyvenime matyti dažna įtampa tarp įvairių priešingybių. Todėl pirmiausia ir žvilgterėkime į jas.

V. Krėvės psichinis ir kūrybinis veidas

Vincas Krėvė-Mickevičius buvo menko kūno ir žemo ūgio žmogus, tačiau savo talentu bei savo pastangomis jis buvo pasiekęs aukščiausių pareigų Lietuvos kultūriniame bei politiniame gyvenime : jis buvo ilgametis Humanitarinio fakulteto dekanas Kauno universitete ir paskutinis Lietuvos respublikos Užsienių reikalų ministras bei ministras pirmininkas.

V. Krėvė buvo skurdaus Dzūkų kaimo gana turtingo ūkininko sūnus. Jis mėgo tą savo šiaudinėmis pastogėmis numargintą tėviškę su jos paprastais bet šnekiais žmonėmis, tačiau gyvendavo joje retai. Jo veiklos plotai — didieji kultūros centrai, pradžioje Ukrainos Kijevas ir Lvovas, paskui Azerbaidžano Baku ir Philadelphija Amerikoje, o tame tarpe Vilnius ir Kaunas Lietuvoje. Tai vėl kontrastas tarp rašytojo kilmės ir jo gyvenimo bei veiklos ploto.

V. Krėvė buvo religingų tėvų vaikas, ypač pamaldžią turėjo motiną, pats mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje dvasiniam pašaukimui, tačiau anksti pajutęs skeptinių, racionalistinių ir marksistinių idėjų įtaką, jis paliko kunigų seminariją ir paskui dažniausiai draugaudavo su asmenimis, kurie nebūdavo palankūs katalikų religijai. Bet, pamilęs nekatalikę mergaitę (Mariją Karakaitę) ir pasiryžęs su ja susituokti, jis prašė jos sutikimo (ir jį gavo) eiti sutuoktuvių palaiminimo į katalikų bažnyčią. Kad ir draugaudamas nuo studentavimo dienų su netikinčiais socialistais ir net su kovingais ateistais (komunistais), V. Krėvė norėjo melstis taip, kaip jį buvo išmokiusi

jo motina. Todėl jis ne kartą kalbėdavo rožinį, ypač senatvėje, su juo ant ranką palaidotas, ligoninėje prieš mirtį atlikęs išpažintį. Taigi, rašytojo vidaus gyvenime kontrastas tarp Dievo teigimo ir neigimo, tarp antireligijos ir religijos, tarp tikėjimo ir abejonės buvo neginčijamas [1].

Panašūs dvilypumai buvo matyti ir V. Krėvės viešoje visuomeninėje veikloje. Iš vienos pusės, jis buvo labiausiai pasiruošęs ir labiausiai žinomas kaip rašytojas : jo kūriniai buvo įtraukti į oficialias nepriklausomos Lietuvos mokyklą programas, o jo dramos buvo vaidinamos valstybės subsidijuojamą teatrą scenose. Tačiau, iš antros pusės, nei šis garsas, nei darbas universitete Krėvės nepatenkino : į lietuvių visuomenę jis norėjo įtakos turėti politiškai — per organizacijas ir valstybines institucijas. Bet ir šioje srityje jo kelias nebuvo tiesus, nes vingiavo nuo kairės iki dešinės ir atgal. Bronys Raila šituo klausimu rašo :

« Žymusis lietuvių rašytojas politiškai ne kartą svyravo dideliais lūžiais. Baku mieste jis buvo socialistas revoliucionierius. Grįžęs tėvynėn jis greit pasuko į tautininkus ir 1925 m. net buvo Liet. Tautininką Sąjungos pirmininku. Bet prezidento Smetonos valdymo laikotarpyje tautininkai jam ėmė visai nebepatikti, o ypač pats Smetona. Krėvė stojo dvasinėn opozicijon, savo apysakose ir draminėse misterijose (ypač *Likimo keliais)* ėmė skaudžiai pajuokti “ tautos vadą ” ir jo generolus. Pagaliau universiteto reformos priedangoje 1936 m. jis suorganizavo ir pradėjo leisti “ antifašistinį ” žurnalą, vardu *Literatūra,* kurį faktinai redaguoti pavedė komunistams Korsakui ir Cvirkai, pats duodamas oficialaus redaktoriaus vardą, o administruoti pakvietė iš kalėjimo išėjusią žinomą komunistę M. Meškauskienę.

Valdžiai žurnalą uždarius ir Krėvės nebepatvirtinus Humanitarinių mokslą fakulteto dekanu, jo santykiai su tautininką vyriausybe vis daugiau gedo ir tiek pašlijo, kad 1940 metais raudonosios okupacijos komisaro Dekanozovo raginamas, jis sutiko įeiti į okupacinę Paleckio vyriausybę užsienio reikalą ministru ir ministro pirmininko pavaduotoju. Paleckiui apsiskelbus “ prezidentu ”, Krėvė tapo ministras pirmininkas. Prie jo buvo “išrinktas” “liaudies seimas ”, kuris išleido sovietinės santvarkos Lietuvoje įvedimo ir Lietuvos prie Rusijos prijungimo įstatymus »[2].

---

[1] Apie tai plačiau rašo Stasys Yla, V. *Krėvės svyravimai ir pasiausvyra,* žr. *Dievas sutemose,* Torontas 1965, 327-345 psl.

[2] *Dirva,* Cleveland, 1965 m., 32 nr.

Dar prieš tai, pamatęs, kad grėsė pavojus Lietuvos laisvei ir nepriklausomybei, V. Krėvė važiavo į Maskvą įtikinti tuolaikinį Sovietų Rusijos užsienių komisarą V. Molotovą, kad Kremlius vengtų Lietuvos aneksijos. Bet iš Molotovo lūpų jis išgirdo, kad Sovietų Sąjunga jau buvo anksčiau nutarusi įjungti Lietuvą į rusų valstybę. Negalėdamas dėl to kitaip protestuoti, V. Krėvė atsistatydino iš Lietuvos ministro pirmininko pareigų. Tačiau tai nesukliudė okupantams paskelbti Lietuvos «laisvą » ir «savanorišką» įsijungimą į Sovietų Sąjungą. Nuo tada V. Krėvė perėjo į « opoziciją» komunistinei santvarkai, bet nedrįso atsisakyti steigiamos Mokslų Akademijos prezidento vietos. Ta Krėvės opozicija buvo tik šiek tiek matyti Vilniaus universitete per rašytojo dėstomų dalykų egzaminus. Studentės, kurios 1940-1941 metais laikydavo pas V. Krėvę egzaminus, lyg susitarusios liudija, kad jų profesorius, pamatęs ant jų krūtinės kryželį, po egzaminų pagirdavo už tai studentes ir paragindavo laikytis katalikų tikėjimo, nes jis ne kartą Lietuvą išgelbėjęs ir dar galįs padėti ateityje.

Atvirai savo opoziciją sovietiniam režimui V. Krėvė tegalėjo pareikšti vokiečių okupacijos pradžioje, kada jis plačiai per radiją papasakojo savo prieš metus turėtą pasikalbėjimą su Molotovu, kuris pasakęs, kad bus užimta ne tik Lietuva bet ir pusė Europos. Protestą reiškė ir V. Krėvės pasitraukimas iš Lietuvos 1944 m. vasarą, kai Sovietų Rusijos armijos antru kartu užplūdo Lietuvą. Kaip kiekvienam patriotui, atlikti šį žingsnį rašytojui buvo skaudu. Bet kitų priemonių pasipriešinti ir save gelbėti jis nematė. Savo protestą prieš Lietuvos okupaciją V. Krėvė dar kartą pareiškė per radiją ir spaudą 1953 m. pradžioje, pakartotinai paskelbdamas, pasauliui turinį savo turėto pasikalbėjimo su Molotovu Maskvoje; 1940 m. vasarą[3].

Šitas V. Krėvės kontrastingas gyvenimas ir beveik nuolatinis polinkis į opoziciją atskleidžia jo dinamišką ir įtemptą vidaus gyvenimą. Ši įtampa liudija, kad rašytojas nepajėgė arba nenorėjo susitaikyti su tikrove, kurioje jis turėjo gyventi. Jis grūmėsi prieš tą realybę savo raštais ir veiksmais, stengdamasis ją pakeisti pagal savo, idealus, kurie jam švietė lyg trys žiburiai: laisvas žmogus, laisva lietuvių tauta, laisva krikščionių religija. Kitaip tariant, lietuvių tautos dvasinei didybei ir krikščionių religijos kilnybei V. Krėvė norėjo tarnauti kaip laisva asmenybė. Bet religinės ir tautinės tikrovės kūrybinis keitimas pagal idealų reikalavimus iššaukė laisvųjų

---

[3] V. Krėvė, *Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu,* žr. *Aidai,* 1953 m. 3 nr.„ 122-131 psl.

žmonių opoziciją savo pačių inertiniams pradams ir visiems kitiems žmonėms, kurie idealų nepripažįsta, arba nenori jų vykdyti, arba sąmoningai juos išduoda. Todėl dažnai V. Krėvė buvo konflikte su savo netolima praeitimi ir opozicijoje visuomeniniams autoritetams — politinėms ir religinėms valdžioms, nekalbant jau apie beidėjinę masę.

Mylėdamas Lietuvą, kentėdamas dėl jos išviršinių nelaimių ir vidaus gyvenimo nesėkmių, geisdamas jai dvasinės didybės, V. Krėvė prieštaravo beveik visoms valdžioms Lietuvoje — pirma rusų caristinei valdžiai, paskui savai lietuviškai — demokratinei bei autoritetinei (tautininkų) santvarkai — ir svetimiems okupaciniams režimams (sovietiniam bei nacistiniam). Vienaip ar kitaip jis prieštaravo šitoms valdžioms, nes jų vadovuose matė savanaudiškumo, neteisybių, skriaudų, nusikaltimų lietuvių laisvei, jų žmogiškam taurumui bei kūrybiškumui. Būdamas karštas, veiklus asmuo V. Krėvė prieš tai negalėjo neprotestuoti savo raštais ir veiksmais, nes anie nusižengimai ir nusikaltimai reiškė lietuvių tautos smukdymą, nutolinant ją nuo žmogiško tobulumo idealų. Tas jo protestas kartais nueidavo taip toli, kad jis tapdavo naudingas Lietuvos laisvės priešams. Antai, manydamas, kad būtinai reikia pasipriešinti autoritetinio režimo cenzūrai, jis neva savo leidžiamą *Literatūros* žurnalą atidavė redaguoti komunistuojantiems P. Cvirkai, K. Korsakui, M. Meškauskienei, kurie paskui nuėjo tarnauti sovietiniam režimui, uždraudusiam bet kokią nekomunistinę spaudą.

Panašus buvo V. Krėvės santykis ir su krikščionių religija, ypač su jos institucijomis. Vertindamas teigiamai krikščionybę, jis brangino ne tik tas religines formas, kokių jį buvo išmokiusi jo kaimietė motina, bet dar labiau tą didelį turinį, kokį davė pasauliui Kristaus Evangelija. Tai geriausiai liudija V. Krėvės beveik, visą gyvenimą rašyti *Dangaus ir Sėmės sūnūs,* kuriuose rašytojas vaizduoja krikščionybės kilmę. Tikėdamas Dievu, Evangelijoje matydamas intymiausių ir aukščiausių žmogaus aspiracijų išraišką, jis vis dėlto turėjo abejonių dėl dieviško Apreiškimo ir dėl bažnytinės santvarkos, kurioje dvasininkija turi lemiantį ir galutinį žodį. V. Krėvei ypač nepatikdavo, kai jis pastebėdavo kuniguose politinės galios siekimą bei savanaudiškumą, nes tai liudijo didelį nutolimą nuo Evangelijos. Bet rašytojas džiaugdavosi tais kunigais, kurie stengdavosi vykdyti Evangeliją nesavanaudiškai, pagerbdami asmens laisvę ir žmonių kultūrinės kūrybos siekimus. Niekas geriau nepailiustruoja šito nusistatymo, kaip V. Krėvės geri santykiai su A. Jakštu-Dambrausku, kuris buvo idealistiškai karštas Kristaus kareivis lietuviškos kultūros baruose.

Dėl siaurumo ir idealizmo stokos dvasininkijoje, kaip ją matė

V. Krėvė, ir dėl griežtai juridinės hierarchiškos tvarkos Bažnyčioje V. Krėvė daugiausia šliejosi prie katalikybės priešų bei opozicionierių — liberalų, socialistų, komunistų. Rašytojo negąsdindavo nei jų nuogas racionalizmas, nei atviras ateizmas : jie traukė tą Dainavos dzūką ne tik savo maištingomis nuotaikomis, bet dar labiau savo prometėjiniu idealizmu, aukštai vertinančiu kultūrinės kūrybos pastangas žmonėse. Jam tikriausiai atrodė, kad liberalų, socialistų ir kitokių vadinamųjų kairiųjų vedama kova buvo lyg talka įgyvendinti bent iš dalies jo paties idealus — laisvą krikščionybę laisvam žmogui laisvoje Lietuvoje.

Bet kad šie kovotojai gyvenimo tikrovėje būna didesni bejėgiai negu katalikai, V. Krėvė tai geriausiai pamatė 1940 m. vasarą, kai, būdamas ministru pirmininku ir bendradarbiaudamas su komunistais, mėgino išgelbėti Lietuvos laisvę. Plačiu mastu jis tada išvydo, kokia tamsi gali būti žmogaus prigimtis valdžios svaigulingose pinklėse, nors jis tai buvo anksčiau nujautęs intuityviai, rašydamas savo *Šarūną, Skirgailą, Likimo kėlius.* Tada Krėvė negalėjo nepastebėti ir ateistų aklumo subtiliausiai žmogaus dvasinių virpėjimų sričiai — religijai. Be ano patyrimo sunkiai būtų suprantamas tremtinio Krėvės glaudimasis prie savo motinos tikėjimo, arba jo, kaip Lietuvos Mokslų akademijos prezidento, krikščioniškų nuotaikų palaikymas savo studentėse per egzaminus 1941 m. pirmojoje pusėje.

Bet V. Krėvės ilgos rungtynės (nuo studentavimo laikų) prieš save ir prieš kitus dėl savo idealų įgyvendinimo (laisvo žmogaus, laisvos krikščionių religijos ir laisvos Lietuvos) suskaldė jo kūrybą į dvi plotmi bei du stilių — idealistinį romantizmą ir kasdieninį realizmą. Visą savo dabarties tikrovę rašytojas pergyveno ir atvaizdavo realistiškai, supintą iš nežymių smulkmenų, nepainių psichologinių prieštaravimų, neaiškių maištavimų bei fantazijų, palydimų čia nuolaidžios užuojautos, čia paslėptos ironijos, nukreiptos prieš savanaudžius ir veidmainius. Krėvė jokiu būdu neniekino savo dienų kasdienybės, bet jai atskleisti savo apysakose ir apysakėlėse jis vartojo realistinį vaizdavimą, čia užjausdamas dzūkų kaimo vargingus žmones, čia plakdamas miestiečių bei valdininkų smulkų egoizmą bei veidmainystę. Šitaip reiškėsi V. Krėvės kaip rašytojo opozicija dabarčiai, nenorinčiai pripažinti jo idealų. Todėl ne realistinėje kūryboje plakė rašytojo karštasis širdies pulsas.

Pats plačių polėkių vyras, susižavėjęs laisvo žmogaus dvasine didybe, kokią skelbė jo amžininkai su Fr. Nietzsche ir H. Ibsenu priešakyje, V. Krėvė labiau mėgo dideles arba originalias asmenybes, kurios savo aistringiems tikslams įkūnyti nelabai skaitosi su priemonėmis. Tokių asmenybių beveik nematydamas aplink save gyve-

nime, mūsų rašytojas jų ieškojo tolimoje praeity, kaip visi romantikai. Žiluose amžiuose jis rado spalvingų originalių vyrų, praaugusių savo laikų aplinką, niekinančių tradicijas, kurios kliudo jų siekiamus tikslus, bet kurias garbina pilkieji žmoneliai. Šitokia praeitis labiau žadino rašytojo kūrybinę vaizduotę negu jo laikų darbartis.

Todėl V. Krėvę traukė Rytų praeities pasaulis, kaip daugelį Europos romantikų. To pasėkoje buvo sukurtos *Rytų pasakos* ir iš dalies parašyti *Dangaus ir žemės sūnūs.* Krėvę ypač žavėjo herojiškoji Lietuvos praeitis, kuriai jis paskyrė tris svarbiausias savo istorines dramas *(Šarūną, Skirgailą, Mindaugo mirtį)* ir *Dainavos šalies padavimus.* Rašytoją viliojo ir toji praeitis, kuri dar nebuvo visai užmiršta senuose kaimo papročiuose, arba retuose senuose kaimo žmonėse, susijusiuose kartais su pagonybe. Šitokios praeities mes randame jo *Šiaudinėje pastogėje* ir *Raganiaus* apysakoje. Savo prozos kūriniuose pastatydamas praeitį prieš dabartį (kaip Maironis lyrikoje), V. Krėvė bent vaizduotėje galėjo atsverti savo nusivylimus smulkia ir pilka dabartimi. Praeitis Krėvei reiškė kūrybinę opoziciją dabarčiai. Tai vaizdžiai liudija jo jaunystės kūryba, kada greta dzūkų kaimo realistinių apysakėlių, vėliau sudariusių *Šiaudinėje pastogėje* rinkinį, jis tapė pagoniškosios Lietuvos herojiškus paveikslus *Dainavos šalies padavimuose* ir *Šarūne.*

V. Krėvė vaizdavo žiląją Lietuvos praeitį ne vien psichologiniais ir estetiniais motyvais, bet ir sąmoningai patriotiniais. Viena, ten jis rasdavo Lietuvos didybės neišgalvotų paveikslų. Antra, jais jis norėjo patraukti savo amžininkus, gal dar nepakankamai sąmoningus savo tautiečius laisvos ir didingos Lietuvos idealui. Tai rašytojas atskleidė per savo 70 metų sukakties minėjimą Philadelphijoje 1952 metais. Tada Krėvė kalbėjo :

«Kai pradėjau kurti, tai buvo pirmoji Lietuva, ir aš niekados negalvojau, kad aš dirbu dėl garbės arba pasižymėti kaip rašytojas [...] Man kilo tada noras atgaivinti tą senovės Lietuvą, o ypač kada man tekdavo susitikti dar universitete su kitų tautų studentais, kurie kalbėdavo apie savo didingą praeitį. Man tada kilo noras parodyti, kad mūsų praeitis didingesnė negu kitų. Ir tada norėjau atkurti tą senąją Lietuvą, kuri viena ranka kovojo prieš visą Europą, kai ši kryžiuočiams teikė pagalbą [...] O kita ranka Lietuva užkovojo didesnę pusę šios dienos Rusijos. Norėjau parodyti, kad kovose, mirtinėse ir žūtbūtinėse, ji pasidarė didžiausia ir galingiausia valstybė [...] Aš galvojau, kad, jeigu tie žmonės galėjo tai padaryti, jie turėjo būti milžinai siela. Ir aš norėjau atvaizduoti tų milžinų sielą — senovinę Lietuvą [...] Jei mes nesame didelė tauta šiandien, tai todėl kad mes kelis amžius kraujuose plaukdavome [...] Todėl mes tapome

maža tauta. Bet mes esame didvyriška tauta ir savo siela galingi. Aš tik šitai turėjau galvoj, kurdamas *Dainavos šalies padavimus, Šarūną, Skirgailą* ir kitus »[4].

Tai retrospektyvinis rašytojo pasisakymas, praėjus beveik pusei amžiaus nuo jo pirmųjų kūrinių pasirodymo. Todėl jis nėra visai tikslus. Kurdamas *Dainavos padavimus* ir *Šarūną,* V. Krėvė gretimai rašė ir *Šiaudinės pastogės* apysakėles, kur herojiškos didybės nėra. Tai buvo besidvilypuojančio rašytojo atsirėmimas į kasdienybės realizmą. Tuo tarpu senovinės Lietuvos herojiniais paveikslais V. Krėvė patenkino tiek savo paties individualistinius siekimus opozicijoje, tiek savo laiko Europos individualistines tendencijas : pagoniškos ir feodalinės Lietuvos valdovai, didesni ar mažesni kunigaikščiai su savo savivaliomis, buvo patogi medžiaga išreikšti XX amž. pradžios individualizmui. Tačiau taip pat nėra jokios abejonės, kad senovinės Lietuvos istorija žavėjo Krėvę, žadindama jo patriotizmą, kaip ji įkvėpimo buvo davusi Ad. Mickevičiui, V. Kudirkai, Maironiui.

Tik už tuos rašytojus V. Krėvė pasirodė originalesnis, nes į Lietuvos senovę jis spraudėsi per lietuvių kalbą ir tautosaką — per legendas, dainas, pasakas, patarles, sukurtas praeityje, sankcionuotas tradicijos ir dar tebegyvas jo laiko dabartyje. Tai buvo pradai individualios literatūros tautinei formai, kurios lietuvių rašytojai sąmoningai ieškojo po spaudos atgavimo. Tais tradiciniais tautinės formos pradais V. Krėvė labai gausiai pasinaudojo, nors ir nevisada laimingai. Jo pirmasis žingsnis, pavartojant lietuvių tautosaką ir etnografiją dideliam individualiam kūriniui, *Šarūnui,* nebuvo laimingas : ne tos senovinės pasakos kūrėjas valdė tautosaką ir etnografiją, bet atbulai — jų buvo valdomas. Daug geriau Krėvei pasisekė antrasis panašus, beveik paralelinis žingsnis *Dainavos šalies padavimuose.* Jų didžiuma liudija V. Krėvės laimėjimą, nes šiose legendose rašytojui pavyko sukurti organišką sintezę tarp individualaus įkvėpimo ir bendrinių-tradicinių poetinių priemonių, paprastai sutinkamų tautosakoje. Atrodo, kad toji sintezė geriausiai pavyko pirmuosiuose *Dainavos šalies padavimuose,* kurių šedevras, gal būt, yra *Vakarinė giesmė,* čia autoriaus asmeniniai siekimai (idealaus grožio ilgesys) yra darniai susilieję su religingųjų lietuvių aspiracijomis bei suskambėję bendra lietuvių dainų poetine kalba. Tai tapo mūsų rašytojo ir jo tautos kaimiečių vakarinė malda.

Kituose, dažniausiai vėlesnių datų, padavimuose, kur iškyla primityvios lietuvių senovės individualistiniai charakteriai, darnios

---

[4] *Vincas Krėvė-Mickevičius,* Chicaga 1953, 186-187 psl. (Sukaktuvinis leidinys).

sintezės tarp tautosakinių pradų ir individualios kūrybos priemonių pradeda stigti, nes vis labiau matyti autoriaus pastangos, pavartojant kasdieninės tikrovės bruožus ir kalbą, kol pagaliau knygos epiloge — *Dainoj apie arą* — rašytojas nusileidžia į visai realistinį vaizdavimo būdą. Nors jame svarbiausias vaizduojamasis objektas — aras — nėra kasdienybė, bet ir ne padavimas. Ten aras — individualisto ir paties Krėvės alegorija. Aro likimas, t. y. jo mirtis nelaisvės narve tarp vištų yra daugelio individualistų dalia, simbolizuojanti didžiųjų laisvūnų sudužimą kasdieninėje tikrovėje, kurią Krėvė ir vaizduoja realistiškai. Taigi baigiamajame *Dainavos šalies padavimų* epizode — dainoj apie arą — pilkoji kasdienybė ir jai tinkamos realistinės vaizdavimo priemonės atrodo laimėjusios. Šitaip baigiamasis epizodas surado antitezę kilniai ir harmoningai *Vakarinei giesmei* knygos prologe. Šitokia kontrastinga *Dainavos padavimų* pradžia ir pabaiga mums simboliškai primena taip pat jų kūrėjo kontrastingą asmenį bei jo gyvenimą.

Bet tas baigiamasis *Dainavos šalies padavimų* epizodas, kurį sudaro realistiškai atvaizduota aro alegorija, yra lyg savotiškas įvadas į didžiuosius V. Krėvės kūrinius, tokius, kaip *Šarūnas, Likimo keliai, Skirgaila.* Kaip ten, taip čia mes susitinkame su dramatišku svyravimu tarp idealų ir tikrovės, arba tarp didingos praeities ir skurdžios dabarties, arba tarp individualisto sielos poskrydžių ir dažno sudužimo kasdienybės painiavose. Tas dramatiškas svyravimas tarp dviejų būties polių atsiliepia ne tik herojiškuose personažuose, bet ir tautosakiškai etnografiniuose tipuose, tokiuose kaip skerdžius Lapinas ir Gugis-Raganius. Šitokie žmonės, įstatyti į kasdieninę tikrovę, kurioje jie netelpa, yra taip pat individualistai, išskirtinos asmenybės, nors jos būtų pridengtos pilka kaimiečio miline.

Nors Krėvė mėgo tokias dzūkiškos kasdienybės liaudiškas, išskirtines asmenybes kaip skerdžius Lapinas, nors jomis nusipelnė lietuvių literatūrai, tačiau didieji rašytojo sumanymai buvo nukreipti į senovinės Lietuvos paveikslus bei į tos praeities didžiąsias asmenybes, kaip pats V. Krėvė yra nurodęs savo prakalboje 70-ties metų sukakties proga. Todėl ir svarbu arčiau pažiūrėti į jo istorines dramas bei dramatines pasakas, pirmiausiai į *Šarūną, Skirgailą* ir *Mindaugo mirtį,* o tik paskui į *Likimo kelius.* Pirmieji kūriniai yra istoriniai, nes juose autorius nori atvaizduoti senovinę praeitį su daugiau ar mažiau žinomais istoriniais asmenimis, o *Likimo keliai* tėra istorinė drama tik perkelta prasme, nes joje Lietuvos praeitis tėra interpretuojama simboliais ir alegorijomis.

Jo istorinių dramų sąranga*

Nors V. Krėvės istorines dramas vieną nuo antros skiria daugiau kaip dešimties metų tarpas (*Šarūnas* 1911, *Skirgaila* rusiškai 1922, o *Mindaugo mirtis* 1935 metais), tačiau jos tarp savęs giminingos ne vien tuo, kad jos yra to paties autoriaus kūriniai, kuriais atskleidžiama senovinės Lietuvos didybė. Jos seseriškai artimos ne tik pagrindinių veikėjų psichiniais bruožais, bet ir kitokia vidine sąranga. Pirmiausia tų dramų temos ir problemos — dvilypės — politinės ir asmeninės. Iš vienos pusės autorius atskleidžia senovės kunigaikščių kovą dėl Lietuvos vienybės, o iš antros pusės parodo savo centrinių herojų kovą dėl asmeninės, dažniausiai šeiminės laimės. Tačiau politinė tema (kova dėl Lietuvos valstybinės vienybės) nevisose dramose tėra vienodai susieta su pastangomis pasiekti asmeninei laimei. Geriausiai tiedvi temos ir problemos suaugusios *Skirgailos* dramoje.

Ten centrinis herojus, Jogailos brolis Skirgaila, Vilniaus pilyje laiko kaip belaisvę Lydos kunigaikštytę Oną Duonutę ir ją veda prievarta, nes nenori, kad ši, ištekėdama už Mozūrų kunigaikščio, atplėštų dalį Lietuvos žemių. Be to, Skirgaila dar tikisi iš Duonutės taip pat šeiminės laimės. Deja, prievarta to neatneša. Kad ir netekusi Mozūrų kunigaikščiui, Ona Duonutė į Skirgailą nepalinksta, bet įsimyli riterį Kellerį, taip pat Lietuvos žemių grobikų (kryžiuočių) oficialų atstovą. Šitokiu būdu šis tampa kunigaikščio asmeniniu priešu. Bet, kai Skirgailai pavyksta Kellerį palaidoti gyvą, jis tuo pačiu pakasa ir savo asmeninę laimę, nes Ona Duonutė žmogžudžio niekada nepamils. Taigi, *Skirgailoje* dvi temos yra taip glaudžiai supintos, kad politinė problema (mums tolima ir sunkiai suprantama) yra gaivinama antrosios, visais laikais aktualios temos, kur susibėga meilė, užuojauta, pasitikėjimas žmogum ir ištikimybė. Į šituos jausmus įsijungia tikėjimo ir meilės prasmės klausimai, kurie suteikia dramai metafizinio gilumo.

Menkiau tarp savęs tėra susijusios Lietuvos vienybės ir meilės temos *Mindaugo mirtyje,* nors ir ten jos nėra palaidos. Kai tos dramos pradžioje sužinome, kad po savo žmonos, karalienės Mortos, mirties, Mindaugas savo pilyje yra sulaikęs velionės jauniausiąją seserį Aldoną, Daumanto žmoną, mes jaučiame, kad tai apsunkina senojo

* Šis ir trys sekantieji poskyriai : *Veikėjų dramatizmas, Psichologija ir religija, Vaizdavimo būdas ir priemonės* jau buvo atspausdinta *Aiduose* 1957 m. 9 (104). nr., 408-420 psl. Čia duodama nauja, papildyta redakcija.

Mindaugo gyvenimo tikslą — išlaikyti Lietuvą vieningą prieš įvairių priešų pasikėsinimus. Paskutinis jo užsimojimas sugriauti Daumanto šeimą vienybės priešų skaičių padidina. Dramos pabaigoje tai aiškiai matyti. Pasilikdamas Aldoną savo pilyje, o jos vyrą išsiųsdamas kariauti prieš gudus, karalius išprovokuoja Daumanto kerštą. Šio vyro mirtims durklo smūgis Mindaugui yra drauge smūgis visai karaliaus politikai — galutinai baigti lietuviškų žemių sujungimą į vieną valstybę.

Menkiausiai tarpusavyje susietos politinė ir asmeninė temos pirmutinėje V. Krėvės dramoje arba dramatinėje pasakoje *Šarūnas,* nors šis kūrinys vis tiek pasilieka prototipu *Skirgailai* ir net *Mindaugo mirčiai.* Vesdamas Voverę, Šarūnas nestoja skersai kelio jokiam didikui, kuris galėtų kenkti Dainavos kunigaikščio politiniams užsimojimams bei žygiams. Ir per Voverę jis nesitiki sparčiau pažengti į savo tikslus — nei išgarsėti pasaulyje, nei tapti vieninteliu valdovu savo krašte pagal jo paties posakį: «Viena saulė danguje, vienas valdovas Dainavoje». Voverė tam negali patarnauti, nes ji nėra nei ypatinga turtuolė, nei didelių žemių įpėdinė, o tik eilinio Šarūno kaimyno bajoro daili dukrelė.

Šarūnas pasiryžta vesti Voverę kažin kaip keistai, beveik prieš savo valią. Viena, jo kaimynai ir jo paties motina Viltė jam sako «vesk». Antra vertus, jis vienu momentu pasiduoda iliuzijai, kad jį, kuprių, jauna mergina taip pat gali pamilti, nes Žubris buvo pajuokavęs, kad Voverė mylinti Šarūną. Kartą šitai iliuzijai pasidavęs ir nutaręs, Šarūnas veda dailiąją merginą prievarta, nepaisydamas, kad ji nuo kunigaikščio net buvo pasislėpusi gabijon. Tačiau ši santuoka teturi tik netiesioginės įtakos Šarūno politinės garbės siekimams: per savo vestuves pamatęs savo klaidą, kunigaikštis tik dar labiau tolsta nuo vidutinių žmonių, dar labiau ima švaistytis kardu tarp kaimynų, šitaip demonstruodamas savo rūsčią galybę. Į Dainavos kunigaikščio politinius tikslus neturi tiesioginės įtakos nei apkalbos apie Voverės neištikimybę, nei jos mirtis nuo Šarūno keršingos rankos, nes jo uošvis Džiangis ir jo svainis Alūnas tėra nežymūs bajorai, kurie nepajėgia keršyti kunigaikščiui ir nekeršija.

Šių dviejų temų — politinės ir asmeninės — nepakankamas susiejimas *Šarūne* ir nestiprus *Mindaugo mirtyje* neigiamai atsiliepia dramų intrygoms ir dramatiniam veiksmui. Dėl to intryga jose vystosi gana palaidai, o veiksmo scenos vienos yra grynai politinės (samprotavimai, aiškinimai, ginčai dėl skirtingų pažiūrų bei interesų), o kitos — retesnės ir trumpesnės — asmeninių, šeiminių rūpesčių scenos, šių dienų žmonėms suprantamesnės, politinių scenų dažniausiai nesušildo. Kai šitokios dvi plotmės nesusipina, arba retai tesu-

sikerta, daugelis puslapių, pripildytų politinių motyvų, mums atrodo mirę. Tokių scenų nemažai *Šarūne* pokalbiuose Balyno kunigo su kaimynais ir vaidilomis; jos ryškiai matomos *Mindaugo mirtyje* (pavyzdžiui, Il-me veiksme epizodas su kryžiuočių-kalavijuočių pasiuntiniais per 30 puslapių). Nestinga tokių politinių scenų nė *Skirgailoje,* ypač pradžioje (per 90 psl. 1938 m. leidime), kol scenoje pasirodo Ona Duonutė.

Intryga bei veiksmas silpni tiek *Mindaugo mirtyje,* tiek *Šarūne* dar ir dėl to, kad prieš centrinius herojus neatsistoja partneriai, kurie savais siekimais bent iš tolo prilygtų aniems kunigaikščiams. Antai, aplink Šarūną tesisukioja tik nežymūs bajorai, kurie dažniausiai nesutinka su kunigaikščiu, bet jų visų prieštaravimai ir pasibaigia žodžiais, liežuvio malimu, o ne veiksmais. Pavyzdžiui, Perlis būtų galėjęs tapti Šarūno varžovu politinėje srityje, tačiau į sceną autorius jį teišveda tik trumpą momentą, nors šiaip apie jį kiti veikėjai nemažai kalba. Voverės mylimas Tautvilas būtų galėjęs tapti Šarūno rimtu varžovu šeiminėje sferoje, tačiau autorius Tautvilą ilgai išlaiko gudų nelaisvėje. Jo ilgisi Voverė, apie jį kalba kiti, bet jis pats tepasirodo, iš nelaisvės sugrįžęs, tik I tomo gale, dėl Voverės darbais nekovoja, pasitenkindamas garsiais keršto grasinimais kunigaikščiui ir jo uošviui, ir todėl intrygos neįtempia.

Panašus reiškinys matyti ir *Mindaugo mirtyje.* Nors pirmasis Lietuvos karalius jau pirmose dramos scenose yra pasiryžęs paveržti Daumato žmoną Aldoną («Paimsiu tave per žmoną», sako Mindaugas), tačiau šitokių jo intencijų Aldonos vyras ilgai nežino. Jis gyvena toli savo pilyje, visai neįtardamas valdovo kėslų, nes daugiau kaip per pusę dramos Krėvė vaizduoja Daumantą Mindaugo ištikimu draugu ir jo politikos rėmėju. Tik kai Daumantui paaiškėja Mindaugo užmačios Aldonos atžvilgiu, veiksmas dramoje įsitempia, bet ir netrukus nueina į tragišką galą. Taigi, ir šitoje dramoje centrinis herojus neturi jo vertos atsvaros vyro, kuris priešveiksmiais žymiai prisidėtų intrygai įtempti ir veiksmui varyti pirmyn. Daumantas ten tėra tik vienas veikėjų, vargu reikšmingesnis už Trainiotą, Tautvilą, Aidžių ar Skirmuntą, kurie nepatenkinti Mindaugo veiksmais.

Ir *Skirgailoje* Jogailos brolis skendėtų politinių zyzlių spiečiuje, kaip Šarūnas ir net Mindaugas, jei prieš Jogailos vietininką V. Krėvė nebūtų pastatęs rimto partnerio riterio Kellerio asmenyje. Kol šis tėra kryžiuočių pasiuntiniu, jis prieš Skirgailą testovi kaip vienas politinių ruporų, panašiai, kaip kitas kryžiuotis Wartembergas, kaip lenkų vyskupas Henrikas Mazovietis, kaip vienuolis Skarbekas arba kiti lenkų pasiuntiniai. Tik Kelleriui pasiryžus pasimatyti su Ona

Duonute per jos tarnaitę Oligę, intryga įgauna įtampą ir veiksmas slenka nesilpnėdamas iki atomazgos, čia varomas Kellerio, čia Skirgailos.

Todėl kai kurie kritikai be reikalo prikiša, kad Kellerio išryškinimu Krėvė dramos veiksmą pasukęs kita kryptimi, negu jis ėjo dramos pradžioje, nes kryžiuočių riterio vaidmens padidinimu rašytojas dramos svorį pervedęs į asmeninę sferą. Tačiau, žiūrėdami kūrinio visumos, turime pripažinti, kad maždaug pirmasis dramos ketvirtadalis, kur Kellerio vaidmuo menkas, net nesudaro tinkamos užuomazgos kitiems trims ketvirtadaliams. Anas ketvirtadalis — tik politinių aplinkybių pasakojimas dialogais, o tikra drama teprasideda I dalies pabaigoje su V scena ir teįsibėgėja tik II dalies I scenoje, kai Kelleris pasiryžta su Oligės pagalba pamatyti Oną Duonutę. Tiesa, kad su to riterio užsimojimu veikti per moteris, asmeniniai ir šeiminiai interesai laimi persvarą prieš politinius, šiuos atgaivindami bei priartindami mūsų dienų žmonėms. Kitaip tariant, Kellerio vaidmens padidinimu duodamas daugiau reikšmės asmeniniams visažmogiškiems jausmams *Skirgailoje,* Krėvė teisingai suprato, kuo gaivintina istorinė drama.

Taigi, iškeldamas riterį Kellerį kaip Jogailos brolio asmeninį varžovą, V. Krėvė išgelbsti savo *Skirgailą* nuo tokių priekaištų, kokie taikomi jo *Mindaugo mirčiai,* ypač *Šarūnui.* Be Kellerio *Skirgailos* drama būtų buvusi *Šarūno* pagrindimų personažų kopija, nors ji ir būtų tobulesnė už originalą.

Veikėjų vidaus dramatizmas

Kaip sakyta, savo sąranga *Šarūnas* ir *Mindaugo mirtis* — menkai dramatiški. Tačiau to negalima pasakyti apie jų svarbiuosius personažus, nes jų krūtinėse dažnai kovoja prieštaraujančios jėgos.

Krėvės dramų prototipus randame jo didžiausiame kūrinyje, *Šarūne.* Jo centrinio herojaus, Balyno ir Dainavos kunigaikščio, kai kurie svarbūs bruožai pasikartoja jo psichiniuose brokuose — Skirgailoje ir Mindauge. Bendra jiems trims — siekimas politinės vienybės krašte, karingumas, autokratiškumas, despotizmas. Jie su savo pavaldiniais ir kaimynais elgiasi, kaip jiems patinka. «Jūs turit daryti, ko aš noriu. Nepanorėsit, kardu priversiu », sako Šarūnas. « Čia nėra kitos valios, jei aš savo pasakiau», pabrėžia Skirgaila, o vėliausiai Krėvės sukurtas Mindaugas tai patvirtina, tardamas Aldonai: «Viskas gali būti, ko aš noriu ».

Tačiau šių kunigaikščių despotizmas nėra nukreiptas tik garbės ir jėgos geismams patenkinti. Jį taip pat diktuoja ir gimtojo krašto

meilė. Net garbės žygiais svaigstančio Šarūno sąmonėje sublyksi meilė savo šaliai, jau nekalbant apie Mindaugą, kuris skundžiasi savo sūnui Vaišvilkui savais didikais, nes «visa Lietuva niekam ją nerūpi». Todėl jo (Mindaugo) ir Vaišvilko «pareiga krašto likimu rūpintis». Skirgaila eina dar toliau: iš meilės vieningai stipriai Lietuvai jis sutiktų net valdžią atiduoti Jogailai ar Kęstučio sūnui, jei tik žinotų, « kad jie geriau sugebės jos garbę išlaikyti».

Bet despotizmas, kurį didiesiems Krėvės dramų herojams diktuoja aplinkybės ir jėgos bei garbės geismai, kenkia ne tik jų tėvynės žmonėms, bet ir jiems patiems. Despotizmas šeimos santykiuose tuos kunigaikščius arba tiek sužlugdo morališkai, kad jie sužvėrėja, arba patys žūsta. Antai, nors Mindaugo apgalvotas despotizmas nėra toks laukiniškai žiaurus kaip Šarūno ir Skirgailos, tačiau, kai karalius prievartines priemones pritaikė šeimos problemose, pasilaikydamas Daumanto žmoną Aldoną pas save, o jos vyrą siųsdamas kariauti su gudais, Mindaugas žūsta nuo savo ankstesnio rėmėjo rankos. Nuo savo despotizmo pasėkų Šarūnas su Skirgaila fiziškai nenukenčia, tačiau jiedu žūsta morališkai kaip žmonės. Sakysime, argi begalima laikyti žmogumi Šarūną tada, kai jis nužudo savo prievarta vestą žmoną Voverę dėl jos atvirumo ir savo kaimynę Vilkę, paleidusią apkalbas prieš Voverę ? Į šį šėlstantį žvėrį panašus taip pat Skirgaila. Kai, pakasdinęs karste gyvą Kellerį pilies kieme, o į alpstančią ant kapo žmoną Oną Duonutę užsimoja durklu, jis morališkai nužudo ir save. Tada ne tik skaitytojas nusigręžia nuo jo, bet taip pat ištikimiausias ir protingiausias kunigaikščio dvariškis, karvedys Daugaila.

Šitas moralinis ar fizinis pagrindinių herojų žlugimas dėl jų pačių despotizmo padaro juos dramatiškus ir tragiškus. Tas despotizmas taip pat uždaro juos į vienatvę. Nors jie patys siekia tą uždarumą nugalėti ir suartėti su žmonėmis, ypač su jiems patikusiomis moterimis, tačiau tie jų mėginimai nueina niekais. Sakysime, nuo Šarūno bėga net būryje besilinksminąs jaunimas, kai anas kunigaikštis mėgina prie jo priartėti. Todėl Šarūnas ir skundžiasi: « Gal yra kur toji meilė auksinė, bet kur už marių, ne pas mus ». Net žmonos V. Krėvės despotams pasilieka svetimos ir dvasiškai priešingos. Nors meilės iliuzijos paveiktas Šarūnas vedė Voverę prievarta, tačiau ši moteris nepasidavė jo valiai iki mirties, kad ir palikdama formaliai ištikima žmona.

Tiesa, vyriškasis jaunimas sekė paskui Šarūną jo karo žygiuose, tačiau tai darė ne iš meilės kunigaikščiui, o tik ieškodamas garbės ir nuotykių. Net dainiai-vaidilos, kurių retkarčiais paklauso Šarūnas, nėra tikri jo draugai. Jie — greičiau mokytojai ir kurstytojai, kurie

besiblaškančiame autokrate įžiūri priemonę savo politiniams ir poetiniams tikslams siekti. Todėl dainių draugiškumu Šarūnas ir netiki, o didžioji dainaviečių dalis savojo kunigaikščio bijo, neapkenčia,, jį plūsta, viešai priešinasi, o jam nusilenkia tik iš baimės, arba interesų vedami (pavyzdžiui, Džengis). Tik po mirties dainaviečiai pradeda jį suprasti, nors tai nebeturi jam reikšmės. Kol buvo gyvas, jis pasiliko vienišas ir nesuprastas. Šis egzistencinis bruožas — gili vienatvė — suteikia Šarūnui žmogiškumo. Jis lyg sušvelnina despotinį individualizmą, skatinantį kunigaikštį pralenkti dievus ir užtemdyti dangaus žvaigždes, nors tai nuo jo atstumia eilinius žmones.

Šiek tiek labiau save apvaldęs yra Šarūno dvasios brolis Skirgaila. Tačiau jo vienatvė taip pat tragiška. « Aš vienas, ir nėra man draugų », liudija jis apie save. Moterų apskritai jis sakosi nevertinąs, bet su Ona Duonute, kurią jis buvo pasigrobęs ir vedęs prievarta, norėtų pasidalyti savo vienatvės abejonėmis, kai valdžia slysta iš jo rankų. Tik, deja, kaip Voverė Šarūno, taip Duonutė Skirgailos nekenčia. Ir dar daugiau : ji pamilsta riterį Kellerį, kuriame kunigaikštis įžiūri savęs vertą asmenį. Bet kerštas priverčia Skirgailą jį persekioti iki žiaurios mirties, kol pats kunigaikštis save morališkai sužlugdo.

Tragiškas savo vienatvėje ir Mindaugas. Jis ilgą amžių yra kovojęs kardu, klasta ir diplomatija dėl Lietuvos sujungimo ir jos žemių išplėtimo. Tačiau, šitaip žymią valstybę sukūręs, senatvėje jis pasijunta vienišas, be tinkamo sosto paveldėtojo. Mindaugo pirmosios žmonos sūnus Vaišvilkas Lietuvos valdyti nenori: vienuolyno gyvenime jis mato daugiau prasmės negu valstybės rūpesčiuose. Mindaugo antrosios žmonos, karalienės Mortos sūnūs tebėra maži: jie dar tik žaidimuose teimituoja savo tėvo klastas. Paguodos savo senatvėje karalius norėtų rasti jauniausios velionės Mortos sesers Aldonos Daumantienės asmenyje, tačiau ši apie tai nenori nė girdėti. Dėl šitokių Mindaugo mėginimų jo vienuolis sūnus tik piktinasi: reikia «ne apie skaisčius veidelius, bet apie mirtį galvoti», primena jam Vaišvilkas.

Šalia despotizmo ir vienatvės moters meilė yra vienas pagrindinių bruožų V. Krėvės valdovų psichėse. Jautrumas moteriai yra tasai Achilo kulnis, kuris tuos despotus padaro labiausiai sužeidžiamus ir drauge juos sušvelnina. Tiesa, šitie Krėvės atšiaurūs kunigaikščiai daug apie meilę nekalba, nes gražių žodžių nemoka, tačiau savo vienatvėse jie apie moters meilę galvoja.

Savo moters ilgesį atviriausiai pasako Šarūnas, nors ir nesitiki laimės meilėje. Pamatęs į nelaisvę paimtą savo priešo dukterį gražuolę Perlę, Šarūnas greit užmiršta savo pirmykštį griežtumą, liepia atrišti

belaisvei rankas ir tuoj pats tyčiojasi iš savęs tardamas : «Kaip aš nekenčiu savęs ! Kokis aš — papurtusi drebulė, ne vyras ! [...], Tfu, net gerklėj kartu. Pamačiau mergą ir praskydau ». Šitaip atvirai savo silpnybės moteriai Mindaugas neprisipažįsta, nes senis — diplomatas. Tačiau, žiūrėdamas į Aldoną Daumantienę, karalius vis dėlto prabyla : « Kaip tu panaši į savo seserį Mortą ! Tokia ji man buvo prieš dvidešimt metų, skaisti, jaunutė ! » Ar tai ne silpnybės prisipažinimas, nors ir netiesioginis ? Tokiu pat psichiniu bruožu yra apdovanotas ir Krėvės Skirgaila. Vytauto sumuštas, netekdamas valdžios Lietuvoje, Skirgaila paguodos norėtų rasti Onos Duonutės amenyje, bet deja ...

Jautrumas moterims gal netaptų nelaimės priežastimi Šarūnui,, Mindaugui ir Skirgailai, jei šie kunigaikščiai žiūrėtų į moterį kaip į sau lygią būtybę. Bet tie despotai jas laiko žemesniais žmonėmis. Pasiimdami nusižiūrėtą moterį jėga, jie tikisi laimėti savo trokštamą meilę. Tik šitaip ji nepasiekiama. Dažniausiai prievarta pasiimtų moterų meilingi žvilgsniai, nukreipti į kitus vyrus, Krėvės despotuose sužadina baisų apmaudą ir kerštą. Šituo atžvilgiu išimtį tesudaro Mindaugas : sužinojęs, kad Aldona vis dėlto pas jį nepasiliks, senasis karalius nešėlsta, tur būt, tikėdamas dar prisijaukinti tą svainę tada, kai jos vyras bus toli kare. Toliausiai į prieštaravimus nubrenda Šarūnas : jis ilgisi moters meilės ir ja netiki. «Gal yra kažkur toji meilė auksinė į---], bet kur ji? — Už marių gal tik, ne pas mus », kalba Šarūnas. Pastebėjęs Perles dailumą, jis ją barbariškai užgaulioja rėždamas : «Nieko neišgausi savo gražumu [...] Tari — mane papirksi!... Aš jus visas pažįstu ... Paleistuvės jūs visos, ir juo dailesnė kuri, juo didesnė». Ir šitaip Šarūnas kalba vedęs per prievartą Voverę, kuri nepasiduoda jo valiai.

Šarūne, Skirgailoje ir *Mindaugo mirtyje* V. Krėvė šalia centrinių vyriškų herojų atvaizduoja taip pat dramatiškas moteris — Voverę, Ona Duonutę, Aldoną. Šitoms veikėjoms rašytojas nesuteikė jokių politinių ambicijų ar siekimų, nors Oną Duonutę ir parodė patekusią į politinių interesų ugnį. Jų visų pagrindinis bruožas — jų moteriškumas, kuris reiškiasi meile ir ištikimybe savo širdžių išrinktiesiems. Ta jų ištikimybė tiek tauri, kad jos nieku nenori kenkti net tiems vyrams, kurie jas yra vedę prievarta. Iš vienos pusės, ištikimybė savo širdies balsui ir, iš antros pusės, jų patekimas despotų valdžion plėšo tų moterų sielą pusiau, padaro jas dramatiškas.

Antai, Džiangio duktė Voverė myli Tautvilą ir tik už jo tenorėtų tekėti. Bet šis yra dingęs kare. Vieni mano, kad jis žuvęs, antri spėja, kad jis nelaisvėje. Voverė vis tiek Tautvilo laukia, nors kiti jaunikaičiai norėtų ją sau laimėti (pavyzdžiui, Žubris). Ji lieka ištikima

net atkreipusi į save Šarūno dėmesį. Tėvų veržiama už jo tekėti, ji pasislepia šventojon gabijon dievų tarnybai. Iš ten kunigaikščio pasiimta ir prievarta vesta, Voverė vis tiek lieka ištikima pirminiam savo širdies polinkiui, bet jau pajunta pareigų ir savo nemylimam vyrui. Grįžusiam iš nelaisvės Tautvilui, ji atvirai prisipažįsta, kad tik jį mylėjusi ir mylėsianti, tačiau ir Šarūno nepaliksianti. « Dievai skyrė, dievai lėmė — tegul taip ir būna », atsako ji Tautvilui, kuris ją prikalbinėja mesti kunigaikštį.

Šituo atžvilgiu Krėvės Voverė pasirodo kaip lietuviškų dainų tradicinė mergelė, kuri nekovoja prieš didesnių autoritetų nuosprendžius : jai tėvų, Dievo ir savo vyro valia svarbesnė už jos pačios širdies balsą, nors dėl šio dvilypumo ji skaudžiai kenčia. Todėl, nors ir mylėdama Tautvilą, Voverė nori toliau atlikinėti savo kaip žmonos pareigas. Prieš Šarūną ją gundančiam Tautviliui ji atsako : «Ne, berneli, kad aš jo net labiausiai Teapkęstau, vis tada neapleistau... Nors aš viena jo pasigailėtau ... kai jis bus nuvargęs, kai liks vienų vienas prieš visus». Todėl prieš apkalbas, paleistas kerštaujančio Tautvilo, dainius Rainys Šarūnui drąsiai atsako : « Tu Voverės veltui nepeik[...] Ji dora, graži ir protinga moteriškė». Ji tikrai dora, nes stengiasi išlikti ištikima ir savo širdies balsui ir savo nemylimam vyrui. Šitas dvilypis stovis padaro ją tragišką dėl Šarūno žiaurumo ir įtaringumo. Tai atskleidžia šie Voverės žodžiai Dainavos kunigaikščiui, savo vyrui: « Kai peržengiau tavo slenkstį, aš gero žodžio iš tavęs negirdėjau. Ar pažiūrėjai tu kada nors gražiai į mane, kaip žmogus į žmogų žiūro? [...] Gyvulys aš tau buvau, šuva, kurį galėjai koja paspirti ! [...] Aš tylėjau, aš kenčiau, bet pritrūko kantrybės ... Ketylėsiu [...] Aš Tautvilą myliu ir mylėsiu». Už šį skausmingą atvirumą jai Šarūnas atlygina prievartine mirtimi.

Savo vidaus dramatizmu į Voverę yra panaši *Skirgailos* Ona Duonutė. Ir ji pirmiausia klauso savo širdies balso. Dramos pradžioje ji ištikima savo sužadėtiniui, Mozūrų kunigaikščiui. Kai šis ją užmiršta, palikdamas Skirgailos nelaisvėje, ji palinksta į narsųjį Kellerį, kuris jai pažada laisvę. Kad ir pamilusi šį riterį, ji nori likti ištikima ir nemylimam vyrui — Skirgailai.

Ne toks ryškus Aldonos Daumantienės dramatizmas *Mindaugo mirtyje.* Aldonos asmenyje Krėvė labiau pabrėžia jos ištikimybę savo vyrui ir neleidžia prieš ją siautėti Mindaugui, nes ji dar ne to karaliaus žmona, o tik jo geidžiamoji, jo žmonos jauniausioji sesuo.

Šarūne greta Voverės V. Krėvė yra sukūręs Eglę, o *Skirgailoje* šalia Onos Duonutės jis yra pavaizdavęs jos tarnaitę Oligę. Nors šie moteriški veikėjai neturi didelės reikšmės pagrindinių herojų likimui, tačiau ir juodu rašytojas yra sukūręs dramatiškus. Tik šių dviejų

dramatizmo pagrindas kitoks negu Voverės ir Onos Duonutės. Anos dvi patenka į tragišką būklę dėl ištikimybės savo širdies balsui ir formalioms žmonų pareigoms savo nemylimiems vyrams. Tuo tarpu Eglė ir Oligė nėra morališkai atsparios bei neturi tokio stipraus skaistybės jausmo kaip Voverė ir Ona Duonutė. Būdamos impulsyvios ir doroviškai silpnos, Eglė ir Oligė greitai tampa neištikimų vyrų aukomis.

Antai, jaunoji linksmoji Eglė *Šarūno* pradžioje svajoja apie Voverės brolį Alūną, laukdama jo grįžtančio iš nelaisvės. Jam parvykus, ji nebeatsispyrė užėjusiai pagundai, jam atsiduodama, nors anksčiau nebuvo jam nė pasižadėjusi. Tuo tarpu Alūnas, pamatęs Šarūno dailiąją belaisvę Perlę, šią pasigrobia ir su ja pabėga. Palikta viena gėdai ir pajuokai, Eglė nebepakelia savo nelaimės ir dėl to išprotėja. Šitokiame stovyje ji pradeda vaizduotis, kad, gal Alūno nė nemylėjusi, nes jai patikęs Šarūnas. Todėl jo ieškodama, ji ir klaidžioja po pasaulį.

Panašioje situacijoje kaip Eglė atsiduria *Skirgailos* Oligė. Tik jos suvedžiotoju pasirodo ne koks nors nežymus Tautvilas, bet centrinio dramos herojaus Skirgailos varžovas Kelleris. Jį Oligė įsimyli ir jam atsiduoda, daug negalvodama. Tačiau netrukus, kai Kelleris susitinka Oną Duonutę ir pasiryžta ją išvaduoti iš nelaisvės, Oligės prieštaringi jausmai ją padaro dramatišką. Tarpininkaudama tarp svetimšalio riterio, kurį ji myli, ir savo ponios Onos Duonutės, Oligė padeda Kelleriui, kenkdama sau pačiai. Tai ji aiškiai mato, bet nebeturi jėgos pasipriešinti savo mylimo riterio norams. Kai vėliau, jos išduotą Kellerį Skirgaila įsako palaidoti gyvą, Oligės susipynę prieštaraują jausmai ją priveda prie isterijos. Kaip matyti, šios Kijevo bajoraitės drama yra gilesnė negu Eglės, nes Oligė pati prieš savo norą padeda savo meilužiui suartėti su kunigaikštyte Duonute. Vyro apviltosios merginos nelaimėje Eglė atrodo daugiau lyriška negu tragiška.

Kalbant apie V. Krėvės istoriškųjų dramų personažus, reikia žvilgterėti ir į vyriškus antraeilius veikėjus. *Šarūne* juo turėtų būti Tautvilas, tas karys, kuris po ilgo, grįžęs iš nelaisvės, randa savo mylimąją mergelę ištekėjusią už kito. Bet šis iš esmės dramai dėkingas personažas rašytojui neišėjo pakankamai dramatiškas: Tautvilas nepajėgia nei nelaimingos Voverės atsiimti, nei jos pavergėjui Šarūnui atkeršyti. Tiesa, jis daug kalba apie kerštą, kviečia vyrus čia jam padėti, tačiau iš tų visų ketinimų keišeina apkalbų dūmai, kurie pakenkia tik nelaimingai Voverei. Skaitytojo akyse jis teišeina tik plepančiu postringautoju kaip nevienas kitas *Šarūno* veikėjų. Šiek tiek dramatiškesnis už Tautvilą Mindaugo varžovas Daumantas

(Mindaugo mirtyje). Iš pradžios jis — ištikimas karaliaus politikos rėmėjas ir klusnus patikėtinis. Tik, patyręs Mindaugo sumanymą, paveržti jo žmoną, jis paklusnumą pakeičia kerštu: jis nuduria savo valdovą, kai šis įsako jį suimti. Tačiau šie prieštaringi Daumanto apmatai nėra tinkamai išvystyti. Mindaugo patikėtinio tapimas jo žudiku atrodo per staigus.

Šito negalima pasakyti apie antraeilį *Skirgailos* veikėją Kellerį. Jis ryškiai išsiskiria iš daugelio V. Krėvės istorinių dramų veikėjų tuo, kad jo dramatizmas ypač dinamiškas. Daugumas pagrindinių herojų dramų eigoje mažai kuo pakinta. Jie iki galo lieka beveik tokie pat, kaip juos autorius buvo užbrėžęs, tik dramų pabaigoje gal jų pagrindiniai bruožai tampa ryškesni. Sakysim, jokie nepasisekimai neišbloškia Šarūno iš to kelio, kokiuo jis buvo pradėjęs eiti, siekdamas autokratinės valdžios ir garbės («Norėtau taip aukštai pakilti, kad dievai ir žmonės man galėtų tik pavydėti»). Bet nužudęs dvi moteris, savo žmoną Voverę ir kaimynę Briedienę, Dainavos kunigaikštis tebesiekia savo ankstybesnių tikslų, kol žūsta kovoje su kryžiuočiais. Į dramų pabaigą Skirgaila, Mindaugas, Voverė, Ona Duonutė tik labiau teišryškėja, bet savo gyvenimo krypties nėra pakeitę.

Tuo tarpu Kelleris nuo jų visų skiriasi tuo, kad savo gyvenimą sugeba pasukti kitu keliu, negu buvo keliavęs. Dramos pradžioje Krėvė parodo Kellerį kaip narsų, nuotykius mėgstantį mergišių. Tik pasikeitęs keliais žodžiais su Olige, šis kryžiuočių riteris tuoj pradeda grynai mergišiaus puolimą, siūlydamas tai merginai žiedą su sąlyga : « Tu jį gausi, sako jis, tik ateik mano kambarin, kai užges pily ugnys ».. Dėl to paraudusi Oligė išbėga, o Kelleris gardžiuojasi, savo draugui Wartenbergui sakydamas: «Tu pastebėjai, kokios stambios jos krūtys. A ? O lūpos, lūpos ! Ach, išbučiuosiu jas !». Savo užmačias su Olige patenkinęs, Kelleris įsigeidžia reikšmingesnės moters, kunigaikštytės, nes jau per Oligę sužinojo, kad Ona Duonutė laikoma pily kaip Skirgailos belaisvė. Galvodamas apie šį naują nuotykį, riteris prisipažįsta : «Aš moku veidmainiauti tik su moterimis ir vien meilės dalykuose ».

Tačiau Onos Duonutės grožis bei kilnumas greit sugriauna Kellerio taktiką ir jo paleistuvingus įpročius. Jau pirmas susitikimas su ja nuginkluoja mergišiautoją. «Daugel nuodėmių slegia mano sąžinę, daug pikto esu padaręs žmonėms [...] Bet dabar mano siela praregėjo, prisipažįsta Kelleris kunigaikštytei. Ėjau pas tave su nedorais tikslais, bet dabar, štai, stoviu čia kaip prieš Dievą ». Savo staigų dvasinį persilaužimą tas kryžiuotis dar šitaip išreiškia Duonutei: « Tu, kaip Dievo angelas, savo tyliom akutėm, dangišku savo grožiu privertei mano sielą pakitėti, mano širdį suliepsnoti tyra kaip dangaus rasa

meile. Ji nepanaši į tą, kurią iki šiol buvau jutęs kitoms mergelėms. Aš galiu tave tik gerbti, kaip gerbiu pasauliui išganymą Pagimdžiusiąją. Aš mirsiu dėl tavęs, bet ir mintim tavęs nepaliesiu, tavęs nepanorėsiu ». Šitaip pakišdamas dvasioje dėl Onos Duonutės, Kelleris ir savo uždavinius pradeda kitaip suprasti negu prieš šį lemtingą susitikimą. « Tikėk manim, sako jai riteris, aš noriu būti vien tavo draugas ir brolis. Visa atliksiu, ką liepsi, net jei panorėsi, kad aš nugabentau tave tam, kurį tu myli».

Šitaip, per pažintį su skaisčiąja Ona Duonute veidmainingas mergišiautojas tampa pasiaukojančiu riteriu: gimstanti nauja Kellerio meilė atgaivina užmirštus riterio idealus «ginti šventą mergelių skaistybę, užtarti silpnuosius ir skriaudžiamuosius ». Prisiekęs sielos išganymu įvykdyti šias pareigas kunigaikštytės atžvilgiu, Kelleris tampa tragiškai kilnia asmenybe, nes į didelį pavojų pastato savo laisvę ir gyvybę. Išduotas Oligės, Kelleris pirmą kartą apsigina kardu nuo Skirgailos ir pabėga. Bet antrą kartą, slaptai grįžęs į Vilnių savo pažadui tęsėti, jis patenka į mirtinį pavojų. Tiesa, riteris pasimato su Ona Duonute, tačiau nei jos išlaisvinti, nei pačiam pabėgti jau nebepasiseka. Gelbėdamas kunigaikštienės garbę, kad Skirgaila neužtiktų jo savo žmonos (Onos Duonutės) kambaryje, Kelleris pasislepia koplyčioje, kur pašarvotas Stardo lavonas. Išmetęs jį per langą, riteris jo vieton atsigula į karstą. Bet Skirgaila atspėja, kad vietoje Stardo guli Kelleris, ir įsako kareiviams tuojau užkalti karstą. Riteris priima šį sprendimą, gelbėdamas Onos Duonutės garbę, ir nebešoka gintis kardu. Nuo mirties jo nebeišgelbsti nė Skirgailos patikėtinis: Daugaila, kuris buvo atspėjęs Kellerio tariamo dingimo paslaptį. O' Skirgaila pakasdina karste uždarytą gyvą Kellerį pilies kieme. Taigi,, per meilę ir Onos Duonutės pasitikėjimą riterio žodžiu, Kelleris: atgimsta tauriu karžygiu ir tampa moraliniu didvyriu, laiminčiu šiurpioje mirtyje, kai tuo tarpu jo žudytojas Skirgaila nusmunka iki keršte siautėjančio žvėries. Tikėjimo ir meilės stoka kunigaikštį gyvą pražudo morališkai, o meilė riteryje atgaivina jo ritieriškus idealus iki tokio laipsnio, kad jis tampa laimėtoju mirtyje. Parodydamas Kellerio iškilimą nuo mergišiaus iki didvyrio, V. Krėvė sukūrė' vieną įdomiausių ir dramatiškiausių herojų ne tik visoje savo kūryboje, bet ir apskritai Vakarų Europos literatūroje (bent man kitas toks riteris nežinomas). Krėvės Kelleris juo įdomesnis, kad jo kelias įj mirtį eina moralinio kilimo kryptimi, nors dažniausiai literatūros herojai žūsta, morališkai smukdami, kaip tai atsitinka didžiosiose Shakespeare’o tragedijose. Tik mūsų rašytojas savo herojų, Kellerio ir Skirgailos, psichinėmis raidomis priartėja prie Fr. Schillerio *Marijos Stiuartės* karalienių evoliucijos : nukirsdinama Marija Stiuarte iškyla

iki šviesios kankinės, o jos žudytoja Anglijos Elzbieta tampa gyvu lavonu, nuo kurio bėga net jos šalininkai.

Psichologija ir religija

Grįsdamas savo herojų dramatiškumą, V. Krėvė jų psichines apraiškas nekartą mėgsta susieti su fiziologija. Sakysime, kad ryškiau pasirodytų Mindaugo vienatvė ir jo nepasisekimas suartėti su Daumanto žmona Aldona, rašytojas pirmąjį Lietuvos karalių vaizduoja susenusį bei pavargusį. Kad geriau būtų suprantama jaunojo Šarūno karti mizantropija ir vienatvė, Krėvė primena, kad anas Dainavos kunigaikštis buvo kuprotas, žemo ūgio, ilgų rankų. Dėl šių fizinių ydų Šarūno nemylėjo net jo paties tėvai, atiduodami valdžią antram savo sūnui. Tėvų meilės stoka užsklendė Šarūną karčiame vidaus maište, kuris vėliau prasiveržė veiksmais, nukreiptais prieš visą aplinką. Tada ne tik skriauda, bet ir skriaudos šešėlis įžiebdavo jame kerštą, neapykantą, panieką žmonėms ir dievams. Savo fizines ydas bei izoliaciją, savo tikras bei tariamas skriaudas jis stengėsi kompensuoti savo narsa ir drąsa, įsigyti garbę ir galią, kad iškiltų aukščiau visų dainaviečių. Į šį tikslą Šarūnui geros visos priemonės, nes jam, vienišam ir žmonių nemėgstamam, beveik nėra masto, kaip atskirti gera nuo pikto. Tiesa, tai nurodo papročiai bei tradicijos ; tačiau šios elgesio normos yra palaikomos zirzlių senių, kurie prieštarauja kariškam švaistymuisi kardu, t. y. toms priemonėms, kuriomis Šarūnas kopia į galią ir garbę. Jis negali pasikliauti nė dainių-vaidilų patarimais, nes jie čia suklysta, čia tarp savęs nesutaria, čia savanaudiškai pataria tyčiom, kad jiems atsirastų medžiagos dainoms apie narsius žygius. Juk ir dainiaus Rainio posakis, kad «geriau trejus metus tau aru pasauly paskraidyti, nei trisdešimt metų dūlėti », neišreiškia jokių dorovinių dėsnių, o tėra tik pataikūniški žodžiai Šarūno ambicijoms žadinti. Šitokiose sąlygose tampa visai suprantamas nežabotas Šarūno individualizmas, kurį išreiškia vienas jo šūkių: «Kas man tėvynė ! Visas pasaulis man — išmirę tyrai, jei aš jame negaliu vykdyti savo norų».

Taigi, atrodo, kad Šarūno, kaip individualisto, svarbiuosius bruožus V. Krėvė pagrindė logiškai. Tačiau pavieniai šio rūstaus herojaus poelgiai sukelia didesnių ar mažesnių abejonių. Sakysime, individualistas mizantropas, kokį rašytojas piešia minimą Dainavos kunigaikštį, paprastai vengia sąlyčių su aplinkiniais žmonėmis, arba nesileidžia su jais į diskusijas. Tuo tarpu Šarūnas, kad ir nekantraudamas dėl senių šnekų, plepa bei ugningais posakiais svaidosi nemažiau už kitus daugiakalbius veikėjus.

Dar didesnių abejonių dėl nuoseklumo kelia Šarūno santuoka su Vovere. Antai, į savo motinos patarimą vesti, mizantropas kunigaikštis jai atsikerta : «Man nereikia nei paguodos, nei meilės, nei žmonos, nei draugų». Savo dėdei Geloviniui jis taip pat atsako : « Tu nori, kad vestau ? Kad prisilaimėjusi su bernais, kai sunku man buvo, dėvėtų dabar kunigaikštiene ? Ne, kad dangus sakytų man, vis tiek — ne ! Dabar tekenčia visi, o aš vienas už juos džiaugsiuosi! Sukelsiu tokią audrą, jog dievams pavydu bus » !

Bet po šitokių griežtų pareiškimų tame pačiame pokalbyje su artimaisiais Šarūnas motinai pareiškia: «Man vis tiek, nors seną varną vesti. Man vis tiek, bet tik žmona ». Ar nekeistas šitoks apsisprendimas ? Ir kokiais motyvais jis grindžiamas ! Tik ne « auksine meile », ne individualiais sumetimais, bet visuomeniškai tradiciniais : « Kad neverktų prosenolių vėlės ». Bet kaip gi tai derinasi su individualisto maištininko psichika ? Juo labiau dėl to reikia nustebti, kad ligi tol V. Krėvė skaitytojui nebuvo atskleidęs Šarūno silpnybės moters meilei.

Be to, vaizduodamas Dainavos kunigaikščio individualistinius jausmus, V. Krėvė kartais nebeišlaiko saiko, nukrypdamas į kraštutinius perdėjimus. Tokiais, meniškai sunkiai pateisinamais perdėjimais yra Šarūno kivirčai ir kovos su moterimis. Kad dėl nepasisekusios santuokos su Vovere Šarūnas tapo jautresnis, galima suprasti. Bet sunku jį pateisinti, kai jis iš pykčio partrenkia senę Kindę taip, kad ši griūva ant žemės be sąmonės tik dėl to, kad ši priekaištavo kunigaikščiui dėl negrįžtančio iš karo savo sūnaus Tautvilo.

Suprantama, kad Šarūnas gali labai susijaudinti dėl apkalbų apie savo žmoną Voverę. Nemenkiau pateisintume ir jo šauksmą žmonai «užmušiu, tave, gyvate», kai Voverė atvirai prisipažįsta tebemylinti Tautvilą. Gal šitokiose aplinkybėse galėtume suprasti net žmonos Voverės nužudymą. Tačiau jau daugiau negu žiauru (ir meniškai nebepateisinama) atrodo tuoj pat einąs antros moters nudūrimas, būtent, ištikimo Šarūno rėmėjo žmonos, Vilkės Briedienės nužudymas dėl kerštingų apkalbų skleidimo apie Voverę. Vilkės sunaikinimas ginklu juo mažiau suprantamas, kad lig tol V. Krėvė nebuvo parodęs Šarūno nė karto pavartojant ginklo prieš jokį vyrą. O Vilkei nudurti Šarūnui reikėjo kovoti net prieš savo tikrą motiną Viltę (šią partrenkti ant žemės), nes už jo motinos nugaros norėjo pasislėpti (ir šitaip išsigelbėti) šios kaimynė Vilkė. Kad ir koks staigus bei kerštingas bebūtų buvęs Dainavos kunigaikštis, tačiau jo kruvina kova su trimis artimomis moterimis ir dviem mirtim atrodo šlykšti ir, svarbiausia, meniškai neįtikima, nes lig tol per du tomus rašytojas nė karto nebuvo parodęs Šarūno, kruvinai susikaunančio su priešais vyrais, nors

buvo žadėjęs visiems būti perkūno žaibu. Tuo tarpu dramai einant į pabaigą, tas tariamas žaibas durklu ir kumščiu tesmogė į moteris. Gal šitokią skerdynių galėjo pasitaikyti gyvenime anais priešistoriniais laikais, kokius vaizduoja *Šarūno* drama ! Bet literatūros kūriniui privali nuoseklesnė logika. Jos ir pasigendame, palyginę Šarūno kovas su moterimis ir vyrais.

Kadangi Šarūno mizantropišką individualizmą V. Krėvė buvo pagrindęs, be kito ko, fiziniais trūkumais, galima laukti, kad ir kitų veikėjų vidui atskleisti rašytojas pavartos panašias priemones. Tačiau šitokio nuoseklumo *Šarūno* dramoje sunku įžiūrėti. Sakysime, Briedžio žmoną Vilkę Krėvė per visą kūrinį vaizduoja kaip irzlią, tamsių jausmų moterį, kuri čia stipriai pavydi Voverės tariamai laimei, čia kerštauja prieš Voverę apkalbomis dėl savo dukters Eglės, kurią suvedžiojo Alūnas, Voverės brolis. Pagal XIX amž. pabaigos psichologų teorijas šitokių tamsių afektų moteris turėtų būti serganti kokia nors kepenų liga, arba sudžiūvusi dėl kokių nors kitokių fiziologinių negalavimų. Tuo tarpu *Šarūno* autorius Vilkę Briedienę, kuri teturi apie 50 metų, vaizduoja neaukšto ūgio ir rieboką. Šitokie geros sveikatos žmonės nebūna kerštingi. Tiesa, nedidelio ūgio Vilkė gali staigiau užsidegti pykčiu negu aukšta, tačiau gera sveikata ir riebumas turėtų atsverti pyktį arba bent neleisti Vilkei tapti tokia kerštinga furija, kokia ji pasirodo paskutinėse scenose su Šarūnu.

Psichologiškai fiziologiniu atžvilgiu kažin ko stinga ir Vilkės dukters Eglės psichei. Dramos pradžioje ją Krėvė vaizduoja kaip dar nevisai subrendusią mergaitę. Ji — gyva, linksma, draugiška, nerimstanti kasdienybėje, svajojanti apie meilę bei apie širdies bernelį. Ir Voverės brolį Alūną, išvykusį į karą, ji gal ne tiek myli iš tikrųjų, kiek įsivaizduoja mylinti. Bet vis dėlto tikėtina, kad gyvos vaizduotės įtakoje ir pirmosios jaunystės impulsų pastūmėta, Eglė galėjo savo mergautinį vainikėlį lengvabūdiškai atiduoti sugrįžusiam iš karo Alūnui. Taip pat tikėtina, kad po to jo pabėgimas su gražuole Perle pamestoje Eglėje galėjo sukelti stiprią depresiją. T ačiau, kad š's nusivylimas (ir gal dar nėštumo pradžia) būtų privedę Eglę prie pamišimo, jau sunkiai beįtikėtina. Kieti smūgiai tesusirgdina psichiškai tik nesveiko paveldėjimo žmones, kuriems iš tėvų ar senelių yra tekę šizofrenijos. Kad šitokios paveldėtos ligos būtų buvusi viduje paliesta linksmoji dainininkė Eglė, apie tai V. Krėvė niekuo neužsimena. Todėl šitos šaunios mergaitės pamišimas, sugriovęs jos asmenybę, ir pasirodo įtartinas. Tiesa, ir išprotėjusi Eglė pasilieka lyriškai švelni, kaip anksčiau, tačiau jos žmogiškos asmenybės sugriovimas neatrodo pakankamai pagrįstas. Su Eglės likimo seserimi,

suviliotąja Olige Krėvė *Skirgailos* dramoje taip toli nenueina, nors ir šią nelaimingą kijevietę jis priveda prie isterijos.

Šiek tiek fiziologiškai nuspalvino rašytojas ir Skirgailos charakterį, šį Lietuvos kunigaikštį pavaizduodamas girtuoklį. Šios ydos paliesti žmonės paprastai būna staigesni ir niūresni už kitus. Šitoks ir atrodo Skirgaila. Bet jo vardu pavadintoje dramoje V. Krėvė dvasinius interesus labiau pabrėžė negu fiziologinius.

Tiesa, kad dvasinių vertybių reikšmę rašytojas taip pat pastebėjo ir *Mindaugo mirtyje.* Ten Mindaugo sūnui Vaišvilkui vienuoliškas tarnavimas Dievui atrodo brangesnis už politikos ir karo reikalus. Ir kai kuriems kalavijuočiams (Andriui von Stirland, tėvui Adolfui) taikus krikščionių religijos skleidimas Lietuvoje svarbesnis už Kalavijuočių ordeno grobuoniškas ambicijas. Tačiau vis dėlto tik *Skirgailos* dramoje visu ryškumu iškyla tikėjimo ir meilės reikšmė asmeniniame žmonių gyvenime. Apie šias vertybes jau buvo šis tas pasakyta, kalbant apie riterio Kellerio dramatiškumą.

Ten jau buvo nurodyta, kokį perversmą atlieka skaisti meilė aname kryžiuočių riteryje. Ji pasirodo kaip dvasinė jėga galingesnė už mergišiaus fiziologinio pobūdžio įpročius. Priešingai fiziologiškai nuspalvintai meilei, kuri Krėvės veikėjus Eglę ir Oligę veda į asmens sunykimą, dvasinė meilė Kellerio asmenį atgaivina bei ištiesina, nekeisdama jo pagrindinių būdo bruožų, nes ir po susitikimo su Ona Duonute anas kryžiuočių riteris pasilieka toks pat avantiūristas, koks buvo anksčiau; tačiau ankstesnės jo proto pripažintos vertybės (tikėjimas, riterio idealai) skaisčios meilės įtakoje įgauna naują prasmę, pasukdamos jo gyvenimą nauja kryptimi; senasis gašlaujantis moterų suvedžiotojas tampa pasiaukojančios meilės ir garbės karžygiu, nes idealo vertybinė išraiška sušvito gyvomis dorybių spalvomis. « Kai tave esu pamatęs ir pamilęs, aš prisiekiau šventajai Mergelei, kad būsiu tavęs [...] vertas, vis tiek, kur mums teks susitikti, šiame pasauly ar Viešpaties Dievo rūmuose», taria Kelleris Duonutei ir tai ištesi.

Dar ryškiau krikščioniškos dorybės atsiskleidžia Onos Duonutės asmenyje. Tikėjimas, skaistybė, ištikimybė ją iš vidaus taip puošia, kad ji atrodo kaip ideali moteris. Kritiškais momentais, kai jai grasina kunigaikštis Skirgaila, Duonutė atramos ieško krikščionių religijoje. Tai liudija ir jos atsakymai Skirgailai: «Dievas neleis ![...] Dievas gailestingas ».

Dvasinių bei religinių vertybių svarbą V. Krėvė yra atskleidęs taip pat niūriojo Skirgailos personaže. Nors šio kunigaikščio būdo ypatybės yra panašios į Šarūno, tačiau šis Jogailos brolis nėra toks kraštutinis individualistas kaip anas Dainavos kunigaikštis. Skir-

gailos sąmonėje jau yra sušvitę objektyvaus gėrio spinduliai, kokią Šarūnas nepripažino, bet kuriems Skirgaila norėtų paklusti ir vykdyti gyvenime. Tik jo nelaimė, kad jis neišmano, kaip tai atlikti. Apkaltintas Onos Duonutės, Skirgaila jai prisipažįsta : «Tu tiesą sakai, aš nevertas esu pagarbos ... Aš visuomet noriu gero, bet nemoku jo pasiekti. Kai aš manau, kad gera yra, visuomet pasirodo kaip pikta, ir todėl nusiminimas mane griaužia, ir todėl aš geriu [...] Aš norėtau panaikinti visa, kas yra pikta, ir nežinau kaip ». Šitas susirūpinimas gėriu ir susigriaužimas dėl blogio yra tasai dvasinis bruožas, kuris pagilina ir praturtina Skirgailos personažą dramatiškai. Tas objektyvaus gėrio siekimas ir sulaiko šiek tiek kunigaikštį nuo tokių gaivalinių siautėjimų, kokiems pasiduoda jo vyresnysis brolis Šarūnas.

Objektyvine gėrybe Krėvės Skirgaila taip pat pripažįsta Dievą. Taigi jis — religinis žmogus. Tik jo tikėjimas dar tebėra gana primityvus, pragmatiškas, susijęs su įvairiomis abejonėmis. Pirmiausia, nors Skirgaila yra pasikrikštijęs kataliku, tačiau jo galvosena ir jausena tebėra pagoniška. Todėl Skirgailai Dievas yra ne tik gėris, bet ir apčiuopiama nauda, turinti tarnauti jam ir jo valdomam kraštui, Lietuvai. Krikščionių Dievo Skirgaila dar nesupranta, nes apie jį tesprendžia pagal jo išpažinėjų darbus. Kadangi krikščionys (lenkai ir vokiečių kryžiuočiai) kenkia Lietuvai ir jos žmonėms, tai ir krikščionių Dievas kunigaikščiui atrodo blogas. Jam taip pat nesuprantami nė konfesiniai skirtumai tarp katalikų ir stačiatikių gudų. Todėl V. Krėvės Skirgaila savo dvasioje dar tebesilaiko senųjų pagoniškųjų lietuvių dievaičių.

Bet ir šis jo tikėjimas nėra tvirtas («Perkūnas manęs neišgirs, o kitiems dievams melstis nenoriu », sako Skirgaila). Jis pirmiausia paremtas vaidilos (dainiaus) Stardo autoritetu, nes šis esąs geras žmogus. Tačiau, kai senieji dievai nepadeda Skirgailai laimėti mūšio prieš kunigaikštį Vytautą, talkinamą kryžiuočių, o Stardo autoritetas sugriūva su tariamu jo krikštu prieš mirtį, Skirgaila pasijunta tamsoje. Jis tai paliudija pats prie Stardo lavono, tardamas : «Ech, Starde, Starde ! Tik dėl tavęs aš tikėjau žmonėmis ir kai kuriuos dar gerbiau... Visa pasmaugei tu mano sieloj dabar ». Tiesiog prieš bedugnę tamsybę atsiduria Skirgaila, kai jam antras, dar gyvas krivis išaiškina, kad krikščionių Dievas yra tas pats, kaip Praamžius, tik tobuliau suprantamas. « Man biauru girdėti, ką tu kalbi, — atsako Skirgaila. — Jei tiesa, ką sakai, geriau man visko netekti ir gyvenimo podraug ».

Taigi, V. Krėvė teisingai parodo, koks trapus yra tikėjimas, tepagrįstas žmogiškais autoritetais. Bet ir šiuo atveju jis yra dvasinė jėga ir atrama. Juk, atmesdamas krikščionių Dievą ir netekdamas

pagonišku dievaičių, Skirgaila atramos dar mėgina ieškoti Onos Duonutės asmenyje, tačiau, ten jos neradęs (Duonutė pasisakė mylinti Kellerį), jis grimsta iki keršte siautėjančio žvėries. Atrodo, kad šituo Skirgailos smukimu rašytojas nori pasakyti, kad be tikėjimo ir meilės žmogui belieka tik šarūniškas žvėris. Tiesa, ir Šarūnas tiki. Tiki vėlėmis ir vaiduokliais. Bet šie tradicinės vaizduotės padariniai neturi apčiuopiamos reikšmės Šarūno gyvenime. Dievo klausimas, esminis religinis klausimas su abejonėmis ir kančia, jam neiškyla taip, kaip jis vargina Skirgailą.

Nei gėrio bei blogio, nei Dievo bei sielos išganymo klausimai, kurie svarbūs Vaišvilkui *Mindaugo mirtyje*, didesnės reikšmės neturi Krėvės Mindaugui. Šis tuos klausimus palieka spręsti kunigams. Jis pats tesirūpina gerais santykiais su vyskupais ir Roma. Tai ne religijos, o politikos rūpesčiai Lietuvos karalystei apsaugoti nuo sunaikinimo. Šituo atžvilgiu karalius žiūri į viską, į visus žmones. «Išdidūs narsuoliai ir bailūs niekšai, kilnūs vyrai ir šlykštūs veidmainiai — visi lygūs man ir mano tikslams», sako karalius. Šitoks Krėvės Mindaugas tur būt geriausiai atitinka istoriniam Mindaugui, kuris taip pat buvo autokratas kaip dramoje pavaizduotasis.

Pažymėtina, kad *Skirgailos* dramoje herojų daugumas taip pat į savo religiją žiūri politiškai, per ją siekdami naudos. Šitaip elgiasi kryžiuočiai ir net lenkų vyskupas nominatas Henrikas Mozovietis. Šituo atžvilgiu V. Krėvės krikščionys mažai kuo tesiskiria nuo pagoniškųjų krivių, kurie *Šarūne* už pažadėtas dovanas kunigaikščiui atiduoda Voverę, nors ši buvo pasislėpusi gabijoje tarnauti dievams. Be abejo, šitokių utilitaristinių bei politinių pažiūrų į Kristaus religiją niekada nestigo pačių krikščionių tarpe. Šitokių buvo ypač gausu, krikščionybę oficialiai įvedant Lietuvoje.

Todėl būtų neteisinga prikišti V. Krėvei, kad, leisdamas vyskupui nominatui žiūrėti į katalikybę kaip į politinę priemonę, rašytojas būtų pasidavęs marksistinei teorijai. Prieš tai kalbėtų ir kitas *Skirgailos* dramos dvasininkas, lenkų vienuolis Jonas Skarbekas. Jis stengiasi nepasiduoti politiniams interesams, palaikydamas Onos Duonutės pasipriešinimą prieš Skirgailos prievartą religiniais bei moraliniais motyvais, nors politinio išskaičiavimo šešėlio neišvengia nė šis vienuolis. Jis tampa ypač nesimpatiškas savo netiesumu ar net klastingumu, nes, religinio uolumo stumiamas, jis leidžia sau melą ir apgaulę. Būtent, jis apkrištija jau mirusį Stardą, o viešai paskelbia, kad šis vaidila prieš mirtį atsivertė į krikščionių religiją. Šitą apgaule nuspalvintą Skarbeko netiesumą sustiprina jo per dažna argumentacija Dievo ir Bažnyčios vardu. Tiesa, kad panašios kalbos dar nemaloniau skamba Henriko Mozoviečio, vyskupo kandidato ir politiko lūpose.

Negalima būtų pasakyti, kad Katalikų Bažnyčios atstovų vaizdavimas politikais arba daugiau ar mažiau klastingais žmonėmis būtų V. Krėvės palankumo požymis katalikų religijos atžvilgiu, nes pozityvių Bažnyčios atstovų *Skirgailos* dramoje nėra. Tačiau, kad rašytojas šituo atžvilgiu yra padaręs evoliuciją palankumo kryptimi, liudija vėliausia V. Krėvės istorinė drama *Mindaugo mirtis,* čia ne tik kunigai ir vyskupas yra teisingi žmonės, nesuinteresuoti religijos ir taikos skelbėjai; čia net vienas kalavijuočių ordino riteris, buvęs ordino magistras Andrius von Stirland, yra geras krikščionis. Kad ir nedidelė rolė dramoje skirta vyskupui Kristijonui, tačiau šis vyras vis tiek pasirodo kaip Mindaugo draugas, jo svarbiausias gynėjas ir nedviprasmiškas grobuoniškų kryžiuočių ir kalavijuočių kaltintojas. Šitoks Bažnyčios atstovo vaizdavimas Mindaugo dramoje tur būt ne tik atitinka istorinei tiesai, bet ir atskleidžia V. Krėvės pastangas palankiai suprasti katalikus, užsiangažavusius viešame (valstybiniame) gyvenime.

Vaizdavimo būdas ir priemonės

Kiekviena tikra drama yra veiksmas, kyląs iš konflikto, kuriame susiduria veikėjų priešingi siekimai bei charakteriai. Šitas veiksmas, pagrįstas psichine kova, pasireiškia veikėjų mimika, gestais, kūnų padėtimi, dialogais, balso intonacija ir tyla. Nors visos šitos priemonės gali būti svarbios dramatiniam kūriniui, tačiau dialogai jame buvo ir pasiliks svarbiausia vaizdavimo priemonė, atskleidžianti veikėjų charakterius, jų tikslus, jausmus bei aistras.

Tiesa, kad panašia išraiškos bei vaizdavimo priemone dialogai būna ir epiniuose kūriniuose: poemose, romanuose, apysakose, novelėse. Nors čia dialogai gali tarnauti pasakojimui, arba nuotaikoms ir jausmams reikšti, tačiau epiniuose kūriniuose jie nėra svarbiausioji priemonė ir nebūtinai čia vieno pokalbio dalyvio mintys ir jausmai turi būti priešingi kitam pokalbininkui. Tarp jų net gali būti pritarimo sutapimas. Šito nėra tikrame dramatiniame dialoge, nes jame susitinka prieštaravimai veiksmo eigai pastūmėti pirmyn — į įtampą arba atoslūgį. Kai dramos veikėjų pokalbiuose nebelieka įtemptų, dažnai aistringų prieštaravimų, tada veiksmas sustoja, ir drama turėtų baigtis. Jei dialogas ir šitokiu atveju tęsiamas, jis tada tampa epiniu, arba lyriniu, bet nebe dramatiniu.

Deja, nevisi rašytojai jaučia dramatinio dialogo skirtumą nuo lyrinio ir epinio pokalbio. Yra plunksnos žmonių, kurie dialogais nori papasakoti savo veikėjų aplinką, parodyti jų darbus, atskleisti jų mintis bei nuotaikas, mažai sielodamiesi, kad visa tai teturi menką

ryšį su pagrindiniu konfliktu ir per lėtai tepastumia pirmyn veiksmo eigą. Prie šitokių rašytojų, deja, priklauso V. Krėvė, nes jis dažnai supainioja dramatinius, epinius ir lyrinius dialogus arba tiesiog jų neskiria. Tai ypač matyti *Šarūno* dramoje arba dramatinėje pasakoje.

Čia rašytojas dialogais pasakoja įvykius, kurie vyksta už scenos, čia jis taip pat plačiai perduoda savo veikėjų nuotaikas, mintis, samprotavimus, nors tai netarnauja nei veiksmui pastūmėti, nei jam įtempti. Užuot savo veikėjų replikas suglaudęs, V. Krėvė dažnai jas išplečia detalizuodamas. Antai, jo Šarūnas priekaištauja : «Ei žmonės ! Jums kad tik mergos, jums kad tik šiluma, laimė ! Kad tik glaustis į kits kitą, kaip avys garde ». Šitą žmonių mėgstamą juslinio patogumo mintį tikras dramatikas išreikštų kokiu vienu sakiniu, koks atrodytų vaizdingesnis. V. Krėvė elgiasi beveik priešingai. Štai, jo Šarūnas dar šitaip atsako dainiui Rainiui: « Ką gi mylėti ? Žmones ? Kai pamąstau, jog vienu oru kvėpuoju su jais, vieną duoną valgau, vieną vandenį geriu, koktu darosi, ir pikta, ir dvokia». Matyt, patiko Krėvei šitokia kraštutinio mizantropo mintis. Užuot suglaudęs ją į vieną įspūdingą sakinį, kaip reikalautų dramatinis dialogas, jis išdėsto ją plačiai epiškai.

Šitokių ištęstų replikų taip pat yra *Skirgailos* dramoje. Antai, apie krikščionių Dievą kunigaikštis samprotauja: «Visas vargas, kuris ištiko mūsų kraštą, nuo jo pareina. Jis pavydus ir nuolat kovoja su kitais dievais, ir todėl per jį nėra žmonėms gyvenimo ant žemės. Kol apie jį nebuvo girdėti pas mus, gera buvo mūsų šaly». Kas čia išreikšta keturiais sakiniais, dramatikas pasakytų vienu ar dviem, kad nesulėtėtų veiksmo slinktis. Bet V. Krėvei sunku atsisakyti niuansų ir minties pakartojimų. Todėl Ona Duonutė replikuoja Skirgailai plačiai argumentuota kalba: «Patsai Viešpats Dievas lėmė mergelės širdžiai pamilti vyrą, o vyrui mergelę, ir šventoji Bažnyčia laimina tą meilę amžinu ryšiu. Bet ne iš meilės vedei mane, ne meile vadovavaisi tu, per prievartą imdamas mane sau žmona. Nėra ir negali būti Aukščiausiojo Dievo ir Šventosios Mergelės, krikščionių šeimų globėjos, mūsų jungtuvėms palaimos. Skaudžia prievarta išgautas Bažnyčios palaiminimas yra tik iš Dievo pasityčiojimas ». Jei šios teisingos mintys būtų sutrauktos į porą sakinių, visa replika būtų natūralesnė ir įspūdingesnė.

Dėl tendencijos repliką suniuansuoti ir išplėsti *Skirgailoje* susilpnėjo viena dramatiškiausių scenų, kurioje vyrauja šviesaus ir tamsaus vyro dialogas prie Kellerio karsto koplyčioje, kai ten ateina melstis kunigaikštienė Ona Duonutė ir vienuolis Skarbekas, sekami Skirgailos. Šviesus ir tamsus vyrai ten simbolizuoja karste gulinčio Kellerio mintis, kurios prieštaraudamos turi išspręsti riterio likimą:

žūti tyliai, vykdant savo riterišką pažadą mylimos kunigaikštienės Duonutės geram vardui išgelbėti, arba tam priesaikos žodžiui nusikalsti, kylant iš karsto ir kardu susikaunant su Skirgailos vyrais. Tos minčių grumtynės ten įgautų dar didesnę įtampą ir taptų poetiškesnės, jeigu šviesusis ir tamsusis vyrai savo argumentus dėstytų glausčiau, nesistengdami išsakyti visų prieštaraujančių jausmų bei minčių niuansų. Sutrumpėjusi scena mažiau sulėtintų regimąjį veiksmą, nors ir dabartiniame stovyje jo įtampa atrodo pakankama.

Dialogų replikos mažiausiai ištęstos ir apkrautos antraeilėmis mintimis yra paskiausioje V. Krėvės istorinėje dramoje *Mindaugo mirtis.* Čia veikėjai nedaugžodžiauja. Todėl jų pokalbiai nėra tokie ilgi kaip pirmojoje dramoje, *Šarūne.*

Tačiau nė viename savo istoriniame kūrinyje V. Krėvė neišvengė savo epiškos silpnybės — aplinkybių, ypač politinių aplinkybių, vaizdavimo plačių pokalbių forma. Net *Mindaugo mirtyje,* kur replikos taupiausios, politinių aplinkybių išdėstymas dialogais nėra saikingas, nes jie užima didžiąją antro veiksmo dalį (dviem atvejais tai sudaro daugiau kaip 30 psl.). Tam politinių aplinkybių pavaizdavimui, kokį atlieka lenkų ir kryžiuočių pasiuntiniai pokalbiais su Skirgaila bei jo žmonėmis, rašytojas paskiria apie 90 puslapių (1938 m. leidime), t. y. beveik ketvirtadalį viso *Skirgailos* kūrinio.

Aplinkybių ir aplinkos vaizdavimo dialogais dar daugiau sutinkame *Šarūne.* Kol scenoje pasirodo centrinis herojus Šarūnas, V. Krėvė prirašo arti 90 puslapių, kuriuose autorius supažindina su priešistorinės Dainavos žmonėmis, jų darbais ir jų nuotaikomis, Šarūnui išvykus į tolimą karą. Toje dainaviškių dramoje rašytojas daug vietos yra paskyręs papročių vaizdavimui. Sakysim, Dainavos jaunimo žaidimus vasarą miško aikštėje jis pokalbiais vaizduoja per 30 puslapių su viršum (1938 m. leidime). Be to jis neužmiršta merginų vakarojimo, vestuvių puotos, maro nuotaikos ir kitų asmenų, nesusietų su Šarūno asmenine drama. Daugumas šitų asmenų tesudaro foną ir aplinką, kurioje veikia Šarūnas. Visa tai daug trumpiau būtų galima nupiešti epiškai, pasakojimu. Tuo tarpu dialogais (senių plepalais, moterų dejavimais, merginų dainomis) per 160 puslapių Krėvė gerai neužmezga net veiksmo intrygos: už kelių puslapių, po jaunimo žaidimų miško aikštėje, Šarūnas tėra sugrįžęs iš karo ir tepasikeitęs keliais žodžiais su Vovere. Šita gausi neva etnografinė medžiaga, vaizduojama dramatine forma (dialogais) tokia praskiesta, kad per tuos 160 puslapių (Bostono leidime apie 120 psl.) nėra nei epo, nei dramos.

Nors toliau *Šarūne* užsimezga intryga, nors veiksmas šiek tiek juda pirmyn, o pokalbiai sudramatiškėja, tačiau ir tada Šarūno istorija išsiskleidžia per lėtai, nes autorius ir toliau tartum fotografuote

fotografuoja veikėjų mintis, arba nuaudžia didelius tautosakinės imitacijos gabalus. Sakysim, kol Krėvė prisiruošia atskleisti, kad linksmoji Eglė slaptai yra atidavusi savo vainikėlį iš karo grįžusiam Alūnui, jis leidžia tai merginai su draugėmis ir moterimis dainuoti ir kalbėtis per 26 puslapius. Turint prieš akis tokią kūrinio dialoginę formą, net gaila tų moksleivių, kurie kadaise Lietuvos gimnazijose turėdavo skaityti *Šarūną* pamokoms.

Šio kūrinio dramatinei formai nemažai yra pakenkusi V. Krėvės pamėgta tautosaka — pasakojimai ir dainos. Anoniminių liaudies dainų, paties rašytojo sukurtų ar pritaikytų situacijai dainų yra beveik kiekvienoje scenoje, kur tik pasirodo Voverė ar Eglė. Kadangi dainuoti taip pat mėgsta Dainavos jauni vyrai ir vaidilos, tai nedaug *Šarūno* scenų, kuriose nėra dainų, sulaikančių veiksmą. Todėl atrodo kartais, kad V. Krėvė savo *Šarūno* dramą norėjo padaryti pusiau moksline (etnografine), pusiau literatūrine senų dzūkų papročių, jų tautosakos ir pseudotautosakos enciklopedija, kur Voverė ir Elgė būtų lietuviškų dainų du simboliniai tipai — pirmoji už nemylimo šiurkštaus vyro prievarta išleistoji, o antroji — šelmio bernelio skaudžiai apviltoji.

Dainos ir pseudodainos, kaip vaizdavimo priemonės, nevartojamos nei *Skirgailoje*, nei *Mindaugo mirtyje* (išskyrus čia vieną dainelę), tačiau tautosakinių elementų pasitaiko ir ten. Antai, Kernavės pilyje, vos tik merginos užsimena apie Mindaugo galybę, senė Ringailė tuojau pasileidžia į pasakas apie Mindaugo raganiškumą (jis galįs pavirsti sakalu arba vilku). Ir *Skirgailoje* yra scena apie vaiduoklius. Tačiau ji ten neatrodo tautosakišku įtarpu, nes gerai susieta su dramos veikėjų situacija (vaidilos Stardo mirtimi ir riterio Kellerio slaptu pasirodymu naktį Vilniaus pilyje): ten merginų baimė dėl vaiduoklio pagrįsta pačiais dramos įvykiais, ko stinga *Mindaugo mirtyje*.

Negalima laikyti laimingu vaizdavimu, vartojant dainų poetines priemones (stereotipinius simbolius, palyginimus, malonybinius žodžius) greta realistinių terminų realistinėje kalboje, duodančioje Krėvės kūrinių audiniams pagrindinį toną. Tų dviejų stilių (tradicinio dainінio — bendrinio ir individualaus — realistinio) sujungimo mažiausiai pasitaiko *Skirgailos* dramoje. Pavyzdžiui, visai neužkliūva skaitytojui, kai Ona Duonutė kalboje su savo tarnaitėmis pavartoja mažybinį «mergelės » terminą. Bet jau keistokai skamba, kai svetimšalis, lenkų vienuolis Skarbekas Oligę pavadina « mergyte », arba vokietis Kelleris, pirmą kartą pamatęs kunigaikštytę Duonutę ir ja užsidegęs, taria : «tavo skaistus veidelis », «tu, tyliom akytėm ». Kryžiuočio lūpose tai jau svetima ir sentimentalu.

Tačiau šito saldumo nejaučiame, kai *Mindaugo mirtyje* karalių» Aldoną vadina «balandėle », nors apskritai Mindaugo kalba kasdieniškai realistinė, be švelnumų. Jo malonybiniai žodžiai neužgauna ausies gal todėl, kad šis Lietuvos karalius vaizduojamas senas. Malonybiniai trafaretai kaip «motulė žemelė» ir «berneli raiteli» atrodo taip pat vietoje senės Ringailės pokalbyje su merginomis, nors tas raitelis — senas karys, karalius Mindaugas. Neskamba sentimentaliai nė Aldonos Daumantienės «sakalėlis bernelis», kai ji šitaip kreipiasi į savo pasiilgtą vyrą po ilgo nesimatymo.

Malonybiniai daiktavardžiai daug kur pateisinami *Šarūno* dramatinėje pasakoje, kur jie kartais knibždėte knibžda. Juos dažnai vartoja Voverė. Jos švelniam būdui ir liūdnam likimui tie stereotipiniai meilūs žodžiai labiausiai ir tinka. Tačiau nevienoje vietoje dainų stiliaus maišymas su grubia realistine kalba atrodo labai nedarniai, kartais lyg mėginimas balandėlį sudrauginti su karve.

Antai, vos iš nelaisvės grįžęs Tautvilas užkalbina savo mylimą Voverę, kuri jam atsako dainuodama :

Nėra ko man, berneli, kalbėti,
Nėra ko, raitužėli.

Į tai Tautvilas jai atsiliepa taip pat daina, perpinta gausybe malonybinių žodelių. Ir šitokį lyrinį dainuotinį dialogą Krėvė ištęsia per pusantro puslapio, lyg kokioje itališkoje operoje. Paskui Voverė ir Tautvilas griebiasi prozos išreikšti detaliau tam savo sielos stoviui, kokį ką tik buvo išdainavęs. Tik šiuokart apviltas Tautvilas vis mažiau bevartoja malonybinių terminų. Voverei atsisakius palikti Šarūną, su kuriuo ji yra sutuokta, jos mylimasis bernelis pradeda ją plūsti šitokiais žodžiais:

« Gyvatės jūs visos ! Kaip kalės, karstotės ant kaklo kiekvienam, kas tik turtingesnis, gražesnis akyse pasipainioja ... Ir tu negeresnė ... Nusmeigti tave, kaip gyvatę, kad nemeluotai, neviliotai daugiau žmonių». Šitokie realistiniai keiksmai po sentimentalios lyrikos ir atrodo kaip balandėlė ant karvės ragų.

Natūralistiškai plūstasi *Šarūne* ne vienas Tautvilas. Ten neretas vyriškis šuns ir kalės vardus prisega kitiems. Biauriai plūsti ten sugeba ir moteriškės, nors apskritai dainų ir raudų malonybiniai žodžiai jų lūpose dažnesni negu vyrų. Kad šitoks dviejų prieštaraujančių stilių (stereotipiškai sušvelninto ir natūralistiškai suvulgarinto) maišymas pasitaiko gyvenime, visai nenuostabu : tam ir yra gyvenimas, kad būtų visko. Tačiau dailiosios literatūros kūrinys reikalauja daugiau nuoseklumo ir atrankos. Deja, *Šarūno* vaizduojamose priemonėse to stinga: ten plačiausi epiniai apmatai per jaunystės klaidą

tapo perpinti čia švelniai lyriškais, čia natūralistiškai dramatiškais ataudais. Šito vaizdavimo būdo pasekmė — realistiniais ir lyriniais dialogais praskiestas epas arba epiškai ir lyriškai nuspalvinta begalinio ilgio drama.

Nors joje kai kurios pavienės dialogų replikos turi stiprios dramatinės jėgos bei ugnies, tačiau jos dažniausia būna paskendusios tarp ilgų samprotavimų ir dar ilgesnių digresijų. Todėl visai suprantamas Lietuvos valstybinio teatro Kaune elgesys — sutrumpinti kelis kartus *Šarūną,* kad jis tiktų scenai. Šituo tikslu režisierius Oleka-Žilinskas atidavė šį kūrinį P. Vaičiūnui. Šis jį taip iškopiuravo, kad iš Krėvės *Šarūno* beliko gal penktadalis ar net dar mažiau pirmykščio teksto. Jei pats V. Krėvė šį savo kūrinį būtų kad ir ne taip labai (bent dviem trečdaliais) sutrumpinęs, legendarinio Šarūno drama meniniu atžvilgiu būtų tik laimėjusi, nes jos koncepcijoje yra šekspyrinės tragedijos pradų.

Dabartiniu pavidalu *Šarūnas* primena juodraštį, kur autorius daug ką surašė, bet nebeturėjo nuotaikos esminiams dramos elementams atskirti nuo trečiaeilių ir nereikšmingų, ypač nuo gausių dainų imitacijų, kurios apie 1910 metus atrodė lyg originalus atradimas, lyg specifinis lietuviškas bruožas, nors iš tikrųjų tebuvo dramos paskandinimas ir apkrovimas balastu. Todėl dabartiniame kūrinyje tik tam tikrais tarpais teiškyla dramatiška Šarūno figūra — primityvios kultūros maištininko ir žiauraus despoto tragiškas kerojus. Kito tokio kraštutinio individualisto lietuvių literatūroje nėra, nors pavienių jo bruožų tas pats Krėvė yra sukūręs *Dainavos šalies padavimuose* ir *Skirgailos* dramoje. Tik gaila, kad prie šios primityvaus individualisto figūros — Šarūno — prieiti ir ją gerai pamatyti neleidžia smulkių veikėjų gausybė ir nesibaigiančių jų kalbų potvynis. Krėvę kaip dramatinių konfliktų vyrą *Šarūne* yra nugalėjęs dzūkas šnekorius.

Nors *Mindaugo mirtis* draminės technikos atžvilgiu žymiai tobulesnė už *Šarūną,* tačiau Mindaugo laikų politinės situacijos platus dėstymas dialogais yra prislėgęs dramoje žmogiškai emocinę pusę ir sutrukdęs išvystyti veikėjų charakterius. Jie nėra nei gilūs nei platūs, neišskyrus nė centrinio herojaus, kurio senatvė, našlystė, priešų gausa, neradimas sūnuose tinkamo įpėdinio, Daumanto išprovokavimas jo žmonos sulaikymu padaro Mindaugą žmonišką ir dramatiškai užbrėžtą, bet jo dramatiniai bruožai nepakankamai išvystyti.

Tiek idėjiniu svoriu, tiek dramatine intryga bei veiksmu, tiek dramatiškais išplėtotais charakteriais už *Mindaugo mirtį* ir *Šarūną* yra pranašesnis *Skirgaila.* Tai V. Krėvės geriausia istorinė drama. Jai

nedaug ko bestigo (per ilgos politinės ekspozicijos nubraukimo ir kai kurių replikų suglaudinimo dialoguose), kad ji būtų tapusi įdomi ne vien lietuviui, bet ir kiekvienam šviesesniam svetimtaučiui. Gaila, kad rašytojas tos savo dramos nepataisė po to, kai B. Dauguvietis ją buvo gana gerai iškopiuravęs, 1924 metais ją statydamas Lietuvos valstybinio teatro scenoje Kaune. Kad ir su minėtais trūkumais *Skirgailos* drama yra svarbiausias ir įdomiausias V. Krėvės kūrinys ir drauge viena pirmaeilių dramų lietuvių literatūroje.

Drama « Likimo keliais »

Visai kitokios literatūrinės spalvos negu *Šarūnas* ir *Skirgaila* yra istorinė drama *Likimo keliais,* nors jos pradžia šiek tiek panaši į *Šarūno* prologą. Kaip ten V. Krėvės piemenys naktį susapnuoja visą ilgą senosios Dainavos kunigaikščio istoriją, taip piemenėlis Vincukas Višvilis *Likimo keliuose* iš šiaudinės pastogės sapne išeina prikelti nežinomame kalne miegantį karalių Žvaigždikį, nes Vincukui buvo labai patikusi skerdžiaus ir vaiko mamos pasaka apie aną šviesųjį Lietuvos valdovą. Žvaigždikio ilgas ir painus ieškojimas ir jo šviesus staigus prisikėlimas, kur buvęs piemenėlis Vincas Višvilis atlieka pagrindinį užmigusio karaliaus ieškotojo vaidmenį, sudaro *Likimo kelių* siužetą.

Pats V. Krėvė šitą savo kūrinį yra pavadinęs misterija, nors jį galima laikyti alegorine istorine drama, nes joje rašytojas mėgina alegoriniais veikėjais bei įvykiais atskleisti lietuvių tautos istorinę mįslę nuo Lietuvos patekimo svetimųjų galion iki jos prisikėlimo laisvam ir nepriklausomam gyvenimui. Kad lietuvių tautos istorija nuo galingos valstybės sukūrimo per vėlesnį nuosmukį iki naujos valstybės atstatymo XX amžiaus pradžioje patriotui Krėvei galėjo būti patraukli medžiaga vaizdiniams apmąstymams, galime gerai suprasti.

Bet jis šitaip elgėsi ne pirmas. Keleriais metais anksčiau už *Likimo kelius* (pradėtus spausdinti 1921 m.) lietuvių tautos likimą taip pat apmąstinėjo žymusis mūsų filosofas ir pedagogas St. Šalkauskis (1886-1941). Jis tą likimą svarstė kultūros filosofijos atžvilgiu savo knygoje *Sur les Confins des deux mondes* (1919) ir prie ten išdėstytų minčių grįždavo tuo pačiu laiku, kai V. Krėvė savo misteriją spausdino dalimis.

Tačiau šiuos abu lietuvių patriotus buvo pralenkęs Vilius Storasta-Vydūnas (1868-1953), kuris mūsų tautos nuosmukio ir atgimimo mįslę buvo svarstęs *Prabočių šešėliuose* (1908) ir *Amžinoje ugnyje* (1902-1912). Nors įdomu būtų paieškoti paralelių tarp St.

Šalkauskio ir Vinco Krėvės kūrinių, tačiau nėra abejonės, kad *Likimo kelių,* misterija stovi arčiau Vydūno *Prabočių šešėlių* trilogijos. Gal nedaug apsiriksime tarę, kad šis pastarasis kūrinys buvo paskatų V. Krėvei *Likimo keliuose* atvaizduoti Lietuvos nuopuolį ir prisikėlimą saviškai, kaip jis tai suprato ir konkrečiai patyrė gyvenime. Paralelizmas tarp tų dviejų kūrinių labai akivaizdus, nors abiejų rašytojų interpretacinis žvilgsnis į Lietuvos praeitį gana skirtingas.

Vydūnas lietuvių tautinį nuopuolį ir atgimimą susiejo su Indijos filosofija ir su teosofine pasaulėžiūra, kurioje visuotinės dvasios išsiskleidimas visatoje yra pagrindinis stulpas. Būdamas šitokiai mistikai svetimas, nors Indų literatūrą pažinojo neblogai, V. Krėvė tautinio atgimimo ir valstybinės nepriklausomybės pradų ieškojo etnografiškiausiame ir gausiausiame Lietuvos gyventojų sluoksnyje — kaimų ūkininkuose bei jų kultūrinėse tradicijose.

Kai Vydūno trilogijoje graikiškai apsirengusį šviesuolį Tautvydą su jo tauta suveda geniališkoji išminties gražuolė Daiva, tai V. Krėvės misterijoje piemenėlis Vincas Višvilis jau nuo pradžios yra savojoje tautoje bei jos kultūroje. Tik sąmonėdamas jis turi išsivaduoti iš svetimų, kartais labai viliojančių ir painių kultūrinių ir kitokių įtakų bei jėgų, kol prieš jo akis pagaliau iš staigiai susprogusio milžinkapio išjoja ant balto žirgo laisvės karalius Žvaigždikis. Vydūnas lietuvių nuopuolio svarbiausią priežastį matė pagoniškos religijos priverstiniame pakeitime į krikščioniškąją, nešamą svetimųjų. Tuo tarpu V. Krėvė ano nuopuolio priežasčių neieškojo. Jam tik atrodė, kad Vincukui sustiprėti ir tautos karaliui Žvaigždikiui prisikelti būtina amžinoji ugnis (kultūrinės kūrybos genijus), apie ką daug kalba Vydūnas savo *Amžinoje ugnyje.*

Kaip *Probočių šešėliuose,* taip *Likimo keliuose* tarp gausių alegorijų, schematiškai vaizduojančių Lietuvos istorijos objektyvius faktus, galima išvysti ir minimų dramų autorius. *Prabočių šešėlių* Tautvyda yra ne vien lietuvis šviesuolis, bet taip pat po jo toga pasislėpęs Vydūnas, kurį išminties gražuolė Daiva grąžino lietuvių tautai. *Likimo keliuose* piemenėlis iš šiaudinės pastogės, Vincas Višvilis, nėra tik vienas lietuvių kaimo bernelių, arba koks nors demokratiškas šviesuolis, bet ir pats Vincas Krėvė, kuris, iš šiaudinės pastogės besiverždamas į mokslus, buvo patekęs į svetimųjų (lenkų) kultūrinę įtaką. Ja jis turėjo nusikratyti, kaip V. Kudirka ir daugelis kitų lietuvių, bei stipriai susidurti su tarptautiniais idėjiniais sąjūdžiais, neišskiriant nė marksistinio socializmo, kol visų lietuvių vardu misterijos pabaigoje galėjo pareikšti: « Aš turiu pats vienas kurti savo ateitį, ir svetimos pagalbos man nereikia ».

Kiek Vydūno kūrinys galėjo naudingai paskatinti Krėvę susi-

mąstyti ties Lietuvos atgimimo mįsle, tiek *Prabočių šešėlių* alegorijos jam yra blogai pasitarnavusios meniškai: Lietuvos praeities jėgas įsprausti į alegorines schemas, turinčias žmonių, gyvūnų ir pasakiškų būtybių pavidalus, reiškė neduoti dramai jokių gyvakraujų veikėjų, kurių konfliktus skaitytojai ir žiūrovai galėtų pergyventi kaip savus,, žmogiškus, tikrus. Tai būna juo sunkiau, kad alegorinėje dramoje autorius savo veikėjus savivališkai stumdo po sceną kaip marionetes. Šitaip atsitinka daugelyje Vydūno misterijų, neišskiriant nė *Prabočių šešėlių*; šito neišvengė nė V. Krėvė, pasirinkdamas schemų metodą savo *Likimo keliams.* Tiesa, kad čia jo alegorijos atrodo realistiškesnės ir įvairesnės negu Vydūno misterijose.

Sakysime, *Likimo kelių* pradžia vyksta visai arti kasdieninės tikrovės — Višvilių gryčioje. Taip pat ir II tos misterijos dalyje galima rasti užuominų į istorines konkretybes — aliuziją į Maironį dainiaus Jono alegorijoje, į Tumo-Vaižganto visuomeninį jautrumą (Nutariau būti jūsų sielos barometru), arba į A. Smetonos vadizmą (« Negaliu gyventi tautos vadu nebuvęs »), arba į Petrapilio lietuvių. Seimą su VI. Nagevičium (« Šalin zuikiai»). Tačiau šie ir kiti tikroviniai bruožai tiek nesugyvina alegorijų, kad visą misteriją ištrauktų iš abstraktinių schemų ir jų begalinių kalbų.

Kad Vydūnas yra meniškai įtakojęs V. Krėvę *Likimo keliuose,* aiškiai matyti jų scenose, vaizduojančiose « Amžino žynio » gabiją. Antai, Vincukui Višviliui tas Amžinasis žynys sako : « Sunku naujom dienom saule tekėti ir amžino miego miglas išblaškyti tam, kurs patsai dar nepabudo ir vien tik sapnus sapnuoja ». Ir kitoje vietoje tas pats žynys ties mieganču Vincuku vydūniškai kalba : «Jūs, galybės mano, kurias aš esu paslėpęs šiame aukure prieš amžius iki laikui, kuris turėjo būti, apsireiškite dabar ir padėkite man atlikti darbą ! Padėkite man iš seno kūno sukurti naują žmogų, padėkite atpalaiduoti miegu supančiotą jo sielą » [5].

Amžinojo žynio scenos nėra kokia nors išimtis *Likimo keliuose*: vydūniškomis prasmėmis skambančių posakių yra išbarstyta visoje misterijoje. Antai, jos pradžioje Vincuką į Amžinojo žynio buveinę veda Laumė, šitaip kalbėdama: «Tu, berneli, nieko nesibaidysi, kada Amžinosios Ugnies šiluma perims tavo širdį. Būk ramus, berneli »[6].

Arba toji pati Laumė dar sako : « Svarbiam ir dideliam darbui atlikti kiekvienas žmogus — mažas ir silpnas. Jį atlieka tik tasai,

---

[5] V. *Krėvės Raštai,* IV t., Bostonas 1956, 159 psl.
[6] Ten pat., 135 psl.

kam likimas paskyrė. Jei tau skirta Žvaigždikis iš miego prižadinti, tu jį ir prižadinsi[7].

Likimo kelių pabaigoje subrendęs Višvilis, atsipalaidavęs nuo visų svetimų įtakų, ryžtingai taria beveik paties Vydūno žodžius, tartum jie būtų paimti iš jo *Amžinos Ugnies:*

Matai, aš iš amžių gelmės
savąją ugnelę pasaulin nešu,
laisvoje šaly ant aukuro
laisvąja ranka aš ją įžiebsiu;
Toji mano ugnelė įkaitins pasaulį,
nauja aušra jam sužibės,
aušra, iš amžių kilus gelmių,
iš mirusiųjų kilus atsikėlimo ženklu
taps mirštančiam pasauliui ...

Panašumai tarp Vydūno ir Krėvės matyti ne tik prasminėje kalboje (dialoguose), bet ir sceniniuose peizažuose. Antai, *Prabočių šešėlių* pradžioje Vydūnas nupiešia šitokią regyklą: «Priešaky ir giliau, vienok tik abišaliai, didi medžiai, kurių šakos augštai viršuj susisiekia. Savo prietemoj regykla išrodo lyg būtų ji Gamtos Šventykla. Šakose pilki tiršti rūkai, kurie nudrikę lig žemės. Kuomet rūkai šalinas, tai taip nusiduoda, jog gilumoj paskiaus dingsta, tartum 6ia tai bus regimi visos šalies slėpiniai. Apačioj matoma kemsuota kadagio krūmais apžėlusi plynia [...] Uždangai pakilus, regykla, matoma rūkais apsitraukusi, silpnai teapšviesta. Veikiai rūkai palengva mažuma prasiskleidžia, šviesa nesikeičia»[8].

V. Krėvės *Likimo kelių* antrojoje dalyje randame šitokį scenini peizažą: « Drėgnas miglotas rudens rytas. Aplinkui krūmai. Po dideliu alksniu, pakraštėj miglomis apgaubtos lygumėlės, sėdi ant kalno Vincas Višvilis. Girdėti toli skambant “ Dievo Angelas ” [...] Miglos kyla aukštyn; matyti lygumėlė, vandens apsemta. Kitoj pusėj stovi balta moteriškė». *Likimo kelių* sceniniai peizažai realesni ir įvairesni negu Vydūno, tačiau simbolinių rūkų, mėgstamų Vydūno, Krėvės misterijoje yra pakankamai, o alegorinių pavidalų bus žymiai daugiau negu *Prabočių šešėliuose.* Todėl tuoj po *Likimo kelių* išspausdinimo atskira knyga, Vyt. Bičiūnas 1930 m. parašė šitos misterijos alegorijų komentarus [9].

Bet, jeigu tik pasirodžiusio literatūros kūrinio negalima suprasti tinkamai be specialių paaiškinimų iš šalies, tai sako, kad kūrinio.

---

[7] Ten pat., 137 psl.

[8] Vydūnas, *Prabočių šešėliai,* Chicaga 1954, 8-9 psl.

[9] V. Bičiūnas, *V. Krėvės « Likimo keliais» (pastabos ir komentarai),* Kaunas 1930.

išraiška teturi menką sugestyvinę jėgą, kitaip sakant, jis nėra meniškai nusisekęs. Bet tada simbolizmo ir Vydūno misterijų įtakoje, tur būt, manyta, kad alegoriniu vaizdavimu atskleidžiamos gilios būties mįslės, nors iš tikrųjų alegorijos tėra sugalvotos abstraktinės schemos, kurios, prabildamos pirmausią į protą, nesintetizuoja visų psichinių žmogaus galių estetinei kontempliacijai.

Likimo keliais misterija — V. Krėvės dramatinių kūrinių silpniausias ne tiek dėl alegorijų gausybės, kiek dėl pagrindinės mūsų rašytojo ydos — neskyrimo epo nuo dramos — kuri nuo *Šarūno* laikų kenkė visai V. Krėvės dramatinei kūrybai. Kaip *Šarūne, Žente, Dangaus ir žemės sūnuose* ir net *Skirgailoje,* dramatinis ir epinis pradas *Likimo keliuose* rungiasi nuo pradžios iki galo. Čia vaizduojamosios ir aiškinamosios žodžių srovės paskandino dramatinius rėmus taip, kad dramatinio konflikto lyg nebeliko, bet nematyti nė epinio pasakojimo. Pradėjęs ydingai (sudramintu epu) rašyti *Šarūną,* kada (1910 m.) Lietuvoje buvo džiaugtasi kiekvienu stambesniu literatūros kūriniu, o kritikos perspėjimų, pavyzdžiui, A. Jakšto buvo mažai paisoma, V. Krėvė įprato į savo hibridinį vaizdavimą taip, kad nuo to kentėjo vėlesni stiprių dramatinių koncepcijų kūriniai. Labiausiai dėl to nukentėjo *Likimo keliais* misterija, kur dramatinis konfliktas tėra ištęsta alegorija, panaši į Vydūno *Prabočių šešėlius.*

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS KAIP KŪRĖJAS

Lietuvos tautiniame gyvenime pastarasis šimtas metų buvo nepaprastai judri epocha*. Ją pradėjęs 1863 m. lenkų-lietuvių sukilimas prieš Rusijos despotiją teisingai priskaitomas prie svarbiausių įvykių naujausioje Lietuvos istorijoje. Drauge su baudžiavos panaikinimu 1861 m. rusų valdomoje teritorijoje jis davė pradžią naujai socialinei santvarkai ir demokratinei lietuvių sąmonei, nors ir suteikė carinei valdžiai pretekstą naikinti bet kokį lietuvių kultūrinį savarankiškumą. Įvairios represinės priemonės, tarp kurių skaudžiausia — spaudos uždraudimas lotynų raidėmis — mirtiniu slogučiu slėgė lietuvių dvasią per keturiasdešimt metų (1864-1904). Bet tai buvo taip pat ir pasipriešinimo metai, per kuriuos lietuviai, dažnai rizikuodami savo asmenine laisve, pratinosi branginti tokias vertybes, kaip persekiojamą katalikų tikėjimą, lietuvių kalbą, Lietuvos istoriją bei literatūrą, savus papročius ir demokratinius įsitikinimus. Šis keturiasdešimt metų laikotarpis, kurį Maironis buvo kartą pavadinęs naktimi be aušros, buvo drauge lietuviams mokykla kovoti dėl savo tautos būvio, dėl individualaus jos veido ir elementarinių demokratinių teisių.

Spaudos laisvės atgavimas 1904 m., Didysis Vilniaus seimas 1905 m., pareikalavęs Lietuvai autonomijos, Tautos tarybos susikūrimas 1917 m. ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas (1918-1920 m.) buvo ilgamečio pasipriešinimo etapai, atvedę tautą į laimėjimą ir laisvę, kurioje lietuvių kultūra galėjo laisvai augti per 20 metų. Antrasis pasaulinis karas atnešė Lietuvai neužtarnautas nelaimes ir skriaudas. Jų užuomazga buvo 1939 m. rugpiūčio 23 d. sudarytas dviejų totalitarinių valstybių — Sovietų Rusijos ir hitlerinės Vokietijos — draugiškumo paktas su jo slaptais protokolais,

---

* Šios studijos pirmoji redakcija, parašyta vokiškai 1963 metais, išspausdinta *Commentationes Balticae* 1964 m. antrašte *Vincas Mykolaitis-Putinas als Dichter,* buvo skirta ne lietuviškai visuomenei. Šios išplėstosios redakcijos pradžia ir kai kurios kitos vietos tebeturi pirmosios redakcijos žymių.

kurie įgalino Vokietiją pradėti karą ir atnešė Lietuvai rusų komunistų, vokiečių nacių ir vėl rusų okupacijas su gyventojų deportacijomis ir žudymais, pastatė lietuvių tautą į mirtinį pavojų, nes ginkluota rezistencija prieš sovietinę o+kupaciją per septynerius metus neįstengė pašalinti svetimo totalitarinio režimo.

Jeigu dabar paklaustume, kokie lietuvių poetai geriausiai atstovauja šitai permainingai šimtametei epochai ir kas ją savo kūryboje išreiškia geriausiai, be didelio svyravimo priseitų atsakyti — Maironis ir Putinas. Jiedu abu yra įaugę šitoje epochoje ir turi šį tą bendro. Jiedu abu yra kilę iš ūkininkų, kurie po 1861-1863 m. įvykių išaugino Lietuvai demokratinių pažiūrų šviesuomenę, pakeitusią sulenkėjusią aristokratiją, abu gavo gerą išauklėjimą bei išmokslinimą, abu buvo kunigai, profesoriai, rašytojai, turėję didelės įtakos savo laiko jaunuomenei. Jiedu abu džiaugsmingai sveikino Lietuvos valstybės atkūrimą, nors patys didžiąją savo gyvenimo dalį turėjo praleisti svetimoje (rusų) valdžioje. Bet, antra vertus, jiedu minėtoje šimtametėje epochoje priklauso skirtingoms jos stadijoms ir lietuvių tautos skirtingam socialiniam ir kultūriniam subrendimui.

Stovėdamas tarp pirmųjų kovotojų tautiškai demokratiniame sąmonėjime, Maironis buvo save pavedęs lietuvių tautos tarnybai, savo katalikiškomis pažiūromis buvo sutapęs su absoliučia tautos didžiuma, savo raštais ir savo asmeniu buvo tartum kelrodis arba švyturys tautai į šviesesnį rytojų. Kviesdamas savo tautiečius priešintis, — «numesti rūbą seną, kurį užvilko svetimi», — Maironis savo poetinėje kūryboje atrodė romantiškai herojiškas. Nors jo lyrikoje kartais suskambėdavo melancholinių motyvų, tačiau apskritai jo poezijoje vyravo herojinė nuotaika, kuri teikė poetui laisvės pranašo aureolę. Bet tuo Maironis buvo susietas su savo laiku. Tautai atkūrus savą valstybę, laisvės šauklio vaidmuo buvo atliktas. Pagal negailestingą gyvenimo dėsnį Maironis savo «vietą » turėjo užleisti kitam, jaunesniam poetui. Juo buvo Putinas, kuris savo kūriniais iškilo tada, kai Maironio poetinis talentas jau buvo pradėjęs silpti.

BIOGRAFINIAI BRUOŽAI

Kilmė ir jaunystė

Tėvų namuose. — Vincas Mykolaitis (gimęs 1893 m. sausio 6 d.), kuris Putino slapyvardžiu 1911 metais išspausdino savo pirmuosius eilėraščius, buvo pakitusio laiko kitokia asmenybė negu Maironis. Kai Putinas pasirodė lietuviškų laikraščių puslapiuose, Rusijos 1905 m. revoliucija, sukrėtusi visą caristinę imperiją, jau buvo atnešusi

Lietuvai kultūrinių laisvių, dėl kurių buvo atkakliai kovoję aušrinio laikotarpio vyrai. Jau buvo leistos lietuviams steigti ekonominės bei kultūrinės draugijos ir net politinės partijos, o Maironio lyrinės dainos, sulietos su J. Naujalio ir Č. Sasnausko skambiomis melodijomis, nedraudžiamos plačiai aidėjo po visą Lietuvą. Patriotinis kūrybinis pakilimas, kuris po spaudos atgavimo reiškėsi visoje Lietuvoje 1905-1914 metais, taip pat teigiamai paveikė Vincą Mykolaitį, jauną Marijampolės gimnazijos moksleivį, aistringą aušrininko T. Žičkaus choristą, kuris pirmiausia per chorų dainas susipažino su Maironio ir kitų patriotinių autorių poezija. Nors pats Putinas savo autobiografijoje prisipažįsta, kad stojant ir įstojus į Kunigų seminariją Seinuose (1909 m.), «Maironis tvirtai įsišaknijo mano vidaus pasaulyje»[1], tačiau šis poveikis negalėjo būti toks, kad Putinas būtų tapęs Maironio tipo poetu — tautiniu šaukliu bei pranašu. Ne. V. Mykolaitis buvo visai kitokios psichinės struktūros jaunuolis, bręstąs laisvesniais laikais, kai caristinės autokratijos priespauda jau buvo sulaužyta.

Tik socialiniu ir religiniu atžvilgiu Mačiulių ir Mykolaičių šeimos buvo panašios. Nors Putino tėvai, Sūduvos vienkiemiai ūkininkai, nebuvo tokie turtingi kaip Žemaitijos Mačiuliai, kurie bičiuliavosi su dvarininkais, tačiau jie buvo tiek pasiturį savo 52-se marguose žemės, kad būsimasis poetas Putinas savo vaikystėje nematė jokio vargo, nors ir nepažino jokių «ponysčių». Jis augo labai tvarkingoje, darbščioje, doroje, religingoje katalikų šeimoje, kurioje tačiau stigo jausminio jaukumo. «Mes vieni kitų varžydavomės, nerasdavome atviro žvilgsnio, šilto šypsnio, — prisiminė senatvėje poetas. — Mūsų šeimoje neskambėdavo daina, juokas, linksmi pokštai. Laisviau jausdavomės prie samdinių, darbininkų, šiaip svetimų žmonių. Tada ir tėvas pasidarydavo linksmesnis, kalbesnis [2] ». Ši šeiminė atmosfera mums iš dalies gali paaiškinti, kodėl Putino poezija yra labai rimta, kurioje retai kada tesutiksi šypsnį.

Ta rimtis šeimoje nemažai pareidavo nuo Vinco Mykolaičio tėvo. Jis dažnai būdavo tylus ir pavargęs, nes svarbiausius nemažo ūkio darbus atlikdavo pats vienas — «visą lauką apardavo, užsėdavo, užakėdavo ». « Pirmiausia, tai buvo praktinio proto ir darbo žmogus. Grožis ir nauda jam ėjo lygiagrečiai, nauda grožį dažniausiai nustelbdama, — prisimena Putinas. — Savo aplinkoj jis vengė ir šešėlio poniškumo. Rengėsi kuo paprasčiausiai. Niekas nebūtų prikalbinęs

---

[1] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, VII t., Vilnius 1968, 262 psl. Toliau bus žymima tik tomas ir puslapis.

[2] Ten pat, 317 psl.

jį pasikabinti " šlipsą Jis mėgo gerus arklius [...] Visi jo reikalavimai turėdavo būti pildomi be jokio atsikalbinėjimo bei niurnėjimo. Darbštumą ir klusnumą jis laikė šventomis dorybėmis. Nekentė vakaruškų, degtinės, o ypač kortų. Buvo religingas iki fanatizmo. Vargas tam, kas, jam girdint, prasitars prieš bažnyčią, kunigus, tikėjimą ! [...] Sunkus darbas vargino tėvą fiziškai, o savotiška religinė askezė neleido į jo dvasią įspindėti skaistesniam džiaugsmo, grožio, poezijos spinduliui » [3].

Ir vis dėlto Putinas matydavo, kaip šitoks nusidirbęs jo tėvas kartais paskęsdavo susimąstyme ties «jaudinančia, prasminga realybe ». Tai atsitikdavo dažniausia, kai tėvas «paryčiais giedodavo šventas giesmes, arba vėlai vakare, jau sutemus, baigęs visus darbus, grįždavo per kiemą, stabteldavo ir pakeldavo veidą į žvaigždėtą aukštį» [4] [5] [6]. Todėl Putinas buvo linkęs manyti, kad šitokias savo tėvo Juozo Mykolaičio nuotaikas jis buvo paveldėjęs, kai rašė savo *Rūpintojėlyje* apie šviesių padangių aukštumą ir apie žvaigždes dideles ir mažas. Šitą nuotaiką poetas prisiminė, tik suteikdamas jai metafizinę potekstę, ir savo *Skausmo valandoje* 1956 metais :

Dabar į gilų aukštį pakeliu akis,
Kur begaliniai toliai driekiasi žvaigždėti.
Žinau — kitokios laimės ilgesys atgis,
Žinau — kitokis džiaugsmas širdį ims žavėti [5] [6].

Putino motina, Magdalena Garbiūtė-Mykolaitienė buvo «vidutinio ūgio, liesa kaimo moterėlė, truputį linkterėjusi per pečius, įdubusia krūtine, pailgo, į smakrą siaurėjančio veido, pilkšvai mėlynų akių, [...] kaip ir tėvas, nemėgo poniškumo. Ji drovėjosi nešioti šilkinę skarelę [...] Silpnasveikatė, tačiau darbšti, uoli ir sąžininga, dirbusi ne tik namų apyvokos, bet ir kai kuriuos sunkius lauko darbus » [6]. « Ji buvo gera audėja, labai geros širdies ir jautrios sielos, tyli, nuolanki, nusižeminusi, visam kam rezignuojanti, giliai pamaldi moteris»[7]. «Maldinga nuotaika ją lydėdavo visur — namie ir kelyje. Ties kiekvienu pakelės kryžiumi ji šnabždėdavo maldelę. Vakarais, po visų darbų, vėliau už kitus eidama gulti, ji prieseklyčyje atsiklaupusi prie suolelio, dar ilgai melsdavosi ir narstydavo rožančių [...] Atsigulęs pro praviras duris girdėdavau, kaip mama

[3] Ten pat, 300-302 psl.
[4] Ten pat, 303-304 psl.
[5] V. Mykolaitis-Putinas, *Langas,* Vilnius 1966, 45 psl.
[6] *Raštai,* VII t., 306-307 psl.
[7] Ten pat, 304-305 psl.

meldžiasi. Iš jos atodūsių ir šnabždesių suprasdavau, krad tai būdavo ne kančios, ne nusiminimo, bet nusiraminimo ir susitaikymo maldos,, lengvinančios širdį, keliančios dvasią. Aš žinojau, kad ir už mane ji meldžiasi. Tarsi koks mistinis fluidas iš motinos širdies pasiekdavo ir mano širdį. Aš pats, niekad nepatyręs religinės maldos ekstazės, štai patirdavau motinos maldos gaivinančią šilumą» — rašė savo atsiminimuose V. Mykolaitis [8].

Mokykloje. — Suprantama, kad šitokių dorų ir religingų katalikų vaikas buvo auklėjamas taip, kad tiktų būti kunigu. Todėl dar tebesimokydamas Gudelių pradžios mokykloje, Vincukas išmoko tarnauti bažnyčioje prie mišių. Sekmadieniais ir švenčių dienomis jis važiuodavo su tėvais į bažnyčią. Vincukas eidavo tarnauti mišioms, o jo tėvas per atlaidus procesijoje nešdavo baldakimą. Šitaip gana anksti busimasis poetas gavo išgyventi mažo miestelio pamaldų ir apeigų grožį. Šituos savo įspūdžius Gudeliuose Mykolaitis senatvėje šitaip charakterizavo : «Ten būta ir religine mistika liepsnojančių procesijų, ir giesmių, ir vargonų, ir smilkalo dūmų, ir būgno garsų, ir piligrimų eisenų, askezės nuniokotų širdžių — ir gyvenimo pilnybės bei džiaugsmo pasiilgusių sielų. Tokia buvo ir mano vaikiškame lūkesy bundanti siela » [9].

Įstojęs į Marijampolės gimnaziją 1905 metais, jaunas Vincas Mykolaitis čia įsigijo susipratusio, šiek tiek romantiškai nusiteikusio lietuvio sąmonę. Bet tai atsitiko ne iš karto. Tarp masės kitų Marijampolės gimnazistų pirmiausia jame «buvo gyvas vienintelis religijos, katalikybės jausmas »[10]. Atsirandantį vėliau tautinį susipratimą Mykolaityje ugdė trys asmens. Pirmuoju buvo mokytojas Petras Kriaučiūnas, kuris nuo 1906 m. buvo grįžęs Marijampolės gimnazijon ir ten vėl pradėjęs dėstyti lietuvių kalbą. « Jį, žilabarzdį mokytoją, ir mus, naivius, nedaug ką suprantančius vaikus, jungė tarsi kokius sąmokslininkus nujaučiama opozicija prieš visą tą mums, lietuviams, priešišką įstaigos dvasią ir jos vadovybę [...] Kriaučiūnas, senas draudžiamosios gadynės patriotas, vis dar lydėjo tėvynės meilę kurstantį žodį konspiracijos gestais. Mes tai jausdavom, ir tas žodis dėl to mums darydavos itin reikšmingas bei sugestyvus », — rašė savo atsiminimuose Mykolaitis [11].

«Antras greta Kriaučiūno lietuvis, žadinęs mūsų tautiškumą, buvo gimnazijos kapelionas kun. Motiejus Gustaitis [...] Jis dėstė

---

[8] Ten pat, 308 psl.
[9] Ten pat, 336 psl.
[10] Ten pat, 340 psl.
[11] Ten pat, 360-361 psl.

mums tikybą [...] Gana buvo ir to, kad jis buvo lietuvis, gražiai lietuviškai kalbėjo ir kad mokytojai rusai jį vadindavo ne “ksendz”, o “ kunigas ”[...] Turiu suminėti jo suorganizuotą lietuvių mokinių chorą giesmėms giedoti bažnyčioje per mokinių pamaldas. Aš dalyvaudavau tame chore, — prisiminė vėliau Mykolaitis. — Tačiau čia lėmė ne religingumas, o patriotizmas : giedoti bažnyčioje per mokinių pamaldas lietuviškai atrodė patriotinis politinis darbas »[12].

Trečias asmuo, kuris žadino ir stiprino busimojo poeto bei jo draugų instinktyvų tautiškumą, buvo ne gimnazijos mokytojas, bet Marijampolės miesto choro vedėjas aušrininkas Tomas Žičkus, kuris savo chore mokė įvairių patriotinių giesmių, o jų tarpe dviejų tautinio atgimimo korifėjų — Maironio *Kur bėga Šešupė* ir V. Kudirkos *Lietuva, tėvyne mūsų*.

Greta dainų ir muzikos V. Mykolaitis Marijampolės gimnazijoje labai mėgo piešti. Jo iš litografijos nupieštas kunigaikštis Gediminas lietuvių mokytojų buvęs giriamas. Šiaip gimnazistas Vincas mokėsi vidutiniškai.

Pašaukimas. — Baigus keturias gimnazijos klases, stoti į Kunigų seminariją Seinuose jam atrodė visai natūralus kelias : to norėjo tėvai, to norėjo ir pats jų sūnus Vincas. Jo tėvų noruose susilaukti kunigo materialiniai išskaičiavimai neturėję vaidmens : « Lenkė idealistinis momentas : tėvų religingumas, sielos išganymas, Dievo garbė. [...] Ir mano tėvai pasiryžo išleisti savo sūnų į kunigus, nepaisydami nei vargo, nei išlaidų. Jų pasiryžimui [...] nesipriešinau nė aš, nors būčiau galėjęs stojimą seminarijon bent vienerius metus atidėti. Mat, 4 klasių dar nebuvau pilnai baigęs, nes turėjau pataisą iš lotynų kalbos. Mano klasės draugas Petras Šalčius atkalbinėjo nuo seminarijos ir žadėjo, nors ir menką, paramą. Tačiau aš šitomis aplinkybėmis pasinaudoti nenorėjau ir nutariau rudenį važiuoti į Seinus laikyti stojamųjų seminarijon egzaminų »[13]. Šitais žodžiais V. Mykolaitis išblaškė tas abejones su spėliojimais, kurie ilgai buvo apsupę jo kunigų seminarijon stojimo aplinkybes.

Tačiau būsimo poeto pasiryžimo motyvai tapti kunigu buvo žymiai sudėtingesni negu jo tėvų. Jie buvo ketveriopi. Pirmiausia « religinis momentas čia vaidino mažiausią vaidmenį. Mane skatino ne religiniai, bet tautiniai ir literatūriniai sumetimai. Aš žinojau, kad seminarijoj yra rašančių klierikų patriotų, yra lietuvių literatų lavinimosi draugija », — prisipažino Putinas savo atsiminimuose [14].

---

[12] Ten pat, 362-364 psl.

[13] Ten pat, 385 psl.

[14] Ten pat.

Stoti į kunigų seminariją jaunuolį ypač skatino moraliniai motyvai — gresianti demoralizacija, kuri plačiai buvo atvėrusi savo nasrus po 1905 m. revoliucijos beidėjinėje rusiškoje mokykloje. « Marijampolės gimnazijoj moralinė atmosfera idealistiškai nusiteikusį jaunuolį tegalėjo pastūmėti į nusivylimą arba į tokį pat moralinį pakrikimą,» — šitaip vertino sau moralinį pavojų senstantis V. Mykolaitis[15]. Bręstančiam jaunuoliui, kuris ką tik buvo pajutęs seksualinio instinkto klastas, toks pavojus atrodė labai akivaizdus. Juk kaip tik ketvirtosios (Mykolaičio) klasės vienas moksleivis, apsikrėtęs venerine liga, buvo nusišovęs, o antras tos pat klasės draugas išmestas iš gimnazijos dėl šv. komunijos išniekinimo. Šitie du įvykiai pasibaisėjimu sukrėtė jautrią moksleivio Vinco sielą. «Jam kartais atrodydavo, kad jis pats jau stovi ant bedugnės krašto », — rašė Putinas vėliau *Altorių šešėly* apie jaunojo Liudo Vasario pergyvenimus [16].

Nebuvo V. Mykolaičiui bereikšmės nė religinės abejonės, kurias bręstantis jaunuolis buvo pajutęs ypač po 1905 m. rusų revoliucijos sukeltų drumzlių. «Jisai ėjo į religinę krizę, įtikėjimo netekimo kelią. O turimas dar tikėjimas ir tėvų auklėjimo įtaka šaukė jį gelbėtis. Kur? Į seminariją», — rašė apie Liudą Vasarį, savo psichinį antrininką, Putinas *Altorių šešėly* [17].

Seminarijoje. — Tačiau kunigų seminarija Seinuose ne visus būsimo poeto lūkesčius tepateisino. Ji apsaugojo jaunąjį Vincą nuo demoralizacijos grėsmės, bet jo tikėjimo žymiai nesugyvino, ne vieną religinę praktiką paversdama kasdienybės rutina. Seminarijoje Mykolaitis rado slaptą patriotinių klierikų ratelį, kuriame lavindamasis jis Putino slapyvardžiu 1911 metais išėjo į lietuvišką spaudą, į savaitraštį *Šaltinis* (Seinuose), o paskui į *Ateitį* ir *Draugiją* (Kaune). Seminarijos rutina ir poezijos praktika privedė prie to, kad Vincas Mykolaitis pradėjo abejoti, ar kunigo pašaukimas suderinamas su jo poetiniu talentu. Kol šios abejonės sustiprėjo, jaunam poetui buvo svarbu, kad jo talentą pripažino ne tik draugai ir *Šaltinio* redaktoriai, bet rimtas literatūros kritikas bei autoritetas, *Draugijos* redaktorius A. Dambrauskas-Jakštas. Šis ne kartą išbardavo jaunus poetus pesimistus, jų tarpe Putino seminarinį kolegą J. Avižienių, kai tuo tarpu pačiam Putinui A. Jakštas pasirodė labai

---

[15] Ten pat.

[16] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, III t. : *Altorių šešėly*, 1 dalis : *Bandymų dienos*, Vilnius 1959, 16 psl.

[17] Ten pat, 15 psl. (Chicaga, 11 psl.).

palankus auklėtojas. «Jis dėjo į *Draugiją* tokius mano eilėraščius, kaip *Disonansai, Juodas kryžius* ir kitus, kurie nesiderino su seminaristui privalomu religingumu ir askeze, — prisipažino viešai senatvėje Putinas. — A. Jakštas, kiek pamenu, atmetė tik vieną, mano eilėraštį, kurį aš buvau parašęs, nusižiūrėjęs į A. Mickevičiaus *Odę jaunystei* »[18].

Antras poetinio Putino talento skatintojas seminarijos laikais buvo *Vaivorykštės* literatūrinio žurnalo redaktorius Liudas Gira. Priimdamas Putino eilėraščius spausdinti savo žurnale, jis laišku 1913 m. paragino jaunąjį poetą « skaityti Tiutčevą ir Fetą bei ieškoti vis naujų reiškimosi formų ». V. Mykolaičiui ypač buvo malonu, kad 1914 m. pirmojoje knygoje *Vaivorykštė* paskelbė Putiną kaip nuolatinį savo bendradarbį greta žinomų tada lietuvių rašytojų : Maironio, Vaižganto, V. Krėvės ir kitų. «Šiandien ir man pačiam visa tai atrodo smulkmenos, — rašė senatvėje Mykolaitis, — tačiau anais laikais mano būsenoj, niūriose seminarijos sienose, tai buvo veiksmingi paskatinimo spinduliai, nušvietę pirmuosius mano poetinės kūrybos polėkius »[19].

Bet gilėjantis Putino įsitraukimas į poetinę kūrybą (jis jau 1913 m. buvo sukūręs, tik neišspausdinęs, *Kunigaikščio Žvainio* poemą) jame kėlė ne tik abejones, bet rimtą dilemišką klausimą, ar poeto darbas derinasi su kunigo pašaukimu, į kurį V. Mykolaitis žiūrėjo labai kilniai. Kaip M. Krupavičius liudija, tą klausimą Mykolaitis ir jo kolega J. Avižienius svarstė aname slaptame lietuvių klierikų būrelyje įrodinėdami, kad katalikų kunigui privaloma askezė ir celibatas nesuderinami su realiu moters pažinimu bei jos žadinamais jausmais, kurie reikalingi poetams drauge su plačiu ir įvairiu tikrovės patyrimu. Šitų įsitikinimų vedamas Putinas net nebeketinęs priimti kunigo šventimų. Kokia dilema stovėjo prieš jį, galima numanyti iš jo laiško jo draugui Ign. Česaičiui. 1914 m. birželio 28 dieną jam Mykolaitis rašė :

« Žinau, kad mano gyvenimas bus nuolatinė kova ir kančia. Aš netikiu į laimę. Kovos ir kančios nebijau. Bijau tik dviejų dalykų: 1) netekti jėgų ir kristi į šlykštų gyvenimo purvyną, kaip daugelis yra kritę, ir 2) sužeisti kitų, ypač mane mylinčių, širdis. Turiu prieš akis du gyvenimo keliu. Jeigu eisiu vienu [suprask: tapsiu kunigu, J. Gr.], gresia pirmasis pavojus, jeigu pasuksiu į antrą [suprask: išstosiu iš seminarijos, J. Gr.], atsitiks tas, ko labiausiai bijausi

---

[18] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai,* X t., Vilnius 1969, 611 psl.

[19] Ten pat, 612 psl.

[sužeistu man brangių tėvų širdis, J. Gr.] »[20]. Šitą dilemą, kad ir laikinai, V. Mykolaičiui padėjo išspręsti jo vyresnieji draugai. « Mes vyresnieji, — liudija prel. M. Krupavičius, — pažadėjom jam duoti stipendiją studijuoti užsieniuose. Bet užklupo 1914 m. karas. Putinui teko pasirinkti ar kunigystę, ar apkasus. Pasirinko kunigystę »[21].

Kad seminarija ir kunigo šventimai išgelbėjo V. Mykolaičio asmenį ir jo poetinį talentą nuo žuvimo kare, galima pamatyti paties V. Mykolaičio svarstymuose, kai jis, žvelgdamas į Kunigų seminariją, savo atsiminimuose rašė: « Kas žino, koks mane būtų ištikęs likimas, jei būčiau leidęsis į audringą tų metų gyvenimą, o ne į seminarijos sienų užuovėją? Greičiausiai būčiau patekęs į kariuomenę, į karą ir baigęs taip, kaip mano draugas Avižienius » [22]. O šis, ištojęs iš Seinų seminarijos, buvo pradėjęs studijuoti Maskvos universitete, paskui turėjo tapti karininku ir žuvo Maskvoje, netrukus po I pasaulinio karo, tur būt, rusų revoliucijos sūkuriuose.

Petrapilio dvasinėje akademijoje. — Taigi, vengdamas pavojaus žūti žiauriose I pasaulinio karo skerdynėse, V. Mykolaitis pasirinko prasmingesnį, nors ir sunkų kelią — jis pareiškė norą tapti kunigu ir juo buvo įšventintas, jau išblokštas už tėvynės sienų, rodos Minske, 1915 metais. Po to jaunas kunigas-poetas dvejus metus dar studijavo Petrapilio Dvasinėje akademijoje. Nors tai buvo kunigų išsimokslinimo įstaiga su savo kolektyvinėmis taisyklėmis ir disciplina, bet V. Mykolaitis surasdavo progų aplankyti vieną antrą koncertą, vieną antrą teatro spektaklį, dalyvauti lietuvių spaudoje (*Lietuvių Balse, Ateities Spinduliuose),* arčiau susipažinti su rusų filosofu Vladimiru Solovjovu ir rusų poetais simbolistais. Viačeslavo Ivanovo ir A. Bielyj teoriniai raštai ir jų kolegos Jurgio Baltrušaičio rusiškoji poezija, su kuria Putinas jau buvo iš tolo susipažinęs dar Seinų seminarijoje iš A. Jakšto kritikos straipsnio apie Baltrušaičio rusiškąją lyriką, Mykolaičiui paliko stiprų įspūdį. Ta rusų simbolistų skaityba ir įsigilinimas į Večeslavo Ivanovo *Borozdy i meži* tiek įsmigo į Putino sąmonę, kad Večeslavo Ivanovo mintims apie simbolizmą jis pritarė visą gyvenimą. Nelaisvės metais jis mėgindavo jomis dengtis, kai komunistai jį puldavo dėl simbolizmo, vadindami jį buržuaziniu dekadentizmu.

Gyvendamas Petrapilyje 1915-1917 metais, V. Mykolaitis taip pat tęsė savo lyrinę kūrybą karo, tėvynės, pabėgėlių ir asmeninėmis temo-

---

[20] Ten pat, 633 psl.

[21] M. Krupavičius, *Salomėja Neris-Bačinskaitė,* žr. *Draugas,* Chicaga 1964. VIII.29 d.

[22] *Raštai,* VII t., 382 psl.

mis. Ten buvo sukurti tokie Putino evoliucijai charakteringi eilėraščiai, kaip *Rex* ir *Stella Maris.* Šie ir kiti kūrinėliai buvo išspausdinti Petrapilyje *Raudonų žiedų* rinkinyje drauge su *Kunigaikščio Žvainio* poema, parašyta 1913-1914 metais ir pirmą kartą perleista per *Lietuvių Balso* laikraštinę atkarpą. Šita pirmoji Putino kūrybos knygelė išpopuliarino jauną poetą tarp lietuvių pabėgėlių Rusijoje ir tarp išeivių Amerikoje. Tai padėjo jam gauti *Tautos Fondo* (JAV) stipendiją aukštajam mokslui eiti Šveicarijoje. Tokiu būdu 1917 metų rudenį V. Mykolaitis galėjo išsprukti iš Rusijos, apimtos bolševikinio perversmo liepsnų, ir ankstyvą 1918 m. pavasarį pasiekti ramią ir saugią Šveicariją.

Šveicarijos Fribourge. — čia ramus gyvenimas ir reguliarus mokslas davė naujų paskatų Putino kūrybai, bet ir atnaujino pašaukimo dramą, kurią skaudžiai jau buvo išgyvenęs 1914 metais. V. Mykolaičio laiškas, rašytas iš Švedijos pakeliui į Šveicariją jo draugui kun. Ign. Česaičiui yra tos dvilypės pašaukimo dramos išpažintis, pažadinta kunigo pareigų ir drausmės nesuvaržytų aplinkybių. Tas laiškas taip pat yra lyg įvadas į būsimas maišto nuotaikas, kurios pasireikš Putino poezijoje, pradedant Šveicarijos laikais. Tas ilgas laiškas — gal vienintelis emociškas raštas, kuriame uždarusis V. Mykolaitis atvirai atskleidžia save kaip pasiklydusį kenčiantį asmenį.

« Gerokai, Drauguži, aplamdė mane gyvenimas, nors viršujine išvaizda likau kuone tas pats, — rašė V. Mykolaitis 1918.1.21 d. savo draugui. — Tiesa, gal kiek suaugau, sutvirtėjau, tačiau vis toks pat nedrąsus, bailus, kiekvieno lenkiąsis, niekam neužkliūvąs. Tegu sau ! Ar man, žemės dulkei, kištis į jų rungtynes !... Tačiau viduj skaudu, drauguži, vai kaip skaudu. Dieve mano, kur nueita, kur nueita ... Baisu !

Atsidėjęs retai mąstau dėl savo gyvenimo. Ak, kniečia, nuolatos kniečia kažkoks vidujinis graužimas, kažkoks spengiąs disonansas, tačiau kasdieninio gyvenimo šapai apneša visa tai, apslopina — ir esi neva linksmas, ir sakai, kad gera neva gyventi, gailiesi vakarykščios dienos ir lauki rytojaus ... Tik va ateina tokių valandėlių, kad, rodos, praregi — ir pravirksti karčiai, nenuraminamai [...]

Tu — jaunas ir linksmas, kaip ir seniau, pajėgų kupinas, radęs savo kelią, eisi ir grumsies už tai, į ką šventai esi įtikėjęs — o aš — apsidaužęs ir užsivylęs, kaip beatrodysiu? Drauguži ! aš tiesą kalbu, man berašant ašaros veržias — ir nemanyk, kad tai kažkokio minutinio nepasisekimo vaisius — mat, «poetai jautrūs»... Ne, — tai vaisius didelio gyvenimo nepasisekimo — vaisius, jau nebe nuo vakar nokstąs ir nebe ryt dar prinoksiąs [...]

Viskas susipynė, susivėlė. Tik viena man aišku — ne tuo keliu mano nueita [...] Kartais ateina beprotiška mintis : visa sutraukyt, sumindžiot, dūmais paleisti — ir iš naujo pradėti — vien savo sielos balso klausant. Per vėlu, per vėlu. Reitėjo tais kebais metais anksčiau. — Tai lyg būčiau laimingesnis buvęs? — paklausi. Ne, drauguži, gal šimtą kart nelaimingesnis — gal jau būčiau žemėj begulėjęs, bet nejausčiau tos milžiniškos atsakomybės, pražudyčiau — tai savo dūšią, o ne kitų; nepadėčiau — tai ir nekenkčiau toms idėjoms, kurios vis man yra brangios kaipo įsitikinusiam katalikui.

Neįsivaizduok manęs, drauge, kaipo žmogaus nupuolusio [...] Esu daug ką matęs ir patyręs, bet esu tyras, kaip buvau, ir kaip biaurėjausi, taip biauriuosi visokiais doriniais purvais. Tik tapau bent kiek liberalus. Turiu ir pajėgų dar. Ir kad tik ryžčiaus į vieną pusę svirti, apgalėčiau priešingas sunkenybes. Bet kad nesiryžtu, ir nenoriu pasiryžti — va kur visas tragizmas »[23].

Laisvė Švedijos Sundbyborge prie Stockholmo, kur V. Mykolaitis arčiau pažino Vaižgantą, berašantį *Pragiedrulius,* atskleidė poetui, kad jis prasilenkė su savo pašaukimu, priimdamas kunigo šventimus ir mėgindamas savyje suderinti kunigą ir poetą. Bet čia cituotas laiškas taip pat parodo, kad V. Mykolaitis nenorėjo ryžtis tos savo dramos spręsti kaip nors vienašališkai. Tačiau ramiojoje Šveicarijoje šita viduje maudžianti drama, skatinusi V. Mykolaitį maištauti, pastūmėjo rašytoją į savotišką gyvenimo fatalizmą, kuris poeto senatvėje galėjo atrodyti ir kaip Dievo apvaizdos veikimas. Tos fatalistinės minties užuomazgą Mykolaitis atskeidė laiške kun. J. Tumui-Vaižgantui, vos apsigyvenęs Šveicarijos Fribourge.

«Gyvenu Albertine, tačiau jokio režimo nejaučiu. Vienas dalykas bloga — tai kad reikia sutaną nešioti, — rašė Putinas 1918. III.3 d. Tumui į Kopenhagą. — Buvau jau nuo jos atpratęs. Mielu noru nusikratyčiau ne tik sutaną, bet ir viską, kas su ja surišta. Kiek jau aš dėl to prisikamavęs ! Kartais norėčiau visa mesti ir būti vien kunigu, geru kunigu. Tik nėra pajėgų, nėra patraukimo. O einant tolyn literato, dailininko, laikraštininko arba visuomenininko keliu, — kam man kunigystė? Tiek to. Dabar jau per vėlu. Kaip gyvenimas stums, taip eisiu»[24].

Tas V. Mykolaičio nusiteikimas pasiduoti stipresnėms gyvenimo aplinkybėms piktino Tumą-Vaižgantą, bet poetas jį vykdė gyvenime, nors ir maištaudamas. Tačiau, kaip kunigo sutana 1914 metais

---

[23] *Raštai,* X t., 635-637 psl.

[24] Ten pat, 645 psl.

išgelbėjo Putiną nuo Didžiojo karo apkasų, taip maištavimas prieš savo kunigišką likimą, vėl gelbėjo poetą, žadindamas jame vidinę įtampą, kuri atsipalaiduodavo dažnai originaliais kūriniais ne tik Šveicarijoje, bet ir vėliau Lietuvoje. Taip pat Šveicarijos laikotarpis (1918-1922 m.) buvo vienas vaisingiausių V. Mykolaičio gyvenime. Fribourgo universitete studijuodamas filosofiją, filosofijos ir meno istoriją bei laisvai klausydamas prancūzų ir lenkų literatūras, profesoriaus M. de Munnyncko vadovaujamas, jis parašė disertaciją apie Vladimiro Solovjovo estetiką ir įsigijo daktaro laipsnį. V. Mykolaitį paveikė taip pat prof. M. de Munnyncko estetinės pažiūros, kuriose menas buvo suprantamas kaip esminė žmogiškoji kūryba, per kurią žmogus tampąs panašus į Dievą. «Patiko man tai, kad mano profesoriaus teorija, kurią jis vadino " humanistine ", nepančiojo meno ankštais moralės varžtais, — rašė vėliau Putinas. — Visokie širdies ir proto svyravimai ir paklydimai, jei tik jie neišeina iš žmogiškos prigimties ribų, nenaikina meno kūrinio estetinės vertės »[25]. Šitos teorijos esmę V. Mykolaitis pasisavino visam gyvenimui : ją gynė jis, tiek polemizuodamas su A. Jakštu dėl meno aptarties 1927 m., tiek paskutinėje savo kalboje Vilniaus universitete per savo 70-ties metų iškilmes 1963 m.

Profesorius Kauno universitete. — Greta intelektualinių laimėjimų Šveicarijoje Putinas sukūrė pluoštą lyrikos, trejetą apysakų ir *Valdovo sūnaus* dramą. Šie ir ankstesni kūriniai 1921 metais buvo išspausdinti dviem *Putino raštų* tomais, o Valstybės teatras Kaune tais pačiais metais *Valdovo sūnų* pastatė scenoje. Jis pasirodė kaip tuometinės lietuvių draminės literatūros ir jauno lietuvių teatro (K. Glinskio pastatyme) geriausias kūrinys.

Šitie darbai jaunos Lietuvos valstybės žmonėms rekomendavo V. Mykolaitį-Putiną kaip subrendusį talentingą rašytoją. Netrukus (1922 m.) įkurtas Lietuvos universiteto Teologijos-Filosofijos fakultetas taip pat į jį atkreipė dėmesį. Kai Mykolaitis baigė studijas Fribourge, jam buvo suteikta stipendija ruoštis profesūrai. Ja pasinaudodamas per vienerius mokslo metus (1922-1923), poetas studijavo dailiojo žodžio meną bei teorijas Müncbeno universitete, čia jis asmeniškai susipažino su Baliu Sruoga (1896-1947), kuris kreipė poeto talentą esteticistine kryptimi. Münchene V. Mykolaitis pirmą kartą išgirdo L. van Beethoveno IX simfoniją ir kitos geros muzikos kūrimų. Iš literatūros profesorių mūsų poetas čia buvo labiausiai susidomėjęs Fr. Štricho paskaitomis apie klasicizmą ir romantiką, pats krypdamas į romantiką.

---

[25] *Raštai*. VII t., 266 psl.

«Klausydamas vietomis labai painių Štricho samprotavimų ir pavyzdžių analizių, aš visa širdimi linkau į romantiką, — prisipažino senatvėje V. Mykolaitis. — Mano vaizduotėje ir atmintyje dar ir šiandien tebėra gyvi romantinio pasaulėvaizdžio bruožai, tebeskamba kai kurie jo motyvais sukurti posmai »[26].

Profesoriaus akademinį darbą V. Mykolaitis pradėjo 1923 m. rudens semestrą Kaune, Teologijos-Filosofijos fakultete, filosofijos skyriuje, dėstydamas naująją lietuvių ir visuotinę literatūrą bei estetiką. Paskaitų ruošimas ir jų dėstymas jautriam, viešai kalbėti nepratusiam docentui buvo sunkus darbas. Kas klausė tada jo lekcijų per jo pirmąjį semestrą, tas ir po daugelio metų galėtų paliudyti, kaip dažnai jaunasis docentas Mykolaitis braukdavo nuo kaktos gausų prakaitą, kaip ne kartą raudonuodavo, kai jo pasirašytos paskaitos teksto neužtekdavo 45-kioms minutėms dėl per greito (nervų skatinamo) skaitymo. Šitas sunkus darbas jam vis dėlto buvo geras tuo, kad atpalaidavo poetą nuo pastoracinio darbo, kuriam jis aiškiai netiko (užtekdavo tik retkarčiais atlaikomų šv. mišių).

Profesoriaus darbą V. Mykolaitis dirbo atsidėjęs, sąžiningai, nors jo ir nemėgo. Rašytojo pareigų taip pat neapleisdavo. Nuo 1925 m. jis redagavo *Židinio* žurnalą, rašydavo eilėraščių, kuriuos išleido rinkinyje *Tarp dviejų aušrų* (1927 m.), sukūrė simbolinę *Žiedo ir moters* dramą (1926 m.) bei misteriją *Nuvainikuotoji vaidilutė*[27] ir perdirbo *Valdovo sūnaus* dramą į *Valdovą* (1929 m.). Visuose šituose kūriniuose V. Mykolaitis niekuo nepasirodė kaip kunigas. Priešingai, juose, ypač *Tarp dviejų aušrų* lyrikoje, skambėjo maišto, skepticizmo ir erotinės meilės motyvai, kurie leido spėti apie vidaus konfliktą, apie kurį tada Putino poezijos skaitytojų daugumas nežinojo nieko konkretaus. Kad konfliktas dėl dviejų pašaukimų V. Mykolaičio sieloje buvo toli pažengęs, senstantis poetas prisipažino rašydamas apie *Tarp dviejų aušrų* rinkinį: «Tada aš buvau jau pajutęs aštrių prieštaravimų savyje ir aplinkoje. Jie vertė gilintis į save, analizuoti, maištauti, kartais žadino šviesių vilčių ir polėkių, kartais gramzdino į nusiminimą »[28].

Vingių metai

Lyrikos išsekimas. — Poeto ir kunigo pašaukimų konfliktas, užsimezgęs dar Seinų seminarijoje, gal būtų įgavęs kitokias formas,

---

[26] Ten pat, 268 psl.
[27] Ateitininkų reorganizacinei konferencijai Palangoje 1927 m.
[28] *Raštai,* VII t., 271 psl.

jei tarp profesoriaus V. Mykolaičio studentų apie 1925 metus nebūtų pasirodžiusi Emilija Kvedaraitė. Tai buvo sveika, aukšto ūgio, skaistaus veido, stambokų bruožų mergina. Žymesnių gabumų literatūros mokslui ji nerodė, bet buvo apdovanota skambiu balsu, lankė muzikos mokyklos dainavimo klasę, tačiau ją turėjo palikti dėl nepakankamai jautrios klausos. Ji su V. Mykolaičiu arčiau susipažino per būsimos *Šatrijos* meno draugijos pobūvius, kuriuos ruošdavo ateitininkai, daugiausia Teologijos-Filosofijos fakulteto filosofijos skyriaus studentai. Tuose klubo pobūdžio susirinkimuose dalyvaudavo filosofijos skyriaus profesoriai : J. Eretas, St. Šalkauskis, V. Mykolaitis, o tarp studentų, skaitančių savo kūrinius, arba atliekančių muzikinę programą, būdavo Emilija Kvedaraitė, kuri padainuodavo vieną antrą dainą, o Alina Petrauskaitė paskambindavo kokį nors kūrinį pianinu.

1926 m. pavasarį Emilija jau rodė savo profesoriui atkaklaus įsimylėjimo ženklų, kuriem neliko abejingas nė V. Mykolaitis. Matyt, iš jo sužinojusi, kad jis priėmė kunigo šventimus daugiau karo aplinkybių įtakoje, negu vidinio pašaukimo vedamas, šį stovį ji ryžosi išnaudoti, tapdama poeto konflikto sprendėja savo naudai. Todėl, pradėjusi dėstyti lietuvių kalbą privačioje žydų gimnazijoje Kaune, E. Kvedaraitė apsigyveno tame pačiame bute, kur buvo įsikūręs prof. V. Mykolaitis su savo seseria Magdalena ir kur vėliau prie jų prisidėjo Salomėja Bačinskaitė-Neris, pabėgusi iš Lazdijų *Žiburio* gimnazijos 1931 metais.

Pritaręs mylimos moters įkalbinėjimams atsisakyti kunigystės, kad liktų vien tik rašytojas, V. Mykolaitis savo psichinį stovį 1926-1929 metais buvo tik sukomplikavęs dar labiau, nes galutinį žingsnį atlikti jis vengė. Kad ir nėra šiuo tarpu ano stovio tiesioginių liudytojų, tačiau jį pakankamai atvaizduoja 1929 m. eilėraštis *Pasakos galas*. Ten poetas rašė:

Širdis pasiilgo gyvybės ir laisvės,
O lemiamo žodžio ir vengia, ir bijos [...]

Priėjome angą — pasibaigė burtai,
Bet gyvas kaip vakar piktasis raganius [...]

Ir peržengti lemiamą ribą bijausi,
Ir grįžti į tamsą atgal nebenoriu [29].

Taigi tada Putinas svyravo kaip žilvytis. Jam būtų buvę patogu, jei kokia nors visuomeninė audra jį būtų nubloškus! kokia nors viena *

[29] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, I t. : *Poezija*, Vilnius 1959, 295 psl.

kryptimi, kaip 1914 metų karas buvo nulėmęs jo kunigystę. Bet jokios audros tada nesimatė. Todėl delsdamas, poetas pamažu ruošėsi nutraukti saitus su tradicine praeitimi. Pirmiausia reikėjo išeiti iš tarnybinės priklausomybės bažnytinei hierarchijai, taigi pasitraukti iš Teologijos-Filosofijos fakulteto ir pereiti į Humanitarinių mokslų, pasaulėžiūros atžvilgiu indiferentišką fakultetą, kai ten atsiras laisva profesoriaus vieta (tai įvyko 1929 m. rudenį). Paskui reikėjo nežymiai pasitraukti iš *Židinio* redaktoriaus-leidėjo pareigų, kurį *de facto* leido ir administravo *Ateities* Federacija, esanti Lietuvos vyskupų globoje.

Po to reikėjo parašyti *Altorių šešėly* romaną (1932-1933 m.),, kurio centrinis herojus Liudas Vasaris, paties rašytojo prisipažinimu,, turėjo « nemaža dvasinio panašumo — panašių minčių, išgyvenimų, svyravimų »[30] su pačiu jo autoriumi. Romanas turėjo atpalaiduoti V. Mykolaitį nuo jo vidinės įtampos ir netiesiog paaiškinti visuomenei žymaus poeto-kunigo sumanytą nepaprastą žingsnį, nes « stačiai sprogdino krūtinę, kas prisirinko per ilgus metus. Turėjau tai išlieti, pasakyti. Išliejus pasidarė lengviau», — rašė poetas savo autobiografijoje [31]. Bet atoslūgį sugadino gausi priekaištinga romano kritika ir naivūs skaitytojai gandonešiai, kai tuo tarpu dvasinė vyriausybė nieku neigiamu nereagavo. Todėl vėl prisiėjo laukti ir «beprasmiam rūpesty kas dieną tą pačią votį» kvaršinti ir mygti, kaip buvo nusiskųsta 1929 m. eilėraštyje *Neklausk, kilnus 'praeivi* [32]..

Pagaliau V. Mykolaitis pasiryžo susituokti civiliškai. Bet tai tikriausiai buvo ne tiek džiaugsmingos meilės sutuoktuvės, kiek racionalaus draugiško dėkingumo pareiškimas Emilijai už jos atkaklią ištikimybę: juk per dešimtį laukimo metų ji buvo jau beišeinanti iš jaunystės, o abiem, netoli vienas antro begyvenant per keletą metų, turėjo būti išblėsusios visokios įsimylėjimo iliuzijos, nebent sumanymo slaptumas būtų gaivinęs jų jausmus : V. Mykolaičio sesuo Magdalena, gyvenusi su juo ir Emilija Kvedaraite viename bute,, nieko nežinojo, kai brolis per vasaros atostogas (1935.VII.18) vyko į Latviją sutuoktuvių. Tai paaiškėjo *post factum,* o Vilkaviškio vyskupijos tribunolas, apie tai patyręs 1935 m., V. Mykolaitį degradavo ir išskyrė iš Bažnyčios (ekskomunikavo) 1936.II.7 d.

Ar Emilija Kvedaraite buvo Putino mūza-įkvėpėja? Ar santuoka su ja atnešė jam gyvenimo pilnatvę bei platesnių ir gausesnių pa-

---

[30] *Raštai,* VII t., 275 psl.
[31] Ten pat, 274 psl.
[33] *Raštai,* I t., 296 psl.

skatų literatūrinei kūrybai, kaip nuo seniai to ilgėjosi V. Mykolaitis drauge su savo kunigu Vasariu? Deja, teigiamai atsakyti sunku. Emilija galėjo būti mūza nebent tiek, kad, galvodamas apie jos siūlomą išvadavimą iš psichinio dvilypumo, rašytojas sukūrė savo *Altorių šešėly* romaną. Lyrikos žanre jos įtakai galima priskirti keletą giedresnės nuotaikos eilėraščių, parašytų Putino 1929-1934 metais. Bet po santuokos «legalinės » mūzos įtaka atrodo neigiamai: per keletą metų V. Mykolaitis neberašė jokios lyrikos, nes 1936 metais pasirodžiusioje *Kelių ir kryžkelių* knygoje tebuvo išspausdinti eilėraščiai, paimti iš ankstesnių rinkinių, arba parašyti 1926-1935 m. laikotarpyje.

Bet gal tas ketverių metų (1935-1939) atitrūkimas nuo lyrikos sietinas su darbais ir rūpesčiais, kurie atsirado praktiškosios Emilijos įtakoje. Juk per tuos metus V. Mykolaitis intensyviai leido prozos kūrinių: *Naujosios lietuvių literatūros* I tomą (1936), *Literatūros etiudus* (1937), *Krizės* romaną (1938). Šitas intensyvus darbas — dažnai anksčiau sukurtų raštų spausdinimas — taip pat paaiškinamas reikalu gauti daugiau pajamų nuosavo namo statybai, kuri neįsivaizduojama be santuokinės mūzos nesvyruojančios valios. Prie lyrinės kūrybos Putinas tesugrįžo 1939 metais, tartum «pažadintas antrosios pasaulinės katastrofos nuojautų», įkvėpusių «niūrios nuotaikos eilėraščių » [33], bet tą kūrybą greitai nutraukė raudonosios armijos Lietuvon invazija, kurią Sovietų Sąjunga įvykdė 1940 m. birželio 15-17 dienomis be jokios rizikos, nes komunistų tėvas ir mokytojas Stalinas Ribbentropo-Molotovo paktu (1939 m. rugpiūčio 23 d.) bei jo slaptais protokolais buvo nusipirkęs iš draugo bei vado Hitlerio Pabaltijo valstybes, jų tarpe ir Lietuvą.

Rūsčiosios dienos. — Patekęs į rusų komunistų nelaisvę V. Mykolaitis pirmaisiais tos nelaisvės metais nieko žymesnio neparašė, išskyrus porą režimo galiūnų užsakytų eilėraščių. Kūrybinė poeto nuotaika pagerėjo komunistams pabėgus iš Lietuvos ir ją užėmus Vokietijos kariuomenei, kol dar buvo šiokio tokio pagrindo iliuzijoms, kad vokiečiai sugrąžins Lietuvai laisvę. Daugiausia iš eilėraščių, sukurtų 1941-1942 metais, V. Mykolaitis sudarė *Rūsčių dienų* rinkinį. Jis buvo atspausdintas 1943 m., tačiau skaitytojams į rankas nepateko : to neleido *Zivilverwaltungo* cenzūra, kuriai atrodė, kad Putinas nepalankiai rašo apie karą, netikėdamas vokiečių pergale.

1944 m. vasarą sovietinėms armijoms antru kartu užplūdus Lietuvą V. Mykolaitis-Putinas su lietuvių tautos didžiuma ilgam laikui

---

[33] *Raštai,* VII t., 275 psl.

pateko į komunistinių despotų valdžią. Šiems tada, be abejo, buvo malonu, kad toks žymus rašytojas ir profesorius kaip Mykolaitis nepabėgo į Vakarus, bet liko su jais anoje geležinės uždangos pusėje. Jie dar atsiminė, kad jis buvo iš Bažnyčios išskirtas ekskunigas. Juk svarbiausia dėl to jis bolševikams buvo priimtinas 1940 metais. Tai juo labiau jis turėjo būti geras antrosios sovietinės okupacijos pradžioje, kai lietuvių rašytojų didžioji dalis buvo pasitraukusi į Vakarus, o Vilniaus ir Kauno universitetams labai stigo prityrusių profesorių. Tačiau V. Mykolaitis buvo «labai nusikaltęs »: per nacių okupaciją buvo mėginęs paskelbti *Rūsčių dienų* rinkinį, o ten *Liaudies dainoje,* buvo pasakęs :

Dejuoja vergovėj visi darbo žmonės,
Paskendę skurde ir nelaimėj karčioj.
Lygybės, brolybės ir laisvės svajonės
Išnyko žiaurioj bolševikų valdžioj [34].

Nesvarbu, kad naciai nebuvo leidę šito rinkinio paskelbti. Komunistiniai cenzoriai pasirodė kerštingesni ir smulkmeniškesni už vokiečius : *Rūsčias dienas* ištyrę iki plauko, jie rado ten dešimtį eilėraščių, kurie nesiderino su socialistinio realizmo išmintimi, arba jai prieštaravo. Už tai V. Mykolaitis turėjo atsakyti. Bet kaip, kad tokio reikalingo profesoriaus nereikėtų uždaryti į kalėjimą ? Pritaikius švelninančias aplinkybes, jam buvo leista pasitaisyti, atliekant viešą atgailą ir suniekinant save.

Šito nepaklausyti ir šitaip Susidurti su komunistų režimu tada buvo labai pavojinga, nes 1944-1952 metais visoje Lietuvoje buvo įsiliepsnojęs ginkluotas pasipriešinimo sąjūdis prieš sovietinių rusų atneštą priespaudą. Tikėdami į Atlanto chartą ir joje pažadėtą apsisprendimo teisę tautoms, lietuviai vyrai tada miškuose sudarinėjo ginkluotus būrius, prieš kuriuos okupantai kartais pasiųsdavo reguliarią diviziją su tankais, kaip liudija NKVD pulkininkas G. S. Burlickis, kuris pats yra vadovavęs kovoms prieš lietuvių «miško brolius » [35]. Šitų rezistentų lavonai būdavo išstatinėjami Lietuvos miestelių aikštėse, o ten atpažinti nukautųjų artimieji giminės buvo areštuojami, deportuojami į Sibirą, o kartais atpažintų nukautųjų sodybos būdavo sudeginamos.

---

[31] V. Mykolaitis-Putinas, *Rūsčios dienos,* Vilnius 1943, Chicaga 1972, 29 psi.

[35] *Report on the Selected Committee to investigate Communist Agression and Incorporation of the Baltic States into the UdSSR,* Washingtonas 1954.

Bolševikų priespaudoje. — Šitais kruvinų kovų metais reakcionieriška Ždanovo politika, pradėta 1946 metais ir nukreipta prieš rašytojus, menininkus ir intelektualus, Lietuvoje buvo pravesta ypatingai griežtai: eilė žinomų lietuvių rašytojų (A. Miškinis, K. Inčiūra, J. Keliuotis, K. Boruta, K. Jakubėnas, L. Bukauskaitė, V. Drazdauskas ir kiti) buvo įkalinti arba deportuoti į Sibirą; ištikimiausi sovietinio režimo literatūriniai pareigūnai, kurie per II pasaulinį karą Sovietų Rusijos pusėje buvo prisidėję prie bolševikinės pergalės, kaip A. Venclova, J. Šimkus, K. Korsakas, turėjo viešai apgailėti savo ideologines, literatūrines klaidas, o V. Mykolaitis-Putinas, garsus rašytojas ir profesorius, turėjo pirmasis aniems «jauniesiems » duoti pavyzdį, apgailėdamas savo nusikaltimus *Rūsčių dienų* eilėraščiuose.

Tai įvyko visuotiniame Lietuvos rašytojų susirinkime 1946 m. spalio 2 d. Kaip iš Maskvos buvo liepta, pasmerkdamas individualizmą, estetizmą ir formalizmą, V. Mykolaitis turėjo pasižadėti susiformuoti naują pasaulėžiūrą, patarė savo kolegoms rašytojams susitaikinti su sovietine santvarka ir drauge pridūrė : «Nelengva tai padaryti. Ypač tiems iš mūsų, kurie senąją pasaulėžiūrą susikūrėm vidaus kovomis ir sielvartais »[36]. Nėra abejonės, kad, šitaip kalbėdamas, jis tada turėjo galvoje save, nes joks kitas lietuvių rašytojas nebuvo anksčiau taip stipriai įtaigojęs savo vidaus kovų bei sielvartų, kaip Putinas romane *Altorių šešėly* ir savo ankstesnėje lyrikoje.

Apgailėjęs savo dešimtį «reakcinių» eilėraščių *Rūsčių dienų* rinkinyje, V. Mykolaitis taip pat prisipažino esąs abejonių persekiojamas poetas. Jis tada kalbėjo : « Jei kas nors manęs paklaustų ir aš pats jei nuoširdžiai savęs paklausčiau, ar šiandien aš jau esu tarybinis žmogus, turėčiau atvirai pasakyti, kad ne. Šiandien aš taip pat svyruoju savo tradiciniame " tarp dviejų aušrų ". Ir šitame svyravime " tarp dviejų aušrų " mane užpuola kartais niūri, juoda kažkokio pasipriešinimo banga. Ir jei aš būčiau tikras, jei tikrai manyčiau, kad mano idealai yra teisingi, yra tikri, aš pasiryžčiau dėl jų mirti [...] Kodėl aš dėl savo idealų negalėčiau žūti ? Ką reiškia žūti tokioje epochoje, kurioje tiek milijonų žmonių yra žuvę ? [...] Bet visą šitą pūstą heroizmą, kaip yla, perveria aštri mintis : " Už ką gi žūsi? Ar verta ? Kas yra tie tavo idealai ? Ar jie iš tikrųjų yra amžini ir pastovūs ? Kokia bus ateitis " ? »[37].

Prisiminus, kaip džiaugsmingai Lietuvos prisikėlimą 1918 metais sveikino Putinas ir kaip per trisdešimt metų jis dirbo lietuvių

---

[36] Mykolaitis-Putinas, *Raštai,* VIII t., Vilnius 1952, 376 psl.

[37] Ten pat, 227 psl.

kultūrai, šie jo žodžiai apie mirtį dėl idealų skamba beveik tragiškai ir drauge ironiškai. Jie nuteikia nejaukiai, nes V. Mykolaitis negalėjo nežinoti, kad anuo laiku jo pilkieji tautiečiai dėl laisvės idealų mirdavo Lietuvos miškuose, pelkėse ir grioviuose, o jis, profesorius, akademikas, štai sovietinėje tribūnoje laisvės idealų atsižada. Bet gal būt okupantai tada buvo pareikalavę iš Putino, kaip garsaus asmens ir visiems žinomo patrioto, kad jis viešai pasmerktų beviltiškai ir heroiškai su ginklu besipriešinančius savo tautiečius ? Kas žino ?

Tik yra pagrindo manyti, kad šitokios pacifikacijos V. Mykolaitis galėjo siekti metais vėliau (1947), kada rezistencinės lietuvių kovos buvo nuožmiausios, o mūsų poetas tada parašė, bent techniškai, vieną įmanomesnių politinių eilėraščių *Visa Lietuva,* kuriame buvo kartojamos šitokio refreno variacijos :

> Su atbundančiais tikime, tikime, tikime :
> Žengs tarybų keliu sujungta Lietuva, visa Lietuva [38].

Bet ar tai buvo pacifikacinis eilėraštis, žinoma, taip pat galima abejoti. Tik savo viešosios ždanovinės išpažinties valandą V. Mykolaitis atrodė toks susigriaužęs, kad, paminėdamas pasipriešinimo norą, jis tikriausiai tegalvojo apie save — išjuokė tą pasipriešinimą išpūstu heroizmu, kurį greitai perveria yla. Vienu lašu daugiau ar mažiau kartėlio sau į pažeminimo taurę tada mūsų poetui nebe daug bereiškė. Juk terorizuojamas idėjiškai ir susikrimtęs, jis tada buvo pradėjęs abejoti net visos savo kūrybos prasme, viešai tardamas : « Pasakysiu tik tiek, kad man pačiam ta visa mano kūryba davė daugiau rūpesčio ir sielvarto negu pasitenkinimo ir džiaugsmo. Aš, štai, kone baigdamas savo gyvenimą, jaučiuosi nieko iš tiesų vertingo, nieko tikrai gero mūsų literatūrai ir mūsų tautai nedavęs » [39].

Viešai atgailaudamas ir žadėdamas susiformuoti naują (sovietinę) pasaulėžiūrą, kitaip tariant, klausyti komunistų partijos nurodymų, mūsų poetas tada turėjo daugiau nei penkiasdešimt metų. Kiekvienas supranta, kad šitokiame amžiuje moraliniu spaudimu neįmanoma pakeisti pasaulėžiūros, nesulaužius savo asmens branduolio. Bet vis dėlto tada V. Mykolaitis nesužlugo. Iš vienos pusės, jis užsikasė savyje — įprastiniame savo egocentrinės sraigės kiaute, — o iš kitos pusės jis anais 1944-1955 totalitarinio teroro metais atgaivą rado moksliniuose ir pedagoginiuose darbuose bei vertimuose iš sveti-

---

[38] *Raštai,* I t., 426 psl.
[39] *Raštai,* VIII t., 376 psl.

mųjų kalbų. Tuo laiku jo atliktas A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* vertimas lietuviškai iš tikro yra kur kas geresnis už kitus ankstesnius tos patriotinės poemos vertimus. Ją skaitant, galima suprasti, kad ją versdamas Putinas tebebuvo išsaugojęs savo pirmykštį kūrybinį pajėgumą, nors to nepajėgė atskleisti savo individualioje lyrikoje.

Iš tikro silpną įspūdį palieka tie eilėraščiai, kuriuos per tą vienuolika melo ir teroro metų V. Mykolaitis yra parašęs savo vardu. Jie dažnai atrodo kaip išdžiovinti arba suvytę vaisiai, o kartais kaip gerai sueiliuoti politiniai straipsniai. Ypač plokščiai ir dusliai atsiliepia tokie eiliuoti dirbiniai kaip *Didžiojo spalio vaizdai* (1946 m.)[40], *Tarybinių tautų šeimai* (1946 m.)[41], parašyti, tur būt, ždanovinei «išpažinčiai», ir vėliau nukalti eilėraščiai, kaip *Pirmoji gegužės* (1952 m.)[42] ir *Kantata Tarybų Lietuvos dešimtmečiui* (1950 m.)[43]. Šioje neva kantatoje nestigo nei « Stalino veido šviesaus », nei Lenino vėliavos, nei totalitarinės kompartijos, kuri visus «veda budriai». Kadaise (1918 m.) laiške Ign. Česaičiui iš Švedijos Mykolaitis Rusiją po spalio mėnesio bolševikų perversmo buvo charakterizavęs kaip pamišėlių namus, o 1947 m. poetas tą patį perversmą buvo priverstas pagarbinti pakartotinai: šalia *Didžiojo spalio vaizdų* (1946) [44] parašyti *Didžiojo spalio garbei* (1947) [45].

Šitais politiniais eilėraščiais V. Mykolaitis-Putinas buvo pasiekęs savo minties ir poetinės išraiškos dugną. Matyt, kad jis šitų savo « kūrinių» gėdijosi, nes kai kurių nebedėjo į savo lyrinių raštų tomą (1959 m.), o ten, kur jų buvo daugiau, kaip *Sveikinu žemę* (1950 m.) [46], jie slėgė prie žemės visą rinkinį. Kaip sovietiniu žargonu savo paskaitose bei straipsniuose, taip politiniais eilėraščiais, priešingais jo talentui, Putinas atidavė duoklę okupantams, kad sušvelnintų sovietinio totalitarizmo prievartą, kuri tada buvo sunaikinusi arba naikino tūkstančius nekaltų asmenų ne tik Lietuvoje.

Kokiu menku žmogučiu, kaip kiškučiu, turėjo jaustis anais metais V. Mykolaitis, oficialiai gerbiamas Lietuvos Mokslų Akademijos narys, užtenka priminti, kad jau ketveriems metams praslinkus nuo komunistų «tėvo ir mokytojo» mirties, poetas bijojo priiminėti savo sesutės laiškus iš Australijos : 1957 m. jis prašė juos adresuoti per vyriausią seserį kaime, arba per Rašytojų sąjungą Vilniuje [47].

---

[40] *Raštai,* I t., 405-412 psl.
[41] Ten pat, 403-404 psl.
[42] *Brangioji Tėvynė,* Vilnius 1952, 230 psl.
[43] Ten pat, 227 psl.
[44] *Raštai,* I t., 405-412 psl.
[45] Ten pat, 413-417 psl.
[46] Ten pat, 395-396 psl.
[47] *Putino laiškai Australijon,* Canbera 1971, 10 ir 12 psl.

Kokia tat galėjo būti kūrybinė nuotaika « genialaus vado » Stalino metais ? Apie jos menkystę šį tą Putinas yra mėginęs pasakoti prozine kalba. Tačiau tariamai didelio žmogaus menkutį stovį jis išdrįso geriau pasakyti 1961 poetine kalba rašydamas:

Šalin !
Nemėgstu išglebimo,
Nemėgstu stuburo lankstaus !
Ir nuo kiekvieno palaižūno
Abuoja panieka dangstaus.

O pats esu toje pagairėj
Kaip vėjo blaškomas žilvytis.
Ak, kaip sunku palaužti širdį —
Čia vėl maištauti, čia lankstytis.

Ir aš savęs nebekenčiu
Kaip to niekingo palaižūno.
Bet, būk man, drauge, atlaidus —
Many du nuožmūs priešai tūno [48].

Nors šituos žodžius V. Mykolaitis taiko sau, bet jie gerai pavaizduoja daugelio lietuvių šviesuolių stovį « genialaus vado » pažangos metais (1944-1953).

Išsivadavimas

Sukilėliai. — Po Stalino mirties (1953 m.), kai valdžią paėmė į savo rankas N. Chruščiovas, o totalitarinio režimo prislėgti žmonės Lietuvoje galėjo atsikvėpti šiek tiek laisviau, pasitraukęs iš universiteto 1954 m. V. Mykolaitis sėdo rašyti istorinio romano, kuriam medžiagą jau buvo pradėjęs rinkti anksčiau. Tai buvo *Sukilėliai*, kur vaizduojamas 1863 m. lenkų-lietuvių sukilimas Lietuvoje, ypač jo brendimas. Romano tema buvo pavojinga, nes anų metų sukilimas buvo nukreiptas prieš Rusijos valdžią. Bet istorinė medžiaga rašytojui leido lengviau prisitaikyti prie socialistinio realizmo reikalavimų, perdaug nežeminant savęs, ypač pabrėžiant lietuvių baudžiauninkų vaidmenį. Be to pirmasis tomas *Gana to jungo* tevaizdavo tik sukilimo brendimą ir pasiruošimą jam.

Tas kūrinys pirmiau pasirodė *Pergales* žurnale 1956 metais, t. y. maždaug tuo laiku, kai Poznanėje sukilusius lenkus turėjo

---

[48] *Langas*, 29 psl.

malšinti kariuomenės tankai, kai vėliau maištaujantieji vengrai išlaisvino Budapeštą ir kitus Vengrijos miestus nuo rusų įgulų, o lietuviai studentai Kaune ir Vilniuj per Vėlines (1956 m.) buvo suruošę laisvės demonstracijas. Be šitų tarptautinio masto aplinkybių būtų sunku suprasti, kodėl *Sukilėlių* kūrinys tada rado tokį stiprų aidą pavergtos Lietuvos šviesuomenėje. Nors tas Putino romanas knygos pavidalu tepasirodė 1957 metais, tačiau per trumpą laiką — vienerius metus — buvo parašytas ne tik libretas operai, bet jam sukomponuota muzika, opera priimta Vilniaus valstybiniame teatre ir ruošta pastatyti 1957 m. rudenį (spalio bolševikinio perversmo sukakčiai). Tik prasidėjus *Sukilėlių* repeticijoms scenoje, Maskvos tironai susigriebė, kad negalima viešai rodyti tokio veikalo, kuriame katalikų kunigas A. Mackevičius veda lietuvius kaimiečius su ginklais rankose kovoti prieš Rusijos valdžią ir dvarponius, o tų kaimiečių chorai šaukia : Laisvės ! laisvės !

Po *Sukilėlių* operos uždraudimo V. Mykolaitis turėjo aiškintis komunistinių rašytojų susirinkime ir dar kartą pareikšti lojalumą sovietinei santvarkai, nors jis tebuvo davęs tik medžiagą libretui. Vėliau, po pagrindinės Glavlito cenzūros, A. Sniečkus, kompartijos vadas Lietuvoje, viešai pareiškė, kad *Sukilėlių* romanui ideologiniu atžvilgiu negalima nieko prikišti.

Atsitiesimas. — Tačiau už visokius priekaištus ir pareiškimus svarbiau, kad nuo 1955 m. buvo prasidėjęs Putino gyvenime naujas — išsivadavimo periodas. Berašydamas apie 1863 m. sukilimą ir pats kūrėjas ėmė pamažu maištauti prieš sovietinio gyvenimo varžtus ir jo biurokratinę rutiną ir drauge sugrįžo prie tokios lyrikos, kokia buvo išgarsėjęs brandžiosios jaunystės metais. Tas išsivadavimas arba grįžimas, prasidėjęs su *Sukilėliais,* lyrikoje aukščiausio taško pasiekė apie 1960-1961 metus.

Pirmiausia V. Mykolaitis neva parafrazavo pasaulinio garso kūrėjus, kaip Shakespeare (jo sonetuose), Aischilą, Beethoveną, Mozartą, J. S. Bachą ir kitus, vis drąsiau imdamas kalbėti savo vardu, kol, pagaliau, paskelbė krikščioniško humanizmo idėjų ir išaukštino idealistus. Šitaip atsirado eilėraščių rinkiniai *Vakarėj žaroj* » (1959 m.), *Būties valanda* (1963 m.), *Langas* (1966 m.), *Sukilėlių* II tomas, nekalbant apie A. Mickevičiaus *Pono Tado* nebaigtą vertimą ir nebaigtus atsiminimus. Ar buvo parašytas, arba kiek parašytas *Altorių šešėly* ketvirtas tomas, tuo tarpu palieka paslaptis.

Šituo dvylikos metų (1955-1967) išsivadavimo laikotarpiu, kaip paaiškės vėliau, Putinas sukūrė stiprių lyrinių kūrinių, nes buvo atsisakęs nuo socialistinio realizmo jam primestų tezių. Šitokią poeto laikyseną oficialios sovietinės doktrinos atžvilgiu nebuvo sunku

suprasti iš V. Mykolaičio kalbos, kurią jis pasakė per savo 70 metų sukaktuves Vilniaus universitete 1963 m. sausio 12 d., sovietinių aukštų pareigūnų akivaizdoje. Dėkodamas už jam suteiktą liaudies rašytojo titulą, Putinas pridūrė: « Tačiau esu tikras, kad tie įpareigojimai neprieštaraus mano, kaip poeto, charakteriui ir pašaukimui, nevaržys poeto žmogiškos prigimties teisėtų polėkių » [49]. Šitais žodžiais V. Mykolaitis netiesiog reikalavo sau ir apskritai rašytojams laisvės kurti pagal talento ypatybes.

Palietęs poetinės kūrybos darbo metodus, Putinas tada pareiškė : « Aš pats mažai sau kvaršinau galvą metodo klausimais. Rašiau kaip rašėsi, kaip reikalavo temos pobūdis, reiškiama idėja, uždavinys. Daug negudraudamas, ir dabar manau, kad prozos kūriniui, vaizduojančiam gyvenimą, geriausiai tinka realistinis metodas. Poezijoje galimybės įvairesnės — nuo konkretaus vaizdo ligi apibendrinamojo simbolio »[50]. Šitais žodžiais V. Mykolaitis atmetė komunistų užmačias nustatinėti rašytojams ribas vadinamuoju socialistinio realizmo metodu.

Kas liečia jo paties pasaulėžiūrą ir jo būties pergyvenimą, V. Mykolaitis toje pačioje savo sukaktuvinėje kalboje atskleidė, kad jis tebėra nepasikeitęs viduje nuo savo studijų metų Šveicarijoje — tebesilaikąs savo tradicinės «tarp dviejų aušrų » pažiūros, kad ir nevartodamas šito termino, kurį buvo prisiminęs savo kalboje 1946 m. per «ždanovsčiną ». Dabar jis kalbėjo : « Per 52 savo literatūrinio darbo ir poetinės kūrybos metus ir man daug ką teko matyti, girdėti bei išgyventi kaip Puškino Pranašui — ir dangaus dundėjimą, ir angelo skridimą, ir žiedų skleidimąsi, ir patamsių dugne šliužų rangymąsi. Būdavo džiaugsmų ir sielvartų, būdavo nuopelnų ir kalčių — tačian kūrybos plotmėje visa tai gera, ir priimtina, kas baigiasi poezijos, kūrybos žygiu [...] Ir dabar, pradėdamas aštuntąjį savo amžiaus dešimtmetį, aš taip pat girdžiu ir padangių dundėjimą, ir angelo skridimą, ir patamsės šliužų ropojimą, ir vėl išgyvenu širdies svyravimų ir proto paklydimų — ir mane dar sykį vilioja gyvenimo žavesiai » [51]. Šitaip pabrėždamas savo teisę į širdies svyravimus bei proto paklydimus, mūsų poetas atmetė kompartijos totalitaristines užmačias nustatinėti kūrėjams ir kitiems pavaldiniams materialistinę pasaulėžiūrą.

Keldamas savo pasaulėjautos problemą, V. Mykolaitis atskleidė, kad jo septintam dešimtmečiui besibaigiant, jis pergyvena vieną

---

[49] *Raštai,* X t., 616 psl.
[50] Ten pat, 615 psl.
[51] Ten pat, 616 psl.

periodą savo dramatinių svyravimų, kurie jo gyvenime, atrodo, ėjo pasikartodami. Tik dabar jis maištavo ne prieš kunigystę, kurią jis 1920-1929 metų eilėraščiuose vadindavo likimu, bet prieš sovietinį totalitarizmą, kuris dusino ne jį vieną. Tas Putino protestas ryškiau matyti jo tuometinėje poezijoje negu jo gyvenime. Tačiau jis čia ėjo paraleliai: poetas ne tik šelpdavo komunistų persekiojamą Katalikų Bažnyčią aukomis, išreiškiamomis rubliais su trimis nuliais, bet taip pat pradėjo rūpintis, kad jam būtų nuimta ekskomunika.

Šita kryptimi nepasisekus, nes dėl nediskretiškumo ar išdavimo komunistai aštriai reagavo prieš poetą, V. Mykolaitis savo noro neatsisakė: kurį laiką palūkėjęs, antru kartu ir kitokiais kanalais jis pakartojo savo prašymą grąžinti jį į Bažnyčią. Kadangi bolševikinės nelaisvės metais poetas nieko priešingo nebuvo rašęs nei prieš Dievą, nei prieš tikėjimą, nei prieš Kristaus Bendriją, Bažnyčia nuėmė V. Mykolaičiui ekskomuniką ir leido kunigui palaiminti jo moterystę. Tačiau pačiam poetui šį kartą nebe moterystė rūpėjo : jis norėjo baigti gyvenimą taip pat su antruoju (prisiimtu) pašaukimu — mirti kunigu ir poetu, kokiu buvo savo gražiausiais gyvenimo metais.

Savo tylaus nepaklusnumo režimui parodydavo senstantis Mykolaitis ir kitaip. Sakysime, nujausdamas, kad gal jo eilėraštis nepraeis pro cenzūrą, poetas duodavo savo kūrinį perskaityti savo ištikimiems draugams, o šie, jį nusirašę kartais pasiųsdavo į užsienį. Šitaip jo *Bachas* (mišios H-mol) ir *Vivos plango, mortuos voco* pasiekė Vakarus bent dviem metais anksčiau, negu buvo išspausdinti Lietuvoje.

Tuo tarpu po *Sukilėlių* I dalies išleidimo, kol sveikata leido, rašytojas buvo atsidėjęs kitokiam kūrybiniam darbui — savo rinktinių raštų redagavimui bei išleidimui tomais, protarpiais poezijos bei atsiminimų rašymui. Tai teikė jam džiaugsmo ir nemažai liūdesio. Jam buvo malonu (neiškentė net dviem atvejais nepasigyręs savo seseriai Magdalenai laiškuose), kad jo *Altorių šešėly* romanas plačiai pasklido tarp svetimųjų — čekų, latvių, rusų kalbomis [52]. « Vis dėlto malonu pasigirti, kad vertimai, kurie pasirodė, buvo labai gerai priimti», — rašė Putinas seseriai 1961.X.21 d.[53]

Kūrybinis antplūdis. — Senstantis poetas negalėjo nesidžiaugti, kad 1958-1962 metais jis buvo sukūręs keletą stipriai originalių poezijos kūrinių, kad jo *Būties valanda* skaitytojuose susilaukė tokio pasisekimo, kokio neturėjo joks kitas jo lyrikos rinkinys, kad po metų net prireikė jo antro leidimo ; tačiau buvo ir priešingų nuotaikų.

---

[62] Latvių kalba dvi laidos po 15.000 egz., trys laidos rusų kalba — viso 325.000 egz.

[63] *Putino laiškai Australijon*, 44 psl.

Putinui buvo liūdna, kad tuo laiku (1958-1962 m.), kai jis buvo pasiekęs poetinę viršūnę, kuri gal pralenkė jo jaunystę, kai buvo leidžiami jo rinktiniai raštai, sovietinė kritika tylėjo : nesidomėjo nei jo lyrika *(Vakarėj žaroj),* nei jo dramomis. Kaip tai atrodė pačiam paliestajam rašytojui, matyti iš jo laiško seseriai Slavėnienei. 1962. IV.4 d. jis rašė:

«Vasario pabaigoje Rašytojų sąjungoje turėjau savo poezijos vakarą, kuris gerai pavyko. Išėjo iš spaudos kritiko Lankučio stora monografija apie mano kūrybą. Apie monografiją ir kūrybos vakarą spauda atsiliepė labai gerai . *Tiesa* savo informacinį straipsnelį apie vakarą pavadino *Didelis talentas, vertingi kūriniai.* Be trumpų eilėraščių, perskaičiau kelias lyrines poemėles — *Somnambulas, Mocartas, Žilvinas ir Eglė.* Nesistebėk, Medži, kad į senatvę aš tapau tokiu pagyrūnu. Tačiau paskutiniais metais buvau pajutęs aplink save kažkokią šaltą tuštumą. Iš literatūrinio gyvenimo buvau tarsi išbrauktas. Literatūrinė spauda manęs neminėjo, mano kūryba nesidomėjo. Į gyvenimą išėjo jauna rašytojų karta su kitokiais idealais, kitokiais ieškojimais, kitokiu stiliumi. Lankučio monografija ir tas vakaras tą uždarumą tarsi pralaužė, o mano kūrybą suaktualino »[54].

Kad sovietinė lietuvių spauda V. Mykolaitį buvo lyg išbraukusi iš literatūrinio gyvenimo, tai, be abejo, nebuvo padaryta be kompartijos žinios. Nepasitikėdama Putinu, ji vaidino, atrodo, dvilypį vaidmenį. Iš vienos pusės, ji leido aprūpinti poetą gerai materialiniu atžvilgiu : leido jam turėti automobilį, grąžino nusavintą namą Kaune, už *Sukilėlių* romaną paskirdino valstybinę 25.000 rublių premiją, už spausdinamus serijoje rinktinius raštus ir vertimus mokėjo tokius stambius honorarus, kad iš jų Mykolaičiai galėjo pasistatydinti vilą Kačerginėje ; bet iš antros pusės kompartija sekė poetą iš arti ir griežtai cenzūravo, tartum drebėdama, kad senstantis poetas nesugriautų sovietinės imperijos pamatų. Ji neleido spausdinti eilės reikšmingų lyrinių kūrinių, Putino parašytų jaunystėje [55] ir griežtai cenzūravo kitus tomus.

Antai, 1963.III.12 d. laiške seseriai poetas rašė: «Neperseniai išėjo iš spaudos naujas mano raštų tomas — moksliniai straipsniai. Deja, ne viskas tilpo, kas galėjo tilpti... Tų straipsnių galėjo būti du tomai»[56]. Kitaip sakant, komunistinė cenzūra tepraleido tik pusę to, ką V. Mykolaitis buvo davęs spausdinti. Cenzūra gerokai sužalojo ir *Būties valandos* rinkinį, nes iš jo buvo išbraukti aštuoni * 45

[54] Ten pat, 47 psl.
[55] Ten pat, 29 psl.
[56] Ten pat, 54 psl.

reikšmingi kūriniai, tarp kurių buvo *Somnambulas*[57], *Kėliaus iš kapo*[58], *Bachas*[59]. Kai V. Mykolaičiui buvo siunčiama J. Griniaus vokiška studija *Vincas Mykolaitis-Putinas als Dichter,* kurią poetas norėjo gauti, cenzoriai jam tedavė tą knygelę tik pasiskaityti. Daug švelnesnė sovietinė cenzūra pasirodė paskutiniam Putino lyrikos rinkiniui *Langui* (1966 m.): jame ji leido paskelbti žymią dalį tų eilėraščių, kuriuos buvo išbraukusi *Būties valandoj* — gal redaktoriai pasigailėjo seno poeto, nebenorėdami apkartinti jo gyvenimo paskutinių mėnesių, nes jie matė, kad Putino jėgos geso.

Galima nujausti, kad labiau negu cenzorių ir redaktorių priekabiai V. Mykolaitį liūdnai nuteikdavo kaip tik jo silpnėjanti sveikata. Pirmuosius stambius smūgius jis pajuto 1958-1959 metais, nes 1959.VI.25 d. laiške seseriai Slavėnienei skundėsi, kad pernai sirgęs plaučių uždegimu; « Nevykęs man buvo šis pavasaris, — rašė jis. — Sirgau gripu su atkritimu. Beveik tris mėnesius laikėsi temperatūra, nors ir neaukšta, vis dėlto varginanti. Ir lig šiol dar kaip reikiant neatsitiesiu ir nieko rimtesnio negaliu dirbti. Svaigsta galva, blogai tarnauja kojos, aplink kūną kažkoks drėgnas šaltis, skausmai raumenyse, kosulys » [60].

Šitokių negabų varginamas V. Mykolaitis redagavo savo ankstesnę poeziją, kitus kūrinius rinktinių raštų serijai ir dar rašė naujos geros lyrikos ; po metų su giliu liūdesiu žiūrėjo į prabėgusį laiką : « Jėgų nebe tiek, kiek anksčiau, — rašė jis 1960.IV.10 d. — Gaila, Medži, praėjusio gyvenimo. Neišnaudojau jo kaip reikiant. Dabar nusimanau daugiau, esu geriau pasiruošęs kūrybiniam darbui, turiu draugų, kurie man padeda, bet jėgų neužtenka. Jokie vaistai man nepadeda ir vargu ar kada padės. Ly rūpinasi dijetomis ir gyvenimo sąlygomis. Tai dar mane ir palaiko »[61].

Toji čia paminėta Ly yra ne kas kita kaip žmona Emilija. Netapusi mūza įkvėpėja Putino brandžiausiais metais, ji pasidarė jo nuolatine gailestingąja seseria jo senatvėje. Tai gal ir padėjo poetui pajusti krikščioniškos meilės jėgą ir grožį, kai jis rašė savo *Žilviną ir Eglę*[62] bei *Kėliaus iš kapo*[63]. Prisiminė jis tą savo saulėleidžio draugę bei slaugę ne tik smulkiuose eilėraščiuose, bet ir laiškuose seseriai. Antai, laiške jos šeimai 1963.X.28 d. jis rašė: «Ly visą

---

[57] *Langas,* 52-64 psl.
[58] Ten pat, 30-32 psl.
[59] Ten pat, 87-92 psl.
[60] *Putino laiškai Australijon,* 31 psl.
[61] Ten pat, 36 psl.
[62] V. Mykolaitis-Putinas, *Būties valanda,* Vilnius 1963, 77-88 psl.
[63] *Langas,* 30-32 psl.

mano ligos laiką buvo ligoninėje, vienoje palatoje su manim ir mane slaugė. Be jos man būtų buvę daug sunkiau. Ir jos sveikata nėra stipri »[64]. Metais vėliau (1964) tos nepamainomos slaugės reikšmę jis pakartojo pabrėždamas : « Ji slaugo mane labai rūpestingai; be jos mano gyvenimas ir sveikata greitai išsektų »[65].

Tačiau ir atkaklioji bei ištikimoji Emilija nedaug iš esmės begalėjo padėti poetui jo senatvės negaliose. Nors protarpiais jis dirbo, 1958-1962 metais sukurdamas geriausių eilėraščių, tačiau jėgos silpnėjo. Prieš 1963 m. Kalėdas jis informavo seserį: « Tebesergu, nors lovoje nuolatos ir neguliu. Labai nusilpau, neturiu jėgų paprasčiausiems reikalams. Iš buto į lauką beveik neišeinu »[66]. Geresnė buvo poeto savijauta nuosavoje viloje, kurią Mykolaičiai neseniai buvo pasistatę Kačerginėje. Ten 1964 m. vasarą V. Mykolaitis jautėsi atsigavęs, vertė A. Mickevičiaus *Poną Tadą*, o savo seseriai džiaugėsi: « čia, Kačerginėje, mums labai gera. Vieta sausa, sveika [...] uogų, vaisių atveža moterys iš kaimų [...] Deja, deja — esu aštuntoje dešimty ! Kur dingo tie metai ? Praėjo nejučiomis ir ne visi vaisingai »[67]. Suprantama, kad ir jaukios Kačerginės vasaros nebegalėjo poeto išgelbėti iš senatvės. Ištaręs: «Viešpatie, pasigailėk!» jis čia mirė 1967 m. birželio 7 d.

V. Mykolaitis-Putinas buvo palaidotas Vilniaus Rasų kapinėse. Kai prie jo duobės buvo tariami atsisveikinimo žodžiai (rašytojų, studentų), jokio sakinio poetui neskyrė respublikinės vyriausybės atstovas, nes jo nebuvo. Tur būt, suteiktas Putinui nusipelniusio liaudies rašytojo vardas nebegaliojo, nors jo laidotuvių išlaidos buvo padengtos valstybės lėšomis.

Pagrindiniai jo kūrybos periodai. — Pereinant prie V. Mykolaičio kūrybos, būtų įdomu pažiūrėti, kaip ji atrodo įvairiuose jo gyvenimo vingiuose ir aukštumose, kurias prisiminė jis savo 70-ties metų sukaktuvinėje kalboje. Tie vingiai, aukštumos ir slėniai juo įdomesni, kad mūsų poetui prisiėjo drauge su visa lietuvių tauta pergyventi dvi rusų revoliucijas, du pasauliniu karu, tris Lietuvos okupacijas, lietuvių tautos džiaugsmingą prisikėlimą nepriklausomos valstybės gyvenimui, bei tos laisvės sutrypimą, kurį kaip totalitaristų (vokiečių nacių ir rusų komunistų) slaptą sąmokslą (1939.VIII.23) įvykdė Sovietų Sąjunga, tai vadindama lietuvių tautos išlaisvinimu. Nors V.

---

[64] *Putino laiškai Australijon,* 55 psl.
[65] Ten pat, 58 psl.
[66] Ten pat, 56 psl. Laiškas 1963.XII.19 d.
[67] Ten pat, 62 psl. Laiškas 1964.VIII.12 d.

Mykolaitis neturėjo polinkių viešajam gyvenimui, bet čia suminėti politiniai įvykiai jį vis dėlto lietė daugiau ar mažiau kaip jautrų asmenį ir kūrėją, kuris per daugelį metų išgyveno ilgą vidaus krizę dėl dviejų pašaukimų. Tie visi įvykiai daugiau ar mažiau atsispindėjo Putino kūryboje, ypač jo lyrikoje. Todėl, pirmiausia atsižvelgiant į ją, ta kūryba skirstytina penkiais periodais.

Pirmasis arba jo jaunystės periodas apima jo jaunųjų metų lyriką nuo pirmųjų poetinių žingsnių Seinų kunigų seminarijoje (1911 m.) ir baigiant Rusijos revoliucijos bolševikų perversmu. Šitą periodą būtų galima vadinti ir neoromantiniu, nes Putino eilėraščiuose matyti atgimstančios Lietuvos tautinio romantizmo įtakų. Jaunas poetas stengiasi duoti tautai stiprinančių pavyzdžių ir jaunatviško optimizmo. Jam tada nemenkas pavyzdys — Maironis. Jo *Raseinių Magdė* ir V. Krėvės *Dainavos šalies padavimai* paskatina Putiną parašyti pirmą didelį eiliuotą kūrinį *Kunigaikštį Žvainį.* Tačiau ši poema savo išraiška ir forma — tokia savarankiška, kad idėjinė giminystė su Maironio *Raseinių Magde* ir V. Krėvės *Užkeikta merga* — tėvynės išdavimas dėl asmeninės laimės motyvų — ne iš karto pastebima. Bet Putino polinkis į autoanalizę bei melancholiją jau pasirodo ir šiuo laikotarpiu. Jo abejones ir ontologinio pikto prasiveržimus pasaulio harmonijoje atskleidžia ne vienas eilėraštis. Pasirodo taip pat ir moters reikšmė gyvenime *(Stella Maris)* bei polinkis į vakarės gamtos meditacijas *(Vakare).* Svarbiausias to laiko poezijos rinkinys — *Kunigaikštis Žvainys* ir *Raudoni žiedai* (1917 m.).

Antrasis periodas Putino kūryboje prasideda 1918 metais su jo atvažiavimu į Šveicariją studijuoti ir baigiasi apie 1928-1929 m. su jo suartėjimu su Emilija Kvedaraite bei pasitraukimu iš Teologijos-Filosofijos fakulteto profesūros. Šveicarijoje nukrypimas iš teologijos studijų į pasaulietinius mokslus jau yra vingis, kuris duoda V. Mykolaičiui vilčių, kad jis išsivaduos iš dvilypio pašaukimo naštos, o tos viltys palaiko jame maištingą nuotaiką. Dėl šios įtampos šis periodas tinka pavadinti maišto periodu. Tačiau jam tiktų ir simbolinio laikotarpio vardas, nes tada Putino kūryboje įsigali simbolinė išraiška. Ten greta miestietiškos civilizacijos prasmenų, sutinkamų Vakarų simbolistuose, plačiai atsiskleidžia gamtiniai simboliai, kurie neleidžia eilėraščiams tapti iracionaliai hermetiškais, kaip tai atsitinka jaunojo B. Sruogos poezijoje. Šis laikotarpis — neoromantinė simbolistinė Putino aukštuma, nuo kurios jis žvelgia į begalinį pasaulį tarp dviejų aušrų, nors pačiam poetui labiau pritiktų sukilusio vergo simbolis. Š'to maišto laikotarpio pirmajai aukštumai atstovauja kūriniai: *Valdovo sūnus* (1921 m.), *Tarp dviejų aušrų* lyrika, *Žiedo*

ir moters drama (1926 m.), *Nuvainikuotos Vaidilutės* misterija (1927 m.), *Valdovo* drama (1929 m.).

1929-1941 m. laikotarpį, nuo V. Mykolaičio suartėjimo su E. Kvedaraite iki II pasaulinio karo pabaigos (1944-1945 m.), reiktų vadinti klasikiniu-realistiniu, nes draugystė su realia moterimi turėjo reikšmės poeto žvilgsnio ir vaizduojamųjų priemonių surealėjimui. Poezijoje taip pat matyti maišto įtampos atslūgimas klasikinės pusiausvyros sąskaiton ir gamtinių motyvų pradžioje sušviesėjimas bei sugiedrėjimas, nors vėliau II pasaulinis karas Putino lyrikoje pažadino objektyvesnių žiemos ir mirties vaizdų. Naujo vingio ir klasikinio realizmo aukštumos svarbiausias kūrinys — *Altorių šešėly* (1932-1933 m.). Mažiau reikšmingi buvo *Kelių ir kryžkelių* (1936) bei *Rūsčių dienų* (1943) rinkiniai ir *Krizės* romanas (1938).

Laikotarpis, kuris Putino gyvenime prasideda antrąja sovietine Lietuvos okupacija 1944 m. ir baigiasi Stalino kulto likvidacija 1956 m., vadintinas nelaisvės arba sausros laikotarpiu. Tada šalia A. Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* lietuviško vertimo, V. Mykolaitis teišleido tik vieną lyrikos rinkinį *Sveikinu žemę* vardu (1950 m.). Ten jis savitai tepasireiškia *Neregio dainoje*[68] ir *Sakmėje apie grūdų*[68] [69], nors ir šiuose eilėraščiuose stinga jausminės gyvybės, kaip to pat meto gamtinėje poezijoje. Ten įdėtais ir *Brangiosios tėvynės* leidinyje paskelbtais politiniais eilėraščiais Putinas atrodo lenktyniaująs su sovietiniais grafomanais, kai tuo tarpu V. Mykolaičio pedagoginiuose ir moksliniuose raštuose įsigali komunistinės ideologijos frazeologija. Šis sovietinis štampuotas žargonas buvo būtina mokslinė priemonė duonos reikalui, nors ir neteikė garbės jos vartotojui. Šiuo laiku tikrasis Putinas prieš savo valią yra atsidūręs savo kūrybiniame slėnyje.

Paskutinysis periodas, kuris prasideda V. Mykolaičio pasitraukimu iš pedagoginio darbo universitete 1954 m. ir Stalino kulto likvidacija 1956 m., vadintinas išsivadavimo arba sugrįžimo laikotarpiu, nes tuo laiku Putinas atsipalaiduoja nuo komunistų diktatūros, o sugrįždamas prie egzistencinių temų, ypač rūpėjusių maišto laikotarpiu, jis vėl pradeda kūrybiškai maištauti bei skelbti krikščioniškąjį humanizmą. Putinas taip pat sugrįžta ir prie simbolinės išraiškos, nors tie nauji simboliai dabar realistiškesni negu anksčiau. Šiam naujam vingiui, o gal pakiliausiai Putino poezijos ankštumai, greta *Sukilėlių* romano, atstovauja trys lyrikos pluoštai: *Vakarėj žaroj* (1959 m.), *Būties valanda* (1964 m.), *Langas* (1966 m.). Tada Putinas parašė

---

[68] *Raštai*, I t., 440-443 psl.
[69] Ten pat, 446-447 psl.

tokius savo šedevrus kaip *Mocartas, Žilvinas ir Eglė, Somnambulas, Kėliaus iš kapo, Nebūk tu juokingas, Bachas, Šokėjas, Vivos plango, mortuos voco.* Jie beveik visi, sukurti 1960-1961 metais, sudaro tą sugrįžimo viršūnę, kuri idėjiniu svoriu bei įtaigia išraiška atrodo prašokstanti simbolistinę arba jaunystės maišto viršūnę.

Nors V. Mykolaičio-Putino kūrybos nagrinėjimas periodais duotų įdomių detalių, tačiau reikia to atsisakyti laukiant, kol paaiškės daugiau poeto gyvenimo faktų. Šiuo tarpu, remiantis jau paskelbtais raštais, užteks bendresnio žvilgsnio — pamėginti charakterizuoti Putiną kaip kūrėją, nesileidžiant į pusiau technines smulkmenas. Tai reiškia, atskleisti Putino kūrybos pagrindines temas ir problemas, kaip poetas jas suprato, jautė, išreiškė, apipavidalino. Bet išalkinti pagrindines problemas, jau reiškia suvokti poeto asmenybės bruožus. Tai gal nors iš dalies atitiks paties V. Mykolaičio norą, kai jis polemikoje su «Liudo Vasario draugais ir priešais » teigė, kad «tinkamą charakteristikai pagrindą » tegali sudaryti pastanga atskleisti asmens prigimtyje glūdintį visos būties dėsnį[70]. Kiek ši pastanga pasiseks, paaiškės šios studijos pabaigoje.

GAMTA

Jos poetinis peizažas

Putino ir Maironio gamtovaizdžio palyginimas. — Kaip ūkininko sūnus Vincas Mykolaitis nuo pat vaikystės buvo glaudžiai susigyvenęs su gamta. Tačiau jo tėviškės peizažas mažai kuo skyrėsi nuo visos Lietuvos gamtinio vaizdo, kuriame vyrauja lygumos. Jose tik retos kalvos ir piliakalniai, bažnyčių bokštai miesteliuose ir tamsiai žalių girių juostos tesulaiko keleivio žvilgsnį, kurį vilioja tolumos, žadindamos ilgesį. Šitokio nekontrastingo, bet pririšančio, nekultyvuoto gamtovaizdžio pirmykščius įspūdžius V. Mykolaitis turėjo progų papildyti savo aukštųjų studijų metais Kaukazo, Šveicarijos, Bavarijos kalnų bei ežerų ir pagaliau jūros patyrimais.

Panašius į Mykolaičio gamtos įspūdžius buvo patyręs ir jo pirmatakas Maironis. Tačiau Putinas su gamtovaizdžiu buvo jautriau ir artimiau susigyvenęs. Senatvės metais prisimindamas savo «mokytojus », kurie yra padarę įtakos jo poetiniam talentui, Putinas pabrėžė gamtą, ypač jo tėviškės kalnelį, vadintą kadaise Krušakalniu, o nuo *Altorių šešėly* dienų — Aušrakalniu. Nuo jo būsimasis poetas dažnai

---

[70] *Raštai,* VIII t., 77 psl.

svajodavo, turėdamas «prieš akis tą gimtųjų vietų peizažą, kuris nuo jo atsiskleisdavo, o ypač tuos saulėlydžius, kurie tiek kartų mane jaudindavo ramiais vasaros vakarais », — rašė V. Mykolaitis [71].

Šitą giliai įsmigusį atmintin gamtovaizdžio įspūdį V. Mykolaitis plačiai aprašė, vaizduodamas Liudo Vasario talento brendimą. «Ant šito tėviškės kalnelio, — rašė Putinas, — bežiūrėdamas į tuos tolimus miškus ir tylius saulėlydžius, Vasaris nejučiomis pratinosi matyti gamtą pro savo jausmą ir nuotaiką [...] Jis nejučiomis sau kūrėsi panoraminę gamtos schemą, kuri ilgą laiką buvo jam fonu pagrindinės nuotaikos varijacijoms reikšti »[72].

Kad saulėleidžio peizažas ne tik Liudui Vasariui, bet ir jo kūrėjui buvo «geras mokytojas », anksti privedęs « mokinį» prie brandžios gamtinės lyrikos, niekas geriau neliudija, kaip Putino eilėraštis *Vakare.* Jei po juo nebūtų parašyta 1914 m. data, galėtum pamanyti, kad jis — visai subrendusio vyro kūrinys, nors iš tikrųjų jo autorius teturėjo 21 metus. Štai tas *Vakare :*

Jau dega žaromis saulėlydžio kraštai,
Liepsnotus žibintus tuoj saulė užgesys —
Ir nykioj sutemoj nutils žingsnių aidai
Ir pajūrio bangų vienodas šlamesys.

Aš lauksiu čia tavęs, kilnioji valanda,
Palikęs kelyje gyvenimo dejas.
Pagarbinsiu tave saulėlydžio malda
Ir vėl nueisiu viens į gęstančias žaras.

Dėl ko taip liūdna gi budėti čia vienam
Tarp gęstančios dienos ir kylančios nakties,
Ištiest maldoj rankas liepsnotiem vakaram
Ir viena tebejaust : kad myli ir ilgies.

Dar sugaudė banga į krantą puldama,
Dar sušvietė gelmėj palūžęs spindulys, —
Pasibaigė diena, su saule gesdama, —
Aš žiūriu ir klausau nurimęs ir tylįs [73].

Pasirinkęs dinaminį momentą gamtoje — saulėleidį, — jaunas poetas, kaip tikras meistras, čia jį dar labiau sugyvino tiek asmens gestais, tiek pajūrio bangomis, kurių jis tikriausiai dar nebuvo nė [71]

---

[71] *Raštai,* X t., 612 psl.
[72] *Raštai,* III t. : *Altorių Šešėly,* 1 dalis, 151-152 psl.
[73] *Raštai,* I t., 81 psl.

matęs. Bet šitą kryptį jam nurodė jo intuicija, kuri be « mokymo » žinojo-jautė, kad jūros priminimas ne tik sudinamins saulėleidį, bet dar sustiprins niekuo neapibrėžtos tolumos arba begalybės įspūdį, taip brangų romantikams. Tačiau dinaminiai elementai eilėraštyje pavartoti taip meistriškai, kad jis palieka vienkartišką, tikro kūrinio, įspūdį.

Turint prieš akis faktą, kad V. Mykolaitis anksti ir glaudžiai buvo susigyvenęs su gamta, visai suprantama, kodėl jo gamtinių pergyvenimų skalė buvo platesnė ir gilesnė negu Maironio. Tiesą sakant, abiejų poetų pagrindiniai santykiai su gamta jau buvo atsiskleidę jų pačiuose pirmuosiuose eilėraščiuose.

Kaip žinia, Maironis savo pirmąjį žingsnį žengė 1885 metais *Aušros* laikraštyje eilėraščiu apie mišką, kurį jis buvo pavadinęs *Lietuvos vargu*[74]. Niokojama giria ten poetui reiškė skurdžią dalią Lietuvos, kurią naikino rusų carinis režimas. Jo tėvynės, jo miško stovis — šitie objektyvūs reiškiniai — jaunajam Maironiui atrodė svarbiausi, bent tuo momentu svarbesni už jį patį. Todėl *Lietuvos varge* Maironis visai nekalba apie save. Kad ir užjausdamas Lietuvos miško liūdnam likimui, Maironis stovi šalia gamtos vaizdo. Nors vėlesniuose eilėraščiuose (*Nuo Birutės kalno*[75], *Vasaros naktys*[76]) poetas suėjo į artimesnius santykius su lietuviška gamta, tačiau jam neužėjo noras atskleisti savo vidinę giminystę su ja, arba stoti į grumtynes su jos gaivalais. *Nuo Birutės kalno* eilėraštyje, gėrėdamasis Baltijos bangomis, ieškodamas joje sau draugo, Maironis vis dėlto žiūrėjo į ją iš tolo, pasiliko pasyvus, niekada nemėginęs susigrumti su jos gaivalais, kaip Putino *Plaukėjai verpetuose*, kuriems :

Pailso krūtinė, apsvaigo galva,
Nuo jūros verpetų ir vėtrų suokimo
Ir akys aptemo ir balsas užkimo [77].

Iš šio vieno pavyzdžio jau matyti, kad V. Mykolaičio santykiai su gamta buvo veiklesni, intymesni ir egocentriškesni negu Maironio. Tai atsiskleidė taip pat pirmajame Putino eilėraštyje *Vai eičiau aš, eičiau* (1911 m.). Poetas jį pradeda ketureiliu:

Vai eičiau aš, eičiau į tolimą kraštą
Su vėjais dalios po pasaulį ieškotų —
Gal ten, kur, numetusi priespaudos naštą,
Širdis nevaitotų.

---

[74] J. Maironis-Mačiulis, *Pavasario balsai*, Würzburgas [10]1947, 13 psl.
[75] Ten pat, 76 psl.
[76] Ten pat, 87 psl.
[77] V. Mykolaitis-Putinas, *Keliai ir kryžkeliai*, Kaunas 1936, 265 psl.

Išdėstęs savo dabartinį liūdną stovį per dvi strofas, Putinas užbaigia eilėraštį pirmojo ketureilio variacija:

Vai eičiau aš, eičiau į naktį žvaigždėtą,
Į kryžkelius laukiamos laimės ieškotų :
Gal ten pasitiktų dalia pažadėta
Sapnų išsvajotų [78].

Kas galėtų nematyti, kad čia Putino asmeninis stovis — jo vaitojanti širdis, išsvajoti sapnai, dalia pažadėta — yra svarbiau už gamtą ? Juk peizažo elementai — čia tik rėmai, tarp kurių įsipina poeto sielvartai. Drauge nesunku pastebėti Putino aktyvų santykį su gamtos reiškiniais — jo norą drauge su vėjais ieškoti savo dalios, išeiti į žvaigždėtos nakties kryžkelius. Be to, eilėraštyje suminimas gamtos pasaulis kaip tikrų romantikų čia atveriamas į tolius iki begalybės — eitų į tolimą kraštą su vėjais, arba keliautų į naktį žvaigždėtą. Taigi, pirmame savo eilėraštyje V. Mykolaitis pasirodo pakitusio laiko visai kitokios nuotaikos poetas negu Maironis. Bet kaip gi atrodo kitokie Putino santykiai su gamta ?

Gamta kaip simbolinė Putino vidaus pasaulio reiškėją. — Kai ne jis stovi eilėraščio centre, bet tiktai gamta, ir tada ji apreiškia Putino nuotaiką. Antai muzikaliame *Saulėleidžio kely* (1928) per tris strofas džiaugęsis vakarine gamta, poetas baigia :

Skambios mėnesienos užburtosios fleitos
Ulbėdamos groja sidabro ūkuose —
Ir visą pasaulį kaip meilės aidiją
Aš skambančiais posmais į širdį renkuosi [79].

Čia jau gamtos elementai ne nuotaikai įrėminti, o tikra gamta, tačiau gamta, žiūrima pro Putino jausmą bei nuotaiką, kaip drauge su Liudu Vasariu buvo įpratęs mūsų poetas. Taigi, gamta apdainuojama ne dėl jos pačios, bet ji dažniausiai atskleidžia Putino mintis ir jausmus, nes šie būna sutapę su gamtovaizdiniais elementais. Kitaip tariant, gamtiniuose eilėraščiuose peizažiniai brūkšniai tartum prisigeria psichinio turinio, tapdami daugiau ar mažiau ryškiais vidinių bangavimų nešėjais ir simboliais. Tie peizažiniai elementai, užuot byloję vienaprasmiškais, tik savais pavidalais, spalvomis ir garsais, pažadina skaitytojo intuiciją žvelgti giliau, nejučiom pra-

---

[78] *Raštai,* I t., 13 psl.
[78] Ten pat, 281 psl.

siveržti iki dvasinės paslapties, dalyvauti aktyviai (kūrybiškai), suvokiant vaizdo prasmę bei žavintis negriežtai apibrėžta išraiška.

Ta meilė gamtiniams simboliams leidžia spręsti ne tik apie gilų ir subtilų žvilgsnį, kuriuo Putinas suvokia pasaulį, bet ir apie jo pastangą pakeisti gamtą pagal savo vidaus bangavimus, kad iš gamtovaizdinių pradų pasidarytų priemonės poezijai. Todėl, rašydamas apie giedro rudens dieną eilėraštyje *Tegu tave dievai* (1926), poetas taria :

Einu tolyn. Dangus dar saulę mąsto
Ir želmeny mielai pavasarį surastų [80].

Kas gi nesupranta, kad čia ne žydrieji skliautai mąsto apie saulę, bet pats poetas savo pavasarišką nuotaiką priskiria rudeniško dangaus mėlynei, šitaip ją sužmogindamas ? Ir toliau savo nuotaiką suliedamas su rudeniškos giedrios dienos vaizdais, jis sako :

Žiedų nėra. Tačiau visur dažai
Ir, rodos, pats kartu juos laistai ir paišai.
Pamiršęs jau gėles, rausvus lapus skini
Ir saulėtas dienas iš naujo gyveni[81].

Tai tartum dailininko tapomas spalvingas paveikslas ir drauge švelni lyrika, atspindinti poeto šviesią nuotaiką, išreikštą gamtiniais brūkšniais.

Iš čia pakomentuotų pavyzdžių matyti, kaip pagal savo nuotaiką stilizuodamas gamtą, Putinas ją keičia ir suprastina, t. y. sugyvina, sudvasina, kartais suintelektualina. Be abejo, jis ne vienas šitai]» elgiasi, nes ir kiti poetai stilizuoja gamtą. Bet Mykolaitis-Putinas yra vienas tų poetų, kuriam gamtos reiškiniai yra suteikę visą gausybę — gal daugiausia — priemonių poetiškai, muzikališkai ir kartais tapybiškai išreikšti savo vidaus stovį be įkyrėjimo savuoju «aš». Gamtovaizdžio elementai jam yra davę tiek daug originalių ir subtilių simbolių, kad jie yra įspaudę pagrindini bruožą jo lyrikai.

Todėl Putino poezijos simbolika jo subrendusiame amžiuje (svarbiausia iki 1944 m.) yra atviros laisvos gamtos simbolika. Nors mūsų poetas neneigia miesto gyvenimo reiškinių, tačiau *Tarp dviejų aušrų* rinkinyje, kur tų civilizacinių elementų, kaip operos salių, maskaradų, kavinių, taurių, bokštų, pilių, šventovių, yra dagiausia (daugiau negu

80 Ten pat, 273 psl.
81 Ten pat.

Keliuose ir kryžkeliuose), pagrindinį toną duoda vis dėlto peizažiniai elementai. Ne kas kita, bet laisva ir atvira iki begalybės gamta suteikė tam svarbiam rinkiniui savo vardą — tarp dviejų aušrų.

Pabrėždamas savo meilę šitokiai peizažinei sesei, V. Mykolaitis to savo lyrikos rinkinio priekyje išspausdino, lyg kokią savo išpažintį, labai reikšmingą eilėraštį :

Tarp dviejų aušrų pasaulis kaip pasaka.
Iš žvilgančių bokštų veizi visaregінčios akys, —
ir jų regėjimais žaviesi tu pats,
patirdamas tolimą,
paslaptingąją,
nesibaigiamąją,
vientisą būtį.

Rytuose jau nuspėji besiartinančią šviesą,
bet vakarų atošvaistės atgyja tavy
kaip seniai girdėtų
giedojimų aidai.

Visi daiktai kaip blankūs šešėliai
dvilypuojasi tavo regėjime,
ir tu nebežinai,
kokiu vardu juos vadinti.
Tavo paties būtis
nykiais aidėjimais skrenda atgalios, —
ir tau be galo liūdna [82].

Tai ramios, šiltos, giedrios vasarinės nakties nuotaika Lietuvoje. Bet kūrinėlio prasmė nesibaigia šia nuotaika, nes ji turi simbolinę prasmę su keletu reikšmių. Ta giedra naktis tarp saulėleidžio pėdsakų ir ateinančios aušros gali reikšti žmogaus stovį tokioje būtyje, kurioje praeities darbai paslaptingoje dabarties vienybėje susisiekia su amžinybės perspektyva, arba psichinę žmogaus būseną tarp nebesugrąžinamos, bet dar prisimenamos praeities ir viltį žadinančios paslaptingos ateities, arba paties autoriaus stovį svyruojančio tarp dviejų kilnių pašaukimų, arba Putino dvilypę pasaulėžiūrą bei pasaulėjautą tarp medžiagos ir dvasios, tarp tikrovės ir idealų, tarp tikėjimo ir žinojimo, tarp abejonės ir vilties.

Iš anksčiau paanalizuotų poros ištraukų ir iš čia pakomentuoto didelio simbolio — giedrios nakties tarp dviejų aušrų — matyti, kad gamta ir peizažas V. Mykolaičiui yra daugiau negu įvairių vaizdų

---

[82] Ten pat, 267 psl.

gausybė estetiniam pasigėrėjimui. Gamta — jam svarbi būties sritis, kurioje yra jis pats. Todėl gamtos vaizdo įvairybė jaunam Putinui atrodo kartais kaip puošni šventovė, begalinė kaip visata, kurioje poetas per daug metų atskleisdavo savo dažnus sielvartus, retus džiaugsmus ir ieškodavo paguodos. Peizažinė gamta jaunajam Putinui taip pat kartais buvo tartum draugė, kuri įvairiai jam šnibždėjo į ausį ir į širdį, draugė, kuriai jis taip pat patikėjo daug savo jausmų ir minčių, pasakodamas jai savo dalią, arba susimąstydamas ties žmogiškąja egzistencija. Ji jo jaunystėje buvo jo, vienišojo romantiko pokalbių partnerė, kurios reikšmė sumažėjo senatvėje, kai iškilo žmogus.

Vakaro ir nakties gamtovaizdžio pasimėgimas ir jo persvara. — Nurodžius kokią reikšmę turi peizažinė gamta V. Mykolaičio-Putino poezijoje, įdomu sužinoti, kas poetą gamtovaizdyje labiausiai patraukė, kokie metų laikų bei dienos tarpai davė jam daugiausia progų poetiškai išsireikšti. Trumpai į tai atsakyti nėra lengva, nes visi metų ir paros tarpai (rytas, diena, vakaras ir naktis) yra dominę mūsų poetą.

Menkiausiai jo poezijoje atsispindėjo žiema, gal dėl to, kad jos peizažas monotoniškas bei sustingęs, o gal dėl to, kad žiemos temomis Putinas buvo susidomėjęs II pasaulinio karo metais, kai sušalęs, apsiniaukęs, niūrus peizažas galėjo simbolizuoti mirtį arba jos grėsmę.

Iš paros tarpų V. Mykolaičiui yra labiausia prie širdies vakaras ir naktis. Jau buvo nurodyta, kaip iš vaikystės susigyvenęs su saulės laida, Putinas tuo gamtos motyvu anksčiausia pasiekė subrendimo, kaip liudija eilėraštis *Vakare.* Jis šituo motyvu sukūrė ir daugiau gerų kūrinių, tačiau vakaras poetą nuteikdavo liūdnai. Antai jaunas, dvidešimtmetis poetas mėgsta pabudėti:

Tarp gęstančios dienos ir kylančios nakties,
Ištiest maldoj rankas liepsnotiem vakaram
Ir viena tebejaust: kad myli ir ilgies [83].

Taigi, saulėleidyje su poeto liūdesiu yra susiję ilgesys, meilės svajonės ir net maldos gestai. Dvidešimt su viršum metų praslinkus, Putinui vakare nemažiau liūdna negu jaunystėje, nes jau pasibaigusios svajonės ir iliuzijos. Apgailestaudamas, kad jaunystėje, « rūsčios lemties apviltas », keliavo «takais vienatvės ir vergovės », dabar, keturdešimtmečio sulaukus :

[83] Ten pat, 81 psl.

Saulėlydžio metu tau liūdna esti,
Kaip kiekvienam, kurs savo laimę lydi.
Norėtum tą akimirką džiaugsmu pratęsti,
Bet ji tavy jau kapo žiedu žydi [84 85 86].

Naktį V. Mykolaitis pergyvena ir išreiškia įvairiau negu vakarą. Tas nevienodumas pareina nuo aplinkos, kurioje save jaučia poetas. Užsidarius kambaryje, jį apninka pagundos ir maištingos mintys. Tada, atrodo, jam nieko nebelieka, kaip « su nykiais šešėliais maištinga mintim ligi ryto virpėti » *(Ir Šiandien, kaip vakar*[85]), arba klausytis, kaip :

... slėpiningi žodžiai iš nakties glūdumo
vadina klaikiai žengti į anapus [84].

Naktis po atviru dangum net karo metais nuteikia Putiną giedriau negu uždaroje erdvėje. Nors ir tada baisu, kad naktis «rūsti, juoda », tačiau jis gali judėti ir todėl šio to viltis :

Diena jau baigiasi. O aš lieku prie kelio,
Prie balto svyrinčio berželio.
Aš sutemų ertmėj sustoju
Sutikti brėkštantį rytojų [87].

Ypač lengvai ir maloniai sutinka Mykolaitis giedrą naktį, kuri jį Lietuvos laukuose užburia savo toliais ir savo ramybe. Šitokią tylią ir žvaigždėtą naktį poetas beveik užmiršta savo vienatvę, norėdamas susilieti su visata kaip lašas jūroje :

Vėlai nuklydau aš į tuščią lauką
Tavim pasigėrėt, gilus dangau.
Pakėliau veidą į žvaigždėtą aukštį —
Ir tartum lašas jūroj išnykau.

Ir nežinau, kad aš būties kelionėj
Minu vien žemės tremtinio takus,
Kad mano džiaugsmas, poilsis ir laisvė
Toli, kaip aukštos žvaigždės ir dangus [88].

---

[84] Ten pat, 322 psl. Eilėraštis *Saulėlydy.*
[85] Ten pat, 288psl.
[86] Ten pat, 256 psl. Eilėraštis *Nokturnas.*
[87] Ten pat, 373 psl. Eilėraštis *Diena jau baigiasi.*
[88] Ten pat, 197 psl. Eilėraštis *Rudenio naktį.*

Dar giedriau Putiną nuteikia šviesi vasaros naktis. Ji poeto sieloje sužadina tokią ramybę, kad ši beveik prilygsta nekaltumo ir maldos stoviui, nes :

Yra viena tik valanda
Vidur nakties,
Kada padangių žvaigždynams
Tyliai meldies.

O spindulingoji erdvė
Tokia skaidri,
Kad, rodos, pats visas žvaigždes
Širdy turi.

Visa būtis — tiktai vieni
Melsvi skliautai —
Ir pats į mėlynas gelmes
Tu paskendai.

Nebėr daugiau šventos maldos
Nė nuodėmės :
Visus širdies nujautimus
Dangus laimės [89].

Šitokią tylią žvaigždėtą naktį V. Mykolaitis siekia vieningo pasaulio, arba — teisingiau — paslaptingos, nesibaigiančios, vientisos būties, kur asmuo neišskirtas. Bet šitokia giedra ramybė, kylanti iš darnos tarp žmogaus proto, jo širdies ir visatos, tebūna retomis akimirkomis. Tai ne nirvaniško pasyvumo, bet psichinės pusiausvyros akimirkos. Nors protas jose nevyrauja, bet jis taip pat nėra paskandintas kažin kur. Jis budi. Tai paliudija *Nuostabių nakčių*[90] ir *Rūpintojėlio* eilėraščiai, kur taip pat vyrauja nakties giedrų tolių nuotaika, nes ir *Rūpintojėlyje* :

... aukštam danguj tos šviesios žvaigždės
Taip spindi, net graudu, Dievuli mano.

Tačiau tame skaidriame širdies susijaudinime asmuo nedingsta : poetas mąsto, klausia, kalba, vaikšto :

---

[89] Ten pat, 257 psl. Eilėraštis *Vidurnaktį*.
[90] Ten pat, 272 psl.

Išeisiu, sau tariau, ant lygaus kelio :
Ant lygaus kelio tai valia valužė [...]

Bet kam gi tu, budrus Dievuli mano,
Prie lygaus kelio rūpestėliu rymai ? [...]

Dievuli mano, argi mūsų godos
Tave prie kelio iš dangaus atprašė,
O gal tos šviesios rudenio naktužės
Tave iš mūsų žemės išsapnavo ?[31]

Su giedra naktimi po atviru Lietuvos dangumi V. Mykolaitis taip, atrodo, susigyvenęs, kad ji įkvepia jam geriausius eilėraščius ne tik jaunystės maišto metais, bet ir senatvėje.

Ir aš panorau paskutinį kartų
Pakelt į aukštumą akis,
Kur žvaigždžių spindulingieji sietynai
Mane tiek kartų guodė ir žavėjo, —

prisipažino Putinas *Meteoro* eilėraštyje [91 92], o beveik septynių dešimtų metų sulaukęs dar patvirtino *Pasikalbėjime* :

Žvaigždėtoji naktis —
Paguoda mano ir viltis [93].

Metais prieš tai (1959) parašytas *Krintančios žvaigždės* ciklas [94], kur V. Mykolaitis svarsto žmogiškosios egzistencijos ir savo gyvenimo prasmę, vyksta taip pat nakties fone. Jis yra vienas dramatiškiausių ir įspūdingiausių senstančio poeto kūrinių. Tai reiškia, kad naktis po žvaigždėtu dangumi suteikia senstančiam poetui ne tik ramybę. Giedra pusiausvyra charakteringas tik vienas to ciklo eilėraštis *Prieš rytą* [95], kuriame Putinas savo žvilgsnį nukreipia į anapus, kai tuo tarpu kiti dramatiški nevienodu laipsniu. Todėl reikia dar kartą konstatuoti, kad ir žvaigždėtą naktį nedaug tėra tokių momentų, kada mūsų poetas pasiekia širdies ir proto darnos su visata. [91]

---

[91] Ten pat.
[92] Ten pat, 518 psl.
[93] *Būties valanda,* 117 psl.
[94] *Raštai,* I t., 512-521 psl.
[95] Ten pat, 520 psl.

Vasaros saulėta diena Putiną nuteikia neramiai. Ji poetą svaigina, nes, tai atsiminus, lig šiol «visos mintys banguoja ir supas» *(Vasaros saulėje)* [96]. Į veiklumą labiau skatina pavasario saulė, įkvėpdama džiaugsmingas klajones be aiškaus tikslo :

Išeik tik į lauką, kur didelis vėjas
Kvapia šiluma tave perpūs kiaurai —
Ir jau nebžinosi, kam siela tau svaigsta
Ir kam savo lūpas šypsniu pradarai.

Tik eisi ir eisi per žydinčias pievas,
Aidais šimtastygiais dūzgenančiu plotu —
Gal pamiršto draugo, gal sutikto žvilgsnio,
Gal laukiamos meilės tu eisi ieškotų? [97]

Tačiau, kad V. Mykolaitis nori išragauti pavasario dienos gamtą visomis juslėmis, nėra nieko nuostabaus, nes ir daugelis poetų šitaip elgiasi. Iš jų Putinas išsiskiria ne pavasariniu džiaugsmu, bet liūdesiu. Antai, *Pavasario alegorijoje* jis rašė :

Ak, kaip aš laukiau tavęs, pavasari! [...]
Maniau, tu ateisi kaip koks karaliūnas [...]
O tu atėjai skurdus ir purvinas —
Nuo bado išblyškęs, nuo šalčio pasmėlęs,
Kaip koks šiurpus pastirėlis [...]
Tiesa : abu mudu tokie, pavasari ! [...]
Pamiršę ir džiaugsmą, ir saulėtą buitį [98].

Tiesa, kad tokio liūdno ir skurdaus pavasario eilėraštis (1933 m.) tėra vienas. Jį galima laikyti charakteringa išimtimi Putino poezijoje. Tur būt, tokia pat išimtimi reikia laikyti ir pavasario rytą, kuris yra pavadintas *Prisikėlimu* [99] (1924 m.). Tai vienintelis rytas visoje Putino lyrikoje. Tai neproporcingai mažai, palyginus su įvairiais saulėlydžiais, vakarais ir naktimis. Tiesa, šis eilėraštis nėra menkas. Davus jam prisikėlimo vardą, jis tampa prasmingas, nes skaitytojas gali prisiminti lietuviškų Velykų rytą, arba galvoti apie savo prisikėlimą. Tačiau vis tiek kritikui palieka teisė tarti, kad vakaro ir nakties temomis, ypač giedrios nakties įspūdžiais Putino eilėraščiai atrodo gilesni. Jie, matyt, labiau atitinka V. Mykolaičio

---

[96] Ten pat, 290 psl.
[97] Ten pat, 270 psl. Eilėraštis *Pavasario saulėj.*
[98] Ten pat, 311 psl.
[99] Ten pat, 196 psl.

pasaulėjautą, kurios platų simbolį jis yra davęs *Tarp dviejų aušrų* rinkinio įvadiniame, neseniai čia komentuotame eilėraštyje.

Pamėginę nurodyti, kaip V. Mykolaitis santykiauja su gamta, tiksliau, su jo peizažiniais «paveikslais », kuriuos jis vaizduoja, arba kuriais išreiškia savo pergyvenimus, matėme, kad gamtos vaizdai vaizdeliai poetui dažniausia tarnauja kaip simboliai. Stabtelėję prie peizažinių vaizdų, susietų su laiku, pastebėjome, kad Putinas geriausių poetinių vaisių pasiekė, išreikšdamas savo santykius su vakaro ir nakties gamta, įvairesne ir įspūdingesne, negu su rytu ir diena.

Bet mūsų poetas ne tik santykiavo su mums visiems pažįstama gamta, ją paprastai atskleisdamas. Būdamas veiklios sielos, jis gamtą labiau ar silpniau stilizavo pagal savo nuotaikas ir mintis, kaip sakyta, ja sugyvindamas ir suasmenindamas. Šitaip elgdamasis, Putinas kūrė naują gamtą, savą gamtą. Todėl ir kyla klausimas, kaip atrodo, ta jo sukurta gamtinė tikrovė, t. y. kiek ji panaši į mūsų pažįstamąją gamtą, ir ką ji turi skirtingo bei savybingo, gauto iš paties poeto asmenybės. Iš tų dalykų išryškinimo ir susidarys ta V. Mykolaičio gamtinė filosofija.

Gamtinė filosofija

Suabstraktinta gamta — simboliai. — Pradėkime nuo Mykolaičio-Putino peizažo, kurį jau šiek tiek pažįstame ir kuris jo poezijoje labiausiai pastebimas, pasakydami, kad šita Putino gamta yra atvirų erdvių ir begalinių tolių, kurių autorius nenori aprėžti, nes šitie daugiau ar mažiau apibendrinti peizažiniai bruožai geriau tinka simbolinei reikšmei. Todėl jis šituos bruožus sugestionuodavo, metaforiškai išreikšdavo, bet neaprašinėdavo.

Tai paaiškina, kodėl V. Mykolaičio lyrikoje nėra peizažų, susietų su kokia nors geografine vieta, kas Maironio kūryboje nebuvo retenybė. Putino poezijoje išimtį tesudaro *Baltijos jūrai* (1948 m.)[100], kuriai jis yra paskyręs ilgą, gana retorišką eilėraštį. Bet ir jame nėra aprašymo. Ten yra primintų įvairių įspūdžių, kuriuos pažadina Baltijos jūra, bet visi tie jos reiškiniai bei ypatybės tėra tik pradiniai taškai autoriaus mintims bei svarstymams. Panašiai būtų galima pasakyti apie gamtos vaidmenį epinio pobūdžio kūriniuose, kur būtų lauktinas platesnis peizažinio vaizdo aprašomasis vaizdavimas. Tačiau, sakysime, *Kunigaikštyje Žvainyje* gamtos vaizdų protarpiais

[100] Ten pat, 448-450 psl.

tepasitaiko ne daug ką ryškesnių negu lyriniame eilėraštyje. Ten daiktiškiausiu paveikslu galėtų būti naktis miške :

Prieš akis erdvi lanka.
Aukšti medžiai viens prie kito
Vainiku aplink apspito,
Pina saką su šaka.

O viduj dangaus mėlynės
Spindi tankios žvaigdžių pynės,
Plauko mėnuo vidury,
Pakrašty sietynas kybo,
Šienpioviai skaisčiai sužibo
Sesių mirgančiam būry [101].

Čia susiduriame ne tiek su tirštai «tapytu » aliejiniu paveikslu, kiek su skysta, šiek tiek šablonine akvarele. Kitose poemos vietose ji dar lengvesnė, nes poetas gamtovaizdžio teduoda tik bendruosius brūkšnius, kiek jų reikalinga pažymėti veiksmo vietai, laikui ir truputį nuotaikai.

Kad ir nesileisdamas į gamtos aprašymus, Putinas savo lyriniuose kūrinėliuose gamtovaizdžio dažniausia duoda tiek, kad lengvai galima suprasti laiką ir vietą (lygumą, kalnus, jūrą, krantą), kur poetas yra, arba kur lokalizuoja savo reiškiamus pergyvenimus. Tačiau yra jo eilėraščių, iš kurių sunku atspėti «veiksmo » vietą, nors Putinas duoda ne vieną gamtovaizdinį brūkšnį sielos stoviui išreikšti, kaip :

Didelės akys, kaip rudenio naktys,
Tamsios ir gilios ilgais pažvelgimais
Spindi į gelmę nebyliais žvaigždynais,
Bet laukiamų paslapčių nepasako [102].

Tai viena strofa iš *Fantazijų II.* Šis puikus eilėraštis yra beveik ištisai nupintas iš peizažinių įspūdžių. Kitas nemažiau žavus kūrinėlis, kuris vadinasi *Romansu*[103], gamtovaizdinių elementų gal turi mažiau, bet vienur ir kitur sunku spręsti apie pergyvenimo vietą (būtų neaiškumų ir dėl laiko), nes poetas toks susitelkęs savo jausmuose, kad iš gamtinio išviršinio pasaulio vieną kartą telieka tik mįslingos tamsos

---

101 V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai,* II t., Vilnius 1960, 16 psl.
102 *Raštai,* I t., 261 psl.
103 Ten pat, 271 psl.

įspūdžiai, o kitą kartą — tik viliojantieji šviesūs mirguliavimai. Tai jau ne peizažas, bet gamtovaizdiniai brūkšniai arba simboliai. Jie liudija ne tiek V. Mykolaičio subjektyvumą, kiek jo veiklią dvasią, kuri stipriai valdo banguojančią įkvėpimo emociją, neleisdama jai išsilieti grynais įspūdžiais, arba šiuos suvesdama į tokius esmingus bruožus, kad vieta mažai bereiškia, arba jos išryškinimas tik trukdytų reiškiamai idėjai. Tačiau šitokie « beviečiai » ir iš dalies « belaikiai » eilėraščiai kaip *Fantazijos* ir *Romansas* nėra žaidimai formalistinėmis abstrakcijomis, bet tikri lyrikos šedevrai, kuriuose dominuoja vidaus pasaulis.

Bet šitokia suabstraktinta gamta, arba peizažiniai brūkšniai, kuriuose beveik visai išnyksta vienos vietos ir vieno laiko percepcijos, reiškia, kad ne viename Putino eilėraštyje nebėra visiems pažįstamo gamtos vaizdo, o tik silpnesni ar stipresni peizažiniai prisiminimai, perduoti vienu antru žodžiu. Tai eilėraščiai, kuriuose poetas gamtos elementus labiausiai palenkia savo judrių jausmų ir minčių išraiškai. Bet tai nereiškia, kad Putino stipri vidinė dinamika, susiliesdama su gamta, šią pastarąją naikintų kaip visumą, arba ją neigtų. Nors mūsų poeto eilėraščiuose pasitaiko tokių, kuriuose nebėra ištisinio peizažinio vaizdo, tačiau, apskritai, V. Mykolaitis atkuria mums visiems pažįstamo peizažo įspūdžius, kurie tarnauja simboliais, fonu arba rėmais poeto jausmams.

Taip pat yra buvę V. Mykolaičio gyvenime laikotarpių, kada vidaus dinamikai išreikšti gamtos stiprios stilizacijos nebeužtenka: kada pačiame gamtovaizdyje reikėjo ieškoti dinaminių elementų, iš jų kurti dinamišką gamtą, per ją atskleisti žmogaus grumtynes prieš gamtinius gaivalus, glūdinčius žmogiškos individualybės gelmėse ir šalia jos, gyvenime. Šitos sąmoningos žmonių grumtynės tarp prieštaraujančių jėgų Putino kūryboje ne kartą buvo parodytos kaip grumtynės prieš regimus gamtos gaivalus — prieš audras, nakties ūkus, vėjus ir jūrų bangas, uolų skardžius ir kalnų viršūnes. Suprantama, kad šitoks dinamiškas peizažas, sukurtas atskleisti įvairioms kolektyvinėms ir asmeninėms kovoms, turėjo simbolinę reikšmę. Vieną kartą jūrų plaukėjai ir gintarų žvejai, įtemptai grumdamiesi, turėjo vilties laimingai pabaigti kovą :

Kai budrūs sulauksime ryto aušros
Ir šauklio trimitas nuo bokšto sugros,
Pakilsim nuo kranto ir eisim visi,
Kur spindi, kaip saulė, šventovė šviesi.

Kaip miškas mūs vėliavos žydrios šlamės,
Ir sienos virpės nuo jaunųjų giesmės.

Skliautai gintariniai mūs džiaugsmo aiduos,
Kaip pajūrio uolos per audrą skanduos [104] [105].

Kitą kartą gamtos gaivalai buvo galingesni už drąsius svajotojus, žiburių nešėjus, kurie naktį iš ūkų nori išvesti minią į šviesą, bet su ja dingsta drauge, nes :

Paskutinis nyksta aidas
Jųjų gaudesio aistringo —
Ir visi pakalnių toly
Rūkuose išnykę dingo [105].

Tas kalnų keleivis, kuris amžiams ruošėsi užkariauti kalnų aukštybes, neilgai teišlaiko savo pasiryžimą — turi palikti viršūnę ir iš slėnio ežero patirti, kad dangaus grožybė gali nuostabiai atsispindėti vandenyje *(Viršūnės ir gelmės)*[106]. Tuo tarpu be žinios amžiams dingsta tie drąsūs sakalai, kurie, «lydėdami gęstančią žarą vėlai», pakilo į dangų, pasiryžę iš saulės vainiko nuskinti leliją ir « miegančius žemės laukus ir uolynus » paversti žėrinčiais saulės gėlynais *(Margi sakalai)*[107].

Ką reiškia rungtynės su gamtos gaivalais, tai paaiškina pats V. Mykolaitis savo autobiografijoje. Kai po I pasaulinio karo Lietuva kovojo dėl savo valstybinės nepriklausomybės, «mes, idealistiškai nusiteikę jauni žmonės, — rašė Putinas, — buvome pilni entuziazmo, didelių vilčių ir lūkesčių. Mums vaidenosi visokios reformos, atgimimai, žygiai, polėkiai. Mes projektavome sąjūdžius ir organizacijas kelti tautinei lietuvių kultūrai. Prisipažinsiu, kad mano tada parašytos poezijos daugelis įvaizdžių, kaip žiburių nešėjai, plaukėjai verpetuose, bokštų ugnys, ryto saulės, paskandinti varpai, sakalai ir panašiai, yra to laiko pažiūrų ir nuotaikų išraiška »[108].

Taigi, pagal šiuos V. Mykolaičio žodžius, kova prieš gamtos gaivalus reiškia plačią ir įvairią kultūrinę veiklą; bet, antra vertus, ji taip pat atskleidžia žmogaus prigimtyje glūdinčius, susipynusius ir prieštaraujančius polinkius, kuriuos taip pat savyje jaučia poetas, kenčiąs dėl dvigubo pašaukimo naštos. Todėl tie simboliniai paveikslai grumtynių tarp tamsiųjų ir šviesiųjų jėgų tikriausiai nebūtų

---

[104] *Keliai ir kryžkeliai,* 264 psl. *Gintaro ivejų* ciklo eilėraštis *Į šventovę ; Raštų* I tomo leidime, 164 psl. — naujai perredaguotas.

[105] *Raštai,* I t., 156 psl. Eilėraštis *Žiburių nešėjai.*

[106] Ten pat, 181-188 psl.

[107] Ten pat, 190 psl.

[108] *Raštai,* VII t., 266 psl.

atsiradę jo poezijoje, arba bent nebūtų galėję užimti tokios žymios vietos jo kūryboje, jei Putino vidiniai prieštaravimai bei jų sudaroma įtampa nebūtų atitikusi tai dinamikai, kurią jis matė žmonėse ir jautė gamtoje. Taigi, poeto sielos nerami įtampa, sugretinta su žmogaus gyvenimo prieštaraujančiais polinkiais ir nepastoviais siekimais, privedė V. Mykolaitį prie gamtos dinamikos, kuri eilėraščiuose ne kartą pasireiškia rungtynėmis prieš gamtos gaivalus ir turi simbolinę reikšmę.

Filosofinė gamtos dinamika. — Ryškiai filosofiškai gamtos dinamikai atstovauja šeši, Mykolaičio cikliškai susieti eilėraščiai, bendru *Viršūnių ir gelmių* vardu. Tuos kūrinius jungia bendra tema — kalnų kontrastingas peizažas, kurį sugyvina kalnų keleivio pergyvenimai. Balto sniego viršūnės ir tamsios prarajos, uolos ir ežerai, saulė ir naktis, kalnų keleivio stebimos, jaučiamos, apmąstomos, įgauna naujos, psichinės dinamikos, kokios iš prigimties tas kontrastingas gamtovaizdis neturi.

Tas kalnų keleivis, kurį sutinkame *Viršūnėse ir gelmėse,* nėra eilinis mėgėjas : jis nebijo nei mirtinių pavojų, nei pastangų iki kruvino prakaito, kad, pro granitines atlaužas prasiveržęs, pasiektų šviesiąją viršūnę :

Kur siaudžia ir virpa iš žydrio aukštybių
Pasaulį apglobę aidai amžinybių,
Kaip milžino varpo gaida[109].

Pirmojo įspūdžio pagautas keleivis jaučiasi lyg užburtas didelės ir šventos dangaus ramybės, norėtų ant kalnų vainiko pasilikti amžiams. Bet netrukus jis pajunta, kad didelėmis pastangomis pasiektas tikslas, nesuteikia širdžiai ramybės ir neišsprendžia likimo mįslės : «jau gaudžia pakalnių varpai », o žemė gimtoji jau jaudina sielą. Išgirdęs vidurnakčio gandą, kalnų keleivis savo ausį kreipia žemyn. Tada jis sugauna lyg savo krūtinėje, lyg miglotoje pakalnėje paskandinto varpo giesmę:

— Ir gilios ir tamsios gyvenimo šaknys
Draugėn susibėgo našioj mano įsčioj
Ir godžiai įsmigo manon širdin.
O tu, spinduliuotų viršūnių valdove,
Sapnuok savo laisvę mane paskandinęs [...]

---

[109] *Raštai,* I t., 182 psl.

Tu kelki į dangų nupuikusią galvą,
Aš tavo gyvybės šaknų nepaliesiu :
Pasaulis valdyti tik man ... tik man
Tegu tavo žiedą palaimina saulė,
Pradėtąjį vaisių tik aš išpenėsiu[110].

Šitokiu būdu kalnų gamtovaizdžio kontrastus poetas *Paskandintojo varpo giesmėje* išvysto į žmogaus gyvenimo antitezes, kuriose aiškėja ir paties jauno poeto likimas : buvo siekta dangaus giedros amžinybei, o buvo pamiršta, kad žemės paslaptinga trauka — galingesnė už kilnius norus. Šitą filosofinę įžvalgą į žmogiškos egzistencijos dinamiką arba dialektiką Putinas dar pagilina, kai jo aistringasis kalnų keleivis išgirsta kalnuose vidurnakčio lopšinę giesmę. Iš vardo — kaip lopšinė — ji turėtų būti švelni ir užliūliuojanti, bet poetas ją padaro maištingą bei grėsmingą: joje suaidi dinamiškai vulkaniškas žemės pradas, kuris, susijungdamas su žmogaus ir paties poeto laisvės siekimais, tampa pasaulinės katastrofos vizija :

Vergai išsprogdins kietą požemių plutą,
Ir perskros žaibai žemės motinos įsčią,
O kraterių liepsnos ištrykš į padanges —
Raudonais žibintais tau veidą nušvies.
Į gelmę apvirs spinduliuotos viršūnės,
Sutrupins granito krantus vandenynai, —
Ir krintančios žvaigždės žemčiūgais išvarstys
Aptemusio chaoso rūsčias bangas.
Skausme ir vienatvėj kalėjusią dvasią,
Kaip paukštį paleisi į amžiną laisvę [111].

Kokia be galo šiurpi ši lopšinė ! Argi begali būti kas baisesnio,, kaip žmogaus sukilimas, užsibaigiąs visuotine katastrofa — Žemės planetos susprogimu, kuris dvasiai kaip paukščiui atneša laisvę ir ties visuotinio kataklizmo likučiais leidžia pasirodyti budriajai Kūrėjo akiai ? Tokio sukrečiančio išsilaisvinimo motyvo iki tada (1921 m.) nebuvo suskambėjusio nei lietuvių literatūroje, nei paties V. Mykolaičio kūryboje, nors jis jau buvo sukūręs maištaujančius jaunuolius *Valdovo sūnuje.* Ta šiurpi *Lopšinės* giesmė būtų sunkiai suprantama be paties poeto maištingų nuotaikų, susietų su giliu įsijautimu į galingas, pirmykščias, dinamines gamtos jėgas.

---

[110] Ten pat, 185-186 psl. Eilėraštis *Paskandintojo varpo giesmė.*
[111] Ten pat, 188 psl. Eilėraštis *Lopšinė.*

Be to *Viršūnių ir gelmių* cikle atsiskleidžia taip pat Putino antitezinė arba dvilypė pasaulėjauta ir mąstysena : jo kalną kopėjas,, sunkiai pasiekęs kalną saulėtą viršūnę, kad ten atsidėtą kilniai kontempliacijai, greitai pajunta negalimybę ilgai pasilikti dvasinėse aukštumose. Nuvargęs ir nusivylęs, jis nuo uolos pažvelgia į nakties juodą bedugnę slėnyje ir išgirsta paskandintą varpą, skelbiantį, kad žemėje už dvasią galingesnė medžiaga, nes « pasaulis valdyti tik man ». Tai antitezė tam, ko buvo laukęs ir troškęs kalną keleivis savo žygio pradžioje. Pagaliau *Lopšinėje* Putinas atskleidė kraštutinės dvasinės laisvės pasekmes : visiška laisvė tepasiekiama žemiška mirtimi, kurios bijo kiekvienas žmogus, neišskiriant nė kalną keleivio. Jam,, siekiančiam aukšto dangaus, bet gyvenančiam galingoje žemėje,, nelieka nieko kito, kaip ieškoti kompromiso. Jį nurodo to paties ciklo eilėraštis *Gelmių dangus* — ežero vandenyje atsispindėjusios dangaus žvaigždės nėra netekusios savo grožio, kuris matyti padangėse. Todėl Putino kalną kopėjas gali sušukti:

Būk sveikas gi, žemės bangoj atspindėjęs dangau !
Tik tau savo dvasioj aš lūkesio žiedus rinkau.
Paskęsiu tavy ir gyvensiu pasauliu kitu :
Ir dangų ir juodąją žemę pasieksiu kartu [112].

Taigi Putinui atrodo, kad dvasiškos dangaus galios žemės elemente pajėgia pakankamai išsiskleisti žiedais ir jais žavėti. Be abejo, tai nėra sintezė, o tik kompromisas be tikros pusiausvyros. Tačiau žmogaus gyvenime panašūs kompromisai neišvengiami. Tai vaizdžiai paliudys *Altorių šešėly* romanas.

Po šitą minčią, sugestionuojamą *Viršūnių ir gelmių* cikle, aiškėja, kad palaimingos vieningos būties stovis, kokio V. Mykolaitis ilgisi giedrą naktį Lietuvos laukuose, tėra tik svajonė. Šitos *Viršūnių ir gelmių* mintys mums taip pat paaiškina, kodėl gintaro žveją pastangos buvo vainikuotos laimėjimu. Būtent, sužvejotas gintaras — — taurią kūrybinią minčią simbolis — galėjo būti nugabentas į šventovę, nes buvo nešamas jūros, t. y. žemės gaivalo, nors prieš jį reikėjo kovoti. Tačiau drąsieji, margieji sakalai, kurie, pakilę į dangą aukštai, norėjo paversti visą žemę saulės gėlynais, turėjo žūti nežinia kur negrįžtamai: jie buvo «paniekinę žemės vylingus sapnus » tardami: «Negrįšim į žemę, kol josios kalnai ir kloniai aptemę» *(Margi sakalai)*[113]. Nepaisydami gamtos ir žemės galybės,

---

[112] Ten pat, 187 psl.
[113] Ten pat, 190 psl.

sakalai žuvo be pėdsako. Jie susilaukė tokio pat likimo, kaip kiekvienas kraštutinis idealistas.

Poeto meilė žemei. — Taigi iš šių kelių minčių aišku, koks žymus vaidmuo atitenka *Viršūnių ir gelmių* ciklui Putino poezijai ir pasaulėžiūrai geriau suprasti. Bet šie eilėraščiai, pabrėžiu gamtos dinamiką bei žemės jėgą, nėra jokia išimtis mūsų poeto kūryboje. Tuo pačiu laiku (1922-1923 m.), kai rašė savo *Viršūnes ir gelmes*, V. Mykolaitis buvo sukūręs dar kelis kitus eilėraščius, kuriuose atskleidė gamtos dinaminę galybę ir savo meilę žemei, aistriai kaip meilužei, kuriai bylojo :

Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme! [...]
Apglėbiau tave, kaip nė vienas apglėbt negalėtų,
Įaugau tavin chaotingų geismų šaknimis[114].

Vaizduodamas savo giminystę su gamtos bei žemės jėgomis, Putinas tikėjosi išspręsti ir savo asmeninį likimą, nes žemės

.... kraterių gelmėse
Dar pirmykštės Dievo liepsnos neišblėsę.
Gaivalinę, šviesią laisvę pamylėjus,
Tu gimdai naujos būties laisvus kūrėjus [115].

Taigi, tiek laukdamas apskritai kultūriškai dvasinio atgimimo, kai «žiebsis žvaigždės mūsų žemei atgaivintai», o «gintariniai mūsų rūmai auksu švies» [114] [115] [116], tiek tikėdamasis išspręsti savo likimą, V. Mykolaitis kreipė savo žvilgsnį į žemę. Šiai įvairiai žemės dinamikai jaunasis Putinas tiesiog norėjo tarnauti kaip poetas, kaip kūrėjas, ir todėl save vaizdavo tardamas :

Einu, kaip valdovas — ir laisvas, ir didis,
Kaip šiandien nužengęs nuo rankos Kūrėjo
Į naują, pirmykštę, garuojančią žemę,
Nešu paaukoti jai atvirą širdį, —
Einu į pasaulį gyvent ir mylėt[117].

---

[114] Ten pat, 194 psl. Eilėraštis *Žemei.*
[115] Ten pat, 192 psl. Eilėraštis *Džiaukis, žeme.*
[116] Ten pat.
[117] Ten pat, 224 psl. Eilėraštis *Iš saulėtų vaišių.*

Konstatuojant, kad jaunasis Putinas mėgo sugestijonuoti dinamišką žemę ir reiškė savo meilę žemės gyvenimui, kurstomam jos paslaptingų jėgų, reikia pasakyti, kad tai nebuvo tik jaunystės apsvaigimas, arba teorinio samprotavimo vaisius. Prisirišimas prie žemės tebebuvo gyvas net jo senatvėje, kai kartais būdavo «širdy taip liūdna, juoda, tuščia». Beveik septyniasdešimties metų sulaukęs poetas ne kuo kitu «nori nugalėti savo vienatvės liūdesį», kaip žemės džiaugsmu :

Saldžiu vynu pasigerti !
Ak, nors sykį
Žemės aistra man apsvaigti !
Ir tą skambią savo šventę
Su šypsniu džiaugsmingai baigti ! [118]

Be abejo, kad tai Putino poetinė svajonė, interpretuojanti Beethoveno muziką, tačiau ji charakteringa V. Mykolaičiui, nes vargu koks nors kitas lietuvių poetas šitaip yra akcentavęs savo meilę žemės jėgoms. Tai liudija ir jo *Prometėjas* (1958 m.)[119].

Poeto santykis su gyvąja gamta. — Pažymėjus Putino gyvastingą ir glaudų ryšį su žeme, kyla klausimas, kokie yra jo santykiai su gamtos gyvybe, kokią dalį įneša įvairūs augalai ir gyviai į tą gamtos dinamiką, kuri matyti V. Mykolaičio kūryboje ? Atsakymas į šį klausimą atskleidžia vieną jo poezijos ypatybių ir skamba beveik paradoksiškai: gamtos gyvybė Putino lyrikoje teišreiškiama silpnai ir todėl gamtos gyvenimas mažai kuo teprisideda prie tos gamtos dinamikos, kokią Mykolaitis pabrėžia, kalbėdamas apie žemę. Iš pirmo žvilgsnio tai skamba keistai: kaip gi gamtos gyvenimas gali būti menkai atstovaujamas, jeigu viena svarbiausių kūrybos temų yra gamta, kurią poetas taip stipriai myli, kad jo reiškiamų jausmų gamtai visuma atrodo lyg jos garbinimas?

Atsakant į tai, pirmiausia reikia pažymėti, kad plati augalų karalystė Putino poezijoje nėra palikta visai be dėmesio. Kai kurios gėlės ir medžiai, poetui pažįstami iš vaikystės tėviškėje, rado atspindžio jo kūryboje, bet tik vienai lelijai, vienai rūtai, vienai rožei, vienam berželiui ir dviem ąžuolam tėra pavykę pasiekti simbolių reikšmę, liečiančią žmogaus gyvenimą. Ir kai V. Mykolaitis sekė sakmę apie grūdą, kuris snaudžia per žiemą žemės dirvoje, kad iš jos

[118] Ten pat, 491 psl. Eilėraštis *Scherzando.*
[119] *Būties valanda,* 121-138 psl.

prasikaltų, pavasariui pabudus, tai tebuvo mintys ir simboliai, išreiški autieji paties poeto gyvenimą, bet ne to grūdo gyvastingą dinamiką, nors *Sakmėje apie grūdą* (1948 m.)[120] [121] ir buvo primintas biologinės gyvybės kartojamas ciklas. Kitais atvejais augalai, gėlės, medžiai tebūna įpinti arba «įtapyti » tarp kitų peizažo elementų kaip spalviniai taškai ir brūkšniai.

Kaip su augalais, panašiai V. Mykolaitis elgiasi su judriu gyvių pasauliu. Jis šiek tiek dažniau yra pastebėjęs paukščius ir vieną antrą pasirinkęs simboliu. Šitaip jo poezijoje galima išvysti sakalus, simbolizuojančius drąsias idealistines svajones, ties rugių lauku skraidančius arus, kurie reiškia laisvę ir pavojų *(Ereliai ties rugių lauku,* 1940)[121], arba galima išgirsti žiemos miške čiulbančią kanarėlę, kuri reiškė taikingo žmogaus, arba paties poeto vargingą stovį per karą *(Kanarėlė,* 1944 m.)[122]. Mūsų poetas taip pat prisiminė plaštakę, kuri simbolizuoja greičiau bejėges svajones negu gyvenimą *(Plaštakei,* 1923 m.)[123]. Iš stambesnių gyvių Putinas savo poezijoje teparodė tik smaugles gyvates, kurios reiškia mirtį, o ne gyvybę *(Kobrų kerėtojas*[124], 1945 ir *Laokon,* 1958 m.[125]).

Čia suminėti simboliški augalų ir gyvių vaizdai sudaro maž daug visas biologinio pasaulio būtybes, kurioms Putinas buvo skyręs didesnį ar mažesnį dėmesį. Šių atvejų gal nebūtų verta nė minėti, jeigu jo kūryboje nebūtų pabrėžta gamtos dinamika ir jeigu jis savo *Atsiminimuose* nebūtų prisipažinęs : «Iš visos gyvosios gamtos aš labiausiai myliu paukščius »[126]. Iš vienos pusės, Putinas siekia gilių ir slaptų žemės įsčių, bet, iš kitos pusės, jis savo eilėraščiuose mažai teskiria reikšmės augalams ir gyviams dėl to, kad jis kitaip jautė gyvenimą negu toks K. Donelaitis ar A. Baranauskas, kuriems gamta taip pat buvo didelė tema.

Jeigu tik prisimename girios gyvenimą, kokį atskleidė romantikas A. Baranauskas savo *Anykščių šilelyje,* tuojau galima pajusti, jei ne suprasti, kaip skirtingai prie gamtos prieina V. Mykolaitis. *Anykščių šilelyje* galima pastebėti ne tik pavienius gyvius, bet ir kai kurias labai subtilias smulkmenas, būtent, kaip vidurnakčio tyloje «jaunas lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas », arba kaip su auštančia diena «gūžtoj nubudęs sujuda paukštelis ». Iš šitokių

---

[120] *Raštai,* I t., 446-447 psl.
[121] Ten pat, 346 psl.
[122] Ten pat, 391-392 psl.
[123] Ten pat, 239 psl.
[124] Ten pat, 443-445 psl.
[125] Ten pat, 506-507 psl.
[126] *Raštai,* VII t., 312 psl.

mažų smulkmenų ir didesnių vaizdelių savo poemoje Baranauskas išvysto gyvybės orkestrą gamtos lopšyje. Panašaus gyvybės išsi-skleidimo bei suklestėjimo norėti iš Putino būtų neįmanoma ir absurdiška, nes jis į gamtą žiūri subjektyviai egocentriškai: sutelkęs dėmesį į save, mūsų poetas daug ko gamtoje nepastebi, arba joje besireiškiantis biologinis, žemesnysis gyvenimas jam atrodo svetimas, nes netinkamas jo dvasiai reikšti, taigi neįdomus.

Tai nėra joks priekaištas Mykolaičiui juo labiau, kad ne jis vienas tarp poetų mūsų laikais gamtoje nepastebi pavienių gyvų būtybių. Nuo romantizmo laikų daugumas poetų gamtovaizdyje pirmiausia regi ir vaizduoja fizines ypatybes (šviesą, spalvas, oro judesius, vandens bangas), nes tokią gamtą lengviau kurti, savo percepcijas stilizuojant, schematizuojant, suabstraktinant iki įvairių simbolių. Tuo tarpu gyvūnai bendrame gamtovaizdyje poetams atrodo per smulkūs ir drauge « reikalauja » tam tikros « pagarbos » savo indivi-dualybei, geresnio jos psichės pažinimo, nors, antra vertus, jie labiau negu įvairūs augalai pajėgūs padidinti gamtos dinamiką ir išreikšti gamtos motiniškumą.

Bet individuali žemesnė gyvybė ir jos motiniškumas poetams, esantiems romantizmo įtakoje, arba neįdomi, arba nepatogi subjek-tyvioms nuotaikoms. Todėl ir gamtos gyvenimą jie mielai apleidžia stilizuoto peizažo naudai. Domėdamiesi gamta, anksčiau klasikai kitaip elgdavosi. Tai gali paliudyti prancūzų Jean de Lafontaine (1621-1695) ir rusų Ivano Krylovo (1768-1844) pavyzdžiai. Jie savo žymiausius kūrinius sukūrė iš gyvių pasaulio. Iš jo tie poetai išvystė gausius savo simbolius ir alegorijas. Taigi jie įrodė, kad skruzdė arba uodas taip pat kaip dramblys, jautis ir žvirblis gali tarnauti poetiniais simboliais, jeigu poetas rimtai domisi šitokiomis būtybėmis. Todėl ir Putinui gyvių gyvenimas būtų galėjęs tapti poetinėmis priemonėmis, jeigu šitoji gamtos sritis mūsų poetui būtų buvusi įdomesnė bei artimesnė.

Bet V. Mykolaitis, nuo jaunystės veikiamas Aušrakalnio peizažo tėviškėje, galvodamas apie savo paties ir apskritai žmogaus gyveni-mą, regėjo pirmiausia didingus vaizdus, kurie jam ne kartą atstojo vienatvės svajonių draugę. Iš jos įvairių gausių turtų jis dažniausiai išrinkdavo peizažo didžiuosius brūkšnius, kurie atitikdavo jo sielos stoviams. Palyginus su šia vidaus dinamika, gyvių gyvenimo įspū-džiai būdavo per silpni, kad būtų galėję patekti į Putino poeziją savarankiškais elementais. Kaip medžiai ir gėlės, taip pat ir paukščiai ten tematomi kaip spalviniai taškai, arba brūkšniai tarp kitų stam-besnių peizažo elementų. Palankiais atvejais jie ten byloja apie

gamtos gyvybę sutelktiniais balsais, sutelktinėmis spalvomis, sutelktiniais judesiais.

Todėl kaip sutelktai «jauni žalumėliai... glosto blakstienas », o sode — « pražydusių puokščių pusnynas », taip pat sutelktai pasirodo ir paukščiai — «tie rėksniai — tie špokai, tie strazdėnai», kai jie čirška ir klega pavasarį (*Pavasaris*, 1930 m.) [127]. «Kaip jaunų kaštonų pabrinkę pumpurai prieš saulę žvilga », taip :

Viršūnėse — ruoša ir triukšmas :
Viršūnėse sparnuočiai puotą šaukia.
O aukšty — skambūs vyturių varpeliai [128].

Dar labiau sutelktinės atrodo Putino augalų spalvos ir paukščių balsai, sustilizuoti pagal žmonių kultūros simbolius *Pavasario parade* (1930 m.), kur skaitome :

Pavasario pievų melsvi vandenai
Geltonom purienom pražydo.

Nuo miško ataskamba maršo garsai
ir žaliosios vėliavos plazda [129].

Šituose, čia pacituotuose, dideliuose gamtos paveiksluose dinamikos iš tikrųjų daug. Joje ir gamtos gyvybė jaučiama. Tačiau Putinas ją išreiškia kolektyviniais balsais, judesiais ir spalvomis.

Pagaliau reikia pasakyti, kad šitokie gyvių pasaulio sutelktiniai garsai ir judesiai V. Mykolaičio kūryboje užima kur kas mažesnę vietą ir turi minimalios reikšmės, palyginus juos su gamtos fizinės dinamikos reiškiniais, tokiais kaip vėjai, jūrų bangos ir verpetai, ūkai, debesys, lietūs, sniego audros, šalnos, saulėleidis bei saulėtekis, žvaigždžių mirgėjimas ir panašūs. Kaip iš šitokių fizinės dinamikos elementų Putinas sukuria gražios poezijos kūrinį, ryškiai paliudija *Fantazija I,* kur skaitome :

Stačiai iš vakaro raustančios saulės
Eitas šniokšdamos virpančios bangos.
Taškosi, laistosi, krykštauja, nardo,
Vis jau artėdamos, vis jau didėdamos,

---

[127] *Raštai, I* t., 309 psl.
[128] Ten pat, 326 psl. Eilėraštis *Laukų pavasaris.*
[129] Ten pat, 310 psl.

Žaidžia ir grūmsčiojas, juokias ir pykstauja —
Ir nenumaldomu, ir nesulaikomu
Visa skandinančio gaivalo sūkuriu
Smogė ir sviedė
Melsva erdve [...]
Bet jau iš saulės — begęstančios saulės —
Skrenda žvilgėdami mėlyni raiteliai —
Skrenda atokrantėm, skrenda atošvaistom,
Skrenda ir slepiasi ūkanų skraistėse,
Sprunka tarpekliuose, genas užuolankom, —
E, jau ir pasiekė, štai jau ir sučiuopė, —
Apglėbė juosmenį, svilina smilkinius, —
Ogi pasaulyje
Laisva, platu ! ...[130]

Dvasios reiškimasis, ne biologiniai reiškiniai. — Kaip matyti, šitas eilėraštis toks kupinas judesio, kad jis nustelbia patį autorių, kuris čia gardžiuojasi didele dinamika ; tačiau ir čia nėra jokios gynybinės dinamikos, kurią tikrovėje liudija gyvūnija. Putinas daugiau gyvybės yra pavaizdavęs žmonių pasaulyje, tačiau ir ten jis neparodė gyvybės laipsniško išsivystimo, nes žmonės Putinui daugiau negu gyvoji gamta. Ir prisipažindamas, kad iš gyvosios gamtos jis labiausiai mėgsta paukščius, jis paaiškino, kad «paukštis — dvasingiausias gyvis». Todėl ir žmonių pasaulyje V. Mykolaitis ieškojo daugiau dvasios negu biologinės gyvybės reiškinių. Būdami dvasios ir sielos būtybės, žmonės yra nutolę nno gamtos ir prieš ją kovoja, kad susikurtų savo pačių tikrovę, savą žmogišką pasaulį, kurį V. Mykolaitis vaizduoja ne tik savo romanuose ir dramose, bet taip pat savo lyrikoje, ypač senatvėje parašytuose kūriniuose.

Putino vaizduojamas žmogus, kad ir būdamas artimuose santykiuose su gamta, kuri jį vilioja, nėra jokia biologinės gamtos dalis ir joks gamtos žmogus, kurį siela ir kūnu neigia mūsų poeto somnambulas (*Somnambulas*, 1960 m.)[131]. Mykolaičio kuriamas žmogus visada yra kultūros būtybė su stipriai išvystytu sielos gyvenimu, kuriam turi tarnauti gamta. Iš gamtos elementų poeto išvystyti didieji simboliai, kurių ne vienas buvo nurodytas anksčiau, dažniausiai skirti išreikšti žmogaus dvasios stoviui. Jie turi teikti maisto tam sieliškai dvasiniam gyvenimui, kuris pasakiško augalo žiedu «kyla lig ruimų žvaigždėtų »[132].

---

130 Ten pat, 259-260 psl.
131 *Langas*, 52-64 psl.
132 *Raštai*, I t., 194 psl.

Skiriama žmogaus sielos ir dvasios tikslams ir šituo atžvilgiu kuriama Putino gamta pasirodo neturtinga biologine gyvybe. Jai išryškinti tikriausiai poetui būtų tekę pavaizduoti gyvybės pradžią ir jos raidą nuo daigo, pumpuro ir lizdo. Tik šitaip būtų buvę įmanoma atskleisti visą gyvybinę dinamiką. Tačiau V. Mykolaičio vaizduojamoje gamtoje jokios evoliucijos nematyti. Jo gamta jau sukurta, užbaigta ir nereikalinga jokių esminių išvystymų. Ji nebent gali keisti tik savo žaviuosius papuošalus, kurie žadina žmonėse ir pačiame poete įvairias svajones, o kartais net maištingus sumanymus. Savo vilionėmis Mykolaičio gamta atrodo traukianti žmogų į save, bet ją, ypač jos peizažinius elementus poetas taip pat traukia į save. Šituo tikslu jis gamtą keičia, t. y. ją sugyvina, sužmogina, sudvasina, grąžindamas ją skaitytojui sustilizuotą dideliais brūkšniais, apibendrintais bruožais ir simboliais.

Tarp jų nebelieka vietos smulkioms pavienėms būtybėms, kurios galėtų apreikšti gyvybę bei pabrėžti gamtos moterišką vaisingumą. Dėl gamtos stilizavimo pagal poeto sielos reikalus jo dideliuose paveiksluose nebeįmanoma pasireikšti nei pavieniam gyviui, nei gyvybės raidai — jokiam lizdui, jokiai gyvūnų šeimai.

Bet gamta, kurioje nėra biologinės kaitos, yra mergiška gamta, o ne motiniška. Visos slaptosios ir provokuojančios gamtos jėgos kaip gyvybė ir grožybė gali būti moteriškos, bet kur nėra gimdymo, maitinimo, auginimo, globos, ten nėra nė motinystės. Tiesa, V. Mykolaitis bene du kartu prisimena žemę, kuri jį kaip žmogiška būtybė maitina savo sultimis, nes :

... motinos žemės palaimintos krūtys
Silpnutei gyvybei nesigaili peno [133].

Tačiau šis palyginimas tėra tik simbolinis priminimas vaisingumo idėjai išreikšti, bet jis negali atstoti nei tikrų motiniškų funkcijų, nei gamtos vaisingumo vaizdavimo. Šių dviejų gamtos savybių ir būtų galima pasigesti Putino kūryboje, jeigu joje ieškotume integralios gamtos.

Už pavienes smulkias gyvybes Putinui daug svarbiau bendrasis gyvybinis pradas, kurį poetas jaučia visame pasaulyje, tą gyvybingumą įsivaizduodamas kartais jaunos moteriškės bruožais :

Ji grožiu apdengia mūs purviną žemę,
Ji pradengia melo kaukes nuo veidų,

[133] Ten pat, 193 psl. Eilėraštis *Pavasario žemė.*

Ji kelia mums žemę, o dangų palenkia
Ir kuria pasaulį svajotų vaizdų [134].

Poetas taip stipriai įsijaučia į moterišką gyvybės pradą gamtoje, kad kartais gamtą ir moterį ima vaizduotis kaip mylimąją, nes :

Nuo juodbruvio veido saulėlydžio skarą nutraukus,
Tu šiltą pavasario naktį manim apsvaigai :
Jaučiu tavo plakančią širdį ir kvepiančius plaukus,
Kaip galvą svaigina, lyg žydinčių pievų ūkai [135].

Šitaip jauną Putiną sutinka gamta kaip savo mylimąjį sutinka mergelė : ji glaudžiasi prie jo, jį glamonėja, juo svaigsta.

Vyriškis, kūrėjas gali šitokia mergele žavėtis, kartais su ja kovoti, norėdamas laimėti kokį nors geidžiamą papuošalą ar pabučiavimą, bet šitokia mergautinė gamta savo esme vis pasilieka ta pati: paslaptinga, provokuojanti, išdidi, laisva, nepaimama, begalinė. Ji taip pat gali slėpti savyje visas gerąsias ir piktąsias moters galias, išskyrus vaisingumą ir jaunos gyvybės globą. Kitaip tariant, Putino atvaizduota gamta nėra motina, nė vergė, bet laisva, puošni ir išdidi bendradalyvė — mergelė.

Tik viename eilėraštyje, *Saulės šaly* (1948 m.)[136], V. Mykolaitis tėra vaizdavęs pavergtą gamtą. Tai buvo ne Lietuvoje, bet Viduriniuose Rytuose, sovietiniame Uzbekistane, kurį neseniai poetas buvo aplankęs. Kai jis pamėgino atvaizduoti ano krašto žmonių pavergtą gamtą su dirbtiniu būdu drėkinamais laukais ir vynuogynais, iš to išėjo (meniniu atžvilgiu) kažin kokie vaškinio popierio masalai. Tai nelaiminga, nes nekūrybiška išimtis Putino vaizduojamame gamtos pasaulyje. Apskritai imant, jo poezijoje gamta visada laisva, puošni, nesutepta ir nesudarkyta jokių traktorių, mašinų ar užtvankų. Dažniausiai tai Lietuvos gamta, kurią Putinas vaizduoja įvairiais šiltais žodžiais.

Taip, kaip V. Mykolaitis pergyvena ir atvaizduoja gamtą, ją būtų galima palyginti su labai puošnia valdovo pilimi, kurioje tačiau nėra jokio išėjimo, nes :

Kur einu, visur atverti vartų vartai,
Bet išeit į plačią laisvę negaliu.

---

[134] Ten pat, 240 psl. Eilėraštis *Trys toastai.*
[135] Ten pat, 194 psl. Eilėraštis *Žemei.*
[136] Ten pat, 419-421 psl.

Negaliu apimt dangaus šviesių žvaigždynų,
Nei pasiekti tolumoj baltų viršūnių,
Nei srauniai, prie žemės puolęs, kaip upelis,
Išsilieti į putojančias marias [137],

skundžiasi Putino vergas, nes apribotas ir nelaisvas jaučiasi V. Mykolaičio žmogus nežinomojo valdovo labai ištaigingoje gamtinėje pilyje, kur, tiesa, tarp svečių gali būti vergų bei nusikaltėlių. Tačiau baugių reiškinių Putino gamtoje beveik nepasitaiko, nes jie daugiau priklauso žmonių pasauliui. Ne tiek gamtoje, kiek žmonių gyvenime blogis ir jo palydovė mirtis keliauja su triukšminga maršo muzika[138], tik kultūriniame gyvenime kobros graso žmogų pasmaugti [139].

Tuo tarpu Putino atvaizduotoje laisvoje Lietuvos gamtoje, atvirame lauke po vidurnakčio šviesiuoju dangumi poetui užeina tokia giedri nuotaika,

Kada padangių žvaigždynam
Tyliai meldies [140].

Gamtos šventovė. — Todėl V. Mykolaičio sukurtą gamtą būtų tiksliau charakterizuoti ne puošnia pilimi, bet šventove, kurioje poetas dažniausiai tėra vienas. Be abejo, joje gali pasirodyti ir moteriškoji kunige. Ir iš tikrųjų, ji retais įvairiais momentais pasirodo, bet šitoje begalinėje gamtinėje šventovėje galima pasigesti Dievo.

Šituo atžvilgiu V. Mykolaičio lyrika labai skiriasi nuo Jurgio Baltrušaičio (1873-1944), vieno žymiausių simbolistų, poezijos, kuria Putinas buvo susižavėjęs savo jaunystėje, bet kuri jo nepaveikė tuo, kas jai buvo esmingiausia, būtent, glaudžiais santykiais su Dievu. Iš tikrųjų J. Baltrušaičio poezijoje visa gamta bei visas pasaulis tėra vienintelė Dievo šventovė, kurioje Visagalis ne tik gyvena, bet ir reiškiasi kiekvienoje būtybėje. Ten net tokie augalai kaip apynys, ramunėlė, ar smilga yra seseriškos arba broliškos būtybės žmogui. Kaip žmonių įvairūs darbai, taip gamtinių būtybių savi pasireiškimai yra maldos, giesmės, psalmės ir himnai jų kūrėjui Dievui. Todėl J. Baltrušaičio poezija yra jo religinės pasaulėžiūros išraiška, kuri pasirodė svetima Putinui.

---

137 Ten pat, 248 psl. Eilėraštis *Vergas* (1924 m.).
138 Eilėraštis *Marche macabre,* (1942 m.), žr. *Raštai,* I t. 363 psl.
139 Eilėraštis *Laokoonas,* (1958 m.), žr. *Raštai,* I t., 506-507 psl.
140 *Raštai,* I t., 257 psl. Eilėraštis *Vidurnaktį.*

V. Mykolaičio kūryboje Dievas pasilieka šalia gamtos šventovės, kurioje žmogus dažniausia budi vienas. Su ja jis bendrauja psichiškai, juslėmis ir įspūdžiais, kurie atsispindi kūrėjo sieloje, kad vėliau atrinkti bei praturtinti vaizduote ir mintimis būtų išspinduliuoti nauju organizuotu pavidalu kaip eilėraštis, poema ar drama. Šitokiu būdu V. Mykolaičio gamta atrodo stipriai sužmoginta ir drauge neribota iki begalybės, daugiau šviesi negu tamsi, daugiau sugyvinta negu gyva, daugiau kilni bei graži negu jauki ir šilta. Jo gamta — ne motina, ne pamotė, ne vergė, bet mergelė, arba mergautinė šventovė.

MEILĖ IR MOTERIS

Pradėjęs lyriką apie savąją dalią gamtovaizdžio rėmuose, V. Mykolaitis-Putinas po kelerių metų į savo eilėraščius įvedė moterį. Ši jo lyrikos tema jo gyvenime pamažu tapo didele problema. Kiek ji faktiškai ir galutinai buvo (oficialiai ji buvo) išspręsta, kas čia drįstų tiksliai pasakyti? Tačiau ji beveik per ištisą dvidešimt metų įtakojo Putino kūrybą, suteikdama jai didesnės ar mažesnės įtampos. Šitos problemos pergyvenimą mūsų poetas *Maskarado* eilėraštyje (1920 m.) yra sutrauktai šitaip išreiškęs :

Tu mano širdgėlos polėkius žadini,
Tu man kova, ir sapnai, ir daina [141].

Tačiau ši gili, egzistencinė Putino daina apie meilę ir moterį turi šiokią tokią istoriją arba raidą. Su ja pirmiausia ir reikia susipažinti.

Moters ir meilės temų raida

Ieškomoji moteris. — Šitos raidos pradžioje susitinkame su V. Mykolaičio eilėraščiu *Stella Maris* (1916 m.). Ana tolimoji, ant jūrų kranto išvystoji skaisti žvaigždė atrodo daugiau negu tolimosios moters simbolis. Ji gali būti ir simbolis paties poeto idealų, kuriuos kartais užtemdo gyvenimas, nes :

Praeis ta būties valanda, ir netrukus
Vakarė žara, siaurės dangų apsukus,
Pakils iš rytų kaip šviesos pranašystė,
Kurioj tu savosios lemties nepažįsti [142].

---

[141] Ten pat, 266 psl.
[142] Ten pat, 117 psl.

Bet toji nusileidžianti žvaigždė, kuri susieta su poeto dalia ir kuri greit patekės iš rytų, ta iš « gražiausiųjų graži » simbolizuoja taip pat daugiau negu tolimąją, Putino dėmesį patraukusiųjų moterį, nes apsireiškia :

Kiekvienam būties krisle
Ji gyvybės dalele [143] .

Tai bendrasis gyvybės ir moteriškumo principas, kurį Putinas pastebi visur. Bet *Stella Maris* gali reikšti tolimosios moters svajonę, « poetų ir dainių puikių karalaitę », kuri:

Pati nesirodo mirtingame kūne :
Nelanko ji koncertų, nei restoranų [...]
Bet savo apvaizda visur ji mus lydi [143] [144].

Todėl poetas ją jaučia įvairiose kultūrinio gyvenimo apraiškose :

Dainų garsuose ir verpetuose šokių,
Neaiškiam šypsny ir palaidam juoke,
Elektros šviesoj, cigaretų rūke, —
Ir mano stiklelio jaukiam skambesy [145].

Bet šita moteriškumo svajonė gali taip pat sutapti su grožio bei kilnybės pradais, nes ji, ta poetų ir dainių visur esanti karalaitė :

Ji grožiu apdengia mūs purviną žemę,
Ji pradengia melo kaukes nuo veidų,
Ji kelia mums žemę, ir dangų palenkia,
Ir kuria pasaulį svajotų vaizdų [146].

Šie *Trijų toastų* eilėraščio (1923 m.) komentarai tik labiau sukonkretina tą Putino « neregėtąją nepalytėtąją », apsireiškusią keleriais metais anksčiau *Stella Maris* simboliu, kuris kaip jūros perlas puošė aukštąjį dangų bei spindėjo gyvybės dalele «kiekvienam būties krisle », o :

Jūra, erdvės ir naktis,
Ir krūtinėje širdis

---

[143] Ten pat, 118 psl.
[144] Ten pat, 240 psl. Eilėraštis *Trys toastai.*
[145] Ten pat.
[146] Ten pat.

Dvelkimu vakario vėjo
Ją lydėjo ir kugždėjo —
Stella Maris [147].

Nors ana lyg savotiškas jūros perlas šviesi žvaigždė buvo daugiau negu moters svajonė, poetas dar buvo pajėgus jos atsisakyti. Tiesa, šis žingsnis kėlė jame liūdesį bei skausmą, nes V. Mykolaitis iš pat pradžios meilę moteriai buvo susiejęs su skausmu, dar 1915 m. *Preliudijoje* rašydamas :

Nėra didesnio skausmo —
Už meilėj kilusį.
Nėra didesnės meilės —
Už skausmuose subrendusią[148] [149].

Net tada, kai svajotoji Stella Maris pamažu pradėjo konkretėti, ji per keletą metų dar pasiliko mylimosios idealu arba idealia mylimąja, kurią Putinas svajojo rasiąs kur nors, nes visur jos ieškojo :

Tu mano aušroj rytmetinėj svajotoji
Ir tekančioj saldėj nepasiekta,
Vidurdienio mėlynam toly ieškotoji,
Trapi kaip mano lakioji goda !

Tu man nepaspaudei dar rankos mylėdama,
Aš tau neatvėriau dar savo širdies, —
Tiktai lyg ugnelė, iš tolo spindėdama,
Nerimstančioj sieloj man vis vaidinies [149].

Šitie žodžiai *Nepasiekiamai* buvo parašyti 1920 metais, t. y. ketveriais metais po *Stella Maris.* Tačiau ši idealios moters svajonė, kurstoma gyvybinio prado, neišnyko, tiksliau, nenustojo savo grožio nė po aštuonerių metų, kada V. Mykolaičio asmeniniame gyvenime jau buvo pasirodžiusi reali moteris. Ir tada (1928 m.) jis dar rašė panašiai kaip *Nepasiekiamo joj* tardamas :

Jaučiu tave visoj būties pilnybėj,
Tavim pakvipo žemė ir žiedai.
Ir tu viena į mano tamsią naktį,
Kaip klystanti liepsnelė įspindai [150].

---

[147] Ten pat, 119psl.
[148] Ten pat, 113psl.
[149] Ten pat, 228 psl. Eilėraštis *Nepasiekiamai.*
[150] Ten pat, 284 psl. Eilėraštis *Pakvipo žemė.*

Per visą idealios moters svajojimo laiką Putino nuotaika atrodė susijusi ne tik su tyliu liūdesiu, bet taip pat su kartumu bei neviltimi. Vieną kartą tą ieškomąją poetas įsivaizduodavo kaip pasakų princesę, kuri už jūrių marių miega užkerėta stiklo rūme, kurios tačiau neįstengs prižadinti jokios jausmo ir valios pastangos, nes :

Gilios marios neišplaukiamos,
Stiklo rūmas neatdaromas,
Karalaitė neišbudinama [151].

Jos atgaivinti ir prie jos priartėti neleis likimo juodas angelas, kuris budi poeto «sapno žydry» (*Juodas angelas,* 192d m.). Šiuo atveju Putinas savo įtemptą nuotaiką nukreipia prieš savo juodąjį angelą, linkėdamas jam žūti. Tačiau kitą kartą svajojant apie pasakų princesę, Putino dramatinė nuotaika nukrypsta prieš jį patį. Šitokį sudėtingesnį konfliktą atskleidžia *Pasaka* (1922 m.):

Nuodų taurė karaliaus soste —
Ant žemės aukso karūna.
Sukniubus klūpo karalaitė —-
Po kojų rožė kruvina [152].

Šitokiame stovyje laimėti princesės atplaukia vadas-riteris su karžygių minia iš pietų šalies. Į vado pasipiršimą pagaliau princesė atsako :

« Myli ? išgerki sosto taurę,
Tai tavo aš ir karūna ».
— Vai, ne : nei tu, nei karūna,
Bet vien tik rožė kruvina ... —

Ir stveria jis nuo sosto taurę,
Išgėręs sviedžia į uolyną,
Bučiuoja kruvinąją rožę
Ir dulkėse karūną mina[153].

Tuo tarpu toli per juodąją jūrą į princesės pilį plaukia jau kiti svečiai, kiti piršliai.

Iš *Pasakos* dialogo aišku, kad karžygių vadui mažai terūpi karaliaus sostas ir karūna, bet visas jo tikslas — laimėti princesę. Bet

---

[151] Ten pat, 243 psl.
[152] Ten pat, 236 psl.
[153] Ten pat, 236-237 psl.

ji pastato provokuojančias, neišpildomas normaliose aplinkybėse, sąlygas. Jaunuolis jas išpildo, karčiai atsisakydamas princesės — už meilės momento miražą apmokėdamas aukščiausią klastos kainą.

Tokią pat dramatišką meilės svajonės temą V. Mykolaitis buvo vaizdavęs vieneriais metais anksčiau (1921) *Taurės* eilėraštyje[154]. Ten Putinas vergo žyme buvo paženklinęs jaunikaitį, kuris, nebesuvaldęs savo svajonės, jojo piršliais į aukštą pilį, susilaukė princesės pakvietimo žvilgsniu išgerti laimės taurę, bet, keldamas ją prie lūpų, pajuto krūtinėje skausmą ir tėškė į žemę taurę. Šis Piro laimėjimas *Taurės* eilėraštyje, be abejo, nėra toks karčiai dramatiškas kaip *Pasakos* atsisakymas, tačiau svarbiau, kad jis papildo vaizdą dramos, kokią Putinas pergyveno per dešimtį su viršum metų, meilės svajonę glaudžiai susiedamas su juoda neviltimi, maištingu protestu bei skaudžiu atsisakymu.

Surastoji moteris. — Nors apie 1929 metus, kada V. Mykolaitis svajotąją moterį jau yra suradęs gyvenime, jo abejonės dėl erotinės meilės nėra dingusios ; tačiau tas radimas į jo lyriką įneša gaidą, kuri pirmą kartą jo eilėraščiuose pasirodė 1926 m. Tai *Romanso* eilėraštis, kur svajotoji ir atrastoji moteris sudaro vieną džiaugsmingą ir spindulingą paveikslą. Kadangi *Romansas* yra vienas gražiausių erotinės meilės lyrinių kūrinių ne tik Putino kūryboje, bet ir lietuvių poezijoje, todėl jis vertas pacituoti ištisai:

Su pirmuoju pavasario saulės šypsniu
Tu kaip laimės svaja į mane atskridai, —
Ir dabar, kai tyloj tavo vardą miniu,
Vis man juokiasi saulė ir kvepia žiedai.

Nežinau, ar ilgai tu buvai su manim :
Tarpu dviejų aušrų nesutemo naktis.
Ir dabar tų aušrų tebešviečia ugnim
Vakarinis dangus ir manoji būtis.

Nežinau, ar dar vėl tu sugrįši kada,
Ar kaip džiaugsmas pirmasis spindėsi toli, —
Bet pavasario saulės šypsniu užburta,
Tu iš mano akių pasislėpt negali.

Kur tik eičiau, visur spinduliai ir žiedai,
Merkias akys ir klysta apsvaigus mintis,
Kaip tada, kai džiaugsmu į mane atskridai, —
Nors dabar pas mane tik naktis, tik naktis. [155]

---

[154] Ten pat, 244-247 psl.
[155] Ten pat, 271 psl.

Atrastoji moteris nuo 1929 m. atneša ne tik šviesos, kokia matyti citatoje, bet ir kitokių — konkretesnių — naujovių Putino lyrikai. Patirtos laimės pilnybę jis sakosi jaučiąs švelnume ir kalbose be žodžių. 1929 metais jau jis kalba apie šviesius bučinius, kurie svaigina kaip vasaros saulė:

Aš užmerkiau akis — ir vidurdienio saulė
Išbučiavo man skruostus ir lūpas.
Išbučiavo ji taip, jog lig šiolei, atminus,
Visos mintys banguoja ir supas.
Aš atmerkiau akis — ir iš saulėto veido
Tavo šypsnys mane pasitiko [...]
Aš ir šiandien miniu, kaip prieš daugel dienų
Mudu buvom šioj vietoj kartu, —
Tik atspėt negaliu, kas bučiavo mane :
Ar tai tu, ar tai saulė — ar tai saulė ir tu [156].

Tuo pačiu laiku (1929 m.) Putinas pradėjo apdainuoti ir moteriškų rankų meilų švelnumą. *Tavo rankų* eilėraštis tapo beveik švelnumo himnu, nes jos rankos — «kaip vėsus rytų vėjelis », kurs «saulei tekant glosto veidą, taršo plaukus »:

Tavo rankos — jautrios, švelnios pievų gėlės —
Kalba tai, kas žemės džiugesiu pražydo —
Ir kvapsningoj žydraspalvėj jųjų meilėj
Nėr nei baimės, nėr nei melo, nei pavydo.
Tavo rankos — mano laimės pirmos žinios —
Vos paliečia, jau širdis džiaugsmu plasdena [157].

Kadangi anksčiau Putino lyra nebuvo skambėjusi šitaip džiaugsmingai ir dar pasinaudodama lytėjimo įspūdžiais, yra pagrindo manyti, kad eilėraščiai apie saulę ir rankas buvo įkvėpti abipusės meilės, kokią V. Mykolaitis galėjo pergyventi draugystėje su Emilija Kvedaraite. Tas be dramatinės įtampos švelnumas eilėraščiuose galėjo reikšti, kad ir laikinį, poeto prisiderinimą prie mylimos moters kritikos, nes žinia, kad Emilija pasisakydavo prieš Putino poezijos tamsumą. Bet, be abejo, už eilėraščių šviesą reikšmingiau, kad tos švelnios moteriškos rankos, tartum « švelnios pievų gėlės », atskleisdamos realiąją moterį, arba antrąjį moters paveikslą, pasuko V. Mykolaičio pasaulėjautą nauja kryptimi:

---

[156] Ten pat, 290 psl. Eilėraštis *Vasaros saulėje.*
[157] Ten pat, 291 psl. Eilėraštis *Tavo rankos.*

Tavo rankos vienu mostu, pasakingai,
Užkerėtą naują buitį atidarė,
Kur taip ilgai, žemės žiede pasislėpus,
Laukė mano karalaitė žydraskarė [158].

Kad ta iš žemės žiedo pabudusi bei iš pasakiškos pilies išėjusi karalaitė pasirodė realia moterimi, nustelbusia žydrųjų liūdnųjų svajonių būtybę, bet jos neatstojusi, geriausiai pailiustruoja *Altorių šešėly* romanas (1931-1933). Jame skaitytojas sutinka kelias realias moteris — Liuciją, Reinakienę, Glaudžiuvienę, Auksę. Nors jos įvairiai veikia poetą Liudą Vasarį, tačiau jų nė viena nėra reikšmingesnė ir neatstoja katedroje pastebėtos Nepažįstamosios, kurios nei akių žvilgsnio, nei vardo poetas nežino. Kuo reikšmingas kūrybingam vyriškiui šis idealus moters siluetas, pamatysime vėliau. Šiuo tarpu svarbiau nurodyti, kad realios moters atsiradimas Putino kūryboje realistiškai klasikiniu laikotarpiu (1929-1944 m.) prisideda ne tik prie dramatinės įtampos sušvelnėjimo lyrikoje, bet ir apskritai prie moters silueto išnykimo ilgam laikui šito žanro poezijoje. Atsisveikindamas su kunigo pareigomis, 1934 m. V. Mykolaitis išspausdino taip pat svajonių mylimajai atsisveikinamąjį *Saulėleidžio Madonos* eilėraštį, kur yra išreikštas ir poeto rezignacinis žodis savo jaunystei :

Kadaise neramios vienatvės vakarais,
Kai saulė klony leisdavos raudona,
Aš visą būtį puošdavau tavim,
Spalvingų sutemų liūdna Madona.

Ir šiandien vėl tu į mane grįžti,
Kai vakarai šešėlius kloniais barsto.
O, Viešpatie, kokia klaiki būtis,
Kai sprogsta antspaudai nuo laimės karsto [159].

Kodėl čia Putinas kalba apie laimės karstą? Nejau jis būtų nusivylęs ta surasta realia moterimi, kurios rankas prieš kelerius metus jis džiaugsmingai sveikino? Kodėl jis vėl grįžta prie svajonių moters, tiesa, labai rimtos — liūdinčiomis akimis, suspaustomis lūpomis ir liesais skruostais — « visa kaip gotikos rūstusis menas »? Kas į šiuos klausimus galėtų tiksliai atsakyti? Tik viena visai aišku, kad su *Saulėleidžio Madonos* eilėraščiu moteris ilgam laikui, bent dvidešimčiai metų, dingsta iš V. Mykolaičio lyrikos.

---

188 Ten pat.
159 Ten pat, 321 psl. Eilėraštis *Sauleidlio Madona.*

Moteris kaip mirties ir nemarumo simbolis. — Kas lemia šį dingimą? Ar poeto reali patirtis, suėjus į bendrą gyvenimą su praktiška moterim[160] (Emilija Kvedaraite), ar sunkūs nelaisvės metai, prasidėję su Lietuvos sovietine okupacija 1940 m., ar lyrinio talento nusilpimas subrendusio vyro amžiuje? Nors šie visi trys veiksniai galėjo turėti reikšmės Putino poezijai, tačiau pirmasis — praktiškos moters reali įtaka — atrodo stipriausia: po savo civilinės santuokos per 4-5 metus V. Mykolaitis neberašė jokios lyrikos. Gal todėl ir moteris, kuri lig 1934 metų buvo vaizduojama kaip kūrėjo likiminė sankeleivė, turėjo išnykti iš jo lyrikos. Tiesa, realios moters šešėliu ji gyvena romanuose ir dramose, kurias Putinas parašė 1935-1955 metais. Bet sausros bei nelaisvės metais (1944-1955) iš Putino gamtinės šventovės ir iš jo lyrikos moteris lieka ištremta.

Meilė ir moteris kaip lyrinės temos vėl pasirodo V. Mykolaičio poezijoje maždaug tuo laiku, kai komunistai likviduoja savo tėvo ir mokytojo kultą, o mūsų poetas, palikęs pedagoginį darbą universitete, atsideda vien dailiosios kūrybos darbui. Išnykus iš gamtinės šventovės moteriai, jos vietą užima šiurpūs karo ir mirties paveikslai bei komunistinio scenovaizdžio butaforija. Tačiau po 20 metų grįžtanti moteris Putino lyrikoje nebesužadina įtampos. Ji nebėra nei paslaptingos pasakų pilies princesė, provokuojanti maištą bei neviltį, nei iš žiedo taurės besišypsanti mylimoji, nes dabar Mykolaitis-Putinas jau 60 metų su dideliu skausmingo gyvenimo ir svetimų pančių patyrimu. Jo senatvės lyrikoje sutinkama moteris dažniausiai būna be dramatinių spalvų ir be šviesos aureolės. Tiksliau tariant, tie susitikimai, kurie matyti sonetuose, neva imituojant Shakespeare'ą, praskleidžia mums dviejopą moterį: realiąją ir svajotąją.

Pirmoji, realioji moteris, kurią Shakespeare'o sonetų imitatorius prašo paduoti ranką, kai jo «krūtinėj tuščia ir šiurpu », pasirodo esanti apvilta. Į ją poetas « kreipiasi » vienu 1955 m. sonetu, prašydamas :

Atleiski man, jei aš tave užvyliau
Ir tavo lūkesčiai kaip sniegas žus.
Aš nejučiom į tavo širdį pyliau
Tuos sielvarto apnuodytus lašus [...]

---

[160] Kad tokia yra buvusi E. Kvedaraitė-Mykolaitienė, niekas geriau neliudija, kaip pats Putinas laiškuose savo seseriai Magdalenai Slavėnienei. Kai tik jis prisimena savo Emiliją-Ly, jis dažniausiai kalba apie jos įvairius ūkiškus darbus ir rūpesčius ir tik retkarčiais apie jo slaugymą. Be abejo, kaip nepraktiško poeto šeimininkei, jai praktinių rūpesčių buvo pakankamai. Bet kodėl jie būtų turėję nustelbti idealiuosius polinkius ir interesus, jeigu jie joje būtų buvę gilesni ?

Nueisi tu, mūs meile nusivylus,
Žvarbi naktis mane apgaubs juodai.
Buvai tu meilę meilėje pamilus,
Bet meilės džiaugsmo meilėj neradai.

O galgi tavo lūpos man įrodys,
Jog neteisus sis juodas mano žodis [161].

Putino prislėgtai nuotaikai čia atitinka ir beveik visai proziška kalba. Lakiau ir šviesiau poetą nuteikia jaunystės prisiminimų ir svajonių moteris, tas

Šešėliuose trapus mergaitės siluetas,
Iš sutemų išniręs trumpai valandėlei,
O gal kada sapne vidurnaktį regėtas [162].

Tada Putinas «norėtų», kad svajotą siluetą pakeitusi reali moteris « su šypsniu lūpose ir mylinčia širdim » į sutemas negrįžtų. Putinas taip « norėtų » savo jaunystės svajonių moterį, savo ilgesio draugę sutikti kokį nors skaistų pavasarį, kuris «kelia ir ugdo, kas nauja ir jauna», kai

Aplink stebuklinga — erdvu ir šviesu [161 162 163].

Bet šitoks noras — tik iliuzija : vos ant saulės užslinko debesėlis, įsivaizduoto grožio šešėlis dingsta *(Šitas pavasaris,* 1960 m.). Kai realioji moteris *Būties valandos* ir *Lango* rinkinių smulkiuose eilėraščiuose įgauna slaugės ypatybių, trapus jaunos mergaitės svajotas siluetas V. Mykolaičio sielvartingoje vaizduotėje linksta išvirsti mirties simboliu. Antai, Il-me pagal Sbakespeare'ą sonete skaitome :

Tą naktį nežinia kur mudu ėjom dviese,
Tą naktį tu mane per sapną bučiavai.

Ir šaltos tavo lūpos lūpas palytėjo,
Kaip ta šalna, kur kanda gelstančius lapus [164].

Kad nerealioji moteris Putino senatvėje įgauna mirties simbolio reikšmę, geriausiai liudija jo poemėlė *Mozartas* (1961), kur :

---

161 *Raštai,* I t., 464 psl. *Sonetas III.*
162 Ten pat, 462 psl.
163 *Būties valanda,* 26 psl. Eilėraštis *Šitas pavasaris* (1960 m.).
164 *Raštai,* I t., 463 psl.

Šešėly prie kolonos prisiglaudus,
Laukia ji,
Ta nekviestoji
Baltaplaukė [165].

Šita slapta lieso veido bei blankių lūpų Mozarto palydovė paduoda ranką genialiam muzikos vyrui, baigusiam komponuoti *Reguiem* mišias, ir pakviečia į anapus. Bet toji rimta baltaplaukė taip pat pasirodo koncertų salėje tada, kai nebėra nei markyzų, nei karalių, o Mozarto kaulai nežinia kur, nors yra likusi to genijaus skaidri muzika, kuri pragysta saldžiau,

Nei tie paukščiai, kur perskrido
Rytmetį pavasaringą
Su giesme šviesia, viltinga[166].

Taigi čia svajonių moteris — Mozarto nuolatinė palydovė — pakinta į nemarybės simbolį.

Tu meile netikėk. — Kad senstančiam Mykolaičiui svajonių moteris derinasi čia su mirties, čia su nemarybės bei amžinybės prasmenimis, atrodo visai normalu. Tačiau keista — tiesiog neįtikėtina, — kad sugrįžimo laikotarpiu Putinas ėmė neigti erotinę meilę, kuriai jaunystės metais buvo sukūręs keletą gražiausių savo eilėraščių, o moterį, nebetekusią šviesios aureolės, ėmė pajuokti, vaizduodamas ją priešgina *(Priešgina,* 1956 m.)[167], arba materialiste, kaip jis charakterizuoja *Don Kichoto* (1962 m.) Dulcinėją:

Ne, ji nepames niekados
Dėl riterio liūdnojo veido
Kiaulių riebios bandos [168].

Šitas realistinis ir net pajuokiamas žvilgsnis į moterį atrodytų smulkmena, jei sugrįžęs prie egzistencinių temų V. Mykolaitis nebūtų pradėjęs neigti erotinės meilės. Šis keistas faktas drastiškai pasirodė Putino *Krintančios žvaigždės* ciklo (1958 m.) eilėraštyje *Tu meile netikėk.*

---

[165] *Būties valanda,* 91 psl.
[166] Ten pat, 95 psl.
[167] *Raštai, 1* t., 469 psl.
[168] *Būties valanda,* 144 psl.

Aš meilę šlovinau
Ir giesmes jai giedojau,
Tavim tikėdamas,
Žmogaus buities rytojau ! [...]
Dabar šią nykią naktį,
Tarp murinančios gelmės
Ir sidabrinio paukščių tako,
Kažkas palinksta ties manim
Ir, šaldydamas širdį
Žvarbiu atodūsiu,
Pakuždomis man sako :
— Tu meile netikėk !
Nėra šioj žemėj meilės.
Yra savimeilė
Plėšri, kerštinga, pavydi.
Yra aistra
Kaip vilkė alkana
Ir jos atsitiktinis vaisius —
Be savo valios ir be noro
Į žemę nutremtas žmogus.
Tegu jisai kaip aklas kurmis
Drėgnam, tamsiam dirvone rausis,
Tegu jisai kaip Dievas
Su žvaigždėmis padangėj lenktyniaus, —
Vis tiek — viena sekundė jo buitis,
Ir niūrų skelbia jam sprendimą
Visagalingoji mirtis.
Ir visa tai, ką tu regi —
Tą žemę, kurią tu myli,
Skaidrias žvaigždes, kuriom gėries —
Apglėbs kurčia ir nebyli
Žiotis juodosios nebūties.
Tu meile netikėk !
Jinai ne džiaugsmo,
Tik juodo sielvarto versmė
Ne jai širdies rauda,
Ne jai nė džiugesio giesmė.
Tu meile netikėk,
Tu meile netikėk !... [169]

Kas džiaugėsi-gėrėjosi V. Mykolaičio jaunystės erotinių posmų grožiu, tas negali nenustebti *Tu meile netikėle* nihilistiniu pesimizmu. Iš kur čia toks griežtas meilės paneigimas? Nejaugi Putinas būtų

---

[169] *Raštai*, I t., 515-516 psl.

taip nusivylęs bendru gyvenimu su realia moterimi, kuri kadaise jam įvairiai piršosi, bet pirmoje eilėje kaip išvaduotoja iš Juodo angelo burtų? (Auksė *Altorių šešėly*). Nejaugi ji nieko dvasingo nedavė jo senatvei?

Atsakyti, kad realioji moteris nebūtų nieko davusi poetui, atrodytų neteisinga, nes *Būties valandos* sonetuose ir *Lango* smulkesniuose eilėraščiuose, kaip sakyta, randame teigiamų atsiliepimų jo realiosios moters atžvilgiu. Tada kyla kitas klausimas : gal sugrįžtąs Putinas senatvėje pradėjo moterį vertinti kitaip negu jaunystėje? Gal erotinės meilės neigimas aiškintinas kaip Putino vaizduotės įprastinė kūrybinė antitezė? Be abejo, galėjo atsitikti ir šitas atvejis : kadaise perdaug išryškinęs erotinės meilės svajones, dabar jas kategoriškai paneigė lyg nihilistas.

Sudvasintoji meilė, siekianti krikščioniškojo heroizmo viršūnių ir gelmių. — Tačiau į šitas abejones nedviprasmišką atsakymą yra davęs pats V. Mykolaitis paskutiniame savo sugrįžimo periodo (1955-1967 m.) rinkinyje *Langas.* Ten eilėraštyje *Kėliaus iš kapo* (1961 m.) poetas, trapus ir mirties palytėtas, sakosi tam kėlęsis iš kapo :

Kad dar kartą meilę pragysčiau —
Ne tą geidulingą,
Ne tą egzaltuotą,
Kur šaukia jaunystę
Į siautulio puotą.
O tą,
Kur gyvybės naujos pasiilgusias įsčias
Nauja būtimi apvaisina.
O tą,
Kuri menką ir trapų
Siekti saulės ir žvaigždžių masina.
Tam kėliaus iš kapo —
Kėliaus iš kapo [170].

čia beveik įžūliai pabrėždamas savo prisikėlimą, kad pašlovintų gimdančią kūrybinę meilę, sugrįžęs V. Mykolaitis nori pasakyti, kad už erotinę meilę jam svarbesnė motinų ir idealistiškai nusiteikusių kitų žmonių meilė. Kad šita altruistinė meilė tampa krikščioniška, t. y. pasiaukojančia ir atleidžiančia, to Putinas čia neteigia. Tik iš to eilėraščio aišku, kad grįžtančio Putino meilės samprata jau yra

---

[170] *Langas*, 30 psl.

pakitusi. Tai mūsų poetas išryškina eilėraštyje *Nebūk tu juokingas* (1961 m.). Įsivaizduotiems savo priešininkams, kurie, atominės bombos grėsmei pakibus, jam prikiša dainas apie meilę ir draugystę, V. Mykolaitis jiems dialogu atsako :

Ir tau reikia šiandien
Lemties sprendimui paklusti —
Dainuoti ne meilę, draugystę,
O piktą pagiežą
Ir rūstį.

O aš atsakiau :
— Būsiu juokingas ? Tegu ! ...
Lydėkit mane pašaipos juoku!
Jūs žūsit, pamėlusiom lūpom
Likimą piktai keikdami, —
Aš žūti geidžiu
Su šypsniu burnoj atlaidžiu
Ir meilės žodžiu [171].

Taigi, pradėdamas neigti arba nuvertinti erotinę meilę, galingai ir gražiai skambėjusią jaunystės maišto laikotarpiu, sugrįžimo metais V. Mykolaitis iškėlė sudvasintąją meilę, siekiančią krikščioniškojo heroizmo viršūnių ir gelmių. Šitokios meilės galią mūsų poetas atskleidžia *Žilvino ir Eglės* poemoje (1960 m.) [172].

Paimdamas savo poemai medžiagą iš visiems žinomos lietuvių mitologinės pasakos apie Eglę, žalčių karalienę, Putinas visai pakeičia jos prasmę. Pasakoje Eglės degradacijos kaltininkas yra žaltys. Kai Eglė nueina išsimaudyti, Žilvinas įsirango į Eglės marškinius ir tol iš jų nepasišalina, kol Eglė nepasižada už žalčio ištekėti. Taigi, pasakoje Žilvinas pasirodo kaip Eglės prievartautojas. Todėl jo vėlesnė prievartinė mirtis atrodo kaip teisingas atpildas už jo pirminį nusikaltimą. Tuo tarpu Putino poemoje šitokio nusikaltimo prieš Eglę visai nėra, nes V. Mykolaičio Žilvinas buvo kilnus, tik labai nelaimingas : piktų galybių užkeiktas, atrodė kaip žaltys, kurio visi šalinosi. Tik viena Eglė, išvydusi jo sielvartingą žvilgsnį, suprato jo nelaimę ir jo pasigailėjo. Ji sako :

Palytėjau — o stebukle !
Nusimetęs žalčio odą, [171]

---

[171] Ten pat, 74 psl.
[172] *Būties valanda,* 77-88 psl.

Nuostabus žmogus, jaunuolis,
Bangoje man pasirodo [178].

Šitas Eglės meilės atgimdytas jaunuolis nusiveda mylimąją į savo gintaro rūmus jūros dugne ir ant kelių prie jos mergautinio guolio prisiekia :

Neliesiu tavęs [...]
Bet kur tu bebūtum,
Kur eitum, ką veiktum,
Aš būsiu šalia [174].

Už šitą altruistišką meilę Eglė sutinka tapti Žilvino žmona. Šitaip iš mitologinės pasakos paimtas primityvus meilės aktas Putino poemoje tampa sukilnintas, nes abipusė dvasinė meilė ėjo pirma lytinio akto. Tai suteikė Žilvinui ir Eglei abipusę laimę. Bet kai po daugelio dienų ir naktų Eglė pajunta, kad « kažkas lyg netyčia po širdim tyliai sujudo », ji įsigeidžia žemės : nori tėviškėje aplankyti savo motiną. Vykdydamas savo priesaiką, Žilvinas ją lydi ir, susirangęs žalčiu pakrantėje, laukia jos sugrįžimo. Eglė savo motinai ir broliams išdėsto visą teisybę:

Visą tiesą pasakiau :
Kaip aš jo pasigailėjau,
Kaip staiga jį pamylėjau,
Koks jis mielas, koks puikus, —
Ne žaltys jis, tik žmogus.
Jis ilgai vien meilės laukė,
Žudė jį ta žalčio kaukė [175].

Bet tai neįtikina jos brolių, tų kerštuolių-pavyduolių, kurie su dalgiais puola į pakrantę nužudyti žalčio. Šį kartą Eglė nebesuspėja Žilvino išgelbėti, bet jis vis tiek jai lieka dėkingas už jos pasiaukojusią pirmąją meilę: kraujų agonijoje dar ištaria jai:

Dėku tau. Aš vėl žmogus [176].

Be abejo, *Žilvino ir Eglės* poemoje atsispindi Putino ir Emilijos sukilninta draugystė ir meilė. Tačiau už šį psichologinį atvejį

---

173 Ten pat, 82 psl.
174 Ten pat, 83 psl.
175 Ten pat, 87 psl,
176 Ten pat, 88 psl.

svarbiau, kad V. Mykolaitis savo poema pasiekė dviejų kūrybinių laimėjimų. Viena, senajai lietuvių pasakai apie Eglę — žalčių karalienę jis davė visai naują gilią prasmę, kokiai buvo nepajėgi Salomėja Neris, anksčiau poetiškai sueiliuodama aną patį žilųjų amžių mitologinį palikimą. Antra, savo nauja senosios pasakos interpretacija Putinas sukūrė tokį giliai humanistinį ir krikščionišką kūrinį, kokio lig tol lietuvių poezijoje nebuvo. Nevienas meno kūrėjas senąją pasaką perdirbinėjo, taikydamas ją operai, baletui, poemai, bet nė vienas jų nebuvo atskleidęs erotinės ir dvasinės (pasiaukojančios) meilės sintezės grožio. Ir pats Putinas anksčiau nebuvo vaizdžiau parodęs tos meilės išganomosios galios, nors apie tai užuominų buvo davęs *Žiede ir moteryje*[177] bei *Altorių Šešėly.*

Moters reikšmė

Giliau žvilgterėję į *Žilvino ir Eglės* poemą, jau priėjome prie klausimų: kaip V. Mykolaitis-Putinas supranta moters reikšmę vyro ir tautos gyvenime? Kas per būtybė ta Putino moteris, palyginus ją su vyriškiu?

Moters reikšmė vyro gyvenime. — Atsakant į pirmąjį klausimą, be didelių samprotavimų aišku, kad moteris vyriškiui yra erotinės meilės artimiausia versmė. Tai buvo matyti, kalbant apie moters evoliuciją Putino poezijoje. Bet, kad moters reikšmė nesibaigia nei erotinėje meilėje, nei biologinėse funkcijose, V. Mykolaitis jau buvo pastebėjęs 1916 metais, rašydamas *Stella Maris.* Ana Jūrų žvaigždės vardu pažymėta tikra ar tik įsivaizduota būtybė praplėtė poeto intuityvinį žvilgsnį į visatą:

Ir tuomet palaima nauja prasidėjo —
Tai tavo šviesa man širdin įspindėjo.
Tad suvokiau prasmę gyvenimo tako,
Ką bangos per amžių šnarėdamos sako,
Kur vėjai per audrą melodijų ima,
Ir saulės šviesos su šešėliais žaidimą [178].

Šita pirmoji idealioji meilė veda ne tik į gilesnį būties reiškinių pažinimą, bet taip pat žadina kūrybines galias bei įkvepia meilę pasauliui : 177

[177] Dramatizuota 4 veiksmų poema, žr. *Raštai,* II t., 103-166 psl.
[178] *Raštai,* I t., 121 psl.

Tiek gylio jausmam, o tiek aukščio mintim !
Tiek meilės aš tuomet krūtinėj turėjau,
Kad visą pasaulį apglėbti norėjau[179],

rašė Putinas savo Jūrų žvaigždės eilėraštyje.

Putinas vaizdavo (ir tur būt manė), kad skaisti meilė mergelei pažadina jauname vyriškyje jo gyvenimo uždavinių gilesnį pajautimą bei įsisąmoninimą. Tai liudija *Valdovo sūnaus* drama (1920 m.)[180]. Ten prieš uzurpatorišką tironą bemaištaujantiems dviems draugams — Skaidrai ir Gyčiui, — patekusiems į to žiauraus valdovo nelaisvę, jo duktė Danguolė padeda atskleisti tam tikras jų likimų bei pareigų sąsajas, kurios jiems buvo lyg paslėptos anksčiau : jie tik miglotai težinojo, kad vienas jų turi išpirkti savo tėvo kaltę, o antras atstatyti pažeistąją teisę, tačiau konkrečiai šios sunkios pareigos jiems nebuvo aiškios. Bet, tik reikšdami savo širdžių palankumą tirono dukteriai Danguolei, bei patirdami joje šiek tiek skirtingą atgarsį, tiedu jaunuoliai priėjo prie visiško aiškumo : Gytis esąs žmogžudžio Krušnos sūnus, kuriam reikia išpirkti savo tėvo kaltę, o jo draugas Skaidra — nužudyto teisėtojo valdovo sūnus — turi įvykdyti teisę, atgauti Krušnos pasigrobtą sostą.

Tiesa, kad nesąmoningu Danguolės tarpininkavimu atsiskleidęs trijų susidraugavusių altruistinių jaunuolių stovis tampa tragiškas. Bet tik nuo šito pažinto stovio jie galėtų mėginti atmegzti savo susipainiojusią situaciją, jei klastingų vyresniųjų siekimai neužguitų jaunuolių visu triuškinančiu svoriu. Kaip *Valdovo sūnuje* Danguolei, taip *Skalvių mergelės* dramoje[181] Jorūnei tenka užduotis išryškinti jaunų vyriškių pareigas, kai į Prūsų šalį atsikrausto pirmieji kryžiuočių ordino riteriai, pradėdami plėšikauti bei terorizuoti prūsus.

Dar didesnę reikšmę, pagal Putiną, moteris įgyja to vyriškio gyvenime, kuris pralenkia eilinį žemės sūnų kūrybiniais gabumais poezijai, arba dailei. Moters meilė poetą vedanti į gilesnį tikrovės sąrangos pažinimą, kuris poetinei kūrybai būtinas, arba bent reikalingas, kai pats jaunas poetas sudėtingos tikrovės «skaityti» dar nemoka. Šitą mintį V. Mykolaitis yra išvystęs plačiame eilėraštyje *Poeto meilė* (1922). Ją gerai perduoda šios eilutės apie poetą :

Tegu jis kaip vergas, ant kelių perpuolęs,
Tau dangų palenktų ir kojas bučiuotų [...]

---

179 Ten pat, 122 psl.
180 *Raštai,* II t., 167-304 psl.
181 Ten pat, 305-444 psl.

Ne tau jis dainuos ir ne tau jisai melsis [...]
Pro tavo akių prasidengusią versmę
Paskęs jis ne žemės akių spinduliuos [...]
Apsvaigęs nuo kvepiančio tavo jaunumo,
Pro šiltą sukilusio kraujo plakimą
Jis skendės į mėlynų tolių aidėjimus
Ir amžino ritmo žaidimą.

Maži tavo pažadai, žemės gražuole.
Putojančioj meilės taurėj paskandinti :
Poeto gyvenimo liūdinčiam troškuliui
Sukelti, bet nenuraminti [182].

Deja, dažnai jauna moteris nenusimano, kad kūrybinio vyriškio gyvenime ji turi atlikti pirmiausia beveik pasyvios įkvėpėjos rolę. Manydama, kad ji yra kūrėjo mylima dėl jos pačios, tartum pastatytos į to vyriškio gyvenimo centrą, ji dažniausiai tampa savo įsivaizdavimo auka. Panašios rūšies tragediją jaunas Putinas yra pavaizdavęs *Medūzos* apysakoje (1919 m.)[183]. Platesnę ir detalesnę moters reikšmę kūrybinio vyriškio gyvenime V. Mykolaitis aiškino *Žiedo ir moters* misterijoje, kurios pirmoji redakcija siekia 1926 m.

Šitos misterijos svarbiausiu veikėju Putinas vaizduoja tapytoją Ardentą. Prieš keletą metų, vieną šiltą gegužės vakarą, kai oras kvepėjo jaunais žiedais, iš vienos mergaitės, kuri neseniai buvo palikusi kūdikystę, jis gavo netikėtą dovaną — aukso žiedą. Tačiau pati jaunoji žiedo savininkė ilgą laiką buvo dingusi iš dailininko akiračio, nors paslapingose aplinkybėse gautas žiedas buvo pažadinęs jo kūrybines galias, tą subtilią Dievo dovaną. Todėl Ardentas galėjo nutapyti labai gražų idealios moters paveikslą-portretą.

Šitaip sukurtą moters idealą Ardentas mylėjo labiau negu aną nepažįstamą mergaitę, kurią jis gerbė, teprisimindamas ją tik šiek tiek. Kai šitoji Nepažįstamoji jau vienuolės drabužiais susitiko dailininką, jis atpažino joje aną gegužės vakaro žavią mergaitę. Jis tuoj pat užsidegė ir nauja meile. Tačiau šis stiprus jausmas gyvajai moteriai, dabar seseriai Agnietei, išblukino aną idealios moters paveikslą. Kad jis vėl įgautų gyvybės, sesuo Agnietė turėtų pamilti Ardentą. Bet ji nujaučia, kad šitokia meilė ją priverstų sulaužyti vienuoliškus apžadus ir, gal būt, mirti. Tiesa, ir pati Agnietė nebe pirmykštė. Klūpodama ji prisipažįsta :

---

[182] *Raštai,* I t., 231 psl.
[183] *Raštai,* II t., 69-102 psl.

Išseko maldos, ir šventųjų žodžių
Gili prasmė neguodžia mano sielos,
Vien slegiančiu švinu atgal į širdį krinta
Ir vis sunkiau, sunkiau į prapultį svarina [184].

Prašoma Ardento padėti jam sukurti naują paveikslą, Agnietė pagaliau ryžtasi paskutinį kartą išmėginti savo laimę, pasiaukodama dailininkui. « Aš einu į jus gyvybe nešina — per mirtį jūsų kūriny gyventi amžinai, — taria vienuolė. — Mirtingas kūnas tegul į žemę grįžta, vien didis kūrinys te amžinai gyvena [...] Ir paskutinę auką, nykdama iš žemės, į meilės aukurą sudėsiu »[184 185].

Per vienuolės auką, dailininkas sukuria naują paveikslą, bet greit užmiršta Agnietę. Šiai nieko nebelieka, kaip išnykti. Tik po Agnietės mirties Ardentas grįžta prie jos. Apgailestaudamas savo klaidžiojimus, jis pradeda vertinti jaunosios seselės auką ir mylėti ją lyg nepasiekiamą šventąją. Tada jis vėl atgauna paslaptingąjį žiedą, kurį buvo pražudęs gamtos gaivaluose, kad vėl taptų kūrėju, jau mylinčiu visą pasaulį ir savais kūriniais garbinančiu meilę.

Du kartu iš Agnietės gavęs paslaptingąjį žiedą, kreipdamasis į ją mirusią, Ardentas šitaip suglaudžia jos trejopą rolę :

Anuomet tu buvai tik mano aistros deivė —
Paskui tu apsireiškei man šventam vienuolės rūbe, —
Dabar gi tu spindi dangaus šviesų kilnybe[186].

Pervedant šiuos žodžius į prozos kalbą, jie reikštų : kūrybingam vyriškiui pirmiausia moteris apsireiškia gamtos prieglobstyje paslaptinga mergele, kuri savo jaunyste ir grožiu spontaniškai pažadina vyriškio kūrybines galias, suteikdama jam kūrėjo sąmonę, lyg kokį slaptą brangų žiedą. Kad ir būdama nežinomoji, moteris tampa įkvėpėja. Šitą vaidmenį Liudo Vasario gyvenime *(Altorių šešėly)* atlieka dvi moteriškos būtybės : linksmoji Liucė ir liūdnoji katedros Nepažįstamoji, nes po pirmosios paviršutinės pažinties su Liuce ir katedros Nepažįstamąja Vasaris parašė pirmąją savo elegiją. Liucės pažadinti pergyvenimai susitelkė aplink Nepažįstamosios vaizdą, nes V. Mykolaitis rašo :

«Šitas vaizdas svajingam klierikui pasirodė lyg kokia vizija, ištryškusi iš jo paties sukauptos nuotaikos [...] Ir jis papuošė tą

---

[184] Ten pat, 124 psl. *Žiedas ir moteris.*
[185] Ten pat, 148-149 psl.
[186] Ten pat, 164 psl.

Nepažįstamąją visu savo švarios širdies idealizmu, niekad dar nepaliestu brutalaus cinizmo »[187]. Šis skaistus liūdnos nuotaikos vaizdas įkvėpė pirmąjį Vasario eilėraštį. « Bet tai nebuvo nei moters grožio apdainavimas, nei savo ilgesio išliejimas [...] Vasario pirmoji meilės daina buvo bendriausios prasmės elegija, iš kurios tryško jaunuoliškas nerimastis, laisvės pasiilgimas, nepasitenkinimas gyvenimu ir susižavėjimas kažin kokiu nepasiekiamu idealu», — rašo Putinas [188]. Tur būt, tai buvo panašus atvejis, kaip paties Putino *Stella maris.*

Kūrybinio vyriškio gyvenimo antrojoje fazėje pasirodo tikra moteriška būtybė. Jos rolė dabar nedėkingiausia, nes kūrėjas tesirūpina savimi ir savo kūryba, atsiduodamas dar gamtos gaivalams. Nebendraudama su juo, reali moteris neturi jam jokios įtakos. Dalyvaudama sava auka jo kūryboje, ji rizikuoja likti neįvertinta ir užmiršta su viltimi, kad bus suprasta ateityje. Todėl *Žiedo ir moters* misterijoje Ardentui Agnietė pasirodo vienuolės habitu. Šis drabužis simboliškai reiškia ne tik skaistumą, bet ir pasiruošimą aukai, kokią tik įstengė moteriška asmenybė. Bet Ardentui rūpi ne jos asmenybė, bet kas arčiau jo užgaidų ir gamtos gaivalų, — jos gyvybinės galios ir grožis. Ardentas greit užmiršta, kad, laužydama savo apžadus, Agnietė jam padėjo sukurti naują kūrinį.

Šioje fazėje nedėkingą moters vaidmenį *Altorių šešėly* romane atlieka dvi moterys kaip savarankiškos būtybės : grafienė Reinakienė ir Liucija Glaudžiuvienė. Pirmoji, ieškojusi sau smagumų ir erotiškai įtakojusi jauną kunigą poetą, dingsta iš jo gyvenimo visam laikui be pėdsakų. O antroji, Glaudžiuvienė, nepajėgusi pririšti prie savęs Vasario, nusižudo, nors šitokios mirties priežastis toli gražu — ne vienas Vasaris.

Trečioje gyvenimo fazėje kūrybingasis vyriškis pradeda gailėtis praeities ir pasiilgsta moters kaip globėjos, kaip moralinių jėgų versmės. Jis dabar pajunta, kad, pasiduodamas užgaidoms ir savo genijui, yra praėjęs pro realųjį gyvenimą ir ieškotos laimės nepasiekęs. Todėl Ardentas skundžiasi, kad meilė moters pavidalu praėjusi pro jį. Užuot su ja kūręs tikrovę, jis tesukūręs svajingą vaizdą, kuris iščiulpė jaunatvės spindulius. Ardentas dabar supranta, kad per moterį jam buvo siųsta gyvoji dangaus dovana, kurią jis pražudė drauge su aukso žiedu. Gydydamasis iš savo egoizmo, jis vėl nukrypsta į mirusią Agnietę, kuri jam vėl grąžina jo pamestąjį žiedą. Kitaip tariant, trečiojoje fazėje moteris tampa moralinių ir dvasinių jėgų

---

[187] *Raštai,* III t. ; *Altorių šešėly,* 1 dalis, 106 psl.

[188] Ten pat, 144 psl.

tarpininkė ir net skleidėja. Šitaip ji (buvusi Agnietė) pasidaro Ardento laisvintoja iš jo klaidų, kaip *Altorių Šešėly* tokia gelbėtoja Liudui Vasariui bus Auksė Gražulytė. Be jos mylinčios pagalbos vienas Vasaris būtų per silpnas išsivaduoti iš savo dvilypio gyvenimo alsinančio stovio, — iš dviejų pašaukimų naštos.

Taigi, tiek *Žiedo ir moters* misterijoje, tiek *Altorių šešėly* romane moteris kūrybinio vyriškio atžvilgiu atlieka trejopą vaidmenį: psichologinį, vitalinį ir dvasinį; ji yra Įkvėpėja, Moteris ir Gelbėtoja per meilę, kurią ji skleidžia aplink save. Tai Putino romantinė moters koncepcija, kuriai nepritartų realistai, nes jiems moteris vyrą dažnai pražudanti. V. Mykolaičiui atrodo, kad meilės spinduliavimo vaidmenį moteris atliekanti iš prigimties, nes *Nuvainikuotosios vaidilutės* misterijoje skaitome :

Iš amžių paslaptingos glūdumos
Mūs' žemė skelbia didį meilės žodį.
Iš jo dvasia kūrybos galią semia[189].

Nors per meilę moteris yra susieta su žeme, tačiau į kūrybinį vyriškį ji veikia labiau sieliškai bei dvasiškai negu vitališkai. Šitaip būna, tur būt, dėl to, kad jos glaudesni santykiai su Dievu. Tvirtai stovėdama savo kojomis ant žemės, o viršum galvos turėdama šviesų dangų, Putino moteris nėra pasaulyje silpna. Todėl vienuolė Agnietė, kad ir su liūdesiu, pasiaukoja Ardentui ir tyliai miršta, nes tik šitaip ji tegali dailininkui grąžinti dangiškąją dovaną — aukso žiedą. V. Mykolaitis skaitytojui plačiai neaiškina, kaip Agnietė tapo Dievo ir žmonių tarnaitė. Jis tepasako, kad svarbioji priežastis — Ardentas. Kai po laimingojo gegužės vakaro jis nebesugrįžęs, nusivylusi ji savo širdį paskyrusi Dievui.

Moters reikšmė tautos gyvenime. — Tas moters santykis su antgamtinėmis jėgomis — aiškesnis *Nuvainikuotosios vaidilutės* misterijoje, kur V. Mykolaitis drauge su St. Šalkauskiu atskleidė vienos moters (kunigaikštienės Birutės) vaidmenį lietuvių tautai. Anos pjesės vaidilutė (Birutė) jautė pašaukimą dievų tarnybai kaip amžinosios ugnies kūrentoja, nes ji tikėjo dievais. Kad ir ryždamasi paklusti jų valiai, ji jautėsi silpna. Todėl būtų norėjusi jiem tarnauti laisvai, nesusirišdama priesaika :

O leiskit man laisvai dievams tarnauti.
Perdaug sunki man priesaikos našta.

---

189 *Židinys*, Kaunas, 1927 m. 2 nr., 9 psl.

Jaunystės paaukot negaila,
Bet amžinųjų teismo as bijau[190].

Tačiau davusi priesaiką, vaidilutė sustiprėja : ji gana drąsiai kovoja prieš gundytojus, kurie jai siūlo sulaužyti dievams duotą žodį. Ji tiki į jų teisingumą net tada, kai jau yra paneigusi savo apžadų priesaiką, pakrypdama į žemiškąją meilę, kad suteiktų laisvę žemės dvasiai, pamildama žemės karžygį. Taigi ši moteris, vaidilutė, kuri jautėsi silpna, iš tikrųjų yra stipri.

Tarnaudama dievams ir lietuvių tautai, ji nusikalto, sulaužydama priesaiką. Todėl dangaus skirta bausmė paliečia ne tik ją pačią ir jos šeimą, bet visą Lietuvos žemę su jos žmonėmis : nuvainikuotos vaidilutės vyras miršta pasmaugtas, jos sūnus, didysis valdovas, užgesina amžinąją ugnį, skirtą dievų garbei, įvesdamas Lietuvon naują (Meilės) religiją, pats miršta be vyriškųjų įpėdinių, o visa Lietuva penketą amžių vegetuoja merdėjimo stovyje svetimųjų įtakoje. Šitaip *Nuvainikuotojoje vaidilutėje* labiau negu kituose Putino veikaluose pasirodė teigiama ir neigiama moters reikšmė gyvenimui, nes ji labiau negu vyras yra susijusi su dieviškomis ir irracionaliomis žemės galiomis.

Skirdamas didelę teigiamąją reikšmę moterims per meilę, V. Mykolaitis vis dėlto neteigia, kad jų asmeninis poveikis būtų visada šviesus, išganingas, teigiamas. Juk dėl Vaidilutės priesaikos dievams sulaužymo visa Lietuva merdėjo penketą amžių. Kunigaikščio Žvainio mylimoji Ragneda tapo savo tėvynės išdavike ir šituo keliu nukreipė savo vyrą (*Kunigaikščio Žvainio* poemoje). *Valdovo* dramoje Gerda rėmė Krušnos tironiją, siekdama savų interesų. Be to, realiosios Putino moterys linkusios tapti heteromis ir savižudėmis. Tuo tarpu mūsų poeto nupieštų vyrų tarpe nėra nė vieno, kuris kėsintųsi prieš savo gyvybę.

Tačiau V. Mykolaičio sukurtos moterys yra pajėgios pasiekti priešingą kraštutinumą savižudybei, būtent, pasiaukojimą kito asmens labui, ko nematyti vyruose. Šitą aukščiausį meilės aktą atlieka *Valdovo sūnuje* Danguolė, kad išgelbėtų Skaidros gyvybę, *Žiedo ir moters* Agnietė pasiaukoja, gelbėdama Ardento tapybinį talentą, Eglė ryžtasi pamilti žaltį Žilviną ir šitaip jam sugrąžina žmogiškumą.

Tačiau apie vieną uždavinį V. Mykolaičio moterys beveik negalvoja, arba jį dažniausiai užmiršta, būtent, biologinį uždavinį, kad skleistų pasaulyje gyvybę, tapdamos motinomis. Joms šitą pareigą turi priminti kas nors kitas. Šituo atžvilgiu labai charakteringa — [190]

[190] Ten. pat.

pagrindinė *Nuvainikuotosios vaidilutės* herojė. Ji atšaukia savo mergystės apžadus toli gražu ne dėl to, kad būtų pasiilgusi motinystės ir gausios šeimos. Ne. Įvairūs gundytojai jai siūlo šalia Žemės dvasios apvaisinimo ir Karžygio meilės dar didvyrį sūnų, kuris, užgesinęs stabmeldžių aukurus, įves Lietuvon Meilės religiją. Ne šeimos židinio jaukumas akcentuojamas šitose pagundose, bet iš meilės kylą epochiniai darbai, nors jie ir pažymėti tragišku sulaužytos priesaikos ženklu.

Putino moterys savo biologinius uždavinius užmiršta todėl, kad mūsų poetas jas yra sukūręs pagal savo gamtos modelį. Kaip jo mergiškoje gamtoje stigo lizdo, kuris simbolizuotų gyvybės pradžią bei jos augimą, taip jo moteriškoje visuomenėje nerasime lopšio su moterišku kūdikiu, jokios mergytės ar paauglės, kuri būtų prasmenim besivystančios gyvybės iki moters pilnatvės. Tur būt, ir kitų mūsų rašytojų rimtuosiuose kūriniuose vargiai sutiksime mergaičių būrį, kūdikių ir paauglių čiulbančių kregždėmis ir burkuojančių balandžiais, kad galėtume nusišypsoti jų žaismuose atsiskleidžiančiai gyvybei. Tam pavaizduoti, tur būt, reiktų, kad mūsų rašytojų gyvenimas būtų buvęs lengvesnis. Iš jų neišsiskiria nė V. Mykolaitis-Putinas. Kaip jo gamtos paveiksluose neatsiskleidžia gyvybės mįslė, taip tarp jo moterų nepasirodo mergytė. Kaip jo gamtoje nėra jokios evoliucijos, nes jau viskas joje sukurta, taip ir jo moterys — jau išsivysčiusios, vitališkai subrendusios būtybės, kuriose begalimi tik psichiniai bangavimai bei įtampos. Kaip Putino nupieštoje gamtoje nematyti vaisingumo ir motiniškumo, taip tarp jo sukurtų moterų sunku rasti jauną motiną.

Visuose žymesniuose V. Mykolaičio kūriniuose pirmoje vietoje moteriškomis herojėmis pasirodo ne žmonos ir motinos, bet — mergelės ir heteros — vientulės moterys. Tai nereiškia, kad jų kūrėjas neigtų šeimą arba šeiminio luomo atstoves, — tik poetui jos neįdomios kūrybiškai. Visai kas kita mergelės. Jų Putinas yra sukūręs gražų būrį. Štai jų žymesniosios : Danguolė *Valdovo sūnuje,* Agnietė *Žiede ir moteryje,* vaidilutė Birutė *Nuvainikuotoje vaidilutėje,* Liucė ir Auksė *Altorių Šešėly,* Giedrė *Daktaro Gervydo* dramoje, Jorūnė *Skalvių mergelėje,* Jadvyga, Katrytė ir Malvina *Sukilėliuose,* Eglė *Žilvino ir Eglės* poemoje.

Tai vis mergelės, kurios sąmoningai arba nesąmoningai įkvepia vyrus, juos veda į dvasios laisvę, arba drauge su jais siekia aukštesnių (kultūrinių) humanistinių tikslų, kilnesnių ar svarbesnių, negu siūlo biologinė gamta. Todėl joms nerūpi ekonominiai reikalai, bet kai kurioms įdomios visuomeninės problemos. Dėl savo tikslų jos pajėgia sukilti, arba remia maištininkus bei sukilėlius. Antai,

Sukilėlių Jadvyga susituokia kalėjime su Viktoru Survila, kad turėtų teisės su šituo sukilėliu vykti ištrėmiman į Rusijos šiaurę, o tų pačių *Sukilėlių* Malvina, išlydėdama į girią sukilėlių vadą Antaną Mackevičių, aprūpina jį reikalingais drabužiais.

Kaip mergelės, reikšmingų funkcijų vyrų gyvenime siekia taip pat eilė Putino moterų, tokių kaip Gerda *Valdove,* Kristina *Krizėje,* baronienė Reinakienė ir Liucija Glaudžiuvienė *Altorių šešėly,* Vigrienė *Daktaro Gervydo* dramoje, bet kurios yra daugiau ar mažiau heteros arba heteriškos nuotaikos būtybės, nors jos dažniausiai vadinasi: poniomis, nes juridiškai turi savo vyrus. Tačiau heterų galia tiems vyrams, kuriems jos norėtų vadovauti, nėra didelė, nes šitokių moterų nevertina jų partneriai todėl, kad jos daugiau pririša, negu išlaisvina ir skatina. Kai vyriškiai gali laisvai pasirinkti tarp mergelės ir heteros, jie pirmenybę atiduoda mergelei. Ne dėl savo draugės Gerdos jaudinasi Mauras *Valdove,* bet dėl Danguolės, kuri jo nekenčia. O kai poetui Liudui Vasariui reikia pasirinkti draugystę tarp Glaudžiuvienės ir Gražulytės, jis pasirenka pastarąją.

Tarp visų jaunų moterų, kokias tik yra atvaizdavęs V. Mykolaitis, Liucija Brazgienė *Altorių šešėly* yra vienintelė motina, kuri turi pagimdžiusi berniuką ir norėtų būti gera motina, net tapusi Glaudžiuviene. Bet, neilgai trukus po sūnelio mirties, ji nusižudo ne tiek dėl to berniuko netekimo, kiek dėl ateities gyvenimo, kuris be tikros meilės ir be įtakos į poetą Vasarį, palinkusį prie Gražulytės,, jai pasirodė nevertingas : vienas turtingos, smaguriaujančios sangulovės vitalinis gyvenimas jai nustojo prasmės.

Tuo tarpu visos kitos motinos V. Mykolaičio kūriniuose yra menkareikšmės: pasenusios ir savo suaugusiems vaikams mažai ką begalinčios duoti darbais ir žodžiais. Jos visos — geros ir malonios, bet daug maž bespalvės, visos gana pasyvios, nepajėgios pakreipti kitų veiksmus savaip. Tos Putino motinos — priešingybė tokiai energingai, savimi pasitikinčiai Jono Luknos motinai, kokią yra nupiešęs J. Paukštelis savo *Kaimynų* romane.

V. Mykolaičio kūriniuose atsiskleidžiančiame žmonių pasaulyje beveik be jaunų motinų su mažais vaikais iškyla mergelės ir heteros kaip asmenybės, kurios turi išvystytą sielos gyvenimą su tikslais, pralenkiančiais biologinę-vitalinę sferą. Jau tai, kad neviena šitų moterų maištauja, arba pasiruošusi asmeninei aukai, liudija jų intensyvų sielos gyvenimą. Valios atžvilgiu Putino vyriškiai atrodo silpnesni už moteris, nes be šių pagalbos retas kuris jų tepajėgtų pasiekti savo tikslą vienas. Išimtį nebent sudaro *Sukilėlių* romano Mackevičius, kuris savo visuomeniniams uždaviniams įvykdyti nereikalingas jokios moters paskato. Tačiau ir jo gyvenime atsirado tyli « mūza »

— Malvina. Su ja apkalbėdamas sukilėlių kariškas nelaimes, Mackevičius vis dėlto prisipažino : « Laukdamas pavojaus ir jam praėjus, aš galvodavau apie tave. Man būdavo lengviau, prisiminus, kad yra nors vienas žmogus, kuris gyvena manimi, rūpinasi mano likimu. Man tai įdiegdavo drąsos ir kartu noro išsaugoti savo gyvybę » [191].

Tuo tarpu daugumas V. Mykolaičio vyrų negalėtų pasiekti savo tikslų be sąmoningos ar nesąmoningos moteriškių pagalbos. Vergas nebūtų pakilęs į maištą, jei gražioji valdovo dukra nebūtų jo pašiepusi (*Vergas*)[192]. Be susitikimo su Agniete šiltą gegužės vakarą impulsyvusis Ardentas nebūtų tapęs idealesniu dailininku, o paskui pasiklydęs, be jos aukos jis nebūtų sugrįžęs į savo pašaukimą (*Žiedas ir moteris*). Kol nebuvo pamatęs katedroje Nepažįstamosios, klierikas Vasaris nebuvo parašęs nė vieno eilėraščio, o kunigas Vasaris nebūtų išsiveržęs iš savo surizgusio gyvenimo be drąsiosios Auksės mylinčios pagalbos (*Altorių šešėly*).

Skalvių mergelė Jorūnė stovi aukščiau už savo apylinkės jaunus vyrus, kurie jai peršasi: užuot laimėję jos palankumą savo narsa ir kariškais žygiais, jie siūlosi jai gražiais žodžiais, už kurių slepiasi savimeilė. Šitokiomis piršlybomis jie tik atstumia Jorūnę. Dėl meilės savo tėvui bei laisvei ji tampa prūsų žemės karžyge, tuo duodama pavyzdį tiems savo tautiečiams vyrams, kurie tesugebėjo jai pasakoti meilius žodžius (*Skalvių mergelė*). Be jaunosios ir linksmosios Eglės aukos užburtas Žilvinas nebūtų atgimęs žmogumi (*Žilvinas ir Eglė*) [193]. Šitokia stiprios valios ir ryžto mergelė pasirodė jau pirmajame dideliame Putino kūrinyje *Kunigaikštis Žvainus*. Kol nepažinojo Ragnedos, Žvainio ambicijos buvo pasibaigusios lenkų kunigaikščio Rakitos nelaisve ir karo nesėkme. Tik su Ragnedos pagalba pabėgęs iš nelaisvės, antru karo žygiu vėl su tos pačios Ragnedos išdavyste Žvainys tapo Rakitos pilies ir žemių valdovu.

Putino kūryboje prie stiprių mergelių asmenybių prisijungia ir kai kurios heteros, turinčios aukštesnių tikslų negu savanaudiški smagumai. Ypač sąmoningą laisvę pademonstruoja tokios savižudės kaip Gerda ir Glaudžiuvienė, nes jos save sunaikina ne kokio nors staigaus afekto paveiktos, bet planingai pasiruošdamos. Tiesa, kad tų savižudžių dvasinė laisvė yra kitokia negu pasiaukojančių, maištaujančių ir gelbstinčių mergelių. Neigiamai pavartodamos savo laisvę, jos tik labiau pabrėžia savo prigimties dvilypumą, nors to dvilypumo matyti pasiaukojančiose ir maištaujančiose mergelėse. [191] [192]

---

[191] *Raštai*, VII t., 212 psl.

[192] *Keliai ir krytkeliai*, 280-287 psl.

[193] *Būties valanda*, 77-87 psl.

Meilės vedamos jos dažniausiai nusilenkia iracionaliam gamtos balsui, bet per tą savo meilę jos kartu pakyla į naują, aukštesnę (dvasinę) sferą, arba ten atsiduria drauge su vyrais, reikalingais moters įkvėpimo ar kitokios pagalbos. Prie gamtos nusilenkdamos ir drauge nuo jos nutoldamos, jos atsiskleidžia svyruojančiomis būtybėmis, kaip Gerda ir Glaudžiuvienė, nors jos jaučia mažiau abejonių ir svyravimų negu vyrai-kūrėjai.

Tačiau ir vyrai ir moterys Mykolaičio-Putino kūriniuose yra ne gamtos, bet kultūros žmonės, neišskiriant nė baudžiavos suluošintų ir darbuose nukamuotų Lietuvos kaimiečių, kaip jie vaizduojami *Sukilėlių* romane. Jų sielos gyvenimas — turtingas ir sudėtingas, nors jiems suprantamesni materialiniai ekonominiai reikalai. Kultūroje gal aukščiau negu vyrai stovi lietuvės kaimietės, nors, apskritai, Putino moteris greičiau nusilenkia gamtai. Gana aukštos kultūros net tos moterys, kurios pagal Putino temas turėtų būti gamtos primityvūs vaikai.

Antai, beveik priešistorinių laikų dramose *Valdovo sūnuje* ir *Valdove* Danguolė neturi jokio nekultyvuoto individo impulsų. Tiesa, ji nesudėtinga, paprasta, šiek tiek prietaringa, bet švelnios ir kilnios sielos, visiems gero linkinti mergaitė, tartum lietuviškų dainų apibendrintas moteriškas simbolis — broleliui seselė-lelijėlė, o jaunam berneliui — mergelė baltoji gulbelė. Nors už Danguolę žymiai savarankesnė ir energingesnė senųjų prūsų Jorūnė *Skalvių mergelėje,* tačiau tas jos judrumas nepareina nuo primityvių jausmų bei impulsų. Jorūnė — kultūringa, dailę mėgstanti, galvojanti, sugebanti gerai pažinti ir vertinti žmones, mokanti kitiems patarti, veikli mergelė. Savo kultūros lygiu tarp Jorūnės ir Danguolės stovi Žilvino gelbėtoja Eglė, nors pagal temą ji turėtų būti dar gamtos lopšyje pusiau snaudžianti būtybė. Biaurusis Žilvinas jai turėtų užimponuoti savo raumenų galia ir seksualiniu magnetizmu. Tačiau Putino Eglę jis paveikia pirmiausia savo liūdnu ir sielvartingu žvilgsniu, kuris sužadina mergelės užuojautą. Iš to gimsta abipusė meilė, kurią tik vėliau palydi seksualinis aktas. Tai ne žilųjų, mitų kūrimosi laikų išraiška, kaip tai sugestionuoja pasakos vardai. Kadangi beveik visos Putino moterys yra aukštos kultūros asmenybės, todėl suprantamas ir jų žymus vaidmuo vyrų bei visos tautos gyvenime.

Taigi, tiek V. Mykolaičio sukurtos moterys, tiek su jų būtybe susieta meilės reikšmė vyriškiui, ypač kūrėjui, nurodo, kad mūsų poetas teisingai save laikė romantinės nuotaikos arba idealistinės pasaulėjautos žmogumi. Todėl suprantama, kodėl piešdamas vieną atkakliausių idealistų savo *Somnambulo* poemoje (1960 m.), Putinas

leidžia jam vaizduotis mylimą moterį neatskiriamuoju elementu jo idealistiniuose siekimuose, nes :

Aš einu šviesiu keliu
Ieškoti tos, kurią myliu.
Aš einu į kitą šalį,
Šalį saulėtą ir šviesią,
Ten, kur mudu būsim dviese.
Ten, kur savo vientulystėj
Rasiu meilę ir draugystę.
Aš einu į žydrą laisvę,
Neįspėjamas bevardis,
Kur dvasia it paukštis nardys
Žydriame padangių ruime,
Kur juodi sparnai nakties
Saulės veido neužties [...]

Man nėra negalimybės :
Visos esamos būtybės
Turi mano norą justi,
Man tarnauti ir paklusti.
Iš trūnijančių griuvėsių
Naują būtį kurt pradėsiu,
Viską rasiu ir turėsiu,
Ko tik būsiu panorėjęs,
Aš — savos dalios kūrėjas [194].

AMŽINAS NEPAŽĮSTAMASIS

Tas amžinas nepažįstamasis — Dievas — teprieinamas gyvam žmogaus tikėjimui, kuris yra to paties Dievo malonė. Tuo tarpu V. Mykolaitis ne vienam buvo prisipažinęs, kad jam šitos malonės stigo nuo pat kunigų seminarijos laikų taip pat, kaip jo dvasiniam antrininkui bei simboliui Liudui Vasariui romane *Altorių šešėly.* Todėl visai suprantama, kodėl Dievas, amžinybė, mirties ir sielos nemarybė nepriklauso prie pagrindinių temų Putino kūryboje. Tačiau tai nereiškia, kad ką tik suminėtoms temoms bei problemoms poetas būtų buvęs visai abejingas. Ne. Putino gyvenime jos turėjo didelės įtakos : dėl šitų problemų supratimo katalikybės šviesoje jis buvo tapęs kunigu ir senatvėje sugrįžo į šį luomą.

---

[194] *Langas,* 55 ir 59 psl.

Su Dievu bei su juo susijusiomis problemomis V. Mykolaitis yra domėjęsis nuo jaunystės iki gilios senatvės, tik nevienodu intensyvumu tai iškildavo jo kūryboje : vieną kartą Dievas yra tradicinis-žodiškas, kitą kartą jis tik nujaučiamas jo kūrinių fone, trečią kartą jis pasirodo kaip esminė tema ir problema. Todėl Dievas bei su juo susijusios problemos V. Mykolaičio kūryboje sudaro vieną transcendentinių temų kompleksą, kurį čia reikia panarplioti detaliau.

Dievas kaip šviesmečių žvaigždė

« *Šviesmečių* » *Dievas romane* « *Altorių Šešėly* ». — Jei Dievas V. Mykolaičio kūryboje teminimas retai, iš to būtų klaidinga daryti išvadą, kad jam Dievas būtų buvęs bereikšmis kūryboje, jau nekalbant apie gyvenimą. Smulkmeniškai išanalizavę visus jo kūrinius, pirmiausia nerastume tokio, kuris paliudytų poeto netikėjimą. Šitoks jo kūrybos liudijimas įgyja dar didesnį svorį prisiminus, kad per dvidešimt su viršum sovietinio režimo metų jis nieko neigiamo ar pajuokiančio nėra pasakęs prieš Katalikų Bažnyčią, kaip ir Salomėja Neris (1904-1945). Net Stalino bei jo tarnų siautėjimo metais (1945-1953) V. Mykolaitis nėra parašęs jokio eilėraščio, kuriame būtų užgauliojamas Dievas, arba Kristaus įsteigtoji Bažnyčia, nors tai jam būtų buvę naudinga, kaip apsimokėjo tada pagirti komunistų genialųjį tėvą Staliną bei sueiliuoti kitokių pareiškimų pagal diktatūrinės kompartijos skonį ir valią.

Komunistų vedamoje kovoje prieš Dievą, tikėjimą ir Bažnyčią V. Mykolaitis ne tik netalkininkavo savo kūriniais, bet savo piniginėmis aukomis gyvenime remdavo Bažnyčią, piktindavosi šventovių naikinimu («Ir daužo šventovių vitražus suįžūlėję vaikai») bei džiaugėsi, kad į išniekintą bažnyčią Dievas sugrįžo.

Suminėjus šiuos kelis faktus, nepalankius komunistų ateizmui, kai kam gali kilti klausimas : kaip žiūrėti į V. Mykolaičio *Altorių šešėly* pavartojimą komunistų antibažnytinėje kovoje. Jie juk nepasitenkino tą romaną kelis kartus išleisdami lietuviškai — *Altorių šešėly* jie išversdino lenkiškai, čekiškai, latviškai ir rusiškai, paskleisdami jį į pasaulį tokiais tūstantiniais tiražais, kokių nėra susilaukęs joks kitas lietuviškas kūrinys [195]. Be abejo, kad šitokiame plačiame pasklidime nemažos reikšmės turėjo romano estetinės ir psichologinės ypatybės, bet « socialistinio realizmo » šalininkams, žino-

[1,5] Trys rusiški leidimai iki 1964 metų 325.000 tiražu.

ma, pirmiausia rūpėjo propaganda prieš Bažnyčią. Aišku, sutrukdyti jos V. Mykolaitis negalėjo ir, tikriausiai, nematė reikalo, nes jo *Altorių šešėly* romano pirminiai tikslai buvo psichologiniai-estetiniai bei socialiniai, kuriose Dievo neigimui nėra vietos.

Nors *Altorių šešėly* yra kritiškai atvaizduoti keli kunigai, prasilenkę su savo aukštu pašaukimu, tačiau dėl to jokiu būdu to romano negalima laikyti ateistiniu : jo branduolyje buvo ir tebėra dvigubo pašaukimo — poeto ir kunigo — problema. Ji atsirado dėl to, kad Liudas Vasaris, pats klysdamas ir savo uždaru būdu suklaidindamas seminarijos vyresnybę, buvo įšventintas kunigu, nors iš prigimties jis tebuvo poetas. Kadangi tiedu kunigo ir poeto pašaukimai yra labai reikšmingi bei prasmingi ne tik juos turintiems asmenims, bet taip pat visuomenei, todėl jų abiejų daugiau ar mažiau tobulas realizavimas darbais sudaro rimtą problemą. Teoriškai ši problema nėra paini, nes neatrodo, kad poeto pašaukimas iš esmės prieštarautų kunigui, bet ji tampa sunki praktiškai: vienam asmeniui neužtenka tiek jėgų, kad abu pašaukimu galėtų išvystyti kaip galima tobuliau. Be to tiedu pašaukimai nesiderina Liudo Vasario asmenyje dėl jo individualių psichinių ypatybių. Jei į vieną šitų pašaukimų jis pajėgtų žiūrėti abejingai arba paviršutiniškai, gal jis galėtų išvengti gilesnės dramos. Bet šitaip nėra. Viena, Vasaris savo sielos gelmėje vertina abu šituos pašaukimus, laikydamas juos labai svarbiais čia sau, čia visuomenei; bet, antra, jis jaučia, kad priimdamas kunigo šventimus, jis yra padaręs didelę klaidą : jo būdo savybės kunigo pareigoms netinka, bet jos geros poetiniam kūrėjui, ypač egotistiniam poetui, kuriam įkvėpti nemažos reikšmės turi asmeniniai jausmai, neretai žadinami moters. Bet egotistiniai ir erotiniai jausmai žemina kunigą.

Todėl Liudas Vasaris pirmiausia klausia, ar įmanoma suderinti jo kunigystę su jo poetinio talento prigimtimi. Beieškodamas sprendimo, jis tik išryškina savyje dramą. « Gavęs keturis žemesniuosius šventimus ir išsiskutęs tonsūrą, klierikas Vasaris žengė vieną žingsnį artyn prie Dievo altoriaus ir vieną žingsnį tolyn nuo poeto kelio, — rašo V. Mykolaitis. — Paradoksalus ir tragiškas gyvenimo uždavinių kelias : Dievas jam dovanojo poeto sielą. Jis ėjo Dievui tarnauti ir dėl to turėjo žudyti savyje Dievo dovaną »[196]. Ieškodamas savy kompromiso, Liudas Vasaris susidarė šitokią taisyklę: kaip kunigas aš — ne poetas, o kaip poetas — aš ne kunigas. Negalėdamas šio kompromiso arba sofizmo įvykdyti praktiškai, pagaliau nelaimingas

[196] *Raštai*, III t., *Altorių šešėly*, 1 dalis, 205 psl.

kunigas poetas praregi, kad jis priklauso savotiškai kūrėjų kategorijai, kurią jis vadina pasaulio poetais.

Vasaris « staiga suvokė, kad yra Dievo ir pasaulio poetai, — rašė Putinas, — Dievo poetai tai yra šventieji, turį ypatingą malonę įkvėpimo ekstazėj regėti Dievo tiesą ir grožį, dėl to galį išsižadėti pasaulio ir gyvenimo. Pasaulio gi poetai mato grožį tiktai jo atsispindėjime įvairiuose pasaulio daiktuose ir reiškiniuose. Jų kūryba yra vingiuota ir aistringa, kaip žmogaus širdis. Dėl to ji taip plačiai prieinama ir branginama. Pirmųjų poezija yra apreiškimas, garbinimas ir malda, — antrųjų — ieškojimas, kentėjimas, kūryba »[197].

Pamatęs, kad jo talentas priklauso pasaulio poetų kategorijai ir nenorėdamas atsisakyti šitos Dievo dovanos, Vasaris ima nutolti nuo kunigystės, kol vienos drąsios ir mylimos moters (Auksės Gražulytės) įtakoje pasiryžta mesti kunigystę, t. y. atsisakyti katalikų kunigui privalomos drausmės ir pareigų. Taigi, jauno Liudo pasiklydimas ir vėliau kunigo Vasario vadavimasis iš tos klaidos sudaro visą *Altorių šešėly* romano pašaukimo dramą. Šitokio konflikto visai nekiltų, jei Liudas Vasaris būtų ateistas, arba jeigu bent į kunigo pareigas žiūrėtų paviršutiniškai.

Bet Vasaris tikėjo į Dievą ir kunigo pašaukimą laikė svarbiu bei kilniu. Jis stojo į kunigų seminariją, norėdamas sustiprinti savo per 1905 m. sukilimą susvyravusį tikėjimą. Ir kunigų seminarijoje besimokydamas, jis stengėsi sužadinti savyje gyvą tikėjimą ir tapti geru kunigu. Tačiau per visus aštuoniolika metų, kuriuos apima *Altorių šešėly* romanas, Vasario tikėjimas nesustiprėjo, nepalietė giliau jo būtybės, pasilikdamas negyvas ir šaltas, nors ir kisdamas. Todėl įdomu, kaip tą tikėjimo raidą vaizduoja Putinas.

Vieną kartą seminaristo Vasario tikėjimas atrodo lyg racionalistinis deizmas, kitą kartą — lyg agnosticizmas, nuspalvintas natūralistiniu misticizmu. Apie ano klieriko tikėjimą V. Mykolaitis-Putinas rašė : «Niekad ir niekur jis dar nebuvo konstatavęs savyje jokio jausmo, jokios dvasinės šilumos Dievui. Jeigu jis būtų galėjęs kokiais palyginimais aptarti Dievą, kurį jis be jausmų tikėjo, jis būtų galėjęs pasakyti, kad jo Dievas, tai kaip atmosfera, kurioj gyvename, kaip oras, kurį kvėpuojame, kaip šviesa, kurioj regime. Be visų tų daiktų mes gyventi negalėtume, bet į juos jausmu nereaguojame, jų nemylime. Tas dvasinis šaltumas ypač neramindavo Vasarį, priėmus Komuniją[198].

---

[197] Ten pat.

[198] Ten pat, *Altorių šešėly*, 1 dalis, 31-32 psl.

Šitos Dievo malonės neturėjimas, arba negalėjimas egzistenciškai (ne protu) pajusti Dievą, liūdnai nuteikdavo Vasarį, ypač per krikščionių didžiąsias šventes. Vienų Velykų proga jis įrašė savo dienoraštyje žodžius, kurie kunigystę pasirinkusio jaunuolio lūpose skambėjo beveik tragiškai: «Ak, kaip aš norėčiau nors kartą pajusti gyvą religinį džiaugsmą arba susijaudinimą Dievo artybėje ! Tai būtų atspirtis, tai būtų tvirtybės šaltinis ilgam laikui, o gal ir visam gyvenimui. Bet ne, nė karto ! Tai ima mane slėgti, ima mane kankinti »[199].

Vasaris kankinasi, nepajusdamas Dievo artumo todėl, kad jo, klieriko, Dievas iš tikrųjų nėra deistiškas, nes : «Jis Dievą suprato kaip begalinį dvasinės šviesos, šilumos, meilės ir visokio gėrio šaltinį. Kas prie jo artinasi, savaime turi jausti tą šilumą ir šviesą. Jis to nejautė, vadinasi, jo siela dieviškiems dalykams buvo nejautri » [200].

Tą savo nejautrumą Dievui klierikas Vasaris mėgino sumažinti žmogiškomis pastangomis. Jis ėmėsi asketinių priemonių — apmąstymų tamsios koplyčios vienatvėje, — tačiau šitaip pasiekė tik priešingų rezultatų. Tai labai aiškiai Vasaris pajuto per rekolekcijas prieš subdiakonato šventimus. «Jo fantazija ir mintys buvo taip įsisiūbavę, kad jis tikrai žinojo negalėsiąs užmigti. Jis pasiliko klūpoti vienas tuščioje koplyčioje, apšviestoje tik raudonos aliejinės lempos, — rašo Putinas. — Pernai jis taip praleido ne vieną valandą, bet tai būdavo ramios kontempliacijos [...] Dabar gi jis visas virpėjo ir degė, apimtas nesuprantamos aistros. Čia, šitoj šventoj vietoj, prieš *tabernaculum Sanctissimi,* raudonoj lempos šviesoj jis jautė kažkokią baisią būtybę, tykojančią jo pražūties. Ir jis su didžiausiu išgąsčiu pamąstė, kad, nė karto gyvai nepajutęs Dievo, jis štai jaučia velnią. Įbaugintas liguistos fantazijos, jis bijojo pajudėti [...] O vaizdai vis siautė ir siautė. Ką tik jis nejučiomis kada buvo matęs nekuklaus, dabar augo į šlykščius nepadorumo pavidalus [...] Jis apsikniaubė ant suolo ir stengėsi vaizduotis visą Kryžiaus kelią, kaip yra antrojoje rožančiaus dalyje. Tam buvo reikalinga gilaus susikaupimo ir didelių valios pastangų. Štai pagaliau kala Išganytoją prie kryžiaus ir stato ant kalno viršūnės. Bet, o šventvagystė ! Vietoj kenčiančio Kristaus ant kryžiaus begėdiškai šaiposi laibaliemenė “vergė”»[201].

Čia Vasario santykis su transcendencija jau atrodo nuspalvintas natūralistine mistika.

---

199 Ten pat,183 psl.
200 Ten pat, 221-222psl.
201 Ten pat, 297-298psl.

Liudo Vasario santykiai su Dievu nesuintymėjo nė tada, kada jaunas poetas tapo kunigu. Besikamuodamas savo dvilypio pašaukimo prieštaringumuose bei sunkenybėse, nelaimingas kunigas pradėjo tolti nuo krikščionių Dievo, vieną kartą tardamas: «Aš Dievo niekad nemylėjau, — aš jo vien bijojau »[202]. Šitą savo šaltą santykį su Dievu Liudas Vasaris paryškino, ruošdamasis atsisakyti formaliai beatliekamų kunigystės pareigų. Tėvui Severinui jis tada prisipažino : « Dievo aš neatsižadu. Tik mano Dievas, kurį aš tikiu, nėra reikalingas jokių priesaikų ir neuždeda jokių pančių, dėl kurių reikėtų beprasmiškai kankintis ir žudyti savo gyvenimą. Jis tereikalauja, kad aš dorai gyvenčiau. Jo dešimtį įsakymų aš esu pasiryžęs saugoti visą gyvenimą »[203].

Ir metęs kunigystę, Vasaris norėtų pasilikti krikščionis, nors ta jo religija bus subjektyvi, be tų dogmų ir teorijų, kokias yra išvystę katalikų teologai ir kurių laikosi Bažnyčia. Krikščionybėje nelaimingas kunigas-poetas tenorėtų pripažinti vien tai, kas tinka jo prigimčiai, į ką gyvai atsiliepia jo širdis ir protas. Jis norėjo susikonstruoti kaip ir kokią subjektyvią religiją, nes visa katalikybės sistema jam atrodė negyva protinė konstrukcija arba nepasiekiama pilis, į kurią tiltų nebėr, kaip jis buvo išsireiškęs, disputuodamas su tėvu Severinu. Bet ir tokią religiją susidaryti liko dar ateities uždavinys [204].

Iš šitų romano citatų matyti nelaimingo kunigo Vasario atžanga, palyginus jo pažiūras į katalikybę su jauno klieriko pastangomis sustiprinti savo krikščionišką tikėjimą. Jaunam seminaristui tas tikėjimas buvo šventas, objektyvus, Dievo apreikštas, o kunigystę mesti pasiruošęs Vasaris krikščionybę buvo pradėjęs suvesdinėti į subjektyvius, sau palankius įvaizdžius, kuriuose jo asmeninis gyvenimas ir poetinis pašaukimas su mylima moterimi buvo užėmęs tiek daug vietos, kad Dievui ir Bažnyčiai mažai kas beliko. Atrodo, kad su krikščionybe nukunigėjantis Vasaris buvo pradėjęs elgtis taip, kaip jo autorius V. Mykolaitis-Putinas traktavo gamtą, būtent, stilizavo ją pagal savo išgyvenimus, nors šitokiame stilizuotame tikėjime vargiai beįmanoma sutikti objektyvų Dievą, gyvybės ir mirties Viešpatį.

Kadangi V. Mykolaitis ne kartą buvo prisipažinęs, kad tarp Vasario ir jo kūrėjo « yra nemaža dvasinio panašumo — panašių minčių, išgyvenimų, svyravimų » [205], yra rimto pagrindo manyti, kad Vasario

---

[202] *Raštai,* V t, 99 psl.

[203] Ten pat, 248-249 psl.

[204] Ten pat. 270 psl.

[205] *Raštai,* VII t., 275 psl. *(Autobiografijos vietoje).*

religiniai svyravimai buvo panašūs į paties Putino Dievo pergyvenimus, ypač kad analogiškų santykių su Dievu randame išreikštų jo lyrikoje, kokią Mykolaitis yra sukūręs 1914-1935 metais. Todėl iš eilės kyla uždavinys paieškoti joje Dievo atidžiau.

« *Šviesmečių* » *Dievas pirmojo periodo poezijoje.* — *Disonansų* cikle (1914 m.)[206], kur 21 metų seminaristas poetiškai svarstė savo santykius su pasauliu ir Dievu, nebuvo matyti jokių netikėjimo žymių. Sapnų ir svajonių pats atsižadėjęs, jis savo Kūrėjui ketino paaukoti savo širdį, nors ir neįstengdamas jos nutildyti, nes ji trokšta laimės pasaulyje. Poeto galvoje todėl buvo gimusi mintis, « kad ne tais nuklydau aš takais ». Jam atrodė geriau, kad jis būtų akmenėliu, kuris nejaustų nė savo dalios bei nematytų, kad Viešpaties sukurtoje visatos harmonijoje vis dėlto yra daug kentėjimų, nes Dievo duota širdis, ilgėdamosi laimės, lieka nepasotinta ir klystanti.

Šitokias Putino abejones *Disonansuose* sustiprino I pasaulinio karo baisybės ir žmonių kentėjimai. Tai įkvėpė poetui eilėraštį *Rex* (1916), kuriame išryškėjo pasaulio blogis kaip priešingybė pasaulio harmonijai ir gėriui. Pagal šį kūrinį žemės pasaulį valdo *Rex,* kurio sostas remiasi padangių skliautais, o jo vainikas puošiasi žvaigždėmis. Gėrėdamasis savo valdomo pasaulio harmonija, *Rex* išgirsta «lyg mirštančio skausmo agoniją », kurioje pavieniai balsai šaukia :

— Gelbėk mus — žūstame !
Vargo kankinami,
Bado marinami
Urvuose pūvame [...]

Keršto nublokštame
Alkyje trokštame
Lašo rasos.

Alkstam — ir šaukiame,
Mirštam — ir laukiame
Duonos — šviesos !...

Tačiau Valdovas žemėje nemato nei skurdo, nei sielvartų. Gėrėdamasis « stebuklingais darbais Įkūrėjo », jis teregi, kaip:

Čia mėnuo ir žvaigždžių minia
Padangėje žavi mane.

---

[206] *Raštai,* I, t. 46-52 psl.

Kadangi žemės klonyje žmonės nenustoja šaukęsi pagalbos, *Rex* supyksta. Jis įsakomai sušunka : « paliaukit !»

Tariau — ir, į purpurą įsivyniojęs,
Žiūrėjau, kaip žvaigždės vainikan man klojas [207].

Šitaip ironiškai pavaizduodamas žemės Valdovą, Putinas nevadina jo Dievu ; bet vis dėlto prieš jo gėrį, kuris matyti negyvoje pasaulio darnoje, poetas pastatė blogio vaizdus, kurie nuvainikuoja gėrio visuotinę galią. Kitaip sakant, čia eilėraštyje parodytas V. Mykolaičio *Rex* nėra nei visagalis, nei gailestingas. Tai racionalistinių deistų Dievas, kuris, pirmą kartą užsukęs pasaulio laikrodį, jo tolimesne eiga nebesirūpina. Atrodo, kad šitaip pavaizduodamas pasaulio Valdovą, Putinas lyg yra pamiršęs pirmąją nuodėmę ir pasaulio atpirkimą per Kristų.

Tačiau beveik tuo pačiu laiku, kai *Rex* kūrinėlyje Putinas šypsojosi iš Valdovo, jis parašė kitą didelį eilėraštį *Naujieji 1916 metai,* kur Kristus skelbiamas paguoda bei viltimi. Kalbėdamas apie senuosius ir naujuosius metus, poetas panašiai kaip *Rexe* sugretina gėrį su blogiu kontrastiškai :

Aptemusioj žemėj mirtis ir kapai, —
aukštam gi danguj tartum vargdienių ašaros,
vien tolimos žvaigždės mirgėdamos spindi.

Anoje pasaulinio karo situacijoje žmogaus protas, ypač lietuvio galvoje, nematė doros išeities, nieko nesitikėjo nė iš ateinančių (1916) metų, nes :

... Nieko nesakė jiem naujas Valdovas.
Tylus, paslaptingas įsėdo į sostą
ir naujo gyvenimo knygos atsivertė lapą,
ir vėl toliau rašė nepabaigtas kraujo dejas [208].

Tik šį kartą *(Naujuose Metuose)* Putinas pažvelgė į pasaulio blogybes ne vien skeptiškuoju protu, bet ir krikščioniškuoju tikėjimu, kuriam žinomas ir proto ribotumas, ir nesuprantamo ontologinio blogio reliatyvumas, ir Dievo apvaizdos galybė. Visa tai atsiskleidžia *Naujų Metų* eilėraščio (1916 m.) paskutinėje dalyje :

---

207 Ten pat, 101-102 psl.
208 Ten pat, 94 ir 96 psl.

O ten už visko, pačioj aukštybėj,
Galybių Viešpats, ištiesęs ranką,
visus pasaulius ir menką krislą
apvaizdi, valdo ir laiko.

Jo rankoj visas būties likimas,
gyvybės šviesos, mirties patamsės
ir vėl garbingas prisikėlimas
visiem, kas tiki Jo vardą[209].

Tiesa, kad šis vaizdas nėra stiprus poetiškai, tačiau jo krikščioniškumas neabejotinas. Bet Putino tikėjimas čia atrodo stipresnis už ontologinio blogio sukeltas abejones, nes *Naujų Metų* eilėraštį poetas užbaigė be jokios skeptinės ironijos šitokiu ketureiliu :

Nurimo mano pavargus siela,
Ir prasiblaivė aptemęs veidas.
Dabar žinau jau, kame paguoda
visiem, kas viltyje kenčia [210].

Aštuoneriems metams praslinkus po *Rex* ir *Naujų Metų* eilėraščių, V. Mykolaičio tikėjimo poetinė išraiška atrodo nepasikeitusi. Iš vienos pusės jis jau buvo parašęs *Galiūno* eilėraštį (1924 m.), kuriame visatos viešpačiu vaizduoja tamsų šiurkštų galiūną, kurio veiksmų pasekmė yra priešingybė jo siekimams ; bet maždaug tuo pačiu laiku (bet ne vėliau kaip 1927 m.), iš kitos pusės, jis sukuria *Gimimo naktį,* kur svarsto Kristaus gimimo prasmę.

Putino Galiūnas — tai lyg *Rexo* antrininkas. Galiūno pasauliniai veiksmai lyg ironijos keliu virsta priešingybėmis. Šitaip Galiūno mostai atsiliepia poeto asmeninėse nuotaikose ir dalioje, nes :

Pakilo, sumojo tamsiuoju sparnu —
Ir aš į jo sostą kaip vergas einu.
Jis kvėpė liepimą numirėlio vėlei, —
Ir skverbias į spindulius kapo šešėliai [211].

Galiūno mostų bei veiksmų įtaka visuomenės gyvenime panaši į jo poveikius pavieniams asmenims. Ir ten rūsčiojo Galiūno geri siekimai tampa blogais, arba bematant susipina su blogybėmis, nes :

---

209 *Keliai ir kryžkeliai,* 86 psl. (Šis eilėraštis *Raštų* I tome yra nepilnas ; apleista viena strofa, kurioje minimas Galybių Viešpats).

210 Ten pat.

211 *Raštai,* I t., 191 psl.

Jis alkiui užčiaupė piktuosius nasrus, —
Ir džiūgauja minios pro puotų gaisrus.
Putojančią taurę jis sutrempė koja, —
Ir gedule klūpantis džiaugsmas vaitoja [212].

Šis 1924 metų valdovo simbolis atrodo pavojingesnis už 1916 m. *Rexą,* kuris visata norėjo gėrėtis estetiškai ir todėl pyko, kad žmogiški vabalai žemės klonyje savo šauksmais drumstė jo kontempliacijos harmoniją. Tuo tarpu Galiūnas veiklus. Jo kiekvienas mostas tuojau duoda aklų vaisių, kurie lyg tyčiojasi iš jo viešpatiškos galios. Tai suteikia jam stipraus dramatiškumo, bylojančio, kad Galiūno galia reliatyvi. Tur būt, savo galybei atstatyti jis, kalbėdamas ir šaukdamas, mėgina įtikinti kitus, gal būt, « buvusių žygių » vergus ; bet, matyt, neįtikino, nes, kai « grįžo į sostą galiūnas puikus », įvyko staigi sunkiai suprantama katastrofa :

Sugrįžo, apsigaubė juodu sparnu, —
Ir kniubo prie sosto šaltų akmenų[213].

Tai reliatyvios galybės desperatiška demonstracija. Ji pirmiausia reiškia, kad Putinas tikisi savo sunkią dalią tarp dviejų pašaukimų išspręsti Galiūno kapituliacija. Bet tada Galiūnas tikriausiai simbolizuotų Katalikų Bažnyčią, kurios juridiniai nuostatai ne kartą duoda priešingų vaisių negu jų siekia jos meilės ir atlaidumo misija. Poetą iš jo sunkios pašaukimo dramos kaip tik išgelbėtų atlaidumas, bet Galiūnas jam tetaiko kietus juridinius nuostatus. Štai kodėl tas Galiūnas tamsus ir rūstus, lyg graikiškas *fatum.* Jis tokiu Putinui neatrodytų, jei Bažnyčia nesiremtų Dievo įgaliojimais, kuriais poetas tiki. Bet kadangi tie šventi įgaliojimai uždengiami juridine galybe, Putinas maištauja, pranašaudamas katastrofą simboliškajam Galiūnui. Taigi, *Galiūno* eilėraštis yra nauja, sustiprinta, sudramatinta ir suasmeninta *Rex* idėjos išraiška, nevartojant Dievo vardo.

Bet, iš kitos pusės, prieš negailestingąjį Galiūną V. Mykolaitis pastato Kalėdų nakties didžiąją paslaptį, apie kurią jis kalba eilėrašty *Gimimo naktį.* Nors šitame kūrinėlyje poetas nemini jokio vardo (nei Jėzaus, nei Marijos), tevartodamas labai apibendrintus simbolinius terminus, tačiau nėra jokios abejonės, kad Putinas ten poetiškai svarstė savo dramą, glaudžiai susietą su įsikūnijusios Meilės paslaptimi, kurią sudaro Kristaus asmuo. Juo poetas tiki, nes savo

---

[212] Ten pat, 195 psl.
[213] Ten pat.

«merdinčios gyvasties amžiną liūdesį» jis suartina su « didžiu gyvenimo džiaugsmu» «jo spinduliuotam gimino vidurnakty». Tas čia apmąstomos paslapties Asmuo nėra joks šaltas esteticistinis *Rex,* nei dramatiškai ironiškus rezultatus pažadinantis Galiūnas, bet Išgelbėtojas ir Kentėtojas, nes :

Tavo ir jo sukirsti kalavijai
Kyla man kryžiaus vaduojančiu simboliu,
Ten kur gyvenimo didė Golgota
Judu erškėčių karūnon supynė.

Šitoje vizijoje Putino drama tarp dviejų pašaukimų nebeatrodo fatalistiniu Galiūno užkeikimu: nesuprastas, žmonių prietarų dažnai užtemdytas Kristus nurodo susipynusiai dramai laisvės atomazgą, nes :

Šventės ugnių papuoštoj tavo sutemoj
Klūpauja minios raišų ir paniekintų —
Veiziu ir aš į nesuprastą paslaptį,
Kildamas tavo laisvėjančioj galioj [214].

Geriau negu čia panagrinėtuose smulkesniuose kūrinėliuose V. Mykolaitis savo santykius su Dievu išdėstė ilgame *Nežinomam Dievui* eilėraštyje. Jį parašė tarp 1933-1935 metų, ruošdamasis vienašališkai pasitraukti iš kunigystės. Šis kūrinys yra analogiškas romanui *Altorių Šešėly.* Kaip šitame romane rašytojas simboliškai aiškino savo stovį psichologiniu, moraliniu ir socialiniu atžvilgiais, taip *Nežinomam Dievui* eilėraštyje jis pagrindinai aiškino savo tikėjimą, kuris atrodė šaltas, daugiau ar mažiau deistinis. Užuot mėginus šį svarbų kūrinį perduoti sutrauktai svetimais žodžiais, labiau tinka pacituoti jį visą originale :

Aš giedu Tau giesmę, Nežinomas Dieve,
Nors Tu man — tik nykstančių amžių gūdi paslaptis.
Tu — kryžkelė žemės klajonių takuose,
Kur protarpiais grįžta sujaudinta mano mintis.

Vieniem Tu audringais griausmais apsireiškei,
Kitiem Tu vidurnakčių bokštų tyloj prabilai.
O man, kaip apgriuvus šventovė, ta žemė,
Ir nieko nesako didingi gamtos gaivalai.

---

[214] *Keliai ir kryžkeliai,* 170 ir 171 psl. Okupuotoje Lietuvoje išleistuose rinktiniuose V. Mykolaičio-Putino *Raštuose,* kurie sudaro pagrindinį Putino kūrybos šaltinį, eilėraščių *Gimimo naktį* ir *Nežinomam Dievui* nėra.

Tu man kaip už daugelio šviesmečių žvaigždė,
Kurios stebuklingos šviesos paregėt negaliu.
Gal ten ir tavasai žvilgsnys kartu spindi,
Bet čia — nei Tavęs aš bijau, nei Tave aš myliu.

Aš, dulkė išdegintuos saulės tyruose,
Žinau, kad esi ; kas esi, kaip esi — nežinau.
Ir tyli širdis prieš tą amžiną mįslę,
Kurios išrišimo žvaigždynuos ieškot ketinau.

Bet gal tik iš žemės palaiminto kapo,
Jei saulėtu žiedu kada rasose pražydėsiu,
Gal tuomet aš savo Nežinomą Dievą
Čia pat prie tų kvepiančių žemės žiedų paregėsiu [215].

Kaip matyti, šiame eilėraštyje nėra jokio Dievo neigimo. Priešingai, V. Mykolaitis jį pripažįsta, norėtų išvysti po mirties, nors dabar jo Dievas — kaip nž šviesmečių žvaigždė, o jis pats prieš ją — kaip saulės išdeginta dulkelė tyrlaukiuose. Todėl tampa suprantama, kodėl toks tolimas Dievas neapsireiškia Putino gamtinėje šventovėje.

Dievas kaip Gelbėtojas ir Kūrėjas

Suartėjimas su Dievu karo metu. — Kaip jau buvo sakyta, po 1934 metų iš Putino gamtinės šventovės ilgam laikui pasitraukė ir moteris, tas Dievo kūrinys, kuris V. Mykolaičio gamtą retkarčiais pagilindavo. Kai 1939 metais mūsų poetas grįžo prie lyrikos, ten ėmė brautis svetimas audringas pasaulis su karu, mirtimi ir paslaptimi. Tiesa, jo gamtoje iš senų laikų dar pasiliko naktis, bet nebeatpažįstama : ji buvo tamsi, be dangaus šviesulių — be saulėleidžių, žvaigždžių ir aušrų. Ta juoda naktis niekada nebuvo tokia akla, kurti, šalta, baisi, kaip anais 1939-1944-tais pasaulinio karo metais. Tada ji Putino eilėraščiuose tapo vienatvės, nelaisvės, nevilties, agonijos ir mirties simboliais. Tarp to laiko eilėraščių taip pat galima pastebėti mūsų poeto susimąstymų apie gimimą, mirtį ir amžinybę. Šitos meditacijos nuvedė V. Mykolaitį ir prie Dievo.

Sustojęs prie žmogaus sąžinės liudijimų bei priekaištų, poetas išvysta save Teisėjo akivaizdoje. Eilėraštyje *Teisėjui* (1939) jis spręs iš aukštumos apie žmogaus nuodėmes, bet:

Tasai žmogus — tai aš, kurs Tau kalbu,
Nors nieks manęs nei kaltino, nei skundė, [215]

---

[215] Ten pat 254-255 psl.

Ir nieks nematė mano tų darbų,
Kurių vieta širdis, o laikas — tik sekundė.
Yra, matai, tokių nusikaltimų,
Kurių tau niekas žemėj nepaliudys :
Jų būsena kaip šilko palietimas,
O graužia sąžinę kaip plieną rūdys.
Yra tokių, kurie tau gerklę smaugia
Vidurnaktį kaip žmogžudžio ranka.
Yra tokių, kurie širdin įaugę,
Kaip pūvanti raupsuotojo liga.

Kas gi galėtų teisti už tokias subtilias ir drauge labai sunkias nuodėmes, kad dėl jų:

Tulžim apkarto duona ir medus,
Širdis pabrinko šalto švino svoriu ? [212]

Kad tokių nusikaltimų teisėju negali būti žmogus, tai aišku, nes jis — nepajėgus teisingai pažvelgti į artimo sąžinę. Juo tegali būti Dievas, nes jo visamatančiam žvilgsniui žmogaus sąžinė atvira. Taigi, Putino eilėraščio Teisėjas tegali būti Dievas. Teisti savo pavaldinius — tai jo teisė ir galia. Kaip iš teisingo teisėjo poetas sakosi nenorįs atlaidumo : «Tu būk ir man teisingas ir rūstus». Šitas juodoje togoje teismą vykdąs Teisėjas-Dievas jau yra žymiai arčiau žmogaus negu šviesmečių Dievas, nors ir likdamas rūstus.

Dar mažesnis nuotolis atsiskleidžia tarp Dievo ir žmogaus, kai V. Mykolaitis ima mąstyti apie individualaus žmogaus mirtį. Tiesa, šitokia tema jau buvo pasirodžiusi mūsų poeto kūriniuose per I pasaulinį karą, ypač kai Putinas eiliavo *Amžiną atilsį* [216] [217]. Tačiau šitame eilėraštyje staigi mirtis tebuvo traktuojama kaip socialinis ir religinis faktas be pastangų giliau įžvelgti mirties mįslę. Tuo tarpu *Mirties* eilėraštyje, parašytame per II pasaulinį karą (1943 m.), V. Mykolaitis į mirtį pažiūri kaip į žmogaus nemarumo slenkstį. Jį peržengęs, asmuo žinojimu pralenkia savo brolius :

... jis matė, žinojo ir jautė
Daugiau, negu tie, kur jam spaudė akis [...]
Jis išniro iš savo ankštų vystyklų,
Kaip žuvis į bedugnį šviesos okeaną[218].

---

[216] *Raštai,* I t., 336 psl.
[217] *Keliai ir kryžkeliai,* 78-79 psl.
[218] *Raštai,* I t., 381 psl.

Kai į mirusiojo karstą barška pirmojo smėlio sauja, jis laisva,, nebe žemės, dvasia jau būna visai kitur :

Elysion žydinčiom pievom keliauja.
Ar amžiai, ar trumpos akimirkos slenka —
Kas buvo, kas bus — vien džiugi dabartis.
Ir nuolat jam laimės pilnybėje tenka
Visa amžinybės buitis.

Prasiskiria žvaigždės ir saulių dangus —
Ir jis spindulynuos išvysta
Atpirkimo šlove nuskaidrėjusį Kristų
Ir giedrius Olimpo dievus [219].

Ši *Mirties* pabaiga išsiskiria iš visų Putino eilėraščių religinėmis temomis dviem ypatybėm. Pirma, čia poetas, tur būt, pirmą kartą savo eilėraščiuose mini Kristaus vardą, išskirtą specialia pagarba (« atpirkimo šlove nuskaidrėjusį»), kai tuo tarpu anksčiau jis tekalbėdavo apie Dievą, Viešpatį, Rexą, Galiūną, Teisėją. Tačiau, antra,, nustebina tai, kad Kristus čia savotiškai nužeminamas — suminimas su mitologiniais Olimpo dievaičiais, — tartum Kristus nebūtų gyvasis Dievas, kuris savo prisikėlimu yra užtikrinęs visiems mariesiems prisikėlimą amžinybėje. Tai tebūtų galima paaiškinti nebent mūsų poeto noru padaryti nemarybės idėją priimtiną tiems, kurie netiki į Kristų. Kokios ten bebūtų buvusios Mykolaičio intencijos, vis dėlto lieka faktas, kad eilėraštyje mirusio vėlės atsidūrimas Išganytojo akivaizdoje nurodo paties poeto žingsnį į santykių suartėjimą tarp Dievo ir žmogaus. Be to, prisikėlusio Kristaus tiesioginis pažinimas ten yra pavaizduotas kaip žmogiškos kelionės išsisprendimas ir jos galutinis tikslas.

Vieneriais metais vėliau po *Mirties* eilėraščio, II pasaulinio karo skerdynėms pasiekus kritiško tarpsnio, V. Mykolaičio siela atrodė dar labiau pasigedusi Dievo artumo gyvenime. Būtent, 1944 m. Didžiosios savaitės trečiadienį, begalvodamas apie karo baisybių sulaikymą, mūsų poetas parašė savo *Pranašystę,* kurioje šaukėsi Dievo intervencijos :

Keliu į dangų dešinę ir sakau :
— Iš sutemų pakilęs broli ir žmogau !
Aš nežinau, kada, nei kur, nei kaip,
Bet žemėj turi būt kitaip.
Ir geras Dievas čia ateiti tur,
Nors nežinau kada, nei kaip, nei kur [220].

---

[219] Ten pat, 382-383 psl.
[220] Ten pat, 386 psl.

Aišku, kad toks Dievas, kuris vienas tegali pakeisti kruviną žemės veidą dėl savo gerumo, nebepergyvenamas taip šaltai kaip už šviesmečių žvaigždė. Jo priartėjimas prie žmonių kančių tampa pranašišku laukimu. Todėl be apsirikimo galime teigti, kad II pasaulinis karas su savo baisybėmis mūsų poetą suartino su Dievu.

Išsiilgimas Dievo gyvenimo pabaigoje. — Kaip ši religinė nauja raida būtų pasirodžiusi Putino lyrikoje vėlesniais metais, tegalima tik spėlioti, nes sovietinių divizijų ir tankų invazija į Lietuvą 1944 m. vasarą nutraukė daugmaž normalią poeto evoliuciją. Vadinamasis «išlaisvinimas», atnešęs lietuvių tėvynei komunistinės diktatūros ilgą naktį, išbraukė iš poetų programų beveik visas egzistencines temas, kai tuo tarpu Dievas buvo apšauktas mitologiniu reakciniu prietaru, kad jo kratytųsi visi, juo labiau « sielų inžinieriai » — poetai. Todėl Dievo vardo savo eilėraščiuose turėjo vengti ir sovietinių armijų « išlaisvintas » akademikas V. Mykolaitis. Ir iš tikro to vardo nesutinkame per keturiolika metų. Jo Mykolaitis nepamini net Beethoveno gyvenimo bei kūrybos *Parafrazėse* (1957 m. [221] [222]), nors herojinės simfonijos *Marcia funebre* [222] interpretacijoje tai atrodė būtina. Tik *Septynių dienų* cikle (1958 m.) [223] [224], kur V. Mykolaitis poetiškai komentuoja savo gyvenimo septynius dešimtmečius, jis eilėraštyje *Į šviesą* [224] prisipažįsta, kad abejonėse kadaise meldęsis Nežinomam Dievui ir veltui laukęs jo atsakymo.

Kad ir tiek viešai tedrįsdamas ar tegalėdamas pasakyti apie Dievą, Putinas nenustojo apie jį mąstęs, ilgėdamasis amžinybės ir atramos savajai egzistencijai. Tai liudija du anų metų (1957-1959) užšifruoti eilėraščiai. Pirmiausia tada poetas ieškojo Dievo (to vardo neminėdamas) visame gyvenime, visoje begalinėje visatoje, kitaip tariant, visoje juslinėje būtyje, bet visur tesutikdamas tik nebylią paslaptį:

Aš grįžtu į namus tuo vingiuotu keliu, —
Nei dienoj, nei nakty tavęs rast negaliu.

Kur tave nudangino juoda nežinia ?
Gal nyki nebūtis tuoj nublokš ir mane,
Bet šiandieną taip liūdna vienam, taip graudu,
Kad tavęs nerandu, kad tavęs nerandu [225].

---

[221] Ten pat, 478-499psl.
[222] Ten pat, 484-486psl.
[223] Ten pat, 500-511psl.
[224] Ten pat, 504-505psl.
[225] Ten pat, 471 psl. Eilėraštis *Tavęs nerandu.*

Poetui liūdna, kad jis savo nykstančiai būtybei vis nesuranda pastovios atramos, kuria tegali būti Dievas, nes gyvenimas jau nieko nebežada :

Širdis nei prievartai, nei melui nepaklus,
Skausmingai nusivylus laime ir džiaugsmu [226].

Šitokioje nuotaikoje ieškodamas savo trapiai būtybei atsparos, Putinas vis dažniau paseka savo tėvu, kadaise, darbų nuvargintu, bet susimąstymais atsiveriančiu žvaigždėtam dangui. Antai, eilėraštyje *Skausmo valandoje* (1956 m.) mūsų poetas taria :

Dabar į gilų aukštį pakeliu akis,
Kur begaliniai toliai driekiasi žvaigždėti.
Žinau — kitokios laimės ilgesys atgis,
Žinau — kitokis džiaugsmas širdį ims žavėti[227].

Tačiau ano meto Putino dvasios stoviui su žvilgsniu į amžinybę gal geriausiai patarnauja *Krintančių žvaigždžių* ciklo (1959 m.) eilėraštis *Prieš rytą,* dvelkiąs gieda dvasios pusiausvyra ir taika su Būtimi. Šitame harmoningo grožio kūrinyje V. Mykolaitis vaizduoja save jūros atkrantėje žvaigždėtą naktį su draugu, kurio geros rankos poeto pakeltą « veidą tylomis paliečia », o pats širdyje nebejaučia nei apmaudo, nei « abejonių sielvartingo tvaiko » ir tenori toje atkrantėje pasilikti iki ryto :

Žinau, netrukus ims jau aušti rytas —
Manasis rytas, tiek naktų ieškotas —
Manasis rytas, niekad nematytas,
Kurio ilgėjosi širdis ir protas [228].

Kas gi galėtų būti tas tik jo vieno, tik Putino rytas, tiek naktų širdies ir proto ieškotas, jei ne susitikimas su gyvybės ir mirties Viešpačiu, kai nukris « ankšti šios žemės vystyklai», kaip buvo kadaise išsitaręs poetas *Gimimo ir gyvenimo* eilėraštyje (1943 m.) [229] ? To susitikimo kaip naujojo ryto aušros jis laukia tikėdamas. Tačiau jis nebūtų žmogus, jei amžinybės laukimo stovyje nebejaustų ryšių su žemės pasauliu. Todėl dar:

---

226 *Langas,* 45 psl.
227 Ten pat.
228 *Raštai,* I t., 520 psl.
229 Ten pat, 378 psl.

Šią naktį noriu džiaugtis ir gyventi.
Tegul negreit dar mano rytas švinta!
Širdis ilgai viena padangėj kentė —
Tegul ir ji kaip žvaigždė žemėn krinta [230].

Šis kūrinys *Prieš rytą,* yra vienas tų, kuris geriausiai išreiškia V. Mykolaičio-Putino stovį «tarp dviejų aušrų » ir drauge simboliškai nurodo į kiekvieno žmogaus būklę visoje būtyje. Šie eilėraščio prasmingumas yra padidėjęs tuo, kad jame poetas savo nuotaikos neapribojo savimi, bet suobjektyvino taip, kad kiekviena žmogiška būtybė ten gali atrasti save, kai jos egzistencija yra neabejotinai pakrypusi į naujo ryto aušrą, atvirą nukristi žmogiškam meteorui. Kiek to eilėraščio rami klasikinė forma suteikia pusiausvyros įspūdį, tiek metafizinę prasmę jam duoda jo romantinė koncepcija ir simbolinė išraiška : čia ir beribės jūros pakrantė, kur poetas ilsisi su draugu, ir begalinė žvaigždėta naktis, ir iš rytų vos pastebimai dangų nušviečianti būsimo ryto aušra, ir krintančio meteoro priminimas yra visiems žmonėms pažįstamos realybės, kurios tačiau kaip simboliai nuveda dvasios žvilgsnį į anapus, nes jie reiškia daugiau negu suminėti naktinio peizažo elementai. Be to *Prieš rytą* eilėraštyje yra sugrįžimo į jaunystės šviesias naktis, kai, begalybės grožio pagautas, poetas norėdavo melstis, arba išnykti visatoje kaip lašas. Taigi, sugrįždamas į senąją savo simbolinę išraišką, V. Mykolaitis ir be Dievo vardo vieną antrą kartą bolševikų nelaisvėje pajėgė išreikšti savo metafizinį žvilgsnį į amžinybę.

Kol sovietinio totalitarizmo cenzoriai leis jam atviriau prabilti apie Dievą, Putinas to siekia jam įprastomis užuominomis. Viena tokių užuominų buvo nurodyta *Skausmo valandos* eilėraštyje (1956 m)[231]. Antrą užtinkame *Mocarto* poemėlėje (1961 m.). Ten, komponuodamas *Requiem mišias,* Mocartas išreiškia nemarybės ilgesį šiais žodžiais :

Ne, nenoriu žemėj liktis :
Voca me cum benedictis [232].

Tačiau atvirai Dievą paliudyti V. Mykolaitis tegalėjo *Bacho* (mišių h-moll) poemėlėje, kuri buvo parašyta tais pačiais metais kaip *Mocartas* (1961), nors su cenzūros leidimu sutrumpinta teišspausdinta 1966 m.

---

[230] Ten pat, 520 psl.
[231] *Langas,* 44-45 psl.
[232] *Būties valanda,* 94 psl.

Bacho pradžioje mūsų poetas vaizduoja save, patekusį vidurnaktį į išniekintą krikščionių bažnyčią :

Joj šalta, nyku ir gūdu.
Jos aukštyje vieniši žingsniai
Skamba šiurpiu aidu [...]

Einu tamsumoj kaip vaiduoklis,
Sustoju kerčioj susigūžęs, —
Ir šitai girdžiu kaip suvirpa
Vidurnakčio varpo dūžis.

Su jais tuščioje šventovėje suaidi vargonų « garsai ne šios žemės preliudo» tokiomis melodingomis srovėmis, kad jos atgaivina bažnyčią, pravirkdydamos jos piliorius «iš kieto ir šalto granito » Ta atgyjanti šventovė taip sujaudina Putiną, kad jis net susigraudina :

Pravirko ir mano krūtinė,
Širdies gilumoj neramu.
Ir sunkios blakstienos sudrėko
Ne skausmo — paguodos verksmu [233].

Bet argi ten šventovėje vargonais groja J. S. Bachas ? Kodėl jo vargonai dieviški, o jis pats — Mistras « sėdi kaip Viešpatis soste » ir «kuria ir grožį ir gėrį» ? Ar tas vargonų Mistras nėra tik visatos Kūrėjas-Viešpats, nes tik jo vieno valdžia gali sugrąžinti išniekintai bažnyčiai Dievą ir žmogų ? Juk tik jam dalyvaujant labiausiai tinka giedoti mišių liturgines giesmes *Kyrie, Gloria*, *Credo.*

Savo kūriny Putinas labiausiai domisi *Credo.* Trumpai pakomentuodamas kai kurias jos dalis, jis esmingiau sustoja prie Kristaus ir žmogaus prisikėlimo :

Tu *Passus* esi ir *Sepultus*
Į kapo naikinantį guolį,
Paniekintas sutemų verge,
Buities iškankintas varguoli.

Ilgai tu kape netrūnėsi,
Bet kelsiesi trečiąją dieną
Ir žemei džiaugsmingai apreikši
Tą didelę linksmą naujieną.

---

[233] *Langas,* 87-88 ir 89 psl.

Jog menkas buvai ir bejėgis,
O šiandien kaip Dievas esi.
Jog gieda tau garbę ir šlovę
Ir žvaigždės ir saulė šviesi [231 * * 234].

Tačiau *Bacho* poemoje iškilmingiausiai bei galingiausiai skamba *Hosanna* Visagaliui ir žmogui, kuris rikiuojasi į Jį - «karaliams ir Dievui tu lygus ». *Hosanna* nubloškia tamsiąją naktį, ji atgaivina šventuosius, suteikia drąsos kankiniams nebijoti budelių aštraus kalavijo, o poetui sugrąžina pakilią dvasios ramybę, nes rūpestis veide atlyžo :

Į gotikos rūsčią šventovę
Dievas grįžo [235].

Kaip kitos gerosios V. Mykolaičio poemėlės, taip pat *Bachas* yra simbolinis, taigi keliaprasmis. Tikroviška jo prasmė — naktinis J. S. Bacho tokatų, fugų ir mišių h-moll koncertas sekuliarizuotoje ir apleistoje gotiškoje bažnyčioje. Medžiagą šitam vaizdui tikriausiai suteikė žinomos išniekintos katalikų šventovės (paverstos įvairiais sandėliais) ir Vilniaus katedra, kur kartais naktį ir Naujųjų Metų išvakarėse būna surengiami muzikos koncertai.

Simboliškai *Bacho* eilėraštyje mišių koncertas vargonais, suvereniškai atliekamas Mistro (taigi Viešpaties), gali reikšti visatos Kūrėjo didžius darbus. Juk tik jis, pažadindamas iš nieko įvairias būtybes, prikeldamas žmogų iš nebūties, leisdamas jam sava kūryba dalyvauti pasaulio įvairybėje bei dieviškoje garbėje, įkvėpdamas

---

[231] Ten pat, 90-91 psl. Sekančių trijų strofų rinkinėlyje nėra. Jos paimtos iš *Aidų*, 1967 m. 7 nr., 293 psl.

Nulenkime galvas, priklaupkim,
Štai kyla džiugus *Incarnatus*
Ir angelas žemei apreiškia —
Jau *natus*, jau *natus*, jau *natus*.

Bet štai graudus *Crucifixus*
Ir pasijos didi kančia.
Nėra šitoj žemėj palaimos.
Nėra tau palaimos nė čia.

Tu *Passus* esi ir *Sepultus*
Į kapo naikinantį guolį,
Paniekintas sutemų verge,
Buities iškankintas varguoli.

[235] Ten pat, 92 psl.

drąsą silpniems kankiniams, — jis vienas įvykdo šitokius stebuklus, dėl kurių gieda himnus «ir žvaigždės ir saulė šviesi », jau nekalbant apie šventuosius. Šitaip aiškinamas vargonų genialus Maestro kaip Dievo simbolis būtų labai originalus. Lig šiol tarp Dievo prasmenų kai kurie baroko dailininkai (pavyzdžiui, šv. Petro ir Povilo bažnyčioje Vilniaus Antakalnyje) jį vaizduodavo kaip pasaulinio teatro režisierių ir drauge žiūrovą, o visus kūrinius, žmones ir šventuosius — kaip to neaprėpiamo teatro vaidintojus. Nors ir vaizdus buvo šitoks Dievo ir pasaulio santykių simbolizavimas, tačiau jam metė šiek tiek nerimtą šešėlį asociacijos su teatrališkais papročiais. Tuo tarpu V. Mykolaičio-Putino simbolis — Dievas, kaip vargonų muzikos kūrėjas per mišias, atrodo žymiai rimtesnis. Svarbiausia — jis toks originalus ir prasmingas, kad kitą panašų vargiai rasime visoje pasaulinėje literatūroje.

Šis turtingo vaizdo simbolis — maestro vargonų koncertas, prikėlęs iš mirties gotikos bažnyčią — gali reikšti viltingą svajonę, kad komunistų griaučiais paverstos įvairios Lietuvos šventovės bus kada nors vieta religinio pakilumo skambančių švenčių, kai tos bažnyčios bus grąžintos Dievo tarnybai. Tačiau nebūtų klaida, jei gotiškos šventovės atgijimas per J. S. Bacho kūrinių koncertą būtų suprastas kaip krikščionio apmirusios dvasios džiaugsmingas prisikėlimas, į žmogaus sielą — jo nuosavą šventovę — Dievo grįžimas. Pagaliau tas Bacho h-mol mišių atlikimas vargonais nykią naktį ir pakilus džiaugsmas, kad Dievas grįžo į savo šventovę, gali reikšti ir paties V. Mykolaičio nušvitimą — jo nudžiugusios sielos suartėjimą su Kristumi, nes šis Dievas-Žmogus nėra už šviesmečių žvaigždė. O apleista rūsti gotikos šventovė tinka simbolizuoti Putino — ekskomunikuoto kunigo — sielą, žinant, kad terminą «rūstus» jis mėgo ir sau taikė ne kartą.

Kad ir keleriopai galima suprasti Bacho giedotinių mišių interpretaciją, atliktą eilėraštyje V. Mykolaičio, tačiau viena labai aišku, kad Dievo sugrįžimą mūsų poetas norėjo savo kūrinyje pabrėžti specialiai. Kad ši idėja nebūtų užliūliuota eilėraštyje bendru ritminiu bangavimu, poetas tais dviem žodžiais — Dievas grįžo — ne tik pabaigė visą ilgą eilėraštį, bet juodu dar specialiai išskyrė skirtingu ritmu — dviskiemeniu chorėjum vietoje visame kūrinyje vyraujančio amfibrachijaus.

Taigi Putino kūryboje Dievo atžvilgiu atsiskleidžia tam tikra raida. Jaunas poetas-kunigas per I pasaulinį karą suabejojo Dievo galia ir gerumu, ironiškai kalbėdamas apie esteticistinį *Rexq.* Laisvės metais atsisakydamas kunigystės, jis Dievą pergyveno kaip už šviesmečių žvaigždę, kuri nieko nesakė jo širdžiai, o, patekęs į

ateistų diktatūrą, jis jaudinosi džiaugsmingos paguodos ašaromis, kad į išniekintą bažnyčią Dievas-Žmogus grįžo.

MAIŠTAS IR PROMETEIZMAS

Iš prigimties jautrus ir užsidaręs, Vincas Mykolaitis-Putinas mėgo stovėti atokiai nuo išviršinio pasaulio, jei tai nebuvo įvairiaspalvė gamta. Tiesa, jis nebėgdavo nė nuo žmonių, bet jų ir nepasigesdavo. «Man retai kada, o gal ir niekad, nebūva nuobodu vienam, o žmonėse, pobūviuose, svečiuose — dažnai», — prisipažino poetas savo atsiminimuose [236]. Kaip jautrų asmenį visuomenė su savo dėsniais bei prietarais Putiną varžydavo ir slėgdavo, nes ir jo dvilypio pašaukimo drama parėjo nuo idėjiškai jam artimų žmonių. Tai buvo viena priežasčių, gimdžiusių jo kūryboje maišto mintis ir nuotaikas.

Kad jos nebuvo Putino gyvenime kokio nors vieno laikotarpio išdava, neblogai mums paliudija maišto mintis reiškiantieji didieji V. Mykolaičio kūriniai: *Valdovo sūnus* (1920 m.), *Tarp dviejų aušrų* ir *Nuvainikuotoji vaidilutė* (1927), *Altorių šešėly* (1933), *Sukilėliai* (1955), *Vivos plango, mortuos voco* (1961 ?) [237]. Iš čia pažymėtų datų matyti, kad šitie kūriniai yra pasklidę per visą V. Mykolaičio gyvenimą, bet susigrupuoja į du ryškesnius laikotarpius. Todėl ir kyla klausimas, prieš kokius autoritetus, arba prieš kokias jėgas maištaudavo mūsų poetas. Ar Putinas iš prigimties buvo toks maištininkas ?

Solidarumas su savo tauta ir visuomene

Pirmojo pasaulinio karo metu. — Mėginant atsakyti į klausimą, ar mūsų poetas buvo maištininkas, pirmiausia galima teigti be pavojaus suklysti, kad V. Mykolaitis nebuvo kraštutinis individualistas, kuris būtų norėjęs specialiai išsiskirti iš visuomenės, arba ją būtų niekinęs. Kad jis jautė pareigų visuomenei, ypač savo tautos žmonėms, gerai paliudija jo gyvenimo faktai ir jo kūryba. Juk be nuolatinio profesoriaus darbo, kurio jis, tiesa, nemėgo, Mykolaitis prisiimdavo tokių visuomeninių prievolių, kurios jam kaip poetui nebūdavo reikalingos. Antai, jis septynerius metus buvo žurnalo *Židinio* vyriausiu redaktoriumi, ėjo fakulteto sekretoriaus pareigas dviem atvejais,

---

[236] *Raštai,* VII t., 279 psl.
[237] *Aidai,* 1967 m. 7 nr„ 290-291 psl.

leidosi skiriamas deputatu Darbo žmonių taryboje Vilniuje. Buvo taip pat V. Mykolaičio gyvenime neilgų tarpų, kai jis savo poezija stengėsi daugiau ar mažiau tiesiog padėti savo tautos žmonėms — patarnauti jų artimiesiems tikslams.

Pirmas toks visuomeniškas periodas Putino kūryboje pasireiškė 1914-1920 metais, t. y. I pasaulinio karo ir Lietuvos valstybės atstatymo laiku. Tada ne tik jis pats kentėjo, bet taip pat matė kitų žmonių, ypač savo tautiečių nelaimes, nes ano karo įvykiai buvo privertę daugelį lietuvių palikti savo tėvynę ir ieškoti pastogės tarp svetimų žmonių Rusijoje. Ir pats Putinas, ten gyvendamas, ne kartą laukė dienos, kada su savo tautiečiais galės grįžti į gimtąją žemę, o lig tol guodė juos savo kūriniais, kurie, surinkti į *Raudonų žiedų* puokštę[238], turėjo pralieto kraujo spalvą. Ten guosdamas savo tautiečius, V. Mykolaitis laikinai buvo užėmęs Maironio pareigas, pranašaudamas :

Vargingos tėvynės vargingi vaikai,
Nekeikime savo vargingo likimo !
Mūs kruvinos skriaudos it dygūs vargai,
Ir liūdinčiais kryžiais pasvirę kapai —
Tai sėkla šviesaus Lietuvos atgimimo [239].

Taip pat ir Lietuvos valstybės atkūrimą po I pasaulinio karo V. Mykolaitis sveikino pakilusia nuotaika, jungdamasis į bendrą atstatomąjį darbą bent sava poezija, nes studentas Šveicarijoje tada kitaip negalėjo. Tada jis džiaugsmingai apdainavo tėvynės atgaunamą laisvę tokiais eilėraščiais kaip *Tėvų šalis* [240], *Lietuvio giesmė* [241], *Regėjimas*[242], *Kėlėsi laisvė.* Pavaduodamas tuo laiku pritilusį Maironį, eilėraštyje *Kėlėsi laisvė* Putinas drąsiai teigė :

Dega veiduos atgimimo žymė,
Skamba padangėmis laisvės giesmė [243].

Ir niekur anksčiau Putino patriotizmo vyriška jėga nebuvo radusi atitinkamos išraiškos kaip *Lietuvio giesmėje,* kur jaunas poetas išdrįso paneigti Maironio šūkį: «kas kardu kariauja, nuo kardo ir žūva », jį pakeisdamas savuoju ketureiliu :

---

238 *Raštai,* I t., 87-122 psl.
239 Ten pat, 97 psl. Eilėraštis *Vargingos tėvynės vargingi vaikai.*
240 Ten pat, 149 psl.
241 *Keliai ir kryžkeliai,* 108psl.
242 Ten pat, 87-93 psl.
243 Ten pat, 96-97 psl. Šių trijų pastarųjų eilėraščių V. Mykolaičio-Putino rinktiniuose raštuose, išleistuose Vilniuje 1959 metais, nėra.

Laisvos tėvynės narsūs sūnūs
Atras kelius naujos būties.
Nuo arklo vėl prie kalavijo
Jie kietą dešinę išties [244] [245].

Tačiau, tur būt, niekada kitur V. Mykolaitis nesijautė taip glaudžiai susijęs su savo tauta, kaip *Regėjimo* eilėraštyje, kur simboliniais vaizdais jis išreiškė savo ir lietuvių džiaugsmą dėl prisikeliančios valstybiniam gyvenimui savo tėvynės. Tas Lietuvos atgimimas poetui atrodė lyg stebuklas ir Dievo malonės atpildas už ilgametes lietuvių kančias. Savo vizijoje iš Šveicarijos žemės žvelgdamas į Lietuvą, Putinas, kaip ir jo pirmtakas Maironis, pirmiausia regėjo skausmingą netolimą Lietuvos praeitį, kuri beveik prilygo dabarčiai, nes I pasauliniam karui besibaigiant buvo galima tarti:

Skurdžiai liūdi žemė,
Nusileidus saulei ;
Be versmės gyvybės
Nei šviesos, nei džiaugsmo [...]
O viršuj tik juodas kryžius
Ant milžinkapio viršūnės,
Debesiuos paslėpęs galvą
Ir plačiai rankas ištiesęs,
Glūdi vienas paslaptingai.
Tik nuo sauso, juodo medžio
Ant kietos molėtos žemės
Kraujo sunkiasi lašai [215].

Tie lietuvių kančios lašai buvo lyg sėkla stebuklui, kuris skaisčiai raudonai nušvietė visą rytų padangę, o garsus trimitas su varpų gaudimais pažadino laisvės gandą taip, kad:

Sušlamėjo tamsios girios,
Sušnerėjo gilios upės,
Subangavo ežerai —
Ir nuo krašto iki krašto
Nuaidėjo didis garsas :
Atsikėlė, atsikėlė ! [244]

nes rytuose ant ugninio žirgo sidabro šarvais pasirodė Vytis, apie kurį susitelkė šviesių karžygių pulkai, o milžinkapyje iš juodo kryžiaus :

[244] Ten pat, 108 psl.
[245] Ten pat, 87-88 psl.
[246] Ten pat, 89-90 psl.

Vainiku ištryško
Spindulių srovė [...]
Subangavo minios
Kaip audringa jūra —
Į stebuklo vaizdą
Ištiesė rankas.
Ir varpų gaudimais,
Ir šviesos verpetais
Siūbtelėjo didė
Pergalės giesmė :
Švinta, švinta naujas rytas — Aleliuja !
Kelias mums nauja gyvybė — Aleliuja !
Ilgai klaidžiojom po tamsią tuščią žemę
Ir apjakę, ir apkurtę, ir aptemę.
Švinta, švinta naujas rytas — Aleliuja !
Teka saulė ir gyvybė — Aleliuja ! [247]

Šitokiais entuziastingais ir prasmingais žodžiais atsiliepė Putinas j Tautos Tarybos paskelbtą Lietuvos valstybės atkūrimą, nes šis *Regėjimo* eilėraštis buvo parašytas 1918 metais per Velykas Šveicarijoje. Ar šitaip džiaugsmingai būtų galėjęs V. Mykolaitis sveikinti Lietuvos nepriklausomybę bei pavaduoti Maironį, jei Putinas iš prigimties būtų buvęs toks individualistas, kuriam visuomenės gyvenimas nerūpi ? Atsakymas atrodo aiškus.

Antrojo pasaulinio karo metu. — Panašų atsakymą duoda ir antrasis periodas, kada V. Mykolaitis vėl buvo nukreipęs savo žvilgsnį į visuomenę bei į savo tautą. Tą laikotarpį sudarė II pasaulinio karo metai (1939-1944), kai poetas su visa lietuvių tauta kentėjo priespaudą ir neviltį, kurias atnešė Lietuvai totalitaristinių (Sovietų

---

[247] *Putino raštai,* Kaunas 1921, I t., 119-120 psl. Šios citatos pabaiga vėlesnių metų leidinyje *(Keliai ir kryžkeliai,* 92-93 psl.) yra truputį skirtinga :

Ir varpų gaudimais
Ir šviesos verpetais
Tekančioje saulėj
Nuskambėjo didė
Jų nauja giesmė :
Kėlės, kėlės, kėlės
Iš marties ir kapo — Aleliuja !
Jo sakytas žodis
Kūnu tapo — Aleliuja !
Tų, kur kentė vėlės,
Tamsą nugalėję,
Į šviesos Kūrėją
Kelią rodys — Aleliuja !

Rusijos ir Vokietijos) valstybių okupacija. Tik šį kartą mūsų poeto žvilgsnis siekė plačiau negu prieš 25 metus. Kad rūpestis Lietuva užėmė svarbią vietą, liudija Putino eilėraščiai parašyti liūdnomis birželio mėnesio dienomis 1941 metais ir sudarę vėliau *Rūsčių dienų* rinkinio dalį. Viename tų eilėraščių, *Raudonspalvėje liepsnoje* apie lietuvių klaikų gyvenimą sovietinės okupacijos pirmaisiais metais rašė:

Ir tu, mano gimtas žaliuojantis kaime,
Skambėjęs dainų šimtastygiais aidais,
Keliesi su rūpesčiu, guodies su baime,
Kaip įnamis tėviškės kloniais bastais.

Žiauri ir pikta raudonspalvė liepsna
Išdegino tavo laukus ir gėlynus,
Ir moteris vaško žvake nešina
Nelauktai aplanko gentis ir kaimynus.

Mūs dienos kaip tankios kalėjimų grotos —
Ir laisvės aušra jom negreitai nušvis.
Nebylios kalėjimų sienos rasotos ...
O, Viešpatie, kokia klaiki ta buitis ! [248]

Kaip matyti, šiame *Raudonspalvės liepsnos* eilėraštyje Putinas tesistengia išreikšti tik psichinę ir moralinę lietuvių nuotaiką, kokią jiems atnešė apgaulės ir teroro metai, pridengti sovietinio išlaisvinimo kauke. Tuo tarpu *Liaudies dainoje* mūsų poetas tampa beveik socialistiniu realistu, nes eilėraštyje ima agituoti prieš atėjūnų savivalių, tardamas :

Nuo Baltijos jūros lig Vilniaus kalnelių
Dejuoja lietuviai maskolių naguos.
Su ašarom gula, su ašarom kelia,
Tik vėjai, tik audros jų širdis paguos.

Budėkit, Žemaičiai,
Budėkit, Aukštaičiai,
Budėk, Dzūkija, budėk, Sūduva !
Pakils audros, vėjai,
Ir žus mūs skriaudėjai —
Atgims dar gražesnė laisva Lietuva ! [...]

---

[248] *Rūsčios dienos*, Chicaga 1952, 25 psl.

Dejuoja vergovėj visi darbo žmonės,
Paskendę skurde ir nelaimėj karčioj.
Lygybės, brolybės ir laisvės svajonės
Išnyko žiaurioj bolševikų valdžioj.
Budėkit, Žemaičiai ir t. t. [249].

Šitoks nusiteikimas sovietinės okupacijos atžvilgiu Lietuvoje aiškiai liudija, kad V. Mykolaitis nebuvo individualistas maištininkas iš prigimties. Taip pat byloja ir jo platesnis žvilgsnis į I ir II pasaulinių karų baisybes. Tik I pasaulinio karo kruvinieji darbai, pavaizduoti *Titanų kovos* [250] ir *Karo genijaus* [251] eilėraščiuose, buvo Putino vertinami moraliniu atžvilgiu. Tuo tarpu II pasaulinio karo griaunamuosius ir kruvinuosius veiksmus V. Mykolaitis suvokė ir išreiškė mįslingiau ir giliau. Tą paslaptingumą jau atskleidžia neilga ironiškai tragiška *Lėlių baladė*[252], kur porcelianinės lėlės, temokančios svajoti žaidimus, nebesugeba dabar į juos paskęsti, nes joms trukdo « sienoje makabriški šešėliai », kurios iš anapus mėto kraujaspalvės karo ugnys.

Metafiziniu (o gal teisingiau — apokaliptiniu) žvilgsniu V. Mykolaitis stebi karo baisybes *Marche macabre* poemoje. Čia išmokslinto ir drausmingo kapelmeisterio pradėtas kariško orkestro maršas tampa palaipsniui vis baisesnis :

Trenkė misingis ir varis,
Storos triūbos ir ragai,
Dunda būgnas triukšmadaris,
Gaudžia girios ir laukai.
Švilpia pikolės ir fleitos —
Vienos lėtos, kitos greitos,
Garsiai klykauja trombonai,
Ir klarnetų gaižūs tonai,
Ir birbynių skambalingų
Dingo-dingū, dingo-dingū ...
Trenkia iš visų dūdų,
Net gūdu, gūdu, gūdu ...[253]

Šitaip Putino vaizduojamas kareivių maršas tampa ne tik pragariškai šiurpus, nes po grožio ir drausmės skraiste jis vis labiau

[249] Ten pat, 29 psl.
[250] *Raštai*, I t., 89 psl.
[251] Ten pat, 92-93 psl.
[252] Ten pat, 361-362 psl.
[253] Ten. pat, 363 psl.

atskleidžia mirtį bei pikta. O be to tas maršas tampa nebesulaikomas :

Jis žengia pro siaubingai nuniokotus kaimus
Ir pro rusenančius griuvėsiuose miestus,
Kur be gimtinės stogo ir palaimos
Beliko sielvartas rūstus.
Ir lenda iš urvų nuogi skarmaliai,
Ir urzgia šunys alkani :
— Ak, prakeiksmas tebūnie tavo daliai ! —
Tu pražūtin su muzika eini ! ... —-
Ir šliaužia iš duobių ir kapinynų
Būriai ir kūmų, ir kaimynų :
Anas berankis, tas bekojis,
O šitas galvą paaukojęs ...
Juos lydi seniai, moterys, vaikai —
Ir eina jų pulkų pulkai.
Ir iš to antplūdžio siaubingo
Dingū-dingo, dingū-dingo ...
Trenkia iš visų dūdų,
Net gūdu, gūdu, gūdu ...
O vadas kaulėtu pirštu :
Vienas-du, vienas-du ...[244]

Čia blankių lūpų ir kaulėtų skruostų kariškis su įstrižais randais kaktoje primena ne tik nacionalsocialistų SS dalinio pedantišką kapelmeisterį, bet ir drauge piktų jėgų vadą, arba elegantiškai įsikūnijusį šėtoną. Šiuo atveju pučiamųjų orkestro maršas nėra vien simbolinis totalitarinio karo vaizdas, bet taip pat prasmuo ontologinio blogio, kuris žygiuoja per pasaulį lyg su muzika, į savo gretas įtraukdamas ir įvairiai naikindamas savo suviliotas arba aklai pasigautas aukas. Tai V. Mykolaitis gyvai jautė stebėdamas II pasaulinio karo atpalaiduoto blogio sroves.

Tiesa, kad mūsų poetas ontologinį blogį buvo pajutęs ir apie jį galvojęs per I pasaulinį karą, kaip liudijo jo eilėraštis apie *Rexą*. Tačiau ten to blogio meninė išraiška buvo paprastesnė : ji nesugestionavo jo įvairybės, patrauklumo jėgos ir žmogui neįveikiamo fatalizmo, kuris matyti *Marche macabre* kūrinyje. Čia vadovaujamame ir triukšmingame orkestro marše pamažu atsiskleidžia užburianti blogybių sutartinė, pradedant lengva nuodėme ir baigiant prievartine mirtimi, kur įvairūs muzikiniai instrumentai tėra to paties blogio skirtingi prasmenys. Jei šitokio blogio galios V. Mykolaitis nebūtų jautęs savyje, sunkiau būtų suprasti, iš kur poetas sė-

[254] Ten pat, 365-366 psl.

mesi tiek kūrybinės jėgos tokiai objektyvinei (ontologinio blogio ir kolektyvinės prievartinės mirties) temai, kuri, iš paviršiaus žiūrint, apie 1942 metus Putinui nebuvo egzistenciškai aktuali, o vis dėlto apie blogio galybę orkestro pavidalu įkvėpė pirmaeilį šedevrą, kurio galėtų pavydėti ne vienos didelės tautos literatūros kritikas. Gal Putino įkvėpimą sustiprino ir jo protesto nuotaika prieš hitlerinį totalitarizmą, nors šitame proteste nematyti poeto asmeninės gaidos, kokia pasirodė vėlesniame *Vivos plango, mortuos voco* kūrinyje [255], kuriame totalitarizmas pasmerkiamas aiškiai.

Šis antrasis visuomeninis laikotarpis, kuriam atitenka *Marche macabre* (1942 m.), V. Mykolaičio gyvenime buvo priverstinai prailgintas stalinistinio totalitarizmo diktatūros dar vienuolikai metų (1941-1955), kada jis savo kūryba rikiavosi pagal privalomą liniją. Bet jis tada žvelgė į pasaulį ir visuomenę pro durų plyšį tarsi kalėjime. Todėl ir anų metų V. Mykolaičio sueiliuoti visuomeniniai bei politiniai teiginiai teturi tiek poetinės galios ir išliekamos vertės kaip teatro sceninė butaforija, kuri metama lauk pjesės vaidinimams užsibaigus. Šitoks nevaisingas laikotarpis mūsų poeto gyvenime pasibaigė su 1955 metais, kai Putinas sėdosi rašyti *Sukilėlių* romano, kuris sudaro analogiją *Valdovo sūnui,* pradėjusiam pirmąjį maišto periodą. Tiedu kūriniai — *Valdovo sūnus* ir *Sukilėliai* yra lyg atverti vartai į kūrybiškiausius laikotarpius V. Mykolaičio gyvenime ir drauge vaizduoja pavergtos tautos sukilimus, nukreiptus prieš svetimą tironiją, siekiant tautai teisybės ir laisvės.

Sukilimas prieš tironiją

Sukilimas prieš blogį pasaulyje apskritai «Valdovo sūnaus» dramoje. — Pirmoji eiliuotoji Putino drama *Valdovo sūnus* atskleidžia žlugimą tirono, kuris vadinasi Krūšna. Kai Europos tautos tebegyveno gentimis, Krūšna buvo pavergęs vieną kaimyninę gentį, nužudydamas jos teisėtą valdovą, bet pasigailėdamas jo mažo sūnelio. Šituo jis norėjo savo paties sūnui duoti žaidimų draugą ir laikyti jį savo įkaitu, kad labiau supančiotų nukariautąją gentį. Tačiau vieną naktį, kai tirono nebuvo namuose, pavergtos gentės dvasininkams pavyko pagrobti abu valdovo sūnelius. Dvasininkų priežiūroje auklėjami Skaidra su Gyčiu labai susidraugavo ir persiėmė pavergtųjų laisvės idealais, kai tuo tarpu despotas Krūšna seno ir džiūvo iš ilgesio, nepajėgdamas surasti savo pagrobto sūnaus.

---

[255] *Aidai,* 1967 m. 7 nr., 290-291 psl.

Kai Gytis su Skaidra jau buvo pasiekę tokį vyro amžių, kad pajėgė ne tik valdyti kardą, bet ir vadovauti kariuomenei, pavergtosios gentės slaptieji vadai (kunigai, burtininkai) paskelbė sukilimą prieš susenusį tironą. Kadangi jis pats buvo nebepajėgus kovoti prieš sukilėlius, jam nebeliko nieko, kaip savo dukrą Danguolę ir pusę karalystės pažadėti savo dvariškiui Maurui, kad šis numalšintų sukilimą ir suimtų gyvą maištaujantį sūnų. Per vieno pavergtos genties didiko išdavystę Maurui pavyko paimti į nelaisvę abu valdovo sūnus. Kadangi nei Krūšna, nei patys jaunuoliai nežinojo, katras yra teisėtojo valdovo ir katras užgrobiko sūnus, tai Gytis su Skaidra tirono pilyje gavo reliatyvią laisvę. Šitaip jie turi progų susidraugauti su Krūšnos dukteria Danguole, kurią Gytis pamilsta kaip brolis seserį, o Skaidra — kaip bernelis mergelę. Šitaip kiekvienas sūnų pradeda pajusti skirtingą savo dalią. Nors nė vienas jų nenori prisipažinti tirono Krūšnos sūnumi, tačiau Gytis su Danguolės pagalba ima įsitikinti, kad jis esąs jos brolis bei Krūšnos vaikas. Tuo pat ima jį įtarti pats tironas. Dėl to padidėja pavojus nužudytojo valdovo sūnui Skaidrai. Šį gelbėdamas, Gytis skaudžiai užgauna Krušną, kuris prakeikia Gytį, o paskui, tyčiom Mauro apgautas, dar jį nužudo. Tik mirdamas Gytis ištaria tėvo vardą, prašydamas atleisti. Matydamas, kaip pats savo durklu sunaikino savo gyvenimo tikslą — savo sosto paveldėtoją, — despotas Krūšna netenka proto, kai tuo tarpu sukilėliai užima valdovo pilį. Tada senasis kunigas-burtininkas, kuris paruošė pavergtos genties sukilimą ir atvedė jį iki galo, paskelbė Skaidrą teisėtu sosto paveldėtoju. Šitaip žlugo kruvinas uzurpatorius, o sukilusi gentis per ankas ir kančias laimėjo, gi su ja drauge — teisė, teisingumas ir laisvė.

Taigi *Valdovo sūnus* yra romantinė drama, slepianti savo užuomazgoje melodramatinį nežinomąjį (katras tikrasis Krūšnos sūnus), bet neturinti tiesioginių politinių intencijų. Tačiau prisiminus dramos parašymo laiką, — 1919-1920 metus, — kada Lietuva ginklu tebekovojo su savo buvusia pavergėja Rusija, paaiškėja bent simbolinis-politinis fonas. Jį paryškina ir Krūšnos personažas, nes jis reiškia despotinę Rusiją, kuri pati kraujuodama savo revoliucijoje bei pilietiniame kare, vis dėlto kovojo prieš nepriklausomybės siekiančią Lietuvą, kuri 1918 metų vasario 16 d. buvo pasiskelbusi nepriklausoma valstybe. Taigi šitokiu būdu galima suprasti, kad sukilusioje prieš Krūšną gentyje V. Mykolaitis matė atsikuriančią, prieš svetimus tironus sukilusią Lietuvą.

Šitokia prasmė *Valdovo sūnui* tinka juo labiau, kad Lietuvos stovis po 1863 m. sukilimo turėjo aiškių paralelių su Krūšnos pavergta gentimi. Sulenkėjusios savo aristokratijos išduota, arba pamesta

lietuvių tauta slaptai per pusę amžiaus buvo auklėjama kunigų ir poetų, kurie įkvėpė jai teisingumo bei laisvės ilgesį. Panašus genties auklėjimas Putino atvaizduotas ir *Valdovo sūnuje.* Dvasininkų-burtininkų draugas Dainius, štai ką apie tai sako :

Aš triskart apėjau mūs visą gentę,
ją keldamas į šventą laisvės kovą.
Aš, pirmą kartą eidamas, verkiau
dėl jų paniekinimo ir skriaudos.
Aš, antrą kartą eidamas, mečiau
į brolių širdis gyvą laisvės žodį
ir skambiai dainai palikau auginti.
O trečią kartą eidamas, radau
jau juos tėvų kardus galandant.
Tada sakiau, kad jau atėjo metas
numesti atėjūnų vergo jungą,
kad gyvas yr valdovo mūs sūnus.
Ir jo vardu sukilo mūsų gentė,
numirt kovoj dėl laisvės pasiryžus

Prieš čia nužymėtą simbolišką, lietuviškai politinį foną išsivysto dvejopa *Valdovo sūnaus* prasmė — tirono žlugimas ir sūnaus maištas prieš tėvą, kuris savo nepasiekiamą sūnų myli, jo ilgisi ir ieško, kad atiduotų jam visą savo gyvenimo laimikį. Bet kadangi tas tėvas per daug mėgsta jėgą, suteikdamas daug skausmo savąja valdžia sūnui Gyčiui, jo mylimam draugui Skaidrai bei abiejų vedamai sukilusiai tautai, sūnus atmeta šitokį tėvą ir skiriamą paveldėjimą, bet nepajėgia visai nutildyti širdies balso kaip nelaimingam giminei. Nors Gyčiui brangesnė laisvė, teisingumas ir draugystė, tačiau jis nepajėgia paneigti nė kraujo balso, kuris jį riša su senu despotu tėvu. Šitokiame stovyje tėvas kovoja prieš sūnų, o sūnus prieš tėvą, kaip senojoje germanų *Hildebrandto giesmėje.*

Sunku būtų pasakyti, ar sūnaus maište prieš nepažįstamą tėvą Putinas norėjo pavaizduoti savo santykius su nepažįstamu Dievu arba su alegoriniu žemės valdovu *Rexu,* kurį ironizavo savo 1916 metų eilėraštyje. Tačiau jau galima pasakyti, kad Krūšnos sūnaus Gyčio dramatizmas *Valdovo sūnuje* turi analogijų su paties kūrėjo Putino dramatizmu, kokį poetas pergyveno nuo 1914 m., kai pasiėmė dviejų kilnių pašaukimų — kunigo ir poeto pareigas. Kaip Gyčio širdis plėšoma pusiau, kai jis atsiduria tarp kraujo balso bei pagarbos savo tėvui, iš vienos pusės, ir meilės laisvei bei draugystei, iš kitos, —

---

[256] *Raštai,* II t., 219 psl.

taip, arba panašiai jautė V. Mykolaitis 1914 m. ryždamasis tapti kunigu, nors jautėsi poetu.

Susietas su Krūšna kraujo giminyste ir jausdamas šito kieto savo tėvo meilę, Gytis kenčia, nes jam brangesni saitai su draugu ir laisve. Todėl jis skundžiasi Danguolei :

Laisvės, laisvės gaila ! ...
Juodbėrio žirgo, plieno kardo gaila !
Tu nežinai, kas yr pamilti laisvę —
kas yr pakilt į pirmą karo žygį —
ir štai patekt staiga į ankštą narvą [257].

O savo draugui Skaidrai savo moralinį stovį Gytis šitaip dėsto :

Aš viską atmenu, tačiau žinau,
kad nebgalėčiau su tavim drauge
prieš Krūšną — mūsų priešą — kardo kelti.
Oi ne ... Jau aš daugiau nebekariausiu.
Nudžiūsiu tartum jaunas ąžuolėlis,
iš ten išrautas, čia gi neprigijęs[258].

Kai valdovas iš Gyčio akių mėgina atpažinti savo sūnų, šio skausmas bei protestas prasiveržia reto tragiškumo žodžiais :

Jei mano akys nor mane išduoti,
tai aš išlupsiu jas, bet niekad, niekad
nepasakysiu, jogei tu man tėvas [259].

Šitie žodžiai, atskleidžiantieji sūnaus ir tėvo santykius, tur būt, yra patys skaudžiausi, kokius tik yra ištarę rašytojai Europos literatūroje. Kai dėl šitokių skaudžių protestų Krūšna prakeikia neprisipažįstantį sūnų, Gyčio dilema neišsisprendžia, o tik labiau jį slegia ;

Aš sesę pažinau iš josios meilės,
o tėvą pažinau iš prakeikimo.
Taip, kai jis tą baisų tarė žodį,
aš pajutau, kad jis yr mano tėvas.
Na, ko dar man belaukti, ko belaukti ?
Ar imti tėvo užgrobiko dalį,
ar kelti kardą prieš jo žilą galvą ? ...
Gana, gana ... nebėr man doro kelio [260] ...

---

[257] Ten pat, 254psl.
[258] Ten pat, 260psl.
[259] Ten pat, 263psl.
[260] Ten pat, 267psl.

Doro kelio nebėra abiem — nei Gyčiui, nei Krūšnai. Nors kraujo giminyste susieti, bet priešai gavo dvasia, jiedu abu turi žūti. Todėl jų susitikimai — skaudžiausi *Valdovo sūnaus* dramos momentai, kokių lig tol niekas nebuvo pasiekęs lietuvių literatūroje. Tačiau nei tėvo ir sūnaus kova, nei jųdviejų žuvimas (Gyčio nužudymas, Krūšnos išprotėjimas) nenuteikia žiūrovo pesimistiškai, nes šioje Putino dramoje laimi teisė, teisybė, laisvė, draugystė, kurioms skaitytojas ir žiūrovas negali likti nejautrus. Kitaip sakant, *Valdovo sūnuje* vaizduojamas sukilimas prieš tironą ir sūnaus maištas prieš tėvą yra kova dėl žmogiškųjų idealių vertybių prieš pasaulio blogį, kuris dramoje reiškiasi neteisybe, išdavyste, klasta, prievarta, žmogžudyste.

Tokią pat prasmę tebeturi ir *Valdovo* drama, kuri yra daugiau ar mažiau *Valdovo sūnaus* antroji redakcija, Putino atlikta 1928 m. pagal Kauno valstybinio teatro režisieriaus B. Dauguviečio pasiūlymus. Šioje dramoje įvesta karžygio Mauro meilužė Gerda praturtino Putino kūrinį moteriškuoju elementu, sumezgė stipriau veikalo intrygą, labiau sudramatino Mauro personažą ir geriau pagrindė jo žuvimą. Tačiau pirmykštis probleminis *Valdovo sūnaus* branduolys *Valdove* išliko nepakitęs — jis tebevaizduoja sūnaus maištą prieš tėvą ir pavergtos genties sukilimą prieš svetimą tironą, kuris žlunga nepataisomai.

Maištavimas prieš tautą slegiančius tironus « Sukilėlių » romane. — Jei, skaitant *Valdovo sūnų* ir *Valdovą* yra abejonių, kokios tautybės yra pavergėjai ir sukilėliai, tai *Sukilėlių* romane nebegali būti jokios abejonės : svetimoji politinė pavergėja yra caristinė Rusija, o laisvės trokštančius sukilėlius sudaro lietuvių tauta, kurios didžiąją dalį — baudžiauninkus — caras 1861 metais buvo atleidęs iš baudžiavos, bet kuri dar nebuvo atgavusi socialinės laisvės, nes dvarininkai trukdė įvykdyti teisingumą. Nors V. Mykolaitis *Sukilėlių* romane stengiasi prisitaikyti prie socialistinio realizmo reikalavimų, parodydamas kai kuriuos didžiuosius feodalus (pavyzdžiui, Bagynų Skrodskį) baudžiauninkų priešais, einančiais ranka rankon su caristine valdžia, kuri gina dvarininkų interesus, tačiau vis tiek pagrindinė priešiškoji jėga, prieš kurią ginklais kovoja 1863 metų sukilėliai, pasilieka romane Rusijos caro valdžia.

Taip pat atrodo, kad V. Mykolaitis turėjo manevruoti, rašydamas *Sukilėlius,* kad nesupykintų sovietinių cenzorių. Iš vienos pusės, jis stengėsi nepabrėžti, kad lenkų-lietuvių sukilimas buvo ruošiamas ir vyko prieš Rusijos imperinę valdžią; iš kitos pusės, jis dažnai prisiminė rusų demokratus, kurių idėjos veikusios Lietuvos sukilėlius ; ir trečia, centrinį romano herojų, lietuvių maištininkų tikrąjį vadą, kunigą A. Mackevičių Putinas vaizduoja pirmiausia kaip

kovotoją prieš socialines neteisybes, prieš buvusių baudžiauninkų skurdą ir beteisiškumą, prieš dvarininkų savi valias, vykdant lažininkų atleidimą iš baudžiavos. Šitos smulkiųjų ūkininkų dalios — darbo, skurdo, skriaudų ir savivalios vaizdų V. Mykolaitis apsčiai duoda savo romano pirmojoje dalyje *Gana to jungo.* Tas kaimietiško gyvenimo scenas autorius protarpiais tartum papuošia arba savo paties sukurtomis, arba autentiškomis liaudies dainomis, nes rašytojui buvo svarbu parodyti, kad tie lig tol beteisiai žmonės turėjo savo nevisai žemą kultūrą. Juk be jos jie nebūtų pajėgę taip sparčiai sąmonėti, kad per dvejetą metų nuo laisvės manifesto (1861 m.) veiklesnieji būtų išdrįsę eiti į sukilėlių eiles. Tie buvę baudžiauninkai išėjo į atvirą kovą su ginklais dėl socialinių motyvų — dėl neseniai patirtų ir naujai grasomų neteisybių, dėl teisingesnio ir sotesnio rytojaus sau patiems ir savo vaikams. Tai pagrindinės priežastys, skatinusios juos sukilti, kaip vaizduoja Putinas.

Tuo tarpu tų buvusių baudžiauninkų vado A. Mackevičiaus kova — žymiai sudėtingesnė, gilesnė, idealesnė. Tiesa, kad ir jo sąmoninamajame ir kurstomajame darbe V. Mykolaitis mato pirmiausia luominių žymių: A. Mackevičius kilęs iš neturtingų valstiečių ir kunigu tapęs tam, kad galėtų dirbti tarp baudžiauninkų jų gerovei bei išvadavimui. Tačiau meilė tiems beteisiams žmonėms ir atsidėjimas jų labui jau yra krikščioniškos artimo meilės išraiška, nors šitaip Mykolaitis jos ir nevadina. Tai moralinis sukilimo motyvas.

Tačiau V. Mykolaičio Mackevičiui aišku, kad kova dėl socialinio teisingumo bus tuščia, jei ji tebus nukreipta prieš didžiuosius dvarininkus, nes juos palaiko, jų interesus gindama, visos Rusijos galybė, o ją savo ruožtu remia pirmoje eilėje didieji žemvaldžiai. Todėl kun. A. Mackevičius su savo valstiečiais-dalgininkais turi sukilti ir sukyla prieš caristinę valdžią. Šitokiu būdu socialiniai motyvai kun. Mackevičiaus sąmonėje susilieja su politiniais. Ar šitaip galvojo tikrasis Mackevičius, sunku pasakyti. Tačiau panašiai mąstė Putino Mackevičius. Bet sukilimui vykstant, susitikus su Jokūbu Daukša, jis išvydo, kad tas jo politinis nusistatymas tebėra stipriai miglotas.

«Jis nusimanė žadinąs Lietuvos žmonių širdyse neapykantą priespaudai, caro ir dvarininkų valdžiai, keliąs socialinę revoliuciją, — rašo V. Mykolaitis. — O čia susitiko su žmogumi, kuris žadina širdyse savo tautos savitumo pajautimą. « Mes lietuviškai mąstome ir lietuviškai mes jaučiam », — skambėjo jo ausyse skardus Daukšos balsas»[261]. Šitaip kilusias dalgininkų vado mintis V. Mykolaitis reziumuoja rašydamas :

---

[261] *Raštai*, VII t. : *Sukilėliai*, 2 dalis, 219 psl.

«Ligi šiol sukilimo tikslas — kova už žemę ir laisvę — turėjo daugiau socialinę prasmę, valstiečių išvadavimą iš dvarininkų priespaudos. Politinis tikslas — valstybės, Žečpospolitos atstatymas — rūpėjo daugiau bajorijai. Jam, Mackevičiui, nors ir buvo žinomas laisvo tautų apsisprendimo ir susivienijimo principas, tačiau lietuvių tautos vaidmuo ir vieta tame susivienijime jam nebuvo aiški. Jis tuo klausimu galvos sau daug nekvaršino. Šiandien šitų dviejų poetų, ypač antrojo, Daukšos, žodžiai, it koks žaibo blykstelėjimas, nušvietė jam ir lietuvių tautos kelią į busimąją politinę santvarką » [262].

O anie Jokūbo Daukšos žodžiai, kurie Mackevičiui įžiebė lietuvišką politinę sąmonę buvo šie : « Mūsų motina — šventoji Lietuva, o mes jos sūnūs. Ji pavergta ir prislėgta, o mes esam jos tarnai ir vergai. Tačiau netrukus sprogs vergovės pančiai, mes būsime laisvi ir valdysimės patys. O mūsų motinai, kuri šiandien vergauja, laisvės aušra nušvies veidą » [263].

Taigi šitaip tarp A. Mackevičiaus socialinio, moralinio ir politinio sukilimo motyvų įsipynė ir tautinis, lietuviškas. Jiems visiems nepastebimos gyvybės teikė ir asmeninė jo nuotaika, susidariusi ilgų metų įpročiu pamoksluose ir kalbose prieštarauti socialinei neteisybei. Šis įprotis šalia kunigystės sudarė lyg antrą (revoliucionieriaus) pašaukimą, kuriam žodžių buvo per maža, nes reikėjo veiksmų. Kai Lenkijoje prasidėjo sukilimas prieš Rusijos despotiją, tas Mackevičiaus išsiugdytas maištininko pašaukimas sukilo prieš Mackevičiaus kunigystę, kaip V. Mykolaičio poetinis talentas, apsireiškęs žymiais kūriniais, sukilo prieš kunigą. Niekas šito asmeninio — antrojo pašaukimo — motyvo geriau neišreiškia, kaip paties kun. A. Mackevičiaus žodžiai, tarti jo tyliajai mūzai Malvinai Buivydaitei:

« Gyvenimas pasidarė nebepakenčiamas. Reikia jį sugriauti. Reikia nuversti valdžią, kuri padarė tokį gyvenimą [...] Jeigu aš ir tikrų tikriausiai žinočiau, kad mes pralaimėsime ir manęs laukia kartuvės, aš vis tiek eičiau ! Aš negaliu neiti, aš neiti negaliu! Toks gyvenimas pasidarė man nebepakeliamas. Aš dūstu tarp šitų sienų, šioj parapijoj ! Aš noriu bent sykį laisvai atsikvėpti. Aš noriu tapti kitu žmogumi — visai kitokiu, negu dabar esu. Aš noriu šitą sutaną pakeisti kario mundierium, breviorių — šautuvu ir kardu [264] ». Ar tai nėra išsiugdyto pašaukimo balsas, toks savas Putino poetinei prigimčiai !

Be A. Mackevičiaus savo kūrinyje V. Mykolaitis dar parodo kitus istoriškai svarbius 1863 metų sukilimo vadus kaip Kalinauską ir

---

[262] Ten pat, 220-221 psl.
[263] Ten pat, 218 psl.
[264] Ten pat, 130 psl.

Sierakauską; tačiau šiedu antroje romano dalyje *Ginklai prabyla* tevaidina tik epizodinius vaidmenis. Tiek pat reikšmės teturi bajorai maištininkai Viktoias Survila ir Kolyška. Šitokiu būdu centriniu herojumi, kuris plačiai veikia abiejose *Sukilėlių* dalyse, telieka A. Mackevičius, kuris savo sąmone, savo doru gyvenimu, savo energija ir autoritetu, savo plačiais ryšiais su Lietuvos žmonėmis, ypač su buvusiais baudžiauninkais, atrodo kaip tikras vadas ir nuskriaustųjų viltis. Tais skriaudžiamaisiais jis pasitiki ir iš jų susilaukia ištikimų pagalbininkų sukilimui. Bet tarp valstietiškų sukilėlių romane ryškesni tėra du — «individualistas» Pranaitis, kuris, kerštaudamas « razbaininku » — banditu, greitai žūva, ir Petras Balsys, kuris palieka toli savo jauną šeimą, kad taptų kareiviu sukilėliu, kai šitam uždaviniui jį pašaukia Mackevičius. Šio dešiniąja ranka jis ir tampa dalgininkų būriuose.

V. Mykolaičio nupieštame 1863 metų sukilime nelieka pasyvios nė moterys. Vienos jų yra maištingų minčių įkvėpėjos, o kitos sukilėlių globėjos, patarnautojos ir gelbėtojos. Buvusi revoliucinių minčių tarpininkė Jadvyga Skrodskytė gelbsti maištininką Viktorą Survilą tuo, kad su juo susituokia kalėjime, kad turėtų teisę kaip žmona jį lydėti į katorgą, kuliai jis nuteistas 10 metų. Malvina Buivydaitė, nors kukli ir švelni bajoro dukra, pritaria sukilimui, savo nesuinteresuota tylia meile įkvėpia Mackevičių bei, apdovanojusi visais reikalingais drabužiais, išlydi jį kautis į giria, pati likdama namuose. Vaizduodamas Malviną, Putinas tikriausia piešė suidealintą Emilijos Kvedaraitės siluetą, nes išeinančio į sukilėlius Antano Mackevičiaus psichinis bei moralinis stovis atvaizduotas panašus į V. Mykolaičio nuotaiką, kai jis rengėsi palikti dvasininko luomą.

Gal todėl į kunigo Mackevičiaus lūpas mūsų rašytojas įdėjo tokių idėjų, kokių istoriškasis lenkų-lietuvių sukilimo vadas 1863 metais vargiai galėjo turėti, nors tos mintys ir neprieštarauja tokiam plačiam ir kūrybiškam vado charakteriui, koks nupieštas romane. Įdomiausia tų jo idėjų liečia tautos kūrybingumą nelaisvės metais. Antai, Putino Mackevičius bajorų pokalbyje apie sukilimą taria :

« Laisvė tautai didelė brangenybė. Tik laisva tauta sukuria savo kultūros gražiausius žiedus. Dėl to mes kovosime ir kitus vesime į kovą už laisvę. Tik aš nesutinku [...] kad be laisvės jau nebūtų gyvenimo. Ir pavergta tauta kartais esti nepaprastai kūrybinga. Skausmas sutelkia pajėgas dideliems darbams ir dar didesniems pasiryžimams. Laisvės idealas vėl pasirodo savo aukštybėse ir spindi nesuteptu skaistumu. Jis gaivina, įkvepia ir kelia ne tik išrinktuosius, bet ir minias » [265]. Šitie A. Mackevičiaus žodžiai, ištarti Putino anais 1955-1956

[265] *Raštai*, VI t. : *Sukilėliai*, 1 dalis, 537 psl.

metais, kai lietuvių tauta sunkiai alsavo po partizaninio karo, parblokšta nuo deportacijų ir kolektyvizacijų, jie buvo tikrais paguodos žodžiais. Nemenkiau įkvepiančiai turėjo skambėti ir Mackevičiaus kalbos šis tęsinys :

« Kad ir vergovė taptų kūrybinga, tauta turi būti stipri, atspari, sąmoninga. Tauta turi būti priaugusi ne tik nepriklausomybei, bet ir vergovei. Tada ji bus pribrendusi ir amžinybei» [266]. Kažin, ar šie žodžiai dabartinėje lietuvių tautos situacijoje neturi panašios reikšmės, kaip kadaise Maironio : «Jau slavai sukilo nuo Juodmarių krašto »...

Maištavimas prieš juridines normas ir drausmės nuostatus romane «Altorių Šešėly ». — Maišto bei sukilimo temos ryškios ne tik tokiuose V. Mykolaičio kūriniuose kaip *Valdovo sūnus* ir *Sukilėliai,* kurie pradeda kūrybingiausius periodus mūsų poeto gyvenime, bet jų apstu ir kitur. Toks yra *Altorių šešėly* romanas. Nors jame ryškiai neiškyla pasaulietiška tironų valdžia, prieš kurią reiktų sukilti, bet jame yra nuo šimtmečių nusistovėjusi Katalikų Bažnyčios juridinė galia. Yra jame ir našta dviejų pašaukimų, kurie yra susiję su Dievo malone ir galybe. Šitoks moralinis svoris, apsunkintas teisių nuostatais, gali pagimdyti nelaisvės ir maišto nuotaikas. *Altorių šešėly* tokį stovį Putinas sutelkia apie Liudą Vasarį.

Jo asmenyje kaip tik susiduria du kilnūs ir reti pašaukimai — kunigo ir poeto, — kurie turi didelės reikšmės žmonių gyvenime. Kunigystę jaunas Liudas Vasaris prisiima daugiau ar mažiau per klaidą, gerai nepažindamas savęs, ypač nesuprasdamas reikalavimų, kuriuos diktuoja antrasis, pasaulietinio poeto, pašaukimas, susietas su Dievo duotu, taigi įgimtu, talentu. Kai šis ima praktikoje atsiskleisti, Vasaris pamažu įsitikina, kad kunigo ir poeto pareigų jis nepajėgs suderinti savyje, nes tiedu nepaprasti pašaukimai Vasario asmenyje eina priešingomis kryptimis ir reikalauja tiesiog priešingo gyvenimo būdo.

Sakysime, artimesnė draugystė su moterimi poetui yra arba gali būti įkvėpimo šaltinis, kai tuo tarpu katalikų kunigas šitokių pažinčių turi vengti. Poetui naudinga patirti plačią gyvenimo pilnatvę su jos įvairiais džiaugsmais bei nelaimėmis, o tuo tarpu kunigo askezė pataria vengti stiprių jausminių bangų. Mėginimas tuodu kraštutinumu suderinti žemina ir kompromituoja kunigą, kurio idealą Vasaris norėtų įgyvendinti be priekaištų. Bet šitokio kunigo askezė ir pareigos turi žudyti poetą. Juo labiau tai įsisąmonina Liudas Va-

[266] Ten pat, 538 psl.

saris, juo labiau jis ima maištauti, kentėdamas dėl šitokios savo pašaukimų naštos. Jis savo dvasioje pradeda kaltinti ir Katalikų Bažnyčią, kuri kunigo šventimų neatšaukia, lengvai kunigo iš pareigų neatleidžia ir neduoda leidimo susituokti su pamilta moterimi.

Iš savo dramatiško stovio Putino Vasaris pirmiausia bandė išsivaduoti sofistiška formule : « Kaip kunigas, aš ne poetas, o kaip poetas, aš ne kunigas ... [Šitaip susikurta] iliuzija ilgus metus laikė jį gyvenimo ir kūrybos paviršiuje, jis “ kunigavo ” ir “ poetavo ”, o tuo tarpu kunigas ir poetas varė jame žūtbūtinę tarpusavio kovą. Jis užfiksavo daugelį šios kovos momentų ir manė, kad kuria poeziją. Tuo tarpu jis rašė savo žuvimo kroniką, vienur kitur pamargintą tikru kūrybos žiedu» —, atestavo apie nelaimingą kunigą-poetą V. Mykolaitis [267].

Savo dramatiškame stovyje Vasaris pradžioje žavisi svetimųjų maištinga poezija, o paskiau pradeda apleidinėti kunigo pareigas, kol pagaliau ima maištauti prieš Bažnyčios drausmę, duotus įžadus. * Visi šitie veiksmai, žiūrint tikinčio žmogaus akimis, buvo baisios nuodėmės, šventvagystės. Bet Vasarį, nors jis manėsi Dievą tikįs, tai mažai jaudino », — rašė Putinas [268].

Kada tėvas Severinas prikišo Vasariui, kad jis kelia maištą prieš Bažnyčią ne dėl idėjos, « bet dėl kūno geidulių laisvės, dėl moteries », nelaimingas kunigas-poetas atkirto: «Aš noriu nusikratyti vien tais varžtais, kuriuos Bažnyčia man uždėjo, o kurių aš negaliu pakelti [...] Aš nuo pirmųjų seminarijos metų kovojau dėl savo talento, dėl visų geresniųjų savo sielos savybių, dėl dvasios ir kūrybos laisvės [...] Jei šitoj kovoj buvo ir yra įsipynusi moteris, jei ji man padeda pažinti save ir susiorientuoti savo jausmuose ir palinkimuose, tai jūs neturite teisės jos niekinti ! [...] ir sakyti, kad aš maištaująs ne dėl idėjos » [269].

Bet šitoks kunigo Vasario maištavimas prieš Bažnyčią, atsisakant kunigystės, dar nebuvo neigimas pačios Bažnyčios kaip dieviškos kilmės institucijos. Tai buvo pirmiausia siekimas Bažnyčioje juridinių reformų, kurios leistų blogiems ir pasiklydusiems kunigams palikti šventimų uždėtas pareigas, kad imtųsi kitų naudingų darbų, o kunigauti pasiliktų «tik tie, kurie to nori ir tam tinka. Tokiem kunigavimo našta nėra sunki ir jokių lengvatų nė laisvių jie nereikalingi », — rašė V. Mykolaitis [270].

---

[267] *Raštai,* III t., *Altorių Šešėly,* 1 dalis, 314-315 psl. ; cf. *Raštai,* IV l., 183 ir 235 psl. ; V t., 248 psl.

[268] *Raštai,* V t., *Altorių šešėly,* 3 dalis, 215 psl.

[269] Ten pat, 245-246 psl.

[270] Ten pat, 341 psl.

Taigi, kaip matyti, kunigo Vasario maištavimas prieš Bažnyčią dėl Dievo duoto talento vyko bažnytinės teisės ir religinės dorovės srityse, menkai tepasiekdamas transcendentinę plotmę: nei Dievo, nei Bažnyčios, nei apskritai krikščionybės nelaimingas kunigas-poetas neneigė. Jis nenustojo išpažinti aukštųjų krikščionijos idealų, bet protestavo prieš griežtas bažnytines teises, kurios juk yra sukurtos žmonių. Todėl galutinėje sąskaitoje *Altorių šešėly* romane atvaizduotas lėtas, metų metus trukęs sukilimas yra kova prieš dvilypio pašaukimo naštą, nepakeliamą dėl jų svarbumo, ir už įgimtą teisę išvystyti savo asmenyje tokį pašaukimą, kokį nurodo Dievo duotas talentas, kitaip tariant, tai yra kova už poeto talentą, atsisakant per klaidą prisiimtos kunigystės ir maištaujant prieš Bažnyčios juridines normas.

Maištavimas prieš totalitaristinius režimus kūrinyje « Vivos plango, Mortuos voco ». — Liudo Vasario kova buvo ir jo autoriaus Mykolaičio-Putino maištas, kuris atvedė pagaliau į jo senatvės įsitikinimą, kad kiekvieno kūrėjo tikras santykis su aplinkiniu pasauliu yra protestas prieš įsigalėjusias įvairiausias schemas :

Tu saulėj tapk nakties šešėliu,
O naktį šviesk skaidria žvaigžde.
Tik taip poeto rasi būtį
Giliam gyvenimo sraute [271].

Supratęs tai, kad poetas kaip ir kiekvienas kūrėjas stovi arba turi stovėti tarp gyvenimo atnaujintojų tiesoje ir meilėje, senasis Mykolaitis maištavo ir protestavo poetiškai įvairiose srityse. Negalėjo jis nesukilti nė prieš tą tironiją, kokia apsireiškia totalitaristiniuose režimuose, kurių tipiškiausi — hitlerizmas ir stalinizmas. Šitokiai tironijai pasmerkti Putinas ir yra parašęs savo dvilypį kūrinį *Vivos plango, Mortuos voco.*

Šis kūrinys maištingas jau pačiu vardu, nes Putinas juo atverčia priešingai Fr. Schillerio *Giesmėje apie varpą (Das Lied von der Glocke)* fiksuotą varpo funkcijų įrašą : *Vivos voco, mortuos plango.* Šias pareigas V. Mykolaitis priskiria sau, jas apversdamas kojomis aukštyn, nes tokios opozicijos reikalauja jo patiriamoji aplinka. Jis šaukia mirusius kaip savo brolius ir draugus būti liudytojais prieš totalitarinių valdovų tironiją bei aprauda gyvųjų milijonus, kuriems dėl satrapų savivalių :

---

[271] *Būties valanda*, 111 psl.

Bedugnėj skausmo sielvartingo
Gyvenimas kaip lašas dingo
Už geležim apkalto lango [272].

Vivos plango, Mortuos voco kūrinys savo konkrečiais vaizdais yra nukreiptas prieš antihumanišką totalitarinę politiką, kuri visomis priemonėmis stengiasi realizuoti susikurtą mitinę ideologiją. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad tokia sistema labai panaši į dabartinę sovietinę santvarką, nes Putinas rašo :

Jūs žengiate į sostus
Ir minate altorius.
Nuo jūs įstatymo sugriuvo
Ir nuodėmės, ir doros ;
Karūnos niekšų valiai,
O dulkėse karaliai,
Ir tribunoluos išdidžiai
Teisiuosius smerkia žmogžudžiai.
Ir sūnūs nebeverkia,
Jei mirti motiną pasmerkia :
Nereikalinga ir tuščia
Žmogaus paniekinta kančia.

Nors aliuzijų į dabartį yra ne tik šioje vienoje eilėraščio vietoje, tą visą dvilypį kūrinį laikyti sovietinės santvarkos ir komunistinės dorovės pasmerkimu būtų per siaura. Viena, tai prieštarautų V. Mykolaičio metodui kurti atitrauktus ir apibendrintus vaizdus, kad taptų simboliais ir šitaip įgytų ne vieną prasmę. Antra, vaizdai, kurie atrodo sukomponuoti iš sovietinės tikrovės įvaizdžių, visai gerai gali tikti vokiečių nacizmui, italų fašizmui, arabų nacionalizmui, arba kitokiam cezarizmui. Antai, ši strofa skamba visai ne šiandieniškai :

Žėruoja plačios aikštės,
Liepsnoja kaitrūs laužai,
Suplūdo pilkos minios
Jums garbę atiduot,
Valdovai!
Jau aukurus sukrovę,
Žyniai jums gieda šlovę,
Ir, gatvių dulkėse sukniubę,
Jums vapa maldą skubią
Ir vergiškai ekstazėj žada
Bučiuoti jūsų padą.

---

[272] *Aidai,* 1967 m. 7 nr., 290 psl. *Vivos plango.*

Šitie vaizdai greičiau mums primena ispanų inkviziciją, arba hitlerines politines orgijas negu komunistinius masinius paradus. Bet kadangi eilėraščio politinės prasmės vaizdai yra susieti su dorovinėmis vertybėmis, *Vivos plango, Mortuos voco* tiksliau laikyti V. Mykolaičio protestu prieš antihumanišką totalitarizmą. Atrodo, kad jame autorius smerkia ne vien tironų žiaurybes bei jų patikėtinių niekšybes, bet protestuoja taip pat prieš pavaldinius pataikūnus dėl pilkųjų milijonų kančių bei dėl nukankintų mirusių išniekinimo, kai « budelių girta gauja žibintų žaroje ant jūsų kapo spardėsi ir šoko ».

Tačiau *Vivos plango, Mortuos voco* kūrinyje matant poeto protestą prieš totalitarizmą apskritai, reiktų sutikti, kad V. Mykolaičio pažiūra į politines santvarkas yra pesimistinė, neatskleidžianti jokios pažangos, nes XVII-XVIII amžių absoliutistinės priemonės ir metodai atrodo švelnesni, palyginus juos su komunistiniais arba nacistiniais valdymo būdais. Bet savęs ir savo dalios atžvilgiu Mykolaitis nėra pesimistas. Priešingai, jis savo galutinę dalią-mirtį mato nužymėtą spinduliuotais įvaizdžiais :

Einu per aukštą, siaurą tiltą
Į naktį kvepiančią ir šiltą,
Kur juda žvaigždžių milijonai,
Pulkų pulkai ir legijonai.
Ir mano tako staigų vingį
Nužymi ruožai spindulingi [273].

Bet šitoks savo asmens pabrėžimas (eilėraščio II-oje dalyje — *Mortuos voco)* bei savo likimo sutapatinimas su kenčiančią pilkaisiais milijonais vergijoje (I-oje dalyje — *Vivos plango)* nurodo, kad šiuo eilėraščiu Putinas pirmiausia protestuoja prieš mūsų dienų totalitarizmą, vis tiek kokiu vardu jis besivadintų oficialiai. Dėl paties poeto įsijungimo į totalitarinių niekšybių vaizdus, šitas kūrinys tampa pačia plačiausia mykolaitiško maišto banga prieš galiūnus. Nors ji nėra tokia gili, kaip *Pesimizmo himnai*[274], bet ji banguoja labai galingai, nes ją neša ne vien asmeniniai autoriaus patyrimai, bet visos lietuvių tautos ir žmonijos totalitarinės skriaudos [275].

---

[273] Ten pat, 291 psl. *Mortuos voco.*

[274] *Raštai,* I t., 264-269 psl.

[275] Gindamiesi nuo *Vivos plango, Mortuos voco* šiandieniškumo, sovietiniai redaktoriai Lietuvoje nurodo, kad tas eilėraštis esąs sukurtas 1943 metais, maž daug tuo pačiu laiku kaip *Marche macabre* (*Raštai,* I t., 363-366 psl.), kuriame simbolizuojamas ontologinis blogis pakaruokliško maršo muzika ir žygiu. Nors galima manyti, kad to eilėraščio mintis buvo gimusi tada, tačiau kūrinys buvo parašytas antrosios jaunystės pakilimo metais (1960-1961), kada Mykolaitis sukūrė daugiausia « opozicinių » eilė-

Jeigu V. Mykolaitis tebūtų parašęs tik tuos keturis, mūsų čia panagrinėtus, maištinguosius kūrinius — *Valdovo sūnų, Altorių šešėly, Sukilėlius,* ir *Vivos plango, Mortuos voco* — jau reiktų pažymėti, kad maištingomis mintimis gyvena ir jas vykdo per sukilimus pirmiausia dvasininkų luomo atstovai. Jų mintys ir veiksmai dažniausiai būna nukreipti prieš vienokios ar kitokios formos tironiją, nors ji kitiems nebūtinai atrodytų tokia kaip, pavyzdžiui, Bažnyčios santvarka Vasariui. Ne daug kuo nuo šitokių vyrų skiriasi ir Putino sukurtos dvasinio luomo atstovės-moterys. Tik jų maištingos mintys ir veiksmai pasirodo nukreipti prieš Dievą, su kuriuo jos turi artimesnių santykių negu kunigai. Kadangi jų prieštaravimas aukščiausioms jėgoms nėra grynai savanaudiškas, tai jų maištavimas įgauna prometėjinio pobūdžio.

Prometėjinis maištas

Ankstyvojoje kūryboje. — Maišto vaizdas gal mažiausiai ryškus *Žiedo ir moters* dramoje (1926 m.), bet jis čia gilesnis negu *Altorių šešėly,* arba *Sukilėliuose,* nes iš teisinės ir moralinės plotmių išeina į metafizinę sritį. Jis čia telkiasi aplink seserį Agnietę. Jaunutė ji buvo susižavėjusi jaunu dailininku Ardentu. Kadangi jis neatsiliepė į jos pirmą gilųjį simpatijos jausmą atitinkamu rimtumu, ji tapo vienuole. Sutikusi jį atsitiktinai keletą metų vėliau, Agnietė pamatė, kad jis tebėra jai brangus juo labiau, kad reikalingas pagalbos jo nykstančiam talentui išgelbėti. Ardento prašoma Agnietė tegalėtų jam padėti atgimti, tik mylėdama jį žemiškai. Vis dėlto gelbėdama jo kūrybinį talentą, Agnietė pasiryžta pasiaukoti — sulaužyti vienuoliškus įžadus, šitaip sukildama prieš Dievą. Šitokiu būdu Ardento meninį talentą ji išgelbsti, bet pati šitame žygyje žūsta, nes ji nėra nemari, kaip menų pirmasis mokytojas Prometėjas.

Agnietė galėjo grąžinti dailininkui paslaptingąją dovaną, gamtos gaivaluose jo prarastą žiedą, nes ji — moteris — stovėdama arčiau Dievo, Putino pažiūromis, yra lyg tarpininkė tarp aukščiausiojo Kūrėjo ir vyriškio. Vieną kartą moteris patraukia vyrą biologiniam

---

raščių, prieštaraujančių socialistinio realizmo sovietiniams reikalavimams. Bet tas eilėraštis galėjo būti visai užbaigtas arba patobulintas 1965 metais, kai Putinas buvo paskaitęs A. Jasmanto [A. Maceinos] *Gruodo* eilėraščių rinkinį, nes mūsų poetas su *Vivos plango* įvykiais identifikuojasi asmeniniu įvardžiu « mes ». Šitokį savęs išreiškimą Putinas tame eilėrašty pavartoja pirmą kartą : « Ir mes, ir mes ten būsim ». A. Jasmantas šitokią identifikacijos priemonę vartoja ne kartą.

gimdymui, o kitą kartą ji talentingą vyriškį įkvėpia dvasiniam gimdymui — kultūrinei kūrybai (menui). Ardento talentui pažadinti užteko Agnetei jį susitikti gražų gegužės vakarą, bet jo nykstančiam gamtos gaivaluose talentui atgaivinti reikėjo jos nuodėmingos aukos — sukilti prieš Dievą ir žūti.

Tačiau dvasinio luomo atstovės maištas prieš dievišką galybę geriau matyti *Nuvainikuotos vaidilutės* misterijoje (1927 m.). St. Šalkauskio paįtaigotas, medžiagą jai V. Mykolaitis paėmė iš legendų ir istorijos, ją perdirbdamas pagal savo pasaulėvaizdį. Spręsdamas lietuvių tautos mįslę, jis misterijos centre pastatė vaidilutę (Birutę), kuri savo skaistybės priesaika yra pasižadėjusi tarnauti dievams kaip amžinosios ugnies kurstytoja. Tačiau jai amžiną liepsną beglobojant tamsios nakties valandomis, ją užpuola įvairios pagundos. Tarp jų vaidilutė pradėjo girdėti balsus, prabylančius specialiau į jos moterišką prigimtį, skirtą meilės darbams :

Vaidilute, žemės dukra,
Tu mylėsi, tu mylėsi —
Žalio rūtų vainikėlio
Nenešiosi, nedėvėsi[276].

Nuo šitų pagundų besiginančiai vaidilutei Juodasis Vaidila pakiša mintį, kad, joms pasiduodama, ji įvykdysianti didelį meilės žygį, turintį svarbios istorinės reikšmės :

Pamilsi tu aistringa žemės meile
ir pagimdysi didelį Valdovą [277].

Putino Vaidilutei sunku gintis prieš šitokią pagundą, nes jos sąmonėje ir pasąmonyje meilė — aukščiausias kūrybinis gėris. Bet atsiduoti žemiškai meilei reikštų sukilti prieš dievus, kuriems ji buvo davusi skaistybės priesaiką, tapdama vaidilute. Tada Juodasis Vaidila ir pasiūlo dievams pašvęstai mergelei sulaužyti priesaiką:

Klausyki : tu viešai dievams pasižadėjus —
ir minios dėl tavęs prieš juos ant veido puolė.
Tu priesaiką davei nešioti jų vainiką
ir vyro meilės niekad nepažinti [...] [276]

---

[276] *Židinys,* Kaunas 1927, II t.
[277] Ten pat.

Paminki savo priesaiką po kojų [...]
Dėl naujų gyvybės žygių.
Žemės dvasiai išvaduoti [278].

Dėl didelių ir jos širdžiai brangių tikslų vaidilutė sulaužo priesaiką. Kaip mylinti moteris, atsiduodama Karžygio (Kęstučio) valiai, ji išvaduoja Žemės dvasią, — tartum Prometėjas, pavogdamas Dzeuso ugnį ir ją dovanodamas žmonėms, — ji pagimdo Lietuvai sūnų (Vytautą), kuris kaip valdovas pralenks visus Lietuvos žemių kunigaikščius. Tačiau už savo kaltę Vaidilutė neišvengs bausmės, kaip jos neišvengė nė graikų Prometėjas : jos mylimas Karžygis (Kęstutis) bus klastingai nužudytas, jos sūnus (didysis valdovas Vytautas) neteks sosto įpėdinių, kurie tęstų jo valstybinius darbus po tėvo mirties, o jo netekus Lietuva merdės penketą amžių svetimųjų šešėlyje. Bet kadangi vaidilutė nusikalto Aukščiausiai valiai vardan meilės, o jos sūnus įvedė Lietuvon Meilės religiją, jai kaltė bus atleista — šeštame amžiuje jos tėvynė Lietuva prisikels naujiems kūrybiniams žygiams.

Šitaip sukilusios prieš dievų valią vaidilutės maištas turėjo didelių pasekmių. Sulaužydama skaistybės priesaiką (kurią aukštai vertina ir krikščionybė) ir vardan meilės nusilenkdama gimdančioms žemės jėgoms, Birutė sau laimėjo karžygio meilę bei genialų sūnų, o Lietuva — didį valdovą Vytautą, kuris krikščionybės įvedimu pasuko visą tėvynės kultūrą nauja (Vakarų) kryptimi, jos valstybinę galią išplėsdamas nuo jūrų iki jūrų. Taigi, Lietuvos mastu vaidilutės nusikalstamas darbas panašus į graikų Prometėjo žygdarbius, kuriuos jis įvykdė prieš Dzeuso valią, dovanodamas Olimpo ugnį urviniams žmonėms ir išmokydamas juos amatų bei menų. Kaip Prometėjas, taip ir vaidilutė už savo nuodėmingą laimėjimo žygį turi patirti skaudžias bausmes ir kančias.

Tai pirmasis yra pastebėjęs dr. A. Maceina ir išdėstęs savo straipsnyje : *Nuvainikuota Vaidilutė — prometeizmo idėja Putino interpretacijoje* [279]. Jis Putino misterijoje randa nemažai giminingų punktų su Aischilo *Prikaltuoju Prometėjumi,* bet ir drauge tiek pat Putino originalių savybių. Aischilo tragedijos ir Mykolaičio misterijos bendras branduolys — stiprios asmenybės sukilimas dėl savaip suprastų gerų tikslų prieš dieviškąją galią ir valią. Tik Aischilo kūrinyje prieš Olimpo Dzeusą sukyla vyras, karžygiškas titanas, žmonių gerovei, kai tuo tarpu Putino misterijoje prieš dievišką valią

---

[278] Ten pat.
[279] *Tremties metai,* Tübingenas 1947, 469-496 psl.

sukyla moteris Lietuvos labui. Prometėjas viską atlieka šviesaus proto vadovaujamas ryžtinga valia, kai tuo tarpu Putino vaidilutė sukyla, paklusdama joje glūdinčioms irracionalioms galioms meilės vardan. Dzeuso pasmerktus žūti žmones Prometėjas išveda iš urvinio stovio į kultūrinės kūrybos šviesą, tuo tarpu V. Mykolaičio vaidilutė, sulaužydama priesaiką, sugrįžta į gamtą, nusilenkdama prigimčiai, nes be to negalima gyvenimo praturtinti gimdymu, kuris duoda lietuvių tautai didįjį Valdovą. Už savo asmeninį nusikaltimą Prometėjas prie Kaukazo uolos turi iškęsti fizinę bausmę, kuriai nėra jokio atleidimo, kai tuo tarpu maištingosios vaidilutės bausmė yra objektyvi, paliečianti ne tik ją vieną ir jos šeimą, bet ir visą lietuvių tautą, tur būt, dėl to, kad vaidilutė buvo ne tik dievų, bet lietuvių tautos tarnyboje. Tačiau jos bausmė tėra moralinė, kuri atleidžiama po penketo amžių su sąlyga, kad lietuvių tauta atliktų savo misiją pasaulyje kultūros darbais.

Dr. A. Maceinai atrodo, kad prometeizmo problema *Nuvainikuotoje vaidilutėje* ypač originali tuo, kad V. Mykolaitis savo misterijoje yra stipriai pabrėžęs moters ir meilės vaidmenį. Juk čia prieš dievų valią kelia maištą vaidilutė-moteris ne kažin kokiais racionaliais motyvais (kaip Aischilo Prometėjas), bet paklusdama savo pačios iracionaliam balsui, kad pasiektų ir įvykdytų meilę, kurią vaidilutė laiko aukščiausia vertybe. Šitaip sušvelnindamas jos prometėjinį maištą. V. Mykolaitis tuo pačiu jį padarė suprantamesnį ir artimesnį šių dienų žmonėms. Tačiau šis moteriškas prometeizmas, kurį pabrėžia Maceina, nebūtinai turi būti paties Mykolaičio koncepcija, nes vaidilutės Birutės priesaikos sulaužymas jau buvo pačiame misterijos siužete, kurį mūsų poetui buvo pasiūlęs jo fakulteto kolega St. Šalkauskis.

Tuo tarpu pats V. Mykolaitis savarankiškai prie Prometėjo mito atėjo žymiai vėliau, apie 1958 metus rašydamas *Prometėjo* poemą[280], kur autorius sklandžiom eilėm išdėstė idėjas, sutinkamas Aischilo tragedijoje, gal tik labiau pabrėždamas Heraklį, kuris iš ilgų kančių išlaisvina Prometėją. Tarp savęs ir šio titano V. Mykolaitis taip pat randa bendrų santykių, rašydamas šitaip :

Ir aš klajūnas, sielvartingas dainius,
Pamilęs žemę, skundžiaus ir kentėjau
Ir į tave su viltimi šaukiausi,
Titane Prometėjau [...]

---

[280] *Būties valanda,* 121-138 psl.

Žinau, kad mano skausmas — menkas lašas
Žmogaus kančios bedugniam okeane.
Ir vien tik tu man atskleidei jo prasmę,
Kentėjimo titane [...]

Ir man negaila, kad būties kelionėj,
Pamilęs žemę, klupdamas kentėjau,
Jei su tavim kenčiau bent trumpą mirksnį,
Titane Prometėjau [281].

Šitie racionalūs Putino sąlyčiai su Prometėjo mitu neįžiebė tokios kibirkšties, kuri *Prometėjo* poemai būtų suteikusi tikros poetinės gyvybės ir jėgos. Jos būtų galėję suteikti jei ne maištas, tai bent tam tikra opozicija Prometėjui, kurį savinasi komunistai. Deja, surasti opoziciją mėgstamo herojaus atžvilgiu buvo perdaug sunku. Todėl iš *Prometėjo* poemos teišėjo taisyklinga retorika, kuri liudija du dalyku. Pirma, Putinui sunku parašyti gerą kūrinį, dėstant tik pozityviai ir niekam neoponuojant, arba nemaištaujant. Antra, *Prometėjo* poema liudija, kad Putinas yra sąmoningai svarstęs prometeizmo problemą.

Tačiau šis pastarasis liudijimas mums mažiau įdomus už konkrečias prometeizmo apraiškas jo kūriniuose. Kadangi prometeizmas taip pat yra maištas, kuriame matyti siekiamas gėris, dėl kurio maištininkas kovoja su aukštesnėmis galiomis, arba su lemtimi, ir dėl to kenčia, todėl nieko nuostabaus, kai prometėjinės nuotaikos pradų mes randame net smulkesniuose Putino jaunystės lyriniuose eilėraščiuose, tokiuose kaip *Juodas angelas* [282 284 284 285], *Galiūnas* [283], *Pasaka*[284]. Pilniau prometėjinio maišto nuotaika atsiskleidžia jo stambesniuose kūriniuose, kaip *Vergas* [285] ir *Pesimizmo himnai* [286]. Arčiausia kenčiančio ir maištaujančio Prometėjo stovi Putino *Vergo* (1924 m.) herojus. Tai žmogus, kuris jaučiasi vergu, nors yra tik pakeleivis savo viešpaties šimtabokščiuose rūmuose, kur :

Pažiūrėsi — temsta akys nuo žydrumo,
Palytėsi — skamba tūkstančiai aidų [...]
Kur einu, visur atverti vartų vartai,
Bet išeit į plačią laisvę negaliu.

---

281 Ten pat, 138 psl.
282 *Raštai,* I t., 243 psl.
283 Ten pat, 195 psl.
284 Ten pat, 236-237 psl.
284 Ten pat, 236-237 psl.
285 *Keliai ir kryžkeliai*, 280-287 psl.
286 *Raštai,* I t., 264-269 psl.

Dvejopą vergo ir pakeleivio situaciją šis žmogus pergyveno kaip neišvengiamą lemtį. Tačiau svajonėje ar sapne jis išvydo moteriškę, kuri atskleidė jo ankštą pašaukimą («Ir paveldėsi tu mano karalystę ») su didelės askezės sąlyga :

Bet dabar tu nebregėsi Dievo žemės,
Nė vidurnakčio varpų nebegirdėsi,
Nepaliesi savo pirštais jokio žiedo,
Ir nė vieno skambaus žodžio nebetarsi. —

Tačiau akivaizdoje šitokios nepaprastos askezės, kurioj «geismais į savo širdį įsiėmęs, pats maitinasi jos gyvasties penu », pakeleivis susivokia, kad jis nėra vergas :

Ne, ne gyvis aš į lukštą įsitraukęs,
Tik naujos būties ir gyvasties kūrėjas,
Kur erdvu, platu, ir laisva, ir džiaugsminga,
Tartum Dievo būtum skrendanti dvasia.

Šitaip pakeleiviui atsiveria antrasis — kūrėjo — pašaukimas be jokios askezės. Jį patvirtina ir vidaus balsas :

Tu tasai, kurio palaimintą gimimą
Patekėjusios septynios puošė žvaigždės [287].

Šitas dvilypis pašaukimas — vienas griežtos askezės, antras-septynių žvaigždžių nulemtas gimimo valandą — vergui-pakeleiviui tampa tokia pat nepakeliama našta, kaip jų autoriui Putinui, nes jis nė vieno šitų pašaukimų negali realizuoti tobulai: jis dieną turi būti sargas «pats prie savo angos pastatytas », o naktį keikti «tuščią savo būtį ir sapnus ». Kai valdovas (juo gali būti visatos Viešpats) paskiria vergą atlikti pareigas — patarnauti į puotą sukviestiems svečiams, — jis įsijungia aktyviai į tarnybą: į kiekvieną tuščią taurę pilstydamas vyną, jis pila «savo širdgėlos po lašą » ir « drauge pagiežos ir tulžies ». Kai prisiartina prie tos vietos,

Kur sėdėjo Viešpačio dukrų jauniausia
Ir skambiu juoku gaivino visą puotą —

---

[287] *Keliai ir kryžkeliai*, 280 ir 282-283 psl.

vergas iš jos tikėjosi bent palankaus šypsnio, o ji tik pasityčiojo :

Šitai, mano tėvo ištikimas vergas,
Kurs nežino, kas yr laisvė, kas yr meilė ;
Jojo laimei trupinių po mūs pakaks. —

Dėl šių žodžių vergas staiga įniršo, sviedė vyno ąsotį į žemę ir pro išsigandusius svečius bei tarnus išėjo iš puotos :

Ir ėjau aš, viešpaties palikęs rūmus,
Į naujos būties nežinomą kelionę,
Tiktai vieną žodį širdyje kartodams :
Aš nei vergas, nei karalius, tik žmogus [288] .

Kaip matyti iš šios poemos santraukos, vergo maišto priežastis — sudėtinga. Pirmiausia tai nėra sukilimas prieš kokį nors tironišką galiūną, nei tiesiog prieš Viešpatį-Dievą, nors yra maišto prieš žmogišką situaciją pasaulyje, kur asmuo tėra užklydęs pakeleivis į nepaprastai ištaigingus palocius : nuo jų grožio raibsta akis, bet iš jų negalima išeiti savu noru. Tai gamtos ir prigimties aprėžta žmogiška dalia, kurią įprasmina ir apsunkina du kilnūs pašaukimai. Jie slegia kaip likimas, nes abiem įvykdyti neužtenka nei jėgų, nei priemonių. Todėl pakeleivis-vergas maištauja drauge su Putinu. Jis prieštarauja ir tiems, kurie nesupranta to dvigubo pašaukimo sunkenybių, versdami išrinktąjį duoti kitiems pramogų, nors ir savos širdgėlos kaina.

Vaizduodamas savo vergą klajūnu, laikinai patenkintu atgauta kasdienine laisve, V. Mykolaitis tačiau nurodo, kad ne dėl žmogiškos kasdienybės buvo sukilta, o prieš žmogišką ribotumą, kuris lydi asmenį visur ir nuolat. Tik šitaip tegalima išaiškinti žodžius, kuriuos deklaruoja klajūnu tapęs vergas :

Aš žmogus, kuriam prailgo jojo dienos
Be nežinomų kitos būties platybių,
Kur kita šviesa kitokius ugdo žiedus,
Kur nėra nei pabudimų nei sapnų.

Tai tobulojo dvasinio stovio ilgesys, kurio neįstengs patenkinti nei kasdieniniai darbai, nei pašaukimo pareigos. Kad to nepasieks nė vergas, tapęs klajūnu, kuris

Visus šypsniu pasveikina ramiuoju,
O džiaugsmas spindi jojo akyse[289],

---

[288] Ten pat, 285-286 psl.
[289] Ten pat, 287 psl.

mums netiesiogiai liudija vieneriais metais vėliau už *Vergą* parašytas *Pesimizmo himnų* ciklas (1925 m.). Čia dar labiau Putinas išryškina savo ir mūsų žmogiškąją dalią pasaulyje, nes pasirodo, kad ji ne tik ribota (prieš kurią maištavo vergas), bet ir prieštaringa, blaškanti žmogų tarp antinomijų. Antai, iš vienos pusės poetas jaučia meilę kaip būties pradą:

Tikiu visagalinčios meilės buvimą,
Kur mano gyvenimas būtį sau ima ...

Tačiau, iš antros pusės :

Bet kas gi tikėjimo pavergtas protas,
Jei dvasios nežadina jausmas liepsnotas,
Ir blėsta širdies židinys išgyventas —
Jei meilė — heterų pigus komplimentas !

Putinas žino, kad Viešpats jam leido «tapti iš chaoso meilės ugnim spinduliuojančia žiežirba », bet poetui atrodo, kad tas pats visatos Kūrėjas « savo sparnų šešėliuotais mojavimais » jam « užslėpė saulės mylavimus», «kiauto lukšte man pasaulį sukūręs». Nors žmonių prigimtyje yra įdiegtas gyvas polinkis niekada nenurimti, bet vis dėlto :

Amžinas nerimas širdį ištuštino —
Saulė ir dulkės išgraužė akis.

Todėl nerimstančios dvasios laisvūnas, kuriam buvo skirta tapti pasaulio valdovu, kurio

Skausmų ir laimėjimų žygiai
Puošia padangių aukščiausią viršūnę [290],

turi išvysti «savo trumpo gyvenimo didžią menkystę » bei prisipažinti, kad tėra « šešėlių šešėlis, kurs savo vardo minioj nepažįsta ».

Matant šitokį žmogiškos dalios pasaulyje prieštaringumą, kuriame nematyti dialektinės sintezės, Putinui belieka ironizuoti savo ir apskritai žmogaus tariamą didybę, sušunkant: *

---

[290] *Raštai,* I t., 264, 266 ir 269 psl.

Palaimintas būki, žmogaus nežinojime
Nei savo gimimo, nei savo mirties,
Nei savo likimo vienatvės klajojime,
Nei savo menkystės džiaugsme ar vaitojime —
Nei ką tu prakeikei, nei kam tu meldies [291].

Tačiau V. Mykolaitis nėra ironijos *maestro.* Kaip čia, taip kitur *Pesimizmo himnuose,* tik pasirodęs maištingos ironijos šypsnys, nejučiomis pereina į rezignaciją bei elegiją. Gal net visą šešių eilėraščių ciklą reiktų pavadinti elegijomis apie žmogišką dalią pasaulyje, jei tas vietomis ironingas, vietomis iškilmingas tonas bei himnų vardas nenurodytų į Putino vidinį protestą prieš jo ir drauge mūsų visų tragišką dalią gyvenime. O šitokią ontologinę dalią ne patys žmonės pasirinko. Taigi *Pesimizmo himnuose* yra ir netiesioginio prometėjiško maišto. Jis čia nepasiekia tokios išraiškos kaip *Verge,* nes čia pinasi drauge ir atitraukti gnoseologiniai mąstymai. Tačiau, kad *Vergu* ir *Pesimizmo himnais* buvo maištaujama, autorius nurodė vėliau (1958 m.), rašydamas savo išpažintinį eilėraštį *Į šviesą* [292].

Vėlyvesnėje kūryboje. — Paskutiniu maištavimo laikotarpiu, kuris prasidėjo *Sukilėlių* romano pirmąja dalimi *Gana to jungo,* prometėjiško maišto kūrinių Putinas tesukūrė mažai. Nors nedavė tokios nuotaikos poemų kaip *Vergas,* arba misterijų kaip *Nuvainikuota vaidilutė,* tai nereiškia, kad tuo laiku V. Mykolaičiui prometeizmas būtų buvęs svetimas. Kap tik šituo laikotarpiu jis specialiai mąstė apie Prometėjo mitą, kaip sakyta, pusiau epinėje, pusiau lyrinėje *Prometėjo* poemoje (1958 m.) [293]. Tačiau poetas nesunkiai galėjo pastebėti, kad mąstymas apie Prometėjo mitą dar neduoda prometėjiško kūrinio. Anuo laiku V. Mykolaičiui labiau rūpėjo savo maištą nukreipti prieš tironus negu prieš visatos Viešpatį, nes buvo pradėjęs įsisąmoninti, kad poeto uždavinys stovėti kūrybinėje opozicijoje prieš gyvenamą aplinką. Po *Prometėjo* poemos Putinas ir nukreipė savo opozicinį kūrybinį žvilgsnį į sovietinę aplinką, kuri, formuojama neva pagal dinamines marksizmo tezes, turi akmens kietumo sustingimų.

Todėl jis 1959 m. parašė ilgą eilėraštį *Tu meile netikėk* [294], kuriame atskleidė lytinės meilės klastas. Tai Putino opozicinis balsas prieš įsigalintį Lietuvoje seksualinį palaidumą, nes sovietinės diktatūros sąlygose žmonės stengiasi ištrūkti į laisvę bent asmeniškiausioje

---

[291] Ten pat, 268 psl.
[292] Ten pat, 504-505 psl.
[293] *Būties valanda,* 121-138 psl.
[294] *Raštai,* I t., 515-517 psl.

srityje — erotikoje. Bet kad nepasiliktų tik jos neigėjas, V. Mykolaitis pradeda garbinti dvasinę meilę kaip aukščiausią vertybę. Todėl *Žilvino ir Eglės* poemoje (1960 m.) [295] jis atskleidžia meilės išganomąją galią, o eilėraštyje *Kėliaus iš kapo* (1961 m.) [296] mūsų poetas išgarbina šeiminę ir kūrybinę meilę. Pagaliau prieš komunistų skelbiamą neapykantą ir kerštą Putinas pastato krikščioniškąją atleidžiančiąją meilę *(Nebūk tu juokingas,* 1961 m.) [297]. Kūrybiškai oponuodamas prieš ateistų siautėjimus ir krikščionių sąžinės prievartavimus, V. Mykolaitis 1961 m. parašė J. S. Bacho mišių poetinį komentarą *(Bachas)* [298], kur iškelia Dievo-Žmogaus prisikėlimo reikšmę ir džiūgauja, kad į išniekintą bažnyčią « Dievas grįžo ». Šitaip vykdydamas savo konstruktyvinę opoziciją sovietinei aplinkai, V. Mykolaitis-Putinas nejučiomis iškilo kaip krikščioniškas humanistas.

Savo pozityviu maištavimu paguosdamas krikščionis Lietuvoje, V. Mykolaitis neužmiršo nė idealistų apskritai, nors jie būtų ir kompartijos sąrašuose. Materialistinio konformizmo antplūdyje tiems moraliniams idealistams sustiprinti jis parašė *Somnambulo* poemą (1961 m.) [299]. Jos centre poetas pastatė žmogų, kuris nepaiso sunkenybių ir aplinkos nuomonių. Nors kitiems jis atrodo kaip somnambulas arba «vėjo blaškomas šešėlis», bet jis įstengia nugalėti sunkiausias ir pavojingiausias aplinkybes — «per aštrius uolynus, bedugnių briaunas » ir «pro vidurnakčio audringą gūdį» jis pajėgia veržtis į būtį saulėtą ir šviesią, nes :

Šviesiu keliu jį veda jo svajonės,
Ir nėr jo sieloj abejonės.

Dėl šitokios beprotybės tą somnambulinį idealistą įspėja bei teisia realistas-oportunistas, kuris manosi esąs išminčius patirtimi, nors ir prisipažįsta :

Žvilgsniu blaiviu, protu šviesiu,
Kiek kartų klaidžiojau ir klydau,
Kiek kartų kryžkelėj klupau,
Kiek kartų nuo tiesaus ir lygaus kelio
Į juodą prarają smukau !

---

[295] *Būties valanda,* 77-88 psl.
[296] *Langas,* 30-32 psl.
[297] Ten pat, 72-74 psl.
[298] Ten pat, 87-92 psl.
[299] Ten pat, 52-63 psl.

Realistas taip pat sau prisipažįsta, kad ir jam tvankus ir ankštas šis pasaulis,

Kur priešas priešą, draugas draugą
Klastingai kryžkelėse saugo
Ir ruošias smogt iš pasalų,
O melą pult melu ! [300]

Šitokiame pasaulyje ir realistas-oportunistas pavydi kliūčių nepaisančiam idealistui, norėtų sulaikyti nuo jo beprotiškos drąsos, bet anas tų įspėjimų neklauso :

Ir jis nuėjo
Ieškoti tos, kurią mylėjo,
Užmerktomis akim,
Su laimės šypsniu lūpose,
Nuėjo į tą būtį šviesią,
Ten, kur jiedu būsią dviese, —
Į tą giedrą savo rytą,
Dauno — lylia — lingorita,
Lingorita — čiūto — rėjo —
Ir nuėjo, ir nuėjo,
Ir nuėjo ...
Ir paliko mane vieną
Šitą klaikią mėnesieną
Ant šio plataus ir lygaus kelio [301].

Šitas realisto pralaimėjimas prieš idealistą, pravardžiuojamą somnambulu, yra viena įdomiausių Putino tylaus maišto išraiškų sugrįžimo laikotarpiu. Sugestyvia ir sklandžia forma parašytas *Somnambulas* yra mūsų poeto vienas šedevrų, toks pat charakteringas jo senatvei, kaip *Vergas* [302] jo pirmojo maištavimo laikotarpiui. Tik anas pakeleivis vergas buvo individualistiškesnis už šį laisvūną. Anas stojo į triukšmingą kovą su aplinka ir aukštesnėmis galiomis dėl savęs. Tuo tarpu *Somnambulo* laisvūnas save yra lyg užmiršęs. Jis nekovoja nė su aplinka. Jis tik myli savo idealus ir kitiems juos rodo, kviesdamas realistus siekti drauge :

— Tu iš savo guolio kelkis !
Tavo širdį graužia alkis.
Tavo sieloj gėla siaučia, [300] [301]

[300] Ten pat, 60-61 psl.
[301] Ten pat, 63-64 psl.
[302] *Keliai ir kryžkeliai*, 280-287 psl.

Tavo kaulai — šiurpūs griaučiai !
Stoki su manim ir eiki,
Džiaukis saule ir apsvaiki ....
Eik, kur savo vientulystėj
Rasi meilę ir draugystę [303].

Taigi čia idealisto kovos priemonė — ne triukšmingas maištas, bet geras žodis ir nepalenkiamo atkaklumo pavyzdys. Bet jo idealų autorius nekonkretizuoja. Tik iš užuominų galima spėti, kad jie šeiminiai, kultūriniai ir metafiziniai. Viena, konkretizavimui nėra palankus Putino kūrybinis metodas siekti apibendrintų simbolių. Antra, poetas čia ir nenori idealų konkretizuoti, kad *Somnambulo* poema būtų artima tiek idealistiniam komunistui, tiek liberaliniam bumanistui, tiek tikinčiam krikščioniui.

Tačiau Mykolaitis-Putinas būtų buvęs menkas poetas ir dar menkesnis maištininkas, jeigu jis nebūtų matęs kaip pasaulį sujaukia įvairūs politiniai totalitaristai. Mūsų poetas tai matė, bet drąsos tai pasakyti poetiškai jis teįsigijo tik sugrįžimo laikotarpiu. Pirmiausia jis totalitaristus pasmerkė savo gyvenimo parafrazėse (*Septynios dienos,* 1958 m.) [304]. *Laokoono* dalyje [305] [306]poetiškai prisimindamas II pasaulinio karo metus, jis pasmerkė jį sukėlusius totalitaristus kaip du smauglius :

Ir milžino rankos
It replės suspaudė jų gerkles.
Ir žuvo gyvatės,
Kaip kraujo godžiai prisisiurbę tironai [306].

Bet šitokio atsiskaitymo su totalitaristiniais tironais Putinui buvo per maža. Jiems demaskuoti iš esmės jis dar turėjo parašyti ilgą *Vivos plango, Mortuos voco* eilėraštį [307], apie kurį buvo kalbėta anksčiau. Čia tą kūrinį prisimename tam, kad būtų pilnesnis vaizdas tos kūrybinės opozicijos, kokią buvo išvystęs sovietinei aplinkai mūsų poetas savo paskutiniame maištavimo periode.

Nėra taip pat abejonės, kad Putinas tada dvasioje buvo sukilęs prieš galiūnus net smulkesniuose kūriniuose kaip *Šokėjas* (1961 m.) [308] ir

---

[303] *Langas,* 57 psl.
[304] *Raštai,* I t., 500-511 psl.
[305] Ten pat, 506-507 psl.
[306] Ten pat, 507 psl.
[307] *Aidai,* 1967 m. 7 nr., 290-291 psl.
[308] *Langas,* 77-78 psl.

Kėliaus iš kapo (1961 m.) [309]. Kad *Šokėjo* eilėraščio didysis dirigentas, verčiąs mažąjį šokėją kartoti vieną vienintelį šokį, gali reikšti mažųjų tautų pavergėją Sovietų Rusiją, ar kitą panašią despotiją, dėl to nėra abejonių. Bet sunkiau atspėti, kokius niekšus turėjo galvoje V. Mykolaitis, rašydamas *Kėliaus iš kapo* eilėraštį, kuriame skundėsi, kad :

Ten jie mane susitarę,
Mirties palytėtą ir trapų,
Buvo uždarę,
Kad jųjų valiai paklusčiau
Ir niekad daugiau nepabusčiau [310].

Kas tie sąmokslininkai, norėję uždusinti gyvą poetą ? Ar tai NKVD savivaliautojai, ar kompartijos biurokratai, ar socialistinio realizmo sargai, kurie sutartinai buvo įsakę poetui įsigyti materialistinę pasaulėžiūrą, rašyti komunistinius eilėraščius, skelbiančius pagiežą ir kerštą, atsisakyti pamėgtų simbolinių priemonių ? Vis tiek kas bebūtų tie prievartiniai duobkasiai, uždarę mūsų poetą dvasiniame kape, bet viena aišku : prieš jų klastą poetas sukilo, tam kėlės iš kapo, kad dar kartą meilę pragystų, ne aną geidulingą, bet vaisingą kūrybinę meilę, kitaip tariant, pakilo kurti krikščioniško humanizmo poezijai, kurią persekioja *Glavlito* cenzoriai pagal dinosauriško dirigento mostus.

Iš to, kas čia buvo pasakyta apie V. Mykolaičio-Putino sukilimines nuotaikas prieš didesnius ar mažesnius tironus ir apie jo prometėjinį maištą, mums paaiškėja, kad maištavimas yra vienas pagrindinių mūsų poeto polinkių, nors jis ir nevienodai pasireiškė jo kūrybiniame gyvenime. Šis jo polinkis toks stiprus, jeigu ne stipresnis, kaip jo tendencija meilingai žvelgti į moterį ir džiaugtis gamtinės šventovės grožiu. Kitaip būtų sunku suprasti, kodėl maištavimo nuotaikos pažadinti, arba ja atremti kūriniai dažniausiai būna vieni originaliausių Putino kūryboje. Šis maišto sutapimas su kūrybinių galių pakilimu turėtų reikšti V. Mykolaičio stiprią asmenybę.

Tačiau, iš antros pusės, žinome, kad šita asmenybė ne kartą taikstėsi prie gyvenimo aplinkybių, eidama į kompromisus su sovietinio «tikėjimo » biurokratais. Ar šitie linkčiojimai galiūnams neprieštarauja stiprios asmenybės kūrybiniams polėkiams, pasireiškiantiems maišto nuotaika ir idėjomis ? Iš pirmo žvilgsnio prieštaravimas [303]

---

[303] Ten pat, 30-32 psl.
[310] Ten pat, 30 psl.

atrodo toks akivaizdus, kad kai kam (pavyzdžiui, Br. Railai) duoda rimto pagrindo Putiną priskirti prie oportunistų. Bet jei V. Mykolaitis iš prigimties būtų buvęs oportunistas, kiltų klausimas, kodėl daugelis geriausių jo kūrinių buvo parašyti maišto laikotarpiais ir maišto nuotaikomis ? Tai aiškinant, peršasi mintis, kad V. Mykolaičio individualybė buvo tokia savotiška, kad jai suprasti bendrieji mastai menkai tetinka. Atrodo, kad jo individualybės savotiškumą gali mums paaiškinti Putino dvilypumas ir egocentrizmas.

DVEJOPUMAS IR EGOCENTRIZMAS

V. Mykolaičiui sulaukus septyniasdešimt metų, komunistų rašytojas Antanas Venclova savo straipsnyje *Įžymusis mūsų rašytojas* džiaugėsi, kad sovietinės santvarkos metais Putinas įsisavinęs materialistinę pasaulėžiūrą, o šis naujas žvilgsnis į tikrovę įgalinęs : «rašytoją pasiekti naujų didelių kūrybinių laimėjimų » [311]. Bet, kadangi materializmas — statinė pasaulėžiūra, todėl gali kilti klausimas, kiek A. Venclova savo teigimą grindė Mykolaičio-Putino kūryba, ar iš tikro ji yra materialistinės pasaulėžiūros išraiška ?

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad materialistinė pasaulėjauta tartum pasireiškianti tuose eilėraščiuose, kurie buvo parašyti stalinistinio teroro metais (1944-1955), nes anuose neva kūrinėliuose nematyti jokių kontrastų ir jausmo srovių priešingomis kryptimis. Su tuo sutinkant, reiktų dar paklausti, ar tai nėra apsigavimas, pažadintas iliuzijos, kad Stalino laikų eilėraščiai esanti kūryba. Iš tikrųjų jų daugumas — tai pseudopoetiniai dirbiniai, kuriems stinga asmeninės gaidos bei irracionalinio fono, kurie jaučiami net tokiuose abstraktiniuose laisvės laikotarpio kūriniuose kaip *Pesimizmo himnai* (1925 m.)[312]. Nebūdama laisvos kūrybos išdava ta Stalino laikų racionali nulyginta lyrika neatskleidžia nei materialistinės, nei kitokios panašios pasaulėjautos.

Antitezės

Vos komunistai likvidavo savo «tėvo » prievartinį kultą, o V. Mykolaitis dėl to pasijuto reliatyviai saugesnis, jo lyrikoje tuoj jausmai, mintys ir vaizdai pradėjo sroventi dviem kryptim. Į šitą dvilypę pasaulėjautą mus įvedė pats Mykolaitis savo žodžiais, tartais

---

[311] *Pergalė,* 1963 m. 1 nr., 19 psl.
[312] *Raštai,* I t., 264-269 psl.

Vilniaus universitete per iškilmes, skirtas jo 70-ties metų sukakčiai. Pacituodamas du savo eilėraščiu, jis nurodė, kad pirmajame jų jis atsisveikina su gyvenimu, o antrajame, — kurį poetas nurodė kaip antitezę, — jis dar sveikino gyvenimą žodžiais *Ave vita.* Ši ¦ jo nuoroda į antitezę pasirodo labai svarbi poetui ir jo kūrybai suprasti.

Kai tik pažvelgiame į eilę Putino eilėraščių, sukurtų jaunystės ir senatvės metais, nesunkiai pastebime, kad vienas kūrinėlis tos pačios temos neišsemia, nes jai prirekiia dviejų dažnai skirtingos nuotaikos gabalėlių. Šitoks dvilypumas atsiskleidžia eilėraščiuose, sukurtuose po Stalino teroro sugrįžimo. 1957 metais parašyti *Parafrazių* [313] visi devyni eilėraščiai, kuriais poetas mums aiškina savo pergyvenimus apie L. van Beetboveno muziką, yra sudėti kiekvienas iš dviejų dalių. *Krintančios žvaigždės* ciklas (1959 m.)[313] [314], kuriame poetas jautriai svarsto savo žmogiškos egzistencijos problemas, taip pat yra sukomponuotas dialogiškai : į poeto ilgokus svarstymus trumpai atsakinėja jo šešėliškas draugas. *Pasikalbėjimo* eilėraštyje (1960 m.)[315] [316] savo apmąstymą apie dvilypę, šviesią ir tamsią, būtį Putinas išvysto dialogu tarp savęs ir jį lydinčio šešėliško draugo. Didžiojo eilėraščio, smerkiančio totalitarizmą, *Vivos flango*, *Mortuos voco* [316] ne tik vardas, bet ir visas stuomuo sudėtas iš dviejų dalių — pirmojoje atskleidžiamos totalitaristinių režimų niekšybės gyviesiems, antrojoje — žudomiems ir mirusiems.

Tačiau šitoks antitezinis įkvėpimo bei minties srovenimas pasireiškė ne vien tuose kūriniuose, kurie buvo sukurti po Stalino laikų košmaro. Jį galima pastebėti žymiai anksčiau — dar tada, kai jaunas Putinas tik buvo pradėjęs ugdyti savo jauną talentą : jo *Disonansai* (1914 m.)[317] yra pergyventi ir sukomponuoti kontrastiškai. Taip pat *Stella Maris* (1916 m.)[318], *Nakties žaislų* (1917 m.)[319] [320] [321], *Žiburių nešėjų* (1918 m.) [320] * eilėraščiuose aiškiai galima pastebėti antitezines nuotaikas ir dvilypumą kompozicijoje. Be to yra V. Mykolaičio lyrikoje tokių kūrinių, kuriuose viena ir ta pati tema duoda priešingas išvadas. Antai, vyriškio ir moters santykius V. Mykolaitis paliečia 1918 metų dviejuose eilėraščiuose *Operos aidesiu*[321] ir *Užgeso*

---

[313] Ten pat, 478-499 psl.
[314] Ten pat, 512-521 psl.
[315] *Būties valanda,* 112-118 psl.
[316] *Aidai,* 1967 m. 7 nr., 290-291 psl.
[317] *Raštai, I* t., 46-52 psl.
[318] Ten pat, 117-122 psl.
[319] Ten pat, 136-138 psl.
[320] Ten pat, 152-157 psl.
[321] Ten pat, 145 psl.

žiburiai[322]; tačiau tiedu abu kūrinėliai nuveda į priešingas pasekmes — pirmasis į viltį, antrasis į rezignaciją. Panašų reiškinį sutinkame ir dviejuose cikliniuose kūriniuose — *Verge* (1924 m.) [323] ir *Pesimizmo himnuose* (1925 m.) [324]. Juose abiejuose Putinas maištauja dėl žmogiškos prigimties ribotumo, prieštaringumo ir silpnybės; tačiau pirmasis ciklas baigiasi vergo sukilimu bei išsilaisvinimu, o *Pesimizmo himnai* — rezignacija, atmiešta ironijos bei sarkazmo. Metę žvilgsnį į *Viršūnių ir gelmių* [325] ciklą (1922 m.), vėl išvystume dvilypės tikrovės pergyvenimą.

Už žvalgymąsi į eilėraščius su antiteziniais pradais svarbiau yra prisiminti, kad tai nėra tik paprastas Putino metodas ar jo įprotis (tai reiktų apgailestauti), bet tai yra gilesnio būties pergyvenimo vaisius, nes antitezės dažniausiai pasirodo tuose eilėraščiuose, kuriuose poetas mėgina sugauti ir išreikšti savo arba apskritai; žmogiškos egzistencijos situaciją ar prasmę būtyje. Be abejo, mėginimas į antitezių schemą sprausti V. Mykolaičio eilėraščius gali atrodyti dirbtinis, jei nebūtų svarbesnio pačios tikrovės panašaus pergyvenimo, koks atsiskleidžia Putino poezijoje.

Vienas pagrindinių mūsų tikrovės reiškinių, be jokios abejonės, yra gamta. V. Mykolaitis taip ją pergyvena ir išreiškia, kad ji nesiderina nei su vienovine, nei su daugovine (pluralistine) pasaulėjauta. Kaip jau anksčiau sakyta, jo gamta yra vienašališka, nes poetas ją yra sukūręs iš peizažų arba iš sugyvintų peizažinių pradų bei brūkšnių kaip mergišką šventovę. Joje nėra biologinės dinamikos kaip savarankiško prado, kuris būtų tarpininkas tarp peizažo ir žmonių, kurie juk taip pat yra bent iš dalies tos pačios gamtos dalimi. Kadangi šitos tarpinės grandies — gyvių viešpatijos — nėra, todėl V. Mykolaičio sukurta gamta atrodo, kaip priešingas polis žmogui-vyriškiui, kad ji būtų jam tinkama partnere arba savotiška drauge. Todėl Putino sukurtas jo pusiau autobiografinis herojus Vasaris ir mano, kad «su gamta galima jausti tokį pat išvidinį ryšį ir artimumą, kaip su mylimu žmogum »[326]. Bet šitokia gamta nėra motina, kuri žmogų trauktų į save, jį užburtų savo malonia šiluma ir išlaikytų jį savo jaukiame prieglobstyje.

Tuo tarpu Putino lyrikoje randame priešingų reiškinių. Žmogus,

---

[322] Ten pat, 146 psl.
[323] *Keliai ir kryžkeliai,* 280-287 psl.
[324] *Raštai,* I t., 264-269 psl.
[325] Ten pat, 181-188 psl.
[326] *Raštai,* V t., 147 psl.

ypač vyriškis, traukia į save peizažinę gamtą, ją sužmogina, nes jam reikia draugės bei priemonių išreikšti save, nugalėti savo vienatvę, rasti joje bent psichinės atramos, jei negalima metafizinės. Gamta savo įvairiame peizažiniame grožyje Putino poezijoje stovi prieš žmogų kaip išdidi puošni mergelė prieš vyriškį. Gamta-Mergelė ir Žmogus-Vyriškis gali turėti įvairių tarpusavio santykių, bet jie visada pasilieka du, būtent, draugiški, arba priešiški partneriai, kuriedu negali sudaryti nei vienovės, nei daugovės, nes peizažinė gamta ir žmogus atstovauja dviem savarankiškiem pradam — materialiam ir dvasiniam, — kurie Putino pasaulyje neturi tarpinės grandies — gyvybės pradą atstovaujančios gyvūnijos.

Nukreipdami žvilgsnį nuo V. Mykolaičio sukurtos gamtos į žmonių pasaulį, vėl negalime rasti nei vienovinės, nei pluralistinės pasaulėjautos. Šitame pasaulyje taip pat stinga biologinio-vitalinio prado, nors viename antrame lyrikos gabalėlyje galima išgirsti Putiną kalbant apie gyvybę ir jos sultis. Šitas mūsų poeto sukurtas žmonių pasaulio savotiškumas atrodo pareinąs nuo savotiškos moters, kuri nėra gyvybės skleidėja pasaulyje. Nors jo moteris normaliai nusilenkia gamtai bei gimdymui, nors ji gali sužadinti vyriškio gyvybinį jausmą, kūrybines jėgas, išgelbėti jį iš moralinių painiavų, jį dvasiškai įkvėpti, tačiau ji pati nėra gyvybės daugintoja, kūdikių gimdytoja, mažų vaikų apsupta motina. Todėl V. Mykolaičio atvaizduota moteris beveik visada yra arba mergelė, arba hetera. Ji tik išimtiniu atveju tėra motina, nes pirmiausia ji yra vyriškio partnerė. Jis tokią draugę tegali rasti tik mergelėje, arba heteroje, nes tik su viena, arba su antra jis tegali būti dviese, nes vaikų motina tiktų atstovauti pluralistiniam (daugoviniam), arba vienoviniam, bet ne dvilypiam gyvenimui ir būčiai.

Idealus vyriškis Putino kūryboje nesiekia šeimos, nes jis tenori būti dviese. Tai kartoja Putino Somnambulas, kuris atstovauja taikingam idealistui. Jis nueina «į tą būtį šviesią, ten, kur jiedu būsią dviese »[327]. Tai sudedamoji jo idealų dalis. Kartais atrodo, kad Putinas net negali pakęsti trečios būtybės, kuri griautų buvimą dviese jo vaizduojamame gyvenime. Antai, *Altorių šešėly* Dr. Brazgys netrukus turi žūti karo sūkuriuose, kai Liucė jam pagimdo sūnų. Kai *Sukilėlių* Petrui Balsiui ir Katrytei gimsta sūnus, vyras pradeda nerimauti, kol išeina į girią pas Mackevičiaus maištininkus. Vengimas trečiosios būtybės tarp vyriškio ir moters dar labiau matyti Putino poemoje apie Žilviną ir Eglę. Sena lietuvių pasaka byloja, kad Eglės broliai

[327] *Langas*, 64 psl.

Žilviną nužudo tada, kai Eglė iš buvusio žalčio yra susilaukusi keleto vaikų. Tuo tarpu Putino Žilvinas žūsta bevaikis, vos tik kūdikis pasirodo pakeliui. Taigi, šis ir kiti pavyzdžiai aiškiai nurodo, kad V. Mykolaičio sukurtas žmogus būtį suvokia kaip dvilypę. Būti dviese siekia vyriškis su mylima mergele ir rečiau su hetera. Todėl Putino atvaizduotos moterys beveik nepasirodo kaip motinos, apsuptos būrio mažų vaikų. Jos yra įkvėpėjos, vaduotojos, maištininkės, maištininkų gelbėtojos ir partnerės būti dviese.

V. Mykolaičio vyriškis yra ne tiktai atstovas būties dviese, bet ir pats savo prigimtyje yra dvilypė būtybė, sujungusi du pradu viename asmenyje. Šitokio vyriškio ir savo paties dvilypumą V. Mykolaitis ne kartą aiškino savo lyrikoje. Antai, eilėraštyje *Džiaugsmu užsikurs dvasia* (1918 m.) poetas rašė :

Atraski, drauge, savo sieloj
Ir jūros paslėptas gelmes,
Ir amžinų aukštųjų kalnų
Viršūnes saulėtas, ramias [328].

Dar ryškiau pabrėžė Putinas materialųjį ir dvasinį pradą žmogiškoje būtybėje eilėraštyje *Skriski, are* (1922 m.), rašydamas :

Tu pasėjai mano gyvastį, dangau,
Bet aš čia, juodojoj žemėj, išdygau [329].

Ir gyvenimo pabaigoje, susigriaužęs dėl savo kompromisų ir drauge maištaudamas, poetas atsiprašinėjo dėl savo dvilypumo:

Bet būk man, drauge, atlaidus —
Many du nuožmūs priešai tūno [330].

Šitokį dvilypį būties pergyvenimą Mykolaityje ir jo kūryboje aiškiai yra pastebėję net rašytojai komunistai, kurie nėra užsisklendę materialistiniame fanatizme. Antai, V. Mykolaičiui-Putinui dedikuotą savo eilėraštį Alg. Baltakis pavadino *Žemė ir dangus.*

Bet šitie abu pradai, kurie byloja apie dangišką ir žemišką žmogaus kilmę, yra nepastovumo ir nepasitenkinimo priežastimi žmoguje,

---

328 *Raštai,* I t., 144 psl.
329 Ten pat, 191 psl.
330 *Aidai,* 1967 m. 7 nr., 292 psl. Eilėraštis *Šalin,* parašytas 1961 m.

ypač tokiame jautriame asmenyje kaip V. Mykolaitis. Dievą, savo tėvą, jis vis dėlto jaučia, nors kai kuriais gyvenimo momentais tas Dievas jam atrodo toks tolimas kaip už šviesmečių žvaigždė. Bet žemėje jis mato motiną, kuri maitina poetą savo gėrybėmis. Todėl jis glaudžiasi prie tos motinos, ją myli labiau negu dangišką Tėvą, kuris yra nematomas, nors jo galia ir numanoma. Kadangi savo motiną žemę Mykolaičio žmogus ir jis pats myli labiau, jis jaučiasi Tėvui skolingas, nors ne tiek, kad prieš jį klauptųsi ant kelių. Be to tas dangaus Tėvas visoje būtyje atrodo toks, kad žmogus pasijunta kaip šešėlių šešėlis (*Pesimizmo himnai*)[332]. Kartais jis to Tėvo bijo kaip jo Liudas Vasaris, o kartais apie jį mąsto visą naktį (*Baimė,* 1960 m.) [333].

Todėl nenuostabu, kad poetui užeina noras tuo Tėvu nusikratyti, ypač dėl jo tvarkos. Dėl to kartais maištauja Putinas ir jo Liudas Vasaris. Tačiau tikro sukilimo lig visiško Tėvo paneigimo neįvyksta. Viena, V. Mykolaitis — motinos žemės sūnus — niekad nesijaučia bent kiek prilygstąs Tėvui; antra, dar atrodo jis poetui kaip didysis ^Nežinomasis.

Dėl dviejų principų — žemiško-materialinio ir dangiško-dvasinio — nepusiausvyros V. Mykolaičio vyriškis, ypač pats jo autorius, jaučiasi nesaugus ir labai pažeidžiamas. Apsisaugoti nuo to pirmas žingsnis — užsidaryti savo vienatvėje, lyg sraigės kiaute. Bet už šią pasyvią priemonę pasirodo sėkmingesnė — savo paties asmens stiprinimas sava kūryba. O tai reiškia ne tik pasinaudoti gamta ir moterimi, bet ir suvaldyti savo prigimtį, nugalėti savo įgimtą silpnybę maištu prieš tas aplinkybes, kurios kuria arba palaiko blyškaus šešėlio nuotaiką. Todėl V. Mykolaičio asmenyje vyksta beveik kasdieninė egzistencinė drama arba nuolatinės rungtynės dėl savojo *4* aš » tarp dviejų būties polių, « tarp dviejų aušrų ».

Tai galima pastebėti Putino jaunystės laikotarpio daugelyje eilėraščių, kurių ryškesni buvo atskirai panagrinėti, kalbant apie maišto nuotaikas. Kartais savo vidaus rungtynes jaunasis V. Mykolaitis išreiškia beveik tiesiog, arba bent labai aiškia metaforine kalba, kaip eilėraštyje *Skriski, are,* rašydamas :

Skriski, are, į pat dangų ir plasnoki.
Būt vergu savosios žemės tu nemoki.
Aš tau laisvės ir dangaus nepavydėjau,
Nors tik juodą šaltą žemę pamylėjau.

---

[332] *Raštai,* I t. 264-269 psl.
[333] *Būties valanda,* 42-43 psl.

Kai geriu jos drėgną kvapą ir rūkus,
Man sapnuojas skaisčios žvaigždės ir dangus.
O kai vėl mane padangė užsūpuos,
Jausiu žemę savo ilgesio vaizduos [334].

Šitaip, žemę mylėdamas, apie dangų svajodamas, visad svyruodamas, atrodė Mykolaičio-Putino žmogus rašytojo gražiausiais metais (1918-1929). Ne kitoks jis buvo ir senatvės dienomis, nors tada jo dvasinę egzistencinę dramą ne kartą temdydavo, o kartais paryškindavo jo nykstančios sveikatos rūpesčiai ir fiziniai skausmai. Gal dėl to jo vidaus drama pradėjo reikštis naujais simboliais, kaip krintanti žvaigždė, murmanti bedugnė ir sidabrinis paukščių takas, diena ir naktis, šviesa ir tamsa. Tuos V. Mykolaičio senatvės apmąstymus apie dvejopą būtį aiškai matome jo eilėraštyje *Dvi saulės* (1961 m.) [334 335], *Pasikalbėjime* (1960 m.). Štai, šio pastarojo kūrinio viena antra ištrauka :

Yra tik du būties pradai:
Šviesa ir šiluma.
Ir jų viena yra versmė,
Kurioj skaidri ugnis kūrenas amžinai [...]
— Šešėlis — palydovas saulėtos būties [...]
Iš saulės gimęs, jis šviesos dvynys,
Būties ir nebūties klajoklis junginys [...]
— Naktis ne priedanga,
Tiktai anga
Man į erdvių visatos bekraštybę
Ir į beribę laiko amžinybę.
Žvaigždėtoji naktis —
Paguoda mano ir viltis.
Naktis, —
Dosnioji geradarė,
Žvaigždėtą dangų atidarė.
Yra ir žemėj žiburių.
Ne vieną jų širdy turiu [...]
Ir šitie, kur padangėj žėri,
Nebeužges nė širdyje,
Ir niekad jų neužgesins
Juoda šios žemės praraja[336]. —

---

[334] *Raštai,* I t., 191 psl.
[335] *Būties valanda,* 96-97 psl.
[336] Ten pat, 113-114 ir 117-118 psl.

Svyravimas tarp tamsos ir šviesos, tarp dienos ir nakties, tarp dangaus ir žemės, tarp dviejų būties pradų, kurie žmogiškame individe nėra išlyginti pusiausvyros, V. Mykolaičio vyriškį, tiksliau patį rašytoją, pastato į nuolatinį dramatinį stovį. Todėl jis vaizduoja vyriškį arba save disharmonijos ir netikrumo stovyje — jis jaučiasi kaip disonansas, kaip kopėjas į kalnus tarp viršūnių ir bedugnių, kaip valtininkas audringoje jūroje, kaip laisvas kalinys, sukilęs vergas arba klajūnas, kaip šešėlių šešėlis, kaip smiltelė saulės išdegintuose tyruose, kaip dirvoje sėklos grūdas, laukiąs pavasario, kaip kanarėlė žiemos miške, kaip mirksinti žvakės liepsnelė prieš užgesimą, kaip benamis keleivis, kaip somnambulas ties bedugne, kaip krintantis meteoras. Tai vis V. Mykolaičio poezijos simboliai, pažadinti jo egzistencinės dramos, būnant pasaulyje «tarp dviejų aušrų », kur dvilypės būties jausmas gal tiek sveria, kiek ir jo egocentrinis vienišumas.

Egocentrizmas

Kad V. Mykolaitis buvo vienišas ir egocentrinis, jis pats tai prisipažino savo atsiminimuose nurodydamas, kad jis nepasiilgdavęs žmonių, jų draugijoje dažnai nuobodžiaudavęs, o vienam niekada nebūdavę nuobodu. Poetas manė, kad galgi uždaras jo gyvenimo būdas drauge su kitomis jo asmens savybėmis jį apsaugojo nuo smulkmenų antplūdžio [337]. Iš tikro, tikrovės detalės ne tik nebuvo pavergusios poeto, bet taip pat jos neatitraukia skaitytojo dėmesio nuo Mykolaičio kūrinių branduolio bei nuo kūrėjo asmens : jis matyti net labiausiai objektyviame *Sukilėlių* romane, jau nekalbant apie lyrinius eilėraščius. Čia centre dažnai stovi Putino individualybė, stilizuota vienu ar antru atžvilgiu. Net tais atvejais, kai mūsų poetas savo pusiau epiniame kūrinyje kalba apie tretįjį asmenį, juo daugiau ar mažiau yra pats autorius. Sakysime, V. Mykolaičio Žilvinas yra pats poetas *(Žilvinas ir Eglė)* [338]. Jam atstovauja ir Somnambulas, kuris negali pakęsti tokios tikrovės,

Kur priešas priešą, draugas draugą
klastingai kryžkelėse saugo.

Norėdamas nugalėti savo vientulystę, Somnambulas iš klaikios mėnesienos veržiasi:

Į būtį saulėtą ir šviesią,
Tenai, kur jiedu būsią dviese[339].

---

[337] *Raštai,* VII t., 280 psl.
[338] *Būties valanda,* 77-88 psl.
[338] *Langas,* 61 ir 60 psl.

Žinoma, kad dar labiau Putino asmuo jaučiamas *Vergo* [340] poemoje ir kituose eilėraščiuose, kur poetas byloja pirmuoju asmeniu, skųsdamasis savąja lemtimi (*Pesimizmo himnai* [340] [341], *Rudenio naktį* [342], *Ir šiandien kaip vakar* [343], *Klajūnas* [344], *Neklausk, kilnus praeivi* [345] ir t. t.), arba kur poetas nušvinta viltimi (*Pabaiga* [346], *Prisikėlimas* [347], *Neatmerkim akių* [348], *Vakar sako* [349], *Į Šventąją žemę* [350], *Bachas* [351] ir kiti).

Piešdamas į save susitelkusį vyriškio tipą, kurį psichologai vadina introvertiniu, V. Mykolaitis nenorėjo savo lyrinio herojaus padaryti grynu individualistu, niekinančiu visuomenę ir tesirūpinančiu savimi bei savo talentu. Visuomeniniai periodai Putino kūryboje gal aiškiau negu maištingieji liudija, kad savo tautai jis niekad nebuvo abejingas : visuomeniniais periodais jis vis dėlto sukūrė keletą kūrinių, prašokstančių vidutinį lygį, o maišto periodais yra vaizdavęs herojus, kovojančius dėl tautos gerovės (Burtininkas, Gytis ir Skaidra *Valdovo sūnuje,* vaidilutė *Nuvainikuotoje vaidilutėje,* Antanas Mackevičius ir jo talkininkai *Sukilėliuose).*

Visuomeninę pareigą čia pakartotinai primenant Mykolaičio-asmenyje, vis dėlto reikia pasakyti, kad eilėraščiai ir romanai, kuriuose visuomeninės problemos iškyla į pirmąją vietą, jie meniniu atžvilgiu vis dėlto yra silpnesni; sakysime, *Sukilėliams* sunku lenktyniauti su *Altorių šešėly* romanu. Palygindami tuodu kūriniu, galime neabejoti,, kad ne kolektyvinis, bet asmeniškas gyvenimas įdomesnis Putinui, nes į šį jis lengviau gali įpinti problemų, kurios glaudžiai susijusios su jo paties asmeniu. Šituo egocentriškumu kaltinti mūsų rašytoją būtų bergždžias darbas ir nesusipratimas : įgimtas psichines savybes gyvenime galime pakoreguoti, bet neįmanoma pakeisti iš esmės. Be to reikia prisiminti, kad V. Mykolaičio egocentriškumą per daugelį metų maitino ir stiprino griaužimasis dėl prasilenkimo-su savo pašaukimu.

---

340 *Keliai ir kryžkeliai,* 280-287 psl.
341 *Raštai,* I t., 264-269 psl.
342 Ten pat, 197-198 psl.
343 Ten pat, 288 psl.
344 Ten pat, 294 psl.
345 Ten pat, 296 psl.
346 Ten pat, 275 psl.
347 Ten pat, 196 psl.
348 Ten pat, 286 psl.
349 Ten pat, 287 psl.
350 *Langas,* 75-76 psl.
351 Ten pat, 87-92 psl.

Kad V. Mykolaitis yra gimęs introvertiniu, egocentriniu asmeniu, niekas geriau neliudija, kaip jo paties ir dažno personažo svetimumas šeimai. Jis gali ilgėtis moters, jis noriai, dažniausiai kilniai gali kalbėti apie meilę, džiaugtis buvimu dviese, bet jis nebuvo ir nėra šeimos žmogus net kaip kūrėjas. Jo dviejų didžiųjų romanų centriniai herojai maištininkai — Liudas Vasaris ir Antanas Mackevičius — yra vientuliai žmonės, katalikų kunigai, kurie nėra susiję su šeima ir ja nesidomi. Antanas Mackevičius — tartum vienišas medis, išaugęs vidur lauko, nes neturi nei tėvų, nei brolių-seserų. Netoli šituo atžvilgiu nuo Mackevičiaus nušokęs ir Vasaris, kuris taip pat, tur būt, neturi nei brolių, nei seserų, o jo psichiniai pergyvenimai yra gimingiausi jo kūrėjui Putinui. Kiek Vasaris susitelkęs aplink save, ir kiek jis svetimas visuomenei bei šeimai, niekas geriau nepaliudys, kaip jo biografija *Altorių šešėly.*

Ją pasakodamas per tris tomus, V. Mykolaitis šalia Liudo Vasario pavaizduoja daug asmenų, tačiau — nė vienos tikros šeimos. Ar nekeista, kad per aštuoniolika metų, kuriuos giliau ar paviršutiniškiau paliečia rašytojas romane, Vasaris nepastebi jokios gyvastingos, įvairiais saitais susijusios šeimos ? Tiesa, jis matė savo motiną, kuri buvo sena pamaldi moteris, jis kaip motiną buvo pastebėjęs Liucę, kuri buvo jo meilės partnerė, ir tai viskas, ką buvo sugavusi Vasario akis iš šeimos gyvenimo jo tautinėje bendruomenėje per aštuoniolika metų. Prikaišioti Vasariui ir jo autoriui Putinui, kad jiedu per mažai buvo atvėrę akis ir širdis pagrindinei visuomenės ląstelei — šeimai, būtų tuščia : jiedu nekalti, kad tokiais buvo gimę, kad dvilypio pašaukimo drama ir išsivadavimas iš tos naštos jiems labiau rūpėjo, arba, kad jiedu stengėsi surasti tokią partnerę, kuri palengvintų naštą, padėdama tobuliau atsiskleisti jų įgimtajam pašaukimui. Gal Vasaris nė negali kitaip, nes jis — egocentrinis vienužis, kuris savo uždarumą nori atverti atviros širdies ir veiklaus charakterio partnerei. Tik šitokia moteris gal jam suteikti visuomenėje daugiau atsparos, kurios Vasariui stinga iš prigimties.

O toji žmonių bendruomenė arba visuomenė, kokią V. Mykolaitis vaizduoja beveik visuose savo veikaluose (išskyrus *Sukilėlius),* yra sudėta dažniausiai iš pavienių asmenų pagal Vasario pirmavaizdį. Joje nėra jokios jaunos šeimos, nė vaikų apsuptos motinos. Jauna šeima (Katrytės ir Balsio *Sukilėliuose)* švysteléja tiek prabėgamai, kad romano skaitytojas net nesužino, ką pergyvena su kūdikiu liekanti Katrytė, kai jos Petras vyksta sukilėliu į giria pas Mackevičių. Kitur V. Mykolaitis teparodo sunykusias, arba senas šeimas, kurios nebegimdo vaikų ir jų nebeauklėja. Tokių šeiminių bendruomenių nariai būna savarankūs, suaugę ar seni žmonės, kurie gali

turėti įvairių tarpusavio santykių, bet nebėra susiję vitaliniais-šeiminiais ryšiais. Tai tie vienužiai, arba vientulieji pagal V. Mykolaičio terminologiją, kurie ieško partnerio-partnerės, arba juos jau yra radę. Taigi, kaip V. Mykolaičio sukurtoje gamtoje nematyti jokio lizdo, taip žmonių bendruomenėje jis neatvaizdavo jokios jaunos šeimos, kuri atstovautų organinei visuomenei.

Bet Putino atvaizduota kūriniuose neorganizuota visuomenė, sudėta iš pavienių asmenų, neatskleidžia nei vienovinės, nei pliuralistinės būties, nes yra kilusi iš antitezinės ir egocentrinės poeto pasaulėjautos. Šitokia vienužių visuomenė nereikalauja ir negali žadinti meilės, be kurios neįmanoma apsieiti jaunų organiškų šeimų visuomenei. Neorganiška visuomenė negali suteikti vienužiams tokios atramos, kokios jie norėtų. Tačiau ji tiems vientuliesiems nėra nereikšminga. Reikalaudama laikytis bendrų dėsnių, uždedama jiems pareigų, bet nepažadindama meilės ryšių, ji atrodo šalta pančiotoja, anoniminė despotė (didesniu ar mažesniu laipsniu). Prieš šitokią visuomenės anoniminę jėgą pavieniai individai jaučia daugiau pagundų sukilti, negu jai tarnauti iš meilės.

Štai kodėl V. Mykolaičio vientuliųjų galvose dažnai perisi maišto ir sukilimo mintys. Ir jų autorius šitokiomis nuotaikomis gyvendavo, jas realizuodamas savo kūriniuose tada, kai lietuvių visuomenėje tarpusavio santykiai susilpnėdavo, nes nebegrėsdavo didesni pavojai (karai, okupacijos, vidaus teroras). Jiems užėjus, V. Mykolaičio meilė savo tautai liepdavo padėti. Bet jis imdavo skelbti savo maištingų nuotaikų kūrinius tada, kai lietuvių tauta gyvendavo ramius, sakytum, normalius, nusistojusius laikus. Tie ramieji metai lietuvių visuomenėje sutapdavo su Putino maišto laikotarpiais jo kūryboje.

Žiūrint į V. Mykolaičio-Putino gyvenimą bei jo kūryboje atsiskleidžiančius santykius su būtimi, susidaro šitokia santykių schema :

Aš-vyriškis ir gamta ;
aš-vyriškis ir moteriškė ;
aš-vyriškis ir neorganiška visuomenė ;
aš-vyriškis ir nežinomas Dievas.

Pirmieji du schemos nariai liudija visai normalius santykius : rašytojas ir jo sukurtieji herojai vyrai randa pakankamai egzistencinės atramos gamtoje ir moteryje ; jie ilgisi jų, jas myli ir susilaukia iš jų paguodos bei įkvėpimo. Tačiau du paskutinieji schemos nariai gražios darnos su būtimi neliudija. Putino (ir jo dažno vyriškio) santykiai su Dievu ir visuomene yra silpni: Dievas pasilieka kaip

didysis Nežinomasis, o įsigalėjusiai neorganiškai visuomenei jis meilės neturi, arba lieka jai abejingas, kaip introvertinis-egocentrinis asmuo. Nerasdamas pakankamos transcendentinės atramos Dievuje ir neturėdamas gyvos atsparos visuomenėje, kuri gali sudaryti trancendencijos iliuziją, V. Mykolaitis (ir jo dažnas vyriškis) jaučiasi be vidinės pusiausvyros. Gal panašiai būna ir su daugeliu asmenų, bet Mykolaičio-Putino atveju jo nepusiausvyra labai ryški, tartum jis stovėtų su viena koja, jei nebūtų kūrėjas.

Pusiausvyrai pasiekti galimi, atrodo, trys būdai. Viena, sukilti prieš tokią tvarką, kurioje svyruojančiam žmogui negalima jaustis saugiai; antra, griebtis kūrybos, kuri sustiprintų savos galios jausmą ir kūriniais suteiktų trūkstamos atramos iliuziją; trečia, derinti kartu du pirmuosius būdus, t. y. kurti maištaujant. V. Mykolaitis pagal aplinkybes pasinaudoja visais trimis būdais, bet jam būdingesnis tretysis atvejis : kurti maištaujant. Maištaudamas mintimis, vaizdais ir jausmais prieš netinkamą tvarką ar santvarką, jos pančius ir sustingimus, jis pergyvena bent protesto iliuziją ir pakilusį asmenybės jausmą, o savo vidinius patyrimus išreikšdamas konkrečiais kūriniais, jis išplečia savo egzistencinę bazę visuomenėje.

Bet šitokia priemonė pusiausvyros siekti — kurti maištaujant — Mykolaičiui tetiko ramiais laikais, nes jis jautėsi greitai pažeidžiamas kaip egocentrinis dvipradis asmuo, lyg ana dvilypio gyvenimo sodų sraigė, kuri, pasigirdus trekštelėjimui, tuojau įtraukia savo antenas, pati pasislėpdama savo kriauklėje. Panašiai elgėsi ir egocentrinis Mykolaitis-Putinas. Kai visuomeninis spaudimas tapdavo nenormalus, jis užsidarydavo savo kriauklėje kaip ta sraigė, arba kaip tas egzotiškas žiedas, kuris negali pakelti staigaus temperatūros kritimo. Priversta pasikliauti tik savimi, Putino sraigė tada iš savo namelio stebėdavo priešišką pasaulį ir prie jo taikydavosi, kol sumažės įvairių spaudimų pavojus, kol vėl galės išlysti iš savo kriauklės maišto svajonėms. Šitaip ta sraigė išlikdavo nesunaikinta, net aplinkui siaučiant Stalino terorui.

Tiesa, ir šitais neramiais laikais Putinas kurdavo, tačiau tada jo kūriniai retai kada pasiekdavo tobulumo laipsnį (*Marche macabre*[352] atrodo kaip išimtis prieš tuometinį, 1942 m., *Vestuvių muzikantą* [353]). Nebūdavo tobulumo, nes stigdavo emocinio įkvėpimo, kurį V. Mykolaičiui suteikdavo maištavimas, reiškiąs savos asmenybės išskleidimą. Bet tasai, kuris savo kūriniuose parodydavo moteriškojo prometeizmo ypatybių, turėjo taip pat daug kantrybės laukti, žinodamas,

---

[352] *Raštai,* I t., 363-367 psl.

[353] Ten pat, 369-372 psl.

kad žmonių sukurtas pavojingas situacijas išlygina istorija ir Dievo apvaizda. Jis taip pat buvo įsistebėjęs gamtą ir žinojo, kad po dienos audrų su perkūnija atslenka vakaro ramybė, kai atsargi sraigė be pavojaus gali išeiti iš savo kriauklės, pilnai išsitiesdama, taip po karų, okupacijų ir teroro metų poetas laukė atoslūgio laikų, kada jis galės atsikvėpti laisva krūtine maištaudamas. Ir iš tikro visuomeninės audros aprimdavo, o Putinas galėdavo kurti maišto nuotaikos kūrinių, kurie dažnai būdavo jo žymiausi kūriniai.

Kai kam gali atrodyti, kad kūrybinis maištavimas ramiais laikais yra nedidvyriška, netiesi ir oportunistiška būsena. Be abejo, ne herojiška, visuomeniškai žiūrint; bet iš jautraus (dvilypio egocentrinio) asmens reikalauti veiklaus atsparumo visuomenei bei jos audrų spaudimui, reikštų reikalauti daugiau negu didvyriškumo — negalimybės, nes introvertinis-egocentrinis asmuo pačios prigimties būna beveik atpalaiduotas nuo visuomenės ir paliktas pats sau vienas. Neturėdamas pakankamos egzistencinės bazės visuomenėje, jis iš vidaus yra kurstomas maištauti ir kurti, nes tik kūriniais jis nejučiomis gali įeiti į visuomenę ir šitaip praplėsti sau egzistencinę platformą. Taigi tokiam dvilypiam egocentriniam asmeniui, kokiu buvo Mykolaitis-Putinas, maištavimas literatūrinės kūrybos pagalba yra daugiau ar mažiau būtinos prasmingos egzistencijos sąlygos. Net jas susidarydamas, jis jautėsi dažnai būtyje kaip šešėlių šešėlis, kaip žvakės liepsnelė, kaip smiltelė saulės išdegintuose tyruose.

Šį pastarąjį savo simbolį V. Mykolaitis pavartojo, kalbėdamas apie nežinomąjį Dievą, kuris — « kaip už daugelio šviesmečių žvaigždė » [354]. Bet, bemaištaudamas prieš ateistinę prievartą sovietinėje santvarkoje, mūsų poetas taip pat priartėjo prie Dievo, nes « į gotikos rūsčią šventovę Dievas grįžo » [355]. Taigi, pareikšdamas savo maišto polinkį dailiosios literatūros kūriniais, V. Mykolaitis-Putinas pamažu sustiprino ir praplėtė savo egzistencinę atramą į Dievą (gal su jo Apvaizdos pagalba) ir į visuomenę tiek, kad senatvėje laimėjo reliatyvią vidaus pusiausvyrą, kurioje atrodė, jog mirtis ir gyvenimas, « kaip sesė ir brolis, viens kitą apglobę bučiuojas » *(Į Šventąją žemę,* 1963).

Fatalizmas ar dieviškoji apvaizda

Mėginome čia V. Mykolaičio-Putino asmenį suprasti daugiausia iš tų «dokumentų», kurie vadinasi dailiaisiais kūriniais. Bet, ką [353]

[354] *Keliai ir kryžkeliai,* 254 psl. Eilėraštis *Nežinomam Dievui.*

[355] *Langas,* 92 psl.

atskleidėme ir pasakėme apie jį, ar tai tiesa ? Ar ne per didelė pretenzija suprasti tokį uždarą žmogų, koks buvo mūsų poetas, kai asmuo apskritai yra neišsakomas, kai pats žmogus sau pačiam kartais yra mįslė ? Bet taip pat tiesa, kad Mykolaitis daug apie save yra kalbėjęs savo lyrikoje, dažnai imdamas medžiagą iš savo asmeninio gyvenimo bei patyrimo. Jis tikrai nemelavo *Nuostabaus rašto* eilėraštyje sakydamas :

Atmintis ir širdis — giminingos audėjos —
Audžia man neregėto žavėjimo drobę.
Ką buvau tik gyvenęs, kentėjęs, mylėjęs,
Jos į nuostabų raštą iš naujo suglobia.

Bet jau čia nebe taip, kaip gyventa kadaise :
Kiekviena čia gija tai daugėja, tai mąžta —
Ir sunarpliotus posmus sudėstę, ištaisę,
Jos man audžia svajingą, nežemišką raštą.

O jame ir tiesa, ir vaizdingas puošnumas,
Ir gili kaip buitis daugiaprasmė reikšmė —
Nes gyvenimo žygių dosnus įvairumas —
Štai širdies gyvata ir kūrybos versmė [356].

Taigi visi šitie įspūdžiai susiaudė į kūrybos žavią drobę, tačiau visos sielos mįslės tikriausiai neužfiksavo ne vien dėl to, kad gyvenime austos gijos meno audiniuose čia trumpėjo, čia ilgėjo, bet ir dėl to, kad pačiam V. Mykolaičiui jo gyvenimo kelias atrodė mįslė.

Tiesa, Mykolaitis jautė, kad jo gyvenimas nebuvo toks tiesus kaip Maironio, su kurio siela ir gyvenimu daug ko turįs bendra, kaip rašė L. Girai [356] [357]. Kad Putino kelias buvo vingiuotas, pats poetas prisipažino savo 70 metų sukaktuvinėje kalboje Vilniaus universitete tardamas : « kai vienu žvilgsniu apimu visą lig šiol išeitą kelią, matau jame daug vingių, slėnių ir kalnelių. Mano kelio aukštumos ir pakilimai — tai geriausieji mano kūrybos metai. Miela man juos prisiminti »[358]. Kitą kartą pažymėdamas tuos savo nelygumus, V. Mykolaitis yra įspėjęs savo tautiečius juo nesekti. Kodėl ? Todėl, kad tie vingiai, aukštumos ir slėniai kitiems nepritaikomi ir gali pasibaigti blogai.

Iš pirmo žvilgsnio ima pagunda matomus ir nematomus Putino vingius aiškinti, kaip charakterio silpnybes ir oportunizmo pasekmes.

---

[356] *Raštai,* I t., 297 psl.
[357] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai,* X t., 622 psl.
[358] Ten pat, 620 psl.

Bronys Raila šitaip ir supranta mūsų poeto gyvenimą rašydamas : « Man rodos, kad Putinas nei savo kūryboje, nei ypač savo gyvenime nėra turėjęs jokio tikro lūžio. Ir tai vien dėl to, kad jo nugarkaulis buvo sutvertas ne iš kieto metalo, o greičiau iš moderninės plastikos [...] Putinas nėra kietas, jis yra liaunas. Todėl Putinas niekada nelūžo, jis visada sklandžiai, beveik elegantiškai linko tiek ir ten, kiek ir kur būtinai reikia »[359] .

Tuo tarpu pats Mykolaitis-Putinas, kuris ne kartą savo pažįstamiems yra skundęsis dėl savo charakterio trūkumų (neryžtingumo, uždarumo, polinkio į rezignaciją), savo gyvenimo vingiuose oportunizmo nematė, juos aiškindamas savotišku fatalizmu. Į savo gyvenimo pabaigą jis savo atsiminimuose rašė: «Apžvelgęs savo likimą nuo Marijampolės gimnazijos ligi šių dienų, tampu fatalistu. Mano gyvenimo raida ėjo taip, kaip turėjo eiti — pagal kažin kokį dėsningumą — ir tai mano labui » [360]. Tik ši Putino pažiūra buvo susiformavusi ne gyvenimo pabaigoje, nes jos užuomazga jau buvo matyti jo jaunystėje. Juk dar 1918 metais, kai buvo stipriai pajutęs savo dviejų pašaukimų dramą, jis kun. J. Tumui-Vaižgantui buvo rašęs : « Kaip gyvenimas stums, taip eisiu »[361]. Kad ir būdamas palankus Putinui, Vaižgantas, fatalizmo ir oportunizmo priešas, barė Mykolaitį už šitokias jo pažiūras, bet neįtikino.

Antai, 1934 metais polemizuodamas su Liudo Vasario kritikais, V. Mykolaitis netiesiog vėl pasisakė prieš valios laisvę, rašydamas : « Žmogaus gyvenimą nusveria veiksmai einą ne iš valios, bet iš jo prigimtyje glūdinčio visos jo būties dėsnio » [362]. Išvertus tai į psichologų kalbą, tai turėtų reikšti, kad kiekvieno žmogiško individo gyvenimiška linija pirmiausia pareina nuo jo į gyvenimą atsineštos psichofizinės sąrangos. Kas pagal tą įgimtą sąrangą netinka būti kunigu, tas, juo tapęs, kankinsis, kol kunigystę pames. (Šis atvejis atsitiko su V. Mykolaičiu).

Bet ar šį psichofizinės struktūros determinizmą, kurį pripažino V. Mykolaitis, galima laikyti geru dėsniu, nuvedančiu žmones į gera ? Juk šitoks determinizmas, susiaurindamas valios apsisprendimus, paneigia transcendentinį polinkį, kuris, žmonėse labai įvairiai apsireikšdamas, ne vieno valiai duoda netikėtų paskatų. O transcendentinio prado ir valios laisvės kad ir švelnus paneigimas negali nuvesti į jokią gėrybę, juo labiau į viso gyvenimo gėrybę, apie kurią kalbėjo Putinas savo senatvėje.

---

[359] *Dirva,* 1964.IX.30 dienos numeris.

[360] *Raštai,* VII t., 383 psl.

[361] *Putino laiškai, ir. Gimtasis Kraštas,* 1968 m. 1 nr., 3 psl.

[362] *Raštai,* VIII t. 77 psl.

Už psichofizinį determinizmą negeresnis nė fatalizmas. Pirmiausia, tokio *fatum* nėra. O kai senovės graikai tikėjo į Moirą-Fatumą, jie laikė jį blogiu, kurio negali nugalėti net dievai, ir neišvengia žmonės. Kaip šitokia akla pikta jėga galėtų nuvesti žmogų į gera ? Bet Putinas tą neva *fatum* dėsnį laikė geru, davusiu jam gerų vaisių kūrybai. Štai, kaip jis tą savo dėsnį aiškino : « Jeigu man atrodo, kad aš kažin ką keičiau, kreipiau, sukau į dešinę ar į kairę, tai pasirodo, kad viskas vyko logiškai, priežastingai [...] Man viskas išeidavo į gera. Ir dar daugiau. Viskas apvaisindavo mano dvasią — širdį ir protą — tokiais išgyvenimais, tokia medžiaga, kuri buvo palanki mano, kaip rašytojo, darbui, vis giliau beįsišaknijanti mano gyvenime »[363].

Prisiminus, kad V. Mykolaitis yra įspėjęs kitus neimti jo gyvenimo sektinu pavyzdžiu, čia cituotas jo pareiškimas skamba individualistiškai ir mažiau fatalistiškai. Ir tai suprantama, nes įgimtas poetinis talentas yra labai reta, beveik išimtinė Dievo dovana. Sudaryti jai palankių sąlygų, kad įvairiose gyvenimo aplinkybėse ta brangi dovana nežūtų, o išsiskleistų kaip galima tobuliau, duodama gražių meninių kūrinių, negali būti suprasta kaip fatalinis likimas, bet kaip Dievo apvaizdos veikimas. Ir čia cituotas V. Mykolaičio-Putino pareiškimas, kuris tėra aiškiausia jo kartotų minčių išraiška, yra drauge viešas liudijimas apie Dievo apvaizdą jo gyvenime, nors jis to negalėjo atvirai pasakyti sovietiniams cenzoriams, kurie pirmieji skaitė jo atsiminimus. Taigi, ne kažin koks aklas likimas ar dėsnis, o tik Dievas-Kūrėjas galėjo sudaryti savo kūriniui-poetui tokias sąlygas, kad tas jo apdovanotas asmuo nežūtų pavojingose aplinkybėse, kokiose jam teko gyventi permainingais laikais, bet gerai atliktų kūrybinį uždavinį savo labui ir savo tautos gerovei, kad šitą savo krikščionių tautą poetas praturtintų jos laisvės metais bei ją paguostų ir sustiprintų ateistų priespaudoje.

Už ką Mykolaičiui-Putinui tokia didelė Dievo malonė ? Ar už jo bažnytinės drausmės laužymą ir, gal būt, ne vieno papiktinimą ? Ne. Bet gal būt už jo tėvų tikėjimą, jo motinos ilgų vakarų maldas bei skausmą, patyrus, kad jos mylimas sūnus meta kunigystę ? Gal už paties poeto skaisčią jaunystę, paaukotą krikščioniškiems idealams, už jo didelę ištikimybę Dievo duotam poetiniam talentui bei už ištikimybę krikščionių dorybėms — tikėjimui, vilčiai ir meilei, — kurias jis viešai poetine forma išpažino ateistinės nelaisvės sąlygose, nors fatalistinis oportunizmas būtų liepęs elgtis priešingai ? Čia tą visą gėrį, kurį Mykolaitis-Putinas liudijo žodžiais ir savo kūryba

[363] *Raštai*, VII t., 383 psl.

gyvenimo pabaigoje, sunku išryškinti keliais sakiniais, nes tam reiktų specialios analizės. Tačiau privalu pasakyti, kad tas, kam Dievo apvaizda nėra mitas, o brangiausioji tikrovė, tas turi rimto pagrindo Putino gyvenimo vingiuose, slėniuose ir aukštumose matyti Dievo apvaizdos veikimą, o ne oportunistinį fatalizmą, nors apie tai ir būtų kalbėjęs poetas. Tai mūsų interpretacija, nes gyvenimo mįslė dar pasilieka, kol paaiškės daugiau mūsų žymaus poeto gyvenimo faktų.

Ir šios netrumpos studijos tikslas buvo Putino dailiosios kūrybos analize bei jo gyvenimo ir asmenybės interpretacija prisidėti prie geresnio supratimo to rašytojo, kuris išaugo lietuvių literatūroje vienu originaliausių ir vaisingiausių. Nors V. Mykolaitis-Putinas nebuvo toks pranašiškas vadas kaip Maironis, bet jis šį atstojo kaip europinio masto kūrėjas, kurio gyvenime ir kūriniuose atsispindėjo nemaža idėjų ir pergyvenimų, patirtų per septynias dešimtis dvidešimtojo amžiaus metų daugelio europiečių, ypač lietuvių, kai jų tautos kūną ir sielą buvo giliai palietusios dvi Rusijos revoliucijos, du pasauliniai karai, trys žiaurios kaimyninių valstybių okupacijos, Lietuvos valstybės džiugus atstatymas, palydėtas kūrybinio entuziazmo, ir vėl klastingas tos brangios laisvės sunaikinimas bei ilgas, kruvinas antisovietinis pasipriešinimas, kurie kainavo tūkstančius gyvybės aukų kalėjimuose, miškų pelkėse, koncentracijos stovyklose, Sibiro ir Vakarų tremtyse. Visi šitie įvykiai lietė V. Mykolaitį-Putiną kaip žmogų, kaip lietuvį patriotą, kaip poetinį kūrėją, kuris be to dar išgyveno ilgą savo pašaukimo dramą. Jei šitokiose permainingose aplinkybėse mūsų rašytojas pajėgė išlikti veiklus iki paskutiniųjų savo gyvenimo metų, tai sudaro garbę jam pačiam, jo tėvams ir įvairiems jo draugams, suteikusiems mūsų poetui pagalbos, o padėka priklauso Dievo apvaizdai, davusiai Lietuvai neabejotinai didelį kūrybos vyrą.

JUOZAS ERETAS - INICIATYVOS IR STILIAUS MOKYTOJAS *

«Tik tas užsitarnauja laisvę ir gyvenimą, kuris kasdien dėl jų kovoja», kadaise yra pasakęs J. W. Goethe. Tik ta tauta, kuri atkakliai siekia laisvės, susilaukia ištikimų draugų, — būtų galima pridurti. Tokių ištikimų bičiulių yra susilaukusi ir lietuvių tauta, kai, I pasauliniam karui besibaigiant, ji veržėsi į laisvę. Šitokių ištikimųjų draugų tarpe, be abejonės, yra profesorius dr. Juozas Eretas (gimęs Bazelyje 1896.X.18 d.).

Mirusio lietuvio pavaduotojas

Nors gimimu šveicarietis, J. Eretas savo antrąja tėvyne lig šiol tebelaiko Lietuvą, kurioje per dvidešimt su viršum metų (1919-1941) gyveno. Jai paaukojo savo gyvenimo gražiausius metus ir joje sukūrė gausią pavyzdingą šeimą. Jis pamilo Lietuvą ir jos žmones dėl to, kad matė lietuvius nelabai vertinančius pinigą, kaip pats sukaktuvininkas kartą viešai prisipažino. Nors baigęs aukštuosius mokslus (disertacija apie jėzuitų teatrą Šveicarijoje), dr. Juozas Eretas 1918 metais turėjo pakvietimą į Veneciją dėstyti germanistiką, tačiau dėl ankstesnės pažinties su lietuviais studentais, studijavusiais tada Eribourgo universitete, jis apsisprendė vykti į Lietuvą.

Tame apsisprendime lemiantį vaidmenį atliko ir Mažosios Lietuvos patriotas Mykolas Ašmys, kuris buvo atvykęs į Šveicarijos kalnus gydytis nuo džiovos ir drauge baigti aukštųjų mokslų. Tačiau 1918 metais siaučianti gripo epidemija paguldė jį į karstą. « Prieš mirdamas paprašė mane užimti jo vietą Lietuvoje, — prisipažįsta dr. J. Eretas. — Mirė paguostas mintimi, radęs pavaduoją. Taigi, 1919 metais vasarą vykau Lietuvon, bandydamas vykdyti mirusio draugo

---

* Šis straipsnis prof. dr. Juozo Ereto 60 metų amžiaus sukakties proga buvo paskelbtas *Aiduose* (1957 m. 1 nr., 21-25 psl.). Čia duodamas truputį papildytas.

testamentą. Kažin, ar aš be graudenančių mirštančio Mykolo maldavimų būčiau vykęs ir pasilikęs nuteriotame svetimame krašte, kur manęs — be džiaugsmingų valandų — laukė kalnas nemalonumų bei nusivylimų », — sako profesorius *[1].

Tų nusivylimų skaudžiausias J. Eretui, be abejo, buvo autoritetinio režimo 1931 m. atliktas jo atleidimas iš universiteto (Teologijos-Filosofijos fakulteto), nors jame jau buvo išprofesoriavęs devynerius metus. Tiesa, po dešimties mėnesių jis vėl galėjo sugrįžti į Vytauto Didžiojo universitetą, tačiau valdančiųjų pažemintas, tik vyresniojo asistento titulu, ir tuo pačiu su žymiai mažesne alga, kurios nebeužteko gausiai šeimai išlaikyti. Matydama šitą neteisybę, Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija iš savo lėšų skirdavo profesoriui mėnesinį priedą, kad šis idealistas turėtų bent kuklų pragyvenimą ir galėtų atlikti tą patį darbą, kurį buvo dirbęs prieš atleidimą. Jį ir dirbo profesorius su pirmykščia energija iki 1940 metų liepos 15 d., kada komunistai (A. Venclova) uždarė Teologijos-Filosofijos fakultetą ir jį drauge su rektoriumi St. Šalkauskiu bei eile kitų profesorių vėl atleido iš universiteto. Ir vienas ir antras atleidimai buvo atlikti ne mokslo ir ne pedagoginiais sumetimais — pagrindinė priežastis buvo dr. J. Ereto ryški asmenybė, jo kultūrinė iniciatyva, jo ištikimybė krikščioniškiems ir demokratiniams principams bei jo didelė įtaka visuomenėje, ypač jaunuomenėje.

Tačiau šitų moralinių ir materialinių skriaudų dr. J. Eretas nepriskiria visai Lietuvai ir dėl to nekerštauja. *Draugo* redakcijos paklaustas, ar profesoriui negaila praleisto gyvenimo Lietuvoje, jis atsakė : « Ne, man nė kiek negaila. Jeigu dar kartą turėčiau apsispręsti vykti ar nevykti, aš nesvyruodamas vėl vykčiau, nes Lietuva man pasidarė antrąja tėvyne ir mano gyvenimo turiniu. Ten radau savo gyvenimo draugę Oną Jakaitytę, ten gimė mano vaikai, ten trejetą jų palaidojau. Ten išgyvenau kūrybingiausius savo metus, ten suradau retų talentų, prietelių ir asmenybių, kurių atmintis ir dabar apšviečia mano gyvenimo kelią»[2].

Bet kokie buvo Lietuvoje tie darbo keliai, kuriuose veiklusis šveicarietis yra palikęs gilias pėdas ?

Jaunimo įkvėpėjas

Norint suprasti dr. J. Ereto darbus Lietuvai, pirmiausia reikia pasakyti, kad jis turi didelį organizacinį talentą bei iniciatyvą. Lygių

---

[1] *Draugas*, 1965.X.20 d. numeris.

[2] Ten pat.

jam per 22 nepriklausomos Lietuvos metus vargu ar yra buvę. Bet šitas organizacinis talentas ryškiausiai pasireiškė pirmaisiais keleriais metais po jo apsigyvenimo Lietuvoje. Štai, vos atvykęs į Lietuvą ir pakviestas į Užsienio reikalą ministeriją patarėju, dr. J. Eretas imasi organizuoti spaudos biurą, kuris tada buvo taip reikalingas informuoti pasauliui apie atsikuriančią Lietuvą. Bet greitai šito biuro ir viso informacijos departamento buvo per maža. Lietuvai reikia telegramų agentūros, kuri greit paskleistų žinias į pasaulį ir iš jo priimtas perduotų užsienių reikalų ministerijai, lietuvių laikraščiams ir radijui. J. Eretas suorganizuoja šitokią agentūrą Eltos vardu ir jai kurį laiką vadovauja. Jis taip pat tada padeda suorganizuoti humanitarinį skyrių Aukštųjų Mokslų kursuose.

Kai dėl Želigovskio avantiūros Lietuvai gresia pavojus, dr. J. Eretas tampa Lietuvos kariuomenės savanoriu. Šveicarų karininko uniforma pro lenkų panosį jis stengiasi iškraustyti iš Vilniaus Lietuvos valstybinį turtą. Einant lietuvių-lenkų deryboms Ženevoje ir Briuselyje, dr. J. Eretas Lietuvos delegacijos sudėtyje organizuoja spaudos informaciją.

Būdamas gabus kalboms (be Vakarų Europos didžiųjų kalbų jis dar moka lenkiškai ir rusiškai), dr. J. Eretas greit išmoko lietuviškai ir pasiryžo veikti lietuvių visuomenėje. Jo žvilgsnis pirmiausia nukrypo į Lietuvių Blaivybės draugiją, kuri veikė jau prieš I pasaulinį karą, turėjo savo skyrių, arbatinių ir kai kur net nuosavų namų. Tačiau per karą šita draugija buvo apnykusi, jos svarbesnieji vadai, dažniausiai kunigai, buvo pavargę. Šitai svarbiai organizacijai kovoti su viena nemaloniausių ydų — girtuokliavimu — dr. J. Eretas ryžtasi įpilti naujo kraujo. Blaivinimo reikalams jis įsteigė laikraštį *Sargyba* ir pats dažnai važinėdavo su prakalbomis po Lietuvos miestelius. Blaivybės ir abstinencijos idėją populiarindamas, jis aplankė žymią dalį Lietuvos.

Nors jis kalba su svetimu akcentu, nors kartais netiksliai pavartoja linksnius ir laikus, tačiau į jo prakalbas žmonės gausiai renkasi. Jiems patinka jo iškalba, nes vargu kam anksčiau buvo tekę girdėti šitokį iškalbų pasaulietį, kuris taip vaizdžiai kalbėtų palyginimais, metaforomis, aforizmais, kaip šis šauniai atrodąs jaunas svetys, dr. J. Eretas. Nors nevisi susirinkusieji pasiryžta būti tokie vyriški — mesti ragavę svaigalus ir tapti abstinentais, — kaip to pabrėžtinai reikalauja kalbėtojas — tačiau jo ugninga kalba vistiek padaro įspūdžio. Jaunimas, moksleiviai, studentai po jo prakalbų lieka sujaudinti, kai kurie pasiryžta pasekti šį šaunų šveicarietį, meta rūkę, arba ragavę svaigalų stiklelį. Ir štai, jaunuomenėje — pavasarininkuose, ateitininkuose — kuriasi abstinentų būreliai.

Kad lietuvių jaunuomenė neįprastų sėdėti prie stibio bei stikliuko, o turėtų sveikų pramogų, dr. J. Eretas imasi organizuoti sportą. Pats būdamas geras sportininkas, jis su St. Garbačausku ruošia pirmąsias didesnes sporto šventes, radaguoja *Sporto* laikraštį, drauge su K. Dineika įsteigia Lietuvos Gimnastikos ir Sporto Federaciją, padeda įsteigti kitą sporto laikraštį *Jėga ir Grožis,* stengiasi sportą išpopuliarinti pavasarininkuose, kur daugiausia spiečiasi kaimo jaunuomenė.

Savo organizacinį talentą J. Eretas gal ryškiausiai atskleidžia katalikų jaunimo *Pavasario* Sąjungoje. Šitoji organizacija buvo gyva ir prieš jo atėjimą. Tačiau 1922-1928 metų laikotarpyje, kada dr. J. Eretas jai pirmininkauja, ji dar labiau sustiprėja, įgauna naujų formų ir piramidinę struktūrą — pačioje apačioje stovi vietinės kuopos, jas apjungia rajonai apskričių ribose, o šiuos apjungia regijonai (aukštaičių, žemaičių, dzūkų, suvalkiečių) ir pagaliau juos visus vainikuoja centro valdyba, kuri dėl to nenustoja ryšio su kuopomis. Šalia laikraščio *Pavasaris,* skiriamo eiliniams nariams, dr. Eretas įsteigia *Pavasarininkų Vadą,* skiriamą jaunimo vadovams auklėti ir instruktuoti. Taip pat jo vadovaujama *Pavasario* Sąjungos centro valdyba miestiečių jaunuomenei kuria *Vyčius,* o mišrias pavasarininkų kuopas pradeda skirstyti į vaikinų ir merginų kuopas, tų kuopų nariai pradeda nešioti savo organizacinius drabužius ; pagaliau iš vienos *Pavasario* Sąjungos pasidaro dvi savarankiškos organizacijos, sujungtos bendroje federacijoje. Nors šis persiskyrimas ryškiausiai išsivysto prie dr. J. Leimono, tačiau Eretui pirmininkaujant jis jau buvo matomas.

Visa tai (gausybė įvairių posėdžių, suvažiavimų, konferencijų, švenčių ir kongresų) pareikalavo ne tik organizacinio talento, bet ir milžiniško darbo, ypač turint galvoje lietuvių nejudrumą bei pasauliečių vadų stoką. Šitam darbui nudirbti taip pat reikėjo talkininkų. Jų dr. Eretas rasdavo savo studentuose. Juos jis traukdavo į darbą su kaimo jaunimu taip intensyviai, kaip joks kitas profesorius. Nors šitie studentai dažniausiai būdavo visuomeninio darbo nedirbę arba mažai tedirbę, tačiau dr. Ereto « paimti į rankas » bei jo instruktuojami susiformuodavo, tapdavo ne tik jo talkininkais, bet kai kurie jų išaugdavo į vadovus.

Kiek daug brangaus laiko šis darbas prarydavo J. Eretui, tik tas gali gerai suprasti, kas pats tokį darbą yra dirbęs. Be to, reikia priminti, kad lietuvių jaunimas (pavasarininkai) tada ruošdavo nemaža įvairių švenčių ir kongresėlių. Dr. J. Eretas, kaip vienas geriausių kalbėtojų, į juos dažnai buvo kviečiamas su paskaitomis. Nuo mažesniųjų susibūrimų jis dar sugebėdavo taktiškai atsisakyti, bet kaip

nenuvykti į didesniuosius, kada jų rengėjai vienokiu ar kitokiu būdu primindavo, kad kongresėlis gal neturės nė pusės pasisekimo, jei jame nekalbės dr. J. Eretas ? Ir jis turėdavo pasižadėti, nors ant rašomojo stalo laukdavo krūvos kitų darbų. Su *Pavasario* Sąjungos reikalais jis buvo nuvykęs net į JAV ir čia su prakalbomis aplankęs žymesniuosius lietuvių centrus.

J. Ereto asmeninis dalyvavimas darbu būdavo būtinas, kai būdavo ruošiami katalikų kongresai visos Lietuvos mastu. Pirmojo jaunimo kongreso iniciatoriumi buvo jis pats. Kadangi niekas iki tol (1924 metų) tokių masinių organizuotų suvažiavimų nebuvo mėginęs, visa atsakomybė dėl tvarkos ir pasisekimo gulė ant dr. Ereto pečių. Nors vietiniai veikėjai Šiauliuose, kur turėjo įvykti kongresas, stengėsi, kiek galėdami, nors profesoriaus artimieji talkininkai Centro Valdyboje taip pat nesnaudė, tačiau daugelį organizacinių smulkmenų turėjo jis pats apgalvoti, arba pats patikrinti kitiems pavestus darbus. Ir kaip tik dėl jo organizacinio sugebėjimo, dėl planingo visko numatymo, dėl jo vadovaujančios rankos per patį suvažiavimą, pirmasis *Pavasario* kongresas su dainų bei sporto šventėmis ir jaunimo tautodailės paroda Šiauliuose 1924 m. liepos mėnesį ne tik gražiai pavyko, bet ir tapo pavyzdžiu kitų jaunimo organizacijų kongresams, net vėlesniems jaunalietuvių kongresams. Todėl, kai vėlesniais laikais buvo ruošiamas Lietuvos pirmasis Eucharistinis kongresas ir jubiliejinis *Pavasario* federacijos kongresas (1938 m.), be dr. J. Ereto vadovaujančio proto ir rankų nebebuvo galima apsieiti. Atrodė, kad be jo kažin kas nepasiseks.

Profesorius ir rašytojas

Bet ar šitas didelis organizacinis darbas, kurį atliko dr. J. Eretas 1919-1928 m. laikotarpyje netrukdė profesoriaus darbo ?

Jei tą darbą suprasime pedantiška kabinetinio darbo prasme, aišku, turėsime pripažinti, kad trukdė. Nors profesorius savo organizacinio darbo intensyviausiais metais praleisdavo mažiau paskaitų negu kai kurie kiti profesoriai be šito darbo, tačiau šituo laiku jis negalėjo atsidėti mokslinių darbų rašymui (jo studijos iš vokiečių literatūros pasirodo atskirais leidiniais nuo 1927 metų, t. y., nuo to laiko, kai dr. J. Eretas pradėjo pamažu trauktis iš *Pavasario* Sąjungos). Tačiau jeigu paklausime, ar prof. Eretas sugebėjo tada studentus įtraukti į darbą, duoti idėjų ir įpratinti savarankiškai galvoti, reikės pripažinti, kad jis tuo net tada pralenkdavo kitus profesorius. Sakysime, jo seminaruose studentai negalėdavo simuliuoti, nes profesorius kiekvienam duodavo darbo ir reikalaudavo jį gerai atlikti.

Kas pasirodydavo nesąžiningas arba lengvadarbis, tas susilaukdavo tokios «prausiamosios» kritikos, kad ji metais neišdildavo iš jo atminties.

Profesoriaus paskaitoms studentai kartais prikišdavo, kad jose lyg permažai duodama sistematinių žinių (faktų, datų), kokių būdavo gausu kitų profesorių paskaitose. Tačiau pats dr. J. Eretas tai žinodavo ir ne kartą pasakydavo, kad jis nelaiko savo uždaviniu duoti studentams tokių žinių, kokių jie patys lengvai gali pasiskaityti kiekviename vokiečių literatūros vadovėlyje. Dr. J. Eretas stengdavosi studentus supažindinti su teorijomis, su tyrimo metodais, praverti perspektyvą, sužadinti vaizduotę, kad studentai patys vienu ar antru klausimu užsidegtų.

Nors nuo studentavimo laikų jau yra praėję beveik 50 metų, tačiau dar gerai atsimenu, kaip kolega Juozas Paukštelis vertino profesoriaus Ereto paskaitas. Išeidamas iš auditorijos po vienos jų, man jis maždaug šitaip kalbėjo : «Šiandien per paskaitą aš į sąsiuvinį nedaug ką užrašiau. Tačiau nesu tuščias, o kažin kaip įkvėptas. Tas Eretas vis dėlto pašėlęs : savo žodžiais jis moka įkvėpti vaizduotę mąstyti ».

Šituo atžvilgiu prof. Ereto paskaitos gana skyrėsi nuo J. Maironio ir vėliau prof. V. Mykolaičio-Putino. Šitie du profesoriai dėstė lietuvių literatūros paskaitas visada kruopščiai paruoštas : sistemiškai parašytas, kupinas turinio, daugiau ar mažiau olimpiškas, tačiau jos nesužadindavo nerimo, neatverdavo platesnių perspektyvų, neatrodydavo tokios literatūriškai vaizdingos kaip prof. J. Ereto vokiečių literatūros dinamiškos paskaitos.

Jos dažniausiai nebūdavo pasirašytos, bet atliekamos vaizdingu žodžiu bei gestu, vietomis pailiustruojamos citatų, kartais su digresijomis į gretimus mokslus (filosofiją, istoriją, sociologiją) bei į kitus menus (muziką, teatrą, tapybą, kitas literatūras), kartais su aliuzijomis į aktualijas. Šitos dinamiškos paskaitos niekada nebūdavo nuobodžios. Jos kaip tik įdomios būdavo ta dinamiška menine forma, kuri atskleisdavo profesoriuje rašytojo ir kalbėtojo polinkius.

Pažymėtina taip pat, kad dr. Eretas mėgdavo epizodinius kursus (kol tai leisdavo universiteto statutas). Tokiu neprograminių kursu, rodos, ne kartą buvo pasirinkta žurnalistika, dėl kurios vėliau autoritetinis režimas profesoriui yra prikaišiojęs. Tačiau šis kursas literatūros studentų kaip tik buvo gana vertinamas. Susipažindamas su visomis žurnalistikos rūšimis, su visa jos sudėtinga technika (pavyzdžiui, su straipsnių koregavimu, rinkimu, apipavidalinimu) ne vienas studentas šitas žinias tuoj pat galėdavo pamėginti pritaikyti gyvenime, nelaukdamas, kol užbaigs visas literatūros studijas.

Šiandien, žiūrint iš perspektyvos į dr. J. Ereto universitetines paskaitas, jo buvusiam studentui atrodo, kad tos tariamos digresijos nemažiau buvo naudingos būsimam savarankiškam darbui negu jose vokiečių literatūros sistemingos žinios. Šios pamažu sudilo, o daugelis digresijų paliko gyvų; paskatino, priartino prie gyvenimo. Šito artumo su bėgančia tikrove profesorius J. Eretas siekė ir artimu bendravimu su savo studentais — čia per privačius pasikalbėjimus, čia per pašalinius darbus, čia per dalyvavimą studentų organizacijose (pavyzdžiui, *Šatrijoje).* Iš tikrųjų, dr. J. Eretas buvo ir profesorius, ir įkvėpėjas, ir reiklus mokytojas bei draugas, nors tas jo reiklumas studentams kartais atrodydavo per kietas. Jo darbas buvo dideliai naudingas, nes per jo reiklų ir dinamišką mokymą Lietuva gavo nemaža gerų mokytojų, žurnalistų, rašytojų, visuomenės darbininkų. Kai šiandien dr. J. Eretas kalba apie St. Šalkauskio įtaką, nurodydamas, kad jo testamento geriausiais vykdytojais yra Brazaičiai, Ivinskiai, Maceinos, Grimai, Ylos, Zumeriai, Damušiai, Su žiedeliai ir visi tie, kurie 1936 m. Kaune išleido *Romuviečių deklaraciją* ir redagavo *XX Amžių* [3], profesorius užmiršta save ir kai kuriuos kitus. Prie aukščiau suminėtų reiktų pridėti I. Malėną, St. Barzduką, Iz. Matusevičiūtę, dr. J. Girnių, ir daug kitų vyrų ir moterų. Reiktų taip pat priminti už « geležinės uždangos » mirusius dr. P. Mantvydą, dr. Ig. Skrupskelį, dr. Pr. Dielininkaitį ir daugelį ten likusių gyvųjų. Jei jie visi vykdė ar vykdo St. Šalkauskio testamentą, tai didžioji dauguma taip pat yra skolinga ir prof. Eretui, nes toji dauguma taip pat yra buvę jo paties artimesni ar tolimesni mokiniai-studentai, kurių nevienas iki šiol tebejaučia jo įtaką.

Nors nespecialistui nėra galima vertinti prof. J. Ereto išspausdintų mokslo darbų iš vokiečių literatūros, tačiau negalima nepaminėti jo dviejų knygų apie Goethę parašytų 100 metų mirties proga [4]. Tai vienintelės knygos lietuvių kalba apie šį žymų vokiečių poetą bei rašytoją, kuris, kaip europinės dvasios ir minties reiškėjas naujaisiais laikais, paprastai sugretinamas su žymiuoju italų poetu Dante Alighieri, kaip vidurinių amžių europinės dvasios atstovu. Tačiau šitie du vyrai literatūros mokslininkų dažnai nebūdavo vienodai kritiškai vertinami. Kiek Dantės asmeniui ir jo kūrybai nušviesti buvo pavartojami visi metodai, nepaisant, ar nauji duomenys Dantę iškels, ar pažemins, tiek į Goethę literatūros mokslininkai kažin kodėl dažnai nedrįsdavo pažvelgti taip atvirai — iš ne vieno veikalo

---

[3] Ten pat.

[4] *Jaunasis Goethe,* Kaunas 1932 ; ir *J. W. Goethe,* Kaunas 1933.

(ypač vokiečių) susidarydavo įspūdis, kad jie į Goethę žiūrėdavo lyg pro dirbtinį pagražinamąjį šydą, arba lyg į pusdievio statulą ant pjedestalo.

Tuo tarpu prof. J. Eretas savo knygose apie Goethę pažiūrėjo į jį žmogišku žvilgsniu, per daug neišaukštindamas jo teigiamybių ir nenuslėpdamas jo silpnybių. Tai buvo objektyvi studija, parašyta moksliniu santūrumu ir reta estetine kultūra. Ir kaip bebūtų keista, tačiau už šitas vieninteles knygas lietuvių kalba apie Goethę prof. Eretas yra turėjęs nemalonumų. Rašančiam šias eilutes yra tekę būti liudininku vienos tokios piktos reakcijos dėl Goethės tariamo išniekinimo, tartum pats reaguotojas būtų buvęs užgautas asmeniškai. Tačiau dr. Ereto atliktas Goethės atskleidimas (kiek galima pasikliauti atmintimi, neturint pačių knygų) toli gražu nebuvo toks jo nuvertinimas, kokį vėliau savo studijoje davė Jose Ortega y Gasset[5]. Šis europinio garso ispanų rašytojas ir filosofas didžiojo vokiečių poeto 200 metų gimimo proga įrodinėjo, kad optimistiškas ir olimpiškas Goethe yra prasilenkęs su savo poetiniu pašaukimu. Primenant Ortegos y Gasset bei K. Jasperso vėlesnius Goethės vertinimus, atrodo, kad J. Eretas kaip ne vokietis į žymųjį vokiečių klasiką pajėgė pažvelgti objektyviai ir drauge pažangiai, nes buvo arčiau tų pažiūrų, kokios pradėjo įsigalėti po II pasaulinio karo. Taigi, jei tik šitas dvi knygas mūsų veiklusis šveicarietis tebūtų parašęs lietuviškai, tai būtų jau žymus įnašas į lietuvių mokslą. Bet J. Eretas jų yra davęs kur kas daugiau.

Tačiau nesustosime čia nei prie profesoriaus parašytos senosios vokiečių literatūros istorijos, nei prie jo vokiečių mistikų monografijų, nes joms vertinti reiktų specialisto. Tik čia būtina pažymėti, kad J. Eretas anksti pradėjo domėtis lituanistika. Dar tebegyvendamas Šveicarijoje, Lietuvos nematęs gyva akimi, jis parašė populiarią informacinę knygą vokiškai *Litauen in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft* ir tą pačią prancūziškai (1919). Lietuvoje profesorius rašė straipsnių įvairiems žurnalams, redagavo Teologijos-Filosofijos fakulteto metraštį *Athenaeum* ir L. K. Mokslų Akademijos *Suvažiavimų darbus.*

Profesoriaudamas universitete, jis ne kartą studentų diplominiams darbams iš vokiečių literatūros duodavo temų, susietų su Lietuva. Jis ir pats šia kryptimi vykdė tyrimo darbus. Tai liudija jo studijėlė apie Liudviko Rėzos santykius su Goethe (1938). Paskutinis jo literatūrinis darbas, dirbtas Lietuvoje, kaip tik telkėsi apie aną didįjį Mažosios Lietuvos vyrą, L. Rėzą. Sako, kad ir rankraštis apie jį jau

---

[5] *Um einen Goethe von innen bittend,* Stuttgartas 1949.

buvęs netoli pabaigos, kai 1941 m. ankstyvą pavasarį J. Eretas turėjo palikti Lietuvą, kad išvengtų sunaikinimo, kuris grėsė iš komunistų. Tas išvažiavimas jį taip staiga užklupęs, kad nebebuvę galima pasiimti net reikalingiausių daiktų, jau nekalbant apie knygas ir rankraščius. Šitokiose aplinkybėse likęs ant stalo ir rankraštis apie L. Rėzą.

Po II pasaulinio karo tarp 1950-1972 m. Šveicarijoje J. Eretas nemažai straipsnių apie Lietuvą ir jos kultūrą yra paskelbęs įvairiuose šveicarų leidiniuose, dalyvavęs Lietuviškųjų studijų savaitėse Vokietijoje. Šveicarijoje buvo parašyti ir du jo stambiausi veikalai apie du žymius Lietuvos vyrus — biografijos apie Stasį Šalkauskį (1960) ir apie Kazį Pakštą (1971). Tai pirmarūšiai kūriniai, kuriems autorius skyrė daug darbo, sutelkdamas ten ir savo didelį stilistinį talentą.

Ypač jam turėjo būti sunku rašyti apie tokį šviesų išlygintą asmenį kaip Stasys Šalakuskis, nes dar stigo šio korespondencijos ir neprieinami autoriui buvo to žymaus pedagogo nespausdinti raštai. Vis dėlto profesoriui pavyko iš liudijimų asmenų, pažinojusių Šalkauskį, atkurti jo asmens gyvus bruožus. Daug laimingesnis buvo J. Eretas, rašydamas K. Pakšto biografiją. Jai gyvai sukurti profesorius ant savo rašomojo stalo turėjo K. Pakšto laiškų, įvairių jo užrašų, laikraščių iškarpų, pažįstamųjų liudijimų. Šitaip mažai tesuvaržytas medžiagos stoka, J. Eretas laisviau ir geriau apreiškė savo rašytojiškus pomėgius formos atžvilgiu. Todėl K. Pakšto biografija taip lengvai ir vaizdžiai parašyta, tartum skaitytum ne mokslininko ir laisvės šauklio gyvenimo aprašymą, bet biografinį romaną reta lietuviška tema.

Gal ir rankraštis apie L. Eėzą būtų buvęs baigtas anksčiau (prieš sovietinę Lietuvos okupaciją 1940-1941 m.), jei profesorius Eretas savo rašomų darbų nebūtų taip kruopščiai apdirbinėjęs tiek turinio, tiek formos atžvilgiu. Tam jis pasikviesdavo į talką įvairių sekretorių. Jų, deja, jis neturėjo rašydamas Šveicarijoje du stambiausius savo darbus apie St. Šalkauskį ir K. Pakštą. Tuo tarpu Lietuvoje į savo studijų ir knygų rašymą dažnai jis įtraukdavo savo studentus. Savo parašytą juodraštį profesorius duodavo jiems perrašinėti mašinėle, o perrašytus puslapius peržiūrinėdamas, vėl braukydavo, papildydavo, pakeisdavo sakinius ir atskirus išsireiškimus, kad tik būtų tiksliau, sklandžiau, vaizdingiau, o sekretoriai vėl perrašinėdavo.

Šitokiu kruopštumu J. Eretas rašydavo laikraščiams, žurnalams ir savo eilinius straipsnius, kurie iš po jo plunksnos nebebūdavo eiliniai formos atžvilgiu. Jie spindėdavo kaip aukštos literatūrinės kultūros šedevriukai. Todėl jie būdavo ne tik įdomūs pasiskaityti, bet ir nau-

dingi pasimokyti rašymo meno žurnalistikoje. Apie profesoriaus Ereto plunksnos kruopštumą niekas negalėtų paliudyti geriau, kaip *Šviesos* ir *Žaibo* spaustuvių darbininkai — kai jo duotas tekstas jau būdavo iškoreguotas ir dėtinas į mašinas spausdinti, jie niekada nebūdavo tikri, kad jo autorius paskutinį momentą nepanorės savo teksto dar pataisyti ir patobulinti. Vargdavo dėl to spaustuvių darbininkai, vargdavo dėl to ir, tur būt, tebevargsta pats J. Eretas, savo sakinius vaizduotėje perkeisdinėdamas ir ieškodamas vis tikslesnių ir vaizdesnių žodžių savo mintims. Šituo atžvilgiu jis buvo ir tebėra tikras menininkas-auksakalys, savo estetiniais siekimais toli pralenkęs ne vieną šių dienų dailiosios literatūros kūrėjų.

Todėl J. Ereto knygos ir straipsniai lietuvių kalbos ir stiliaus atžvilgiu pralenkia ne vieną lietuvį mokslininką, kuriam lietuvių kalba yra gimtoji. Net kai kurių mūsų lituanistų kalba atrodo skurdi, palyginus ją su Juozo Ereto raštų lietuviška kalba. Be abejo, tai reliatyvus mastas. Juo nenorima pasakyti, kad jo raštuose kalbininkas nerastų kokių nors smulkmenų prikišti. Tuo tik norisi nurodyti du dalyku: viena, profesorius Eretas lietuvių kalbą brangino ir stengėsi ją tobulinti; antra, su lietuvių kalba jis elgėsi taip, kaip apseina menininkas, dailiojo žodžio kūrėjas, kaip elgiasi kompozitorius su savo kūrinio instrumentacija.

Dr. J. Eretą taip pat reikia įskaityti į lietuvių jaunųjų rašytojų auklėtojus. Nepriklausomybės laikais jo, kaip veiklaus profesoriaus įtaka literatūrą studijuojantiems jaunuoliams galėjo būti didesnė negu uždaro, nors simpatingo, V. Mykolaičio-Putino. Su šiuo ir su St. Šalkauskiu nuo 1924 m. jis pradėjo telkti Kauno katalikus studentus, mėgstančius dailiuosius menus bei literatūrą į vieną daugmaž pastovų būrelį, iš kurio 1926 m. rudenį susiformavo studentų ateitininkų *Šatrijos* draugovė, dar tebegyvuojanti Chicagoje. Tačiau labiau negu per šį sambūrį, profesorius veikdavo literatūrą studijuojančius savo paskaitomis ir seminarais. Šitaip J. Ereto «mokyklą » yra daugiau ar mažiau išėję šie lietuvių dailiosios bei rimtosios plunksnos valdytojai: S. Bačinskaitė-Neris, J. Brazaitis, K. Bradūnas, J. Girnius, J. Grinius, J. Grušas, P. Jurkus, J. Keliuotis, A. Maceina, P. Naujokaitis, A. Pauliukonis, J. Paukštelis, V. Ramonas, Ign. Skrupskelis, J. Tininis, A. Šešplaukis-Tyruolis, A. Vaičiulaitis ir kiti. Kaip žinia, Lietuvių rašytojų draugija laisvame pasaulyje 1954 metais išrinko Juozą Eretą savo garbės nariu. Ji šitaip pasielgė tikriausia turėdama galvoje ne tik profesoriaus nuopelnus užsienyje Lietuvos labui, bet ir jo gausių raštų estetiškai aukštą kultūrą ir jo įkvepiančią įtaką gausiems lietuvių rašytojams, literatūros kritikams bei istorikams ir žurnalistams.

BERNARDAS BRAZDŽIONIS -
DIEVO IR ŽMOGAUS ŠAUKLYS

Kūrėjus menininkus pagal tai, kaip jie santykiauja su pasauliu ir jį išreiškia bei atvaizduoja savo kūriniuose, įprasta skirstyti į realistus-impresionistus ir į idealistus-ekspresionistus Pirmieji, savo žvilgsnį būna nukreipę į pasaulį, pasiduoda jo veikiami, o savo kūryboje tą regimąjį pasaulį pabrėžia, jį stengiasi atvaizduoti tokį, koks jis yra, nes tos tikrovės visuma ir smulkmenos jiems atrodo svarbios, įdomios ir net žavios. Antrieji, idealistai-ekspresionistai (kitaip romantikai) pirmiausia žvelgia į save, į savo asmeninius pergyvenimus, į savo nuotaikas, svajones bei idealus, kuriuos jie nešiojasi savo sieloje. Šitos rūšies kūrėjai regimąją tikrovę nori palenkti sau, apvalyti ją nuo atsitiktinumų, išryškinti jos esmę taip, kaip jie tikrovę supranta, arba ją perkurti pagal savo sielos polėkius.

Idealistams-ekspresionistams greta muzikos ir architektūros palankiausia yra lyrinė poezija, nes tai yra ne vaizdavimo, o išraiškos menas. Jį kuriant, išviršinę tikrovę galima labiausiai stilizuoti pagal poeto vidaus pasaulį, kuriam atskleisti regimosios tikrovės reiškiniai tėra tik priemonės, tik didesni ar mažesni simboliai. Tačiau, jei kiekvienas lyrikas yra daugiau ar mažiau idealistas-ekspresionistas, tai kiekvienas jų yra savotiškas idealistas. Todėl lyrikus vėl galėtume skirstyti į dvi pagrindines kategorijas — subjektyvistus ir objektyvistus.

Pirmųjų (subjektyvistų) kūrybinis idealas yra jų pačių asmeninio gyvenimo nuotaikos, jausmai ir mintys, kurios jiems atrodo svarbios, brangios ir originalios. Antriesiems, objektyvistams — brangus išviršinis pasaulis, nors kūrybiniu idealu eina emocijos ir mintys, pažadintos objektyvios tikrovės ir brangios ne vien pačiam poetui, bet taip pat kitiems žmonėms, platesnei ar siauresnei visuomenei, nes jų vertė atrodo nepareinanti nuo momenco nuotaikos. Tą subjektyvistą, kuris nenori skaitytis su savo visuomene ir dėl savųjų idealų kovoja ir maištauja, vadiname individualistu, o tas, kuris jaučiasi

per silpnas kovai, pasiduoda bei rezignuoja, pavadintume grynuoju elegiku. Visuomeninio pobūdžio elegiko vardą galima suteikti ir tam objektyvių nusiteikimų poetui, kuris jaučiasi per silpnas kovoti dėl bendresniųjų idealų, nes aplinkybės ir kliūtys yra nenugalimos ir todėl jis liūdi. Tuo tarpu tą lyriką, kuris ne tik savo, bet ir objektyvios vertės idealus poezijoje drąsiai skelbia, jais stengiasi uždegti kitus, atskleisdamas jų grožį ir vertę, kuris šaukia į kovą, pats kovoja, o pralaimėjimo momente nepalūžta ir telkia naujas jėgas kovai, — tą pavadinsime herojiniu poetu.

Į kurią šių keturių kategorijų priskirtinas Bernardas Brazdžionis?

Tarp heroikos ir elegijos

Žiūrėdami į geriausius kūrinius, sutelktus rinkinyje *Per pasaulį keliauja žmogus* (1949), atrodo, nelabai suklysime, atsakydami į aukščiau duotą klausimą, jei Bernardą Brazdžionį pavadinsime herojinės krypties objektyvistu ir tik paskiau lyriku medituotoju ir elegiku. Taip, Brazdžionis nėra lyrikas individualistas, kokiais yra buvę B. Sruoga ir Putinas tarp 1920-1926 metų. Brazdžionis geriausiais kūriniais pasirodo priešingas tokio tipo poetams, kokiu mūsuose yra buvęs Vienažindys-Vienožinskis ir kokiu geriausiais savo kūriniais nepriklausomybės laikotarpiu reiškėsi J. Kossu-Aleksandravičius dabar Aistis.

Kad labiau išryškėtų Brazdžionio poezijos veidas ir kad pajustume, koks yra didelis skirtumas tarp tų dviejų amžininkų, prisiminkime tik tų dviejų poetų eilėraščius, parašytus maždaug ta pačia tema ir tų pačių — Florencijos — įspūdžių įtakoje. Antai, Aleksandravičius-Aistis eilėraštyje *Florencijos Duomo* rašo:

Praeis diena ir nežinosi,
Ką įgijai, ką praradai.
Ir traukinių languos kartosis
Tau šalys, miestai ir veidai ...

Kitoj gal katedroj klūposi —
Taip klys koplyčiosna aidai ...
Praeis diena ir nežinosi,
Ką įgijai, ką praradai ...

Prie antkapio kitur sustosi :
Skambės gal dangiški aidai
Ir slinks gal žmogiški veidai ...

Manai, gal mirštant jie tau stosis —
Praeis diena, ir nežinosi... [1].

Nesunku pastebėti, kad Aleksandravičius-Aistis čia dėmesį yra sutelkęs į save, į savo prabėgančius, sunkiai apčiuopiamus įspūdžius, kurių net prasmės beveik nesuvokia, matydamas jų tėkmę. Todėl nėra jo eilėraštyje išviršinio pasaulio ryškių kontūrų ar skeveldrų, o tik niuansuoti aidai, kurie susilieja tarpusavyje, lyg spalvos gracingoje akvarelėje, sužadindami lengvutį liūdesio šešėlį. Viskas čia teka, lyg lygumos upely, be pastangų ir be kovos, nes kažin kas nesuvokiamai neša. Visai kitoks, tiesiog priešingas atsiskleidžia Brazdžionis *Fugoje Florencijos Santa Groce* :

Dar niekad taip nesimeldė vargonai,
Ir niekad neplaukė tokia skliautų giesmė —
O Viešpatie, o Viešpatie, kaip milijonai
Nevertas prieš Tave aš pult esmi.

Esmi kaip freska pas duris sena ir nusitrynus
Tarp tų veidų, tarp jų maldų, tarp tų širdžių,
O pas Tave, o pas Tave vis eina minių minios,
Ir žingsniuos jų ne mirtį, ne — gyvenimą, gyvenimą girdžiu.

Nuo šalto grindinio lig žydinčių vitražų,
Nuo žemės ligi saulės, lig dangaus
Visų tautų, visų namų, visų bazilikų Tau maža
Vienoj giesmėj Tau vieną garbę gaust [1 2].

Nereikia net cituoti viso eilėraščio iki galo. Iš tų strofų jau matyti, kad čia nė kalbos negali būti apie grakščią niuansuotą įspūdžių akvarelę, nes čia — stambių ir ryškių brūkšnių emocinė freska, siekianti iki dangaus, kur objektyvaus pasaulio elementai žymiai daugiau sveria negu Aisčio kūrinyje. Bet drauge Brazdžionio « aš »toje freskoje nėra dingęs ar užmirštas. Jis kartu savo reiškiamą emociją išlieja plačiau ir galingiau negu Aistis. Brazdžioniui reikia stambesnių, ryškesnių brūkšnių ir žymiai daugiau išviršinio pasaulio elementų — daiktingų vaizdų ir reiškinių. Ir vaizduodamas save menką, poetas juose nepranyksta, bet visuose tuose įspūdžiuose, jausmuose ir vaizduose, kuriuos jam sužadino fuga, jis stengiasi valingai susivokti, džiūgaudamas. Tie gausūs menininkai ir poetai, kurie yra palaidoti

---

[1] J. Kossu-Aleksandravičius, *Užgesę Chimeros akys*, Kaunas 1937, 55-56 psl.

[2] B. Brazdžionis, *Per pasaulį keliauga žmogus*, Stuttgartas [s]1949, 187 psl.

Santa Groce bažnyčioje, ne tik nesukelia poetui liūdesnio ir abejonių, bet priešingai — džiaugsmingą teigimą ir Dievo majestoto garbinimą, nes mirusieji pasirodo kaip Dievo liudytojai, glaudęsi piie jo. Ir, pagaliau, tie poeto garbinimo ir džiūgavimo jausmai, išreikšti eilėraštyje, nėra tik jo vieno asmeninės emocijos, bet maždaug visų krikščionių ir tų visų garsių vyrų, kurie palaidoti *Santa Groce* šventovėje. Taigi, tiek savo apibendrintu jausmu, tiek jo išraiškos priemonėmis — didingais dramatiškais vaizdais — Brazdžionis *Santa Croce fugoje* pasirodo objektyvus ir herojiškas. Jis toks ne tik šitame kūrinyje, bet, kaip netrukus pamatysime, ir daugelyje kitų eilėraščių. O tos herojinės nuotaikos daugiausia yra *Ženklų ir stebuklų* (1936) bei *Kunigaikščių miesto* (1939) rinkiniuose.

Brazdžionio objektyvinį ir herojinį talento pobūdį atskleidžia ne tik didingos rimties kūriniai, bet ir nevisai pavykę eilėraščiai, kaip, pavyzdžiui, žymi dalis patriotinių elegijų, parašytų tremtyje. Tiesa, kad Brazdžionis yra rašęs šiek tiek elegijų anksčiau, — savo jaunystėje ir net savo gražiausiais (1936-1940) metais, — tačiau tremties laikas, sklidinas vargo ir nevilties, Vokietijoje, ypač turint prieš akis Lietuvos sunkią dalį, Brazdžionį vėl yra stipriai nuteikęs elegiškai. Tačiau tas faktas, kad asmeninio vargo ir klaikių klajonių dienomis poetas rašė daugiau visuomeninio-patriotinio pobūdžio temomis, kurios buvo tūkstančių tremtinių širdyse ir galvose, dar kartą nurodo, kad Brazdžionio asmuo yra jautrus objektyviems reiškiniams. Antra vertus, pasitaikantis patriotinių elegijų vidutiniškumas nekalba prieš poeto polinkį suvokti objektyviai tikrovę : tėvynės ilgesio temomis parašyti eilėraščiai, kaip *Upelė kalnuose* ar *Atminimų turtas,* tampa patriotiniais kūriniais lietuvių tremtinių lūpose ir širdyse. Antai, *Tėviškės sodų* elegijoje poetas savo vardu kalba :

Mano tėviškės tolimos liepos,
Mano tėviškės sodai balti,
Pasakykit, kada jūs man buvot
Prie širdies taip arti ?

Aš jaučiu jūsų žydintį kvapą,
Aš kaip gyvas visur jus matau,
Ir kiek jūsų, be rudenio, lapų,
Kiek dienų man nukrito, skaitau.

Jūs man gaudžiate kaip vargonai,
Ir sapne, ir darbe, ir maldoj,
Ir aplink, kai sustoju kelionėj, —
Krinta jūsų žiedai.

Mano tėviškės tolimos liepos,
Mano tėviškės sodai balti,
Pasakykit, kada jūs man buvot
Prie širdies taip arti !...[3]

Čia asmenišku tonu paminėtos tėviškės liepų grožybės yra tokios bendros, kad jos ne tik tremtiniui bei išeiviui, bet kiekvienam šiek tiek jautriam asmeniui žadina prisirišimo jausmus žaliajai liepų tėviškei.

Taip pat apie Brazdžionio talento objektyvinį pobūdį, kalba ir labai nežymus procentas (beveik stoka) erotinių motyvų, kurie paprastai būna nuausti subjektyviniais jausmais. Šitais išgyvenimais nuo neatmenamų laikų poetai yra sukūrę ir kuria įvairiausių niuansų elegijų. B. Brazdžionis, sakytum, būtų ne žmogus, jeigu ir jis nebūtų nieko rašęs meilės tema. Tačiau šituo žvilgsniu jis labai diskretiškas ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai. Sakysime, viena gražiausių jo meilės elegijų, vardu *Auksakalys,* turi labai objektyvią formą, nes pergyvenimo išraiška yra sutelkta į auksakalio dirbamą žiedą :

Dešimt karatų — dešimt mūsų meilės metų
Į tavo žiedą, mylimoji, aš dedu
Mana širdis širdies tavosios nesuprato,
Ir prie altoriaus nueini tu su kitu.

O vestuvinio žiedo tyras aukse,
Lašėk, lašėk, kaip ašara šviesi!...
Tu nueini, o aš kaip laimės lauksiu
Tavęs senų svajonių ilgesy.

Prie tavo vardo mano vardas glausis,
Ir metai jo, nelauk, neišdildys ;
— «Čia firmos vardas», — atsakysi klausiant,
Bet ne, ne taip tau atsakys širdis.

O vestuvinio žiedo tyras aukse,
Žėrėk, žėrėk, kaip ašara tyra!...
Tu jungsi juos, o aš čia vienas lauksiu
Sau tos, kurios man žemėje nėra[4].

Panašų objektyvinį polinkį liudija ir *Meilės kelionė,* kurios vardas leidžia tikėtis, kad poetas iš tikro dainuos apie meilę, yra tiek atsieta

[3] Ten pat, 419 psl.
[4] Ten pat, 350 psl.

nuo asmeninių nuotaikų, kad pirmoje eilėraščio dalyje net sunku suvokti, kas toji poeto mylimoji — ar tėvynė, ar moteris — su kuria jis nori visada drauge keliauti į Anapus ir kurios meilė nesibaigs nė ten. Ir šita gražiausioji trilypio kūrinio dalis yra tikriau nuoširdi padėkos giesmė Dievui už meilę negu meilės daina.

Nesutinkame «rimtojoje» B. Brazdžionio lyrikoje nė jausmų, nukreiptų į savo mažus vaikus, nors žinome, kad poetas juos myli ir jiems yra prirašęs nemažai vaikiškų eilėraščių. Jei nebūtų kūrinėlio *Motinai* ir vieno antro šiek tiek meile moteriai nuspalvinto eilėraščio (pavyzdžiui, *Laimės namelis),* būtų galima teigti, kad rinkinio *Per pasaulį keliauja žmogus* autorius sąmoningai vengia šeimyninių jausmų, laikydamas juos perdaug intymiais, netinkamais poezijai. Šituo atžvilgiu Brazdžionis atrodo priešininkas tokių intimistų, kuriems tik savo susipynusių neurasteniškų nuotaikų narpliojimas ir sekso blusinėjimas yra tapęs šiais laikais literatūros svarbiausiu objektu.

Kaip daugelis poetų, taip ir B. Brazdžionis savo eilėraščiuose neretai vartoja «aš» įvardį, kuris suteikia asmeniško jaukumo. Tačiau poetas šį įvardį neretai pakeičia «tu » ir «mes », nors ir šie priartėja prie įvardžio «jis », nes poetui svarbu ne tiek asmuo, kiek objektas ar problema, apie kurią kalbama eilėraštyie (*Regėjimas, Būsimoji diena).* Brazdžionis iš tikro dažnai prabyla trečiuoju (jis) asmeniu, tartum jis būtų epikas. Jo garsusis eilėraštis *Per pasaulį keliauja žmogus,* kuris yra davęs vardą visai rinktinei poezijos knygai (1943, 1949), parašytas kaip tik trečiuoju asmeniu :

Baltas, baltas, kaip vyšnios viršūnė,
Žydro veido, kaip žydras dangus,
Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
Per pasaulį keliauja žmogus

Panašiai trečiuoju asmeniu yra parašyti tokie geri eilėraščiai kaip *Žmogus, Pavasario varpai, Procesija į Kristų, Piligrimai, Benamė paukštė* ir kiti. Tačiau poeto norą objektyvuotis, tiesiog jo epines tendencijas gerai atskleidžia tie kūriniai, kuriais jis įsijaučia į kitą žmogų ir kalba jo vardu, kad ir išsireikšdamas pirmuoju asmenimi. Šitaip yra parašyti keli tikrai vykę kūriniai, kaip *Ką sakė Jėzui mūrininkas tą naktį, Ąžuolas, Paskutinis pasmerkto miriop žodis, Neregio elegija, Laisvės paukštis, Dievo Motinos lopšinė.*

Taigi, daugelyje Brazdžionio kūrinių, ir tai dažnai pačiuose geriausiuose, poeto dėmesio centru yra ne jo paties asmeniniai jaus-

[5] Ten pat, 160 psl.

mai ar nuotaikos, bet daugiau pasaulis ir gyvenimas, arba tiksliau sudėtingoji būtis, kurios problemose poetas jaučiasi įaugęs taip, kad jas laiko savomis. Vadinas, Brazdžionis šituo objektyviniu ir dažnai herojiniu talento bruožu yra giminingas senovės graikų Tirtėjui ir Pindarui, hebrajų psalmistams, vokiečių Fr. Schilleriui, prancūzų V. Hugo ir neretai mūsų Maironiui.

Būdamas objektyviai nusiteikęs, sielodamasis tomis problemomis, kurias kelia gyvenimas aplink jį, ir su jomis vaizduotėje rungdamasis, Brazdžionis tiki taip pat savo idealų objektyvumu. Kas jam brangu, kas jo vaizduotę ir protą žavi, tai nėra tik jo vieno prabėgantis įspūdis ar nuotaika, kuri maža beturi vertės kitu laiku ir kitam žmogui. Brazdžionio rūpesčiai ir kūrybiniai idealai atrodo pastovūs, turį reikšmės visiems žmonėms ir visiems laikams, tai, kas paliečia giliai žmogaus likimą, kas yra susiję su antgamtine tikrove, kaip visokios būties šaltiniu. Šitokioje neįsivaizduojamus tolius siekiančioje perspektyvoje Brazdžionio idealų kertiniu akmeniu yra Dievas, visų herojų ir šventųjų, viso ko šaltinis ir tikslas. Tai krikščionių Dievas. Gretimai su juo eina apreikštosios krikščionių religijos tiesos ir dorybės, kuriomis poetas neabejoja, kaip neabejoja pasaulio buvimu, žmogaus didybe ir menkyste, tiesos ir žmogiškumo galutiniu laimėjimu, savo tėvynės buvimu, jos sunkia dalia dabar ir jos šviesia ateitimi.

Kadangi Brazdžioniui šitie idealai tokie pat objektyvūs ir tikri, kaip jo paties buvimas, kuris taip pat atremtas į nesunaikinamus transcendentinius pagrindus, todėl jo poezijoje nėra svyravimų dėl Dievo, žmoniškumo, tėvynės vertės, bet dažniausiai yra tų dalykų drąsus teigimas, skelbimas, šaukimas į kovą dėl neteisybių ir kitų idealų niekinimo. Yra taip pat pastangos nuplėšti uždangą, kuri temdo žmogiškuosius idealus, išlukštenti mįslę, kad būtų matyti kelias į aukštumas ne tik pačiam, bet ir kitiems. Todėl Brazdžionis pirmiausia yra Dievo, kilnaus žmogiškumo, tėvynės meilės šauklys ir riteris, kuris jaudinasi dėl kitų klaidų nemažiau negu dėl savųjų.

Šitas pozityvus ir herojiškas nusistatymas plačiai suprastos tikrovės ir idealų atžvilgiu yra reta ir brangi ypatybė, pačiam kūrėjui dažnai nemaža kainuojanti, nes dažnam poetui ir rašytojui lengviau pastebėti, kūrinyje išreikšti menkystes, abejones ir neigiamybes. Jau vien dėl šito fakto kritikas turi pozityviai nusiteikusį kūrėją atžymėti, ypač šiais skepticizmo ir nihilizmo laikais. Pozityvų idealistinį kūrybos pobūdį kritikas turi net pabrėžti, nes jis žino, kad plačioji publika lengviau supras svyruojantį kūrėją, skeptiką ar net nihilistą, nors tai nereiškia, kad pozityvus nusistatymas tiesos ir kitų gyve-

nimo vertybių atžvilgiu ir net herojinis įsitikinimų skelbimas bei gynimas būtų mažiau žmogiškas. Nors pozityvinis kūrėjas bus sunkiau ir rečiau kitų suprastas, tačiau jis bus ilgiau mylimas tų, kurie jį supras. O kai ta pozityvinė kūryba reiškiasi herojine forma, tai rašytojas ar poetas gali patapti savo tautos ir net visos žmonijos vadu ilgiems laikams, gali iškilti, kaip savo tautos pranašas, kokiu mūsuose yra buvęs Maironis.

Bet už tai herojinis kūrėjas mūsų laikais susiduria su didesnėmis sunkenybėmis negu skeptikas ne tik kūrybos procese. Menkai suprantamam visuomenės, jam sunkiau prasimušti į viešumą : jis ilgiau pasilieka be dvasinio atgarsio ir susilaukia stipresnės opozicijos negu kitas talentas ; jis pats turi būti kaip galima kilnesnė asmenybė, nes kitaip jo giesmė gali skambėti melagingai; trečia, jis turi būti galingesnis kūrybiškai, nes pozityvioji kūryba yra sunkesnė ir jai labiau graso retorikos pavojai. Su šitokiomis sunkenybėmis ir pavojais susitinka Brazdžionis. Bet ar jis visur jas nugali? — Jis nebūtų žmogus, jei visada nugalėtų.

Dievas ir tauta

Jei žiūrėsime pirmiausia poezijos, sutelktos linkinyje *Per pasaulį keliauja žmogus,* turėsime pasakyti, kad estetiniu atžvilgiu geriausiai yra nusisekusios tos Brazdžionio herojinės vizijos, kuriose iškyla Dievo galybės ir jo išminties paslaptingi ženklai žmonių gyvenime bei visatoje, arba kur atskleidžiama žmogaus didybė ir menkystė, žmonijos didingi žygiai ir klaidžiojimai. Proporcingai imant, silpnesnių bus eilėraščių, kuriuos pavadintume patriotinėmis odėmis ir tėvynės laisvės, skausmo bei liūdesio giesmėmis ar elegijomis, parašytomis bolševikų, vokiečių okupacijų ir ištrėmimo metais.

Pažymėtina, kad patriotinės poezijos Brazdžionis kaip tik daug yra davęs anais didžiųjų tautinių ir asmeninių nelaimių laikais, — nelaimių, kurias atnešė Lietuvai ir lietuviams II pasaulinis karas. Laisvės netekimas, svetimųjų okupantų brutalumas, lietuvio ir jo tėvynės paniekinimas, lietuvių priverstini trėmimai, lietuvių bėgimas iš savo tėvynės, jų vargas ir sielvartai, jų meilė savo toli paliktai tėvynei ir jos ilgesys, plačiai ir įvairiai atsispindi Brazdžionio eilėraščiuose, parašytuose 1940-1947 metais. Patriotinės nuotaikos eilėraščių jis ypač gausiai davė pirmaisiais tremties vargo mėnesiais, gyvendamas Austrijoje. Iš jų susidarė didžioji *Svetimų kalnų* rinkinio dalis[6]. Tiesa, randame ten ir religijos, ir karo, ir bendrai

---

[6] B. Brazdžionis, *Svetimi kalnai,* Tübingenas 1945,

žmogiškos egzistencijos temomis parašytų kūrinėlių, tačiau lietuvio tremtinio gyvenimo netikrumas ir begalinė nostalgija neabejotinai vyravo. Brazdžionio ir tūkstančių tremtinių Vakaruose pagrindinę nuotaiką gal geriausiai išreiškia *Šiaurės pašvaistės* paskutinioji strofa :

Ak, norėčiau raudoti iš džiaugsmo
Ir pajust, kad po kojom esi,
Lietuva, žemės žodi švenčiausias,
Lietuva, žemės laimė šviesi ! [7]

Jei šitie gausūs tėvynės ilgesio eilėraščiai dažniau yra meniškai silpnesni, jei vieni jų nukrypsta į retoriką, o kiti — į sentimentalumą, tai nereiškia, kad jų visuomeninė pedagoginė reikšmė būtų maža. Šiandien kaip tik patriotiniai Brazdžionio eilėraščiai labiausiai žinomi ir deklamuojami Vakaruose. Jų estetinės silpnybės taip pat nereiškia, kad Brazdžionis būtų ne toks nuoširdus patriotas, kaip humanistas bei tikintis žmogus. Čia gali būti net atbulai : tėvynės meilę, jos ilgesį ir tremtinio nedalią poetas realiai gal net stipriau pergyvena negu kitus jausmus, tačiau tas *realumas ir aktualumas* kaip tik yra viena priežasčių, kurios kliudo susiformuoti visai tobuliems kūriniams.

Taip atsitiko ne vienam Brazdžioniui, nes politinės-visuomeninės aktualijos būna labai stiprios, žmogų pavergiančios, arba drumsčiančios blaivų žvilgsnį. O kūrėjas turi jaustis laisvas, tiek laisvas, kad jis be didesnio skausmo galėtų savo jausmais lyg žaisti. Todėl, kai jis imasi kurti aktualiomis visuomeninėmis temomis, jis turi surasti tokius simbolius bei aspektus, kurie jį atitrauktų nuo aktualijų. Tokiais objektyvuojančiais reiškiniais patriotinėje kūryboje būna savo krašto praeitis ir jos legendos, savo žemės žmonių grožis, jų papročiai, tėviškės gamta. Ir Maironiui patriotinė lyrika geriausiai nusisekdavo, kai jis savo jausmus glaudžiai susiedavo su praeitimi, žmonėmis ir gamta.

Brazdžioniui kaip poetui legendos neegzistuoja. Mažai jam reikšmės teturi tokia žila, karžygiška Lietuvos praeitis, kuri žavėjo romantikus, neišskiriant Kudirkos nė Maironio, nes jam įdomesnė kultūrinė praeitis. Jei Brazdžionis savo eilėraščiuose neretai prisimena praėjusias dienas, tai jos dažniausiai būna netolimesnės, negu siekia poeto amžius, t. y., maždaug laisvos Lietuvos laikų iki II pasaulinio karo audrų. Taigi, savo patriotizmui išreikšti B. Brazdžionis teturi nedaug išviršinių priemonių — tik Lietuvos peizažo elementus, jos

[7] Ten pat, 102 psl.

žmones, lydimus pavergtos tėvynės ilgesio. Visa tai mums vaizdžiai pailiustruoja *Pavasario svajonės* dvi paskutinės strofos :

Ten žilvičiai žili meta žirginius žemėn,
Ir galulaukėj kvepia pirmoji vaga,
Ten seselė Nery žlugtui vandenį semia,
Ir sumirga gelmėj dausų žvaigždės degą,

Kaip sodybų gimtų žiburėliai užgesę,
Bet širdy jie neges ir gyvi bus ir švies,
Iš kapų kels tėvų amžių glūdinčią dvasią
Ir iš viso pasaulio mus tėviškėn ves [8].

Panašiai yra parašyti *Vaikystės takai, Žiburėlis kalnuos, Lopšinė dukrelei* ir kitos elegijos. Puikūs originalia koncepcija yra *Lietuvos motina, Tėvų sodybos žiburėlis, Ąžuolas,* nors tų eilėraščių išraiška turėtų būti labiau sutelkta, stipresnė. Geriausiais patriotiniais eilėraščiais reiktų laikyti: *Paskutinį pasmerkto miriop žodį, Tėvų namus, Pavasario pumpurui, Ir maža kregždutė, Šulinys, Atminimų turtas.* Šituose kūrinėliuose patriotinis jausmas jau tiek atsietas nuo aktualijų, kad nebėra ne tik Lietuvos vardo, bet viename kitame net tėvynės žodžio. O vis dėlto nebus perdėta pasakius, kad *Paskutinis pasmerkto miriop žodis* prilygsta V. Hugo geriausioms satyroms, o *Ir maža kregždutė* bei *Atminimų turtas* yra tokie mieli šedevriukai savo paprastumu, kad kiekvienas poetas galėtų didžiuotis juos sukūręs.

Štai, kokius įdomius, bet labai trapius savo atsiminimų turtus atskleidžia Brazdžionis savo *Atminimų turto* sonete :

Tenai mes buvom visko prisirinkę :
Margų plaštakių, sraigių ir gelsvai
Raudono gintaro, ir plaukė ten aplinkui
Mažytę kūdrą dideli laivai.

Tenai pasaulis buvo mūsų siauras,
Bet jo pakakdavo dienų dienom
Ir nukeliaut lig pat ledynų šiaurės
Ir pasvajot po palmėm, po aukštom.

Ir kai į tolį vartai atsivėrė,
Ir kai iš tėviškės išklydo m tiek toli,
Kad šulinio svirties matyt nebegali,
Palikę atminimuose tenai
Plaštakės, gintaras ir sraigės auksu žėri
Ir nenustos žėrėję amžinai [9]. [9]

---

[8] B. Brazdžionis, *Per pasaulį keliauja žmogus,* 436 psl.
[9] Ten pat, 413 psl.

Patriotinius jausmus Brazdžionis neretai mėgsta susieti su religiniais. Kartais toks sujungimas duoda visai gerų rezultatų, kaip tai liudija *Kauno katedra, Mūsų džiaugsmas.* Ypač puikus pavyzdys, kaip religinis jausmas padeda suobjektyvėti patriotiniam, yra *Kauno katedra.* Čia senasis paminklas su garsiais Lietuvos vyrais (vysk. M. Valančium, vysk. Baranausku, Ad. Jakštu ir Maironiu) simbolizuoja lietuvių tautinį bei religinį patvarumą bei ištikimybę.

Greta patriotinių akordų žymią vietą, kaip sakyta, Brazdžionio lyrikoje užima religiniai. Jų gausu rinkiniuose, parašytuose dar gimtojoje žemėje, bet jų nestinga ir tremties poezijoje. Religinių jausmų ir temų skalė gana plati ir įvairi. Susižavėjimas Dievo majestotu ir jo garbinimas, sutelktas džiaugsmas, pastebint jo ženklus žmonių gyvenime ir jo pėdsakus visatoje, rimtis prieš Dievo rūstybę ir teisybę, pasitikėjimas Dievo Apvaizda, jo teisybės viltis, atsidavimas Dievo valiai, gailestis, malda, pagarba ir meilė Mergelei Marijai bei šventiesiems — štai tos temos, kurias sutinkame Brazdžionio poezijoje. Jų pagrindinė — Dievo visagalinti didenybė, jo išminties ir tėviško gerumo teigimas greta rimto susirūpinimo, kad žmonės to nemato. Tai vaizdžiai atskleidžia *Aklasis:*

Kai po kaitros užpuola žemę liūtys,
Kai piktas žaibas skelia į namus,
Pastogė, Dieve, Tu mažos miškų žibutės,
Ir Tavo rankos, Dieve, saugo mus.

Kai žemės vieškelius tamsa apsiaučia,
Ir kai sudūžta visos viltys į
Mirties uolas. Tau himnus gieda griaučiai,
Tu vienas toj tamsoj šviesus esi.

Tave maža laukų žolelė regi,
Tavęs kaip aukso kupinas dangus,
Tau stojo žemė, švietė saulė, žvaigždės degė,
Tavęs nematė, Dieve, tik žmogus[10].

Kaip Brazdžionio pasaulėžiūros centre yra Dievas, taip jis eina centriniu motyvai jo poezijoje. Todėl joje sutinkame ir Kristaus asmenį, jo istorijos ir jo aplinkos poetines vizijas. Antai, pirmąją be galo švelnią motinišką ir mistinę Mergelės Marijos meilę ką tik gimusiam savo dieviškajam Kūdikiui Brazdžionis išreiškia *Dievo*

[10] Ten pat, 348 psl.

Motinos lopšinėje. Jos viena gražiausių strofų pasikartodama šitaip skamba :

Tyliau, tyliau giedokit serafimai,
Ir žvaigždės, jūs plazdėkite tyliau,
Ir aš be atdūsio prie jo, prie mano džiaugsmo rymau,
Kol rytmečio šviesi žara išauš [11].

Šita *Dievo Motinos lopšinė* — originalios koncepcijos kūrinys — būtų tikras religinės poezijos šedevras, jei jos posmų būtų mažiau.

Gretimai šitos lopšinės galima suminėti mažiau originalią *Užgimimo Gloriq.*

Kitų Kristaus vizijų tarpe, tokių, kaip *Betlehem, Nelaimingi miestai, Kristus ir Jeruzalės moterys* herojine didybe išsiskiria *Preliudas į Kristaus gyvenimą* ir *Keleivis iš Edomo.* Ypač šis pastarasis eilėraštis, vaizduojąs antrąjį Kristaus atėjimą teisti tų, kurie atmetė jo meilės mokslą, pranašų nuo amžių išpranašautą, yra vienas stipriausių kūrinių religinėje ir žmogaus būties heroikoje. Tai yra tikras epiškai dramatiškas šedevriukas, kurio grožį turėtų pajusti net miniatiūrinės gležnosios poezijos grynieji estetai.

Štai kelios strofos to antrojo Kristaus atėjimo vizijos, kur pinasi ir prasidėjusiojo II pasaulinio karo šiurpulingi vaizdai:

— Tai aš, tai aš, kurį šaukei tu, kaip nešaukia
Nei motinos, nei tėvo, nei brangiausios mylimos,
Tai aš einu nenugalėtas iš karų ir frontų lauko
Ir vėlų vakarą esu visų savų vaikų ramiuos namuos.

Pirštu nepaliečiau danguj mirties bombonešių — jie krito,
Ir vandenų gelmėse torpedos bėgo nuo manęs,
Nebuvo tankų mano ginkluos, nei minų, nei iperito,
Vienok negrįžo niekas niekas sveikas žemėn po manęs.

Tariau balsu — drebėjo liūtai ir centaurai,
Nuo mano balso ėjo upės iš krantų,
Tariau tyliai — užmigo tulpių ir lelijų baltos taurės,
Tariau vienai, o klausė tūkstančiai kartų ...

Apie mane argi nebuvo parašyta,
Ar buvo neskelbta senųjų pranašų ?... —
Šalton širdin, šalton kaip ledas mirė meilės žodžiai kritę.
Todėl dabar jums pasiutimo jūsų pabaigą nesu [12].

---

[11] Ten pat, 303 psl.
[12] Ten pat, 189-190 psl.

Stabtelėjus ties šitomis Kristaus asmenį liečiančiomis vizijomis, kai kam gali kilti klausimas, ar čia religinė poezija, ar propaganda netikintiems gąsdinti ir grasinti. Ir atsakysime, kad tai religinė poezija, jei prisiminsime, jog religija nėra tik prabėgantis nepastovus jausmas. Krikščionių supratimu, religija yra psichinis-metafizinis faktas, apimąs visą žmogų, susijęs su regimąja tikrove, pasiekiąs transcendentinę būtį, kaip viso ko pagrindą, ir turįs savo istoriją bei objektyvias reiškimosi formas. Ir Kristus, kaip Dievas ir krikščionių religijos įkūrėjas, nėra kokia nors estetinė svajonė. Jis yra — Dievas-Žmogus, istorinis asmuo, susijęs su izraelitų tauta ir jų tėvyne, susijęs su jų religinėmis tradicijomis ir palikęs žmonėms savo mokslą, užrašytą Naujajame Testamente. Iš ten mes žinome, kad Kristus yra kupinas užuojautos vargstančiam žmogui, meilingas ir atlaidus atgailojantiems nusidėjėliams ir atviros tiesios širdies žmonėms, bet negailestingas visokiems oportunistams, sąžinės biznieriams, veidmainiams vis tiek, ar tie fariziejai būtų kunigai ar paprasti žmonės. Juk Evangelijose užrašyti patys rūsčiausi Kristaus žodžiai yra nukreipti į veidmainius-fariziejus. Ir ne ką kitą, kaip veidmainingus pirklius, jis su botagu išginė iš šventovės, kur jie buvo įsirengę prekyvietę. Kad ir su dideliu budėsiu, Kristus vis dėlto taip pat pasmerkė Palestinos miestus (Jeruzalę, Betsaidą, Kaparnaumą, Karazaimą) pražūčiai, nes jie atmetė jo atėjimą. Taigi, Kristus pasirodo ne tik kaip švelnus ir atlaidus Ganytojas, bet ir kaip didingas Teisėjas.

Todėl nereikia stebėtis, jei Brazdžionis ir šitokį Kristų atvaizdavo. Tai tiko jo talentui, linkusiam pirmiausia į objetyvias formas. Ir kituose rebginių temų kūriniuose jis domisi ne tiek psichiniu faktu, kiek objetyviuoju aspektu, atstovaujančiu idealistinę ar moralinę tiesą. Gilindamasis į vieną ar antrą objektyvųjį religijos reiškinį, poetas pajunta drauge sukylant ir atitinkamą emociją, o paskui visa tai jis stengiasi perduoti skaitytojui. Šitais atvejais turime ne intymiąją religinę poeziją, bet objektyvinę, kartais didingą, rimtą religinę lyriką, kokią sutinkame dažnai psalmėse, tame pačiame Šventraštyje.

Tiesa, kad šiais žmogaus izoliacijos laikais mes esame labiau įpratę į tokį religijos supratimą ir tokią religinę poeziją, kur daug kančios, ieškojimų, abejonių, net sentimentalaus gardžiavimosi, arba neigimo. Tačiau tai dar neišsemia visos religinės poezijos galimybių, kaip jų neišsemia nė Brazdžionis. Jo religijoje klaidžiojimų ir sentimentalumo nėra. Religija jam nėra malonus baltų avinėlių glostymas, bet giliaprasmis, svarbus, su žmonių egzistencija susietas įpareigojantis faktas. Be abejo, ne jis vienas lemia, kad Braz-

džionio religinėje poezijoje pasirodo rūstūs, objektyvios reikšmės motyvai. Tai pareina nuo poeto psichinės struktūros ir nuo išviršinių (II pasaulinio karo pradžios) aplinkybių, kuriose teko jam gyventi. Bet religinėje poezijoje Brazdžionis nėra tik rūstus. Tai gerai gali paliudyti aukščiau duotos *Aklojo* ir *Dievo Motinos lopšinės* citatos. Tai taip pat liudija *Emaus, Atleisk man, Viešpatie, Artojų malda, Kalėdų Kristui* ir eilėraščių ciklas iš gyvenimo šventųjų (Izidoriaus, Antano iš Paduvos, Pranciškaus iš Asyžiaus, Kūdikėlio Jėzaus Teresės, Bernardo). Tiesa, kad ir juose dėmesys yra nukreiptas į objektyviuosius reiškinius, tačiau tas švelnumas nematomais spinduliais sklinda iš Kristaus asmens. Tai geriau už išvedžiojimus liudija B. Brazdžionio vaizdas apie Emaus Kristų:

Ir žiūriu, žiūriu — ir išvydau :
Ateina Kristus keliu apiplyšęs, basas —
Brasta upelį nuolankiai perbrido,
Perbrido, Saulėn, žemėn pažiūrėjo ir nusišluostė ašaras.

Ir tarė žiedui šalia balto tako :
— Tave keleivis vakar čia numynė,
Ar neregėjai mano veido vakar,
Per visąnakt nuliūdęs, purvinas ir nusiminęs ? [15]

Šitoks religinės poezijos objektyvinis pobūdis iš dalies paaiškina, kodėl Brazdžionis mėgsta vartoti liturginius terminus, asmenų ir vietovių vardus paimtus iš Šventojo Rašto. Antai, su pranašingomis perspėjančiomis tendencijomis *Nelaimingų miestų* eilėraštyje sutinkame refreną :

Vargas tau, Karazaim, vargas tau, Bethsaida,
Negirdėjai žodžio Jo, nematei Jo veido [14].

Kas nėra skaitęs Evangelijų, tam pirmoji refreno eilutė gali atrodyti miglota ir maža ką tesakanti. Bet kas pažįsta tas Šv. Bašto vietas, kur tų miestų vardai minimi, tas tuoj pajunta, koks čia rūsčiai prasmingas turinys yra įdėtas ir kaip tie vardai pakelia eilėraščio prasmę. O jeigu visas *Nelaimingų miestų* kūrinėlis nėra pakankamai stiprus, tai priežasties reikia kitur ieškoti, o ne šituose varduose.

Tiesa, kai kuriuose, ypač Brazdžionio jaunystės eilėraščiuose, su Šventraščiu susijusių vardų ir liturginių terminų yra perkrauta, [13]

---

[13] B. Brazdžionis, *Krintančios žvaigždės*, Kaunas 1933, 16 psl.
[14] B. Brazdžionis, *Ženklai ir stebuklai*, Kaunas 1936, 86-87 psl.

kaip pranašiškame *Žmogaus stebukle* perdaug prikrauta išsigimstančios civilizacijos reiškinių. Nevedant čia statistikų ir neanalizuojant eilėraščių su Šventraščio vardais, vis dėlto reikia pasakyti, kad kai kur tie vardai atrodo tiesiog būtini. Sakysim, *Keleivyje iš Edomo*, kuris originaliai pavaizduoja Kristaus didybę jo antrojo atėjimo į pasaulį metu, paties Kristaus vardas visai neminimas, bet drauge su kitomis aliuzijomis Edomo ir Bosros vardai tą nepaprastą keleivį individualizuoja, nes parodo konkrečioje geografinėje vietoje. Taigi, šitie kai kam nesuprantami vardai čia turi gal net didesnę prasmę negu tokie barbarizmai, kaip svietas ir mučelninkai, kuriuos Brazdžionis vartoja visai sąmoningai.

Nors biblinius ir liturginius terminus B. Brazdžionis labiau mėgo vartoti lig 1940 m., tačiau toli gražu ne juose jo religinės poezijos esmė, nes tai yra tik priemonės. Kai reikalauja tema, jis sugeba tiesą pasakyti tikroviniais reiškiniais visai be jokių terminų. Tu ryškus pavyzdys *Buvo Dvasia,* kur skaitome :

Rūdija žalvaris ir auksą metai ėda,
Sidabrą apneša tuštybių pelenai,
Nuo piršto apvagia safiro brangų žiedą, —
Tik ji viena gyvena amžinai.

Sudyla rūbai šilko ir mašasto,
Karaliams krinta iš karūnų rubinai,
Nuo jūros krašto iki žemės krašto
Tik ji viena gyvena amžinai.

Garbė užgęsta kaip blanki liepsnelė,
Nė žemės dulke ji nešvies tenai.
Tik ji viena didi ir visagalė,
Tik ji viena gyvena amžinai [18].

Žmogus ir gamta

Dažniausiai didingiausia, plačiausių kontrastingiausių vaizdų, kunkuliuojančio ritmo, dramatinės įtampos, Brazdžionio giesmė suskamba tada, kada žmogiškos būties heroika — žmogaus nesulaikomi siekimai, drąsūs žygiai, klaidžiojimas ir sudužimas mirtyje — susiejama su metafiziniais pagrindais ir sugretinama su Dievo majestotu, jo paslaptimis ir jo dėsniais. Tiesa, kad ir šitos rūšies

[18] B. Brazdžionis, *Per pasaulį keliauja žmogus*, 217 psl.

eilėraščių estetinė vertė nevienoda, tačiau proporcingai imant, vykusių procentas yra žymiai didesnis negu patriotinių visuomeninių. Geriausiais šitos rūšies kūriniais laikytini: *Pavasario varpai*, *Procesija į Kristų*, *Gyvenimo nostalgija*, *Benamė paukštė*, *Fuga Florencijos Santa Groce*, *Laisvės paukštis*, *Žvaigždžių žvejys*, *Taikos obeliskas*.

Tačiau, kalbant apie žmogaus būties heroiką, nevienam gali kilti klausimas, ar iš tikro Brazdžionis žmogų suvokia didingai. Klausimas visai vietoje, nes ką tik minėtuose eilėraščiuose jis atskleidžia žmogaus žygių sudužimą, žmogaus klaidžiojimus, jo paiką .aismą bei amžinų vertybių niekinimą ir savo paties darbų naikinimą. Juk poetas klausia žmogų (*Valsas Miserere*):

Kas esi, ar ne kodylo dūmas,
Padūmavęs pas altoriaus auką [16].

Ir kitur Brazdžionis mums sako, kad « mes kaip žiedas, mes kaip rugio žiedas »; trečiur jis žmogų palygina su dulke arba primena jam, kad žmogus — žvėris, šiurpi antitezė pavasario grožiui. Pagaliau valdovas soste ir elgeta gatvėje jam atrodo tokie pat trapūs, kaip stiklo lėlė, nes abudu vienodai sudūžta į mirtį. Ir prieš tą grėsiantį sudužimą argi Brazdžionio žmogus maištauja? Ne. Nors jam žemė brangi, nors jam skaudu nutraukti ryšius su ja, bet vis dėlto prieš mirtį jis nekelia protesto (*Benamė paukštė*), bet rezignuoja ir net veržiasi pro mirties vartus, nes negali pasilikti pasaulyje visą laiką :

« Palauk, palauk », dar gieda rožių krūmas,
« Palauk, palauk » dar jaunos eglės ten sustoję moja,
Šešėlį mielą siūlo paskutinis žemės medis,
Ir mylimajam duoda ranką mylimoji ...

O tu pro balsą rožės, pro klevų šešėlį,
O tu su ja, su paukšte, su jaunyste,
Jau sveikini anos tėvynės pirmą žiedą
Ir nieko nieko žemėj nepažįsti [17].

Nors Brazdžionio poezijoje panašios nuotaikos nėra retenybė, tačiau dėl to negalima teigti, kad poetas suvokia žmogų neherojiškai. Argi ne didvyriškas yra jo tikėjimas, kai prie mirties vartų jis nesuabejoja, bet mato ten švintant arba pirmąjį naujos transcen-

---

[16] B. Brazdžionis, *Ženklai ir stebuklai*, 80 psl.
[17] Ten pat, 54 psl.

dentinės būties žiburį, arba naują spindulį, arba būsimąją dieną! Kaip tik šitas tikėjimas metafizine tikrove leidžia Brazdžioniui ir jo suvokiamam žmogui būti herojiškam, nors tragiškai herojiškam, nes, savo dvasia būdamas didingas ir nesunaikinamas, savo gyvenimu, savo darbais jis daug ką pats sunaikina. Ir prie šito tragiškai herojiško žmogaus — laisvūno ir klajūno — Brazdžionis savo poezijoje grįžta ne kartą. Tai ryškiai išdėsto *Žmogaus* eilėraštyje, kurio paskutinė strofa pasako beveik viską sutrauktai :

Jo žvaigždės, jo dangus, jo visos saulės šalys,
Vison mirtin, visan gyveniman jam vartai atkili ;
Jis valdo sostus, kaip nemirštantis karalius,
O dūžta jis, kaip dūžtanti lėlė [18].

Tai Brazdžionis pakartoja *Žmogaus kely, Žmogaus Golgotoj.* Būdamas objektyvus ir nurodydamas žmogaus menkystę, kaip *Atsišaukime į žmogų,* Brazdžionis vis dėlto negali atsisakyti tikėjimo žmogaus šviesiąja puse. Poetą žavi to silpno žmogaus kūryba, ir tai jis savo gražiame *Dainiuje* pasako :

Ir aš anų baltųjų vyšnių brolis
Iš skausmo eisiu į gyvybės tolius,
Ir aš sūnus anos senos obels,
Ir taikoje, ir karo vėtroj linksmas
Savos tautos aruodan derlių rinksiu,
Kol šalnos kojas ir rankas sugels,
Kol po žiedų našta širdis pabals [19].

Poetą žavi žmogaus jaunystė, jo drąsūs norai ir dideli žygiai *(Jaunystės vainikas),* bet labiausiai jį stebina neišsenkanti žmogaus energija, per amžius trunkantis siekimas vis kažin ko naujo, jį stebina tas nepalaužiamas tikėjimas bei siekimas gėrio, nepaisant mirties ir savo griuvėsių. Ir šitokiam didingam bruožui — amžinajam žmogiškumui — iškelti Brazdžionis skiria vieną gražiausių ir populiariausių savo kūrinių — *Per pasaulį keliauja žmogus.* Beveik ta pačia tema yra parašyti *Žemės karalius* ir *Amžių keleivis.* Šitame eilėraštyje apie poeto-kūrėjo didvyrišką didybę ypač byloja šios strofos :

Aš iš saulėlydžių renku rytojaus ugnį,
Aš iš vidurnakčių šviesias žvaigždes renku,

---

[18] B. Brazdžionis, *Per pasaulį keliauja žmogus,* 73 psl.
[18] Ten pat, 282 psl.

Aš gyvas pereinu marias, gelmes, bedugnę,
Upes — be tiltų, kalnus — be takų.

Esu aš tas, kuris pamynė mirtį juodą,
Esu aš tas, kurio audra nenusineš,
Ir kad lydėčiau jus, ne vaišių soduos, —
Tautoj, audroj, dainoj ieškokite manęs [20].

Kad Brazdžioniui žmogus atrodo daugiau herojiškas negu rezignaciškai elegiškas, tai liudija *Neregio elegija.* Aklasis, rodos, turėtų jaustis vienas labiausiai nuskriaustų, menkiausių, skurdžiausių žmonių ; tačiau tame skunde, kurį atskleidžia Brazdžionis, suskamba rūstūs perspėjamieji žodžiai pasaulio stabų regintiems garbintojams. Šitaip neregis pasirodo, lyg koks pranašingas išminčius.

Dramatiškai herojinė Brazdžionio poezija yra ne tik rimta, bet neretai rūsti. Tai buvome pastebėję kai kurių religinių temų traktavime. Tą rimtą rūstumą atskleidžia kaip tik tie eilėraščiai, kurie turi satyrinio pobūdžio ir turėtų mus linksmai nuteikti. Tačiau gal geriausias tos rūšies kūrinys, *Paskutinis pasmerkto miriop žodis,* neturi nieko, kas skatintų nusišypsoti — viskas ten tauriai didinga ir tragiškai rūstu. Šitą Brazdžionio poezijos tamsų toną galime aiškinti pirmiausia pačia poeto sielos struktūra, tačiau, atrodo, nebus didelė klaida pasakius, kad prie to prisidėjo ir apsiniaukęs Europos dangus. Kai apie 1934 m. Brazdžionis pasuko į didingą rimtį su žmogiškos ir transcendentinės būties motyvais, tame danguje jau buvo išaugęs juodas grūmojantis debesis, iš kurio žaibas neužilgo nutrenkė baltąjį taikos balandį *(Baltojo balandžio mįslė* iš 1936 m.) [21]. Kai tuo laiku didžiuma mūsų poetų pasitenkino neplačiu subjektyviu akiračiu, gražiai ir įmantriai dainavo apie savo smulkius (nors teisėtai žmogiškus) sielvartus, Brazdžionis, atrodo, nujautė ateinančių dienų tragiškai herojinę bei apokaliptiškai šiurpią rimtį, kurią Europa, ypač Lietuva, pergyveno 1939-1945 m. Sugestionuodamas šitą rūsčią grėsmę, Brazdžionis pasirodė originalus, sau lygių neturįs mūsų poezijoje.

Tačiau apdainuodamas žmogaus ir žmonijos kelius, Brazdžionis nevisada toks tamsiai didingas ir dramatiškas. Jis ne kartą atrodo susimąstęs, beveik religiškai susitelkęs medituotojas. Šalia herojinio tas meditacinis tonas, nueinąs iki elegijos, jo poezijoje nėra atsitiktinis. Tam susidūmojimui apie žmogaus ir žmonijos likimą

---

[20] Ten pat, 343 psl.

[21] B. Brazdžionis, *Ženklai ir stebuklai,* 84-85 psl.

yra skirtas ne vienas eilėraštis. Tai atskleidžia gana ankstybas (nevėlesnis kaip 1933 m.) kūrinėlis *Anapus jūrų* :

Anapus jūrų baltas laivas plaukia,
Suglaudžia plaukdamas bures
Ir nesuspėjančius kelias dienas palaukia,
Ir ima skęst į gintaro marias.

Keliais keleiviai eina ir nueina —
Nueis, nuskęs ir ženklo nepaliks.
Švies švyturys kasdieną pakaleiną,
Ir danguje žuvėdros pasiklydę klyks.

Anapus jūrų saulė nusileido,
Tekėjo žvaigždės aukso spinduliais —
Anapus jūrų, neparodžius veido,
Ir mūs nelaimė nusileis [22].

Šitame puikiame kuklių priemonių eilėraštyje atsiskleidžia ir žmogaus trapumas, ir gamtinės visatos šaltas abejingumas jam, ir kukli transcendencinio gyvenimo viltis.

Susitelkęs apmąstė B. Brazdžionis ne tik žmonijos bei pavienio žmogaus egzistencinio likimo mįslę ties mirties ir amžinybės jūromis. Jis medituoja kartais ties žmonijos istoriniais keliais ir klystkeliais. Žvelgdamas į žmonių giminės dabartį, jis mato ją atsidūrusią didelėje kryžkelėje, kurioje stovi pats poetas ir jo tėvynė :

Didžiojoj kryžkelėj ir aš, dangau, dairausi
Ir ieškau marių svetimųjų platumoj.
Tik vieno gintaro — brangiausio aisčių aukso,
Tik vieno kelio — kur žmogaus namai ?

Ir eina naktys pro mane ir dienos,
Ir darganos dienom ir ūkanos naktim ...
Didžiojoj kryžkelėj paklydau aš ne vienas,
Didžiojoj kryžkelėj visas pasaulis su manim

Kaip iš ėia cituojamos *Didžiosios kryžkelės* bei iš kitų eilėraščių matyti, B. Brazdžionis medituodamas apie žmogų, arba keldamas jo didybės bei menkystės dramą, kalba dažniausiai apie žmogišką būtybę ne kaip apie individą, bet kaip apie apibendrintą žmogų. Jei poetas

---

[22] B. Brazdžionis, *Krintančios žvaigždės,* 9 psl.
[23] Brazdžionis, *Poezijos pilnatis,* Los Angeles 1970, 413 psl.

nekalba savo vardu, — kaip tai atsitinka pusiau epiniuose eilėraščiuose, — jis tą žmogų retkarčiais susieja su kolektyvu, su tam tikra profesija. Todėl kartais pasirodo mūrininkas, kalnakasys, sodininkas, auksakalys, poetas-dainius. Bet dažniausiai pusiau epiniuose eilėraščiuose Brazdžionis prabyla per dar labiau apibendrintą žmogų, per žmogų apskritai, kaip jį supranta filosofai. Šitas žmogiško individo apibendrinimas, einąs iki žmonijos sąvokos, tur būt bus viena priežasčių, dėl kurių Brazdžionis neiškėlė herojinių momentų tremtinių gyvenime. Ar gi ten jų nebuvo! Argi ten tebuvo kalbos apie duoną, peštynės dėl skudurų ir tėvynės ilgesys? Aišku, ne. Tremtyje buvo ir herojizmo, bet jis buvo individualus, atskirų žmonių ar grupių ryžtas bei ištvermė, bet ne visuotinis ir ne bendras. O kadangi Brazdžionio talentas, kuriam nemažos reikšmės turi intelektas, yra nukreiptas pirmiausia į objektyvius ir apibendrintus reiškinius, rūpimus filosofui, tai individualios didvyriškumo apraiškos tremtyje liko nepastebėtos, nepateko į kūrybinį « objektyvą », nors poetas tremties nuotaikomis yra parašęs nemaža eilėraščių.

Brazdžionis nebūtų poetas, jei greta žmogaus nebūtų apdainavęs gamtos. Bet čia tuoj Teikia pridurti, kad savarankiška gamta, iš jos iškirpti paveikslai ir pavienės apraiškos Brazdžionio lyrikoje turi mažiau reikšmės negu žmogus, Dievas ir tėvynė. Žinoma, tai nereiškia, kad mūsų poetas būtų gamtai nejautrus. Tik jo poezija atskleidžia nevienodą poeto santykį su Lietuvos gamta. Jaunystės metais B. Brazdžionis į lietuvišką peizažą širdimi beveik nereagavo — jis žiūrėjo į gamtovaizdį iš tolo, lyg žaizdamas jo elementais, lyg juos ironizuodamas ir kartais mechanizuodamas pagal civilizacijos apraiškas. Tai liudija jo *Vakaras sodžiuje* (1930) :

Palengva ir tyliai iš tyko
Nakties juodas kartūnas plasta.
Ir kažkas ant žvaigždžių lentynos uždeda
Vasaros dangaus dantų pastą [...]

Širdies kurhauze ilgesys nubudo
Ir margu geneliu kala ...
Ir geria žemė juodą sutemą ir geria
Kaip aš pas dėdę putojantį alų

Šitoks ironiškas ir mechanizuotas gamtos traktavimas gali būti *Keturių vėjų* įtaka, nes žinia, kad K. Binkis buvo davęs pavyzdį, kaip gamtai nereikia rodyti širdies.

[24] Ten pat, 80 psl.

Kai apie 1934 m. B. Brazdžionio sąmonėje įsigalėjo didingo ir dramatiško žmogaus (visatos karaliaus, dūžtančio kaip stiklo lėlė) vizija, mūsų poetas į šį savo dramatinį paveikslą ėmė įjungti gamtovaizdžio pradus. Tačiau įpinti į filosofines bei religines poeto nuotaikas bei mintis, tie pradai aiškiai nebeteko savo natūralaus savarankiškumo : jie tapo daugiau ar mažiau aiškiais simboliais. Ši tendencija B. Brazdžionio poezijoj sustiprėjo II pasaulinio karo ir Lietuvos okupacijų metais. Antai, *Kas iš nakties ateina* eilėraštyje skaitome :

Kas iš nakties ateina — naktį neša,
Kas iš mirties — tik juodą mirtį lems
Ir balto rytmečio rasos sidabro lašui,
Ir milžinų ir viešpačių keliams.

Kas iš rudens ateina, — liūtį, šalną
Per lygumas ir per pakalnes neš
Ir nuraškys lelijos žiedą švelnų
Ir džiaugsmo rožių puokštes ugnines [25].

Pagaliau gamtovaizdžio elementus, kaip poeto minčių ir nuotaikų reiškėjus, B. Brazdžionis dar praturtino kilnesne reikšme, būtent, transcendentine, kuri nors iš tolo primintų Dievą-Kūrėją, apsireiškiantį visatoje, žemės gamtoje ir žmoguje. Šitaip gamtiniai elementai — visa jų grožybė bei įvairybė — nuo pačių smulkiųjų iki didžiųjų ir sąmoningojo žmogaus — tapo Dievo žingsniais arba jo galybės bei išminties ženklais bei simboliais. Tai mums pailiustruoja toks mažas šedevriukas *Viešpaties žingsniai* (1943), kur skaitome :

Ant uolos balta gėlė žydėjo —
Nei lietaus, nei saulės jai.
Kaip sidabro lašas ji visa tebevirpėjo —
Viešpatie, tai Tu ten praėjai.

Ant šakos paukštelė taip čiulbėjo !...
Nei namų, nei šilko jai.
Kaip sidabro lašas ji tebevirpėjo —
Viešpatie, tai Tu ten praėjai [26].

Tuos Viešpaties žingsnius mūsų poetas mėgina atskleisti ne tik gėle ant uolos ar paukšteliu, bet taip pat sudvasintu ir suintelek-

---

[25] B. Brazdžionis, *Per pasauli keliauja žmogus,* 255 psl.
[26] Ten pat, 265 psl.

tualintu peizažu. Tiesa, iš dvidešimties eilėraščių, kuriuos B. Brazdžionis skiria Viešpaties žingsniams atskleisti vidudienį, vakare ir naktį, vieni tiek nutolsta nuo peizažo (pavyzdžiui, *Kapų vartai),* kad jų nebegalima skaityti gamtovaizdžiais. Tarp šių eilėraščių vyrauja daugiau ar mažiau suabstraktinti peizažo elementai, nors kai kurie jų atrodo kaip meditacijos. Iš tų, kur gamta persunkta apmąstymo apie žmogišką dalią, bene gražiausi yra *Spindulys* ir *Praeina metai.* Šiame pastarajame skaitome :

Praeina metai, kaip šešėliai nykūs,
Praeina metai kaip šviesi žvaigždė, —
Tik tu, tik tu su baime juos sutikus,
Tik tu lieki, silpna žmogaus širdie ...

Žmogaus širdie, ant amžinojo kelio,
Kiek daug, kiek daug tu garbini stabų !
Drebi pabūgusi trapaus rudens lapelio,
O nebijai nei vėtrų, nei žaibų.

Į vėtrą puoli, kaip balta plaštakė,
Pats žaibus sukeli, pats jų tvane plakies,
Kol nesudegs gyvenimas kaip vaško žvakė,
Kol amžių ryto saulė patekės [27].

Prie mažiau suintelektualinto bei stilizuoto, taigi, labiau prie natūralaus peizažinio grožio priartėja B. Brazdžionis *Pavasario naktyje* (1942). Ji savo puošniais ir kilniais įvaizdžiais turėtų simbolizuoti Viešpaties sukurtos visos būties kilnybę :

Naktis ateina per pavargusį pasaulį
Ir neša miego kvepiančias taures.
Kaip tulpės žiedas užsimerkia saulė,
Naktin ir tu, keleivi varganas, iries.

Kaip angelų laimingos akys, mirga žvaigždės
Ir lig kitos dienos apyaušrio mirgės.
Dar nuo sunkios kelionės dega tavo kojų žaizdos,
O tu kaip kūdikis rankas į dangų tiesi ir džiaugies.

Ir tavo džiaugsmo upė netelpa krūtinėj,
Jo sklidina visa pavasario naktis,
Visi jauni žiedai pavasariniai,
Visa, kaip sapnas, žydinti buitis[28].

---

[27] Ten pat, 286 psl.
[28] Ten pat, 296 psl.

Tai, tur būt, viena harmoningiausių ir puošniausių B. Brazdžionio nakčių. Šitoks gamtos grožis supaprastėjo tuose eilėraščiuose, kuriuos Brazdžionis sukūrė Austrijoje ir Vokietijoje tremties metais (1944-1947), remdamasis prarastos tėvynės prisiminimais. Juose religinė ar filosofinė mintis užleidžia vietą jausmui, nes poetas, turėdamas prieš akis kalnuotą ir įvairų peizažą, ilgisi paprastesnės lietuviškos gamtos. Autentiškais, kartais beveik stereotipiškais to peizažo elementais jis nori patenkinti ir savo tautiečių, tremties brolių sielų poreikius. Suprantama, kad įprastinio Lietuvos peizažo atkūrimu B. Brazdžionis mažiau originalus negu kūriniuose, kur jis gamtą traktuoja simboliškai — kur šaltinis, skambąs kaip sidabrinis varpelis, nėra tik vandens srovė, bet amžinosios gyvybės ir dvasios versmė, stiprinanti herojus. Jūra taip pat nebūtinai turi būti audringas neaprėpiamas vandens plotas, bet ji gali simbolizuoti transcendentinę būtį, visų tėvynę, į kurią grįšime « iš mirties ir nebūties ».

Formalinės ypatybės

Jau tas faktas, kad Brazdžionis į gamtos reiškinius dažnai težiūri, kaip į savo vidaus išraiškos priemones, o savo eilėraščiuose pirmiausia iškelia žmogaus ir žmonijos problematiką amžinojo Dievo akivaizdoje, sako, kad Brazdžionis nėra paviršutinis estetas ir jausmų bei nuotaikų poetas. Su jo emocijomis beveik visada eina nemaža intelekto. Ne tik intelekto, bet ir valios. Ji intelektui padeda sutvarkyti chaotingus įspūdžius ir palaidas emocijas į vienybę, kurioje protas stengiasi suvokti prasmę, išlukštenti problemą. O tai reiškia, kad Brazdžionis yra daugiau intelektualinio tipo poetas, artimas J. Baltrušaičiui.

Problematikos ir prasmės tipo poetai retai būna lengvos žaismingos formos meisteriai. Jiems techninis formos tobulumas tėra paprastai antraeilis dalykas. Tai pasakytina ir apie Brazdžionį, kuris, metęs eksperimentavimą, prisirišo prie klasikinės formos. Tai reiškia, kad jis formos atžvilgiu yra padaręs geroką evoliuciją. Tačiau šita evoliucija į klasikinę pusiausvyrą ir ramybę, atrodo, nevisada išeina Brazdžionio naudai, nes neretai prislopina jo kontrastingus vaizdus ir emocijas tiek, kad jie nebetenka spontaniškumo kvapo. Jis mums originalesnis, įdomesnis ten, kur mintys, jausmai, vaizdai laužo normalių eilučių ir strofų rėmus, išsiveržia kunkuliuojančia banga, išsivysto į dramatiškai herojiškus epizodus. O čia jau muzikalinis formos lengvumas ir grakštumas nustelbiamas vaizdų, dramatinės įtampos ir prasmingumo.

Herojinės nuotaikos poezija yra plačių stambių brūkšnių poezija, iš dalies lyg neužbaigta. Ji prašyte prašosi užbaigiama prieš

publiką, kaip drama, nes tokia poezija reiškia ne vien poeto jausmus. Deklamuojama ji įgauna daugiau dinamizmo, ryškumo. O herojinės nuotaikos poetas to kaip tik siekia, nes jis nori klausytoją palenkti savo idealams ir jais uždegti. Nebūdamas grynas estetas, jis jaučia, kad menas ir poezija negali būti visiškai atitrūkę nuo gyvenamo laiko, nors ir nepasinėrę į aktualijas. Tačiau noras veikti skaitytojo valią, sudaro pavojų poezijai pereiti į retoriką ir patetiką.

Kas čia pasakyta apie herojinę lyriką apskritai, tai tinka ir Brazdžioniui. Ir jo žymi dalis poezijos skirta deklamacijai. Jis savo skaitytoją-klausytoją nori ne tik įtikinti, estetiškai nuteikti, bet sujaudinti ir palenkti jo valią, giliau savo idealams laimėti. Todėl jam kartais tenka pakelti toną ir pabrėžti. Jam reikia viena kryptimi veikiančių vaizdų ir didesnių ar mažesnių išvystymų, paralelių. O tai eilėraščius prailgina. Kada poetas neapsižiūri, tų panašios prasmės bei nuotaikos vaizdų prirenka perdaug, lyg kad jis norėtų suminėti visas galimybes. Tada eilėraštis apsikrauna medžiaga, praskysta, ištysta. Dėl šito noro pabrėžti ir viską išsakyti kartais daugiau ar mažiau nukenčia net tokios originalios koncepcijos eilėraščiai, kaip *Garbinimo himnas, Kapų vartai, Ąžuolas, Dievo Motinos lopšinė.* Taigi, čia ir kitur jis savo žodžio nešykšti.

Įtikinimui sustiprinti Brazdžionis dažnai vartoja įvairios rūšies pakartojimus. Tam reikalui jis kartais paima strofą ir ją kartoja, atrodo, ne tiek eilėraščio muzikaliniam elementui sustiprinti, bet rūpimai idėjai pabrėžti. Tai autoriui gerai pavyksta tokiuose eilėraščiuose, kaip *Per pasaulį keliauja žmogus, Fuga Florencijos Santa Croce, Dievo Motinos lopšinė, Varpai.*

Jausdamas šitą stiprinančią ir, žinoma, cementuojančią pakartojimo reikšmę, kai įkvėpimo jausmas nepakankamai gilus, poetas suklumpa, pradeda strofas per dažnai kartoti ir, užuot įspūdį sustiprinęs, jį susilpnina, sukelia varginančią monotoniją. Šitokį reiškinį sutinkame *Klajūne, De profundis, Nelaiminguose miestuose,* nes šiame pastarajame refrenas «Vargas tau, Karazaim, vargas tau, Bethsaida...», kartojamas po kiekvienų dviejų eilučių. Kadangi šios nėra pakankamai ekspresyvios, jos lyg paskęsta nuolat kartojamame refrene.

Mėgsta Brazdžionis kartoti ne tik strofas, bet ir atskiras eilutes, ir atskirus žodžius. Kaip tokio pabrėžimo pavyzdį galima nurodyti *Užgimimo sveikas* eilėraštį (1932?). čia, pasveikinęs Dievo kūdikėlį, autorius sudaro visą sveikinimų litaniją. Jų tarpe :

Sveiki angelai, Betliejaus choro,
Sveikas jauti, ant kelių parpuolęs —
Pavyzdys piliečio sąžiningo, dievobaimingo ir doro [...]

Sveiki žydai, sveiki krikštyti ir nebežydai.
Sveiki vyskupai, ir K.V.C. būk sveikas,
Sveiki komunistai, tautininkai, vienuolynai,
Sveikas, artojėli Lietuvos,
Sveika, ir tu šventoji Lietuva tėvyne

Tas žodis sveikas-sveiki visame eilėrašty pakartotas 21 kartą. Vėliau Brazdžionis tokių iki karikatūros einančių pakartojimų nebevartojo, tačiau šio polinkio jis galutinai neatsisakė. Antai, *Šimtmečių žingsniuose* skaitome :

Sakiau : — Ateik, didžioji sielos Numylėtine,
Ateik, kai miega miestų pasamdyti panaktiniai,
Ateik, kai miega agentai policijų visų,
Ateik, kai miega fizikų ir chemikų išradingieji protai [30].

Nors lyrikos kūrinys nėra drama, tačiau Brazdžionio eilėraščių veiksmingumas krinta į akį. Eina, praeina, keliauja, bėga, prabėga, skrenda, grįžta, klaidžioja, dingsta, krinta, perpuola, suklumpa, skęsta, grimsta, srovena, plaukia, alma, auga, kyla, neša, veda, veržiasi, ieško, šaukia, moja, maldauja ir t.t. — vis tai veiksmingi veiksmažodžiai, kurie tekste prasimuša pro kitus. Rastume ir daugiau veiksmą pabrėžiančių žodžių, kaip « artyn artyn », «greičiau, greičiau»... Drauge su pabrėžiamaisiais pakartojimais, su įsiterpiančia tiesiogine kalba, jie parodo nevieną Brazdžionio eilėraštį lyg kokia dramos santrauka ar branduoliu.

Tik paklausykit, ką pasakoja Brazdžionio *Ąžuolas,* ir pamatysite eilę dramatinių įvykių. Arba paimkite *Kauno katedrą*[31], kuri simbolizuoja patvarumą ir ištikimybę. Rodos, kas begalėtų būti statiškesnio, kaip architektūros paminklas ir jo žadinama nuotaika. O, žiūrėkit, ji Brazdžionio pergyvenama veiksmingai. Ant šaltų grindų *parpuolęs,* poetas *atranda* vysk. Valančiaus pėdą ; jis pamato jį *einantį lankyti* našlių ir našlaičių žemaičių ; jis regi pulkus kankinių ir mergelių, kurie *lydi* tą šviesųjį patriarchą ; pro marmurą ir auksą jis dar išvysta su palme rankoj lėtąjį vysk. A- Baranauską, kuris *eina lankyti* poetų Adomo Jakšto ir Maironio, *nunešti* jiems tėviškės klonių pasveikinimą ir *grįžtančio* pavasario balsų, o patį senelį vyskupą vėl « angelų baltų pulkai, kaip tėvą *lydi* ». Tai žavi lyrika, išreikšta veiksmu, lyg kokioje mistinėje dramoje. [29 *]

---

[29] B. Brazdžionis, *Krintančios žvaigždės,* 73 psl.
[30] B. Brazdžionis, *Vidudienio sodai,* Los Angeles 1961, psl.
[31] B. Brazdžionis, *Per pasaulį keliauja žmogus,* 308-309 psl.

O objektyvinės poezijos dramatinį pobūdį gal geriau už veikiamuosius veiksmažodžius atskleidžia Brazdžionio dialogai arba pokalbiai su pačiu savimi. Štai, eilėraštis *Veto* (1945) yra parašytas ištisai šitokiais dialogais :

Jie sako mums :
— Mirties stovyklų vartai atsivėrė —
Dabar visiems užteks dangaus žvaigždėto ;
Nužudėm mes Europos žmogų-žvėrį ...
— Ne, netiesa ! — saukiu aš : — melas ! Veto ! [88]

Meditacinėje lyrikoje tų dialogų, pakartojimų, pabrėžimų, kontrastų ir kitų veiksminių elementų nėra arba jų žymiai mažiau. Ten daugiau ramybės, daugiau pusiausvyros, ten ir eilėdaros technika klasiškesnė. Šitoji kryptis jau buvo matyti nuo *Krintančių Žvaigždžių* rinkinio (1934), tačiau visu frontu poetas į ją pasuka su *Viešpaties žingsniais* (1943 m.). Ten jis pirmoj vietoj išspausdina savo naująjį poeto credo, *Vidudienio lyrų,* tobulos klasikinės pusiausvyros ir darnaus muzikalumo eilėraštį, kur pasisako už skambią giesmę su rimais. Šita klasikinė forma, be abejo, tinka ramios nuotaikos eilėraščiams, kaip *Dainius*, *Pavasario naktis, Tu išėjai*... O ten, kur autoriaus emocijos susiaudrina, išauga kontrastai, ten, kaip rodo *De profundis,* su klaisikine forma nebegalima išsiversti. O ten, kur jis nori ją būtinai išlaikyti, pajuntame kartais apkarpytus sparnus įkvėpimui. Todėl specialiau leistis į formos prašmatnumus, ypač muzikalinius prašmatnumus, kurie matyti eilėraštyje *Žiedai, žvaigždės ir sapnai,* nebūtų prasmės, nes tai dar labiau poetą varžo. O nuo to nukenčia turinys, kuris problematiniam, prasmių ieškančiam poetui yra svarbiausias. Juk problemos poetiškas atskleidimas — Brazdžionio stiprybė.

Šioje srityje jis — didelis poetas. Jis sugeba parašyti plačios ir įvairios tonacijos kūrinių, kuriuose vyrauja prasmingumas ir gili rimtis, o jų svoris gravituoja į žmogų, jo likimą ir transcendentinę būtį, krikščioniškai pergyvenamą. Ne maža vietos skirta ir lietuvio jausmams, supintiems su gamta. Todėl Brazdžionio lyrika gali būti artima ne tik mums, bet ir kitų tautų ir laikų rimtiems skaitytojams. O tai jau tarptautinis lygis, kurį taip pat su geraisiais kūriniais yra pasiekę Putinas, F. Kirša, J. Kossu-Aleksandravičius. Šitokie vaisiai gali džiuginti kiekvieną kultūrą branginantį žmogų.

---

[32] B. Brazdžionis, *Šiaurės pašvaistė,* Würzburgas 1947, 21 psl.

B. Brazdžionio aktualumas*

Pamėginus įžvelgti bei suprasti esminius bruožus B. Brazdžionio poezijoje, gali kilti klausimas, kiek ji tebėra įdomi ir aktuali, praėjus penkiasdešimt metų nuo mūsų poeto eilėraščių pirmojo pasirodymo lietuvių spaudoje. Šį klausimą skatina kelti dvi aplinkybės. Viena jų — prasimanymas Lietuvos komunistų, kurie akademiniuose leidiniuose [33] B. Brazdžionį priskiria prie buržuazinių dekadentų. Antra, greitas ir didelis technikos išbujojimas, kuris padėjo pasaulyje įsigalėti antihumanizmui, priešingam žmonių dvasinei kultūrai, taigi nepalankiam poezijai. Iš tikrųjų tai du rimti krikščioniškojo humanizmo priešai, kurie nemažai yra paveikę taip pat lietuvių nuotaikas.

Šiandien Vakaruose ir iš dalies Lietuvoje jau stinga palankių sąlygų poezijai, nes sumechanintos pramogos ir menai nebepalieka žmonėms laiko paskaityti ir susitelkti. O be tylaus susikaupimo rimtoji lyrika nebepasiekia asmens proto bei širdies ir todėl nustoja visuomeninės reikšmės. Barbariškai rėksmingų disonansų užrėkiamai bei kapotų džiazinių ritmų užtrenkiamai lyrikai nebelieka ramaus kampelio mūsų nejaukiame pasaulyje. Nenorėdami sutikti su šitokiuo stoviu, mūsų dienų kai kurie poetai tikisi būsią skaitytojų išgirsti, jeigu jie taip pat madingai šūkaus ir triukšmaus, kaip sumechanintos muzikos aparatai. Dėl to (greta šarlatanizmo) mūsų dienų lyrikoje tiek daug yra visokiausio maivymosi, kuris vienur nebeleidžia poezijos skirti nuo prozos gabaliukų, o kitur filosofijos — nuo šaradinio tuščiažodžiavimo.

Tiesa, pamaivų liga šiandien serga ne viena lyrika, bet ir kiti menai. Serga ne tik dėl milžiniško technikos svorio, kuris dusina dvasią, bet taip pat dėl daugelio menininkų bei poetų tuštumo. Nebeturėdami žiūrovams ir skaitytojams pasakyti nieko svarbaus bei esminio, nebeturėdami ko teigti, jie dažniausiai tik neigia, nes tai pigiausia. Todėl ne vienas jų skelbia gyvenimo absurdą, kur sekso prieskonis vaizduojasi vienintele beprasme vertybe. Šitoks mūsų dienų poezijos pasukimas į nihilizmą bei triukšmingą pamaiviškumą negali džiuginti B. Brazdžionio, kuriam lyrika yra ne tik prasminga savęs išraiška bei meditacija apie žmogiško gyvenimo mįsles, bet

* Šis poskyris buvo atspausdintas *Aidų* žurnale 1967 m. 5 (201) nr., 208-212 psl. Čia duodamas naujai perredaguotas.

[33] *Lietuvių literatūros istorija*, redagavo K. Korsakas ir B. Pranskus, III t. 2 dalis. *Kapitalizmo epocha (1917-1940)*, Vilnius 1965 ; 606, 608, 615 psl.

taip pat kilni tarnyba savajai tautai. Tarp kitko, tai liudija jo paskiausias poezijos rinkinys *Vidudienio sodai*, kur daug klasiško skambesio, giedrios pusiausvyros, prasmingos rimties, nudažytos liūdnomis spalvomis, nuaidinčios rudeniniais tonais, arba sudundančios dramatiniais kontrastais. Be abejo, tai nereiškia, kad B. Brazdžionis nebūtų gundomas šiolaikinio ateizmo ir savęs praradimo nebūtyje, tokių galingų ir grėsmingų mūsų technikinėje civilizacijoje. Kad šitos neigiamybės neįveikia mūsų kovojančio poeto, tai paliudija *Vidudienio sodai.* Ten jo išreiškiamų temų pozityvumas tampa dar ryškesnis, kai gretimai prisimename A. Mackaus *Neornamentuotos kalbos generaciją*, parašytą ir išleistą (1962) beveik tuo pačiu laiku kaip *Vidudienio sodai* (1961).

Lygindamas šituos du lietuvių lyrikos rinkinius, niekaip negali suprasti, kaip okupuotoje Lietuvoje literatūros mokslo atstovai galėjo įsivaizduoti B. Brazdžionio poeziją esant dekadentinę, kaip jie tai skelbia *Lietuvių literatūros istorijoje.* Galima prileisti, kad okupantų nelaimingiems patikėtiniams yra įsakyta kaip galima labiau suniekinti rašytojus bei poetus, subrendusius ir išgarsėjusius nepriklausomos Lietuvos metais, tačiau sunku patikėti, kad sovietiniai literatūros mokslininkai nebepajėgtų suprasti dekadento ir dekadentizmo sąvokų, kuriomis jie stengiasi apipinti B. Brazdžionį, J. Aistį, A. Miškinį, St. Santvarą, K. Inčiūrą, B. Rutkauską, M. Linkevičių ir kitus jų amžininkus[34]. Tiesa, kad šių poetų kūryboje suskamba mirties bei gyvenimo praeinamumo motyvai, tačiau šitie, tokie visažmogiški motyvai, sutinkami Europoje tiek klasikų, tiek romantikų poezijoje, toli gražu neliudija minėtų poetų dekadentizmo, kuris reiškia nuovargį, išsisėmimą, nuosmukį, nihilizmą.

Juo labiau apie šitokias nuotaikas negalima kalbėti B. Brazdžionio poezijoje, vis tiek kada ji būtų parašyta. Nors mirties ir pasaulinės katastrofos motyvai joje suskambėjo ryškiau apie 1934-1939 metus, tačiau jie gimė ne iš nuovargio ar nuosmukio. Priešingai, atrodo, kad juos padiktavo poeto objektyvus, gilus, beveik pranašiškas žvilgsnis į žmogišką būtį, — ne tik į individualią, bet ir į visuomeninį bei tarptautinį anų metų gyvenimą, kuriame B. Brazdžionis tada įžvelgė ar nujautė baisenybes, kokias netrukus su kaupu paliudijo II pasaulinis karas. Šituo atžvilgiu B. Brazdžionis buvo pažangus ir aktualus.

Tai turėtų pripažinti net komunistiniai literatūros mokslininkai, nes ir jiems turėtų bent kiek rūpėti tiesa, jei ne tiesa apskritai, tai bent fakto tiesa. Tuo tarpu B. Brazdžionio atveju jie jos nepaiso,

---

[34] Ten pat, 602-608 psl.

teigdami: «Mirties, kapų paveikslai jo poezijoje užima centrinę vietą, įvairiausiomis variacijomis iškyla bemaž kiekviename eilėraštyje »[35]. Todėl neteisingas ir kitas jų teigimas, būtent, kad «į gamtą, pasaulį, meilę klerikalinis poetas žiūri kaip į praeinančius, didesnio dėmesio nevertus, gilesnės prasmės neturinčius dalykus, išblankstančius prieš amžinybę »[36].

Kad ir svarbi mirties tema, kilusi iš objektyvios žmonių situacijos pasaulyje, B. Brazdžionio poezijoje ji vis dėlto nėra centrinė. Tik ji, sudurta su žmogaus kultūrinėmis pastangomis bei gyvenimo meile, brazdžioniško žmogaus vaizdą joje taip sudramatina, kad šito nematyti, kalbėti apie dekadentizmą bei apie esminių gyvenimo dalykų nereikšmingumą, kaip elgiasi sovietiniai mokslininkai, reiškia ne ką kitą, kaip sąmoningą užsimerkimą prieš tiesą, norint Brazdžionio vaizdą iškraipyti ir suniekinti. Iš tikrųjų centrinė tema B. Brazdžionio poezijoje yra Dievo tema. Jei lietuviui ateistui ar liberalui ji neprieinama, jis toje poezijoje dar gali rasti antrą, beveik lygiareikšmę centrinei, būtent, žmogaus temą, — žmogaus dvilypumo, kuris individualiai yra trapus « kaip dūžtanti lėlė », bet nemarus kaip visuomenėje kuriantis ir transcendencijos siekiantis asmuo. Šitoks žmogus kelia poetui rūpestį, nuogąstį ir drauge nuostabą. Anksčiau joks kitas lietuvių poetas nebuvo taip ryškiai iškėlęs žmogaus dramatiškos didybės, kaip B. Brazdžionis 1937 m. savo garsiame eilėrašty *Per pasaulį keliauja žmogus.*

Ten žmogus, ta trapi, kaip baltas vyšnios žiedas, būtybė poetui atrodė amžinai nerimstanti ir veikli kaip vėlė nemarūnė. Taigi, dvidešimt penkeriais metais anksčiau, negu komunistų partija leido sovietinės lyrikos rangovui Ed. Mieželaičiui eilėraščiais prabilti apie išdidų žmogų, dviem kojom atsispyrusį į žemės rutulį ir dviem rankom įsirėmusį į saulę[37], B. Brazdžionis jau buvo rašęs, kad žmogus :

Buvo draugas šviesaus Apolono,
Buvo brolis jis meilės Safo,
Ir kely begalinės kelionės
Nemačiau aš nuvargusio jo [38].

Tą niekada nepailstantį, kuriantį ir klystantį, bet vis žingsniuojantį pirmyn žmogų poetas vaizdavo beveik amžinu, nes :

---

[35] Ten pat, 616 psl.
[36] Ten pat.
[37] E. Mieželaitis, *Žmogus*, Vilnius 1962.
[38] B. Brazdžionis, *Per pasaulį keliauja žmogus*, 160 psl.

— Miršta tautos, vergai, viešpatijos,
Imperatoriai miršta seni,
Miršta žiedas balčiausios lelijos,
Tik tu vienas per amžius eini[39].

Kaip tai toli nuo dekadentinės arba nihilistinės žmogaus sampratos !

Komunistams ir kitiems tariamiems humanistams, kurie skelbiasi tikį žmogumi, be abejo, gali nepatikti brazdžioniško žmogaus koncepcija, tačiau jie neužginčys labai aiškaus fakto, kad lietuvių literatūroje prieš B. Brazdžionį niekas nebuvo parašęs tokio gražaus himno žmogaus kūrybai, tokiai akivaizdžiai istorijoje, kaip *Per pasaulį keliauja žmogus.* Šis ir kiti panašios prasmės eilėraščiai yra ir bus liudytojai, kurie sugriaus komunistų prasimanymą, būk B. Brazdžionis esąs dekadentinės srovės poetas. Iš tikrųjų jis buvo ir yra krikščioniškas humanistas, kurį Evangelija saugo nuo jam primetamo dekadentizmo. Todėl, nors poetas jaučia kūrybiniame žmogiškame individe glūdintį trapumą bei menkumą, jo piešiamas žmogus niekada neatrodo panašus į guminį tuščiavidurį sviedinį ar gumines lėles, kokias Vakarų techninei civilizacijai universitetuose masiškai gamina, anot B. Railos, «minkštapilviai liberalai». B. Brazdžionio žmogus — kontrastingas, neramus, veiklus, dramatiškas, kurio gyvenimui įtampos suteikia Kristaus šviesa, susidūrusi su tamsos paslaptimi.

Krikščionių religijos tiesos bei jų pergyvenimas yra radę B. Brazdžionio poezijoje tokią pat plačią išraišką kaip jo susimąstymai ties žmogiškos būties mįslėmis. Todėl jis teisingai laikomas krikščionišku poetu. Vaizduodamas pasaulinio kataklizmo vizijas, jis matė Kristaus atperkančią auką, nes regėjo, kaip ties pasauliu «laša kraujas iš apversto delno ». Poetas ypač švelnus pasirodė *Dievo Motinos lopšinėje* (1942) ir kituose vėlesniuose eilėraščiuose. Nebent juose būtų galima pasigesti to, kas vadinama artimo meile, t. y., pasiaukojimo pagalbos reikalingam, bet jos tariamai nevertam žmogui. O gal šitokie dalykai neįmanomi išreikšti lyrikoje?

Šita riteriška ištikimybė krikščionių religijai, tokia akivaizdi nuo pirmųjų eilėraščių iki *Vidudienio sodų*, nenešа B. Brazdžioniui jokio « pelno », kurį jam linkę primesti jo priešai. Viena, sunku būti geru poetu, o būti geru religiniu poetu yra dvigubai ir trigubai sunkiau. Antra, šitų sunkenybių nepalengvina skaitytojų atsiliepimas ir pagarba, nes krikščioniuose yra įsigalėjusi juos pačius žudanti yda — nevertinti savų krikščionių rašytojų bei menininkų, arba juos

---

[39] Ten pat, 161 psl.

menkai tepalaikyti, nepalyginamai silpniau, negu tai daro liberalai ar socialistai savo «tikėjimo » broliams rašytojams.

Dėl šitos viešos ištikimybės savo religijai neapkenčia B. Brazdžionio okupuotos Lietuvos komunistiniai mokslininkai, kaip neapkentė jo marksistai 1940 metais (kai B. Brazdžionis buvo laimėjęs Lietuvos valstybinę premiją), prikaišiodami poetui, kad jo mintimis pasinaudoja reakcingiausią ir fanatiškiausia Lietuva, suinteresuota «laikyti tamsybėje mūsų tautą, migdyti ją pasakomis apie geresnį gyvenimą po mirties ir žadinti joje pasibiaurėjimą šios žemės realiu gyvenimu»[40]. Ar šitaip priekaištaujantiems buvo svarbu, kad B. Brazdžionis ir jo tikėjimo broliai šitokių blogų intencijų niekada neturėjo ir neturi? Juk kurstytojams neapykanta uždeda keleriopai padidinamus kreivus akinius, kurie savus įsivaizdavimus leidžia priskirti kitiems.

Kentėdamas dėl savo tikėjimo, B. Brazdžionis taip pat turi patirti kartumą ir dėl savo tėvynės meilės. Jos jam nepaneigia nė dogmatiškieji marksistai, nors ir vadina ją nacionalistine. Tačiau, kad B. Brazdžionio patriotinė poezija yra pažadinta ne fašistinio nacionalizmo, bet gryniausių jausmų: ne fanatikui įrodyti užtenka *Paskutinio pasmerkto miriop žodžio,* parašyto tautininkų režimo laiku (1939). Vėliau, okupacijų ir tremties metais Austrijoje, Vokietijoje, poetas gana daug prirašė patriotinių eilėraščių, bet šituose, dažnai nevilties padiktuotuose gabaliukuose, nėra to nacionalizmo, kuris paprastai reiškiasi savo tautos perdėtu aukštinimu, o svetimų tautų neapykanta ir niekinimu. Tuose *Svetimų kalnų, Šiaurės pašvaistės, Didžiosios kryžkelės* patriotiniuose eilėraščiuose galima dar rasti įvairių kitų jausmų - teisybės ir teisingumo ilgesio, protesto, nusivylimo, laisvės šauksmo, vilties, nostalgijos, maldos, — supintų su tėvynės Lietuvos ir jos žmonių meile, bet nerasime ten pikto priemaišos, to pikto, kuris užnuodija skaidriąją tėvynės meilę, būtent, ten nėra nacionalizmo.

Visuomeniniu atžvilgiu tai liudija B. Brazdžionio subrendimą, kurį tremtinio gyvenime nekartą tranko tokie smūgiai, kad nebūtų nuostabu, jeigu poetas, išmuštas iš pusiausvyros, pradėtų plūsti kitas tautas. Tiesa, kad ir B. Brazdžionis susiplūsta, tik ne prieš tautas, bet prieš didžiuosius politikus, didžiojo pasaulio galiūnus, jų akmenišką kietumą ir puošnią veidmainystę, dėl kurių mažos tautos, o jų tarpe Lietuva, turi grumtis vergijos ir tremties agonijoje. Šitokiais atvejais mūsų poeto balsas yra toks rūstus ir galingas, kad

---

40 *Lietuviu literatūros istorija*, III t., 2 dalis, 617 psl. (Citata imta iš *Kultūros).*

su juo susilyginti jėga ir ironija vargiai įstengtų koks nors kitas jo amžininkų. Tačiau, kalbėdami apie Brazdžionio patriotinę poeziją, jį lyg nuskriaustume nepasakę, kad jis sugeba atsinaujinti ir įvairėti. Sakysim, pasirodžius jo *Šiaurės pašvaistei,* buvo galima tarti, kad jo tėvynės meilės elegijos tampa sentimentalios. Tuo tarpu *Didžiojoje kryžkelėje* tėvynės motyvais parašyti eilėraščiai suskambėjo dramatiška jėga su ironijos atspalviu. *Vidudienio soduose,* kur apskritai patriotinės poezijos nedaug, šalia dramatiškų bei tragiškų tonų pasirodė platūs epiniai brūkšniai *(Šimtmečių žingsniai).*

Šito sugebėjimo atsinaujinti B. Brazdžioniui galėtų pavydėti nevienas lietuvių poetas, rašąs patriotiniais motyvais. Gal šitaip galima paaiškinti seniau *Literatūros lankuose* (kol jie ėjo) pasirodžiusį nepalankumą patriotinei lyrikai, kurios žymiausiu atstovu mūsuose buvo ir tebėra B. Brazdžionis. Tada buvo pasisakoma prieš pigų išnaudojimą aktualių patriotinių jausmų, kurie tikrajai poezijai netinką ir todėl būną apsiaučiami iškalbingumo bei retorikos skraiste. Kad visuomeniniai jausmai, jų tarpe patriotiniai, sunkiau tesiduoda poetiškai sušildomi, tai tiesa. Tačiau, antra vertus, ne B. Brazdžionis kaltas, jeigu jis lyrikos uždavinius supranta kitaip (plačiau) negu jo jaunesnieji kolegos. Atrodo, kad tiesa B. Brazdžionio pusėje, nes niekas nėra visiems privalomai nustatęs, kur prasideda ir baigiasi lyrikos ribos.

Jeigu poezijos objektu gali būti visa neaprėpiama būtis, tai tuo pačiu poetams atsiveria neišsemiamas skaičius galimybių būčiai suvokti ir tiek pat būdų šitai intuicijai perduoti kitiems. Todėl pagal poetų talentus ir jų socialinę aplinką gali būti pateisinama labai įvairi lyrikos skalė, kuri gal prasideda Pindaro iškilmingomis visuomeninėmis odėmis ir baigiasi J. Aisčio intymiomis elegijomis. Todėl ne B. Brazdžionis kaltas (bet jam Dievo duota dovana), jeigu jis vieną kartą sugebėjo būti švelniai diskretiškas, antrą kartą — mįslingai susimąstęs, trečią kartą — atvirai maldingas, ketvirtą kartą — elegiškai graudus, o penktą kartą — iškalbingai dramatiškas bei ironiškas. Tai jo teisė. Skaitytojas ir kritikas tegali reikalauti, kad visais šitais ir kitais atvejais išeitų geri kūriniai, t. y., kad jų idėja bei jų juslinė išraiška sutaptų formos organinėje vienybėje. Šito Brazdžionis daug kartų pasiekė įvairiomis temomis. Išimties čia nesudarė nė patriotinė lyrika, užėmusi jo kūryboje žymią vietą tautos nelaimių metais.

Tiesa, kad šita B. Brazdžionio lyrika yra angažuota, nes teigia kiekvieno lietuvio teises į savo tėvynę ir pasisako prieš skriaudas, kurias lietuviams suteikia įvairūs vieši ir slapti Lietuvos priešai. Būdama tokia, ji gali nepatikti minėtiems skriaudėjams ir tiems lie-

tuviškiems esteticistams, kuriems lig šiol dar nepavyko išsivaduoti iš *l'art pour l'art* įtakos. Deja, ši teorija netinka vertinti B. Brazdžionio poezijai. Be to ji persenusi, nes gimusi XIX amž. viduryje iš miesčioniško skepticizmo ir lėkštumo, o tūkstantmetė meno ir literatūros istorija byloja prieš esteticizmą. Mūsų dienomis jį atmeta ir egzistencialistai. Taigi, jo nesilaikyti turi teisę bet kas, neišskiriant nė Brazdžionio, kuris pasirodė stipriai angažuotu poetu dar nepriklausomos Lietuvos laikais. Jo sušukimas : « Šaukiu aš tautą GPU užguitą» tebuvo tik senesnio užsiangažavimo išryškinimas. Tai atitiko jo talentą, nes jo žvilgsnis yra nukreiptas ne tiek į jo paties vidų, kiek į išviršinį pasaulį, kurį B. Brazdžionis nori keisti pagal savo krikščioniško humanizmo idėjas.

Iš poeto krikščioniškos religijos bei jo užsiangažavimo krikščioniško humanizmo idėjoms kyla B. Brazdžionio poezijos dramatizmas. Tai jį aiškiai išskiria iš jo amžiaus poetų, nors jis savo poezijos originalia kalba ir vaizdais ne kartą byloja apie tuos brangius dalykus, dėl kurių sielojosi K. Donelaitis, A. Baranauskas, A. Vienožinskis, Maironis ir paskiausiai Putinas. Kaip šie poetai, taip ir B. Brazdžionis, skelbia Dievo visagalybę bei gina žmogų, pirmiausia lietuvį žmogų tėvynėje ir keliaujantį per pasaulį. Apie tai kalbėti poetiškai buvo ir bus visada aktualu.

LIETUVIŲ LITERATŪRA TARP KŪJO IR PRIEKALO

Lietuvių literatūra beveik niekada neturėjo gerų sąlygų normaliai raidai. Kol senoji Lietuvos valstybė buvo galinga, jos šviesuomenė rašytu lietuvišku žodžiu beveik nesidomėjo. Nedaug ką geresnis lietuvių literatūros stovis buvo tai valstybei sugriuvus, nors tada ir atsirado vienas antras šviesuolis, kuriam lietuvių kalba tapo brangi. Baudžiavos panaikinimas 1861 m., rodos, galėjo duoti didelę masę naujų skaitytojų, tačiau tada už trejų metų ant Lietuvos nusileido naktis be aušros, kuri turėjo sunaikinti bet kokią raštu sklindančią šviesą. Dėl naujos demokratinės lietuvių šviesuomenės pasipriešinimo lietuvių kalba ir jos literatūra Rusijos nebuvo sunaikinta. Priešingai, ji tapo visų tautos sluoksnių pamilta ir galėjo 1905-1940 m. laikotarpiu augti normaliai, kad ir neturėdama jokių specialių rėmėjų bei mecenatų, nes iš karo pelenų atsikūrusi Lietuvos valstybė tik penkerius metus (1935-1940) tepajėgė skirti valstybinę premiją už geriausią metų kūrinį.

II pasaulinio karo metai, sugriovę Lietuvos valstybę ir atnešę lietuviams ilgametę sovietinę okupaciją, sukūrė tokį stovį lietuvių literatūroje, kokio ji niekada neturėjo, nes dalis jos rašytojų atsidūrė po kieta okupanto letena, o kita dalis, tremtiniais ir pabėgėliais pasitraukė į Vakarų Vokietiją ir į Jungtines Amerikos Valstybes. Šitaip lietuvių literatūra nuo 1944 metų tapo perplėšta pusiau. Tie rašytojai, kurie buvo likę už geležinės uždangos ir ten naujai užaugo, turi sovietinės valdžios didelę ekonominę paramą įvairiais pavidalais, bet neturi laisvės kurti pagal savo asmeninį įkvėpimą ir sąžinę. O tie lietuvių rašytojai, kurie gyvena Vakarų pasaulyje, turi visišką laisvę rašyti, ką tik nori, bet negali pasidžiaugti net minimaliomis ekonominėmis sąlygomis, kurios leistų parašytus kūrinius išspausdinti.

Šitaip dabartinė lietuvių literatūra yra atsidūrusi tarp kūjo ir priekalo — vienur kūju žudomi jos laisvi dvasiniai tikslai ir polėkiai, kitur kietas ekonominis priekalas neleidžia išvengti kūjo, pasikėsinusio sunaikinti dvasinius užmojus. Kaip tos suskaldytos lietuvių

literatūros stovis atrodė 1950-1960 metais, mėginame čia pavaizduoti trimis skirtingu laiku rašytais straipsniais.

Literatūros stovis Stalino diktatūroje

Kas bent kiek pažįsta sovietinį gyvenimą, tas žino, kad jame vyrauja ir turi vyrauti herojinio optimizmo fasadas. Visur turi būti patosingai kalbama apie milžiniškus darbus, turi būti triukšmingai šūkaujama ir dėkojama už gerėjantį gyvenimą, už laimingą jaunystę arba laimingą senatvę. Asmeninis rūpestis, sielvartas ir mintys apie mirtį laikomos buržuaziniais reiškiniais. Pesimistinėms nuotaikoms ir mintims viešai pasireikšti neleidžiama. Todėl ir sovietinė spauda, kalbėdama apie sovietinę kasdieninę tikrovę, stengiasi pūsti trimitais ir mušti būgnais, nors joje paprastai išimtį sudaro rūstūs kritikos grūmojimai ir savikritikos atgailaujantieji tonai.

1950 metais iš teatralinio džiūgavimo kiek labiau išsiskiria taip pat laikraščių straipsniai, kuriuose kalbama apie meną, literatūrą ir kritiką sovietinėje Lietuvoje. Žinoma, komunistai nebūtų bolševikais, jeigu jie melagingai nedžiūgautų ir dėl kai kurių įsivaizduotų ar tikrų laimėjimų literatūroje, tačiau šių menkumas aiškėja net patiems besiginantiesiems. Iš tikrųjų sovietinėje lietuvių literatūroje ir kritikoje stalininiais metais vyrauja tikra krizė, kurios reiškinius jau kelia sovietinė spauda, kad ir nedrįsdama jų vadinti kriziniais. Sakysime, 1950 m. su didelėmis fanfaromis buvo minimas Lietuvos sovietizacijos (tikriau, žiaurios okupacijos) dešimtmetis. Visose gyvenimo srityse buvo stengiamasi parodyti laimėjimus ir pažangą. Pavyzdžiui, toms sukaktuvėms Vilniuje buvo pastatytas didžiulis sporto stadionas ir suruošta didelė sporto manifestacija, vadinama spartakiada ; suruošta didžiulė dainų diena ir sukaktuvinė dailės paroda.

Tačiau literatūros gyvenime toms sukaktuvėms paminėti beveik neįstengta padaryti nieko, kas tikrai būtų verta džiaugsmo. Tuos visus «laimėjimus » literatūroje komunistinė spauda šitaip trumpai aptaria: «Šitai džiaugsmingai lietuvių tautos šventei pažymėti valstybinė grožinės literatūros leidykla išleido ištisą eilę knygų. Iš jų apimtimi išsiskiria tarybinės lietuvių poezijos ir prozos antologijos»[1]. Kad būtų tikslesnis vaizdas, galima pridurti, kad poezijos antologija turi 373 puslapius, o prozos antologija — 455 psl. Tačiau jeigu prisiminsime, kad į šitas antologijas sudėta nemaža kitur seniau [1]

[1] *Tiesa*, 1950 m. rugpjūčio 20 d.

išspausdintų mirusių ir nebolševikiškų autorių raštų, tai jos nėra joks ypatingas laimėjimas. Taip ypač atrodo, turint galvoje, kad jau 1948 metais buvo išleista lietuvių poezijos ir prozos antologija *Vėliavos* (566 psl.), kur dalyvavo beveik visi tie patys gyvieji autoriai.

O kad į šias antologijas buvo dedami net menki rašiniai rašinėliai, tai iš dalies atskleidžia pats komunistų partijos oficiozas *Tiesa,* rašydamas apie prozos antologiją: «Tarybinis skaitytojas antologijoj ras ir tokių vardų, apie kuriuos jis šiaipjau nieko negirdi arba labai mažai tegirdi. Juk ne paslaptis, kad tokie rašytojai, kaip Grušas, Simonaitytė, Paukštelis, labai maža arba nieko nedirba tarybinei prozai vystyti, nors savo laiku jie buvo plačiai žinomi, rašė knygas. Tačiau užteko Grušui parašyti silpną apysaką apie nesamo aukšto derliaus brigadą, kad rinkinio redakcija įdėtų... Rinkinys parodo, kad eilė mūsų rašytojų kuria labai maža, kad jų ypatingai žemas produktyvumas. Juk neatsitiktinai ties eilės rašytojų kūriniais mes matome skaitmenis 1946, 1947. Taip pat ne paslaptis yra tai, kad kai kurie rašytojai antologijoje figūruoja su savo vienturčiais veikalais ... Antologija taip pat parodo, jog mūsų rašytojų uždavinys yra nenuilstamai kovoti dėl tolimesnio savo veikalų meninio lygio kėlimo » [2].

Taigi, sovietinamoje Lietuvoje rašytojai rašė mažai ir blogai. Ta būklė neatrodys geresnė, jei prie paminėtų antologijų dar pridėsime S. Neries senų eilėraščių antologiją, kuri *Rinktinės* vardu 1950 m. buvo išleista sovietinio režimo dešimtmečiui pažymėti. Šitas ir kitas knygas turėdamas galvoje, sovietinių lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas ir «dvasios » vadas J. Šimkus valdybos plenumo posėdyje vis dėlto konstatavo liūdnus vaisius, pareikšdamas : « Skaitytojai laukia iš rašytojų naujų vertingų kūrinių, bet šių metų literatūros balanse dar nėra naujų stambių kūrinių — romano, apysakos, poemos»[3].

Mėginkime pasiaiškinti, kodėl taip buvo.

Viena tos krizės išryškėjimo priežasčių — kelios senesnių rašytojų mirtys. Mirė S. Neris ir P. Cvirka; mirė oportunistas L. Gira, paskutinį momentą komunistams padaręs akibrokštą, nes prieš mirtį pasišaukė kunigą ir atliko išpažintį; mirė taip pat ir Butkų Juzė ir Balys Sruoga. Nors šiedu pastarieji nebuvo komunistai, tačiau dėl tų rašytojų antireliginių pažiūrų ir jų gana glaudžių ryšių su rusų kultūra, bolševikai juos laiko sau artimais ir jų kūrinius deda į

[2] Ten pat.

[3] *Tiesa*, 1950 m. spalio 15 d.

savo sukaktuvines antologijas. Nors vieni šitų rašytojų jau buvo kūrybiškai smukę (S. Neris), o kiti visai nusigyvenę (L. Gira), tačiau beveik visi jie turėjo praeityje gerų kūrinių ir būtų šiandien savo vardais dekoravę sovietinės lietuvių literatūros skurdokas pozicijas.

Dabar jų išnykimas juo labiau jaučiamas, kad ir kiti nekomunistiniai rašytojai, kurie buvo iškilę nepriklausomos Lietuvos laikais, arba visai tyli, arba labai mažai terašo, arba blogai užsirekomenduoja. Tiesa, vieni jų ištremti, o kiti, kurie moralinio ir kitokio teroro veikiami, mėgino prisitaikyti ir antrosios bolševikų okupacijos pradžioje parašė po vieną kitą veikaliuką, patys pastebėjo, kad iš jų raštų nieko meniškai vertingo neišeina. Kasdien aiškiai matydami, kaip žiauriai naikinami visi krikščioniški ir tautiniai pradai lietuvių tautoje, jautresnieji jų tiesiog psichologiškai kurti nebepajėgia. Bolševikinės spaudos ujami ir privačiai, tur būt, terorizuojami, jie kartais mėgina parašyti kokį agitacinį eilėraštuką arba kokią šablonišką apysakaitę apie darbo pažangą ir kolchozų laimę, bet negi tuos menkniekius galima laikyti reikšminga kūryba?

Tiesa, tarpe tų lietuvių rašytojų, kurie turėjo vardą nepriklausomybės laikais, yra mėginančių ir aktyviai reikštis. Jų skaičiuje yra ir senas liberalas Vienuolis-Žukauskas. Tačiau šį rašytoją jau perdaug slegia amžius, kad jis paskubomis pajėgtų ką nors reikšmingesnio parašyti. Daug aktyvesnis yra buvęs *Keturių vėjų* talentingas poetas T. Tilvytis. Šis, kadaise išdidų ir savarankišką vyrą vaidinęs, visus kritikavęs, ypač satyriškai pliekęs miesčionių menkystę, dabar, užsikabinęs Lenino ordiną, nužemintai šliaužioja aplink Stalino stabą, rašydamas jam odes, kaip ir visi komunistai; tačiau poezijoje T. Tilvytis jau yra tapęs invalidu. Demontuodamas pagal bolševikų receptą savo poemas *Dičių* ir *Artojėlius,* jas stipriai sužalojo. Tiesa, jis parašė ir naują neva poemą *Usnynę,* kurią sovietinė spauda laiko stambia ir reikšminga, nes joje poetas pavaizduojąs darbo valstiečių kovą dėl žemės ir laisvės, parodąs klasių kovą kaime ir demaskuojąs siurbėles, čiulpusias darbo valstiečių kraują ir prakaitą[4]. Galimas dalykas, kad ten partinės agitacijos yra nemažai, bet kad T. Tilvytis kaip poetas jau yra miręs, liudija vienas jo naujausių eilėraščių, *Žvilgsnis į vai:arus,* išspausdintas sovietinės poezijos sukaktuvinėje antologijoje. Vienas jo posmas šitaip skamba :

Anapus vandenyno niršta susikrimtus
Devyngalvė kapitalo pabaisa.
Bet šiandien aš kaip niekuomet ramus ir rimtas,
Nes mano pusėj laisvė ir tiesa.

---

[4] *Tiesa,* 1950 m. spalio 9 d.

Komunistinė *Tiesa* džiaugiasi šia melaginga strofa, tariamai demaskuojančia amerikiečių fašistus ir imperialistus. Bet, kas prisimena ankstybesnio Tilvyčio poemų plačiai laisvą, skambią ir sklandžią eilėdarą, tas iš pacituotos suluošusios strofos Tilvyčio nebepažįsta. Už sukomunistėjusį Tilvytį juk geriau eiliuoja nevienas pradedantis moksleivis.

Panašiai kaip Tilvytis, senų savo kūrinių perdirbinėjimu dabar verčiasi K. Jankauskas ir J. Marcinkevičius. Šis pastarasis savęs išpardavinėtojas labai stengėsi naujais raštais įsiteikti II pasaulinio karo laikais. Tačiau vėliau, matyt, nebepajėgdamas naujų agitacinių menkniekių parašyti, sovietinėms tezėms pritaikė savo seniai parašytą romaną *Nemunas patvino.* Tačiau dėl šitokios «kūrybos» pasipiktino net patys bolševikai, kurie šiaipjau pataikūnams būna atlaidūs. Apie tą *Nemunas patvino* perdirbimą sovietinių lietuvių rašytojų tėvas ir mokytojas J. Šimkus šitaip rašė: «Ką autorius su juo padarė? Paėmė praeity parašytą beidėjinį, kriminalinį veikalą ir lengva ranka jį ėmė " perdirbinėti ". Rezultate išėjo knyga, kuri suprofanavo, suklastojo eilę lietuvių liaudies revoliucinės kovos momentų (jei nekalbėti daugiau), o mūsų kritika tokį "kūrinį" sutiko kaip teigiamą reiškinį». Tačiau «tai ne kūryba, o spekuliacija, ir tuo ji šlykštesnė, kad bandoma spekuliuoti idėjomis ir tokiu būdu ramiai iš buržuazinės praeities įaugti į [...] socializmą», — baigia savo pasmerkimą J. Marcinkevičiui ir K. Jankauskui J. Šimkus kažin kodėl išimtį padarydamas Tilvyčiui[5].

Be abejonės, tikraisiais sovietiniais rašytojais reikia laikyti grynuosius komunistus ir jų auklėtinius (iš poetų sovietinėje spaudoje dažnai minimi Reimeris, Mozūriūnas, Mieželaitis, J. Šimkus, Valsiūnienė; iš prozaikų dažnai giriami J. Baltušis, J. Dovydaitis, A. Guzevičius). Visai suprantama, kad šie Stalino garbintojai uoliai stengiasi rašyti pagal kompartijos reikalavimus. Kadangi, psichologiškai imant, jie jaučiasi laisviausiai, galima būtų manyti, kad jie sukuria ką nors reikšmingesnio. Tačiau iš tikrųjų taip nėra. Kur jie rašo, jausdami tik kaip žmonės, ten ir jų fragmentai išeina meniškai įmanomesni, tačiau, kai jie rašo pagal generalinę liniją, dažnai apie meną ten sunku bekalbėti. Kadangi šitų grynai sovietinių lietuvių rašytojų teteko matyti tik pavyzdžius antologijoje, negalima čia jų pilnai ir tiesiogiai įvertinti. Todėl tenka pasikliauti tarpininkais. O vienu tokių yra bolševikinės lietuvių kritikos «viršininkas» K. Korsakas. Jo šviesaus dėmesio lig šiol nėra užsitarnavęs nė vienas aukščiau suminėtų rašytojų ir poetų, nors nepriklausomos Lietuvos

---

[5] Žr. savaitraštį *Literatūra ir Menas,* 1950 m. kovo 5 d.

laikais jis neužmiršdavo nė vieno pajėgesnio marksisto. O kad jis šiandien į tuos komunistinio katekizmo populiarizatorius literatūroje nekreipia dėmesio, tai liudija vieno tų Korsako nepateptųjų, J. Šimkaus, viešas skundas. Ten jis rašo, kad K. Korsakas « po Didžiojo Tėvynės karo nesiėmė nagrinėti nė vieno gyvo rašytojo naujo kūrinio, kad ir kaip jis reikšmingas bebūtų, nedavė nė vieno išsamesnio straipsnio, kuriame būtų apibūdinančiai nagrinėjami nauji literatūros reiškiniai»[6]. Vėliau rašytojų valdybos plenumo susirinkime, tiesa, Korsakas viešai prisipažino šituo atžvilgiu padaręs klaidą; tačiau kas žino, ką reiškia sovietiniai atgailojimai, ir kas bent kiek nusimano literatūroje, tas supranta, kad negalima parašyti nei kritikos studijų nei straipsnių, kai literatūros veikalai, kuriuos reiktų nagrinėti, yra filosofiškai lėkšti, meniškai silpni, neoriginalūs.

Todėl visai suprantama, kad komunistinės literatūros seklumas ir spragas mėgina užlyginti du miesčioniškų pomėgių tūzai, bet sovietinamos Lietuvos rašytojų aristokratai — K. Korsakas ir A. Venclova. Ir jiedu, ypač Venclova, pliekia sieksninius eilėraščius apie išvaduotojus, apie Tarybų Lietuvą, apie Kremlių, apie penkmečio pavasarius, apie pavasario šventę kolchoze, tačiau visi šitie trimitavimai nedaug ką aukščiau pakyla už publicistinį straipsnį ir neišsiskiria iš aukščiau suminėtų komunistų eilėraščių. Prie kokių banalybių kartais prieinama, gali paliudyti A. Venclovos eilėraščio *Didžios šalies respublika jauna* šios eilutės :

Mes savo darbą ir Tėvynę mylim —
Jos našią žemę, topolius klevų,
Narsius jos žmones, jų rankas darbščiąsias,
Kurios kovoti moka ir statyt.
Aplinkui darbininkai — broliai, sesės —
Jų žygių, pergalių nesuskaityt.

Kaip matome, sueiliuota neblogiau už gimnazisto bandymus. Bet kokia to oficialaus optimizmo sekluma emociniu ir vaizdiniu atžvilgiais !

Nors šitie visi aukščiau suminėti eiliuotojai ir prozininkai, kurie komunistų partijos «tvenkiniuose» plaukioja kaip riebūs karpiai, kūryboje pasirodo kaip seklumų kilbukai, nereikia manyti, kad jie visi neturėtų talento arba rašytų tik oportunistiškai prisitaikydami ir neturėdami komunistinio tikėjimo. Be abejo, pasitaiko juose ir oportunizmo, bet bus teisingiau pasakius, kad jų komunistinis fana-

---

[6] Ten pat.

tizmas dažnai kaip tik yra viena svarbių priežasčių, žudančių jų didesnius ar mažesnius talentus. Jeigu jie nebūtų taip toli nuėję su savo talkininkavimu žiauriajam Lietuvos okupantui, jų reiktų tiesiog gailėtis, kad jie dėl rusofiliškojo marksizmo imasi beveik Sizifo darbo literatūroje.

Kaip gi kitaip, jei ne Sizifo darbu, pavadinti tas jų pastangas į literatūriškai meninę formą įvilkti visas politines, ekonomines ir technikines aktualijas, kurių reikalauja kompartijos nemokšos? Kad jie to kiekvienoje recenzijoje prisispyrę reikalauja, tai tegu paliudija vienas kitas pavyzdys. Štai sovietinės lietuvių prozos antologiją aptardamas, recenzentas rašytojams prikiša: «Labai maža tėra nušviečiamas komunistų partijos vaidmuo, visai neparodomas komunisto-vadovo vaidmuo. Labai maža teparodoma Lietuvos darbininkų klasė. Maža teparodomi kolūkio kaimo pasiekimai, silpnai demaskuojami buržuaziniai nacionalistai »[7].

Kiek vėliau recenzuodamas sovietinės lietuvių poezijos antologiją, kitas recenzentas beveik žodis žodin tuos pačius priekaištus kartoja poetams : «Labai silpnai parodomas bolševikų partijos, komunistų vaidmuo... Beveik visai nėra naujų poezijos kūrinių apie mūsų gamyklų ir fabrikų žmones, apie mūsų didvyrišką darbininkų klasę ir jos pasiaukojantį darbą. Dar silpniau vaizduojamas kolūkinis kaimas, neparodomi inteligentijos atstovai. Tai rimtas trūkumas, nes kiekvieno rašytojo pareiga — parodyti mūsų dienų didvyrius, pirmaujančius darbo žmones įvairiose darbo šakose»[8]. Šitokių nuolatinių šabloninių zulinimų būtų galima nurodyti daugiau.

Tačiau kai šitokius reikalavimus rašytojai ir poetai (vieni iš oportunizmo, kiti iš komunistinio tikėjimo) ima taikyti literatūrinėje kūryboje, išeina kažin kas panašaus į mėginimą išspausti vandenį iš akmens. Taip yra todėl, kad politinės, partinės, ekonominės ir techniškos temos yra vienos iš abstrakčiausių ir toliausiai stovinčių nuo normalaus žmogaus širdies ir nuo giliųjų amžinųjų sielvartų bei siekimų. O dar kai šitos sausos temos turi būti atremtos į aktualijas, interpretuojamas pagal partijos generalinę liniją, rašytojas ir poetas pastatomas prieš dvigubą sunkenybę, nes kiekviena aktualija, kad ir be partinės interpretacijos, rašytoją varžo ir siaurina jo žvilgsnį. Tačiau sovietiniame režime kiekvienas rašytojas susiduria su trečia stiliaus ir formos sunkenybe, kurią nurodo antrasis žodis « socialistinio realizmo » termine. Kai pirmasis žodis, « socialistinis »,

[7] *Tiesa,* 1950 m. rugpiūčio 20 d.
[8] *Tiesa,* 1950 m. spalio 9 d.

reikalauja iš rašytojo marksistinės pasaulėžiūros ir politinių, ekonominių bei technikinių aktualijų, interpretuojamų pagal partijos direktyvas, tai antrasis termino žodis, «realizmas », nurodo kūrinio stilių arba vaizdavimo būdą. Dvigubai susiaurintas ir apsunkintas temų pobūdžio, rašytojas dar suvaržomas realizuojamoje formoje. Ir tas reikalaujamas realizmas nėra realizmas plačia prasme, bet naivusis realizmas, gyvenimiškas realizmas, maždaug toks, kokį težinojo gabi savamokslė Žemaitė prieš penkiasdešimt metų Lietuvoje, o Vakarų Europa dar anksčiau. Tas naivus realizmas yra kilęs iš įsitikinimo, kad literatūros ir meno kūrinys turi atspindėti gyvenimą, tartum gyvenimo kopija. Iš čia kyla nuolatinis sovietinėje spaudoje ir kritikoje kartojamas šūkis : «Arčiau gyvenimo». Todėl tokio vardo straipsnelyje anoniminis *Literatūros ir Meno* kritikas prispausdamas pabrėžia : «Daugiau tikro gyvenimo vaizdų, daugiau vaizduoti naujus, gyvenimą kuriančius tarybinius žmones, arčiau gyvenimo » [9].

Jei šitą artimumą gyvenimui rašytojas galėtų suprasti taip, kaip jis jaučia ir galvoja, tai dar būtų pusė bėdos, nes jis nors kūrinio apipavidalinime turėtų laisvę. Bet kai, deja, tas gyvenimas turi būti interpretuojamas taip, kaip reikalauja partijos direktyvos, tai dažnai nebelieka ir to realizmo.

Taigi, politinių, ekonominių temų sausumas, aktualijų ir susiaurinto realizmo reikalavimai ir yra tos sunkenybės, kurios genialaus vado Stalino režime rašytojus pastatė į Sizifo stovį — reikšmingų meninių vaisių net iš sunkiausio darbo beveik neįmanoma sulaukti. Iš čia ir paaiški, kur krizės šaknys sovietinėje lietuvių literatūroje.

Pereinant prie sovietinės lietuvių literatūros kritikos, reikia pasakyti, kad jos vaizdas dar menkesnis negu dailiosios literatūros. Tai mums liudija pati sovietinė spauda. Antai, vyriausias lietuvių rašytojų varovas J. Šimkus savo straipsnyje *Mums reikia bolševikinės literatūros kritikos* rašo : «Neabejotina, kad lietuvių tarybinė literatūros kritika per pokarinį laiką pasiekė tam tikrų laimėjimų, ypač vertinant literatūrinį palikimą. Eilė mūsų rašytojų: K. Korsakas, A. Venclova, Br. Pranskus, V. Mykolaitis ir kiti ėmėsi marksistiškai svarstyti praeities rašytojų kūrybą. Tokiu būdu pasiekta teigiamų rezultatų svarstant Donelaičio, Baranausko, Maironio, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos ir kai kurių kitų mūsų rašytojų kūrybą. Be abejo, tame darbe buvo padaryta klaidų, bet mūsų partijos nurodymų ir

[9] *Literatūra ir Menas,* 1950 m. birželio 4 d.

kritikos dėka klaidos buvo ištaistytos [...] Bet, nežiūrint aukščiau suminėtų teigiamų kritikos reiškinių, kiekvienas matome, kad literatūros kritikos srityje kiekybiškai pas mus pasiekta dar labai maža, o pati kritika dažnai būna su žymiais trūkumais ir klaidomis, neprincipinė, neretai padiktuota asmeninio išskaičiavimo motyvų, neatidengianti svarbių kūrinio trūkumų, liečianti daugiausia turinį, nutylinti formos bei meistriškumo, estetikos klausimus, nekūrybiška »[10 12].

Toliau draugas J. Šimkus nurodo konkrečius neigiamus reiškinius bei jų priežastis ir vėl keliais atvejais pliekia, rankoves atsiraitęs, apskritai : «Jeigu daug trūkumų ir negalavimų yra kritikoj, vertinančioj palikimą, tai dar blogesnė padėtis su tarybinių aktualių kūrinių kritika. Pastaruoju laiku mūsų proza ir poezija padarė vertingą žingsnį pirmyn. Išėjo keletas romanų, jų tarpe toks vertingas romanas, kaip A. Guzevičiaus *Kalvio Ignoto teisybė.* Pasirodė T. Tilvyčio labai reikšminga poema *Usnyne* [...] Poezija iš esmės padarė didelį šuolį į socialistinį realizmą. Vis ryškiau pavaizduojamas mūsų persitvarkymas, mūsų tarybinio žmogaus augimas. Tuo tarpu literatūros kritika velkasi iš paskos (ir tiesiog nepasivelka), tenkinasi negausiomis ir plokščiomis recenzijomis, veikalų plačiai ir išsamiai nenagrinėja, nepadaro apibendrinančių išvadų » [11].

Po to, išpliekęs kailį K. Korsakui (tai citavome anksčiau), išbaręs rašytojus už buržuazinę kritikos baimę, vėl puola kritiką apskritai: «Atrodo, kad mes literatūros kritikos atžvilgiu ne tik aptingome, bet ir apkerpėjome. Daugelį aiškiai ydingų literatūrinių reiškinių leidžiame pro akis nereaguodami ir tuo darome žalą literatūrai. Kiek mūsų spaudoje pasirodo idėjiškai-meniškai silpnų eilėraščių, apysakų, apybraižų, bet mes į tai visai nereaguojame»[12].

Kodėl ta sovietinė literatūros kritika taip negausiai teatstovaujama? (J. Šimkus tesumini tik keturis ryškiau kritikoje pasireiškusius asmenis). Kodėl ta kritika tokia silpna ir paviršutiniška? — Pirmiausia todėl, kad silpna ir šabloniška pati sovietinė lietuvių literatūra, kurią kritika turi nagrinėti ir vertinti. Sekli taikomoji literatūra negali paskatinti kad ir negausių kritikų. Jie gali pasibarti, bet negali nieko reikšmingesnio pasakyti. Kita priežastis, kuri paraližuoja tiek rašytojus, tiek kritikus — laisvės stoka. Jei komunistų partija turi ištaisyti kritiko klaidas ir nurodyti, kaip jis į įvairius klausimus turi žiūrėti ir kaip juos vertinti, kritikams

---

[10] *Literatūra ir Menas,* 1950 m. kovo 5 d.
[11] Ten pat.
[12] Ten pat.

telieka tik partijos sprendimus pamėgdžioti ir juos konkretiems atvejams pritaikyti. Bet imitacija ir pritaikymas juk nėra kūryba, kokia tampa savarankiška kritika. Todėl sovietinės lietuvių kritikos ateitis tamsi. Meko čia nepadės nė kompartijos nutarimai, kartojami tam tikrais protarpiais literatūros ir kritikos klausimais : rašytojams reikia ne raginimų, bet pasaulėžiūros, sąžinės ir žodžio laisvės (Paskiausias Sovietinės Kompartijos Centro Komiteto nutarimas dėl kritikos buvo 1972 m. sausio mėnesį).

Ypač blogai rašytojui ir kritikui, kai partijos sprendimai iškraipo tiesą. Sakysime, visi žino, kad lietuvių tautinis atgimimas nuo *Aušros* laikų ėjo visuose luomuose vieninga srove ir buvo nukreiptas tiek prieš caristinės Rusijos priespaudą, tiek prieš lenkų įtaką. Tačiau tokia lietuvių tautinio atgimimo eiga labai neparanki Maskvai parsidavusiai komunistų partijai, nes jos interesas lietuvių tautinį susipratimą silpninti ir lietuvius skaldyti bei tarpusavyje piūdyti. Todėl Lietuvos komunistų partija paskelbė, kad tautinio atgimimo aiškinimas vieninga srove yra klaidinantis buržuazinis išmislas. To vieningumo nebuvę, nes proletarai negalėję eiti drauge su buožėmis. Tik kovoje prieš caro priespaudą pasitaikydavę nelaimingų sutapimų konkrečiuose uždaviniuose.

Suprantama, kad šitokį iškreiptą ir suktą partijos sprendimą pritaikyti literatūroje sunku net uoliems partiniams kritikams. Todėl ir norimi kritikos rezultatai išeina menki. J. Šimkus rašo : «Lietuvos Komunistų Partijos Vl-tasis suvažiavimas visu griežtumu pasmerkė minėtą buržuazinę teoriją, savo kritika padėjo mūsų rašytojams pamatyti padarytas klaidas. Bet kad toji nelaba “ teorija ” jau būtų visiškai sutriuškinta, to pasakyti dar negalima. Atrodo, kad vis dar bijoma principiškai ir tiesiai pasakyti, kur buržuazinių rašytojų kūryboje pasireiškė nacionalistinės, klerikalinės ir kosmopolitinės tendencijos, linkstant tai geriau nutylėti, kad, girdi, nebūtų sumenkintas to ar kito praeities rašytojo autoritetas, kad daugiau tarybinei visuomenei nepriimtinų literatūros faktų būtų galima padaryti “ priimtinais ”. Visa tai yra nacionalistinių nuotaikų atrūgos, su kuriomis kritika turi labai griežtai kovoti »[13].

Reikalaudamas iš kritikų griežtai pasmerkti vieningos srovės «recidyvus », J. Šimkus sustoja prie vienos kitos neišspręstos problemos : « Mums vis dar nepavyko atsistoti ant kojų taip, kad teisingai išspręstume tokius svarbius klausimus, kaip, pav., Valančiaus kūryba, išsivaduojamojo nacionalinio sąjūdžio pradžios literatūra, Vaičaičio, Vaižganto, Kudirkos ir eilės kitų praeities rašytojų li-

---

[13] Ten pat.

teratūrinis palikimas»[14]. Kitaip sakant, nesiseka neteisingos teorijos pritaikyti praktikoje.

Kad kovoje prieš vieningą tautinio atgimimo srovę vykdomas net didelis spaudimas į kritikus, tai atskleidžia sovietinių rašytojų sąjungos valdybos posėdis 1950 m. spalio 11-12 dienomis. Aprašydama šitą plenumo posėdį *Tiesa,* primena, kaip savo klaidas kritikos darbe prisipažino J. Šimkus, J. Butėnas, K. Korsakas. J. Šimkaus užpultai teisinosi ir Mykolaitis-Putinas. Jis «nurodė į jo padarytas klaidas-vertinant Donelaičio ir Maironio kūrybą, teisingai pažymėjo, kad' jam ir eilei kitų rašytojų kūrybiniam darbui kliudo nepakankamas įsigilinimas į šių dienų darbo žmonių gyvenimą ir vykdomus didžiuosius socialistinės statybos darbus. Tačiau kalbėdamas apie nacionalinį judėjimą [atseit, tautinį atgimimą. *J.* (?.], drg. Mykolaitis vėl pakartojo senas klaidas ir svarstė tą judėjimą, atitraukęs jį nuo konkrečių klasių kovos sąlygų»[15]. Ką psichologiškai reiškia senam profesoriui ir savo srities geram specialistui, gelstonsnapių fanatikų spaudžiamam, viešai prisipažinti prie savo nepadarytų klaidų, vakariečių žmogui sunku suprasti. Bet jam gali būti visai nesuprantama, kokia psichologiškai sunki būklė susidaro žmogui sovietinėje santvarkoje, kai kažin koks anonimas visagalės partijos oficioze prikiša atkritimą į senas klaidas. Tai grasinimas, kurio pasėkas sunku numatyti.

Tačiau iš viso, kas aukščiau pasakyta, viena aišku, kad nuolatinio ujimo ir spaudimo atmosferoje negali klestėti nei literatūros nei literatūros kritikos kūryba. Vergija kūrybą naikina, bet ne ugdo. Kūrybai reikalinga laisvė, kurios Lietuvoje net patys komunistai neturi. (Jų tėvas ir mokytojas Stalinas yra liepęs sekti vieniems antrus). Tik laisvai susiformuota pasaulėžiūra, su meile išpažįstama ir vykdoma gyvenime, kūryboje gali duoti žymių vaisių, o ideologija, brukama kūrėjui grasinimais ir prievarta, literatūros ir meno kūrybą gali tik žaloti ir smukdyti. Todėl gaila lietuvių rašytojų. Gaila vargšės Lietuvos.

Literatūra ir menas po Stalino mirties*

Šio straipsnio pradžioje reikia pasakyti, kad čia nebus kalbama apie paskirų lietuvių rašytojų bei menininkų iškilimą po Stalino

[14] Ten pat.

[15] *Tiesa,* 1950 m. spalio 15 d.

* Šis straipsnis parašytas 1958 metais ir atspausdintas *Aidų* žurnale 1959 m. 2 nr., 49-61 psl.

mirties. Nebus taip pat specialiau nagrinėjami nė lietuvių rašytojų bei dailininkų naujieji kūriniai. Pirmoje eilėje čia bus kalbama apie bendruosius literatūrinius ir meninius reiškinius — apie nuotaikas, tendencijas ir siekimus, kurie viešai pasirodė literatūros bei meno gyvenime 1953-1958 metais. Tiesa, mums, gyvenantiems Vakaruose, šio laikotarpio reiškiniai atsiskleidė nevisai, nes apie juos mes tegalime spręsti, tik remdamiesi sovietinių lietuvių laikraščių ir knygų duomenimis. Tie reiškiniai, be abejo, būtų vaizdesni ir tikslesni, jei žinotume dar kitų faktų, kurie nėra patekę nei į knygas, nei į laikraščius. Tačiau ir iš atgarsių sovietinėje spaudoje galime susidaryti apytikrį vaizdą, kas dėjosi lietuvių literatūros ir meno gyvenime tarp 1953-1958 m.

1953 metais sušvelnėjus policiniam MGB savivaliavimui, Sovietų Sąjungoje sušvelnėjo šiek tiek ir tautybių suniveliavimo politika. Sovietinėms sąjunginėms respublikoms, į kurių skaičių yra inkorporuota Lietuva, Maskva davė šiek tiek daugiau autonomijos kultūrinėje srityje, negu buvo prie Stalino. Tautybių sulyginimo procesas pagal totalistinę komunistų ideologiją ir jos interesus šiek tiek sušvelnėjo, bet neišnyko. Tai vaizdžiau matyti, pažvelgus į Pabaltijo trijų respublikų kai kurias kultūrinio gyvenimo apraiškas.

Antai, Taline, Rygoje ir Vilniuje Stalino laikais išeidavo ir dabar tebeišeina po vieną dienraštį visiems gyventojams, po vieną dienraštį specialiai komunistiniam jaunimui ir po vieną mėnesinį žurnalą sovietinės ideologijos ir filosofijos klausimais. Šitokie trys periodiniai leidiniai spausdinami kiekvieno krašto tautine kalba ir paraleliai tiems patiems reikalams tokio pat pobūdžio trys laikraščiai kiekviename krašte leidžiami rusiškai. Literatūros ir meno laikraščiai Pabaltijo tautose taip pat standartizuoti. Kiekviename jų spausdinamas vienas mėnesinis žurnalas (lietuviškai jis vadinasi *Pergalė)* ir vienas savaitraštis atitinkama tautine kalba. Jų ne tik pobūdis ir kainos tie patys, bet savaitraščiai turi net tokį pat vardą, būtent, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje jis pavadintas *Literatūra ir Menas.* Nebekalbant apie kitus sulyginimo reiškinius, čia dar galima paminėti, kad šalia teatrų įvairiuose miestuose tautinėmis kalbomis, Taline, Rygoje ir Vilniuje veikia po vieną rusų dramos teatrą. Šitaip buvo prie Stalino, šitaip pasiliko ir po jo mirties.

Tik dabar tautų sulyginimo planas vykdomas gudriau ir yra pridengtas bendradarbiavimo skraiste. Politinio bendradarbiavimo tarp Pabaltijo tautų nebuvo prie Stalino, negali jo būti ir dabar, nes Estijos, Latvijos ir Lietuvos sovietinės respublikos tėra administraciniai vienetai, kur Švietimo ir Kultūros ministerijos turi šiokią tokią autonomiją. Bet po XX sovietinės kompartijos suvažiavimo

1956 metais Kremliaus valdovai Pabaltijo respublikoms leido kultūrinį bendradarbiavimą rusų komunistų priežiūroje. Šitoks susidraugavimas ryškiausiai pasireiškė teatro ir muzikos srityse. Pirmasis faktas buvo Pabaltijo teatrinis festivalis Rygoje 1956 metų pavasarį. Tada trijų Pabaltijo respublikų ir Suomių Karelijos žymiausi teatrai parodė savo geriausius spektaklius.

Antrasis Pabaltijo teatrinis festivalis įvyko Vilniuje 1957 m. gegužės pabaigoje ir birželio pradžioje. Šitame festivalyje Suomių Karelijos vietą užėmė Gudija su Minsko rusų ir gudų teatrais. Šį kartą dramos teatrų tarpe buvo išskirti trys teatrai: rusų dramos teatras Minske, latvių dramos teatras Eygoje ir lietuvių dramos teatras Kaune su Juozo Grušo *Herkaus Manto* tragedija. Operos ir baleto pirmosios vietos atiteko Vilniaus operos ir baleto teatrui už V. Klovos operą *Pilėnus* ir už J. Indros baletą *Audronę.*

Kad šitame pabaltiečių neva bendradarbiavime teatrų srityje nebuvo atsisakyta sulygiavimo pagal rusų komunistų interesus, atskleidžia du faktai. Pirmiausia, tų teatrinių varžybų vertinimo komisijose dalyvavo specialiai iš Maskvos atsiųsti rusai. Antai, antrame festivalyje dramos teatrų spektaklius vertino Maskvos teatralai V. Kancler, K. Kliučnikov ir V. Pimenov. Operas ir baletus taip pat vertino iš Maskvos deleguoti teatro darbuotojai J. Džaman, O. Bron ir P. Gusev. Jie ir baigiamajame festivalio akte pasakė pagrindines vertinamąsias kalbas. Antras faktas, liudijąs sustiprintą rusų komunistų priežiūrą pabaltiečiams buvo įtraukimas į Pabaltijo teatrų festivalius Suomių Karelijos ir Gudijos. Viena, Karelija ir Gudija yra labiau sukomunistintos ir surusintos negu Estija, Latvija ir Lietuva. Antra, tų sovietinių respublikų įtraukimas į pabaltiečių teatrų tarpą sudarė didesnes galimybes iškilti rusų teatrams (antrame festivalyje Minsko rusų teatras buvo pastatytas į pirmąsias vietas su tikrai komunistiniu spektakliu *Optimistinė tragedija).* Trečia, Karelijos arba Gudijos įtraukimu į pabaltiečių tarpą tikriausiai buvo norėta išvengti paralelės su estų, latvių ir lietuvių bendradarbiavimu laisvajame pasaulyje. Bet tuo pačiu neva bendradarbiavimu komunistai norėjo atsverti Vakarų pasaulio moralinę paramą Pabaltijo tautoms ir Vakarų įtaką jose, nes antrajam teatrų festivaliui pasibaigus, *Literatūros ir Meno* savaitraštis savo vedamajame rašė: « Teatrų varžybos ir kartu jų draugystės šventė vyko paaštrėjusios ideologijų kovos aplinkybėmis, aidint iš užsienio priešiškiems balsams, bandantiems revizuoti socialistinio realizmo metodą [...] Antroji Pabaltijo teatrų apžiūra, akivaizdžiai paneigdama užsienio meno “ vertintojų ” skleidžiamus gandus, palyginus su pernykščiu Pava-

sariu Rygoje, pademonstravo dar glaudesnį daugiaspalvį broliškųjų tautų dramos, o taip pat operos ir baleto meno suklestėjimą»[16].

Tretysis (1958 m.) Pabaltijo teatrų festivalis lietuvių teatrams nieko neatnešė, nes šių metų laureatais pripažinti du estų teatrai ir Gudijos gudų ir rusų teatrai Minske. 1957 metais rudeniniame muzikos festivalyje taip pat pirmenybė buvo atiduota estų simfoninei muzikai.

Savo sulyginimo planuose Maskva 1957 metais šiokią tokią nuolaidą padarė Lietuvai, nes jai leido lenkų-lietuvių meno dekadą. Per dešimtį dienų lenkų muzikos, dainos ir liaudies šokių atstovai gastroliavo po Lietuvą, o lietuvių muzikos, dainų ir šokių junginiai bei solistai gastroliavo po Lenkiją. Šitaip lietuvių menininkams buvo pusiau pravertos durys į Vakarus. Dėl to lietuvių ir lenkų pasitenkinimas, kaip rašė sovietinė lietuvių spauda, buvęs didelis. Lietuvių komunistams jį šiek tiek sudrumstė lenkų atvirumas, nes jie dekadai skirtame leidinyje drįso parašyti, kad iki Stalino mirties lietuvių sovietinė literatūra nėra davusi nieko reikšmingo, išskyrus A. Vienuolio romaną *Puodžiūnkiemį*. Dėl šitokio komunistų « Tėvo » laikotarpio Lietuvoje įvertinimo kompartijos oficioze *Tiesoje* A. Venclova ir T. Tilvytis parašė protesto žodžius.

Pirmasis palengvėjimas kultūrinėje srityje po Stalino mirties vis dėlto buvo ne bendradarbiavimas su Pabaltijo tautomis, bet leidimas spausdinti tuos kūrinius, kuriuos komunistai vadina nacionaliniu palikimu. Į tą palikimą komunistai pirmiausia įtraukė liaudies meną ir tautosaką ir antroje eilėje individualių rašytojų bei dailininkų kūrinius, sukurtus ne sovietinėje santvarkoje, ypač realistinius kūrinius. Ligi «genialiojo Tėvo» mirties Lietuvos komunistai daug kalbėjo ir rašė apie savo palankumą lietuvių liaudies kūrybai, bet beveik nieko nebuvo padarę jai surinkti ir paskelbti viešam naudojimui. Tik po Stalino mirties buvo pradėti leisti lietuvių tautosakos rinkiniai, kurie buvo tapę bibliografine retenybe (brolių Juškų ir S. Stanevičiaus surinktos dainos, Daukanto pasakos). Dar vėliau (tik 1956 m.) buvo pradėti spausdinti liaudies meno rinkiniai. Šioje serijoje jau yra išėję gana gražios knygos apie lietuvių darbo įrankius, liaudies architektūrą, audinius.

Iki «genialaus Mokytojo » mirties mirusiųjų rašytojų palikimas taip pat nebuvo leidžiamas serijomis, kaip rinktiniai raštai. Išimtis tebuvo daroma tik tokiems komunistams pasitarnavusiems rašytojams, kaip Salomėja Neris, kuri po mirties buvo apdovanota Stalino

---

16 *Erdvės minčiai ir vaizduotei*, žr. *Literatūra ir Menas*, 23 nr., 1957.V 1.8 d.

premija. Jos raštai buvo išleisti dviem tomais. Leidimai raštų serijomis tada buvo skiriami ne lietuvių autoriams, bet Leninui, Stalinui, Gorkiui. Tada taip pat buvo nemažai spausdinama įvairių rusų autorių vertimų, kuriuos dažnai atlikdavo tie lietuviai rašytojai ir poetai, kurie negalėdavo parašyti ką nors savo, kas patiktų komunistams. Po Stalino mirties rusiškų autorių vertimai į lietuvių kalbą ėmė mažėti. Tada prasidėjo mirusių lietuvių autorių raštų leidimas serijomis. Žinoma, ir tada pirmenybė buvo atiduota tiems rašytojams ir poetams, kurių raštus buvo lengviausia iškomentuoti pagal sovietinę ideologiją. Tai buvo J. Biliūno, Žemaitės, K. Donelaičio, Lazdynų Pelėdos, J. Janonio, P. Cvirkos, S. Neries ir dar vieno antro raštai. Tik 1957 m. šešiais tomais tegalėjo išeiti Balio Sruogos rinktiniai raštai. Šis prieš dešimtį metų miręs rašytojas komunistams buvo toks įtartinas, kad jo dvi dramos *(Apyaušrio Dalia* ir *Kazimieras Sapieha),* išspausdintos autoriui tebesant gyvam (1945 ir 1947), nesusilaukė tada nė vienos recenzijos lietuvių sovietinėje spaudoje. 1955-1957 metų laikotarpyje rinktinių raštų tomais buvo išleisti dviejų tada dar gyvų rašytojų (A. Vienuolio ir J. Simonaitytės) kūriniai. Su jais pasielgta taip pat, kaip anksčiau (1954-1955) su T. Tilvyčiu, nes jie yra geriausi prozaikai nekomunistai, nors daugiau ar mažiau prisitaikę jų reikalavimams [17].

Lietuvių dailininkų kūrybos leidinių po Stalino mirties ligi 1958 m. tebuvo išleista mažai — tik dvi knygos. Viena skirta P. Kalpoko, antra A. Žmuidzinavičiaus tapybai.

Tačiau nei minėtų dailininkų kūrybos leidiniai, nei rašytojų visų raštų serijos nėra pilni. Pavyzdžiui, A. Žmuidzinavičiaus kūrybai skirtoje knygoje nėra jo populiariausio paveikslo reprodukcijos — *Regėjimo,* simbolizuojančio Lietuvos atgimimą. Lazdynų Pelėdos septynių tomų raštų serijoje nėra jos vienintelio romano ir reikšmingiausio kūrinio — *Klaidos,* nes autorė jame nepalankiai atvaizdavo 1905 m. revoliucijos ekscesus. B. Sruogos šešiuose tomuose komunistai nepraleido jo dramų *Radvilas Perkūnas* ir *Algirdas Izborske* tur būt, dėl to, kad pirmame veikale yra teigiamai atvaizduotas vyskupas M. Giedraitis, o antrame komunistai surado antirusiškų tendencijų. Taip pat gerokai apkarpyti išėjo A. Vienuolio rinktiniai raštai, nes į juos nebuvo praleistas dviejų tomų romanas *Viešnia iš Šiaurės.*

---

[17] Kad A. Vienuolio bendrabarbiavimas su komunistais nebuvo esminis, liudija jo elgesys prieš mirtį — rašytojas pasikvietė kunigą aprūpinti jį šv. sakramentais ir paprašė krikščioniškai palaidoti.

Dar griežtesnė komunistų cenzūra taikoma įnirusiems aiškios krikščioniškos pasaulėžiūros rašytojams ir aiškiems lietuviams patriotams. Jų raštai keliais tomais neleidžiami ir po Stalino mirties, o tespausdinami tik atrinkti kūriniai. Vienu ar dviem tomeliais yra išspausdinti šių autorių atrinkti kūriniai: A. Baranausko, P. Vaičaičio, Vaižganto, V. Kudirkos, V. Krėvės, Maironio. Čia pažymėtina bent tai, kad Maironio eilėraščių komunistai nebedarkė — iš vidurio eilėraščių nebeišbraukdavo strofų, kaip buvo ankstesniuose *Pavasario Balsų* leidimuose (1947 m.). Dabar jie praleidžia arba visą eilėraštį, arba visą išbraukia. Bet buvo visa eilė mirusių rašytojų, kurių raštų komunistai iki 1958 m. visai neleido. Prie tokių rašytojų priklausė Vydūnas, Šatrijos Ragana, Dobilas, Jakštas, J. Baltrušaitis, J. Savickis ir kiti. Iš V. Pietario raštų tebuvo toleruojama tik jo pasaka apie *Lapės gyvenimą ir mirtį.* Dėl sunkiai suprantamų priežasčių didesnės komunistų tolerancijos yra susilaukęs A. Vienažindys. Jo eilėraščiai, vardu *Ilgu ilgu man ant svieto* 1958 metų pradžioje yra išėję be griežtesnės cenzūros.

Kaip Stalinui gyvam tebesant buvo, taip ir po jo mirties visiškai tyliai okupuotoje Lietuvoje tebėra pasmerkti rašytojai, gyveną Vakaruose ir sudarą apie 50 nuošimčių visų lietuvių rašytojų bei poetų. Šis ostrakizmas tiek toli nueina, kad net literatūros mokslo veikalų bibliografiniuose skyriuose nebuvo leidžiama minėti nė vieno Vakaruose gyvenančio autoriaus raštų. Tai vaizdžiai pailiustruoja *Lietuvių literatūros istorijos* I tomas, išėjęs iš spaudos tik 1957 m. pabaigoje. Jo bibliografiniame skyriuje tenurodyti tik tie straipsniai ir studijos, kurie buvo parašyti Lietuvoje sovietinio režimo metais. Tokia pati tyla ir po Stalino mirties tebetaikoma lietuvių dailininkams ir muzikams, gyvenantiems Vakaruose. Rodos, nuo 1958 m. pradžios tik vieno antro Vakaruose gyvenančio dailininko pavardė pradėta minėti neigiamo vertinimo pavyzdžiui. Tylos pasmerkimas yra palietęs ir tuos dailininkus, kurie Stalino laikais buvo apšaukti formalistais arba dekadentais. Iš dalies į jų tarpą yra patekęs ir M. K. Čiurlionis.

Tačiau po «genialiojo Mokytojo» mirties yra buvę mėginimų kai kuriuos lietuvių rašytojus ir dailininkus reabilituoti. Kai kurie jų iš tikro buvo reabilituoti, o kai kurių situacija pasiliko neaiški. Pavyzdžiui, pasmerkimą komunistai yra nuėmę nuo V. Krėvės. Kai kurie jo raštai, kaip *Žentas* ir *Dainavos šalies senų žmonių padavimai,* Lietuvoje pradėti spausdinti, o jis pats sugrąžintas į vidurinių mokyklų programas. Visiškas pasmerkimas taip pat nuimtas nuo eilės rašytojų ir poetų, kurie Stalino laikais buvo ištremti į

Sibirą. Keliems jų ištikusiems gyviems apie 1956 m. buvo leista sugrįžti į Lietuvą ir čia bendradarbiauti laikraščiuose. Tačiau tų grįžusiųjų tik vienas K. Boruta tėra įtrauktas į sovietinių lietuvių rašytojų oficialius sąrašus[18]. Tiesa, jei tikėti K. Borutos pasisakymui komunistiniame užsieniui teskiriamame *Tėvynės Balse,* jis nė nebuvęs ištremtas.

Po Stalino kulto panaikinimo lietuviai dailininkai stengėsi visai reabilituoti visiems lietuviams brangų M. K. Čiurlionį, nes ligi šiol oficialiai tebuvo pripažįstamas tik jo muzikinis palikimas. Tuo tarpu jo tapyba Maskvos komunistams atrodė nepriimtina, nes nepakankamai realistinė. M. K. Čiurlionio reabilitacijos viešai siekė du dar gana jauni dailininkai — J. Mackonis ir A. Savickas. Šis pastarasis specialiame straipsnyje tarp kitko rašė : « Jeigu buržuaziniai meno kritikai be atodairos garbino Čiurlionio meną, tai mūsų dailės kritikai-vulgarizatoriai savo metu bandė jį visiškai išbraukti iš lietuvių dailės istorijos. Žinoma, nei vienas, nei kitas Čiurlionio palikimo vertinimo būdas nėra priimtinas. M. K. Čiurlionis nebuvo realistas, kaip mes realisto sąvoką suprantame šiandien. Jis nebuvo ir revoliucionierius demokratas [...] Bet, iš kitos pusės, mes negalime padaryti jo ištisai mistiku, dekadentu. M. K. Čiurlionio kūryboje yra daug tikrų šedevrų, kuriuos mes privalome skirti nuo viso to, kas dailininko kūryboje buvo silpna ir reakcinga. Teigiamieji įžymiojo tapytojo kūrybos momentai turi būti aiškinami ir aptariami, padedant menu besidominčioms darbo masėms teisingai suvokti dailininko kūrybą »[19].

Kad suprastume, kaip sunku lietuviams nuo rusų komunistų ginti seniai mirusio garsaus tapytojo palikimą, čia reikia priminti dvi smulkmenas. Dail. A. Savickas savo straipsnį apie Čiurlionį turėjo pradėti riebiu šriftu išspausdintomis citatomis komunistų pripažįstamų autoritetų — ruso M. Gorkio ir prancūzo Romain Rolando, kurie yra palankiai atsiliepę apie Čiurlionį. Kitas dailininkas J. Mackonis, kuris taip pat siekė M. K. Čiurlionio reabilitacijos, savo argumentacijoje šaukėsi Beetboveno ir Čaikovskio simfonijų, kurias rusų komunistai pripažįsta.

Po Stalino kulto panaikinimo, Kremliaus viešpačiai yra padarę kitokių nuolaidos gestų pavergtų tautų rašytojams ir menininkams. Kuo 1957 metų jie leido Lietuvos rašytojams, menininkams ir mokslininkams skirti vadinamąsias respublikines premijas. Šitą gestą Maskvos kompartija, tur būt, padarė todėl, kad lig šiol vadinamųjų

---

[18] *Tarybų Lietuvos rašytojai,* Vilnius 1957, 537-572 psl.

[19] A. Savickas, *M. K. Čiurlionis,* žr. *Literatūra ir Menas,* 38 nr., 1957.IX.21 d.

Stalino-Lenino premijų meno ir mokslo žmonėms Pabaltijo kraštuose mažai tetekdavo. Latvijoje ir Lietuvoje jos 1957 m. buvo išdalintos pirmą kartą. Lietuvoje jos teko kompozitoriui V. Klovai už operą *Pilėnai,* kompozitoriui J. Indrai už baletą *Audronė,* rašytojui J. Baltušiui už *Parduotas vasaras,* poetui E. Mieželaičiui už *Brolišką poemą,* rašytojui J. Grušui už *Herkaus Manto* tragediją ir režisieriui Venckevičiui už šitos tragedijos pastatymą Kauno dramos teatre. 1958 m. respublikinės premijos buvo paskirtos V. Mykolaičiui-Putinui už *Sukilėlių* romano I tomą, J. Simonaitytei už *Viliaus Karaliaus* abu tomu ir skulptoriui J. Kėdainiui už statulą *Kolūkio arklininkas.*

Taip pat Kremliaus ponų nuolaida pavergtiesiems reikia laikyti ir leidimą meno ir mokslo atstovams išvykti į nekomunistinį užsienį. Ja pasinaudojo kai kurie lietuvių rašytojai ir menininkai ir drauge su rusais 1956 ir 1957 metais ekskursavo Indijoje, Egipte ir Vakarų Europoje.

Tačiau už keliones į užsienius ir už premijas buvo svarbesnis baimės ir veidmainystės sumažėjimas, nes jis palietė visus rašytojus bei menininkus ir pasiekė kitus kultūra besidominčius žmones. Tas baimės sumažėjimas po komunistų « Tėvo » mirties, ypač po jo kulto oficialaus panaikinimo, padėjo viešai pasireikšti kai kurioms nuotaikoms ir mintims, kurios lig tol buvo slepiamos. Šitos nuomonės ir nuotaikos pradėjo daugiau ar mažiau atsiskleisti spaudoje. Jas bereikšdami, rašytojai ir menininkai galėjo pasisakyti, kas buvo negera sovietinėje meno politikoje netolimoje praeityje ir ko jie pageidautų ateityje.

Kai kurie jų iškėlė baimę ir veidmainystę, kurią gimdydavo dailininkuose ir rašytojuose meno ir literatūros klausimų sprendimas administratyviniu būdu iš viršaus. Antai, dail. J. Mackonis rašė: « Vis dėlto reikia pripažinti, kad net tokio receptų brukimo, " skonio diktato " sąlygomis mūsų dailininkai išlaikė platesnį gilesnį požiūrį į meną, nors dažnai ir vengdavo jį viešai pareikšti, būgštaudami, kad jų kas nors neapšauktų formalistais. Ne paslaptis (bent dabar), jog kai kurie mūsų tapytojai XIX a. rusų peredvižnikų darbus apibūdindavo, kaip vienintelį sektiną pavyzdį, o kuluaruose su pasigėrėjimu minėdavo dar ir Sierovo, Vrubelio, Končalovskio, Matisso, Renuaro tapybą. Ar ne metas panašias užuominas iš kuluarų drąsiai perkelti į spaudos skiltis ir nuoširdžiai išsiaiškinti, nebijant nuomonių susikirtimo? »[20] Šie J. Mackonio žodžiai yra ne tik at-

---

[20] J. Mackonis, *Prieš ribotą realizmo supratimą* , žr. *Literatūra ir Menas,* 41 nr., 1956.X.13 d.

skleidimas viešpatavusios baimės, bet ir siūlymas leisti viešas laisvas diskusijas nors meno klausimais.

Kitas dailininkas, Vilniaus Dailės Instituto profesorius A. Gudaitis, palaisvėjimo nuotaikos pagautas išdrįso nurodyti, kokią žalą lietuvių menui yra padarę nemokšos kompartiečiai, kurie socialistinio realizmo priedangoje diktuodavo dailininkams įvairius nurodymus ir šituo meno kūrinius suniveliuodavo. Dailininkų susirinkime 1957 m. balandžio mėn. jis kalbėjo : «Savo metu kovos su formalizmu priedangoje neretai buvo kovojama iš viso prieš formą tapyboje. Paveikslą buvo norima “sukurti ” administratyviniu būdu, iš viršaus diktuojant ir temą ir manierą. Įvairios komisijos darbo procese dailininkui patardavo daugybę smulkių pataisų, iš esmės kreipiančių darbą natūralizmo linkme. Tokie “metodai ” padarė daug žalos mūsų tapybai, silpnino kai kurių dailininkų kūrybinį aktyvumą; daugelis to meto tematinių darbų yra nuasmeninti, unifikuoti, nedaro gilesnio emocinio poveikio. Siaurai suprantant socialistinio realizmo metodą, neleistinai maža reikšmės buvo skiriama šviesai, šešėliui, linijų ritmui, kaip išraiškos priemonei» [21]. Tai aiškus pasisakymas prieš sulyginimo metodus, kuriuos vartoja Lietuvoje rusų komunistai, nes jie menininkų bei rašytojų susirinkimuose beveik nuolat sako pamokomas ir vertinančias kalbas, jie dalyvauja *jury* ir apžiūrų komisijose, jie vadovauja Lietuvos kompartijos kultūriniam skyriui (B. Biurikov).

Kad Stalino laikais buvo sunku Lietuvos rašytojams, tai buvo žinoma viešai seniau. Be kito ko, tai liudijo sovietinės lietuvių literatūros «bosų » J. Šimkaus, A. Venclovos, K. Korsako viešos išpažintys ir atgailos. Po Stalino mirties palengvėjimo nuotaikoje buvo atskleisti nauji faktai. Pasirodė, kad toks tikras komunistas E. Mieželaitis nuo sovietinės kritikos taip pat nemažai kentėjo. Šitam poetui, kuris per II pasaulinį karą buvo kareiviu sovietinėje kariuomenėje ir į komunistų partiją buvo įstojęs 1943 metais, sovietiniai kritikai per keletą metų prikaišiojo arba subjektyvizmą, individualizmą ir atitrūkimą nuo tikrovės, arba esteticizmą ir nepakankamą optimizmą. Į šitokius kaltinimus tas ištikimas komunistas negalėjo viešai atsakyti nieko kito, kaip tik viename savo eilėrašty parašyti šitokį dvieilį:

Turi knygoje teisę gyventi
ir lakštingala mano pilka.

---

[21] A. Gustaitis, *Už tolimesnį tarybinio lietuvių meno vystymąsi, ir. Literatūra ir Menas,* 17 nr., 1957.IV.27 d.

Šitokio dvieilio prasmė, tokia natūrali ir savaime suprantama laisvajame pasaulyje, pavergtoje Lietuvoje 1952 metais buvo suprasta, kaip protesto balsas prieš poeto asmenybės varžtus. Po Stalino kulto panaikinimo šį dvieilį cituodamas, jaunas poetas Alg. Baltakis rašė, kad šis posakis «savo metu skambėjo, kaip savotiškas protestas prieš literatūros vulgarizatorius ir administratorius »[22].

Suprantama, kad tada dar labiau kentėjo rašytojai ir poetai nekomunistai. Tai buvo galima nujausti seniau. Tačiau po Stalino mirties tai paliudijo ir pati sovietinė lietuvių spauda. Rašydamas apie J. Paukštelio romaną *Kaimynai,* kurių antra šiek tiek pakeista laida išėjo 1956 m., kritikas J. Josadė *Pergalės* žurnale konstatavo, kad atidžiai peržiūrėjus J. Paukštelio visą literatūrinę kūrybą, parašytą pokario metais (t. y., sovietinėje okupacijoje), «krinta į akis labai keistas faktas, būtent, kad ji yra lyg kito braižo žmogaus ; joje panaudotos visai kitokios, rašytojui svetimos išraiškos priemonės ; J. Paukštelis lyg atsisakė savo ypatingo santykiavimo būdo su gyvenimo medžiaga, savo ypatingo pasakojimo stiliaus ir intonacijos ». Tuo tarpu « priversti suvokti pasaulio reiškinius ir pasakoti apie juos *ne savu balsu* — neįmanoma », rašė kritikas J. Josadė[23], pats pabraukdamas žodžius « ne savu balsu ».

Po Stalino kulto panaikinimo lietuvių rašytojai, dailininkai ir kritikai pradėjo manyti, kad jie gali *bent pradėti* kalbėti savu balsu. Jie pradėjo smerkti scbematizmą, dogmatizmą, skonio diktatą, administravimą iš viršaus, kaip netolimos praeities blogybes, nors jos dar nebuvo išnykusios nė tada. Jie negalėjo praeiti tylomis nė pro socialistinio realizmo diktuojamus varžtus. Neliesdami viešai socialistinio realizmo esminių ydų, vieni rašytojai ir kritikai stengėsi jo varžtus atleisdinti pozityviomis mintims ir pasiūlymais.

Antai, Vyt. Kubilius savo straipsnyje *Apie tarybinės lietuvių literatūros įvairumą* rašė: «Naujos idėjos, nauji gyvenimo reiškiniai, žengdami į literatūrą, reikalauja ir savo specifinės meninės išraiškos. Kūryba negali apsieiti be naujos formos ieškojimų, be nuolatinio esamų žanrų, meninio mąstymo būdų atnaujinimo ir keitimo. Smerkdami tuščią eksperimentavimą, žodinę ekvilibristiką, mes turime palaikyti visus sveikus ir natūralius naujumo ieškojimus. Mūsų kriterijus čia tegali būti vienas — ar naujovė yra idėjiškai ir meniškai vertinga »[24]. Šitaip, nekritikuodami socialistinio realizmo iš esmės,

---

[22] A. Baltakis, *Poetas ir jo veidas,* žr. *Pergalė,* 1 nr., 1957, 82 psl.

[23] J. Josadė, *Elegija apie žuvusią meilę,* žr. *Pergalė,* 9 nr., 1956, 119 psl.

[24] V. Kubilius, *Apie tarybinės lietuvių literatūros įvairumą,* žr. *Literatūra ir Menas,* 28 nr., 1957.VII.13 d.

kai kurie kritikai ir rašytojai stengėsi prisidėti prie atlaisvinimo nuostatų, kuriuos sudarė politikai komunizmo įsigalėjimo pradžioje Rusijoje.

Tačiau po Stalino kulto panaikinimo Lietuvoje buvo rašytojų, dailininkų, kritikų ir kitokių intelektualų, kurie kritikavo socialistinio realizmo esmines ydas. Šitokia neigiama kritika viešai sovietinėje lietuvių spaudoje nepasireiškė. Bet ta spauda paliudijo, kad socialistinio realizmo kritika buvo gana stipri ir plati. Antai, komunistas A. Jonynas 1957 m. vasarą rašė: «Ir mūsų respublikoje miesčionys, tiesa, ne perdaug viešai, ėmė ištisai neigti mūsų tarybinės literatūros pasiekimus, šmeižti ir juodinti atskirus kūrinius. Miesčionims tai buvo juo parankiau daryti dėl to, kad jie prisišliejo prie tos teisingos kritikos, kurios mūsų literatūra po asmenybės kulto ir jo pagimdytos bekonfliktiškumo teorijos demaskavimo susilaukė iš partijos ir tarybinės visuomenės [...]. Miesčionys stengiasi, slėpdamiesi už šios kritikos pečių, pajudinti pačius tarybinės literatūros pagrindus, išstumti ją iš komunistiško partiškumo, iš gilaus principinio idėjiškumo kelio. Nekęsdami socializmo ir jo idėjų, miesčionys reikalauja, kad literatūra atsisakytų būti liepsningu šių idėjų šaukliu. “ Jokių šauklių, — sako miesčionys, — mums tai nepatinka ! Mes nenorim, kad mus kur nors šauktų ir vestų. Mes ir patys turim galvas ” » [25].

A. Jonynas čia sovietinės literatūros ir socialistinio realizmo neigiamą kritiką priskiria miesčionims, skaitytojams. Tačiau iš tikrųjų ji reiškėsi ir intelektualų sluoksniuose, kurie geriau už kitus galėjo pasakyti: « Mes ir patys turim galvas ». Kad šitokia neigiama kritika reiškėsi šviesuoliuose, tai paliudija *Literatūros ir Meno* vedamasis straipsnis, išspausdintas tame savaitraštyje dar 1956 m. gruodžio 1 d. Ten skaitome šitokius žodžius : «Ne paslaptis, jog dėl savo metu egzistavusio asmenybės kulto lietuvių tarybinė literatūra patyrė nemažų nuostolių... Tačiau negalima sutikti su tuo, kad asmenybės kulto kritikos priedangoje bandoma paneigti visą lietuvių tarybinę literatūrą, visus jos iškovojimus, jos neabejotinus laimėjimus. Sąmoningai ar nesąmoningai tokiu būdu siekiama susilpninti mūsų literatūros poveikį skaitytojui, jaunimo masėms. Panašios nuotaikos, deja, gyvuoja kai kurių literatų bei kritikų tarpe. Pasitaiko, kad tokios nuotaikos įperšamos ir studijuojančiam jaunimui. Visa tai daroma dangstantis asmenybės kulto kritika, labai subjektyviais

---

[25] A. Jonynas, *Miesčionys ir mūsų literatūra, žr. Literatūra ir Menas,* 30 nr., 1957.VII.27 d.

meniškais kriterijais, kažin kokiais tariamai nepajudinamais klasikiniais kanonais »[26].

«Atodrėkio » nuotaika, kurioje buvo iškeliamos netolimos praeities ydos literatūros bei meno gyvenime neliko be įtakos nė individualioje kūryboje. Tų visų reiškinių čia nesuminėsime. Užteks kelių pavyzdžių. Antai, Lietuvos kolcbozininkų didelį vargą bei skurdą ir drauge naujosios klasės raudonųjų bajorų metodus kolchozuose mėgino pavaizduoti jaunas dramaturgas Kaz. Saja savo *Septynių ožkenų* komedijoje. Kad ir pasilikdamas komunistinėse pozicijose, jaunas poetas Just. Marcinkevičius eilėraščių cikle *Šventoji duona* taip pat išdrįso pasakyti karčios tiesos apie kolchozininkų ekonominį ir moralinį skurdą. Štai vienas to ciklo eilėraščių *Vagys :*

Audra ant kelių klupdo seną klevą,
Užkrovus vėjo naštą ant pečių ...
Tą naktį tėvas vos parsvirduliavo
Ir tėškė aslon pusmaišį kviečių.

— Tai čia, vaikeliai, pusės metų triūsas —
Bent dviem dienom ragaišio bus ... gardaus !
Ir rankove jis nubraukė nuo ūsų
Lietaus lašelį. Gal ir ne lietaus ...

Rūstus jo veidas, saulėje nudegęs,
Sunykęs toks nebuvo jau seniai.
Ateikit čia visi kolūkio vagys,
Visi girtuokliai, niekšai, tinginiai.

Supilkit mums, kas pavogta, pragerta —
Mes praturtėsim pusmaišiais keliais.
Ir tu čia, tėve, teisinies ? ... Neverta,
Gal būt, vaikai kaip tėvui tau atleis [27].

Kritiškos nuotaikos, pasireiškusios po Stalino kulto likvidavimo atsiliepė ir lietuvių dailėje. Pavieniai dailininkai pradėjo nusigręžti nuo rusų pavyzdžių ir nuo sovietinių tematinių kompozicijų, kurias nuolat perša Maskvos ir vietiniai politrukai. Nevienas dailininkas nuėjo į tokias temas, kad prie paveikslo reikia pridėti specialius užrašus, kad jie atrodytų revoliuciniai arba sovietiniai; antri sugrįžo arba nuėjo į peizažų tapybą ; treti labiau susitelkė prie port-

---

[26] *Literatūra ir Menas,* 48 nr., 1956.XII.1 d.
[27] J. Marcinkevičius, *Šventoji duona,* žr. *Pergalė,* 2 nr., 1957, 59 psl.

retų. Šitokius reiškinius kritikai jau buvo pastebėję 1955 metų lietuvių dailės parodoje Vilniuje. Jie atrodė dar ryškesni 1957 metų lietuvių dailės visuotinėje parodoje Vilniuje ir lietuvių skyriuje visos Sovietų Sąjungos dailės parodoje, suruoštoje 40 metų spalio revoliucijos sukakčiai paminėti.

Šitai parodai buvo ruoštasi atsidėjus. Apie 150 lietuvių dailininkų buvo specialiai įsipareigoję sukurti naujų kūrinių. Iš to skaičiaus Maskvos parodai buvo atrinkti 70 dailininkų su 250 eksponatų. Tačiau, jų katalogą peržiūrėjus, matyti, kad šitame skaičiuje eksponatų tebuvo 18 skulptūros, tapybos, vitražo ir grafikos kompozicijų, kurias būtų galima pavadinti revoliucinėmis arba sovietinėmis. Bet, nuėmus nuo jų užrašus tokius, kaip kolchozo kalvis, kolūkio pirmininkas, kukurūzų augintoja, taikos daina, poilsio valandėlė, nebeliktų nė 15 darbų sovietinėmis arba revoliucinėmis temomis. Tuo tarpu visi kiti lietuvių skyriaus eksponatai Maskvos dailės parodoje buvo portretai, peizažai, natiurmortai ir daug taikomosios dailės darbų.

Šituo atžvilgiu buvo panašūs estų ir latvių skyriai. Dailininkas V. Dilka konstatavo, kad trys Pabaltijo skyriai Maskvoje išsiskiria iš kitų sovietinių respublikų dailės. Pabaltiečių skyriai esą pilkšvi. Šį reiškinį V. Dilka mėgino šitaip aiškinti: « Gal šiaurės klimatas ir gamta diktuoja šį savotišką pilkšvumą, o gal čia pasireiškia mūsų respublikų jaunystės nedrąsa »[28]. Žinoma, korespondentas negalėjo pasakyti, kad tą savotišką pilkšvumą gimdo taip pat sovietinės nelaisvės nuotaika. Lietuvių skyrių V. Dilka toliau šitaip aprašo : « Mūsų respublikos skyriaus dėmesio centre yra trys tematinės drobės. Tai V. Mackevičiaus *1919 metai Lietuvoje,* A. Savicko *Už šviesią ateitį* ir S. Veiverytės *Lietuviai-išeiviai Amerikoje.* Šalia jų — daugybė peizažų. Man susidarė įspūdis, kad jų koloritas gana vienodas, būtent — žalias ... Žali A. Gudaičio berželiai, žalias A. Motiejūno, L. Katino, M. Cvirkienės peizažų koloritas»[29]. Ar tai ne ironija? Revoliucijos sukaktuvinei parodai komunistai tikriausiai norėjo liepsningų drobių, o lietuviai dailininkai lyg tyčiom pritapę žalių ramių peizažų.

Atrodo, kad nei lietuvių skyriumi Maskvos parodoje, nei lietuvių dailės visuotine paroda (230 dalyvių su 700 eksponatų), suruošta Vilniuje spalio revoliucijos sukakčiai, komunistai nėra patenkinti. Ir straipsnių apie šią parodą buvo išspausdinta mažiau negu apie mažesnę 1955 m. parodą, ir tuose straipsniuose oficialiojo entuziazmo dėl naujų laimėjimų buvo mažiau negu paprastai.

---

[28] V. Dilka, *Tarp 8000 kurinių, žr. Literatūra ir Menas,* 3 nr., 1958.1.18 d.

[29] Ten pat.

Bet gal didžiausią nesėkmę Lietuvoje komunistų dogmatikai patyrė operos žanre. Pagal V. Mykolaičio-Putino romaną *Sukilėliai,* kurie *Pergalės* žurnale pasirodė 1956 metais ir buvo komunistų sutikti palankiai, buvo sukomponuota opera. Kai jos paruošimas scenai buvo daugiau negu įpusėjęs, komunistams pasirodė, kad operos libretas neatitinka tai ideologijai, kuri esanti romane apie lietuvių sukilimą 1863 metais. Todėl *Sukilėlių* operos ruošimas buvo nutrauktas, nors ji sceną turėjo išvysti spalio revoliucijos 40 metų sukakčiai. Šitoks nepasisekimas negalėjo praeiti tylomis. Todėl ir spaudoje ir susirinkimuose operos libreto autoriai (A. Liobytė ir V. Mykolaitis), kompozitorius J. Juozeliūnas, operos teatro direkcija ir Kultūros ministerija buvo užpulti dėl prasilenkimo su komunistine ideologija, arba dėl apsileidimo. Libreto autoriai ypač buvo kaltinami, kad operoje neparodė 1863 metų lietuvių sukilimo ryšio su rusų liaudimi, kad operos centrinis personažas, katalikų kunigas A. Mackevičius, neparodytas revoliuciniu demokratu, kad jis atvaizduotas kitaip negu romane. Lietuvos kompartijos X suvažiavime pirmasis sekretorius A. Sniečkus tiesiog pasakė, kad lietuvių valstiečių sąjūdis 1861-1863 metais *Sukilėlių* librete yra nušviestas iš nacionalistinių pozicijų [30].

Greta nepasisekimo su *Sukilėlių* opera, Lietuvos komunistai 1958 metų pradžioje pastebėjo ir kitų revizionizmo reiškinių. Jie apkaltino Vilniaus universiteto rektorių Bulavą už tai, kad jis stengiąsis pridengti ideologines klaidas lietuvių literatūros katedroje, nes kai kurie jos dėstytojai «taikstėsi su revizionistinėmis tendencijomis », kaip sakė A. Sniečkus. Revizionistinėmis tendencijomis buvo apkaltinta ir grožinės literatūros leidykla, kuri 1957 metais išleidusi keletą knygų, nevisai priderintų prie sovietinės ideologijos. Mažesnių priekaištų susilaukė ir vienas antras rašytojas bei dailininkas.

Šitų visų tariamų iškrypimų, atsiradusių lietuvių literatūroje ir mene laisvės iliuzijų nuotaikoje 1957 metais, svorį ir reikšmę susumavo Lietuvos kompartijos Centro komiteto narys G. Zimanas, šitaip rašydamas : « Ne paslaptis, kad drumstoji revizionizmo banga, pakilusi pastaruoju laiku ir siekusi paplauti marksizmo-leninizmo pagrindus, užtėškė kai kuriuos nuodingus purslus ir tarybiniams žmonėms, visų pirma kai kuriems literatūros ir meno darbuotojams [...] Lietuvos tarybinių rašytojų garbei reikia pasakyti, jog jie nedavė savo Dudincevo. Tačiau revizionistinio antkryčio sėkla

---

[30] A. Sniečkaus kalba Lietuvos Komunistų Partijos X suvažiavime, žr. *Literatūra ir Menas,* 7 nr., 1958.11.15 d.

buvo užkritusi ir į mūsų respubliką ir padarė savo žalą. 1957 metai yra ir mūsų respublikoje to antkryčio įveikimo metai, ideologinio literatūros ir meno darbuotojų grūdinimosi metai »[31].

Čia G. Zimano minimas grūdinimasis reiškė ne ką kitą, kaip sovietinę reakciją. Tos reakcijos ženklų prieš laisvesnes pažiūras pradėjo rodytis tuoj po Vengrijos sukilimo. 1957 metų pavasarį Šepilovas dviem atvejais nurodė, kad literatūra ir menas turi pasilikti komunistų partijos interesų tarnyboje. Dar griežčiau dėl to pasisakė N. Chruščiovas po Šepilovo nušalinimo 1957 m. rugpiūčio mėn., paskelbdamas neva savo straipsnį *Už glaudų literatūros ir meno ryšį su liaudies gyvenimu,* čia jis aiškiai įspėjo rašytojus nenueiti per toli asmenybės kulto kritikoje ir «kūrybinės laisvės » nemėginti atsieti nuo komunistų partijos ir jos kuriamos visuomenės interesų. Po to beliko laukti, kaip konkrečiai pasireikš sovietinė reakcija prieš tuos, kurie pasirodys nukrypę nuo generalinės linijos literatūroje ir mene.

Lietuvoje šita sovietinė reakcija ryškiausiai pasireiškė 1958 metų pačioje pradžioje, kada buvo atleistas Kultūros ministras Smilgevičius ir jo vietoje pasodintas J. Banaitis. Sušaukęs Vilniuje rašytojų ir dailininkų platų susirinkimą, J. Banaitis ir pradėjo puolimus prieš revizionistus ir prieš kai kurias sovietines įstaigas, kaip grožinės literatūros leidyklą ir operos teatro direkciją. Tuos tariamus revizionistus taip pat puolė rašytojų sąjungos pirmininkas A- Venclova ir kompartijos sekretorius A. Sniečkus savo partijos X suvažiavime. To puolimo pasekmė — kai kurie užpultieji ėmė viešai atgailauti, beveik taip pat, kaip Stalino laikais. Šitaip sovietinė reakcija užslopino laisvės viltis, kurios ryškiausiai pasireiškė Lietuvoje 1956-1957 metais.

Nors laisvės mėginimo reiškiniai, kurių keletą aukščiau minėjome, tapo prislopinti ar užslopinti, tačiau jie išryškino keletą pastovesnių dalykų okupuotos Lietuvos kultūriniame gyvenime. Pirmiausia, toli gražu ne visi rašytojai ir dailininkai yra susitaikę su komunistine prievarta. Siekimų kurti laisvai galima pastebėti visokio amžiaus asmenyse, neišskiriant nė pačių jaunųjų, kurie tebėra rašytojų kandidatai. Jų užpildomam *Jaunųjų Metraščiui* praėjusiais metais kaip tik buvo prikišamas nutolimas nuo socialinių temų ir nukrypimas į asmeninius motyvus. Apie tai J. Lankutis rašė: «Atrodo keistos kai kurių jaunųjų pastangos atrasti “naujas poezijos žemes ”, užsidarant siaurame savo asmeninių išgyvenimų pasaulėlyje, izoliuotame nuo išorinio pasaulio, nuo mūsų epochos dvasios. Kai

---

[31] G. Zimanas, *Geri metai,* žr. *Literatūra ir Menas,* 52 nr., 1957.XII.28 d.

kurie neprityrę autoriai tikisi atradę naujas temas pesimistiniuose dūsavimuose, nuo realaus gyvenimo atitrukusiose svajonėse. Tokie " novatoriškumo " bandymai bematant išryškėjo kaip beviltiškas epigonizmas, seniai jau mūsų dekandentinėje poezijoje išdainuotų motyvų atkartojimas »[32]. Tuos žodžius išvertus į normalią kalbą, matyti, kad jaunųjų lietuvių poetų ir rašytojų tarpe buvo aiškus bodėjimasis tuo oficialiuoju socialistiniu realizmu, už kurio surogatus dar ir brangiai mokama.

Antras išryškėjęs dalykas — tai lietuviškos šviesuomenės prisirišimas prie laisvos Lietuvos kultūrinių tradicijų. Tai paliudija Vilniaus universiteto lietuvių literatūros katedra, kurios docentai daugiausia dėmesio skyrė nesovietinei lietuvių literatūrai. Ir studentai temas savo diplominiams darbams mieliau renkasi iš lietuviškos praeities negu iš sovietinės dabarties. Pavyzdžiui, 1957 metais iš 30 diplominių rašto darbų lietuvių literatūros temomis tik trys tebuvo sovietiniai[33]. Lietuvių šviesuomenė tiek aukštai tebevertino literatūros ir meno kūrinius, sukurtus laisvės metais, kad komunistai neiškentė viešai dėl to nereagavę. Antai, E. Mieželaitis rašė: « Neįrodys jie mums, ištraukę iš lentynos seną, dulkėtą, vakarykščios dienos poezijos tomelį, kad štai kur, atseit, tikroji poezija. Melas. Mūsų poezija kokybiškai geresnė, novatoriška, kilni poezija. Mes turim, nepaisant trūkumų, geros poezijos pavyzdžių. Mes turime tikrų, gerų, talentingų poetų »[34].

Tačiau šitokios komunistų reakcijos pavergtosios Lietuvos skaitytojų neįtikino. Jie tebemėgsta senuosius autorius, kurie savo kūrinius rašė ne komunistinėje santvarkoje. Apie tai liudija kai kurie knygų tiražai. Antai, 1956 metais buvo išleisti atrinkti Maironio raštai dviem tomais, 25.000 egzempliorių tiražu, kurie buvo išgrobstyti per porą dienų. 1957 metais buvo išleisti V. Krėvės *Dainavos šalies padavimai* 30.000 egz. tiražu, kai tuo tarpu komunistinių talentingų autorių knygos nepralenkia 10.000 tiražo. Pavyzdžiui, minėto E. Mieželaičio *Broliška poema,* už kurią pernai jam buvo paskirta premija, tebuvo išleista (1954 m.) tik 10 tūkstančių tiražu. Tai buvo didelis tiražas, nes tokio V. Mozūriūno poezijos rinkinys *Šaltinis prie kelio* (1957) teatspausdintas tik 4.000 tiražu. Tai labai

---

[32] J. Lankutis, *Partiškumas ir visuomeninė literatūros paskirtis, žr. Pergalė,* 6 nr., 1958, 141 psl.

[33] Kultūros ministro J. Banaičio pranešimas, žr. *Literatūra ir Menas,* 3 nr., 1958.1.18 d.

[34] Mieželaitis, *Literatūros klausimai,* Vilnius, 1956, cit. iš *Santarvės,* 1957 m., 4 nr., 193 psl.

toli iki V. Krėvės ir Maironio, kurio *Pavasario Balsų* nauja, 1958 m. laida, turėjo vėl 15 tūkstančių egzempliorių.

Tų pastovesnių reiškinių tarpe taip pat paaiškėjo, kad lietuviai tebesidomi Vakarais ir jiems prieinamais būdais stengiasi sekti, ką veikia ir ką kalba lietuviai, gyveną laisvuose Vakaruose. Kad tai labai opus klausimas komunistams, galima spręsti iš sovietinės lietuvių spaudos. 1957 m. ji ne kartą įspėjinėjo skaitytojus, plūsdama į Vakarus išsidanginusius buržuazinius nacionalistus, tarnaujančius dolerių magnatams. Puldamas revizionizmą X kompartijos suvažiavime ir A. Sniečkus pažymėjo, kad « Įvairias revizionistines tendencijas stengiasi aktyviai skatinti lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai, išsidanginę į užsienius ir pasisamdę Amerikos imperialistams»[35]. Aišku, kad šitas pavergtų lietuvių domėjimasis savo tautiečių darbais ir mintimis Vakaruose, šiuos dar labiau įpareigoja išlaikyti gyvą kūrybišką dvasią.

Pagaliau pastarųjų metų palaisvėjime paaiškėjo viešai, kad antirusiškos nuotaikos pavergtoje Lietuvoje nėra išnykusios. Komunistai jas stengiasi sušvelninti intelektualuose, versdami geruosius lietuvių rašytojų kūrinius į rusų kalbą ir juos paskleisdami dideliais tiražais. Žinoma, pirmiausia jie verčia komunistų arba jiems artimų rašytojų kūrinius, tačiau išverčia ir nekomunistų. Šitaip į rusų kalbą buvo išversti K. Donelaičio *Metai* ir Putino romanas *Altorių šešėly*. Šis 1956 m. buvo išleistas 125 tūkstančių egzempliorių tiražu. Tačiau šitokios priemonės antirusiškų tendencijų neatsveria. Keikia manyti, kad į šešiasdešimtųjų metų pabaigą šitos nuotaikos yra dar labiau sustiprėjusios, nes Lietuvos kompartijos X suvažiavime A. Sniečkus turėjo paskirti savo kalbos visą pastraipą antirusiškoms tendencijoms. Jis tada pasakė: «Labai svarbu, kad kiekvienas darbo žmogus žinotų, jog tas, kas kursto prieš rusų tautą, kas norėtų atplėšti lietuvių tautą nuo rusų tautos, tas kasa duobę lietuvių tautai»[36].

Be abejo, tai sena kalba, liudijanti, tarp kito ko, kad po komunistų « Tėvo » mirties ir po jo kulto likvidavimo niekas iš esmės pavergtoje Lietuvoje nepasikeitė. Tebuvo parodytas didesnis tautinės kultūros pripažinimas, leidžiant spausdinti, kad ir nevisus, tautinio palikimo veikalus. Buvo duota šiek tiek laisvės bendradarbiauti su kaimynais meno srityje, bet drauge žiūrėta, kad iš to būtų naudos rusiškajam komunizmui. Buvo suteikta keletas premijų, kokių

---

[35] A. Sniečkaus pranešimas Lietuvos Komunistų Partijos X suvažiavime, žr *Literatūra ir Menas,* 7 nr., 1958.11.15 d.

[36] Ten pat.

anksčiau nebuvo, tačiau šitomis premijomis komunistai stengėsi pirmiausia apdovanoti savuosius. Buvo leistas šioks toks viešas nuomonių pasikeitimas neesminiais klausimais, o per tai paaiškėjo sovietinio režimo žala lietuvių literatūrai bei menui ir pasirodė, kad socialistinio realizmo šaknys Lietuvoje nėra gilios. Rašytojai ir dailininkai mėgino reabilituoti kai kuriuos tautinius kūrėjus ir vieną antrą reabilitavo. Jie ir patys mėgino laisviau kurti, mažiau paisė kompartijos reikalavimų. Dėl šitokių mėginimų jie ir kai kurios įstaigos buvo apkaltintos revizionizmu ir susilaukė komunistinės reakcijos. Ji ir parodė, kad visi komunistų reikalavimai iš esmės pasiliko tokie patys, kokie buvo seniau, prie despoto Stalino.

Pirmiausia pasiliko kompartijos diktatūra su jos ideologija ir interesais, kuriems verčiami tarnauti visi. Rašytojų sąjungos ir literatūrinių bei meninių laikraščių priešakyje pasiliko tie patys asmens, kurie per II pasaulinį karą buvo pabėgę į Maskvą, nes pirmiausia tokiems rezervuojamos vadovaujamos vietos Lietuvoje. Tuo pačiu rašytojų bei menininkų laikraščiuose pasiliko sena oficiali frazeologija su visa jūra nudėvėtų šabloniškų žodžių. Rašytojai bei menininkai ir toliau pasiliko atskirti nuo pavergtos tautos privilegijuotųjų klasėje. Jiems pasiliko komunistų nuolatiniai priekaištai dėl to, kad rašytojai ir dailininkai nenori vaizduoti sovietinės dabarties, o mieliau vaizduoja praeitį, kur jie pasiekia dėmesio vertų rezultatų. Pasiliko krikščionybės bei jos atstovų, kaip tariamo buržuazinio gyvenimo liekanų, niekinimas ir plūdimas. Pasiliko sovietinių tautų draugystės su rusų primatu propagavimas. Pasiliko pagaliau ir neapykantos skelbimas Vakarams.

Ši neapykanta tiek gyvenime, tiek literatūroje pirmiausia buvo nukreipta prieš Jungtines Amerikos Valstybes ir Vokietiją. Kurstymui prieš Ameriką Lietuvoje pirmiausia spausdinami raštai lietuvių komunistų, gyvenančių Amerikoje, ir drauge pačios Amerikos kai kurių rašytojų raštai, kuriuose tos šalies gyvenimas pavaizduotas juodai. Atrodo, kad savarankiškai tėra parašyta tik viena V. Sirijos Giros komedija *Mister Pearson nebegrįš,* kuri yra nukreipta prieš anglo-amerikiečius.

Kitaip atrodo kurstymas prieš Vokietiją. Dvi vokiečių okupacijos Lietuvoje per abu pasaulinius karus ir lietuvių kovos su kryžiuočių ordinu praeityje duoda pakankamai medžiagos tiek gryniesiems propagandistams, tiek literatūros bei meno žmonėms. J. Grušo drama *Herkus Mantas,* V. Klovos opera *Pilėnai* ir J. Indros baletas *Audronė* (visi sukurti 1956-1957 m.) kaip tik vaizduoja prūsų bei lietuvių kovas su vokiečių kryžiuočių ordinu. Tikriausiai dėl šitos tematikos šitų kūrinių autoriai buvo apdovanoti respublikinėmis premijomis ir

dar iškelti į pirmąsias vietas per II pabaltiečių teatrų festivalį Vilniuje. Tiems kūriniams dar labiau iškelti sovietinėje visuomenėje opera *Pilėnai* ir baletas *Audronė* buvo atrinkti Maskvos festivaliui Spalio revoliucijos 40 metų sukakties proga. Maskvoje jie vėl buvo pastatyti į pirmųjų eiles, o tų spektaklių geriausiai pasireiškę aktoriai apdovanoti garbės atžymėjimais.

Tik šita proga Kremliaus despotai užmiršo, kad jau caristiniais laikais lietuviai rašytojai rašydavo prieš kryžiuočius, kai stengdavosi atsikvėpti nuo rusų caristinės priespaudos. Juk iš tokios psichologinės ir politinės situacijos XIX amž. pradžioje buvo kilusi A. Mickevičiaus romantinė poema *Konradas Valenrodas.* Kad čia rašydamas apie lietuvių kovas su kryžiuočiais, A. Mickevičius norėjo pakurstyti prieš pavergėjus rusus, caristinė policija tik vėliau suprato ir *Konradą Valenrodą* uždraudė platinti Rusijoje. Taigi, yra pagrindo manyti, kad ir dabar rašytojai pavergtoje Lietuvoje turi panašių intencijų, kaip kadaise A. Mickevičius. Kai Herkus Mantas veda prūsus į kovą prieš kryžiuočius, šaukdamas «Už laisvą Prūsiją! ... Už laisvą tėvų žemę !», gal nevienas spektaklio žiūrovas savo širdyje atsiliepia : «Už laisvą Lietuvą, už laisvą tėvų žemę ! kad tik greičiau ją paliktų rusai! » Taigi ir rusų komunistų noras kurstyti prieš vokiečius literatūros ir meno kūriniais gali turėti antrą medalio pusę, kaip *Konradas Valenrodas.* Pagaliau galima paklausti, ar būtų reikalas per literatūrą ir meną lietuvius kurstyti prieš Vakarus, ypač prieš Vokietiją ir Ameriką, jeigu pavergtuose lietuviuose nebūtų gyvas ir stiprus priešingas nusiteikimas — viltis Vakarais ir ten gyvenančiais savo tautiečiais ?

Literatūra 1960 metais

1960-tieji metai lietuviams buvo liūdni politiškai. Jie priminė, kad jau buvo sukakę 20 metų, kai Sovietų Sąjunga, remdamasi slaptomis sutartimis su hitlerine Vokietija, buvo užėmusi Lietuvą. Šitam tarptautiniam nusikaltimui papuošti sovietinės okupacinės jėgos Lietuvoje buvo pavedusios lietuviams pademonstruoti savo «laisvę ir laimę». Šituo tikslu buvo suruošta Vilniuje didelė dainų ir šokių šventė, per kurią Lietuvos jaunimas turėjo džiūgauti «išlaisvintojų » garbei. Tai pačiai nelaimingai sutarčiai lietuvių dailininkams buvo užsakyta sukurti įvairių meno kūrinių. Su latvių ir estų panašiais darbais jie buvo nuvežti parodai į Maskvą pagerbti raudoniesiems biurokratams, kurie pašykštėjo net komplimentų pavergtiesiems dailininkams. Tai liūdnai dvidešimtamečio sukakčiai turėjo pasistengti ir Lietuvos rašytojai. Bet šiuos, matyt, labiau negu

dailininkus slėgė nuo 1957 m. prasidėjusi sovietinės «tautų draugystės » reakcija: tai sukakčiai net patys žymiausi socialistinio realizmo garsiakalbiai pasirodė užkimę.

Tais 1960 metais A. Guzevičius pakartojo savo seną neva romaną *Broliai,* vietinis laureatas J. Baltušis atskiru tomu išspausdino savo ankstesnius feljetoninius straipsnius, o stalininis ordenuotasis T. Tilvytis tepajėgė išversti A. Puškino pasaką apie žvejį ir žuvelę. Kad ir ne laureatas, bet žymiausias okupuotoje Lietuvoje rašytojas V. Mykolaitis-Putinas savo rinktinių raštų serijoje išleido II tomą, kur yra viena nauja istorinė drama *Skalvių mergelė.* Stambesnių originalesnių raštų mėgino duoti H. Korsakienė ir V. Sirijos Gira. Jiedu *Pergalės* žurnale išspausdino savo romanus : H. Korsakienė — *Laikinąją sostinę* ir Sirijos Gira — *Voratinkliai draikės be vėjo.* Tačiau šie kūriniai 1960 metais nebuvo išleisti atskiromis knygomis, o patys jų autoriai neturi jokio vadovaujančio vaidmens socialistinio realizmo brigadose. Knygynų lentynose taip pat pasirodė kelios naujos eilėraščių knygelės ir vienas antras rinkinys apsakymų ir apybraižų. Kitaip tariant, stambiausių dailiosios prozos raštų 1960 metais pavergtos Lietuvos rašytojai teišleido tik du ir tuos pačius žurnaluose.

Kaip anksčiau taip ir 1960 m. sovietinė valdžia Lietuvoje saviesiems paskyrė dvi literatūrines premijas už 1959 metų raštus. Tuos piniginius pagerbimus gavo A. Venclova už *Gimimo dienos* politinį romaną ir ekskunigas J. Ragauskas už romanizuotą autobiografiją *Ite missa est.* Šios dvi premijos buvo ne kas kita, kaip raudonųjų bajoriškų titulų suteikimas už pasitarnavimus kompartijai, bet ne už literatūrinę jų raštų vertę. Jei būtų vertinta dailioji literatūra, tai viena tų premijų būtų turėjusi tekti J. Paukšteliui už jo *Jaunystės* romaną, išspausdintą taip pat 1959 m. Nors jis ir buvo priderintas prie socialistinio realizmo tezių, bet atskirose to romano dalyse buvo jaučiama kūrybinės laisvės bei irracionalumo, ko stinga A. Venclovos racionalistinėje *Gimimo dienoje.*

Literatūriniu atžvilgiu už A. Venclovos romaną dar menkesnis J. Ragausko *Ite missa est.* Tai *Altorių šešėly* imitacija, tik be Putino talento. Šio premijuoto rašinio net sovietiniai kritikai nemėgino vertinti literatūriškai. Savo straipsnyje apie J. Ragausko knygą R. Lukinskas autoriui teprikišo, kad jis per mažai pasakė netiesos apie «Kauno arkivyskupą ir kitų vyskupų ganytojiškus laiškus, kuriais, laimindami žmogžudžių ginklą, jie ragino tikinčiuosius teikti visokeriopą pagalbą hitlerininkams plėšikams ». Reikalavimas šitokiu melu papildyti J. Ragausko autobiografinį pamfletą aiškiai nurodo, už kokias literatūrines «vertybes » dabar skiriamos sovietinės premijos Lietuvoje.

Akivaizdoje ką tik nurodyto literatūrinio nuosmukio, kuris buvo matyti 1960 metais pavergtoje Lietuvoje, negalima nesidžiaugti tuo, kas lietuvių kultūrai ir literatūrai buvo tais pačiais metais padaryta laisvųjų lietuvių Vakaruose, ypač Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Sutelktinėje kultūroje vienas tokių džiaugsmingų reiškinių buvo Ateitininkų Federacijos 50 metų sukaktis, paminėta kongresu Chicagoje. Šitos sukakties proga buvo išleisti du rimtosios literatūros veikalai. Tai dr. J. Ereto *Stasys Šalkauskis* ir kun. St. Ylos *Ateitininkų vadovas.* Jau su ateitininkų sukaktimi nieko bendro neturi kiti du moksliniai darbai. Tai L. Dambriūno *Lietuvių veiksmažodžių aspektai* ir V. Biržiškos *Aleksandryno* I tomas. Tai daugelio nemiegotų naktų darbai. Prie jų gal reiktų priskirti ir kun. M. Vaitkaus atsiminimus : *Keturi ganytojai.*

Vis dėlto laisvieji lietuviai 1960 metais pajėgiausi pasirodė dailiosios literatūros kūryboje. Sakytum, jie netiesioginiu būdu labiausiai protestavo prieš sąžinės ir kūrybos prievartavimus, kokius vykdo Lietuvoje maskviniai satrapai. Juk 1960 metais greta žinomų lyrikų Pr. Naujokaičio, H. Nagio, L. Andriekaus su pirmaisiais eilėraščių rinkiniais pasirodė du jauni poetai : V. Bogutaitė su *Veidrodžiu jūros dugne* ir B. Kisielius su *Pirmąja sėja.* Sveikinant šiuos pradedančiuosius, negalima drauge su K. Bradūnu nesidžiaugti ir vyresniaisiais.

Jų tarpe išsiskyrė L. Andriekus su savo *Saule kryžiuose.* Tai retos tematikos rinkinys. Jo gausiuose religiniuose motyvuose skamba ir atsiliepia viso pasaulio reiškiniai ir lietuviško žmogaus įvairios psichinės būsenos. Į visa tai poetas yra pažiūrėjęs krikščionio humanisto, tikriau Pranciškaus Asyžiečio, meilingu žvilgsniu, kuris labiau išskiria du poliu : pasaulio Kūrėją ir Išganytoją bei jo kūrinį žmogų. Su juo susitapdina lietuvis poetas su visais savo rūpesčiais, darbais, vargais, viltimis, džiaugsmais ir maldomis. Nors tame lietuviškame žmoguje daug skausmo, tepasakomo simboliais, tačiau visa tai nuskaidrina dieviškoji meilė, kaip saulė, kurios simbolinį ženklą sutinkame lietuvių gausiuose kryžiuose bei rūpintojėliuose.

Todėl kryžiai su rūpintojėliais bei saulėmis yra pagrindiniai simboliai, kuriais L. Andriekus išreiškia dviejų polių — Dievo ir žmogaus — sąlyčius visatos sąrangoje. Kryžius — Dievo meilės ir mūsų žmogiškos dalios bei vilties simbolis, o saulė — gamtinio pasaulio bei žmonių biologinio gyveno gaivintoja ir drauge Dievo simbolis suima beveik visus L. Andriekaus eilėraščius į vieną didelę simbolinę vienybę. Šitokio reiškinio lietuvių literatūroje dar neturėjome. Šitokios vienybės atžvilgiu *Saulė kryžiuose* yra tikras šedevras,

kuris, be to, išsiskleidžia religinių meditacijų bei maldų pavieniais poetiškais spinduliais.

Tiesa, kad šitie spinduliniai pluoštai nevienodai įspūdingi. Kai kurie jų būtų tapę įspūdingesniais, jei autorius juos viduje būtų suglaudęs ir šitaip sutrumpinęs. Matyti, kad į išsiplėtimo silpnybę poetą nuvedė laisvoji eilėdara (be rimų). Šitaip sau pakenkia ne retas poetas, kai nori, kad jo svarias mintis bei vaizdus mažiausia varžytų technikinės priemonės. Be to, L. Andriekaus laisvose meditacijose galima pastebėti ir B. Brazdžionio įtaką. Ji matyti pakartojimo figūrose. Brazdžioniui, kaip racionalesniam už Andriekų, tie retoriniai pakartojimai ne kartą (bet ne visada) yra naudingi platiems dramatiniams mostams pabrėžti. Tuo tarpu L. Andriekui, emocionalesniam ir intymesniam poetui, nukreipusiam žvilgsnį į lietuviško žmogaus sielą, retorinės figūros dažniau pakenkia. Gaila taip pat, kad poetas savo dažno eilėraščio neglaudino. Šitaip jo kūrybinis protestas prieš prevartinį ateizmą Lietuvoje būtų buvęs dar svaresnis, o laisvam lietuviui suteikęs didesnio estetinio pasigėrėjimo.

Tačiau 1960 metų dailiosios literatūros svoris glūdi ne lyrikoje, bet prozos kūriniuose, paskelbtuose Vakarų pasaulyje. Jie tais metais lyg nustūmė į šalį kultūrinio nuosmukio pagrįstus nuogąstavimus, nes susilaukti per metus septynių romanų ir dviejų apysakų rinkinių yra nemažas laimėjimas. Jų apžvalgą pradėkime nuo smulkesnių kūrinių.

Vienu tokių yra Vinco Ramono trys apysakos bendru vardu *Miglotas rytas*»[37]. Nors tai nestambi (tik 166 psl.) knyga, tačiau estetiniu atžvilgiu ji viena maloniausių, liudijanti autoriaus aukštą literatūrinę kultūrą bei jo subtiliai puošnų stilių. Tose trijose apysakose V. Ramonas pasakoja apie tris skirtingas meilės pasekmes trimis skirtingais Lietuvos laikotarpiais. Pirmojoje *Migloto ryto* apysakoje rašytojas pavaizduoja jau pagyvenusių žmonių — Rukšienės, Varnagirio ir Žaladuonio — meilę, kaip ji susimezgair iširsta dėl socialinių motyvų. Tuo tarpu trečiojoje *Raudonos skarelės* apysakoje V. Ramonas parodo dviejų turtingo ūkininko (buožės) samdinių, Agotos ir Miko, santykius per pirmąjį bolševikmetį. Už Miko neištikimybę meilėje, suviliojus Agotą, ši keršija savo apgavikui kruvinu būdu — ji slaptai prisega prie berno nugaros raudoną skarelę, prieš tai brūžikliu nudilinusi retežio grandį buliui, kuris, lengvai nusitrankęs, puola raudoną skarelę ir miriop subado Miką.

---

[37] Išleido Lietuviškos knygos klubas Chicagoje 1960 m.

Didžiausia — antroji *Šaltų vandenų* apysaka. Joje V. Ramonas vaizduoja ūkininko Vaičiaus jaunutės tarnaitės Uršulės meilę jos šeimininkų sūnui, puskarininkiui Antanui. Bet kai pasirodo, kad šis turi nesantuokinį sūnelį nuo vienos miesto siuvėjos, Antano ir Uršulės meilė turi iširti, nes tarnaitę nuo nelaimės nukreipia padienė darbininkė, senmergė Darata, kuri, brangindama jaunąją Uršulę, saugo šios skaistybę ir meilę, nes kadaise pati buvo susilaukusi kūdikio ir apvilta daug kentėjo. Uršulės meilė ir kova prieš pagundas bei išmintingosios senmergės meilė tai savo globotinei yra įdomiausios apysakos scenos. Tom dviem kitų rašytojų dažnai žeminamoms būtybėms (tarnaitei ir senmergei-davatkai) nupiešti V. Ramonas pavartojo visą savo subtilų vaizdavimo meną, kad gyvo grožio Uršulės ir Daratos paveiksluose būtų galima nujausti aukštą krikščionišką kultūrą, veikusią tas moteris bei jų aplinką laisvos Lietuvos laikais.

Taip pat apysakos vardu pavadintas R. Spalio kūrinys *Alma mater*[38], nors iš tikrųjų tai yra trečioji dalis serijinio romano apie nepriklausomybės laikų jaunuomenę, apie kurią buvo pradėję pasakoti to paties R. Spalio *Gatvės berniuko nuotykiai. Alma mater* knygoje sutinkame ten matytus veikėjus, kurių dalis, jau buvo vaizduojama romane *Ant ribos*, kaip moksleiviai ir abiturientai vienos Kauno gimnazijos. Šios dalies buvę moksleiviai, draugai, kaip Alėjūnas, Ruseckas, Noreiša, vaizduojami *Alma mater* tome jau kelemečiais studentais, o Sereika — šauniu karininku. Tarp Kauno ir Vilniaus studentų pasirodo ir naujų veikėjų, tarp kurių svarbiausia pirmametė, nuo Panevėžio kilusi, studentė Irena Paberžytė. Su ja nuoširdžiai susidraugauja minėti trys draugai. Du jų įsimyli ją, tačiau tik vienas, technikos studentas Alėjūnas susilaukia Irenos meilingo pritarimo. Bet šis neolituanas, skaudžiai išprovokuotas, turi nelaimės susipainioti su Gražina, ją išprievartaudamas. Dėl to nebepakęsdamas savęs, jis net galvoja nusižudyti, skrisdamas lėktuvu. Bet tą pačią dieną (15 birželio 1940 m.) ateina staigi žinia apie sovietinių tankų invaziją į Lietuvą. Dėl to Alėjūnas pasiryžta savo asmeninį gyvenimą skirti tėvynės laisvei ginti.

Nuo pagrindinio *Alma Mater* vertinimo reikia susilaikyti, kol pasirodys kiti serijos tomai, bet jau iš šios dalies galima spręsti, kad žymus vaidmuo teks Alėjūnui. Gal dar verta pridurti, kad *Alma mater* veikėjai atrodo ryškesni negu *Ant ribos*. Tūr būt, autoriui taip išėjo todėl, kad studentai atrodo individualesni negu mokslei-

---

[38] Vilties leidinys Clevelande 1960 m.

viai. Bet autoriaus noras *Alma mater* tome parodyti gausų būrį veikėjų kliudo suvokti aiškias veiksmo linijas.

Nuo toliau ir plačiau negu R. Spalis Lietuvą yra palietusi Alė Rūta-Nakaitė su savo dviem romanais *Į Saulėtekį* ir *Motinos rankos* [39]. Šiedu kūriniai įeina į rašytojos suplanuotą romanų seriją vardu *Didžioji meilė,* kuri reiškia ne ką kitą, kaip lietuvių gaivalinį prisirišimą prie tėviškės ir tėvynės.

Pirmajame romane, *Į Saulėtekį,* Alė Rūta savo žvilgsnį yra nukėlusi į gana tolimus Lietuvos nelaimių metus — į didįjį badą ir marą, kurie aštuonioliktojo amžiaus pradžioje (1709-1711 m.) į kapus nusinešė apie trečdalį Lietuvos gyventojų. Iš anų skaudžių rykščių rašytojai geriau pasisekė pavaizduoti marą, kurio šiurpulingumo nebepakeldami du jauni baudžiauninkai — Sofija-Ugnė ir Baltrus Galginas, — gyvenę skirtingose Lietuvos provincijose, pabėgo į nežinią, bet atsitiktinumo suvesti pradėjo naują bendrą gyvenimą. Silpniau autorei pavyko pavaizduoti badą, tačiau daug dėmesio ji paskyrė atskleisti sunkiems baudžiauninkų santykiams su aristokratų dvarais. Bet, kadangi prie tų socialinių santykių rašytoja sustojo du kartu, tai antrasis, kai ji vaizdavo jaunojo Baltraus gyvenimą, išėjo pilkesnis ir tartum nebereikalingas. Iš veikėjų Alei Rūtai geriausia pasisekė Sofija-Ugnė. Ji graži fiziškai ir psichiškai — jautri, energinga, darbšti, linksma. Todėl visai suprantama, kodėl marui papjovus visus jos namiškius ir mylimą bernelį, Ugnė pasiduoda savisaugos instinktui, paniškai bėgdama į nežinią.

Nors autorė savo romane *Į Saulėtekį* davė ne vieną įtikimą vaizdą siaubingais metais, tačiau jos vaizdavimas stovi arčiau akvarelės negu prie sodriosios aliejinės tapybos. Pagaliau čia negalima reikšti ir didelių reikalavimų, nes bado ir maro gyvenimui rašytoja neturi savo pačios patyrimo.

Kūrybiškai didesnio užmojo skaitytojas turi teisės laukti iš antrojo Alės Rūtos romano, kuris vadinasi *Motinos rankos.* Jų autorei medžiaga vaizdavimui buvo prieinamesnė. Ji galėjo remtis ir savo patirtimi, kuri taip pat pažįstama ne vienam skaitytojui. O šis nesunkiai pastebi, kad *Motinos rankų* kompozicija atrodo be trūkumų, kokių neišvengta *Į Saulėtekį.* Tiesa, kad *Motinos rankų* romanas, sutelktas apie vieną centrinį veikėją, Emiliją Kunigiškytę-Petronienę, sudaro lyg jos biografiją. Bet nė viena jos vieta negaluoja kronikiniu pilkumu. Gal kitaip ir negalėjo būti, kai autorė sumanė

[39] Abu romanai *Nidos* klubo leidiniai Londone 1960 m.

heroją vesti per ilgą laiko tarpą — nuo spaudos draudimo Lietuvoje iki kolchozinės baudžiavos sovietinėje santvarkoje. Šitokiam periodui rašytoja turėjo daug medžiagos tiek iš Emilijos, tiek iš lietuvių tautos gyvenimo, kad visus duomenis būtų pajėgusi paversti gyvais vaizdais.

Geriausiai, vaizdingiausiai, su jausmine šiluma Alei Rūtai pasisekė parašyti *Motinos rankų* pradžią (Emilijos jaunystę) ir jos gyvenimo pabaigą (Emilijos gilią senatvę). Emilijos Petronienės dvasinei vienatvei kolchoziniame skurde nupiešti rašytoja sukūrė įspūdingų vaizdų ir smulkmenų, kurie tą netrumpą epizodą padarė meniškai gyvą ir elegiškai šiltą. Santūriais žodžiais pavaizduotos Petronienės laidotuvės atrodo tipiškomis, kiek apie jas galima spręsti iš fotografijų, ateinančių iš sovietinamos Lietuvos. Tai geras liudijimas rašytojai.

Tačiau šito nebūtų galima tarti apie *Motinos rankų* romano vidurį, kur Alė Eūta pasakoja Petronienės šeimyniškus bei ūkiškus sunkumus tarp I ir II pasaulinių karų. Šiam beveik 25 metų laikotarpiui rašytoja davė daug faktų, iš kurių suprantame Petronienės rūpesčius ir vargus dėl reikalo išmaitinti bei išauginti nuolat didėjančią šeimą (jos vyras — lengvabūdis tinginys), tačiau jiems stinga vaizdingumo bei sugestyvių detalių, kurios žadintų skaitytojo vaizduotę. Perdaug pasitikėdama savo talentu natūraliai lengvai pasakoti, rašytoja nuslydo į pilką dialoguotą vienos moters-kaimietės biografiją, bet permažai įdėjo tikro rašytojiško darbo, kad tos motinos gyvenimo vaizduose atsiskleistų jos siela.

Tarp gausių romano faktų nematyti nė Petronienės-motinos pasiaukojančios meilės, apie kurią rašė kai kurie *Motinos rankų* recenzentai. Jei Špokienės, nešančios snape vabzdžius maitinti špokiukams lizde, nevadiname pasiaukojimu, tai ir dainingosios Petronienės gausins ūkiškus rūpesčius ir asmeninius vargus vaikų labui netiktų apšaukti pasiaukojančia meile. Ta Emilija Petronienė greičiau žmogiškos rūšies malonus špokas, ar kita paukštelė, kurios instinktyvioje meilėje vaikams neatsiskleidžia sąmoninga dvasia, padaranti motinas savo vaikų nepamainomomis mokytojomis ir auklėtojomis.

To pasigendame romane, nes be pamokymo vaikui nuvežti seneliui dovanų ir pabučiuoti jam į ranką, be patarimo jau paūgėjusiam Volungiui pasekti Vaižgantu, Petronienė kitokiose auklėtojos pareigose nepasirodo. Nejaugi ji neturėjo rūpesčių, mokydama savo vaikus poterių, arba melstis bažnyčioje, arba ruošdama prie pirmosios komunijos ? O kur kova su vaikų prasidedančiais įpročiais, su

kaimynų vaikų neigiama įtaka ? Ar Petronienė nepasvajodavo garsiai, kad nors vienas sūnus taptų kunigu ?

Tik šitie klausimai nesuprastini kaip priekaištai rašytojai, nes tokių motinų kaip Alės Rūtos Petronienė Lietuvoje buvo šimtai. Todėl ir jos pilkas atvaizdas atrodo įtikinantis, nors gerokai skirtingas nuo to, kokį mums yra palikęs P. Rimša savo skulptūroje, kurioje kaimietė motina prie ratelio moko savo sūnelį skaityti. Tai buvo motina, kuri tarp gausių ūkiškų darbų veikė savo vaikus ne tik pavyzdžiu, bet juos ugdė aktyviai, kad jie taptų šviesūs, dori, tikintys žmonės. Šitokios kaimo motinos davė Lietuvai tūkstančius įvairių rūšių ir laipsnių šviesuolių, kurie atkūrė Lietuvos valstybę ir tebegina jos krikščionišką kultūrą sunkiausiose sąlygose.

Nedarant Alei Rūtai priekaišto dėl Kunigiškytės-Petronienės atvaizdo tikrumo, vis dėlto negalima neapgailestauti, kad rašytoja neva tipiškoje kaimietėje motinoje nepastebėjo dvasinių-moralinių bruožų, o atvaizdavo tai, kas bendriausia ir matomiausia bet kokio luomo ir bet kokio krašto motinose. Todėl ir po *Motinos rankų* pasirodymo lietuvių literatūroje dar neturime kaimietės motinos literatūrinio atvaizdo, o vis turime tenkintis M. Pečkauskaitės atvaizduota motina aristokrate Daugirdienės personaže (*Sename dvare*). O įvairių luomų motinų paveikslai būtų labai reikalingi tiek pedagoginiu, tiek patriotiniu atžvilgiais.

Lietuvos praeities gabaliuką, patriarcbališkos Lietuvos, nepaliestos technikinės civilizacijos, 1960 m. atvaizdavo Pulgis Andriušis savo *Rojaus vartų* apysakoje [40]. Tik šiam kūriniui pasirodžius, vienas recenzentas jį pavadino neeiline knyga dėl P. Andriušio vaizduojamojo stiliaus, nors drauge pridūrė, kad dėl gausybės provincializmų ir barbarizmų romanas prašosi priedui žodynėlio. Ši pastaba sakytų, kad *Rojaus vartai* — lyg pusiau literatūrinis darbas, nors ir pavadintas oficialiai apysaka. Iš tikrųjų ši knyga turi panašumo su Tumo-Vaižganto *Dėdėmis ir dėdienėmis.* Skirtumas tarp jų tas, kad Vaižgantas savo etnografiškų veikėjų likimus bei jų atvaizdus glaudžiai susiejo su socialiniu-istoriniu fonu, parodydamas Mykoliuką, Severiją ir Geišą beveik kaip baudžiavinės santvarkos aukas Aukštaičių kaime. Taip ten iškilo rimta moralinė ir socialinė problema. Tuo tarpu *Rojaus vartų* vaikai jokia socialine problema nesusieti, nes visą laiką prieš skaitytojo akis stovi smulkmeniškas vaikų gyvenimėlis su jų žaidimais ir pramogomis Aukštaičių kaime.

---

[40] *Nidos* klubo leidinys Londone 1960 m.

Tie miniatiūriniai paveikslėliai taip pat nesusieti jokia fabula ir jokiu žymesniu centriniu veikėju, bet perduoti judrių įspūdžių forma. Kad jie nebūtų nuobodūs dėl gausių smulkmenų ir dėl nevisai literatūrinės kalbos, P. Andriušis tuos vaikų gyvenimo paveikslėlius sudėliojo dviem kontrastinėm plotmėm — žiemos ir vasaros. Per keletą puslapių pavaizdavęs vaikų uždarą, nuobodų gyvenimą gryčioje bei užpečkyje žiemą, jis staigiai peršoka į vasaros žaidimų kluonienoje prisiminimus, kurie vaizduojamai taip pat realiai kaip žiemos miniatiūros. Šiais kontrastingais planų kaitaliojimais rašytojas išvengia monotonijos, bet organiškos meninės vienybės nepasiekia: tuos *Rojaus vartų* epizodėlius, kaip dailininko eskyzų albumą, galima pradėti skaityti nebūtinai nuo pat pradžios, bet jų sudarytas bendras įspūdis pasiliks tos pačios prasmės — žiemą tamsokos gryčios aplinkoje vasaros pramogos bei nuotykėliai už vartų kluonienoje vaikams atrodo kaip rojus.

Šitokiai neprobleminei prasmei išreikšti bei suvokti galėtų užtekti kelių kontrastiškų epizodėlių, bet P. Andriušis iš jų sudarė visą sisteminį albumą. Tačiau, kad ir kaip bebūtų įdomūs bei spalvingi tie pavieniai piešinėliai, jie vis tiek pasilieka įvadas į kūrinį ar kūrinius. Šituo nesunku įsitikinti, sugretinus *Rojaus vartų* apysaką su to paties P. Andriušio novele *Sugrįšk į Sorento* (rinkinyje *Anoj pusėj ežero).* Ji sukurta taip pat iš įspūdžių, patirtų klajonėse po subombarduotą per karą Berlyną. Užuot pasakojęs jų visą gausybę, jis pasitenkino keliais, juos sutelkdamas aplink tremtinio Sirgėdos neviltį surasti savo šeimai kambarį bei aplink dainelę *Sugrįšk į Sorento. š*itaip jis sukūrė vieną gražiausių šedevriukų apie tremtį. Tuo tarpu *Rojaus vartuose* vaizdelių iš kaimo vaikų gyvenimo jis pririnko tiek daug, jog atrodo, kad ne tiek rašytojas valdė medžiagą, kiek ši rašytoją.

Šituo konstatavimu neketiname neigti nei P. Andriušio didelio sugebėjimo pasakoti, nei jo turtingos atminties, nei judrios vaizduotės, nei gausaus bei įvairaus žodyno : šios brangios kūrybinės dovanos, ypač vaizduotės žybčiojimai, *Rojaus vartuose* matyti labai aiškiai; tačiau jos ten nepakankamai disciplinuotos — pasklidusios tarp daugybės eskizų. Apgailint šitokį talento švaistymą, negalima nematyti P. Andriušio pastangų kontrastuojančių vaizdelių sistemą pagrįsti iš vidaus. Tai jis stengiasi pasiekti vadinamuoju simultanišku vaizdavimu, kai vienu ir tuo pačiu laiku rašytojas nori pavaizduoti įvykius bei jų įspūdžius, priklausančius iš tikrųjų dviem skirtingiem laikam — dabarčiai ir praeičiai.

Tose *Rojaus vartų* vietose, kur P. Andriušis pasiekia netvarkingos kalbos rekordą, ištęsdamas sakinius per visą puslapį ir ilgiau

(140-141, 170-171 psl.), tas simultaniško vaizdavimo metodas yra ryškiausias. Bet jis nepadidina tvarkos, o sustiprina maišatį, nes pavaizduoti dabartį ir praeitį tuo pačiu laiku tegalima retais atve jais ir trumpais momentais, nepadarant iš to sistemos, kaip pasielgė P. Andriušis *Rojaus vartuose*, kaitaliodamas kontrastiškai savo žaidžiančių vaikų įspūdžius. Atrodo, kad nepajėgumas suvaldyti vaizduotę, atmintį bei kalbumą stūmė rašytoją pirmyn ir neleido atlikti gausios medžiagos atranką bei apdailą, kad susikurtų organiška vienybė iš vidaus. Spontaniškų galių nepakankamas apvaldymas skatino P. Andriušį į improvizacinius eskizus, iš kurių jis padarė sisteminį albumą apie vaikų etnografinius žaidimus bei pramogas Aukštaičiuose.

Ne į smulkią etnografinę Lietuvos praeitį, bet į netolimus tragiškus metus skaitytoją nuveda Vytauto Alanto stambus romanas *Tarp dviejų gyvenimų*[41]. Jis vaizduoja pradžią lietuvių ginkluoto pasipriešinimo, kuris išsivystė sovietų armijoms antru kartu okupavus Lietuvą 1944 m. vasarą ir truko apytikriai iki 1953 m. (Stalino mirties). Savo romanui V. Alantas pasitenkino to garbingo ir tragiško sąjūdžio keliais pirmaisiais mėnesiais, kada Sovietų Sąjungos armija tebuvo užėmusi Aukštaičius, o rusų vokiečių frontas dar ėjo per Žemaičius, t. y. kada dar daugelis lietuvių tikėjo, kad sovietinė okupacija ilgai netruksianti, o lietuvių ginkluotas pasipriešinimas fronto užnugaryje greičiau priartinsiąs laisvės dienas. Panašia optimistine nuotaika baigiasi ir romanas *Tarp dviejų gyvenimų*, kai pirmasis organizuotas miško brolių dalinys — *Geležinio vilko* būrys — sumušė rusų politinės policijos dalinį, o to mūšio pabaigoje upėje tarp lavonų kvailai žuvo pikčiausias lietuvių persekiotojas pulkininkas Šuvalovas.

Tarp dviejų gyvenimų romanas autoriaus yra suplanuotas trijose plotmėse : politiškai visuomeninėje, psichologinėje ir veiksminėje. Kad nė viena šitų plotmių nenukentėtų rašytojas buvo priverstas ieškoti kompromisų. To rezultatai išėjo gana patenkinami. Politiškai visuomeninės priežastys, išprovokavusios lietuvių rezistencinį sąjūdį, romane parodytos įvairios, nors ir susibėga į vieną, kartais instinktyvų, polinkį pasipriešinti rusų ir vietinių komunistų savivalei ir prievartai; tik rezistentų organizuotas gyvenimas pavaizduotas gal pagražintai. Kariški bei kitokie veiksmai ir žygiai romane autoriaus taip sutvarkyti, kad skaitytojas juos sektų su dideliu

---

[41] Lietuviškos knygos klubo leidinys Chicagoje 1960 m.

dėmesiu. Tačiau jie nėra gryni nuotykiai, nes Alantas juos stengiasi pagrįsti rizikingo gyvenimo būtinybėmis ir veikėjų psichinėmis savybėmis. Veikiančių veikėjų atvaizdai, kurių vardais galima priskaityti iki 20, yra individualūs ir ryškūs, nors tamsios ir juodos spalvos beveik be išimties priskirtos rusų enkavedistams bei jų artimiausiems pataikūnams.

Tik, kai ne vienas lietuvis romane pastatomas tarp gyvenimo ir mirties, kraštutinėje egzistencinėje situacijoje, autorius turėjo gerą progą pažvelgti giliau į žmogišką būtį bei jos prasmę. Šitoks žvilgsnis ypač tiko *Geležinio vilko* būrio vado seseriai Rūtai Radvilaitei, kuri rusų enkavedisto išprievartauta, buvo labiausiai sukrėsta, o savo charakteriu gal net pranašesnė už vyrus. Tai tiko ir kunigui Svyrui, kuris taip pat kaip Rūta žuvo per mūšį. Tačiau vieną ir antrą V. Alantas paliko lyg pusiaukelėje iki sielos gelmių. Tiesa, siekiant romane intensyvaus veiksmo, gal kitaip nė nebuvo galima.

Veikėjų psichinėse analizėse pažymėtiną malonų atvejį sudaro beveik trečiaeilis asmuo — Vera Šuvalova, karjeristo ir oportunisto pulkininko Šuvalovo žmona. Tai surusėjusi lietuvė, kurios tėvai gyveno Rusijoje, nors buvo kilę iš Paberžės apylinkių, kur sukoncentruoti romano veiksmai. Ant kapinių pagrobtai ir nugabentai į *Geležinio vilko* stovyklą Verai didelį įspūdį paliko ten sutiktų lietuvių šviesuolių moralinis idealizmas ir žmoniškumas, kokį ji anksčiau buvo pastebėjusi daktarės Ados Radvilienės, gydžiusios Šuvalovų sūnelį, asmenyje. Tie trumpi susitikimai su lietuvių šviesuoliais, jų tarpe būrio vadu Domu Radvilu, Verai Šuvalovienei leido įžvelgti moralinę prarają tarp jos vyro bei kitų rusų enkavedistų, iš vienos pusės, ir rusų persekiojamų lietuvių, iš kitos. Todėl šitoje hedonistinėje moteryje įvyko didelis pasaulėžiūrinis lūžis, kokio nepergyveno lietuvis komunistas Aušrys (nors jis pradėjo kovoti prieš rusus, bet liko komunistas). Veros atsivertimo ir mirties trumpas epizodas yra viena geriausių romano vietų.

Tarp dviejų gyvenimų romane centrinio stuburo vaidmenį V. Alantas paskyrė Radvilų šeimos nariams. Jiems ir jų tėvams, komunistų nužudytiems ir sudegintiems jų tėviškės namuose, rašytojas savo romanu statė lyg pomirtinį paminklą, kuris taip pat skirtas pagerbti Lietuvos sunaikintiems ūkininkams, kurie, darbštūs ir kultūringi, išugdė lietuvių tautai vadovaujančią šviesuomenę. Be abejo, šis romanas taip pat yra paminklas tiems Lietuvos vyrams ir moterims, kurie apsisprendė verčiau mirti kovos žiauriose aplinkybėse savo gimtojoje žemėje, negu vegetuoti sovietinės prievartos vergijoje, arba deportuotiems Sibire. Šis V. Alanto motyvas nuteikia lietuvį romano skaitytoją primiršti savo reiklumą, kai rašytojas miško brolių

veiklą vaizduoja šiek tiek šventadieniškai. Sakysim, jis vengia parodyti, kaip *Geležinio vilko* partizanai apsirūpina maistu, nors tai buvo gyvybinis reikalas priešingas didvyriškumui. Pagautas romano patriotinės nuotaikos skaitytojas taip pat pamiršta, kad V. Alanto kalba vietomis pakrypsta į žurnalistinį stilių, nors apskritai ji pakankamai vaizdi.

Iš Lietuvos toli į Vakarų tremtį bei išeiviją skaitytojus 1960 metais nukėlė J. Kralikauskas ir J. Gliaudą.

Juozas Kralikauskas savo romanu *Šviesa lange*[42] atvaizdavo lietuvius, laisvus tremtinius, labai neįprastose aplinkybėse — Kanados aukso kasyklose. Tačiau pagrindinis autoriaus žvilgsnis buvo nukreiptas ne į tą brutalią, laukinę Juodosios gulbės degraduojančią aplinką, bet daugiau į dviejų lietuvių šeiminę dramą, kurią prisėjo pergyventi aukso kasykloje dirbančiam, buvusiam mokytojui Dainiui ir jo jaunutei žmonai Giedrei todėl, kad jųdviejų tautietis, buvęs miškininkas Kvedaras, savo seksualinių smagumų medžioklėse nebepasitenkino vietine patvirkusia čigone Georgina, bet įsigeidė švarios ir šiek tiek naivios Giedrės, kuri su sūneliu neseniai buvo iš Vokietiejos atvykusi pas savo vyrą. Kvedaro donžuaniškos klastos, Giedrės pusiau sąmoningas nuopolis su juo, jos nelaimingos susikrimtimas bei prisipažinimas vyrui, Dainiaus skausmas ir jo keršto jausmas Kvedarui, nuskriaustos šeimos išvykimas iš kasyklų ir Kvedaro žuvimas nuo kerštaujančios Georginos rankos sudaro svarbiausius *Šviesos lange* epizodus, kuriuos dar papildo buvęs seminaristas, alkoholiku tapęs Alkaitis, Kvedaras ir Georginos vyras Džimas.

Tačiau stipriausias *Šviesos lange* epizodas yra Giedrės susigriaužimas dėl savo nuosmukio. Jos prisipažinimas ant kelių savo vyrui graudžiai prasmingas : «Per mūsų jungtuves aš gi nieko daugiau neturėjau tau dovanoti — sako Giedrė. — Nieko kita : tik švarų savo kūną ir mylinčią dvasią. Tai vienintelis mano kraitis buvo. Tikėk, mano dvasia išlikus ta pati. Bet kūnas jau subiaurotas. Mūsų šeima išniekinta » [43].

Šitą Dainių dramą pastatydamas savo romano centre, J. Kralikauskas siekia dviejų tikslų. Viena, jis nori parodyti, kad prieš brutalią, degraduojančią, morališkai žlugdančią kasyklų aplinką sunkiai bepajėgia kovoti ir nesutepta išlikti net labai skaidrios sielos moteris, kokia buvo Giedrė Daunienė. Antra, rašytojui buvo svarbu, kad, fiziškai susitepusi Giedrė, dvasiškai nesusmuko, nes klasta ir kitokia moralinė tamsa nepajėgė įveikti jos dvasios. Simboliškai kalbant,

42 *Nidos* klubo leidinys Londone 1960 m.
43 *Šviesa lange,* 210 psl.

jos krikščioniška siela su jautria sąžine ir yra ta šviesa namelio lange, prieš kurią begalinės nakties tamsa pasirodo bejėgė. Šitaip savo romane *Šviesa lange* J. Kralikauskas išsprendžia kūno ir krikščioniškos sielos santykius. Tos dvasinės šviesos švytėjimą jis atskleidžia taip pat Dainiaus ir alkoholiko Alkaičio asmenyse, nors švytėjimui graso alsinantis, monotoniškas fizinis darbas ir aplinka be jokios sielos kultūros, kuri nerūpi Georginai ir kurią niekina Kvedaras, nes jį tedomina tik jo kūnas ir moteris. Štai kodėl be jokių sąžinės priekaištų jis sugriauna Dainių šeimą. Tiek vaizduodamas čia paminėtus savo ryškius veikėjus, tiek atskleisdamas Dainių šeiminę dramą, J. Kralikauskas vartoja vaizdžią, sugestyvią, trumpo sakinio kalbą. Įtaigumo besiekdamas, jis tik per stipriai yra pamėgęs esamąjį laiką, tuo susilpnindamas įvairumą.

Baigiant reikia pasakyti, kad dėl visažmogiškos jautrios problemos, atskleistos brutalios egzotikos aplinkoje, *Šviesos lange* romanas yra iškilęs į europinį lygį.

Nors skurdesne kalba parašytas, bet panašų lygį yra laimėjęs ir Jurgio Gliaudos *Šikšnosparnių sosto* romanas[44]. Jame rašytojas vaizduoja Lietuvos šviesuolių gyvenimą Amerikos miestuose, kurių technikinėje-komercinėje civilizacijoje jie neranda sau vietos nei socialiniu nei ontologininiu požvilgiu, nors kai kurie mados ir karjeros laiptais kopia į aukštąją amerikiečių visuomenę. Šitaip į rašytojo stebėjimo lauką romane patenka karininkai, gydytojai, dailininkai, rašytojai, juristai, mokytojai, tačiau romano ašyje stovi buvęs teisėjas Petras Alksnis ir jo žmona Karusė, buvusi mokytoja.

Alksnis savo sieloje yra racionalistinis skeptikas, kuris myli savo priešingybę, giliai tikinčią ir krikščioniškai gyvenančią žmoną Karusę. Dėl šitos meilės Lietuvoje jis vykdė krikščioniškas pareigas veidmainiaudamas sau. Netekęs savo tėvynės ir atsidūręs svetimos civilizacijos aplinkoje, Alksnis vis labiau pradeda justi savo ontologinį vienišumą. Jis stengiasi jį visaip nugalėti, net galvoja grįžti į Lietuvą per Sovietų ambasadą, tik žmona tam pasipriešina. Bet gyvenimas nesiliauja griovęs jo iliuzijų, kurių netekimas apnuogina jo būtį. Neranda jis šiltesnių santykių su negausiais lietuviais, nepajėgia jis atramos rasti nė amerikietinėje visuomenėje. Ji Alksnį net nuskriaudžia, nes atima dukrą Rūtą, kuri išteka už biznieriaus kvakerio, o šis dėl tolerancijos ir savo biznio uždraudžia Rūtai priiminėti savo tėvus, tuos netolerantiškus pabėgėlius, kurie nemyli komunistų ir gali pakenkti jo karjerai.

---

[41] Lietuviškos knygos klubo leidinys Chicagoje 1960 m.

Smūgį suteikia Alksniams ir jų antroji dukrelė Vida, kuri su močiute buvo deportuota į Sibirą 1941 m. birželio mėnesį. Kai su sovietine ekskursija ji atvyksta į Ameriką ir aplanko tėvus, šie pamato, kad pasiilgtoji dukrelė jau surusėjusi, ištekėjusi už ruso ir augina ruselį Seriožą, nors slaptai į Lietuvą grįžti tėvams nepataria. Šis dukters vizitas tampa tokiu smūgiu vargšei Alksnienei, kad ji sunegaluoja ir staigiai miršta. Šitaip skeptikas Alksnis senatvėje nebetenka stipriausios atramos — meilės, kuri šildė jo gyvenimą ir dar rišo su būtimi. Gavęs senatvės rentą, jis vienas apsigyvena tarp svetimtaučių neturtingiems pensininkams skirtame bendrabutyje. Tarp jo kambarėlio nuogų sienų Alksniui atrodo, kad palubėje kabanti lempa per šviesi: belieka tik jai užgesti, kad šitaip beprasmėje tamsioje nebūtyje užsimerktų ir jo likęs gyvenimas.

Šitokiu būdu romane atskleisdamas netikinčio asmens ontologinį vienišumą, J. Gliaudą drauge pavaizdavo reikšmę veiklios krikščionės, kokia yra vyrui atsidavusi, degraduojantį darbą dirbanti Alksnio žmona. Tačiau skurdus Alksnių gyvenimas gali būti simboliu nesuskaitomai daugybei tėvynės netekusų asmenų, o teisėjo Alksnio ieškojimas sau atramos kasdieninėje būtyje ir iš to kylanti drama yra viena iš labiausiai žmogiškų problemų visais laikais. Joje ir glūdi *Šikšnosparnių sosto* reikšmė, nes lig šiol tokios problemos romano lietuvių literatūroje nebuvo.

Šikšnosparnių soste yra su visu romanu nelabai glaudžiai susietas epizodas *Valkatyno giesmė,* kurią pagal amerikietiškas padugnes, sutirštintas vaizduotės, yra parašęs lietuvis Rataitis, tur būt, siekdamas skandalinio originalumo ir nebeturėdamas pasakyti ko nors pozityvaus. Atrodo, kad *Valkatyno giesme* J. Gliaudą nori įspėti savo kolegas rašytojus nesimesti į nihilistinio siurrealizmo šiurpą, kokį demonstravo A. Škėma, savo *Baltoje drobulėje* (1958), kai buvo rašomas ar planuojamas *Šikšnosparnių sostas.* Skaitant *Valkatyno giesmę,* sunku nespėlioti, kad J. Gliaudą norėjo vaizdžiai parodyti rašytojams nihilistinių ekstravagancijų bergždumą, nes lietuvio mestas nešvarumas į tarptautinę komercinės literatūros mėšliną srovę vis tiek pasiliks gal niekieno nepastebėtu epigonišku gestu svetimiesiems, o beginkliams, piktų jėgų blaškomiems lietuviams tai galėtų tapti nuodais, panašiais į tuos, kokius sodo sraigėms nuodyti barsto *Valkatyno giesmės* autorius Rataitis.

Greta šio rašytojo ekstravagancijų J. Gliaudą dar atskleidžia tapytojo Raudėno avangardistines pastangas sudrebinti amerikiečius savo *Pilvu.* Nors už šį paveikslą parodoje tapytojas laimi snobų premiją, tačiau kiek šitokia tapyba jis pasitarnaus lietuvių kultūrai ! Ar šitokios pastangos vertesnės už *Valkatyno giesmę,* tartum

klausia Gliaudą. Šitaip Rataičio ir Raudėno pavyzdžiais išplėsdamas lietuvių šviesuolių problemą svetimoje Amerikos civilizacijoje, rašytojas jais parodo, kad kūrybinių asmenų daba svetur mažai kuo prasmingesnė už teisėjo Alksnio likimą. Taigi, tiek šita lietuviškos temos puse, tiek visažmogiška problema apie netikinčio žmogaus (Alksnio) situaciją būtyje, *Šikšnosparnių sosto* romanas pasirodo kaip vienas įdomiausių ir giliausių kūrinių lietuvių literatūroje.

Į dailiosios prozos kūrybą 1960 metais taip pat buvo įsijungęs produktyvusis Aloyzas Baronas. Savo lakios vaizduotės pastūmėtas, *Vienišų medžių* nedidebame romane jis mėgino duoti prognozinį vaizdą to Lietuvos gyvenimo, koks jis galėtų atrodyti po bolševikų pasitraukimo iš Lietuvos. Kadangi *Vienišų medžių* prognozę jau iš dalies yra dementavęs gyvenimas, čia užteks pažymėti, kad tai buvo įdomi, nors ir siauroka, pastanga žvelgti į Lietuvos ateitį.

Jeigu, — eidami į pabaigą, — dar prisiminsime, kad Vyt. Tamulaitis 1960 m. išleido dvi knygeles jaunimui apie svirplio muzikanto keliones, tai tų metų daibosios prozos derbus pasirodys visai nemažas. Jei prie jo dar pridėsime lyrikos kūrinius, tai laisvųjų lietuvių literatūrinė kūryba 1960 metais atrodys visai gražiai. Ir, tur būt, nebus nusižengta tiesai, pasakius, kad kiekybės ir kokybės atžvilgiais šis kūrybinis derlius gerokai pralenkia tų pačių metų sovietinę lietuvių literatūrą, kurią įvairiai remia valstybinis iždas, didelis bibliotekų tinklas ir gausūs skaitytojai. To viso neturi lietuviai rašytojai laisvame pasaulyje. Bet jie turi nemiegotas naktis, tėvynės ilgesį, sąžinės ir žodžio laisvę, kurie visi kūrybai daugiau reiškia negu riebūs honorarai. Jų nepavydėdami rašytojams, dirbantiems okupuotoje Lietuvoje, lietuvių dailiojo žodžio menininkai Vakaruose vis dėlto be jokio susitarimo pademonstravo savo 1960 metų kūriniais, ką reiškia laisvės ir tėvynės meilė bei tremtinių kūrybinis ryžtas. Bet ar tai supras tėvynėje?

TĖVIŠKĖS MIESTELIS TREMTINIO ŽVILGSNIU

Daug amžių kaimas buvo lietuvių kalbos ir tautinės kultūros svarbiausias kūrėjas. Kai Lietuvos didikai ir bajorai ėmė tolti nuo pradinio tautos kamieno, kaimo žmonės pasiliko jam ištikimi, kaip savo kultūrinio paveldėjimo saugotojai ir pratęsėjai. Todėl nenuostabu, kad pirmasis didysis lietuvių rašytojas Kristijonas Donelaitis savo *Metų* poemą paskyrė kaimui vaizduoti. Po jo beveik visi žymesnieji rašytojai, išskyrus vieną antrą poetą, taip pat nebegalėjo užmiršti kaimo ir jį giliau ar paviršutiniškiau paliesdavo savo kūriniuose.

Šitokių plačių simpatijų nėra turėję Lietuvos miestai ir miesteliai. Kodėl ? Ar dėl to, kad ilgą laiką juose vyravo nelietuviškai kalbantieji gyventojai ? Ar dėl to, kad visi žymieji rašytojai iki Lietuvos nepriklausomybės laikų buvo kilę iš kaimo, kuris buvo socialinėje opozicijoje susvetimėjusiam ir net « demoralizuojančiam » miestui ir miesteliui ! Lig nepriklausomybės atgavimo, atrodo, teatsirado tik du rašytojai, kurie buvo atkreipę savo dėmesį į miestelį: Ignas Šeinius savo *Kuprelyje* Olesio nelaimingą meilę parodė bažnytkaimio fone, o Tumas-Vaižgantas savo *Pragiedruliuose* Gondingos miestelį pavaizdavo kaip vieną židinių kovoje dėl kultūros spaudos draudimo laikais. Iš to kūrinio atrodo, kad tautinė rezistencija be miestelio tada taip pat nebūtų buvusi įmanoma kaip be grynai lietuviško kaimo.

Nepriklausomybės laikais miestelius prisiminė V. Mykolaitis-Putinas *Altorių šešėly*, Balys Sruoga *Baisiojoje naktyje,* A. Vaičiulaitis *Valentinoje* ir gal dar vienas antras mažiau žinomas rašytojas. Tačiau jiems miestelis sudarė veiksmo foną, bet nebuvo vaizdavimo objektas. Tik tremties ir išeivijos rašytojai, kurie buvo kilę iš nedidelių miestelių, juos prisiminė intensyviau ir pamėgino specialiau pavaizduoti. Kaip jie tai atliko ? Kuo jų miesteliai papildė Vaižgantą ?

Pauliaus Jurkaus miestelis «smilgaičių akvarelėje»

Norint, kaip galima geriau, suprasti literatūros kūrinį, reikia pasistengti susekti jo autoriaus tikslą. Todėl ir reikia pirmiausia klausti, ko siekė P. Jurkus savo *Smilgaičių akvarelės* romanu.

Atsakymą į šį klausimą davė pats autorius, nes romano pabaigoj jis tarė: «Pasigedau tų šaunių žmonių ir jų puotų. Iškilo lyg pasaka anie laikai, ir tada rašiau ... Tai pasaka mano draugų, tai pasaka mano žemės ! »[1] Taigi *Smilgaičių akvarelė* yra savotiška pasaka apie autoriaus jaunystės dingusius laikus, kurie svetimame krašte rašytojui atrodė lyg pasaka, nors ir nepasaka. Bet tie Žemaičių mažame miestelyje (Ž. Kalvarijoje) autoriaus praleisti laikai su jų žmonėmis bei įvykiais tebuvo tik medžiaga romanui, lyg kokios kasyklos, iš kurių jis rinkosi akmenis savo statiniui. Formą jam rašytojas parinko pats — pasaką nepasaką.

Bet pasaka turi kai kuriuos savo principus. Ji pirmiausia remiasi veiksmu, neretai supintu iš labai neįtikėtinų įvykių grandinės, kuri beveik visada pasibaigia optimistiškai (gerieji žmonės laimi, o piktieji pralaimi, arba nubaudžiami), nors įvykių grandinėje būtų buvę labai šiurpių ir beviltiškų momentų. *Smilgaičių akvarelė* ir surikiuota šia kryptimi, nes baigiasi optimistiškai — dviejų jaunuolių, Samanės ir Viktoro vestuvėmis, kuriose autorius, kaip toje pasakoje, pats buvo ir alų midų gėrė.

Kaip pasakoje, *Smilgaičių akvarelės* romane yra nuskriausta jauna mergina, kurios nesupranta jai artimi žmonės, neįžiūri jos gerumo, kuris tik pamažu atsiskleidžia taip, kad ta tariama nevykėlė (ta pupų pėdelis, vieno veikėjo išsireiškimu) pasirodo savo vidumi geresnė ir turtingesnė už daugelį kitų. Tai ūkininkų Gimbutų dukrelė Samanė. Gal tyčiom autorius parinko jai tokį vardą, kad jis skambėtų panašiai kaip pasakos Pelenė. *Smilgaičių akvarelėje* nestinga taip pat nė karalaitės. Ja yra gražuolė Lina. Nors ją kai kas pravardžiuoja linų kuodeliu, nors ji tėra siuvėja, bet ji vis tiek miestelio karalaitė, nes iš kitų merginų išsiskiria savo elegantiškais drabužiais ir gyvena ant kalnelio gražiuose nameliuose, lyg kokioje stiklinėje pilaitėje. Tik šios karalaitės graži išvaizda slepia gana piktą vidaus pasaulį. Tuo ji išsilenkia iš lietuviškų pasakų tradicijos, nes lietuvių karalaitės dažniausia būna geros, bet ji prisiderina prie tarptautinių romantinių pasakų, kuriose ištaigiausios princesės kartais slepia piktybių kupiną sielą. Tai raganos dukrelės ir gražios

---

[1] P. Jurkus, *Smilgaičių akvarelė,* Chicaga 1957, 522 psl.

karalaitės derinys, kurio du priešingi pradai atsiskleidžia panašiai kaip *Smilgaičių akvarelėje.*

Yra P. Jurkaus romano pasakoje ir du savotiški broliai, gyveną po vienu stogu. Vienas jų — gyvenimo praktikos išminčius — kooperatyvo buhalteris Julius, o antras pagal gyvenimo praktiką — kvailelis idealistas — meistras dailidė Viktoras. Rasime romane ir galiūnų išminčių, kuriems tariami kvaileliai ir nevykėliai netikėtai suorganizuoja rimtų išdaigų. Tai stambus ūkininkas Gimbutas ir šio bičiulis, visos parapijos galva, klebonas Senkus, kurių planus visai sumaišo Samanė ir Viktoras, paįtaigoti vikaro Jogaudo.

Bet tie čia suminėti Smilgaičių veikėjai nėra sukurti pagal kokios nors pasakos schemą, nors jie mėginami čia charakterizuoti šitaip. Tik šitie Žemaičių miestelio veikėjai yra nupiešti optimistinės pasakos veiksmingu teptuku. Tai reiškia, kad dingusio jaunystės pasaulio prisiminimai P. Jurkaus buvo pergyventi kaip pasaka, nors jų konkreti išraiška ir aplinka nėra pasakiška, bet gyvenimiška, daugiau ar mažiau realistiška. Todėl atrodo, kad pasakos ir gyvenimiškos tikrovės elementų sintezėje ir glūdi P. Jurkaus *Smilgaičių akvarelės* originalumas : šitokios sintezės, jei neklystu, lietuvių romane dar nėra mėginęs niekas.

Tačiau šitoje pasakos ir kasdienybės sintezėje slepiasi rašytojui nemažų sunkenybių. Eidama per intensyvų veiksmą į optimistinį finalą, pasaka dažnai suskirsto herojus į geruosius ir bloguosius, juos paversdama alegorinėm schemom, kai tuo tarpu gyvenimas nepakenčia schemų. Norint jų išvengti, rašytojui reikia gilintis į veikėjų sielas, atskleisti jų konkrečių poelgių motyvus, susietus su jų individualybe, su momento nuotaikomis ir su aplinka. Bet šito siekiant, reikia sulėtinti veiksmą, nors jo intensyvumo kaip tik reikalauja pasakos žanras. Veiksmą stabdant ir jo netikėtus posūkius eliminuojant, galima sugriauti pagrindinį pasakos motorių, nes, iš fantazijos pasaulio atkėlus pasaką į kasdienį gyvenimą, dažnais atvejais tik veiksmo supynimas begali skaitytojui sužadinti pasakos iliuziją. Tiesa, prie pasakiškumo gali prisidėti reta, arba skaitytojui nepažįstama aplinka, labai spalvingas aplinkos vaizdavimas ir jos glaudus susiejimas su veikėjais. Tuo tarpu gerai žinomos aplinkos vaizdavimas pasakiškos iliuzijos mažai tesuteikia. Iš šių trumpų pastabų matyti, su kokiomis sunkenybėmis teko kas žingsnis susidurti rašytojui, kai jis ėmėsi iš miestelio beveik kasdieniškų pradų kurti beveik pasakos iliuzijas. Todėl ir kyla klausimas, kas paskatino P. Jurkų savo pirmame romane imtis tokių didelių sunkenybių, kurių nevisas tepavyko nugalėti.

Be abejo, vienas autoriaus motyvų buvo psichinis — prikelti

savo dingusios jaunystės ir už jūrų marių bei geležinių uždangų likusios tėvynės įspūdžius. Juos ir sau norėjosi užfiksuoti ir kitiems parodyti, kad anas nebesugrąžinamas gyvenimas tėviškėje vis dėlto buvo patrauklus, nors ir iš nedidelių veiksmų sudėtas ir sutelktas siauroje aplinkoje. Prie šio motyvo yra prisidėjęs ir praktiškas uždavinys — duoti *Draugo* dienraščio atkarpai romaną, kuris būtų įdomus skaityti. P. Jurkus gerai suprato, kad dienraščiui, kuris konkurso keliu nori gauti medžiagos savo feljetoninėms atkarpoms, reikia kitokio kūrinio negu filosofiniai ir psichologiniai romanai.

Laikraščio atkarpų skaitytojai pageidauja pirmoje eilėje romanų pagrįstų veiksmu (įdomia intryga), kad, vieną dieną nedidelį gabaliuką perskaitęs, jo greitai neužmirštų ir lauktų ateinančios dienos atkarpos. Tiesa, *Draugas* savo konkursų dalyviams nestatė sąlygos, kad jie parašytų veiksmo arba intrygos romanų. Bet tai savaime suprantama buvo rašytojui, kuris dirba laikraštyje ir pats redaguoja *Darbininko* atkarpą. Todėl *Smilgaičių akvarele* P. Jurkus ir prisitaikė prie dienraščio skaitytojų norų turėti veiksmingą romaną. Šitai gerai susiderino su pasakos pagrindiniu konstrukciniu pradu — veiksmu. Bet šituo atkarpos skaitytojų daugumai P. Jurkus galutinai nenusileido — savo romane neatidavė visiškos pirmenybės veiksmui, nes jam tokie pat svarbūs ir gal net svarbesni už veiksmą buvo jo Smilgaičių veikėjai, jo jaunystės bičiuliai, kuriuos jis prisiminė lyg pasakoje. Šitaip praktinis (atkarpos) uždavinys susipynė su estetiniu tikslu — žmogiškųjų individų vaizdavimu. Tai reikalavo savotiškos pusiausyvros, kad intrygos veiksme nedingtų arba neišblanktų jo veikėjai. Šį savo meninį uždavinį P. Jurkus dar apsunkino tuo, kad savo veikėjus ir jų veiksmus turėjo sutelkti į nedidelį Žemaičių miestelį, kurį gal per 15 minučių pereitum skersai ir išilgai.

Bepigu buvo veiksmą plėtoti ir pinti lietuviško veiksminio romano pirmajam autoriui V. Pietariui. Rašant *Algimantą,* prieš jo akis skleidėsi didelė dalis Lietuvos ir Gudijos plotų su didžiulėmis giriomis ir pelkėmis, karių žygiais, plėšikų užpuolimais, ginklo ir miklumo permaininga laime. Šitokios paslaptingos, į vaizduotės pasaulį nukeliančios aplinkos kukliuose Smilgaičiuose nebuvo ir negalėjo būti. čia vaizduojamasis laikas tekėjo ramiausios taikos srovelėmis. Tačiau Smilgaičiuose gyveno žmonės su panašiais jausmais, kokie diktavo atitinkamus veiksmus *Algimanto* herojams, nes Smilgaičių gyventojai taip pat mylėjo, kerštavo, neapkentė, norėjo iškilti, pasižymėti, būti reikšmingi bei gerbiami, džiaugėsi ir liūdėjo. Tačiau dėl siauros aplinkos ir taikos metų Smilgaičių gyventojų veiksmai negalėjo būti platūs.

Kaip iš smulkmenų supinti veiksmingą intrygą, kaip tuose veiksmuose surasti tokių, kurie būtų svarbesni už šachmatų lošimą, kurie bent patiems jų dalyviams atrodytų dideliais žygiais ir šituo įtikintų skaitytoją ? Šis nelengvas uždavinys dar buvo apsunkintas autoriaus noru vaizduoti daugiau ar mažiau teigiamus veikėjus (nes jo draugai), kad jų veiksmuose bent šiek tiek atsispindėtų ir nepriklausomos Lietuvos šviesėjantis ir kylantis gyvenimas per neilgą laiko tarpą (nepilnus vienerius metus). Juk kiekvienam rašytojui teigiamybės daug sunkiau atvaizduoti negu neigiamybės, ypač kai jas reikia parodyti paprastoje kasdieninėje aplinkoje.

Ir vis dėlto nevienu atžvilgiu apsunkintą uždavinį P. Jurkus *Smilgaičių akvarelėje* atliko gerai. Siauros aplinkos kasdieniniuose reiškiniuose jis surado neišgalvotų teigiamų dalykų, kurie iš tikrųjų reiškė ir Lietuvos jauno gyvenimo pažangą ir Smilgaičių veikėjų sąmonėje skambėjo kaip svarbūs žygiai — namų statybos, ūkio gerinimas, komercinės veiklos plėtimas, teatro vaidinimų ruošimas ir iškilos su jais į kitus miestelius, nauji religinės pastoracijos metodai, nelengvas jaunimo kopimas į mokslą, kitų pagalba jam, jaunųjų pastangos išsimušti iš mažai galimybių siūlančios socialinės aplinkos, amatininkų darbo vaisiai, dukteriai gero vyro suradimas ir širdis jaudinanti, visada amžina tema — šaunaus ir mylimo gyvenimo draugo ar draugės suradimas. Šituose veiksmuose su gerais jausmais maišosi ir blogieji — pavydas, pyktis, kerštas, veidmainiavimas, — kurių viena pasekmių yra bankelio apiplėšimas (gal svarbiausias neigiamas įvykis, palydimas apkalbų ir šmeižtų). Objektyviai imant, tai nėra nei dideli žygiai, nei dideli kriminaliniai nusikaltimai. Todėl autorius juos dažnai palydi draugišku šypsniu.

Suminėtų svarbesnių veiksmų faktus ir eilę kitokių smulkmenų P. Jurkus sujungė stipria meilės intryga, susipynusią tarp keturių jaunųjų ir liečiančių kita tiek vyresniųjų. Šitokią intrygos priemonę (meilę) vartoja beveik kiekvienas rašytojas savo vaizduojamiems įvykiams susieti. Prie jos P. Jurkus dar pridėjo kriminalinį įvykį bei jo aiškinimą. Tai taip pat išmėginta rašytojų priemonė, kurią mėgo net genialusis Dostojevskis. Šią antrąją (kriminalinę) priemonę intrygai stiprinti autorius gerai pagrindžia pirmąja (jaunųjų meilės) priemone. Šitokiu būdu autorius 8*milgaičių akvarelėje* veiksmą išlaiko pakankamai įtemptą iki pat romano pabaigos.

Kartais atrodo, kad veiksmas jau galėtų baigtis ; bet autorius vis dar suranda šį tą išaiškinti, nors veiksmo ištroškusiam skaitytojui tai turėtų būti aišku. Tačiau, tą naują epizodėlį perskaičius, matyti, kad jis nebuvo beprasmis. Nors jis kartais veiksmui nebepridėjo nieko naujo, bet vienur kokiu brūkšniu papildė ar paryškino veikėjo

paveikslą (pavyzdžiui, Linos prisipažinimas vachmistrui, kad ji buvo apvogusi bankelį), o kitur davė atbaigiamąjį kompozicinį aidą įvykiui, kuris seniau buvo pirmaeilės reikšmės (pavyzdžiui, buhalterio Juliaus sulaistymas vandeniu per Samanės vestuves yra viena pasekmių žymiai ankstesnio veiksmo — gimnazisto Algio įstūmimo į griovį, už kurį Algis keršija). Arba merginos į vienuolyną stojimo motyvas, kuriuo pradedamas romanas, nuaidi ir kūrinio gale. Tai liudija, kad P. Jurkus nekūrė veiksmo dėl veiksmo bet kaip. Visi jo romano įvykiai atrodo motyvuoti veikėjų būdo savybėmis bei momentinėmis nuotaikomis, glaudžiai įpinti į bendrą kompoziciją, kuri yra beveik tobula, nes pabaigoje romano viskas išaiškinta, kas anksčiau kūrinyje buvo atsitikę.

Kadangi tų įvykių neplačioje Smilgaičių aplinkoje vis dėlto tėra nedaug, P. Jurkus žaidžia jų interpretacija, atsirandančia dėl skirtingų veikėjų nuotaikų bei jų žinių. Tų reakcinių interpretacijų romane galėtų būti ir mažiau, nes jos skaitytojui kartais atrodo kaip žinomo fakto pakartojimas ; tačiau tos interpretacijos nėra nei bereikšmės, nei nuobodžios. Antai, patį pradinį romano faktą — Samanės įsimylėjimą į vikarą Jogaudą ir dėl to jos norą stoti į vienuolyną — autorius leidžia ilgokai interpretuoti keturiems veikėjams. Kadangi Gimbutas ir klebonas Senkus stovi arti daiktų ir nemoka prieiti prie subtilių jausmų pasaulio, tai jų reakcijos dėl to stojimo į vienuolyną bei Samanės intencijų interpretacija atrodo net juokingos, beveik neįtikimos. Tuo tarpu tą patį faktą visai kitaip aiškina bei į jį reaguoja vikaras Jogaudas ir Samanės pusbrolis Algis.

Tai byloja, kad veiksmų faktai bei jų interpretacijos P. Jurkui yra priemonės veikėjų būdui, jų jausmams ir mintims atskleisti. Veiksmas ir dialogai yra pagrindinės priemonės Smilgaičių veikėjams piešti. Peizažinė gamta tam tetarnauja tik prabėgom. Ir tiesioginės įžvalgos į veikėjų sielas yra trumpos, be platesnių analizių, kurios nuvestų į vidų giliau negu veiksmas ir dialogas. Tiesa, sielai atskleisti P. Jurkus pavartoja ir monologus (geras klebono monologas pakeliui į Samanės vestuvių puotą), bet jie nėra nei ilgi, nei gausūs, nes ilgesni monologai kaip ir sielos būsenų analizės sustabdytų veiksmą, įneštų romanan nepasakišką svorį. P. Jurkaus nusistatymą neiti į psichines gelmes bet psichinius reiškinius sugestionuoti, žiūrint iš šalies (iš veiksmo ir dialogo) pasako ir knygos antraštė. Tai ne tiršta aliejinė tapyba, bet šviesi akvarelė, kuri dažais giliai į popierį neįsigeria.

Tai nereiškia, kad Smilgaičių veikėjai būtų negyvi. Ne. Kiekvienas jų turi savą veidą, savo interesus, nors savo gelmių nemėgsta rodyti. Kai kurie jų su aiškiais vidaus prieštaravimais, daugiau ar

mažiau dramatiški. Dramatiškiausia — siuvėja Lina, kurios siekimai dideli, o priemonės menkos. Švelniau dramatiški — Viktoras, Samanė ir į romano pabaigą klebonas, kai pamato savo griūvančius planus ir senatvę. Tačiau šių veikėjų vidaus prieštaravimams autorius neleidžia plėtotis iki ryškaus konflikto, juos sulaikydamas prie pavojingos ribos : kitaip galėtų griūti akvareliška pasaka ir prasidėti aliejinės tapybos drama.

Savo veikėjus skaitytojams P. Jurkus pristato įvairiai. Vienus pavaizduoja statiškai: jų būdas paaiškėja iš karto ir nesikeičia lig romano pabaigos. Tokie yra Gimbutas, seniūnas Linkus, vikaras Jogaudas, kuris antroje romano pusėje menkai beįjungtas į veiksmą (kompozicinis trūkumas). Nėra būdo pakitimų nei buhalteryje Juliuje, nei siuvėjoje Linoje, nei dailidėje Viktore, tik jų vidaus savybės atsiskleidžia palaipsniui. Šešėlyje ilgiausiai paliekamas statybos meistras Viktoras, kuris ir pats nemėgsta būti labai matomas. Į romano pabaigą jis tampa garsus — pasirodo, kad šis slapukas esąs iš garsios ir turtingos šeimos bei pats turįs nemažai pinigų (jų galėtų būti ir mažiau). Tai reikalinga laimingai veiksmo pabaigai, nes kitaip Gimbutas jam neatiduotų savo dukters. Tačiau ši laiminga atomazga nėra *deus ex machina,* nes laipsniškai paruošta.

Dinamiškas personažas, nors ir ne toks dramatiškas kaip Lina, yra ta jauna ūkininkaitė Samanė — viso romano centras, apie kurį daugiau ar mažiau sukasi kiti. *Smilgaičių* romano pradžioje Samanė užsidariusi, nepatenkinta nei savimi, nei aplinka, kenčianti menkavertiškumo kompleksą. Bet palaipsniu ji stiprėja, atsiveria kitiems, pradeda kovoti ir pagaliau tampa ryžtinga, patenkinta savimi bei aplinka, kai tuo tarpu klebonas Senkus padaro žingsnį priešinga kryptimi — pradeda abejoti savimi. Tik šiuo Samanės personažu P. Jurkus paliečia psichologinę-pedagoginę problemą — kaip per draugišką pagalbą ir meilę galima atitiesti menkavertiškumą kenčiančią suaugusią merginą. Kitokių (psichologinių, filosofinių) problemų nei pats autorius sąmoningai nemėgina spręsti, nei jos atsiskleidžia jo vaizduojamuose veikėjuose, nes jis neveda jų iki kraštutinių egzistencinių situacijų.

Ar tai blogai, ar tai gerai ? Žiūrint *Smilgaičių akvarelės* užmojų, būtų netikslu priekaištauti, kad autorius nesprendžia universalinių ar metafizinių problemų. Ko P. Jurkus savo romanu siekė ir ką žadėjo (apie tai kalbėta pradžioje), tai jis įvykdė su meile ir atsidėjęs : jo miestelis pasirodė pažangus veiklių žmonių telkinys, kuris savo kultūrinės šviesos gali duoti ir aplinkiniam kaimui. Kad šitokio miestelio žmones piešdamas, rašytojas įdėjo daug darbo, tai matyti

tiek romano geroje kompozicijoje, tiek veiksmo supasakinime, tiek pusiausvyroje tarp veiksmo ir veikėjų motyvų.

Tiesa, siekdamas romane pusiausvyros tarp veiksmo ir veikėjų vidaus pasaulio, autorius turėjo daryti kompromisų, netirštinti psichologinių brūkšnių, kad nesulėtintų veiksmo, tačiau tuo veikėjų nesuschemino, nes jie pakankamai gyvi. Tai ypač buvo nelengva todėl, kad tų veikėjų daugumoje vyrauja gerieji pradai. Apie tų savo veikėjų gyvenimą, bei jų nedidelius žygius P. Jurkus pasakoja sklandžiai, gyvai, vaizdingai. Štai, kaip dinamiškai vaizduojamas Samanės dviračiu grįžimas namon iš Smilgaičių:

«Jau vakaras. Kažin kur pasislėpė senos sodybos ir kalvos. Tik kur-ne-kur įsižiebia ilgesingi žiburėliai ir žiūri į didelę neišbrendamą tamsumą.

Dviratis sunkiai seka juodą kelią. Čia dar neseniai rugpiūtis žvangėjo triukšmingas, dalijo Samanei džiaugsmą, plojimus, pasisekimą. Atnešė ir tai, ko niekada nebuvo radus. Tada šokinėjo kalneliai, draugiškas kelias ją nešė linksmą, beržai lenkėsi kaip broliai. Dabar gilus ruduo ! » [2]

Tik besiekdamas frazės lengvumo, P. Jurkus kartais ją padaro telegrafiškai trumpą, lyg manieringą. Bet kadangi veiksmas romane gyvas, vieną epizodėlį greit pakeičia kitas, tas kartais pasitaikąs telegrafiškumas paskęsta bendroje veiksmo ritmikoje, gyvuose akvareliškuose brūkšniuose.

Ypač daug širdies rašytojas yra skyręs savo Smilgaičių nežymiems veikėjams, — gal mažiausia karjeristui buhalterini Juliui, kuris yra priešingybė P. Jurkaus numylėtam meistrui Viktorui. Tuos savo paprastus veikėjus mylėdamas labiau negu savo gimtinės švelniai šlamančias smilgas, autorius apsiautė juos šypsniu ir pasakos šviesiais šešėliais. Todėl tie Smilgaičių gyventojai, kad ir neatsiverdami iki egzistencinių gelmių, atrodo gyvi ir nauji. Sakysime, pozityviai atvaizduoti stambų ūkininką, koks yra Smilgaičių Gimbutas, mūsų rašytojai mažai temėgdavo, nes jis — buožė. Tuo tarpu P. Jurkaus buožė, kad ir išdidus bei kietas, tačiau nebaisus, nes jis nieko nenuskriaudžia. Kleboną-ūkininką nuo Žemaitės laikų vėl buvo mėgstama vaizduoti neigiamai, kaip nekultūringą, arba šykštuolį. Tuo tarpu P. Jurkus ir klebono-ūkininko, tokio charakteringo Lietuvos miesteliams asmens, darbuose mato idealizmo, jau nekalbant apie jo gerus patarimus ir norą padėti savo parapiečiams bei kitiems. Todėl su šilta užuojauta P. Jurkus jį palydi į senatvę, kai jo globotinis kleboną Senkų apvilia.

[2] Ten pat, 290 psl.

Visai naujas atrodo rašytojo sukurtas jaunasis vikaras Jogaudas, nepriklausomos Lietuvos augintinis, naujų pastoracinių ir pedagoginių metodų taikintojas kintančiose gyvenimo aplinkybėse. Komplikuotus pastoracinius ir kultūrinius reikalus jis neša ant savo jaunų pečių, nelabai paisydamas nei apkalbų, nei pavojų susikompromituoti, kaip neretai pasielgdavo ne vienas jaunas vikaras 1920-1940 metais. Taip pat jaunosios Lietuvos augintiniai, jos mokyklas išėję, yra P. Jurkaus naujai nuškicuoti ; ūkininko duktė negražuolė, meistras, siuvėja, buhalteris. Šis pastarasis — tai karjeristas kiaušinyje, iš kurio galėtų išriedėti pavojinga būtybė. Netoli nuo šio nušokusi, tik atviresnė už jį pasirodo siuvėja Lina. Pajėgdama proto motyvais valdyti savo jausminius impulsus, ši gražuolė iškyla kaip retas personažas tarp savo profesijos seserų. Ir meistras Viktoras, kuriame rašytojas stipriai pabrėžia norą daryti gera, nėra sustingęs. Jis gyvas tuo savo svyravimu tarp moterų, kurioms jis visada draugiškas bei korektiškas, bet nuolat jas įsimylįs.

Naujas mūsų romanuose ir milijoninių miestų laikraščio « atstovas » mažame miestelyje — žinių versmė ir gandonešis. Lig šiol mūsų literatūroje juo būdavo vadinamoji davatka, rašytojų nuvalkiota iki nepakenčiamo šablono. P. Jurkus savo romane išgyvendino šią schemą, žinių rinkėjo bei skleidėjo pareigas pavesdamas vyriškiui, apylinkės seniūnui, kuris jas atlieka įdomiai, judriai ant savo dviratėlio, žaisdamas savo kepurėle ir savo nepretenzingu humoru. Ir įstatymų bei tvarkos sargas, policijos vachmistras Smilgaičiuose atrodo kaip geras dėdė. Nėra Smilgaičiuose nei didelių padaužų, nei girtuoklių. Nors jų gyventojai išgeria ir pasivaišina, bet dėl to nekimba vienas antram į krūtines.

Vaizduodamas savo romano veikėjus daugiau ar mažiau pozityviais žmonėmis, P. Jurkus gali pasirodyti toks neįprastas mūsų beveik apokaliptinio laiko aplinkybėse, kad problemų suraukto veido skaitytojams Smilgaičių gyventojų akvarelė gali tampti nepriimtina. Ne vienas šitoks skaitytojas galėtų paklausti, ar buvo prasmės tiek daug įdėti darbo į nemažą romaną apie žmones, kurie nenešioja savyje gilių universalinių problemų. Šitokį klausimą, žinoma, galima kelti, išeinant iš pašalinių sumetimų, arba iš noro išvesti lietuvių literatūrą į pasaulinę plotmę. Tuo tarpu P. Jurkus su *Smilgaičių akvarele* pasiliko lietuviškoje sferoje, žinodamas, kad visko reikia, ypač jaunimui, nepažinusiam laisvos Lietuvos, kad, pradėjus nuo kuklesnių tikslų, laipsniškai būtų pasiekti dideli, kaip elgėsi senovės kompozitoriai, kurie, berašydami savo mecenatams pramoginės muzikos, sukurdavo žymiai svaresnių kompozicijų. Tikėdamiesi problematingesnių kūrinių ateityje, šiuo tarpu vis dėlto pasidžiaukime

be suraukto veido P. Jurkaus *Smilgaičių akvarelė.* Tai geros kompozijos, veiksmingas, sklandžiai papasakotas romanas, kuris paskleidžia pasakos giedros ir idilijos šilto šypsnio, parodydamas, kad mažame Lietuvos miestelyje šalia įvairių tamsumų buvo nemaža pozityvių asmenų, pamažu, bet ryžtingai judinusių miestelio ir kaimyninio kaimo gyvenimą žmonių pasiilgstamos ir žmonėms tinkamos kultūros kryptimi.

Nelės Mazalaitės miestelis

Kas bent kiek domisi literatūra, tas lengvai prisimena, kad Nelė Mazalaitė yra išleidusi keletą romanų ir išspausdinusi daug novelių bei legendų. Nors rašyti ji yra pradėjusi nuo 1929 metų, tačiau jos vaisingiausias laikotarpis išpuola 1948-1956 metams, kada ji išleido septynias knygas ir laimėjo Lietuvių Rašytojų draugijos metinę premiją už *Gintarinius vartus* (1952). Taigi, jos *Miestelis, kuris buvo mano*[3], apdovanotas 1965 m. *Aidų* žurnalo premija, pasirodė devyneriems metams praslinkus po *Pinties meto* romano (1956 m.). Todėl įdomu, kuo K. Mazalaitės pasakojimas apie jos miestelį skiriasi nuo ankstybesniųjų jos kūrinių ir kuo į juos panašus.

Nors trumpai į tai atsakyti nėra lengva, tačiau viena aišku, kad *Miestelis, kuris buvo mano* nėra romanas. Tai greičiau atsiminimų kūrinys apie gimtąjį miestelį, bet taip papasakotų atsiminimų, kad juose kasdieninės tikrovės keli faktai atrodo paskendę tarp tokių spalvingų apdarų, jog tie epizodai sudaro pavienius legendinius pasakojimus. Kad jie neatrodytų palaidi, N. Mazalaitė juos pasakoja, pabrėždama save ir savo palydovą-klausovą.

Ji mums vaizduoja, kaip su juo (sužadėtiniu ar jaunikiu) grįžtanti į savo tėviškės miestelį, kuris yra netoli stoties tarp Kretingos ir dar vieno Lietuvos miestelio. Išlipusi iš traukinio (kuris gali simbolizuoti ir laiko tėkmę), rašytoja pradeda informuoti savo partnerį apie gimines ir tėviškę, iš kurios į gelžkelio stotį turėjo atvykti vežimas parsivežti atvykstančių svečių. Bet dėl nežinomų priežasčių jis laiku neatvažiavo. Todėl, šiek tiek palaukusi, rašytoja savo palydovui pasiūlo pamažu eiti pėstiems, tikintis, kad iš tėviškės siunčiami arkliai juodu sutiks kelyje. Per šitą kelionę pėsčiomis N. Mazalaitė ir papasakoja devynius epizodus, susietus su jos gimtojo miestelio arba jo apylinkių gyventojais, kurie savo ruožtu pasakotojos atmintyje susiję su kokiu nors trobesiu, paminklu ar daiktu.

---

[3] N. Mazalaitė, *Miestelis, kuris buvo mano,* Brooklynas 1966.

Antai, einant per Sertupio tiltą, rašytoja parodo savo palydovui akmeninį kryžių, vadinamą krikšteliu. Tai duoda progos papasakoti vienos moteriškės šiurpią tragediją, glaudžiai susietą su pavainikio kūdikio nužudymu. Toliau, vis nesutikdama laukiamo vežimo iš tėviškės, rašytoja pagalvoja, kad pasivėlinimo priežastis pačiame miestelyje dėl Joskaudų pasogų. Tai vėl žadina klausimą, kas tas Joskauda ir kas ta jo pasoga. Atsakydama į tai, rašytoja papasakoja apie išlepusį ir dykaduoniaujantį ūkininką Joskaudą, kuris buvęs įsimylėjęs jauną laumaitę, ją apgaudinėjo, turėjo ryšių su jos senomis tetomis, bet iš tikrųjų norėjo vesti jauną ūkininkaitę Elenutę. Tačiau, patyrusios klastą, laumės atkeršijo Joskaudai taip, kad jis iš gėdos turėjo bėgti į Ameriką. Arba vėl: miestelio pakraštyje matyti vieno namo beveik griuvėsiai. Jie duoda progos rašytojai papasakoti apie baisų šykštuolį, dailidę Vaivorą, kurį, pagaliau nuspiria į kaktą velnio arklys dėl žmogaus šykštumo.

Šie ir kiti legendiniai epizodai dažnai yra giliai dramatiški, prasmingi, o kai kurie atskleidžia neeilinę krikščionišką mintį (legendos apie Budrylos varpą ir apie varpelio sielą). Sunku pasakyti, ar tie legendiniai epizodai yra sugalvoti pačios N. Mazalaitės, ar jie turi kokį nors trupinį pagrindo miestelio praeityje. Tačiau vienaip ar kitaip tos legendos taip spalvingai išpuošia tą miestelį, kaip kadaise visą Dzūkiją buvo išgarsinęs V. Krėvė su savo *Dainavos padavimais.* Nors rašytojos atvaizduotų įvykių žmonės nėra jokie didvyriai, tačiau jų dvasiniai siekimai ir aistros yra reti, intensyvūs, ryškūs, nupiešti vaizdingai. Jie atskleidžia rašytojos didelę dramatinę vaizduotę, kuri šioje knygoje dar kartą paliudija jos didelį talentą legendoms kurti. Atrodo, kad šitame neva atsiminimų rinkinyje, kuris vadinasi *Miestelis, kuris buvo mano,* tuos legendinius pasakojimus maloniau skaityti negu ankstybesnius, nes čia kalbinė frazė tvarkinga ir sklandi, atsikračiusi to palaidumo, kuris jau kliudė gėrėtis *Negesties* romane ir buvo nebepakenčiamas *Piūties mete.*

Sustojus ties miestelio legendiniais epizodais vis dėlto reikia pasakyti, kad ne jie knygai suteikia naujumo prieskonį, nes K. Mazalaitė jau anksčiau buvo sukūrusi įspūdingų legendų, kurios ilgainiui taps mūsų literatūros klasikiniais pavyzdžiais. Dėl tų epizodų gal nebūtų reikėję nė visą knygą rašyti kaip atsiminimų pasakojimą, nes jie turi pakankamai svarios substancijos «egzistuoti » pavieniui. Tačiau šiuo atveju nebūtų buvę kur dėti dviejų epizodų — *Brangenybių* ir *Duonos,* — kurie neturi nieko legendiško, nes tėra suaugusios moteriškės atsiminimai apie savas jaunos mergaitės dienas. Tie du gabaliukai, priskirtini prie smulkiųjų epizodų, tur būt, yra gražiausi ir grakščiausi. Jie vaizduoja jaunos mergaitėm

gyvenimo nuotykėlius, papasakotus kaip krištolinio skaidrumo noveliukes. Perskaitęs visą *Miestelį,* jas valdžiai prisimeni gailėdamasis, kad šitokių grakščių gabaliukų, kupinų meilės vaikystei, knygoje nėra daugiau. Viena, jie savo šviesiomis spalvomis kontrastiškai labiau išryškintų dramatiškąsias legendas ; antra, jie malonūs patys savyje dėl kažin kokio grakštaus kūdikiško skaistumo. Tai vėl kontrastas mūsų dienų gausiai juodajai literatūrai, vaizduojančiai beveik visą pasaulį kriminalu ir absurdu.

Miestelio autorės talentas, be abejo, turėtų tikti jaunystės problemoms su skaisčia meilės drama centre. Šito pasigenda mūsų vyresniųjų klasių moksleiviai. Jie kartais priekaištauja mūsų rašytojams, kad šie esą perdaug rimti, susirūpinę tik vyresniųjų universaliniais sielvartais, užmirštą jaunimą su jo problemomis. *Miestelis* liudija, kad Mazalaitė nėra užmiršusi jaunimo, nors jos dėmesio svoris tebėra vadinamosiose rimtosiose problemose.

ČESLOVO GRINCEVIČIAUS MIESTELIS « GEROJOJE VASAROJE»

Česlovo Grincevičiaus *Gerosios vasaros* romaną, kuris vaizduoja Aukštaičių miestelį, malonu perskaityti nuo pradžios iki galo. Tačiau tuoj reikia pridurti, kad jis įdomus tam, kas sutinka dailiojoje literatūroje pripažinti įvairaus pobūdžio kūrinius, kurie nebūtinai vaizduotų kraštutines egzistencines situacijas, bet vis dėlto turėtų didesnę ar mažesnę prasmę. *Geroji vasara* taip pat nėra kokia nors siurrealistinė įžūli provokacija, kurios pagalba kai kas mėgsta skaitytojams « skaldyti antausius ». Užuot patyčių, kuriomis atgrasomi normalūs knygos mėgėjai, Č. Grincevičius jiems draugiškai šypsosi, norėdamas su jais užvesti dialogą, prilygstantį monologui, nes rašytojas turi papasakoti daug ko įdomaus, verto šypsnio.

Ir romano vardą reikia suprasti be užpakalinių minčių. Geroji vasara čia reiškia ne ką kitą kaip geras gražias vasaros atostogas, kurias studentas Andrius Vaitkevičius praleidžia tėviškės miestelyje pas savo dėdę. Po kelerių nebuvimo metų sugrįžęs iš užsienio į ramų, tarp žalių girių pasislėpusį Virgainių miestelį, jis pažvelgia į jį naujomis akimis. Jam senieji veidai ir jų aplinka su prisiminimais lyg pagyvėja, tapdama spalvingesne, jau nekalbant apie tai, kad per keletą metų nebuvimo Virgainiuose taip pat atsirado kai kurių naujenybių, vertų atostogaujančio svečio dėmesio. Sakysime, lig tol buvęs nuošalus ūkininkų miestelis dabar nutaria « sumodernėti» — išsiskirstyti vienkiemiais, o buvę Andriaus mokykliniai draugai — dabar jau suaugę vyrai. Jie laišku įspėja svečią neflirtuoti su miestelio gražuole Stefa, nes beveik kiekvienas jų nori ją

palenkti sau. Šito miestelio naujas atsiskleidimas su visomis jo gausiomis Suspalvėjusiomis smulkmenomis bei viena antra stambmena ir sudaro Andriaus vasaros atostogų turinį.

Nors studentas domisi viskuo, bet kadangi Virgainiuose jis tėra svečias, tai romane susikaupia žymiai daugiau Andriaus įspūdžių bei prisiminimų negu jo veiksmų. Šitokiu būdu susidaro Virgainių miestelio platus, iš epizodų sudėtas vaizdas apie jo gyventojus, jų papročius, darbus, šventes, pramogas ir nuotykius vasaros fone nepriklausomos Lietuvos laikais. Tai, sakytum, gyvai atvaizduotas, senove dvelkiantis, aukštaičių miestelio folkloras, stebimas, prisimenamas ir pergyvenamas su tam tikru pietizmu bei geru šypsniu šviesuolio, kuris žino, kad visos tos užkonservuotos senovės dabar Lietuvoje nebėra. To stebėtojo Č. Grincevičiaus bei jo antrininko Andriaus Vaitkevičiaus šioks toks dalyvavimas Virgainių gyvenime suteikia rėmus šitam beveik kaimiškos idilės paveikslui, kuris *Gerojoje vasaroje* sudėstytas iš didelio skaičiaus epizodų-epizodėlių, nors autorius tėra suregistravęs 30 ryškesnių.

Bet idilės mozaikinis paveikslas ir jo rėmai, literatūriškai kalbant, sudaro dvi *Gerosios vasaros* temas. Pirmoji, arba tariamų rėmų tema — lietuvio šviesuolio arba studento grįžimas iš miesto į ramią kaimo aplinką bei mėginimas čia per vasarą susirasti palankią širdies partnerę. Šitokią temą lietuvių literatūroje bene pirmasis yra plačiai išvystęs Ign. Šeinius savo *Vasaros vaišėse* (1914 m.), o tai temai stiprią dramatinę gaidą yra davęs A. Vaičiulaitis savo *Valentinoje* (1936 m.). C. Grincevičiaus *Vasaros* rėminė tema — neutralesnių spalvų negu *Valentina* ir silpniau suaugusi su visu miestelio vaizdu, nes jo studentas Andrius yra pasyvesnis už A. Vaičiulaičio studentą Antaną ir šiek tiek panašesnis į Ign. Šeiniaus Karolį: kaip šis, taip Andrius baigia vasaros atostogas nieko aiškaus širdžiai nelaimėjęs, nors Virgainių miestelio gražuolė Stefa sudiev jam pasako pabučiuodama.

Č. Grincevičiaus Andrius tik šitiek telaimi todėl, kad autoriui buvo svarbiau iš epizodų-epizodėlių sudėstytas lyg mozaika Virgainių idilinis paveikslas. Į jį bei jo epizodus rašytojas yra sutelkęs savo pagrindinį vaizduojamąjį dėmesį. Matant šitokią intenciją, savaime kyla klausimas, kiek šitas aukštaičių miestelio mozaikinis paveikslas originalus. Kiek jis skiriasi nuo kitų panašios temos kūrinių ? Juk prieš keletą metų stebėjome N. Mazalaitės *Miestelį, kuris buvo mano* (1966 m.), o dar anksčiau (1957 metais) skaitėme P. Jurkaus *Smilgaičių akvarelės* romaną, kur buvo vaizduojamas žemaičių miestelis. Nesiimant jų detalesnio lyginimo, šiuo tarpu gal užteks pasakius, kad vis dėlto šių trijų miestelių daugiau ar

mažiau idiliniai paveikslai gana skirtingi; N. Mazalaitės miestelis nušviestas legendos dramatiškomis spalvomis; P. Jurkaus draugiškame prožektoriuje išryškėja pavieniai veiklūs ir pažangūs asmens, kuriems paskatų suteikia laisvos Lietuvos gyvenimas ; tuo tarpu Č. Grincevičiaus aukštaitiškas Virgainių miestelis nupieštas folkloristiniais ir humoristiniais dažais, nes rašytojui buvo svarbiau atskleisti, kiek stipriai pažangėjančios Lietuvos miestelyje buvo išlikę užkonservuotų patriarchališkai etnografinių elementų.

Šiuo atžvilgiu *Gerosios vasaros* autorius atrodo pakrypęs į V. Krėvės kaimišką *Šiaudinę pastogę*, kur taip pat reikšmingi etnografiniai-folkloriniai tipai ir papročiai. Tik V. Krėvė dzūkų kaimo senoviškuose gyvenimo reiškiniuose ieškojo labai rimtų (pasaulėžiūrinių, irracionalių psichologinių) dalykų. Tuo tarpu Č. Grincevičius pasinerti etnografiškose gelmėse ir ten ieškoti išminties neturi tikslo: jam svarbiau nusišypsoti, estetiškai besigėrint senoviškais užkonservuotais, arba nelanksčiais primityviais reiškiniais, nors kartais jie liestų labai svarbius filosofinius bei teologinius klausimus. *Gerosios vasaros* autoriui įdomi ne tiek pati paini problema, kiek jos primityvi išraiška, kokią problemai suteikia nemokyti arba susenę miestelio gyventojai. Kitaip sakant, jam rūpi tautosakiškoji to klausimo pusė, kaip tai buvo įdomu taip pat rimtajam V. Krėvei.

Antai, tikriausia niekas nepasakytų, kad teologinė problema apie pomirtinį gyvenimą ir žmonių prisikėlimą paskutiniajam teismui būtų nesvarbi. Jos negali praeiti nesprendę nė kaimo bei miestelio paprasti ūkininkai. Bet jų sprendimai šitais rimtais klausimais šviesuoliui atrodo juokingi dėl primityvios formos. Antai, Evangelijos pranašystę, kad prieš paskutinįjį teismą « žvaigždės kris nuo dangaus », vienas pokalbininkas *Malūno* epizode šitaip atpasakoja : «Ir knygose parašyta, kad žvaigždės kris nuo dangaus. Jų bus pilna žemė. Kaip burokų rudenį. Galėsi rinkti ir nešti vaikams pažiūrėti! »* [4] Tai vaisius vaizduotės, kurios nėra palietę jokie astronomiški mokslai.

Nemažiau primityviai vaizdingai, bet ir drauge juokingai, išeina *Malūno* pokalbininko mintys apie mirusius, besirenkančius į paskutinįjį teismą : « Ten vėl visi susirinks ! Ir tie, kurie iš peklos ateis smaluoti, degutuoti, apdegę, velnių iškankinti ir sustos kartu su tais, kurie atkeliaus gal karietose ar automobiliais atvažiuos iš dangaus linksmybių ! Bus jie atsiganę, šlamės šilkais, išparfumuoti. Kodėl ? Kad išklausytų teismo sprendimo ir vėl eitų iš kur atėję ! » [5]

---

[4] Č. Grincevičius, *Geroji vasara, mozaikinis romanas,* Chicaga 1970, 155 psl.
[5] Ten pat, 158 psl.

Kadangi G. Grincevičiui pirmiausia rūpi etnografiškai folklorinis miestelio vaizdas, todėl nenuostabu, kad *Gerojoje vasaroje* žymią vietą užima kolektyviniai epizodai, kaip Joninės, mėgėjų vaidinimai, procesijos, atlaidai, kermošiai, gegužinių šokiai ir kiti panašūs. Tačiau tarp kolektyvių ir individualių epizodų veikią asmens neatrodo labai ryškūs — tik vienu antru brūkšniu nuškicuoti. Ar šituos veikėjus Grincevičius buvo kurs nors sutikęs, ar jie daugiau jo vaizduotės padariniai, kas čia galėtų paaiškinti, jei ne pats autorius ? Tačiau ir jo nesiklausę, galime pasakyti, kad daug kas *Gerosios vasaros* miestelyje (pavieniai epizodai, asmens, prietarai, burtai, kai kurie kitokie papročiai bei atskiri posakiai) yra įkvėpti senoviško kaimo, arba paimti iš Lietuvos miestelių tikrovės, nors ir sustilizuoti.

Kad Č. Grincevičius šitaip yra komponavęs savo *Gerąją vasarą,* liudija jos epizodas vardu *Vaidinimas,* kur pavaizduotas mėgėjiško teatro spektaklis klebonijos daržinėje. Nors čia vaidinimas sustilizuotas iki šaržo, tačiau vaidinimo temą ir jo stilių galima atpažinti, nes tas miestelio mėgėjų spektaklis pavaizduotas pagal kun. K. Švogžlio-Milžino vieną pjesę apie lietuvių kovas su kryžiuočiais. Tai gali paliudyti šias eilutes rašąs, nes jam yra tekę būti svečiu-žiūrovu to vaidinimo, kuris buvo atliktas Gegužynės miestelio mokykloje (ne daržinėje kaip *Gerosios vasaros V*irgainiuose).

Kas norėtų tikrų įrodymų, kad č. Grincevičius net atskiras frazes, juokingai skambančias dėl primityvios formos, savo romanui yra skolinęs iš gyvenimo, tiems tiks ši citata: « Žinai aną aukštaičių generolą, kuris labai tarmiškai ne sykį tvirtino : «Žmagus be tikėjimą ir kara maksla ne žmogus, bet kiaula ! »[6] Šis posakis laisvajame Kaune buvo pasklidęs labai plačiai. Jis buvo priskiriamas generolui Galvydžiui-Bykauskui, kuris, būdamas Lietuvos karo mokyklos viršininku, cituotus žodžius kartodavęs savo mokomiems kariūnams, busimiesiems karininkams.

Turint šitokius tikrus duomenis, galima tikėti, kad *Gerojoje vasaroje* altaristos kun. Bekočiaus pamokslas apie šv. Petrą nėra gryna autoriaus kūryba, bet daugiau ar mažiau tautosakinis faktas. Būtent, per Petrines senelis altarista sakęs žmonėms pamokslą apie šv. Petrą maždaug šitaip : priminęs Evangelijos pasakojimą, kaip šv. Petras, pamatęs Mokytoją, einantį ežero bangomis, iš laivo puolęs prie Viešpaties ir pradėjęs skęsti, kunigas kalbėjęs : « Ot, tai bėda su tavim », pasakė ponas Viešpats, priėjęs arčiau. Paskui pagriebė

[6] Ten pat.

šventąjį už plaukų, už kojos, kaip varlę įtraukė į laivą. « Vadinas esi žvejys, ribokas, o plaukti nemoki. Sarmatykis, žmogau. Kur tave tokį dėti ? Va, kiti, kodėl jie ramiai sėdi, nei durniuoja, nei ką ? Jokių bėdų su jais. Katė arba ožka, toks durnas gyvulys, ir tai įmesta į vandenį moka plaukti, o čia vyras ir dar žvejys. Ai, ai, ai ! Kaip gyvas tokio nemačiau. Prasčiau kaip višta — tik ant vandens, ir plast, plast, makalaj į dugną»[7].

Ar ši ištrauka yra iš anekdoto, šaržuojančio kunigo pamokslą, ar tokio stiliaus pamokymą sakydavo koks nors senas altaristas, čia ne tiek svarbu. Tačiau bet kokiu atveju romane atpasakotas Petrinių pamokslas yra miestelėnų tautosakos gabalas. Jų *Gerojoje vasaroje* paskleista daug — apie vaiduoklius ir apie dvasias, apie velnius ir užkastus pinigus, apie perkūno išlytus debesis ir apie laumės juostą. Tarp šitų senoviškų, susijusių su prietarais epizodų yra visai naujoviškų ir linksmų, sakysime, kaip lokio stiprumo Augustinas Petryla pavogė miestelyje pašto dėžutę, norėdamas sugauti laišką bajoraujančio ponaičio, kuris laiškais meilinasi Augustino mylimai Stefai, arba kaip ulonų puskarininkis Zigmas Pimpė, keršydamas Augustinui ir jo bičiuliams, pasigrobė vakare ant žirgo jodamas per miestelį einančią tą pačią Stefą.

Tų visų epizodų — juokingų ir elegiškų — čia pasakoti nėra reikalo. Bet negalima nutylėti, nepaminėjus dviejų gyventojų kategorijų — vaikų ir žydų, — be kurių lietuviško miestelio folkloras nebūtų pilnas. Juos buvo palikę nuošaliai ir P. Jurkus ir K. Mazalaitė, prisimindami žemaičių miestelio gyventojus, bet plačias teises jiems suteikė C. Grincevičius. *Gerojoje vasaroje* jis leido vaikams su pagaliais ant pečių karišku maršu žygiuoti per miestelį, arba erzinti žydus naktinėmis išdaigomis, o šiems pagalbos ieškoti pas kleboną Prakulą, žinoma, kalbant tuo juokingu žargonu, kuris turėtų vadintis lyg ir lietuvių kalba. Prisiminimas žydų su jų lietuvišku žargonu, su šeštadieniniais šabasais ir keliavimu kolektyvine gurguole į Kauną parsivežti prekių yra viena autentiškiausių spalvų miestelio mozaikiniame paveiksle.

Tačiau siekdamas sukurti šį paveikslą kaip galima pilnesnį, Č. Grincevičius į *Gerosios vasaros* mozaiką spalvotų akmenėlių pridėjo per daug ir nereikalingų, būtent, į savo kūrinį jis įterpė tokių epizodų, kuriuose jo Andrius ne tik nedalyvauja, bet kurių nė nemato, o tik sužino iš kitų asmenų pasakojimų. Pirmiausia prie tokių epizodų reiktų priskirti *Veidmainį* ir *Ekzekucijas,* o paskui *Lentpiūvius,*

---

[7] Ten pat, 83 psl.

Sodininką ir dar keletą smulkesnių epizodėlių. Šitie mažai kuo susieti su Andriaus viešnage gabalai, niekuo nepastūmėdami nė kitų veikėjų akcijos, atrodo nereikalingai prilipdyti, kreipiantieji *Gerąją vasarą* į vaizdelių rinkinį, o ne į mozaikinį paveikslą.

Tačiau ir mozaika nėra jokia dorybė kūriniui, kuris nešioja romano vardą. Ir kaip tik dėl šitų palaidų vaizdų peršasi mintis, kad *Gerosios vasaros* autorius nevisai teisėtai čia vartoja romano terminą. Tiesa, kad mūsų dienomis bet koks didesnės apimties pasakojimas bei vaizdavimas ne kartą vadinamas romanu ; tačiau joks rimtas kritikas dar nėra paneigęs vieningumo reikalavimo dailiajam kūriniui, nors jo vienybės pagrindas gali būti įvairus. Todėl *Gerosios vasaros* autorius būtų meniškiau pasielgęs, labiau pabrėždamas vienovę, sumažindamas tautosakinių epizodų skaičių, o likusius glaudžiau sujungdamas tarp savęs. Šitam reikalui galėjo pasitarnauti intryga, kurios apmatai jau yra romane, ir išvystyti veikėjų charakteriai, kurių škicai kūriny atrodo dėkingai.

Romano vardą *Gerojoje vasaroje* visiškai pateisinti, atrodo, nedaug ko bereikėjo. Užteko tik leisti studentui Andriui tapti ryžtingesnių bei veiklesniu, kad jis būtų išdrįsęs dėl gražuolės Stefos stoti į kovą su miestelio varžovais, nebijodamas prarasti savo orumo ir gal net rizikuodamas savo mokslu. Šitaip išvystant *Gerosios vasaros* temą, gal būtų atsiradęs vienas antras komiškas ir tragiškas epizodas, kurie būtų sudrumstę miestelio folklorinę idilę, bet būtų galėję iškelti romaną iš etnografinio lygio į visažmogišką plotmę, įdomią ne vien tik lietuvių skaitytojui.

Kad išvystant pirmąją (rėminę) temą — sugrįžusio vasaros atostogų studento įsimylėjimą, — buvo nemažos galimybės sukurti veikėjų ryškius charakterius, užtenka tik atidžiau pažvelgti į dabartinės Stefos ir jos artimųjų apybraižas. Šitą taktišką, labai racionalią gražuolę Grincevičius charakterizavo kaip merginą, kuri nenori vyrams rodyti viešai savo palankumo, bet mėgsta, kad «kavalieriai » dėl jos kovotų. Ar tai nebuvo pakankamas paskatinimas Andrių «paleisti nuo vadelių », kad savo kovai dėl gražuolės ieškotų pagalbininkų iš šalies ? O vienas tokių galėjo būti Stefos tėvas, kaip motinos kontrastas.

Kai tik koks nors pretendentas apsilanko į gražuolės namus, jos motina neatsitraukia nuo dukters, ją saugodama kaip koks drakonas ir šalindama kiekvieną vyriškį, kuris galėtų bent kiek būti nenaudingas Stefos geram vardui. Tuo tarpu jos tėvas elgiasi beveik priešingai — žentu pradeda vadinti kiekvieną jauną vyriškį, iš kurio tikisi susilaukti vaišių miestelio smuklėje. Tik gaila, kad rašytojas šitokių savo personažų apmatų neišvystė drauge su kitais vei-

kėjais. Išryškinti ir sujungti į kovos fabulą, jie būtų susilpninę tautosakines spalvas, bet žymiai pakėlę viso romano lygį. Žinoma, tai būtų pareikalavę žymiai sunkesnio darbo, negu etnografinių vaizdelių varstymas ant « siūlelio ». Gaila, kad nurodyto sunkesnio meninio užmojo *Gerosios vasaros* autorius vengė. Tačiau dar ne viskas pralošta: antrame tome Andrius, išlaikęs diplominius egzaminus, dar turi galimybių dėl Stefos susikauti iki kraujų. Bet ar tai kada įvyks ?

Tuo tarpu dabartiniame *Gerosios vasaros* tome dar pasigendame tokių svarbių vasaros darbų kaip mėšlavežis ir rugiapiūtė. Juk jie taip pat duodasi nuspalvinti tautosakiškai ir humoristiškai. O be jų atrodo, kad Virgainių gyventojai daugiau pramogauja, besipasakodami visokias «istorijas », negu ką nors rimto dirbdami.

Tačiau ir dabartiniai *Gerosios vasaros* vaizdai lietuvių skaitytojui yra įdomūs. Jie pirmiausia mus sudomina savo tautosakinėmis spalvomis, kurias nuo sentimentalumo gina humoristinis tonas ir realistiškai humoristinis vaizdavimo būdas. Tai brangi, nes mūsų literatūroje reta, ypatybė. Tiesa, kad ją buvo galima pastebėti ir P. Jurkaus *Smilgaičių akvarelėje-,* tik kažin kodėl ją skaitytojai nepakankamai įvertino (bent šitoks susidarė įspūdis). Gal jie tada buvo apglušinti siurrealistinių šiurpulių, nes *Smilgaičių akvarelės* pasirodymas (1957 m.) buvo sutapęs su A. Škėmos kūriniais — *Žvakidė* (1957 m.) ir *Balta drobulė* (1958 m.). Kadangi 1971 m. sensacingų triukšmų nebuvo girdėti, *Geroji vasara* galėjo susilaukti dėmesio bent iš tų skaitytojų, kurie humoro nelaiko šių dienų « nuodėme ».

Kad jo yra Č. Grincevičiaus romane, jau buvo galima įsitikinti iš duotų citatų. Kad humoristinis vaizdavimas eina per visą knygą, tegu paliudija kelios ištraukėlės, paimtos iš įvairių *Gerosios vasaros* epizodų. Antai atvykdamas atostogų į savo gimtąjį miestelį, studentas pastebi žydų pirklio Kacenelenbogeno žmoną, kuri Andriui atrodo žymiai apkūnesnė negu seniau, horizontaliai padvigubėjusi, o rašytojas priduria : «Buvo apsirengus raudona suknia, tai atrodė lyg obuolys ant dviejų šiaudelių»[8].

Gyvasis liežuvinis telegrafas Virvulis apie vieną savo pažįstamą taria : « Papliauška tas Dzirgulis, ir mergogauda baisiausias. Naudos iš jo tiek, kad duoda darbo kaimo šunims » [9].

Andriaus pusseserė Janė apie vieną eventualų studento varžovą

---

[8] Ten pat, 7 psl.

[9] Ten pat, 31 psl.

šitaip informuoja : « Iš bajorų medžio iškritęs, į žmones nepatekęs, tabaluoja kažin kur pusiaukelėj ... Kai įmeta [Stefai] laišką, tai po to visas paštas tris dienas kvepia parfumais »[10] .

Norėdamas švelniai šypteleti iš autoritetinės Lietuvos valdžios, prie herojiško spektaklio repeticijų epizodo Č. Grincevičius prisega šitokį sakinį : « Nuovados viršininkas Griozde, kurį paprastai visi vadino Griozdu arba tiesiog nuovada, jausdamasis visų ginkluotų pajėgų ir karinių užsiėmimų viršininku parapijoje, nesykį niekieno nekviečiamas buvo atėjęs į repeticijas patikrinti, ar iš to ginkluoto vaidinimo nebus kokio nenumatyto pavojaus valdžiai, šaliai arba nors pačių vaidintojų saugumui » [11].

Vyrai, išgėrę alučio už laimingą miestelio žemių padalijimą į vienkiemius, pajunta palengvėjimą, «lyg sunkią velykinę išpažintį atlikti atvykęs žmogus sužino, jog šiandien bažnyčioj nėra kunigo »[12].

Dėl vandens pragraužto vieškelio pylimo « bėdos Adomui iš to daug nebuvo, bet pykčio ir keiksmų būtų užtekę išgrįsti vieškelį iki pat pragaro vartų ir dar gerą gabalą anapus jų »[13].

« Juk ir aš taip sakau : argi gali vilkas tik agurkais gyventi ? Reikia ir mėsos » [14].

« Pradėjo lankyti mokyklą, bet nei pirmo skyriaus negalėjo baigti. Raidžių neskyrė nuo musių »[15].

Iš pažymėtų čia puslapių, labai toli gražu ne visų, matyti, kad humoristinio vaizdavimo sakinių, — čia pasigaunant hiperbolių, čia kontrastingų palyginimų, čia prislėptų užuominų, — yra gausiai prisėta visoje *Gerojoje vasaroje, o* neištaigingo Virgainių miestelio gyventojai turi sąmojaus. Gal būt, kad kai kuriuos juokingus posakius autorius yra paėmęs iš bendrojo lietuvių tautosakos lobyno, tačiau jų tikslus pavartojimas žmonėms ir jų situacijoms pavaizduoti taip pat yra literatūrinis nuopelnas, patrauklus ne vienam skaitytojui šiais niūrios literatūros laikais.

Nors P. Jurkus, N. Mazalaitė ir Č. Grincevičius apie savo miestelius rašė daugiau malonių tėviškės prisiminimų paskatinti, o ne siekdami kokių nors sociologinių tikslų, tačiau jų kūriniai liudija,

---

[10] Ten pat, 37 psl.
[11] Ten pat, 60 psl.
[12] Ten pat, 131 psl.
[12] Ten pat, 145 psl.
[14] Ten pat, 165 psl.
[14] Ten pat, 197 psl.

kad laisvos Lietuvos laikais miesteliai atlikinėjo tokį pat vaidmenį kaip spaudos draudimo laikais. Kaip Vaižgantui, taip čia išvardintiems rašytojams atrodė, kad iš miestelių į kaimą sklido aukštesnės kultūros bangelė, užnešanti patriarchalines tradicijas. Mažiausiai paslankus priimti naujoves, labiausiai užsikonservavęs atrodo C. Grincevičiaus aukštaičių miestelis. Tuo tarpu P. Jurkaus žemaitiški Smilgaičiai atvaizduoti beveik kaip pažangos pavyzdys. Tačiau ir vienas ir antras miestelis jautė gyvenimą skatinantį laisvos Lietuvos pulsą.

POSŪKIS LIETUVIŲ DRAMOJE

Beveik tūkstantmetėje Europos literatūros istorijoje tėra tik du amžiai, kuriais draminis žanras (tragedija, komedija, drama) pirmavo savo kūrinių išliekamąja verte. Tai buvo renesanso ir klasicizmo amžiai, — XVI ir XVII, — kada Ispanijoje kūrė tokie teatro genijai kaip Lope de Vega, P. Calderôn de la Barca, Anglijoje — W. Shakespeare, Prancūzijoje — P. Corneille, J. Racine, Molière. Jų kūriniai dar ir šiandien tebevaidinami Europos teatruose.

Nors XVIII amžiuje žmonės labai mėgo teatrą, nors jam kūrinių nemažai parašė Voltaire, o tame pat amžiuje dar iškilo tarptautinio masto dramų rašytojas Fr. Schillerio asmeny, tačiau vis dėlto XVIII amžiuje dramos žanras pradeda nueiti į antrąją vietą, kol XIX amž. pradžioje pirmenybę užleidžia lyrikai ir romanui. Tiesa, XIX ir XX amž. I-oje pusėje įvairių tautų rašytojai sukūrė dar daug įvairių draminių kūrinių, tačiau jų idėjinė ir estetinė vertė būdavo neaukšta. Tik viena antra išimtis (H. Ibsen, P. Claudel) tada tepajėgdavo išeiti už savo tautos sienų.

Lietuvių literatūroje draminio žanro stovis, tur būt, buvo blogiausias. Lietuvių miestai, kur būtų galėjęs pasireikšti šioks toks teatras, nuo seno buvo apgyventi svetimtaučių, kurie bodėjosi lietuvių kalba. Antra, keturiasdešimt spaudos draudimo metų neleido nė pasvajoti apie lietuvišką teatrą, nors *Amerikos pirtyje* komedija ir buvo mėgėjų suvaidinta Palangoje 1899 m. Tuo tarpu pirmasis, žymiausias spaudos draudimo lakiotarpio dramų rašytojas A. Fromas-Gužutis (1822-1900) negalėjo pamatyti scenoje nė vieno savo dramatinio kūrinio, nors jų jis buvo parašęs dešimtį. Po spaudos atgavimo Lietuvoje atsirado daug teatro mėgėjų trupių, tačiau tas vadinamasis kluonų teatras nepažadino jokio žymesnio dramaturgo. Tik atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, kurioje buvo trys valstybiniai dramos teatrai, šie paveikė skatinamai rašytojus. Iš jų dramos menui iš esmės atsidėjo tik vienas Petras Vaičiūnas (1890-1959), sukūręs 20 įvairių draminių kūrinių ir šitaip tapęs bene produk-

tingiausiu šio žanro rašytoju. Šalia P. Vaičiūno reiktų statyti ir Balį Sruogą (1896-1947), kurio pagrindinė kūrybos sritis buvo istorinės dramos, nors jos nevisos buvo pastatytos Lietuvos teatruose. Kiti rašytojai draminio žanro kūrybą menkai tekultivavo.

Sovietinėje okupacijoje valstybinių teatrų skaičius Lietuvoje gerokai pagausėjo, palyginus su ankstesniu laikotarpiu, nes komunistai teatrą laiko lyg savo kultine įstaiga, kuri turi skelbti ir propaguoti sovietinį tikėjimą. Gal kaip tik dėl to propagandinio siekimo Lietuvos teatrai per daugelį metų neišugdė nė vieno žymesnio dramaturgo, išskyrus atsitiktinius atvejus. Tačiau šio amžiaus septinto dešimtmečio antrosios pusės teatro ir draminės literatūros stovis Lietuvoje pradėjo žymiai kisti į gera, tartum būtų įvykęs kažin koks netikėtas pavasario posūkis.

Pirmiausia prie jo žymiai prisidėjo ilgai tylėjęs ir kelio neradęs Juozas Grušas (g. 1901), kuris vieną po kito davė šiuos vienaip ar kitaip žymius kūrinius : *Adomo Bruzos paslaptis* (1966), *Meilė, džiazas ir velnias* (1967), *Barbora Radvilaitė* (1972). Šitose dramose J. Grušas nebeatrodo suvaržytas socialistinio realizmo nevaisingų tezių, nes laisvai vartoja įvairias išraiškos priemones, kokios tik reikalingos įkūnyti jo dramų idėjoms. Šalia J. Grušo išaugo jaunas, impulsyvus, kupinas kūrybinės vaizduotės dramaturgas Kazio Sajos asmenyje. Jis 1966 metais paskelbė tris įdomias vienaveiksmes pjeses: *Maniaką, Oratorių, Pranašą Joną.* 1969 metais išspausdino dar įdomesnę, bet sudėtingesnę *Mamutų medžioklę, Šventežerį* ir *Dilgėlių šilką* (1972). Pagaliau į dramaturgų «draugiją» įspūdingai įsijungė tarp lyrikos ir epo ilgokai svyravęs, žymus poetas Justinas Marcinkevičius su dviem dramom — *Mindaugu* (1968) ir *Katedra* (1971). J. Marcinkevičiaus *Mindaugas* buvo tikra kultūrinė sensacija, kokios Lietuvos skaitytojai, tur būt, neturėjo nuo V. Mykolaičio-Putino *Altorių šešėlyje,* nes dramą vienu laiku pastatė du teatrai (Vilniuje ir Klaipėdoje), o pats dramos tekstas per metus laiko susilaukė dviejų leidimų, bendru 10.000 egzempliorių tiražu. Tai didžiausias tiražas, kokį tik yra turėjusi lietuvių dramatinė literatūra per visą savo istoriją. Jis sugriovė mitą, kad plačioji publika dramų neskaito.

Šitoks netikėtas lietuvių dramos pakilimas, kokio nematyti kituose literatūriniuose žanruose, tur būt, sudarė rūpesčių «vyresniesiems broliams » Maskvoje, nes šie 1971 m. pabaigoje iškvietė Lietuvos dramaturgus į Maskvą pasitarti. Kiek iš spaudos galima spręsti, lietuviai bendrame posėdyje su maskviečiais buvo pagirti ir papeikti. Kad neapsėjo be graudenimų dėl sąlyginių simbolių vartojimo ir

pesimizmo, galima spręsti iš to, kad J. Grušas ir K. Saja teisinosi, kad jie nesą pesimistai.

Į šitą septyniasdešimtaisiais metais dramaturgų laimėjimą okupuotoje Lietuvoje, lyg susitarę pozityviai atsiliepė ir lietuviai rašytojai Vakaruose. Nors jie neturi jokio profesinio dramos teatro, taip pat negali pasinaudoti nė valstybės subsidijuojančiomis leidyklomis, tačiau jų įnašas į lietuvių dramaturgiją proporcingai nėra mažesnis. Juk romanistas Jurgis Jankus 1967 metais išleido didelę ir įdomią trijų veiksmų dramą apie Lietuvos rezistenciją *Peilio ašmenimis,* o J. Grinius *Auksinės mergelės* komediją (1969) ; Algirdas Landsbergis išspausdino arba parašė šiuos kūrinius : *Meilės mokyklos* komediją (1965), *Penkių stulpų turgaus aikštėje* dramą (1966) ir *Paskutinio pikniko* komediją (1971). Kostas Ostrauskas sukūrė *Duobkasius* (1965), *Senelį ir senelę* (1969), *Kvartetą* (1969) ir *Metus* [1].

K. Ostrauskas, tur būt, labiausiai iš visų lietuvių dramaturgų yra pasinešęs į tariamai avangardistinį, groteskinį ir absurdinį teatrą. Tariamai avangardistinio ir totalinio teatro priemones savo pjesėse-komedijose vartoja ir Anatolijus Kairys, kuris yra paskelbęs šiuos kūrinius : *Viščiukų ūkis* (1965), *Curriculum vitae* (1966), *Šviesa, kuri užsidegė* ir *Eldorado* (1968), *Palikimas* (1969). čia pažymėtina, kad A. Kairys vartoja alegorines, absurdines, groteskines ir parodines priemones, siekdamas sužadinti skaitytojuose-žiūrovuose pozityvias idėjas bei nuotaikas. Tai matyti jo *Viščiukų ūkio* komedijoje, už kurią autoriui buvo suteikta Chicagos Scenos darbuotojų sąjungos premija (1964 m.).

Anatoliaus Kairio « Viščiukų ūkis »

Viščiukų ūkis komedijoje turi tiesioginę ir netiesioginę prasmę. Tiesiog jis reiškia viščiukų farmą, kurią laiko lietuviai Amerikoje — Pijus Sakalas ir jo žmona Agota. Pats savininkas mažai sielojasi, kad tarp perinamų baltų viščiukų atsiranda vis daugiau raudonų. Bet dėl to nerimsta jų duktė Giedrė, kuriai viščiukų raudonėjimas reiškia veislės išsigimimą. To priežasčiai susekti ji į tėvų ūkį yra pasikvietusi muzikos mėgėją mechaniką Andrių. Tuo tarpu Giedrės brolis Arūnas, ką tik laimėjęs politinių mokslų daktaro laipsnį, viščiukais visai nesirūpina, nes jo tėvų ūkis jam tėra patogi aplinkybė maloniai praleisti atostogas. Jo jaunai žmonai Nijolei jos uošvių [1]

[1] Visi keturi pastarieji veikalėliai išspausdinti vienoje knygoje *Kvartetas,* Chicaga 1971.

ūkis dar mažiau arba nieko nereiškia, nes jai daug svarbiau įvairios išdaigos ir cirkas. Todėl ji savo vyrą sudomina su iš cirko pabėgusia meška, kurią Arūnas ketina išmokyti kalbėti lietuviškai. Bet šitokiam nepaprastam «laimėjimui » pasiekti pirmiausia pats jaunasis daktaras turi sumeškėti. Šitame suartėjimo ir bendradarbiavimo procese su meška Arūnas vos išneša savo gyvą kailį, nes jo tėvas prieš mešką suruošė naminės bombos atentatą, nuo kurio nukentėjo Arūnas. Tuo tarpu namuose šeimininkauti imasi Giedrė, nes jos mylimasis Andrius, grodamas savo lūpine armonikėle, privertė jos garsų klausyti viščiukus, kurie šitaip bus išgelbėti nuo išsigimimo ir raudonėjimo.

Iš šio trumpo komedijos turinio atpasakojimo matyti, kad *Viščiukų ūkyje* nedaug reikšmės teturi gyvenimiškos tikrovės faktai, nes komedijos prasmė glūdi simboliuose ir alegorijose. Ir šių reikšmė kūrinyje laipsniškai pabrėžiama, kol paskutiniame (trečiajame) akte visas veiksmas suskyla dviem plotmėm — beveik realistine ir alegorine, — o scena padalijama į dešinę ir kairę pusę. Alegorinės prasmės scenų ir posakių A. Kairys savo komedijoje yra sukūręs tiek daug, kad neįmanoma jų visų čia nei suminėti, nei visų reikšmės atspėti. Užteks čia nurodyti į svarbiausias alegorijas : būtent, tiek didėjantis raudonų viščiukų skaičius, tiek daktaro Arūno bei Nijolės užsimojimas sužmoginti mešką, kad ji prabiltų lietuviškai, reiškia Amerikoje mokslus išėjusių jaunų lietuvių palankumą komunistų idėjoms ir kolaboraeijai su Sovietija, kurią simbolizuoja meška ir išalkęs viščiukų, tariamas geros valios ambasadorius arba cirko dresiruotojas Sigitas.

Jis, tarp kito ko, amerikiečiams apie sovietinę mešką pasako šitokius alegorinius žodžius : « Meška yra pasiutus. Jos gyvybė yra palaikoma dirbtiniu būdu. Vaistais. Ji kvėpuoja svetimais plaučiais ir svetimu deguoniu. Jūs prisimenat badą mūsų cirke ? Meška jau gulėjo pusgyvė ir būtų nugaišus, bet jūsų parama ją sustiprino naujiems žygiams»[2]. Šitaip, alegoriškai autorius charakterizuoja Sovietų Sąjungos grobuoniškumą ir nurodo į Amerikos paramą Sovietijai per II pasaulinį karą. Šitą aktualiją papildo kitos. Pavyzdžiui, Sigitas pataria, kad, norint sumeškėti, reikia pradėti nuo kartojimo : « Meška yra mano didysis brolis ». Panašia aktualija skamba posakis, nukreiptas į kai kuriuos jaunus lietuvių intelektualus Amerikoje, kai Sigitas taria : « Nieko nėra lengviau, ponia, kaip išplauti jauno daktaro smegenis »[3].

---

[2] A. Kairys, *Viščiukų ūkis,* Chicaga 1965, 81 psl.

[3] Ten pat, 82 psl.

Šitie ir panašūs aktualūs posakiai, nušviesti komiška šviesa, scenoje gali žadinti juoką tol, kol alegorijos bus suprantamos. Bet, aliuzijoms į dabartinį lietuvių gyvenimą nustojus aktualumo ir alegorinei jų prasmei sunykus, komedija gali pasidaryti tuščia ir nebesuprantama. Sunkiai suprantamų vietų ar replikų yra jau ir dabar tam skaitytojui bei žiūrovui, kuriam kai kurios užuominos apie Amerikos lietuvių dabartį pasilieka nežinomos. Tai sustiprina nesąmones arba absurdus, kurie komedijoje yra atsiradę ne dėl to, kad A. Kairys visą gyvenimą iš esmės laikytų beprasmybe, bet todėl, kad jam jie reikalingi alegorinei scenų prasmei išgauti (sakysime, grojimas lūpine armonikėle, kad viščiukai grojiku susidomėtų ir neberaudonėtų-neišsigimtų). Normaliu žvilgsniu žiūrint, be abejo, taip pat yra nesąmonė daktaro Arūno meškėjimas, jo laipsniškas apsivilkimas nuo kojų iki galvos meškos kailiu, kad būtų lengviau bendradarbiauti su iš cirko pabėgusiu žvėrimi. Bet ši absurdinė karikatūra, nukreipta prieš jauną lietuvių intelektualą, reikalinga alegorinei komedijos prasmei — kolaboracijai su sovietais — išreikšti.

Normalioje realistinėje komedijoje šituos absurdinius reiškinius turėtume atmesti kaip negalimybes ; tačiau dabar su jomis, kad ir galvas kraipydami, galime susitaikyti, nes abstraktinis ir absurdinis teatras per pastarąjį dešimtmetį jau yra mus šiek tiek pripratinęs prie visokiausių nesąmonių bei alegorijų. Sakysime, jauno intelektualo vilkimąsi meškos kailiu mums lengviau įsivaizduoti bei priimti negu žmogaus tapimą raganosiu dėl minios užsikrėtimo raganosių psichozu, kaip tai vaizduoja prancūzų Ionesco *Raganosio* dramoje. Tik sugretinus tas dvi pjeses, savaime kyla prielaida, kad A. Kairio *Viščiukų ūkis* yra tiesioginėje Ionesco *Raganosio* įtakoje. Tačiau, antra vertus, Ionesco absurdinė alegorija — žmonių apsirgimas raganosėjimu — yra platesnės (žmogiškesnės) reikšmės atotrauka, nes ji atremta į miniažmogių svorį gyvenime arba į minios pažiūrų dominavimą, kuris šiais laikais kartais atrodo psichozu. Todėl Ionesco alegoriją būtų galima vadinti simboliu, kai tuo tarpu A. Kairio piešiamas dr. Arūno meškėjimas pasilieka alegorija, t. y., vienaprasmiu simboliu, kuris reiškia Amerikos lietuvių intelektualų polinkį bendradarbiauti su Sovietija. Jei šis polinkis išnyktų, visa *Viščiukų ūkio* komedija nebetektų pagrindo, nes ir antroji pagrindinė alegorija — viščiukų išsigimimas per raudonėjimą — turi bebeik tą pačią prasmę — komunistėjimą arba tariamą pažangumą bei liberalėjimą, o ne nutautimą, kuris būtų platesnis.

Viščiukų ūkio aktualijomis bei alegorijomis, nueinančiomis kartais iki nesąmonių, A. Kairys atsiliepia į šių laikų teatro madą Vakaruose kalbėti nerealistiškai, įvairiomis atotraukomis bei schemomis. Į

šią madą A. Kairys atsiliepia talentingai: jis savo komedijos alegorines situacijas, alegorinius veiksmus bei posakius gana gerai susieja su atitinkamais *Viščiukų ūkio* personažais, o alegorijų gausa nuolat skatina skaitytoją arba žiūrovą spėti jų prasmę. Tai sudaro stipriai prasmingos komedijos įspūdį. Tik reikia apgailestauti, kad toji prasmė yra paviršutiniška, negili, nes atremta į lėčiau ar greičiau praeinančias aktualijas, o ne į bendruosius žmonių prigimties polinkius, ydas bei dorybes, kurie sudaro tikrąsias problemas.

Kadangi *Viščiukų ūkio* personažai yra pakreipti į alegorijas, apie juos beveik negalima kalbėti kaip apie charakterius. Komedijos veikėjai tėra tik negilios charakterių apybraižos. Tiesa, tos apybraižos yra pakankamai skirtingos, kad scenoje būtų įdomios, neatrodytų abstrakčiomis schemomis ; bet jos nėra tiek individualios ir gilios, kad garantuotų komedijai ilgą amžių. Ir reikalauti šito iš autoriaus būtų neteisinga, nes jis kūrė alegorinę satyrą, kuria norėjo pasišaipyti iš visuomeninių ydų savo tautiečiuose Amerikoje ir juos už tas ydas paplakti. Jis į savo veikėjų lūpas įdėtais lengvais, nors kartais sunkiai įtikimais, dialogais savo tikslą pasiekė, o savo alegorijomis ir negalimybėmis jis taip pat pataikė į šių laikų teatro madingą srovę. Tačiau kas alegorijų įsigalėjimą draminėje literatūroje laiko grįžimu į vidurinių amžių pabaigos teatrą, tas, be abejo, neturi ko džiaugtis mūsų autorių posūkiu šitokia kryptimi, nors tai ir būtų mada.

Justino Marcinkevičiaus «Mindaugas»*

Jau sakyta, kad Justino Marcinkevičiaus dviejų dalių drama-poema *Mindaugas* yra susilaukusi tokio pasisekimo, kokio nėra turėjęs joks kitas dramos kūrinys. Vien šis faktas nurodytų, kad *Mindaugas* — įdomus kūrinys, vertas nuodugnesnio kritikos dėmesio. Antra, ši lietuvio komunisto drama pirmą kartą pavergtoje Lietuvoje literatūriškai interpretuoja labai reikšmingą asmenybę Lietuvos istorijoje, vieną Lietuvos valstybės kūrėjų ir jos pirmąjį karalių. Tai vėl didina mūsų susidomėjimą bei kelia klausimus : kaip atrodo anas pirmasis Lietuvos valdovas lietuvio komunisto žvilgsniu? Ko verta ta drama apie jį literatūriniu atžvilgiu? Kiek ją galima palyginti su panašia V. Krėvės drama, kurios vardas — *Mindaugo mirtis* (1935 m.).

Apskritai pasakius, Justinas Marcinkevičius savo dramatine poema mėgina apimti beveik visą Mindaugo gyvenimą nuo jo iškilimo

* Ši studija antrašte *Karalius Mindaugas sovietinėje nelaisvėje* buvo atspausdinta literatūros metraštyje *Septintoji pradalgė*, Londonas 1971, 391-410 psl. Čia duodama nauja, papildyta redakcija.

į vyriausius Lietuvos kunigaikščius iki jo nužudymo. Bet kadangi daugelis duomenų to valdovo gyvenime nėra tiksliai žinomi, dramos autorius su jais elgiasi gana laisvai, kaip dailiosios literatūros istoriškuose kūriniuose yra priimta. Sakysime, vyriausiu Lietuvos kunigaikščiu rašytojas apskelbdina Mindaugą Nalšios kunigaikščio Vismanto pilyje, svečiuojantis čia Lietuvos kunigaikščiams, grįžtantiems iš taikos sutarties pasirašymo su Volynės valdovais 1219 m. Tos viešnagės metu žygūnas praneša žinią apie pirmąjį kryžiuočių plėšikaujantį pasirodymą Sūduvių žemėse. Nors tai istoriškai nėra teisinga [4], tačiau tai rašytojui nėra esminis reikalas. Jam svarbiau parodyti, kad, tik baigus karą su Volyne, pasirodo iš Vakarų naujas lietuvių kunigaikščiams priešas — kryžiuočiai. Tai duoda progos smulkiems valdovėliams pajusti pavojų, o Mindaugui suprasti istorinį momento reikalavimą pradėti Lietuvos sujungimą.

Laisvai sukūręs Mindaugo iškilimo aplinkybes, Justinas Marcinkevičius nemažiau laisvės parodo, vaizduodamas pirmojo Lietuvos karaliaus mirtį. Pagal autorių, jį Daumantas nužudo keramikos dirbtuvėje, kur senis puodžius lipdė žemėlapį, vaizduojantį Mindaugo vienijamą ir plečiamą Lietuvos teritoriją. Ši keista valdovo žuvimo aplinkybė ypač byloja, kad įvairiems Mindaugo gyvenimo faktams rašytojas neskiria pirmaeilės reikšmės, kaip elgėsi V. Krėvė, rašydamas *Mindaugo mirtį*. Marcinkevičiui už istorinius faktus įdomesni žmogiški psichiniai pergyvenimai.

Bet, kaip sako rašytojo sukurtas juodasis metraštininkas, « žmogus be faktų — ne žmogus ». Todėl žinomų duomenų ir istorinių asmenų *Mindaugo* dramoje yra pakankamai. Tik autorius juos dažniausiai interpretuoja savaip, turėdamas prieš akis vieną svarbiausią tikslą parodyti, kaip Mindaugo-politiko darbai skaudžiai žeidžia jo kaip žmogaus širdį, nors šitokiame beveik nuolatiniame konflikte viršų paima politikas su savo prievarta, žiaurumais, klasta, melu, susidėjusių aplinkybių išnaudojimais vis tam pačiam tikslui. Tik šitokiomis dažnai nedoromis priemonėmis Mindaugas sukuria Lietuvos valstybę, pajėgią gintis nuo grobikiškų kryžiuočių. Nors dorų ir nedorų priemonių pažadintame sąmoksle Mindaugas žūsta, tačiau ir šitaip pralaimėdamas, jis pasilieka Marcinkevičiui teigiamu herojumi, beveik Lietuvos kankiniu, nes jis tarp Lietuvos kunigaikščių buvo pirmasis, kuris suprato imperatyvinį laiko reikalavimą, sujungti smulkių kunigaikščių žemės lopus, atiduodant jų valdžią į vieno monarcho rankas. Nuo to momento, kai Mindaugas išvydo

---

[4] Kryžiuočių ordinas įsikūrė prie Vyslos 1230 metais.

šį istorinį imperatyvą Lietuvai, valdovui nebeliko, anot J. Marcinkevičiaus, kitų dievų, kaip tik Lietuva.

Nėra daugiau dievų.
Yra tiktai tėvynė. Vienas dievas.
Žiaurus, negailestingas ir ... teisus.

Aš juos išmokysiu pažint šį dievą,
Ir keikt, ir garbint jį, ir jam aukotis [5].

Šitaip kalba savo mylimai Mortai Mindaugas apie Lietuvą ir jos kunigaikščius, pasiryždamas tapti despotu, kuris pavartos visas priemones, jeigu tik jos ves į jo « dievą» — Lietuvos politinę vienybę. Tik vieną kartą savo poemoje-dramoje J. Marcinkevičius teparodo, kaip Mindaugo politiniai siekimai sutampa su jo asmeniniais širdies interesais, būtent, kai jis pasisavina žemes savo ištikimo talkininko Vismanto, kurio žmona Morta anksčiau buvo tapusi Mindaugo meiluže ir paskiau paprašiusi vyriausią kunigaikštį nužudyti jos kuprotą vyrą.

Taigi, Marcinkevičiaus Mindaugas yra politinis despotas. Nors jo veiksmai, liečią asmenis, yra žiaurūs ir baisūs, tačiau jo visas paveikslas nėra šaltai oficialus ar atstumiantis. Lietuviui J. Marcinkevičiaus Mindaugas atrodo ne tik suprantamas, bet taip pat vertas užuojautos ir gal net meilės.

Prie mūsų tautiečio širdies šį despotišką valdovą Marcinkevičius priartina dviem jo asmenybės bruožais. Pirmasis jų — Mindaugo besąlyginis nesavanaudiškas atsidavimas Lietuvos sujungimui, nes tuo jis neieško asmeninės garbės, bet siekia bendrojo labo, vykdydamas lietuviams istorinį imperatyvą. Antras bruožas, kuris padaro Mindaugą žmogišką ir užjaustiną, yra jo kančia, moralinė kančia, kylanti dėl jo paties vartojamų nedorų priemonių ir dėl smulkiųjų kunigaikščių priešingumo, nes jie arba nepajėgia suprasti laiko reikalavimų, arba perdaug savanaudžiai, arba pasipiktinę vieningos Lietuvos kūrėjo darbais. Ta įvairių atspalvių moralinė kančia, lydinti Marcinkevičiaus Mindaugą iki mirties akimirksnio, liudija, kad rašytojo tapomas valdovas nėra nejautrus. Jis jaučia blogį savyje ir aplink save, nors ir eidamas į kompromisus su savo sąžine, nors ir mėgindamas save įtikinti, kad nėra nei gerų, nei blogų darbų, nors vyrauja melas. [5 5]

---

[5] J. Marcinkevičius, *Mindaugas. Dviejų dalių drama-poema,* Vilnius ^{2}1970, 28 psl.

Todėl reikia pripažinti, kad sugebėjimas atskleisti moralinę kančią despoto asmenyje yra pagrindinis stiprus meninis Marcinkevičiaus laimėjimas jo dramoje. Vidinės kančios skambėjimas gilia autentiška gaida atskleidžia ne tik jos autoriaus dramatinį talentą, sugebantį įžvelgti ir išreikšti meniškai herojaus vidinį konfliktą, bet ir neabejotinas rašytojo simpatijas despotiškam Mindaugui.

Tad kuo gi brangus J. Marcinkevičiui pirmasis Lietuvos karalius, kurio stovis atrodo artimas arba iš dalies savas pačiam poetui? — Pirmiausia anas Lietuvos vienytojas patenkina poeto kaip lietuvio tą patį patriotinį jausmą, kuris buvo jaučiamas jo *Kraujo ir pelenų* poemoje. Kaip ten nacių naikinamų Pirčiupo gyventojų kančios giliai atsiliepė poeto patriotizme, taip viduramžių Mindaugo kentėjimai daugiau ar mažiau išreiškia sovietinio lietuvių poeto skausmus dėl nenugalimų trūkumų bei ydų dabartinėje Lietuvoje, kurios statyboje poetas dalyvauja savo kūryba. Mindaugo ir J. Marcinkevičiaus psichinių stovių panašumas mums paaiškina, kodėl *Mindaugo* dramoje nėra plakatinių deklaracijų, kurių neišvengė poetas *Kraujo ir pelenų* poemoje. Dramoje jo patriotizmas visada susietas su gilia kančia. Pavyzdžiui, pasiteisindamas savo skriaudžiamam broliui Dausprungui Marcinkevičiaus Mindaugas sielvartauja :

Ką jūs iš manęs
Padarėte, draugai, bičiuliai, žmonės ? [...]
Sudraskėt į gabalėlius mane —
Ir kaip dabar aš pats save surinksiu ?
Kaip aš surinksiu Lietuvą dabar,
Kuri kiekvieno širdyje kitokia ? [6]

Ir vainikuoto Mindaugo patriotizmas aidi skausmingai, kai jis senajam savo draugui puodžiui prisipažįsta, tardamas :

Tu sakai : su meile.
O jau su kokia meile aš lipdžiau
Ir kūriau savo Lietuvą! Ak, seni!
Atidaviau jai viską : protą, širdį,
Ir visą meilę, džiaugsmą, svajones,
Ir laimės ilgesį ... Nėra žmogaus,
Kuris daugiau jai būtų atidavęs [7]

---

[6] Ten pat, 53 psl.
[7] Ten pat, 91 psl.

Bet Marcinkevičius jaučia nemažų simpatijų Mindaugui ne tik dėl šio valdovo besąlyginio patriotizmo, bet gal dar labiau su juo identifikuodamasis dėl istorinio imperatyvo, kuriam jiedu pasiduoda bei jį vykdo kentėdami, nors ir skirtingose istorinėse aplinkybėse. Kitaip sakant, poetas Mindaugo asmeniu vaizduoja tartum idealų Lietuvos komunistų prototipą, kuris XIII amžiuje tobulai suprato objektyvius savo laiko reikalavimus Lietuvai ir juos vykdė be kompromisų taip, kaip istorinį imperatyvą dabar supranta idealistiškai nusiteikę Lietuvos komunistai, neišskiriant nė *Mindaugo* dramos autoriaus.

Argi šie komunistai nėra įsitikinę, kad dabartinėje Lietuvoje krikščionių religiją turinti pakeisti komunistinė religija, vadinama dialektiniu bei istoriniu materializmu'? Todėl jie nesišlykšti krikščionių sąžinės prievartavimais, nors jie ir skaudūs. Argi ne šitaip kadaise elgėsi Mindaugas, prievarta krikštydamas savo tautiečius pagonis Lietuvos labui? Jis taip pat naikino vietines kunigaikštystes, žudė ir skriaudė mažuosius kunigaikščius, savo gimines ir net savo šeimos narius vienijamos Lietuvos naudai, kad šitaip bendroji tėvynė taptų galingesnė atmušti kryžiuočių ordino puolimus. Šituo Mindaugas atrodo Marcinkevičiui panašus į dabartinės Lietuvos komunistus, kurie besąlygiškai vykdo sovietinius įsakymus, tikėdami, kad istorija yra nulėmusi Mindaugo tėvynei pasilikti Sovietų Rusijos imperijoje. Argi ne šitokios prasmės mintys kartais pasiekia užsienio lietuvius laiškuose iš okupuotos tėvynės?

Šitaip į užsienius rašo įsakyti arba rusų komunistų propagandos paveikti tautiečiai, nes Sovietijoje jie nepajėgia pamatyti, kad istorijos ratas sukasi visai kitaip, negu norėtų rusų komunistai. Jie nepasako pavergtiesiems, kad naujoji technologija naikina proletarų klasę, kurią suvedžioja ir kurios vardu kalba apsišaukėliai komunistai; o nepažįstant nei Vengrijos sukilimo (1956 m.), nei Čekoslovakijos įvykių (1968 m.), susovietintos Lietuvos žmonėms nelengva suprasti, kad komunizmas yra atsisakęs žmogiško veido, tapdamas rusų reakcinio imperializmo nuogu įrankiu. Marcinkevičiui ir kitiems Lietuvos rašytojams gal dar sunkiau įsivaizduoti, kad Sovietų Sąjungos imperija eina prieš istorinę pažangą, nes sovietinė imperija yra ryškiausia vergovinės visuomenės liekana, stovinti arčiau Džengiskano negu buvusių Prancūzijos ir Anglijos imperijų. Šių pastarųjų sugriuvimas dėl tautų išsilaisvinimo nurodo, kad pasaulio apsijungimas vyks ne per imperijų prievartą, bet laisvų tautų apsisprendimo pagrindu. Todėl turės žlugti ir paskutinės imperijos — Sovietų Rusija ir Kinija. Tokia yra istorijos eiga — nyksta proletarų

klasė, kaip luomų nelygybės ir asmenų nelaisvės pasekmė, ir griūva imperijos, nes jos yra tautų ir individų vergijos liekanos.

Nematydamas šito, J. Marcinkevičius gali tikėti, kad jis ir jo draugai kompartijoje atlieka Lietuvai naudingą darbą, panašų į Mindaugo, kuris prieš 700 metų buvo pradėjęs Lietuvos imperiją. Nors šitoks tikėjimas ir klaidingas, tačiau ši iliuzija padeda talentingam poetui su simpatija žvelgti į Mindaugą, jo despotizme matyti ne tik kenčiantį žmogų, bet ir išraišką aukščiausio patriotizmo (« Lietuva — mano dievas »). Dėl jo Marcinkevičiaus Mindaugas aukoja kitus asmenis, aukojasi pats, dėl to kenčia ir žūsta.

Tačiau šitoks komunistinis tikėjimas, kuris padėjo poetui sukurti giliai dramatišką Mindaugą, taip pat pastūmėjo jo autorių į klaidas, kurios susilpnino antrąją kūrinio dalį. Pirmiausia, norėdamas parodyti lietuviškos imperijos kūrėją kaip galima artimesnį idealiniam Lietuvos komunisto paveikslui, J. Marcinkevičius pirmąjį Lietuvos karalių nufeodalino, jį suliaudindamas. Kaip Mindaugo brolis Dausprungas mėgstąs žemės darbą, taip karalius vertinąs puodžiaus amatą. «Jaunystėje lipdžiau», prisipažįsta jis, o senis puodžius apie savo valdovą sako : «Geras rankas turėjai — būtum buvęs geriausias puodžius Lietuvoj »[8]. Ar šitoks amatininkiškų bruožų suteikimas feodalui XIII amžiuje, kai amatai Lietuvoje dar tebebuvo lopšyje, nėra istorinė nesąmonė! To nereikalauja nė marksizmas, nes jis pripažįsta luominį feodalizmą kaip istorinės raidos būtiną tarpsnį, kuris savo laiku atliko visuomenėje teigiamą vaidmenį. Argi kitoks buvo istorinis Mindaugas! Sukurdamas vieningą Lietuvą, jis daug padarė visų Lietuvos gyventojų apsaugai nuo kryžiuočių nelaisvės. Taigi, jis atliko visuomenei naudingą darbą, net žiūrint marksistiškai.

Todėl ir kyla klausimas, dėl kokios priežasties Marcinkevičius savo Mindaugą suliaudino, padarydamas jį puodžiaus amato mėgėju ir seno puodžiaus intymiu draugu. Ar tam, kad pirmasis Lietuvos karalius suskaldytų puodžiaus nulipdytą keramikos Lietuvos žemėlapį, ant jo krisdamas nuo žmogžudiško Daumanto smūgio? Tačiau šitokiai simbolinei scenai sukurti, bet iškreipti pagrindinį istorinį beroją, jam suteikiant istoriškai nesuprantamą bruožą, reiškia nusižengti meniškai.

Kas gi prie to rašytoją privedė! Ar Glavlito cenzoriai, ar paties poeto naivus tikėjimas liaudiškumu kaip dorybe, be kurios net feodaliniam valdovui nėra pateisinimo pozityviam gyvenimui? Tačiau

---

[8] Ten pat, 89 psl.

ši tariama dorybė blogai pasitarnavo Marcinkevičiaus kūriniui: abi scenos, kuriose Lietuvos karalius kalbasi su puodžiumi keramikos dirbtuvėje, dramatiniu atžvilgiu yra pačios silpniausios visoje *Mindaugo* dramoje. Viena, senis puodžius, tegu ir buvęs Mindaugo tariamu mokytoju, yra per silpna figūra tikrai dramatiniam pokalbiui su karalium; antra, tos dvi scenos yra panašios kompoziciniu atžvilgiu : jos abi prasideda puodžiaus ir karaliaus dialogais, nors įdomesnė antroji scena, nes joje senio Mindaugo, svyruojančio tarp ateizmo ir nihilizmo, lyriški monologai yra giliai žmogiški ir prasmingesni negu pirmojoje scenoje su puodžium. Tegu tai paliudija ši ištrauka:

Kai taip guli, žiūrėdamas į tamsą,
Tai pradedi galvot, kad nieko nėr,
Ir kad žmogus — tiktai menka dulkelė
Visuotinės tamsos okeane.
Ar žino jis, koks okeano tikslas,
Ir kas yra tenai, už tos ribos,
Kur okeanas su dangum suseina ?
Mačiau ne sykį aš, kaip krinta žvaigždės.
Prisižiūrėjau aš, kaip miršta žmonės.
Ir nieko neįvyksta! Okeanas
Toks pat didžiulis ir toks pat tamsus.
Tai mes ne taip jau dideli, kaip manom.
Ir ne tokie galingi, kaip galvojam.
Tai kuo tada žmogus laimingas ? Kuo ? [9]

Tai gražus karaliaus monologas ! Tik, deja, su puodžiaus aplinka jis nesiderina. Žymiai daugiau organiško svorio šitoks monologas būtų galėjęs įgauti, jeigu Mindaugas savo religiškai egzistencines abejones būtų dėstęs karalienei Mortai, ruošdamasis apostazijai. Deja, išlieti savo sielos skausmingų minčių savo žmonai Mindaugas negali, nes J. Marcinkevičius ją yra padaręs pamišėle.

Antra žymi *Mindaugo* dramos yda, kilusi iš komunistinės ideologijos, yra jau paminėtas karalienės Mortos asmens sužalojimas, nepateisinamas nei istoriškai, nei meniškai, nei marksistiškai. Sakysime, istorija yra paliudijusi, kad Morta buvo ištikima Mindaugo draugė. Tapusi krikščione, ji pasilikusi nuoširdi Kristaus religijos išpažinėja. Tačiau istorija nieko nesako, kokiu būdu ją buvo vedęs Mindaugas. Tai leidžia J. Marcinkevičiui susigalvoti, kad pirmiau Morta buvusi Mindaugo ištikimo šalininko, kuproto kunigaikščio Vismanto žmona. Dėl abipusės meilės ji tapusi vyriausio kunigaikš-

---

[9] Ten pat, 112-113 psl.

čio meiluže. Kai dėl to jai gimęs sūnus, ji paprašiusi Mindaugą nužudyti jos vyrą Vismantą. Bet šis nusižudęs pats, nes pasijutęs nepajėgus atkeršyti didžiajam kunigaikščiui už svetmoterystės skriaudą. Šitokiose aplinkybėse tapusi Mindaugo žmona ir vėliau pasikrikštijusi, Morta savo svetmoterystę ir Vismanto žuvimą taip giliai paėmusi į širdį, kad tapusi skrupulante iki pamišimo : jai nuolat vaidenęsis rūstus krikščionių Dievas ir jo pragaras. Ją neigiamai veikęs ir vienuolis Zyvertas, kuris mokęs karalienę krikščionių tikėjimo tiesų bei maldų. Tų visų aplinkybių pasėka buvusi Mortos išprotėjimas : kliedėdama ji pradėjusi klajoti po pilį, vilkėti viena ašutine ir užsidėti ant galvos stagarų vainiką vietoje karūnos. Taigi, buvusi energinga moteris krikščionybės įtakoje tapusi žmogaus griuvėsiais — pamišėle. Šitaip karalienę Mortą pavaizdavo J. Marcinkevičius, nes Glavlito arba jo paties nesuvaldytas fanatizmas reikalavo kaip nors suniekinti Kristaus religiją. Bet kokie to suniekinimo vaisiai menišku atžvilgiu?

Deja, menki. Viena, normali apsikrikštijusi Morta dėl savo ankstybesnių pagoniškų nuodėmių nebūtų turėjusi išprotėti: kad ir kaip tamsus bebūtų buvęs vienuolis Zyvertas, jis vis tiek būtų turėjęs paaiškinti karalienei, kad krikštas yra «Kristaus įsteigtas sakramentas, atleidžiąs gimtąją ir visas kitas nuodėmes su visomis jų bausmėmis », kaip rašo *Lietuvių Enciklopedija* [10]. Taigi, nors Morta ir būtų buvusi kalta dėl svetmoterystės ir savo pirmojo vyro mirties, krikštas ją būtų turėjęs nuraminti, paveikti teigiamai, o neslėgti ir erzinti.

Bet, jeigu karalienė dėl religinių skrupulų pamišusi, kaip teigia *Mindaugo* autorius, tai dėl to kalta ne krikščionių religija, bet paties rašytojo menkos psichologinės žinios : pamišimu paprastai suserga asmens, kurie turi paveldėję psichinę ligą. Jeigu prileistume, kad Morta buvo gimusi su šitokiu paveldėjimu, rašytojas juo negalėtų išsiteisinti meniškai, nes jis antroje savo kūrinio dalyje svarbų vaidmenį dėl neapykantos krikščionybei sumenkino. Parodydamas ją skrupulante ir pamišėle, Marcinkevičius karalienę padarė nebe dramatiška, o melodramatiška. Jai galima užjausti kaip ligonei, galime jos bijoti, bet mes, normalūs žmonės, nebegalime apytikriai suprasti bei priimti psichinio ligonio pergyvenimų ir nebepajėgiame kontroliuoti rašytoją. Todėl nepavojingas pamišėlis dramos kūrinyje ne įtempia, bet atleidžia veiksmą. *Mindaugo* dramoje tai matyti.

Sakysime, perspėti karalių dėl eventualios apostazijos bei prieš ją efektingai kovoti būtų galėjusi Morta, jei ji būtų buvusi psichiškai

---

[10] XIII t., 116 psl.

sveika. Atvykus Žemaičių pasiuntiniams raginti Mindaugą apostazuoti, būtų galėjusi išsivystyti aukšto dramatizmo scena su Morta. Deja, dabartinėje redakcijoje tas dramatizmas atrodo antraeilis, nes karaliaus apostazijai tesipriešina vienuolis Zyvertas, kurio Mindaugas nemėgsta ir nelaiko sau lygiu partneriu. Tiesa, kad ir pamišusi, Morta išgelbsti nuo arešto ir gresiančios mirties Zyvertą, nes karalius paklauso jos žodžio. Tačiau dėl to ji nebetampa Mindaugo partnere. Ir paties rašytojo pastabos paliudija, kad šitokiam vaidmeniui psichinė ligonė nebetinka. Sakysime, prieš parodydamas pamišusios karalienės užtarimą vienuoliui Zyvertui, J. Marcinkevičius pažymi : «Morta (lyg pabudusi)»[11]. Po trumpos karalienės intervencijos, rašytojas vėl pastebi: « protas ją vėl apleidžia ».

Bet, nežiūrint šito teisingo supratimo, kad tik psichiškai normalus asmuo tegali būti tikrai dramatiškas, vis dėlto J. Marcinkevičius krikščionę Mortą susargdina psichiškai. Šitokio nenuoseklumo negalima kitaip išaiškinti, kaip antikrikščioniška neapykanta, kurios jau buvo *Kraujo ir pelenų* poemoje, nors Pirčiupio tragedija su krikščionybe neturėjo nieko bendro : ten žmonių kraujas ir pelenai buvo Rytų ir Vakarų ateistų (komunistų ir nacių) siautėjimo pasekmė. Ir *Mindauge,* atrodo, Marcinkevičius parodo karalienę Mortą pamišusią dėl neigiamos krikščionybės įtakos svarbiausia tam, kad apostazuodamas karalius Mindaugas turėtų geros progos garsiai sušukti, rodydamas pamišėlę:

Žiūrėkite, žemaičiai ! Pažiūrėkit,
Kad atsimintumėt ... Štai, ką padarė
Krikščionių dievas ! [12]

Iš tikrųjų tai padarė Marcinkevičius, nepaisydamas net marksizmo teoretikų, kurie krikščionių monoteizmą laiko aukštesne religijos forma, pranašesne už pagoniškąjį politeizmą, nes šis esąs dar primityvios vergovinės visuomenės anstatinė dalis. Tačiau reikia nemažiau apgailėti, kad Mortos asmenyje nusižengdamas istorinei ir psichologinei tiesai, rašytojas sumenkino savo kūrinį. Tai netiesiog atsiliepė ir dramos atomazgoje, nes autorius nebegalėjo Mindaugo nužudymo pagrįsti taip stipriai, kaip byloja istorija. O ji teigianti, kad, prisidėdamas prie Žemaičių sąmokslo ir nužudydamas pirmąjį Lietuvos karalių, Daumantas taip pat siekė asmeninio keršto, nes

---

11 J. Marcinkevičius, *Mindaugas,* 109 psl.
12 Ten pat, 107 psl.

Mindaugas buvo sulaikęs pas save Daumanto žmoną, mirusios Mortos seserį. Šitaip Mindaugo mirtį yra pagrindęs ir Vincas Krėvė.

Tuo tarpu Marcinkevičius nemini nei Mortos sesers, nei Daumanto keršto dėl žmonos užgrobimo. Todėl dramoje Mindaugo nužudymas atrodo menkai tepagrįstas : skaitytojas ir žiūrovas dramos gale jau yra užmiršęs pirminį kunigaikščio Daumanto nežymų priešingumą Mindaugo tikslams. Antra vertus, labai išryškinus Mortos pamišimą dėl jos tariamų senųjų nuodėmių ir krikščionių Dievo rūstybės, rašytojui nebebuvo patogu kalbėti apie Mortos seserį, su kuria Mindaugas gal būt svetmoteriavo. Bet šitoks Mindaugas — dvigubas svetmoteris ir žudikas — jau būtų buvęs per šlykštus. Tuo tarpu dabartinėje dramos redakcijoje savo pirmąją svetmoterystę, kurią Marcinkevičius sugalvojo su kupriaus Vismanto žmona Morta, didysis kunigaikštis lyg išperka, kentėdamas dėl karalienės psichinės ligos. Taigi, Mindaugas miršta kaip kankinys dėl Lietuvos vienybės. Tai aiškiai girdėti paskutiniuose priešmirtiniuose sužeisto karaliaus žodžiuose. Išpažinęs savo svarbiausias kaltes, Marcinkevičiaus Mindaugas prisipažįsta tai daręs :

Tiktai dėl Lietuvos ... tik dėl Tėvynės [...]
Tur būt, nebuvo kito ... kito kelio ...
Kad aš buvau jos įrankis ... kad aš
Tik ją mylėjau... Lietuvą... ją vieną[13].

Nors čia istorinės būtinybės susiejimas su kolektyvine meile Lietuvai skamba gana komunistiškai (šitokioje ideologijoje pavienių asmenų meilė neturi vietos), tačiau mes ja tikime. Mums atrodo, kad Marcinkevičiaus Mindaugas mylėjo Lietuvą ne teoriškai, bet konkrečiai žmogiškai, kaip jis mylėjo Mortą, su ja svetmoteriaudamas, dėl to ketindamas nužudyti jos vyrą, o paskui kentėdamas.

Gal pačią ryškiausią to nusikaltėliško skausmo išraišką atskleidžia tas momentas, kada dėl Mindaugo svetmoterystės jo akivaizdoje nusižudo Vismantas.

Dievai, jūs matot, aš nenužudžiau jo !
Aš jo nenužudžiau ! Nenužudžiau ! [14]

rėkdamas išbėga Mindaugas. Nors ši scena triukšminga, tačiau joje glūdi paslėptas skausmas, nes Vismantas buvo ištikimiausias kunigaikštis ir Mindaugo dvariškis. Bet gal subtiliausią skausmo išraišką

[13] Ten pat, 117 psl.
[14] Ten pat, 68 psl.

J. Marcinkevičius laimi Mindaugo dukters Ramunės asmenyje tuo momentu, kai tėvas ją verčia tekėti už Galičo kunigaikščio Švarno Danilovičiaus. Ana pirmosios moterystės dukra prieš tėvo prievartą nedrįsta protestuoti kitaip kaip žodžiais: «Tėveli, tu mamaitės nemylėjai! » [15] Bet kiek tame pakartotame posakyje paslėpto skausmo dėl tėvo meilės stokos !... Jis reiškia, kad, tu tėve, manęs nemyli taip pat, kaip nemylėjai mano mamaitės.

Čia kitu keliu sugrįžus prie moralinės kančios, kurios daugiausia sutelkta Mindaugo asmenyje, galima baigti ir šį straipsnį, nes sugebėjimas tą kančią įvairiai atskleisti yra pagrindinis, kaip jau sakėme, J. Marcinkevičiaus meninis laimėjimas. Parodydamas despotą žmogiškai kenčiantį, jis tuo pačiu mostu nuskaidrino valdovo kolektyvinį patriotizmą, kuris paprastai būna negailestingas pavieniams tautiečiams. Jeigu nebūtų nereikalingo Mindaugo suliaudinimo iki puodžiaus ir būtų atsisakyta tos krikščionybės neapykantos, kuri nepagrįstai sulaužė karalienės Mortos asmenį, *Mindaugo* drama gal atrodytų meniškai pralenkusi B. Sruogos nevieną istoriškai dramatinę kroniką. Bet ir dabartinėje redakcijoje ji « visa galva » iškyla aukščiau už V. Krėvės *Mindaugo mirtį.*

Bet čia paminėjus V. Krėvę, negalima nepasakyti, kad J. Marcinkevičius su savo *Mindaugu* yra atsistojęs į tą pačią pavojingą epo bei dramos kryžkelę, kurioje pasiklydo Krėvė, rašydamas savo *Šarūną, Dangaus ir žėmės sūnus* bei misteriją *Likimo keliais.* Šituose kūriniuose V. Krėvė buvo neapsisprendęs, kokiuo keliu — epiniu ar draminiu — jam labiau tiko keliauti, mėgino derinti savo neabejotinai dramatiškos sielos polinkius su dzūkišku pomėgiu vaizdžiai pasakoti smulkmenas ir šituo kompromisu anuos stambius kūrinius padarė nepaskaitomus. J. Marcinkevičius su savo dramatine poema apie Mindaugą dar yra tolokai nuo Krėvės nepasisekimų, nes vis dėlto *Mindauge* neabejotinai dar vyrauja dramos žanras. Epiniai momentai (Baltojo ir Juodojo metraštininko įsiterpimai) autoriaus saikingai pavartoti dar nenužudė draminio kūrinio. Būtų liūdna, jei ateityje epinės digresijos ir smulkmenos nuviliotų Justiną Marcinkevičių nuo dramatinio žanro esmės — didesnio ar mažesnio konflikto. *Mindauge* jis gana ryškus, nors drama jau turi ir poemos vardą.

---

[15] Ten pat, 35, 37, 38 psl.

TABLE DES MATIERES*

Au lieu d'un résumé l'auteur préfère donner simplement la traduction de la table des matières.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis ; žurnalų, laik-Taščių, enciklikų pavadinimai — kursyvu ; vietovardžiai ir kita — paprastu šriftu.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542 psl., Kaunas 1933 Išsemta
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Roma ^{2}1973 12dol.
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Roma ^{2}1972 10dol.
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961 6dol.
Suvažiavimo Darbai, V tomas, XVI-647 psl., Roma 1964 10dol.
Suvažiavimo Darbai, VI tomas, XVI-510 psl., Roma 1969 10dol.
Suvažiavimo Darbai, VII tomas ; XV-427 psl., Roma 1972 12 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII tomas ; ruošiama spaudai
Metraštis, 1 tomas, XVI-374 psl., Roma 1965 6dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966 6dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967 7dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968 10dol.
Metraštis, V tomas, VIII-623 psl., Roma 1970 16dol.
Metraštis, VI tomas ; ruošiama spaudai

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Kaunas 1930 Išsemta
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965 4dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970 10dol.
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių Literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967 4dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos liutuvių literatūroje, XII-406 psl., Roma 3973 14dol.
J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958 5dol.
Fontes Hstoriae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971 15dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu :

L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 RO M A
I T A L I J A